

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1984

ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1991

ΤΟΜΟΣ 139* (1984) Β' τεύχος

ISSN 1105-0969

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72

Τηλ. (01) 3600589, Fax (01) 3609689

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου, τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδίων
χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ
Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνα-
σκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ περιλαμβάνονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

* Ὁ ἀριθμὸς 140 ποὺ ἔχει δοθεῖ καὶ στὰ ΠΑΕ 1984, τεύχος Α', ὀφείλεται σὲ
παραδρομὴ ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τόμο τῶν ΠΑΕ 1949 (ὁ ὀρθὸς αὐξ. ἀρ. εἶναι ὁ 104-
βλ. καὶ «Κατάλογο Δημοσιευμάτων», σελ. 9). Ἐπομένως ὁ ἀρ. τοῦ τόμου τῶν ΠΑΕ
1984, τεύχη Α' καὶ Β', διορθώνεται σὲ 139.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σελ.

26. Ἔργασίες στὴ Δῆλο ὑπὸ Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου (πίν. 150-153)	257-262
27. Ἀνασκαφὴ στὴν Πάρο ὑπὸ Δημήτρη Σκιλάρντι (πίν. 154-162)	263-300
28. Ἀνασκαφὴ Νάξου ὑπὸ Β.Κ. Λαμπρινουδάκη (πίν. 163-168)	301-312
29. Ἀνασκαφὴ Πλατείας Μητροπόλεως Νάξου ὑπὸ Β.Κ. Λαμπρινουδάκη — Φ. Ζαφειροπούλου (παρένθ. πίν. Ζ' καὶ πίν. 169-181)	313-339
30. Ἀνασκαφὴ Θήρας (Ἀκρωτήρι) ὑπὸ Χρίστου Ντούμα (παρένθ. πίν. Η' καὶ πίν. 182-184)	340-348
31. Ἀνασκαφὴ Μινώας Ἀμοργοῦ ὑπὸ Λίλας Μαραγκοῦ (παρένθ. πίν. Θ'-Ι' καὶ πίν. 185-203)	349-391
32. Ἀνασκαφὴ Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος (παρένθ. πίν. ΙΑ'-ΙΒ' καὶ πίν. 204-220)	392-439
33. Ἱερὸ Ἑρμῆ καὶ Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου ὑπὸ Ἀγγελικῆς Λεμπέση (πίν. 221-234)	440-463
34. Ἀνασκαφὴ Ἀρχανῶν ὑπὸ Ἐφης Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη καὶ Ἰωάννου Σακελλαράκη (πίν. 235)	464-506
35. Ἀνασκαφὴ Ἰδαίου Ἀντροῦ ὑπὸ Ἰωάννου Σακελλαράκη (παρένθ. πίν. ΙΓ' καὶ πίν. 236-251)	507-599
36. Τὸ Ἱερὸ Κορυφῆς Γιούχτα ὑπὸ Ἀλεξάνδρας Καρέττου (παρένθ. πίν. ΙΔ' καὶ πίν. 252-256)	600-614
37. Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας ὑπὸ Ἀντωνίου Ζώη	615

26. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΗ ΔΗΛΟ

(Πίν. 150-153)

"Όταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1982 δόθηκε εἰδική χρηματοδότηση μέσω τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴ Δήλο καὶ τὸ ἔργο ὀνομάστηκε «ἐκτέλεση ἐργασιῶν εὐπρεπισμοῦ, καλῆς λειτουργίας καὶ ασφαλείας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δήλου», ἄρχισαν ἀμέσως τὰ ἔργα ὑποδομῆς ὥστε νὰ γίνεи δυνατὴ ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἔργου, ἀφοῦ ἀπὸ μία εἰκοσαετία περίπου εἶχαν διακοπεῖ οἱ ἐργασίες στερέωσης καὶ συντήρησης τῶν μνημείων, κυρίως γιὰ τεχνικοὺς λόγους. Καὶ ἦταν τόσες οἱ ἐλλείψεις (δὲν ὑπῆρχαν οὔτε δυνατότητες νὰ στεγασθεῖ τὸ προσωπικὸ ποὺ θὰ ἐργαζόταν στὴ Δήλο), ὥστε μόλις τὸ καλοκαίρι τοῦ 1984 ἄρχισαν οὐσιαστικὰ οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ διαμόρφωσης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου¹.

Οἱ συνεργάτες, ποὺ κατὰ κύριο λόγο βοήθησαν στὶς παραπάνω ἐργασίες ἦταν ἡ ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων τῆς ΚΑ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Χρ. Τελεβάντου, ὁ ἀρχιτέκτονας Χαρ. Βασιλειάδης, ὁ τοπογράφος τεχνικὸς Μιχ. Χαλκουτσάκης, ὁ γλύπτης Ἀναστ. Γκιόκας καὶ οἱ ἔμπειροι μαρμαροτεχνίτες Μιχ. Καλλέργης καὶ Γ. Γκιόκας.

1. Τὸ κύριο καὶ ὑπερεπιείγον πρόβλημα ἦταν ἡ συντήρηση τῶν πολυάριθμων τοίχων, ἰδιαίτερα τῶν ἐλληνιστικῶν σπιτιῶν, ποὺ στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψή τους εἶχαν πάθει πολὺ μεγάλες φθορές. Ὁργανώθηκαν δύο εἰδῶν συνεργεία: α) τῆς ἄμεσης ἐπέμβασης, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ μικρὲς φθορές, ὥστε νὰ προληφθοῦν μεγαλύτερες (εἰκ. 1 - 2) καὶ β) τῆς ἀποτύπωσης ὅλων ἐκεῖνων τῶν τμη-

1. Βλ. καὶ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1984, 67 κέ.

μάτων πὺν παρουσίαζαν σοβαρὰ προβλήματα καὶ ἔπρεπε νὰ κατεδαφιστοῦν καὶ νὰ ξαναχτιστοῦν (εἰκ. 3α-β).

Εἰκ. 1. Σπερέωση ἀρχαίων τοίχων Δήλου. Συνοικία θεάτρου. Ἀνατ. τοῖχος δωματίου Α στὴν Οἰκία Α.

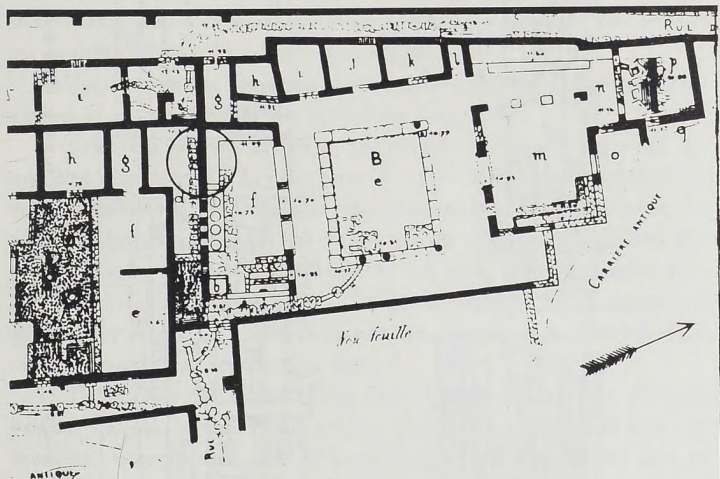
Σὲ δύο περιπτώσεις, μετὰ τὴν προβλεπομένη ἀπὸ τὸν Νόμο διαδικασία ἔγκρισης τῶν μελετῶν, πραγματοποιήθηκαν καὶ ἀναστηλώσεις δύο τοίχων: α) στὸ κτίριο τῆς Συνοικίας τοῦ Σταδίου², πὺν εἶναι γνωστὸ ὡς

2. A. PLASSART, BCH 40, 1916, 144 - 256.

«μαγειρείο»³ β) στην Οικία Β της Insula II της Συνοικίας του Θεάτρου⁴, νότια από την Οικία της Τρίαινας (ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ περιστυλίου) (πίν. 150).

2. Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ προβλήματα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δήλου εἶναι ἡ καταπολέμηση τῆς φυσικῆς βλάβης, ἡ ὁποία

Εἰκ. 2. Στερέωση ἀρχαίων τοίχων Δήλου. Συνοικία Σταδίου. Νότ. τοῖχος δωματίου f στὴν Οἰκία Β.

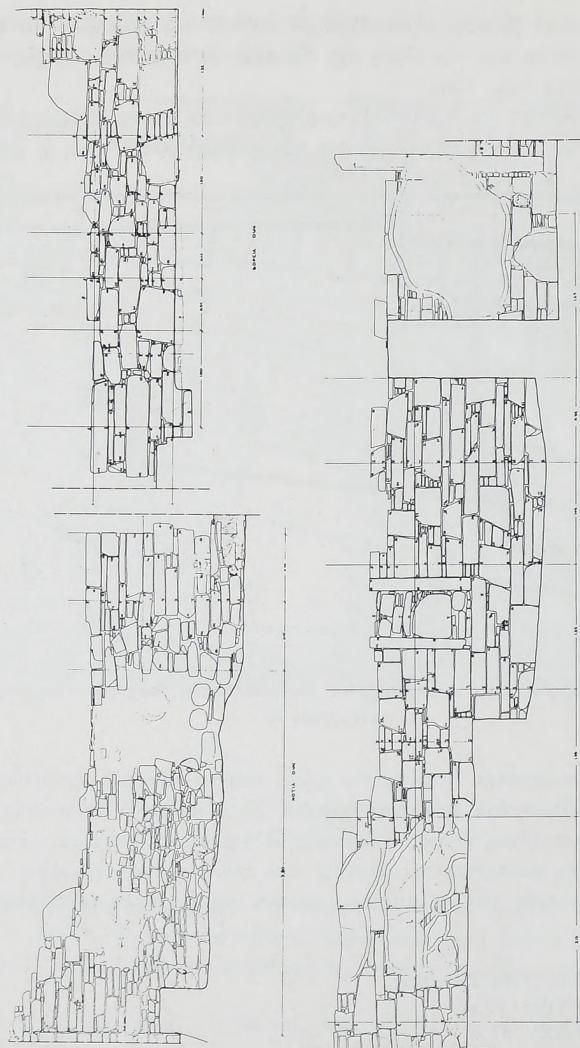
λόγω τῆς μεγάλης ἔκτασης τοῦ χώρου ἀπαιτεῖ συνεχεῖς προσπάθειες καὶ μεγάλο ἀριθμὸ ἐργατικῶν χειρῶν. Σὲ συνεργασία μὲ γεωπόνους πραγματοποιήθηκε γενικὸς καθαρισμὸς μὲ χημικὰ καὶ μηχανικὰ μέσα.

3. Στὴν παλαιόστρα τῆς λίμνης⁵ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ σὲ βάθος γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν παλαιότερων φάσεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαμόρ-

3. BCH 40, 1916, ἔ.ἀ. 16 κέ.

4. EAD VIII, I 29 κέ.

5. EAD XXV, 87 κέ.

Εἰκ. 3. α. Συνοικία Σταδίου (Μαγενησιῶν). β. Συνοικία Θεάτρου. Οἰκία Β.

φωσης είχαν σχηματισθεί λάκκοι, όπου συγκεντρώνονταν καὶ λίμναζαν τὰ υπόγεια νερά. Τὸν περασμένο χρόνο ἔγιναν ἀποχωματώσεις, διανοίξη ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν καὶ στερεώσεις τῶν τοίχων μὲ συμπληρώσεις σὲ μικρὴ κλίμακα, ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ μορφή τῆς τοιχοποιίας, ὅπως ἦταν στὸν καιρὸ τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 151-152).

4. Στὸ περιστύλιο τῆς Οἰκίας τῆς Λίμνης, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ καλὰ διατηρούμενα στὴ Δήλο, συγκολλήθηκαν κομμάτια τῶν κίωνων καὶ ἀναστηλώθηκαν δύο κίονες (πίν. 153α).

5. Μικρὲς ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ χώρου μὲ τὸ διάσπαρτο ἀρχιτεκτονικὸ ὕλικὸ στὸ ἀνδρὸ τῶν ἱερῶν τῶν ξένων θεῶν.

6. Συνεργεῖο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ συντηρητῆ ἀρχαιοτήτων τῆς Διευθύνσεως Συντήρησης Ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Χρυσόπουλου ἐργάσθηκε γιὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ στερέωση τῶν ψηφιδωτῶν. Ἰδιαιτέρα στὴν Οἰκία τῶν Προσωπείων, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἶχε ἀποκολληθεῖ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς μεγάλης αἴθουσας⁶, στὸ ὁποῖο εἶχαν σημειωθεῖ φθορὲς ἀπὸ τὴν ὑγρασία (πίν. 153β). Τὰ ψηφιδωτὰ αὐτὰ εἶχαν παραμείνει ἀσυντήρητα, ὥστε νὰ χρειάζονται πάλι συντήρηση, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανατοποθέτηση στὴν ἀρχικὴ τους θέση.

7. Τὸ Μουσεῖο τῆς Δήλου ὅπως εἶναι γνωστὸ πάσχει ἀπὸ ἔλλειψη χώρου. Μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ κτιρίου, ποὺ ἐπιχειρήθηκε πρὶν ἀπὸ μία δεκαετία, προστέθηκαν νέες αἴθουσες, γιὰ τὴν ἔκθεση, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀχρηστεύθηκαν οἱ μισὲς ἀποθήκες. Ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ κατασκευασθοῦν νέες ἀποθήκες καὶ ἐργαστήρια, ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸ κτίριο τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου, ὥστε νὰ ἀπελευθερωθοῦν οἱ αἴθουσες τοῦ Μουσείου, ποὺ προσωρινὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποθήκες καὶ νὰ ὑπάρξουν κατάλληλοι χώροι ἀποθηκῶν χωρὶς τὴ σημερινή συμφόρηση ποὺ παρατηρεῖται ἀπὸ τὴ μεγάλη συσσώρευση τοῦ ὕλικου. Ἡ ἀνέγερση τῶν ἀποθηκῶν ἀποφασίστηκε νὰ γίνῃ στὸν χώρο δίπλα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Μουσείου. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν προκαταρκτικὴ ἔγκριση ἄρχισε ἡ ἀγασκαφικὴ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς ἀρχαιολογικῆς κατάστασης καὶ τῆς δυνατότητας νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ προβλεπόμενες οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Στὶς δοκιμαστικὲς τομὲς φάνηκαν οἱ

6. EAD XIV, 26 κέ.

τοῖχοι ἀρχαίων κτιρίων (καταστημάτων) μὲ ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει προχωρήσει ἀκόμη σὲ βάθος.

Μουσεῖο

1. Ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἀπὸ τὸν τότε ἑφορο Κυκλάδων Νικόλαο Ζαφειρόπουλο εἶχαν στηθεῖ στὶς αἵθουσες πὺ ἦταν διαθέσιμες τὰ γλυπτὰ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς ἐποχῆς. Ὅταν τελείωσε ἡ επέκταση τοῦ Μουσείου ἄρχισε καὶ τὸ στήσιμο σὲ βάσεις τῶν γλυπτῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς στὶς δύο νέες αἵθουσες ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ γλύπτη κ. Ἀναστ. Γκιόκα, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν ἐπίβλεψη καὶ τὶς ὁδηγίες τοῦ ἐπίτιμου ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Ζαφειρόπουλου.

2. Στὶς νέες ἀποθήκες ἔγινε γενικὴ τακτοποίηση, τῶν γλυπτῶν κυρίως, καὶ δελτιογράφηση.

3. Καταγράφηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοὺς οἱ χιλιάδες τῶν πηλίνων σφραγισμάτων, πὺ εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὰ ἔτη 1974 - 75 στὴ συνοικία τοῦ Σκαρδανᾶ, βόρεια ἀπὸ τὴν Insula τῶν χαλκῶν⁷.

Ἐγιναν ἐπίσης οἱ ἐξῆς γενικὲς ἐργασίες: α) Ἀρχισε ἡ δημιουργία ἀρχείου σχεδίων καθὼς καὶ ἀρχείου μὲ φωτογραφίες τῶν φθορῶν σὲ ὅλο τὸν χῶρο. β) Πραγματοποιήθηκαν σὲ μεγάλη ἔκταση ἐπισκευὲς στὶς παλιὲς κατοικίες τῶν φυλάκων τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ ὑπόλοιπου προσωπικοῦ, καθὼς καὶ στὸ κτίριο τοῦ Μουσείου.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

7. A 29, 1973/4, B 3 877, BCH 99, 1975, 721 κέ. καὶ 100, 1976, 815 κέ.

Συνεχίστηκαν καὶ τὸ 1984, γιὰ ἐνδέκατη κατὰ σειρά περίοδο, οἱ ἐργασίες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν Πάρο¹. Οἱ συστηματικὲς ἐργασίες στὶς Κουκουναριές τῆς Πάρου κατόρθωσαν νὰ ἐντοπίσουν σημαντικὸ νὰ ἀφιερωμένο στὴν Ἀθηνᾶ, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι τὴν ὅλη σπουδαιότητα τῆς ἀνασκαφῆς. Πέρα ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἐξερεύνηση τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης, συνεχίσθηκε ἡ περισυλλογὴ στοιχείων καὶ ἡ φωτογράφηση ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων στὴν εὐρεία ἀρχαιολογικὴ ζώνη τῆς ΒΑ Πάρου, γύρω στὸν κόλπο τῆς Ναούσης. Τὸ συνεργεῖο, ἀποτελούμενο ἀπὸ παλαιὰ μέλη τῆς ἀνασκαφῆς, φοιτητὲς πανεπιστημιακῶν τμημάτων ἀρχαιολογίας καὶ εἰδικευμένο ἐργατικὸ προσωπικὸ τῆς Πάρου, ἐργάσθηκε στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὶς 7 Ἰουλίου μέχρι τὶς 10 Αὐγούστου².

1. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθεια γιὰ τὴ συνέχιση, τὴν οικονομικὴ κάλυψη καὶ τὴν προβολὴ τοῦ ἐγχειρήματος, πρὸς τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τὸ Λογιστήριο καὶ τὸ Τμήμα Δημοσιευμάτων τοῦ ἰδίου ἰδρύματος. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθηκε μὲ τὴν οικονομικὴ συμβολὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα.

2. Οἱ ἐξῆς Ἑλληνες φοιτητὲς συμμετεῖχαν στὴν ἀνασκαφὴ, ἀφ’οὗ παρακολούθησαν εἰσαγωγικὰ μαθήματα ἀρχαιολογικῆς μεθοδολογίας: Ἀλεξ. Κουκουζέλη, Εὐχ. Κωστάλα, Παρ. Μανοπούλου, Τατ. Ροδόλφου, Καλλ. Σαρρῆ. Ὡς ἐπόπτες τομῶν τῆς ἀνασκαφῆς συμμετεῖχαν οἱ παρακάτω εἰδικευμένοι φοιτητὲς: J. Carter, M. Heltai, R. Janko, Εὐχ. Κωστάλα, Ἀλ. Κουκουζέλη, I. Morris, M. Overeem, C. Reusser, Τατ. Ροδόλφου, Κ. Σαρρῆ, R. Sausser, J. Streed. Στὴν ἀνασκαφὴ συνεργάσθηκαν ἐπίσης ὁ φωτογράφος D. Connelly καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες Sergio καὶ Paola Jona. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐπισκέφθηκαν ὁ μορφωτικὸς ἀκόλουθος τῆς πρεσβείας τοῦ Καναδᾶ στὴν Ἀθῆνα J.P. Combay, ὁ Δρ. J. Camp τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν

Τὸ 1984 ἡ τοπογραφικὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων θέσεων τῆς περιοχῆς ὁδήγησε στὴν ἀνεύρεση συμπληρωματικῶν στοιχείων, σχετιζόμενων μὲ τὸν μικρὸ λόφο Σκλαβούνα, ἀριστερὰ τοῦ κυρίου δρόμου ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν Παροικία στὴ Νάουσα (εἰκ. 1). Ὁ λόφος εἶναι ὁρατὸς ἀπὸ τὶς Κουκουναριὲς κείμενος πρὸς ΝΔ, στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τῆς κοιλάδας ποὺ διασχίζοντας τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Παροικία πρὸς τὸν κόλπο τῆς Ναούσης, καταλήγει μὲ σχηματισμὸ μικρῆς πεδιάδας στὴν παραλία τοῦ κόλπου. Στὸν λόφο Σκλαβούνα παλαιότερες ἐργασίες εἶχαν ἐντοπίσει τὴν ὑπαρξὴ ὀστράκων ἀγγείων τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου³. Νέα μελέτη ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων ἔδειξε ὅτι ὁ λόφος ἦταν κατοικημένος καὶ στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν περισυλλογὴ ΥΕ ΠΠ ὀστράκων ἀγγείων⁴. Τὰ εὐρήματα ἀντιπροσωπεύουν μικρὸ οἰκισμὸ ποὺ εἰκάζεται ὅτι ἦταν σύγχρονος μὲ τὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν (εἰκ. 2), ἔχει φέρει μέχρι στιγμῆς στὸ φῶς μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ οἰκοδόμημα ποὺ καταστράφηκε στοὺς ΥΕ ΠΠ χρόνους καὶ οἰκισμὸ τοῦ ὁποῖου ἡ μακρόχρονη ἱστορία ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ φάση ἕως τὸν 7ο π.Χ. αἰ. (εἰκ. 2).

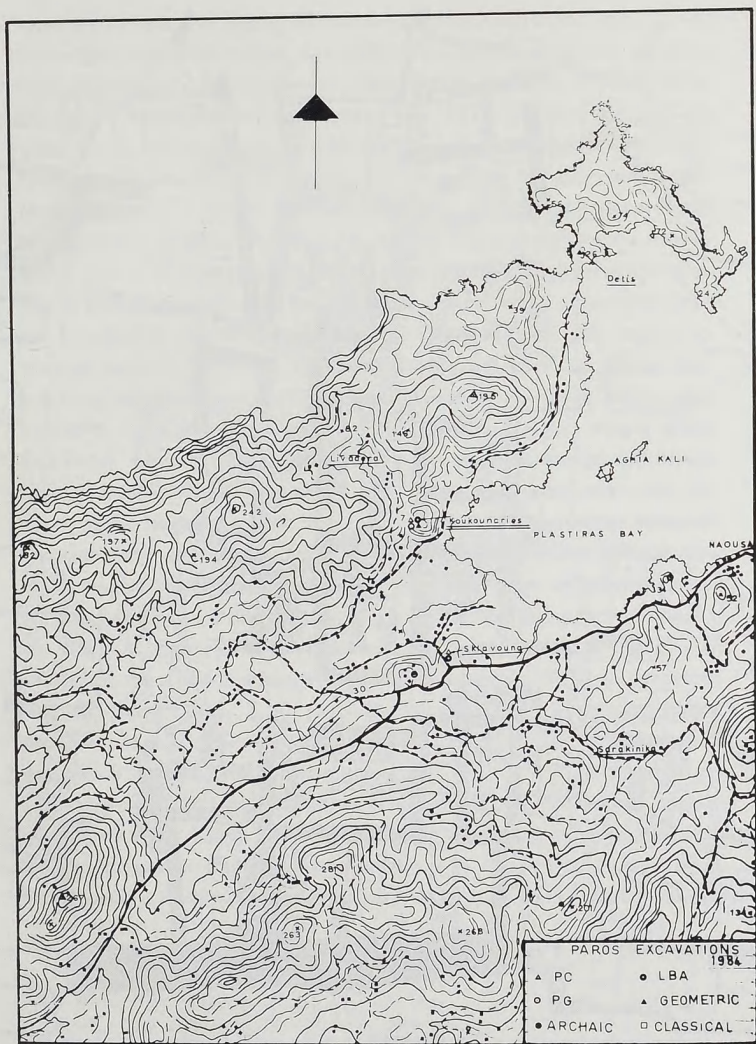
Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν προγενεστέρων ἀνασκαφικῶν ἐκθέσεων⁵, ἡ ἔρευνα εἶχε περιστραφεῖ στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν στὴν ἀνακάλυψη τῶν γνωστῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων τῶν μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τοῦ πλατώμα-

καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου στὸ Σπάλατο τῆς Γιουγκοσλαβίας. Οἱ Camp, Kirigin, Janko, καὶ ὁ Connelly (ἀνωτ.) μίλησαν πρὸς τὰ μέλη τῆς ἀνασκαφῆς σὲ θέματα τῆς εἰδικότητάς τους. Θερμότερες εὐχαριστίες ὀφείλονται κυρίως πρὸς τοὺς φίλους, ἀρχαιοφίλους τοῦ Princeton, κύριο καὶ κυρία Fowler Merle-Smith γιὰ τὴν ἀμέριστη συμβολὴ τους στὴν ἐπιτυχίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς. Εὐχαριστίες ὀφείλονται τέλος πρὸς τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς κκ. Γεώρ. καὶ Φραγκ. Μπαρμάρηγο γιὰ τὴν ἐπίμοχθη συμβολὴ τους στὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο.

3. ΠΑΕ 1975, 210.

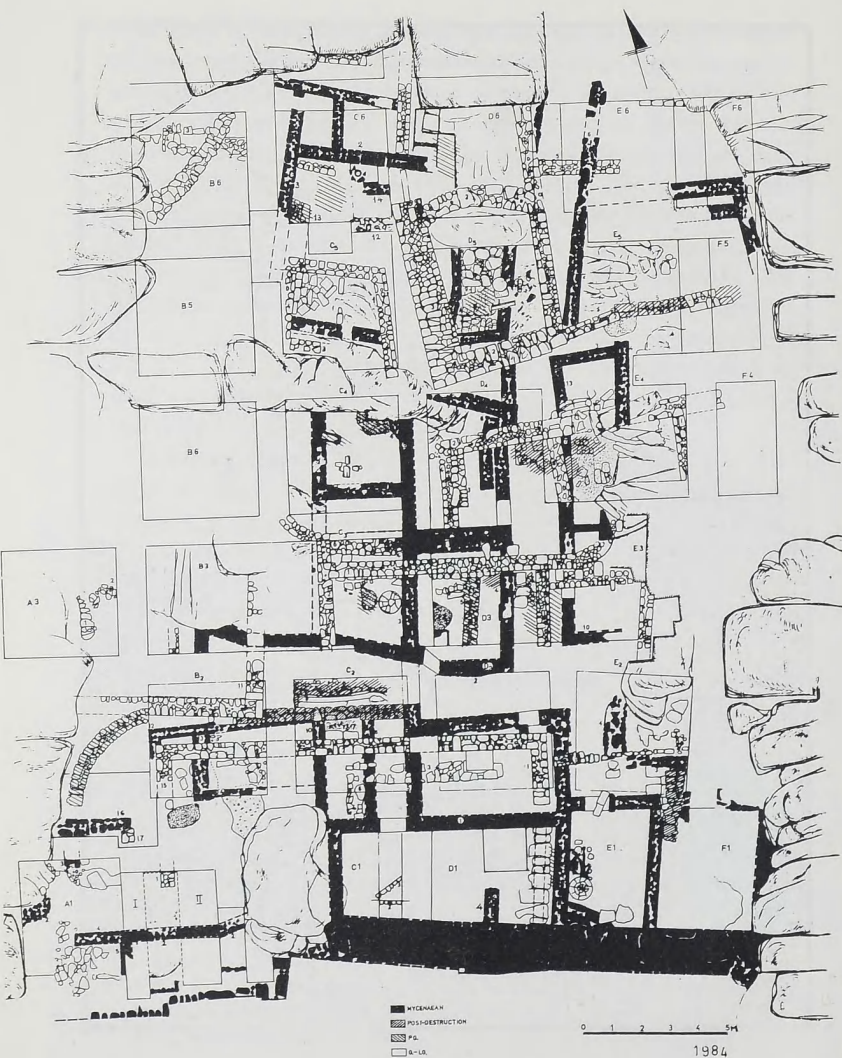
4. Κατὰ τὴν ἔρευνα βρέθηκαν κυρίως γραπτὰ θραύσματα ἀνοιχτῶν σχημάτων ποὺ κατατέθηκαν στὸ Μουσεῖο Πάρου.

5. Βλ. ΠΑΕ 1976 κέ.

Είχ. 1. Κάτοψη δυτικού τμήματος Κόλπου Ναούσης με θέσεις αρχαίων οικισμών.

Εἰχ. 2. Κάτοψη ἐρείπιων πλατώματος Κουκουναριῶν Πάρου.

τος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐξαιρουμένης τῆς ΝΔ γωνίας (εἰκ. 2). Τὸ κυκλώπειο μυκηναϊκὸ τεῖχος ἐκτείνεται Α-Δ καὶ προβάλλεται μὲ ὀδοντωτὴ διάταξη στὴ δυτικὴ πλευρὰ, προφυλάσσοντας πρὸς Δ μικρὴ ἔκταση, ὅπου ἡ πρώτη δοκιμαστικὴ ἔρευνα τοῦ 1977 εἶχε φέρει στὸ φῶς τὸν τοῖχο 4 - 2, ποὺ χαρακτηρίζομενος ἀναλημματικὸς συγκρατοῦσε ἐπιχώσεις πρὸς Β, ἐνῶ ὄριζε τὴ βόρεια πλευρὰ μικρῶν θαλάμων ποὺ ἐκτείνονταν ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ὀχυρωματικοῦ τεύχους⁶ (πίν. 154α). Παρότι ἡ ἔρευνα τοῦ 1977 κατόρθωσε νὰ προσδιορίσει γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, ἡ ἐκτεταμένη καταστροφή τοῦ χώρου, ὀφειλόμενη σὲ μεταγένεστερες ἐπεμβάσεις καὶ οἱ δυσχέρειες ποὺ παρουσιάζονταν στὴ στρωματογραφικὴ μελέτη, ὀδήγησαν στὸν σκόπιμο παραμερισμὸ τοῦ χώρου, προκειμένου νὰ ἀνασκαφῇ κάτω ἀπὸ εὐνοϊκότερες συνθῆκες. Εἶχε τότε ἀφαιρεθεῖ ἡ ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση ποὺ κατερχόμενη μὲ ἰσχυρὴ κλίση ἀπὸ Βορρὰ κάλυπτε τὸ ὀχυρωματικὸ τεῖχος, καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἔρευνα εἶχε προχωρήσει στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν ὄγκο βράχου ποὺ συνάπτεται τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς πρώτης μυκηναϊκῆς ἀποθήκης καὶ φθάνει πρὸς Δυσμὰς μέχρι τὸ μέτωπο βράχων ποὺ ὀρίζει τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πλατώματος. Στὸν χώρο παρέμεναν ἄσκαφοι δύο διάδρομοι κατεύθυνσης Β-Ν, ὁ ἓνας μεταξὺ τῶν τετραγώνων Α1 καὶ Β1, ὁ δὲ δεῦτερος καταλαμβάνοντας τὴ μέση τοῦ Β1⁷ (εἰκ. 2). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 προχώρησε στὴν καθαίρεση τῶν διαδρόμων καὶ στὴ διάνοιξη τομῆς διαστ. 3.50 × 1μ. (Α-Δ), στὸ σημεῖο ὅπου καταλήγουν πρὸς Ν ὁ κυρτὸς πρωτογεωμετρικὸς τοῖχος⁸ καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναόσχημου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος⁹.

Στὴν τομὴ αὐτὴ ἀνακαλύφθηκε ὁ τοῖχος 16 ποὺ βαίνει μὲ κατεύθυνση Α-Δ (πίν. 154β). Ὁ τοῖχος βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὴ στρώση 2 ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πεσμένους λίθους. Ἡ στρώση 2 εἶναι σκληρὴ καὶ περιεῖχε θαυράσματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων, ὅστὰ καὶ θαλάσσια

6. ΠΑΕ 1977, 366.

7. ΠΑΕ 1977, 365, εἰκ. 1.

8. Βλ. ΠΑΕ 1978, 203.

9. Βλ. ΠΑΕ 1978, 204 - 205.

ὄστρεα καθὼς καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ. Ἡ στρώση αὕτη ἐρευνήθηκε καὶ πρὸς Β τοῦ 16. Ἡ ἐπόμενη στρώση περιεῖχε τέφρα καὶ λίθους, ἐνῶ ἡ 4 πού ἴσως ἦταν δάπεδο, εἶχε κιτρινοπράσινο, ἦταν σκληρὴ καὶ περιεῖχε μικρὰ θραύσματα λευκωποῦ ἐπιχρίσματος. Ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε μὲ τὴ διάνοιξη τῆς παραπάνω τομῆς πρὸς Β κατὰ 1 μ. Διαπιστώθηκαν τὰ ἴδια στρωματογραφικὰ χαρακτηριστικά, ὅτι ἡ καταστροφὴ πρὸς ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴ στάχτη εἶναι μυκηναϊκὴ καὶ ὅτι ὁ τοίχος εἶναι καὶ αὐτὸς μυκηναϊκός. Ὁ τοίχος εἶναι ἐλαφρῶς συστραμμένος πρὸς Β, ἔχει πλάτος γύρω στὰ 0.50 μ. καὶ ἔχει κτισθεῖ μὲ τρεῖς σειρὲς λίθων γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ πλευρά, ἀντίστοιχα.

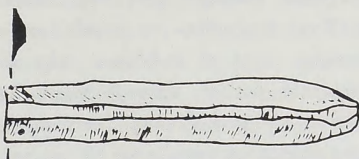
Διατηρεῖται σὲ μῆκος 2 μ. ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ τοῦ ἄκρο τελειώνει σὲ γωνία, πράγμα πού σημαίνει ὅτι πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἐκτεινόταν ἀνοιγ-
μα θύρας. Φαίνεται ὅτι ὁ τοίχος 16 ξαναχρησιμοποιήθηκε στὰ γεωμετρικὰ χρόνια. Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ ἀποκαλύφθηκε ὁ τοίχος 17, πλάτους 0.60 μ. καὶ κατεύθυνσης Β-Ν. Ὁ τοίχος ἐδράζεται ἐπάνω στὰ μυκηναϊκὰ στρώματα καὶ σώζεται μόνο σὲ μιὰ στρώση λίθων. Ὁ 17 συμβάλλει κάθετα πρὸς τὸν προγενέστερο 16. Ἡ κεραμεικὴ πού συνδέεται μὲ τὸν τοῖχο 17 ἀνήκει στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους.

Ἡ καθαίρεση τοῦ διαδρόμου Ι μεταξὺ τάφρων Α1 καὶ Β1 δὲν ἐπιφύλασσε ἐκπλήξεις. Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση 6, καστανῆς ἀπόχρωσης, βρέθηκε τὸ μεσαῖο τμῆμα τοῦ τοίχου 4 - 2 πού κρυβόταν κάτω ἀπὸ τὸν διάδρομο. Στὴν ἀνατολικὴ γωνία πού σχηματίζεται πρὸς Ν τοῦ 4 - 2, κατὰ τὴ συμβολὴ τοῦ τοίχου μὲ ἄλλον, κατεύθυνσης Β-Ν, τὸν 5, βρέθηκε στὴ γκριζωπὴ στρώση 7 τὸ σχιστολιθικὸ κάλυμμα πίθου, κυκλικοῦ σχήματος καὶ διαμέτρου 0.34 μ. Ἐπίσης στὴν ἴδια στρώση βρέθηκε ἐπιμήκης λεπίδα ὀψιανοῦ μήκους 6 ἐκ. καὶ πλάτους 1 ἐκ. (εἰκ. 3). Δύο λεπτὲς εὐθύγραμμες ἀχμὲς ὀρίζουν κατὰ μῆκος τὴ λεπίδα πού χρησίμευε ἀσφαλῶς ὡς ἐργαλεῖο¹⁰. Ἡ καθαίρεση τοῦ διαδρόμου ΙΙ ἔφερε στὸ φῶς τὸ ἐναπομένον τμῆμα τοῦ τοίχου 4 - 2. Ἐκεῖ οἱ στρώσεις 3 καὶ 2 - πρὸς Β καὶ Ν τοῦ τοίχου, ἀντίστοιχα - περιεῖχαν στάχτη. Μάλιστα ἡ 2 ἀπέδωσε μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἀγγείων, ὅπως θραῦσμα ἀνοιχτοῦ ἀγ-

10. Ἡ 7 ἀνήκει στὴ μυκηναϊκὴ φάση. Ὅμοιες λεπίδες ὀψιανοῦ βρέθηκαν παλαιότερα στὸν ἴδιο χώρο. Βλ. ΠΑΕ 1977, 366, πίν. 186δ.

γείου διακοσμημένου μὲ ὀφιοειδῆ γραμμὴ, πόδι τριποδικῆς χύτρας (σωζ. μῆκος 6 ἐκ.) καὶ τέλος κυλινδρικό πῆλινο συμπαγὲς ἀντικείμενο, μὲ ὀπὴ κάθετη πρὸς τὸν ἄξονα καὶ μὲ στένωση κατὰ τὸ μέσον (μῆκος 0.045 καὶ διαμ. 0.02 μ.)¹¹.

Ἡ ἐπόμενη στρώση 3 περιεῖχε στάχτη καὶ διάφορα εὐρήματα ὅπως ὀστὰ καὶ θαλάσσια ὄστρεα, θραύσματα ὀψιανού, τμήματα μεγάλων πύλων μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση κάτω ἀπὸ τὸν λαιμό, καὶ θραύσματα ΥΕ

Εἰκ. 3. Λεπίδα ὀψιανού ἀπὸ τὸν διάδρομο Α1/Β1.

ΠΠ ἀγγείων. Στὴν ἀνατολική πλευρὰ τοῦ ἴδιου χώρου διαπιστώθηκε μεταγενέστερη διατάραξη ποὺ ἀντιπροσωπευόταν ἀπὸ ξεχωριστὴ ἐπίχωση μὲ χρώματα ἑντονου ψαροῦ χρώματος (στρώση 3α). Ἡ ἐπίχωση ἀφῆθηκε γιὰ νὰ ἀνασκαφῇ σὲ μελλοντικὴ φάση τῶν ἐργασιῶν. Τέλος ἡ ἐργασία στράφηκε καὶ στὴ μελέτη τοῦ μικροῦ τμήματος τοῦ τοίχου 1, ποὺ κατευθυνόμενος Β-Ν εἰσχωρεῖ ἐν μέρει στὴν τάφρο Β1, εἰσερχόμενος ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς καὶ κείμενος μεταξὺ τῶν διαδρόμων Ι καὶ ΙΙ. Ἐξαιτίας τῆς θέσης του ὁ τοῖχος εἶχε δημιουργήσει ὑπόνοιες ὅτι ἀνῆκε στὸν τοῖχο 15 ποὺ ὀρίζεται τὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ ναόσχημου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος¹² (τάφος Β2). Διαπιστώθηκε ὡστόσο ὅτι ὁ 1 βρίσκεται σὲ μεγαλύτερο βάθος φθάνοντας σχεδὸν στὸν βράχο. Τὸ πλάτος του ἀνέρχεται στὰ 0.60 μ. περίπου καὶ ἔχει κτισθεῖ μὲ διπλὴ σειρὰ λίθων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ εἶναι γρανίτες. Τὸν τοῖχο περιέβαλαν οἱ στρώσεις 3, φαρῆς ἀπόχρωσης μὲ ἔχνη τέφρας, καὶ 4 καστα-

11. Ἀνάλογα τὰ ἐν Μ. R. POPHAM-L.H. SACKETT, Excavations at Lefkandi, Euboea 1964 - 1966, 1968, 13, εἰκ. 16 (ἄνω).

12. ΠΑΕ 1978, πίν. 186δ.

νῆς μὲ πεσμένους λίθους καὶ μυκηναϊκὰ εὐρήματα (θραῦσμα βάσης κύλικας, πήλινο σφονδύλιο) τῆς ΥἚ ΙΙΙ φάσης. Προκύπτει συνεπῶς ὅτι ὁ 1 ἀνήκει στὸ μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ συγκρότημα¹³. Ἡ πορεία του συμπίπτει μὲ τὴ γραμμὴ τοῦ τοίχου 12 τῆς τάφρου Β2, καὶ φαίνεται ἐπομένως ὅτι ἀποτελοῦσε ἕναν ἀπὸ τοὺς κύριους τοίχους, ποὺ βαίνοντας Β-Ν κατερχόταν πρὸς Ν ἀκολουθώντας τὴ στάθμη τοῦ βράχου. Ὅπως λέχθηκε παραπάνω, στὴν ἴδια φάση ἀνήκει ὁ τοίχος 16 ποὺ κατευθύνεται κάθετα πρὸς τὸν παραπάνω. Ὁ τοίχος 1 δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὸν δυτικὸ 15 τοῦ ναόσχημου οἰκοδομήματος ποὺ ἐξάλλου ἐκτείνεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ μεγαλύτερο σωζόμενο πλάτος τοῦ γεωμετρικοῦ κτιρίου εἶναι τὸ σωζόμενο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ (τάφρος D2) καὶ ὄχι στὴ δυτικὴ, ὅπου διάβρωση καὶ κατολισθήσεις ἔχουν μειώσει τὸ πλάτος σὲ ἱκανὴ ἔκταση. Ὡστόσο, ὁ ἴδιος μυκηναϊκὸς τοίχος 1 (ἀνωτέρω) φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὸν τοίχο 12 ποὺ ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ (τοίχος 15) τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος, σχηματίζοντας πιθανότατα μὲ αὐτὸν συνεχὲς μέτωπο.

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 ἀποπερατώθηκε ἐπίσης ἡ διερεύνηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πρώτης ἀποθήκης ποὺ ἐκτείνεται Α-Δ, πίσω ἀπὸ τὸ ὀχυρωματικὸ τεῖχος, στὸ νότιο πέρασ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος. Ἡ ἀποθήκη ἀνακαλύφθηκε τὸ 1976 καὶ ἔκτοτε διερευνηθηκε σταδιακὰ σὲ ἐπάλληλες ἀνασκαφικὲς φάσεις¹⁴. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ποὺ κάλυπτε τὸ ἐσωτερικὸ εἶχε σχεδὸν ἐξαντληθεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ μάρτυρα διαστ. 1.50×1.50 μ. περίπου, ποὺ ἀπέχοντας ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία 1 μ. στήριζε τὸν βόρειο τοίχο 1 τῆς ἀποθήκης (εἰκ. 2). Ἡ παρουσία τοῦ μάρτυρα ἦταν ἐπιβεβλημένη γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ κατάρρευση τοῦ τοίχου 1, ποὺ παρουσιάζει ἀπόκλιση 0.15 μ. σὲ σχέση μὲ τὴ βάση ἑδράσης, σὲ σωζόμενο ὕψος 2.29 μ. Ἡ παράνομη ἀναμόχλευση τοῦ μάρτυρα ἀπὸ ἀρχαιοκαπήλους, λίγο πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφικὴ περίοδος, ὑποχρέωσε τὴ λήψη μέτρων. Ἀνασκάφηκε ὁ μάρτυρας καὶ ἀκολουθῶς ἐνισχύθηκε ὁ τοίχος μὲ τὴν τοποθέτηση ξυλίνων ὑποστυλμάτων. Μεγάλες σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ κάλυπταν τὴν κορυφὴ τοῦ

13. Πρβ. παρένθ. πίν. Ι' καὶ εἰκ. 2, 282 στὰ ΠΑΕ 1980.

14. Γιὰ τὰ εὐρήματα τῆς ἀποθήκης, βλ. ΠΑΕ 1977, 367 - 368.

σωζόμενου τοίχου 1 βρέθηκαν διεσπαρμένες στὸ δάπεδο τῆς ἀποθήκης. Οἱ πλάκες ἐκτείνονται ἐπάνω στὴ στρώση 1, ψαρῆς ἀπόχρωσης, πλούσιας σὲ ὄστρακα ἀγγείων, ὅστ᾽ αἰ θαλάσσια ὄστρεα. Ἐπίσης, ἡ ἴδια στρώση περιεῖχε ἄμορφα θραύσματα ἀνθράκων, καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ. Τριγωνικὴ αἰχμὴ ὀψιανοῦ μετρᾷ μῆκος 0.037 μ. πλάτος 0.012 μ. καὶ πάχος 0.006 μ., ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἴδια στρώση προέρχονται τεμάχια μολύβδου, ἄμορφου ἀπὸ τὴν ἔκθεσή του σὲ ὑψηλὴ θερμοκρασία.

Ἀπὸ τὸν πᾶνω ὄροφο προέρχεται καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς στρώσης 2. Ἔχει χρῶμα καστανὸ καὶ περιέχει μικροὺς λίθους, ἴχνη ἀνθράκων, καμένη πλίνθο καὶ μικρὰ θραύσματα ἐπιχρίσματος. Ἀπὸ τὴν 2 προέρχονται θαλασσινὰ ὄστρεα, ὅστ᾽ ἀπὸ σκελετὸ τρωκτικοῦ, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καὶ λίγα ὄστρακα ἀγγείων. Ἡ στρώση ἐκτείνεται κάτω μέχρις ἐνὸς ἐπιπέδου μὲ ὠμές πλίνθους καὶ τὴ βάση πίθου (διάμ. ἔδρασης 0.019 μ.) κατὰ χώραν. Τὸ δάπεδο παρουσιάζεται τόσο διαταραγμένο μὲ τὴν παρουσία μεγάλων λίθων καὶ πεσμένων πλίνθων, ὥστε τὰ θραυσμένα ἀγγεῖα βρίσκονταν σὲ ποικίλα ἐπίπεδα. Ἡ διατάραξη τοῦ δαπέδου προέκυψε ἀπὸ τὴ βιαιότητα τῆς πτώσης τῶν λίθων στὴ διάρκειά τῆς καταστροφῆς. Μεταξὺ τῶν πολλῶν εὐρημάτων ποὺ βρέθηκαν στὸ δάπεδο (πίν. 155α), περιβαλλόμενα ὥστόσο ἀπὸ τὴ στρώση 2, εἶναι κωνικὴ κύλινδρος διαμ. χεῖλους 0.135 μ., καὶ σωζ. ὕψους 0.090 μ. ποὺ ἔχει ἄβαφο τὸν κορμὸ καὶ μονόχρωμο ἐσωτερικόν, ἄλλη ὀλοσχερῶς ἄβαφη, κωνικὴ κύλινδρος διαστ. ὕψους 0.096 καὶ διαμ. χεῖλους 0.096 μ.¹⁵, λίθινη χάνδρα, διάτρητη, σχήματος ὠσειδοῦς, διαμ. 0.008 καὶ πάχους 0.005 μ., μικρὸ χάλκινο θραῦσμα καὶ τέλος ὁμάδα ὀστράκων ποὺ ἀνήκουν σαφῶς σὲ μεγάλο ψευδόστομο ἀμφορέα μὲ ταινιωτὴ διακόσμηση γύρω στὸν κορμὸ (σχῆμα FS:176). Μέσα στὴ στρώση 2 βρέθηκε καὶ μεγάλος τριπτήρας, ἀκανονίστου κυκλικοῦ σχήματος, ἀπὸ γρανίτη. Τὸ ἀντικείμενο ἔχει κοίλῃ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ μετρᾷ διάμ. 0.34 μ. καὶ ὕψος 0.19 μ. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ πολυάριθμα θραύσματα

15. Γὰ τὸν τύπο, πρβ. D.U. SCHILARDI, The LH IIIC Period at the Koukounaries Acropolis, Paros ἐν The Prehistoric Cyclades (J.A. Macgillivray – R.L.N. Barber) 1984, εἰς. 6d (ἀριστ.).

ὠμῶν πλίνθων ἀπὸ τὴν 2 ἔφεραν σαφὴ ἵχνη φωτιάς. Συχνὰ περιεῖχαν ἵχνη καμένης ὀργανικῆς ὕλης, ἴσως ἀχύρων. Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν λίθων ἀπὸ τὸ δάπεδο ἀποκάλυψε καὶ ἄλλα εὐρήματα, ὅπως μεγάλης ἐλαφρόπετρας (7.4×6.6 ἐκ.), λίθινο ἀκόνι ἐπίμηκες, τριγωνικῆς διατομῆς (μῆκος σωζ. 0.30 μ., πλάτος 0.050 μ., πάχος 0.038 μ.) καὶ τέλος κυλινδρικό πόδι κύλικας σωζ. ὕψους 0.105 μ. καὶ διαμ. βάσης 0.076 μ. Ἡ κύλικα εἶναι ζωγραφισμένη, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν κυλίκων τοῦ τύπου Ζυγουριῶν, μὲ τὸ γραμμικὸ κόσμημα FM:23¹⁶. Καὶ δεύτερος εὐμεγέθης λίθινος τριπτῆρας ἐλλειπτικοῦ σχήματος, σωζ. μήκους 0.35, πλάτους 0.28 καὶ πάχους 0.14 μ., βρέθηκε μεταξὺ τῶν πεσμένων λίθων, ἐπάνω στὸ δάπεδο. Φυσικά, ἡ ἀνέυρεση τῶν δύο τριπτῆρων ποὺ κατέπεσαν ἀπὸ δωμάτιο ποὺ ἐκτεινόταν πάνω ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποθήκη ἀποδεικνύει τὸν οἰκιακὸ χαρακτήρα τοῦ χώρου ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονται, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν θάλαμο ποὺ ἐκτεινόταν πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ὑπογείου τῆς τάφρου D3, ἀπ' ὅπου τὸ θραῦσμα τῆς ἐλεφάντινης οἰκοσκευῆς¹⁷.

Ἡ στρώση καταστροφῆς, χαρακτηριζόμενη γιὰ τὴν παρουσία κεραμεικῆς, τέφρας, καμένων πλίνθων καὶ ὀστέων τρωκτικῶν, διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀποκάτω 3. Ἡ στρώση ἐκτείνεται ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἀγωγό, ποὺ ἔχει ἤδη περιγραφεῖ σὲ παλαιότερη ἐκθεση¹⁸ καὶ καταλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἀποθήκης. Γενικὰ ἡ 3 εἶναι σκληρὴ καὶ ἔχει κλίση πρὸς Α καὶ πρὸς Ν. Ἡ 3 ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπίχωση καστανοῦ χρώματος μὲ μικροὺς λίθους. Στερεῖται εὐρημάτων καὶ εἶναι σαφῶς τὸ δάπεδο τῆς ἀποθήκης.

Προφανῶς, ὁ ἐπάνω ὄροφος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς στρωματογραφίας, περιέχει ἀντικείμενα σχετιζόμενα μὲ οἰκιακὴ οἰκοσκευή. Ἀνάμεσα στὰ πεσμένα ἐρείπια ὑπῆρχαν ὅστ' α τρωκτικῶν ποὺ ὑποδηλοῦν τὴν παρουσία τους ὅχι μόνο στὸ ὑπόγειο ἀλλὰ καὶ στὸν ἄνω ὄροφο. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε — μεταξὺ αὐτῶν καὶ θραύσματα εὐμεγέθων πίθων — δηλώνει τὴν ἀποθήκευση μεγάλης ποσότητας τρο-

16. Γιὰ τὸν τύπο τῆς διακόσμησης, SCHILARDI, ἑ.ἀ. σημ. 14, εἰκ. 6ε (ἀριστ.).

17. Βλ. ΠΑΕ 1977, πίν. 148α καὶ 147γ.

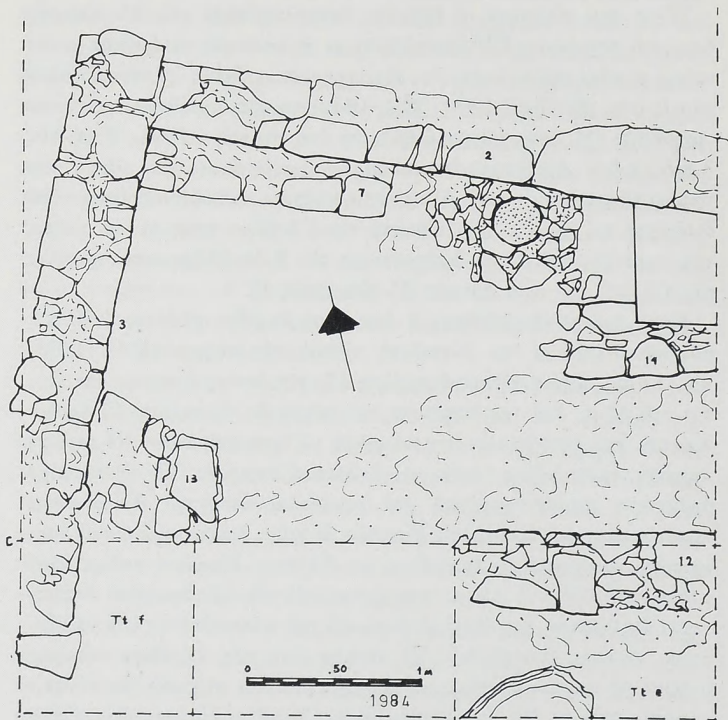
18. ΠΑΕ 1982, πίν. 148α, 237 - 238.

φίμων καὶ στὸν ἄνω ὄροφο. Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω πεσμένα ἀντικείμενα, ἡ ἀποθήκη περιεῖχε διάσπαρτα στὸ πάτωμα ἄλλα εὐρήματα ποὺ φυλάσσονταν στὸ ὑπόγειο. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονταν ἕνας πίθος, κύλικες καὶ τριπτῆρες.

Τέλος, στὸ πλάτωμα οἱ ἐργασίες ἐπαναλήφθηκαν στὴ ΒΑ πλευρά, ὅπου στὸ τετράγωνο C6 ἀνακαλύφθηκαν παλαιότερα τὰ ἐρείπια μυκηναϊκοῦ κτιρίου ποὺ φαίνεται ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὲ μεταγενέστερες φάσεις (εἰκ. 2) (ΠΑΕ 1980, 285). Οἱ ἐργασίες συνεχίσθηκαν στὸ νότιο τμῆμα τῆς C6, στὸν χώρο ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸν τοῖχο 2 πρὸς Β καὶ τὸν 3 πρὸς Δ (εἰκ. 4). Διευρενήθηκαν στρώσεις στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς τάφρου (δοκιμαστικὴ τομὴ d) καὶ στὴ συνέχεια καθαιρέθηκε τμῆμα τοῦ διαδρόμου ποὺ χωρίζει τὴν C6 ἀπὸ τὴν C5 (δοκ. τομὴ e) καὶ τμῆμα τῆς συμβολῆς τοῦ αὐτοῦ διαδρόμου μὲ τὸν Β-Ν διάδρομο ποὺ χωρίζει τὴν C6 ἀπὸ τὴν πρὸς Δυσμὰς B6 (δοκ. τομὴ f).

Κατὰ πρῶτον ἀναλήφθηκε ἡ ἀνασκαφὴ λωρίδας πλάτους 1.30 μ., ποὺ καταλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς τάφρου (ΠΑΕ 1980, πίν. 170β). Διευρενήθηκε ἡ στρώση 17, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἐκτείνεται -0.31 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου 2. Ἡ στρώση 17 ἀποτελοῦνταν ἀπὸ λεπτόκοκκο καστανὸ χῶμα μὲ ἴχνη ἀνθράκων. Ἡ στρώση περιεῖχε σχιστολίθους, ὅστὰ καὶ θαλάσσια ὄστρακα. Ἡ 17 περιεῖχε ἀνάμεικτα πρωτογεωμετρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Διακρίνονται πρωτογεωμετρικὰ θραύσματα ἀνοικτῶν ἀγγείων διακοσμημένων μὲ ὁμόκεντρος κύκλους ζωγραφισμένους μὲ διαβήτη. Θραῦσμα σωζομ. διαστάσεων 0.073×0.104 μ. προέρχεται ἀπὸ τὸν ὅμο ἀμφορέα. Διακρίνεται διακόσμηση τριγώνου μὲ δικτυωτὸ ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ ὁμόκεντρος κύκλους, ἐκατέρωθεν. Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς 17 ἔφερε στὸ φῶς στρώση μὲ πεσμένους λίθους καὶ χῶματα, μὲ τὴν ἐπίχωσὴ τῆς συγκεντρωμένη πρὸς τὴ ΝΑ γωνία τῆς τάφρου. Μεγάλοι λίθοι καὶ θραύσματα ἀγγείων ποὺ ἔμειναν κατὰ ὁμάδες ἔδειχναν ὅτι ἀνήκουν σὲ στρώση καταστροφῆς. Ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα βρίσκονταν ἐπάνω σὲ εἰργασμένους λίθους, συμπεραίνεται ὅτι εἶχαν καταπέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Ἀμέσως κατ' ἐπαφὴ τοῦ τοίχου 2 σκάφτηκε ἡ στρώση 18, καστανόχρωμη μὲ λευκὰ ἀποτρίμματα, ἴσως ἐπιχρίσματος. Ἡ στρώση ἦταν διαταραγμένη. Περιεῖχε μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὁστέινο

σφονδύλι δισκοειδές καὶ μὲ κυρτὸ περιχεῖλωμα (διαμ. 0.043, ὕψους 0.019 μ.) καὶ τουλάχιστον ἓνα πρωτογεωμετρικὸ ὄστρακο. Ἡ 18 ἐκτείνονταν ἐπάνω σὲ στρώση λίθων πού σχηματίζουν δάπεδο. Οἱ λίθοι

Εἰκ. 4. Κάτοψη τετραγώνου C6.

περιέβαλαν κυκλικὴ ὀπή πού εἶχε ἐπαλειφθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ της μὲ ἐπίστρωση πηλοῦ. Ἡ διάμ. τῆς ὀπῆς ἀνερχόταν στὰ 0.21 μ. Προφανῶς τὸ ἀγγεῖο χρησίμευε γιὰ τὴν ἀποθήκευση ἀγνωστῆς ὕλης, ἴσως καρπῶν (πίν. 155β). Ἡ ἀφαίρεση τῆς στρώσης 18 ἀποκάλυψε καὶ τὸν

τοίχο 14, κατεύθυνσης Α-Δ και πλάτους 0.45 μ. 'Ο τοίχος διέρχεται σέ μικρή απόσταση πρὸς Ν τῆς προαναφερθείσης κατασκευῆς. 'Ο 14 βρίσκεται στὸ αὐτὸ ἐπίπεδο μὲ τοὺς λίθους ποὺ περιβάλλουν τὸ ἀποθηκευτικὸ ἀγγεῖο. Χρονολογικά, εἰκάζεται ὅτι ἀνήκουν στὴν ἴδια φάση, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ταυτόχρονα παλαιότερη ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ τοίχο 2.

'Η διάνοιξη τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς ἔφερε στὸ φῶς τὸν τοίχο 12, ποὺ βαίνει μὲ κατεύθυνση Α-Δ κάτω ἀπὸ τὸν διάδρομο. 'Ο 12 ἔχει κτισθεῖ μὲ δύο σειρὲς λίθων, μία γιὰ κάθε ὄψη, ἐνῶ τὸ πάχος του ἀνέρχεται στὰ 0.48 μ. 'Αμέσως πρὸς Ν ἡ στρώση 23 ποὺ ἔφθανε μέχρι τὸν τοίχο, ἔδωσε γεωμετρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα. 'Η στρώση 17 τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς d (βλ. ἄνωτ.) περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν τοίχο 12. 'Επομένως ὁ τοίχος πρέπει νὰ χρονολογεῖται μετὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴ φάση. Πράγματι ἡ στρώση 24 ποὺ ἀκολουθεῖ σὲ βάθος, ἔρχεται κατευθεῖαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τοίχο 12. 'Η στρώση ἀνήκει στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ κεραμεικὲς ἐνδείξεις. 'Ανάμεσα στὰ παλαιότερα ὄστρακα τῆς στρώσης ξεχωρίζει ἓνα, τὸ ὁποῖο ἔχει σωζ. διαστ. 0.043×0.052 μ. καὶ ἀνήκει στοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους. 'Ο πηλὸς εἶναι καστανόχρους καὶ ἡ διακόσμηση ποὺ περιλαμβάνει ὁμόκεντρος κύκλους γύρω ἀπὸ τροχό, ἔγινε μὲ σκοῦρο καστανὸ γάνωμα. Γεγονὸς ποὺ ἐπισύρει τὴν προσοχὴ εἶναι ἡ παρουσία δεκατεσσάρων κύκλων στὸ κόσμημα.

'Η ἔρευνα στὴν δοκιμαστικὴ τομὴ f ἔθιξε τίς ἐπιφανειακὲς στρώσεις. Διαπιστώθηκε ὥστόσο, ὅτι ὁ τοίχος 13 ποὺ χαρακτηρίσθηκε βάθρο στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1980 (ΠΑΕ 1980, 285) πρέπει νὰ εἶναι μάλλον μυκηναϊκός.

Παρατηρήθηκε ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα στρώση τῆς μυκηναϊκῆς καταστροφῆς ποὺ περιέχεται μετὰ τῶν τοίχων 2 καὶ 3, ἐκτείνεται πρὸς Δ μέχρι τὸ ἔδρανο 13. Μάλιστα ἐφάπτεται τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ 13, δείχνοντας ὅτι τὸ ἔδρανο εἶναι παλαιότερο ἀπὸ τὴ στρώση καταστροφῆς. Πιστεύεται ὅτι ἡ καταστροφὴ ταυτίζεται μὲ ἐκείνη ποὺ διαπιστώθηκε ὅτι ἐπληξε τὸ μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ συγκρότημα στὴ διάρκεια τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου. 'Η στρώση καταστροφῆς τῆς τάφρου C6 ἔλαβε τὴν ἀρίθμηση 25. 'Ανάμεσα στὰ θραύσματα ἀγγείων ποὺ ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς 25 περιλαμβάνεται κύπελλο, σὲ θραύσματα, μὲ δια-

κόσμησι ζώνης κάθετα διατεταγμένης με ζευγος γραμμῶν πού πλαισι-
ώνουν ζίγκ-ζάγκ, θραῦσμα σκύφου με λαβή (σωζ. διαστ.: μήκος 0.104,
ὕψος 0.090 μ.), με σκούρο καστανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά,
τέλος δέ, διάτρητο κωνικὸ κομβιόσχημο βαρίδι, κατασκευασμένο ἀπὸ
μόλυβδο, διαμ. 0.023 καὶ ὕψους 0.009 μ.

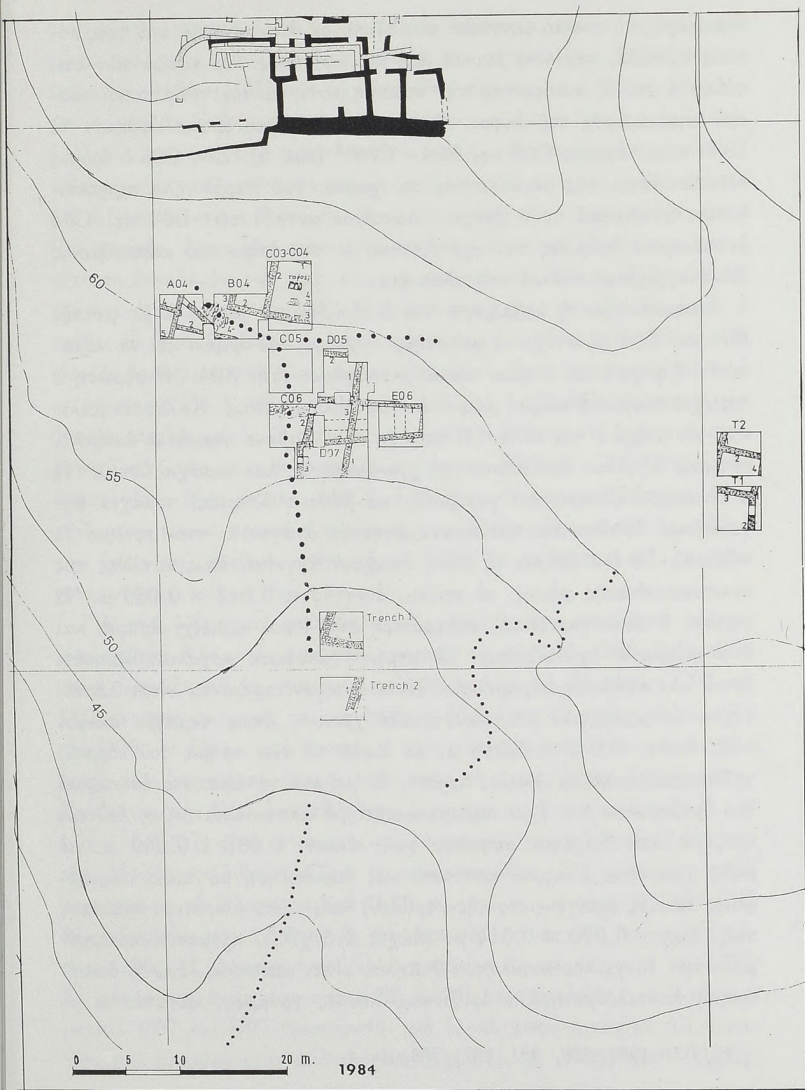
Με βάση τὰ παραπάνω στοιχεῖα, διαπιστώνονται οἱ παρακάτω τέσ-
σερις οἰκοδομικὲς φάσεις. Ἡ φάσι IV με τὸν τοῖχο 1 πού εἶναι γεωμε-
τρικὸς ἢ μεταγενέστερος. Ἡ III πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ κτίριο
τῶν γεωμετρικῶν χρόνων με τοὺς τοίχους 2 καὶ 3 τῆς C6 (μυκηναϊκοὶ
τοῖχοι πού ἔχουν ξαναχρησιμοποιηθεῖ σὲ δευτέρη φάσι) καὶ ἴσως τὸν 2
τῆς C5. Ἄν ὁ τοῖχος 12 ἀνήκει στὴν ἴδια φάσι, τότε ὀρίζει τὴ νότια
πλευρὰ τοῦ δωματίου, με ἀνοιγμα θύρας δίπλα στὸ ἔδρανο 13. Ὁ θά-
λαμος με τοὺς τοίχους 1, 2, 3, 4 τῆς C5 εἶναι σύγχρονος.

Ἡ φάσι II τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων περιλαμβάνει τοὺς τοίχους 2 καὶ
3 τῆς C6 καὶ τὸν 5 τῆς C5. Ἄν ὁ χώρος πού προκύπτει εἶναι ἐνιαῖος
χώρος, ὁ θάλαμος ἔχει ἀξιόλογο μήκος. Ἡ στρώσι καταστροφῆς 25
πρόέρχεται ἀπὸ τὴν κατακρήμνισι τοῦ κτιρίου καὶ μάλλον τὴν πτώσι
τοῦ ἄνω ὀρόφου, ὅπως δείχνουν εὐρήματα τῶν τομῶν d καὶ e. Στὴν ἴδια
μυκηναϊκὴ φάσι ἀνήκει καὶ τὸ ἔδρανο 13.

Ἡ παλαιότερη φάσι I ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν τοῖχο 14 καὶ τὸν
κύκλο λίθων πού περιέβαλε τὸ συσσωματωμένο μέσα σὲ λάκκο ἀποθη-
κευτικὸ ἀγγεῖο. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία δὲν ἐξακριβώθηκε. Ἰσως ἡ δι-
ερεύνησι τῆς ΝΑ γωνιάς τῆς C6, κάτω ἀπὸ τὴ στρώσι καταστροφῆς
νὰ διαφωτίσει τὴν ἔρευνα.

Ὅπως καὶ κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο οἱ ἐργασίες συν-
εχίστηκαν τὸ 1984 στὰ βαθυμειδωτὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς
ἀκρόπολης (εἰκ. 5). Ἡ ἐργασία εἶχε σκοπὸ νὰ συμπληρώσει τὴ μελέτη
τῆς μορφῆς τῶν κατοικιῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. πού ἀνακαλύφθηκαν ἐδῶ
στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1983 ἀλλὰ ἐπίσης καὶ νὰ διαφωτίσει
ἀπόψεις σχετικὰ με τὸ δίκτυο δρόμων καὶ τὴν κυκλοφορία μέσα στὸν
οἰκισμὸ τῆς νότιας πλευρᾶς¹⁹. Ὅπως διαπιστώθηκε ἀπὸ τὴν περυσινὴ

19. ΠΑΕ 1983, 280 κέ. Γιὰ παρατηρήσεις σχετικὰ με τὴ μετατόπισι τοῦ οἴ-
κου, 292 - 293.

Εἰκ. 5. Κάτοψη νότιας πλευρᾶς ἀκρόπολης Κουκουναριῶν.

ἀνασκαφή, τὸ φυσικὸ μονοπάτι ποὺ ὀδηγοῦσε στὸν οἰκισμό ἀπὸ τοὺς νότιους πρόποδες περνοῦσε δυτικὰ ἀπὸ τὶς κατοικίες τῶν τομῶν τῶν ἐπιπέδων 4 καὶ 5, συνδέοντας τὴν περιοχὴ αὐτὴ μὲ τὸν γεωμετρικὸ οἰκισμό τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου. Τμήματα τοῦ δρόμου ἀνακαλύφθηκαν τὸ 1983 στὶς τάφρους C06 καὶ B04 - C04²⁰ (εἰκ. 5). Στὴ C06 ὁ δρόμος στενεύει λόγῳ τῆς μορφολογίας τοῦ χώρου, ἐνῶ παράλληλα σχηματίζονται ἀναβαθμοὶ στὸν βράχο. Ἀφετέρου μεταξὺ τῶν B04 καὶ C04 ἀναφάνηκαν βαθμίδες ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν δρόμο ποὺ καμπτόμενος ΒΔ ἀναρριχόταν τελικὰ στὸ πλάτωμα.

Ἀποφασίστηκε ἡ καθαίρεση τοῦ διαδρόμου, σὲ μῆκος 2 μ. μεταξὺ B04 καὶ C04 μὲ στόχο νὰ μελετηθεῖ ἡ μορφή τοῦ δρόμου καὶ νὰ κατανοηθεῖ ἡ μορφή τοῦ κτιρίου ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν A04. Ἡ στρώση 3 περιέχει πεσμένες πέτρες μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους. Καλύπτει μάλιστα τὸν τοῖχο 1 τῆς A04. Ἡ στρώση περιλάμβανε κομμάτια ἀσπριᾶς, ὄστρακα ἀγγείων δυσδιάγνωστης χρονολόγησής καὶ τεμάχιο ὀστού. Ἡ 4 εἶναι χαλαρότερη καὶ γκριζωπὴ, μὲ βῶλους ἀσπριᾶς, τεμάχια ἀγγείων καὶ ὀστών. Δύο θραύσματα ἀγγείων ἀνάγονται στὸν πρῶμο 7ο π.Χ. αἰ. Τὸ ἓνα ἀνήκει σὲ βάση ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ἴσως κοτύλης τῆς πρωτοκορινθιακῆς φάσης, μὲ σωζόμ. διαστάσεις 0.015×0.023 μ. Ἡ στρώση 5 εἶναι γκριζωπὴ, σκληρότερη τῆς 4 καὶ περιεῖχε ἀσπριὰ καὶ ἀπολεπίσματα σχιστολίθου. Ἡ στρώση ἀπέδωσε κοχύλια, κομμάτι ὀστού καὶ ἀξιόλογη κεραμεικὴ. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι λεπτότεχνα ὄστρακα τῶν ὑπογεωμετρικῶν χρόνων, ὅπως τεμάχιο σκύφου σωζ. διαστ. 0.047×0.026 μ. μὲ κυρτὸ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ κορμοῦ, χεῖλος κεκλιμένο σὲ γωνία, προσέτι δὲ μελανὸ γάνωμα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θραύσματος ποὺ ἔχει κατασκευασθεῖ μὲ καστανωτὸ πηλὸ, δεῦτερο θραῦσμα ἀπὸ τοίχωμα ἀγγείου, σωζ. διαστ. 0.035×0.040 μ. μὲ πηλὸ χρώματος ἐλαφροῦ καστανοῦ καὶ διακόσμηση μὲ τρεῖς κοκκινόφαιες ταινίες (ὑπογεωμετρικῆς περιόδου) καί, τρίτο μικρότερο θραῦσμα, σωζ. διαστ. 0.020×0.014 μ. (πάχος 2.5 χιλ.), προφανῶς προερχόμενο ἀπὸ τὸ χεῖλος κοτύλης. Ὁ πηλὸς εἶναι καστανός, ἐνῶ ἡ διακόσμηση ἀποτελούμενη ἀπὸ ὀριζόντιες λεπτὲς γραμμές, κατατάσσει τὸ

ἀγγεῖο στὸν πρῶιμο 7ο π.Χ. αἰ. Ἡ 5, προφανῶς στρώση χρήσης τοῦ χώρου, κάλυπτε πλατεῖς λίθους, πλάκες ποὺ σχηματίζουν βαθμίδες στὸν δρόμο (πίν. 156α). Ἡ φορὰ τῶν βαθμίδων δείχνει ὅτι ὁ δρόμος καμπτόταν πρὸς ΒΔ. Στρωματογραφικά, ἡ φάση τῶν δωματίων ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ τοὺς τοίχους 2 -5 χρονολογεῖται στοὺς ὑπογεωμετρικοὺς χρόνους, πιθανῶς στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ὁ οἰκισμὸς καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ δρόμου μὲ τὰ σκαλοπάτια χρονολογούνται στὴν ἴδια περίοδο. Στὴν ἴδια φάση τῆς στρώσης 5 ἀνήκει ἐλαφρῶς μεταγενέστερη ἐπικάλυψη τῶν βαθμίδων μὲ χῶματα καὶ λίθους, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ ἀνέγερση τοῦ τοίχου 1. Ὁ τριγωνικὸς χώρος μεταξὺ τῶν 1, 2, 3 πρέπει νὰ ἦταν ὑπαίθριος καὶ ἴσως χρησίμευε ὡς αὐλὴ (πίν. 156α). Ἡ εἴσοδος βρισκόταν στὴ βόρεια ἀπόληξη τοῦ 1, ὅπου σχηματίζεται κενὸ σὲ σχέση μὲ τὸν 3. Οἱ τοῖχοι 2 τῆς A04 καὶ 4 τῆς B04 δηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ κτιρίου ποὺ ὄριζε τὴ νότια πλευρὰ τοῦ δρόμου. Ἡ βόρεια πλευρὰ καθορίζεται ἀπὸ τοὺς θαλάμους τῶν τάφρων B04 καὶ C03/C04. Πρὸς ἀνατολικά ὁ ἴδιος δρόμος κατευθυνόταν πρὸς τὸ μεσαῖο πλάτωμα, διασχίζοντας φυσικὸ πέρασμα τῶν βράχων. Ὁ ἴδιος δρόμος τέμνει κάθετα τὸν δρόμο ποὺ βρέθηκε στὴν τάφρο C06, νὰ διέρχεται πρὸς Δυσμὰς συγκροτήματος δωματίων.

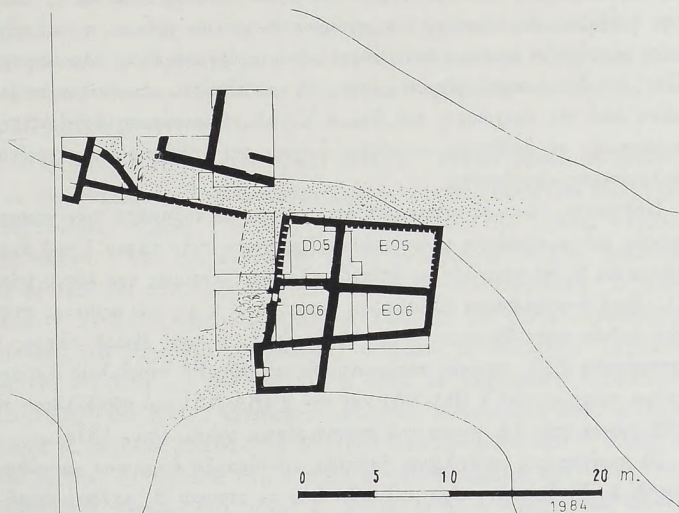
Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς μορφῆς τοῦ παραπάνω κτιρίου ἀναλήφθηκε ἡ ἐπανεξέταση τῶν παλαιῶν τομῶν C05, D05, C06, E06 καὶ ἡ διάνοιξη δύο νέων ἀμέσως πρὸς Νότο (εἰκ. 5). Οἱ τάφροι C07 καὶ D07 ἀνοίχτηκαν χωρὶς τὴ μεσολάβηση διαδρόμων σὲ σχέση μὲ τὶς C06 καὶ D06. Τὸ ἔδαφος στὸ ἐπίπεδο 4 κλίνει ἰσχυρὰ πρὸς Νότο καὶ μεγάλο μέρος τῶν ἐπιχώσεων ἔχει κυλίσει πρὸς τὰ χαμηλότερα ἀναλήμματα. Σκάβοντας τὴν D07 ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ τοίχου 3 πρὸς Ν. Ὁ τοῖχος 1 (D07) εἶναι κτισμένος μὲ λάσπη καὶ σχιστολίθους σὲ δύο σειρές. Μικρότεροι λίθοι γεμίζουν τὸ κενὸ στὴ μέση. Στὸ καλύτερα σωζόμενο σημεῖο τὸ πλάτος μετρᾷ 0.75 περίπου μ. Ἀνοίγοντας τὴν C07 ἀνακαλύφθηκε καὶ ὁ τοῖχος 3, ποὺ ἀποτελεῖ προέκταση τοῦ 3 τῆς τάφρου C06. Ἡ κατασκευὴ τοῦ εἶναι παρόμοια μὲ τοῦ τοίχου 1 τῆς D07. Τὸ πάχος τοῦ ἀνέρχεται στὰ 0.55 μ. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ διαδρόμου μεταξὺ C07 καὶ D07 προσφέρεται μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ δωματίου ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ τοίχους 3 (C07), 2, (D06) καὶ 1 (D07).

Ἡ ἐπίχωση πού κάλυπτε τὸν χώρο περιλάμβανε τὶς στρώσεις 2 (καστανόκκκινη, ἀμμόδης), μὲ χονδρὰ ὄστρακα ἀγγείων μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο θραύσματα πίθων (τὸ ἓνα μὲ ἐγγάρακτη γραμμικὴ διακόσμηση, κ.ἄ.). Ἡ ἐπόμενη στρώση 3 εἶναι καστανόχρωμη καὶ περιέχει πέτρες καὶ ἀπολεπίσματα σχιστολίθων. Περιεῖχε ἐπίσης θραύσματα ἀγγείων, θραύσματα ὀστέων κ.ἄ. Ἡ ἔρευνα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου ἀπέφερε ἀπὸ τὴ στρώση 3, ὁμάδα συμμείκτων πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν ὀστράκων. Ἡ ἀποκάτω στρώση 4 περιεῖχε ὥστόσο μικρὰ κόκαλα, θαλασσινὰ ὄστρακα, χονδροειδῆ καὶ λεπτότεχνα ὄστρακα. Διακρίνονται ἀνάμεσά τους θραῦσμα ἀγγείου σωζ. διαστ. 0.035×0.055 μ., διακοσμημένου μὲ τρεῖς σωζ. ὁμόκεντρος κύκλους καὶ θραῦσμα χείλους κυπέλλου, σωζ. διαστ. 0.025×0.060 μ. μὲ κόσμημα ζιγκ-ζάγκ πλαισιωμένο ἀπὸ δύο γραμμές. Παρ' ὅτι δὲν διευκρινίσθηκε ἡ σχέση τῆς στρώσης 4 μὲ τὸ δωμάτιο, πιστεύεται ὅτι προχρονολογεῖται καθόσον ἀνάγεται στοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους. Ἡ φάση κατοίκησης τοῦ δωματίου ἀνάγεται στὴν ὑπογεωμετρικὴ περίοδο. Δυστυχῶς, ὅπως ἡ ἔρευνα ἔδειξε, τὸ νότιο ἄκρο τοῦ δωματίου δὲν διασώθηκε γιατί τὸ ἀνάλημμα εἶχε καταρρεύσει πρὸς Νότο. Ἡ ἐπικοινωνία τοῦ δωματίου μὲ τὸν πρὸς Δυσμὰς ἐφαπτόμενο δρόμο γινόταν μὲ θύρα, πλάτους 1.53 μ. πού ἀνοιγόταν στὸ μέσο σχεδὸν τοῦ μήκους τοῦ τοίχου 3 (C07). Κατώφλι μὲ ζευγὸς ὀλμων διακρίνεται στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου. Οἱ ὀλμοι εἶναι μαρμάρινοι, παρόμοιαι κατασκευῆς, καὶ ἔχουν ἐμπηγεῖ συμμετρικὰ σὲ πλακόστρωτη ἐπιφάνεια διαστ. 1.80×1 μ. πού ἐκτείνεται ἐσωτερικὰ τῆς θύρας.

Συμπληρωματικὴ ἐργασία σὲ ἄλλες τάφρους ἐμπλούτισε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συμπλέγματος. Ἡ καθάραιση τμήματος διαδρόμου μεταξὺ τῶν C06 καὶ D06 ἀποκάλυψε ἄλλο ἄνοιγμα θύρας (πίν. 156β). Τὸ ἄνοιγμα ἀνέρχεται στὰ 0.69 μ. καὶ καταλαμβάνει τὸ βόρειο τμήμα τοῦ 2 (C06).

Ἡ πρόσβαση στὸ δωμάτιο γινόταν μὲ βαθμίδες πού ἐκτείνονταν ἐξωτερικά. Στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου βρέθηκε παραλληλόγραμμη πλάκα μὲ κυκλικὴ ὀπή γιὰ τὸν στροφέα τῆς θύρας. Τέλος, ἡ ἀνασκαφὴ τμημάτων τοῦ διαδρόμου μεταξὺ τῶν τάφρων D05 καὶ D06, ἔδειξε ὅτι ὁ τοίχος 1 τῆς D06 ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν E06 κατέληγε στὴν

C06, συναντώντας κάθετα τὸν τοῖχο 2 (P11C06). Μὲ βάση τὰ παραπάνω στοιχεῖα θὰ μπορούσε νὰ ἐπιχειρηθεῖ γραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τοῦ συγκροτήματος (εἰκ. 6). Οἱ μακροὶ ἄξονες τῶν δωματίων καὶ οἱ ξεχωριστὲς εἰσόδοι στὴν πλευρὰ τοῦ δρόμου δείχνουν ὅτι τὰ δωμάτια ἀνήκουν σὲ τρεῖς ξεχωριστὲς κατοικίες πρὸς ἐκτείνονται Α-Δ. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ εὐρύτητα τῶν δωματίων. Δύο ἔχουν ἐσωτ. δια-

Εἰκ. 6. Ἀποκατάσταση κάτοψης ἐρειπίων οἰκίων νότιας πλευρᾶς τοῦ λόφου τῶν Κουκουναριῶν.

στάσεις 3.80×3.80 μ., ἐνῶ στὴν περίπτωση τοῦ θαλάμου πρὸς ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὶς τάφρους D06 - E06 τὸ μήκος ἀνέρχεται στὰ 5.50 μ. περίπου. Μία ἄλλη παρατήρηση δημιουργεῖ ἐπίσης ἐντύπωση. Ἡ συνιδιοκτησία κοινῶν μεσοτοιχιῶν – ἂν βεβαίως ἀληθεύει ἡ ὑπόθεση, περὶ τριῶν ξεχωριστῶν κατοικιῶν – καὶ μιᾶς κοινῆς πρόσοψης, εἶναι γεγονός πρὸς ὑποδηλώνει ταυτόχρονο πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ καὶ ἐκτέλεση. Προφανῶς, οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς συνθῆκες πρὸς ἐπέτρεψαν τὴν ὑλοποίηση ὀργανωμένου πολεοδομικοῦ συνόλου προϋπέθεταν τὴν

ὑπαρξὴ νέων πολιτικῶν δομῶν μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἔννοιας τῆς πόλης. Ὅπως ἔχει τονισθεῖ ἐξάλλου, ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς στοὺς ἀνατολίζοντες χρόνους ἀντιπροσωπεύει τὴ φάση κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἰδέα τῆς πόλης ἄρχισε νὰ παρουσιάζει διάδοσιν²¹. Λαμβάνοντας συνεπῶς ὑπόψη τὴ χρονολογία τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν νότιων ἀναλημμάτων, εἶναι ἰδιαίτερα πιθανὸν ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ τοῦ πλατώματος²², κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ οἰκισμοῦ τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἡ πολεοδομικὴ μορφή τῶν κτιρίων ἀκολούθησε κανόνες ὀργανωμένης κατοίκησης. Παρ' ὅτι δὲν ἀνακαλύφθηκαν, ὅπως εἴχαμε ἐλπίζει, μυκηναϊκὰ κτίρια κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., ἡ ἀνεύρεση ἀρχαιότερης κεραμεικῆς σὲ βαθύτερες στρώσεις δείχνει ὅτι ὁ χώρος δὲν στερεεῖται παλαιότερης κατοίκησης.

Πράγματι, εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, κεραμεικὰ εὐρήματα τῶν γεωμετρικῶν καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων ἀνακαλύφθηκαν στὴν τάφρο 1 τοῦ ἀναλήμματος 2, σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο τῆς ἴδιας πλευρᾶς τοῦ λόφου (εἰκ. 5). Ἐκεῖ ἀνασκάφηκαν δύο τάφροι, διαστ. 4×4 μ., ποὺ κείμενες στὴν ἴδια εὐθεῖα κατευθύνονται Β-Ν. Ἀπὸ αὐτές, ἡ πρὸς Βορρὰ τάφρος 1 (τετράγωνο F13, γενικῆς τοπογραφικῆς κάτοψης)²³ περιέκλειε δύο ἀρχαίους τοίχους, τὸν 1 (ΒΑ-ΝΑ) καὶ τὸν 2 (ΒΑ-ΝΔ) ποὺ συμβάλλουν σὲ ὀρθὴ γωνία στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (πίν. 157α).

Τὸ περίγραμμα ὑποδηλώνει βεβαίως τὴν ὑπαρξὴ δωματίου κατεύθυνσης Α-Δ. Τὸ δωμάτιο εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ τὸ στρώμα 3, μαλακὸ ἀμμόωδες μὲ ἀποτρίμματα σχιστολίθου. Τὸ στρώμα 4, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πεσμένους λίθους, κυρίως σχιστολίθους, σχετίζεται μὲ τὴν καταστροφὴ

21. Βλ. Α.Μ. SNODGRASS, *Archaeology and the Rise of the Greek State*. An Inaugural Lecture 1977, 25.

22. ΠΑΕ 1983, 292.

23. Ἡ ἰσχυρὴ κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ οἱ παρεμβαλλόμενοι σχηματισμοὶ τῶν βράχων προβάλλουν ἰδιαίτερες δυσκολίες στὴ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς μὲ βάση τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους τετράγωνο, διαστ. 4×4 μ. Ἐξετάζεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ συνεχισθοῦν οἱ ἐργασίες μὲ τὸ σύστημα τομῶν μὲ ἀριθμὸ συνέχειας, σὲ ἀναφορὰ μὲ τὸ σχετικὸ τετράγωνο τοῦ τοπογραφικοῦ κανάβου τοῦ λόφου τῶν Κουκουναριῶν.

τῶν τοίχων. Ἀνάμεσα στοὺς πεσμένους λίθους καὶ τὴ στρώση 5, βρέθηκαν θαύσματα ἀγγείων, μερικῶν χονδρότεχνων καὶ ἄλλων λεπτότερων ὀστράκων μὲ ἴχνη μελανοῦ γανώματος. Ἡ πτωχὴ διατήρηση τῆς κεραμεικῆς ἀναπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἀνέυρεση δύο ὀστράκων. Τὸ θαῦσμα λεπτότεχνου ἀγγείου σωζ. διαστ. 0.038×0.044 μ., διατηρεῖ διακόσμηση μελανῶν, καθέτως διατεταγμένων γλωσσοειδῶν κοσμημάτων. Τὸ ὄστρακο χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Τὸ δεύτερο θαῦσμα ἀνήκει σὲ πῖθο καὶ φέρει ἐγγράρακτη διακόσμηση τριγλύφων καὶ Χ μὲ ἐμπέιστους κυκλίσκους. Ἀνήκει καὶ αὐτὸ στὸν γνωστὸ τύπο πίθων ποὺ βρίσκεται στίς Κουκουναριές σὲ στρώσεις τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.²⁴ καὶ στὸν οἰκισμὸ Οἰκονόμου²⁵.

Ἡ στρώση 5 εἶναι καστανὴ καὶ σκληρὴ. Ἀνήκει σαφῶς σὲ δάπεδο. Γιὰ τὴν πληρέστερη στρωματογραφικὴ μελέτη τοῦ δωματίου ἀνοίχτηκε στὴ συνέχεια τάφος 1 μ. πλάτους κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς τάφρου. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς 5 προέρχονται κόκαλα, θαύσματα ὀφianoῦ καὶ πολυάριθμα ὄστρακα γραπτῶν, κ.ἄ. ἀγγείων. Σημειώνεται ἡ ἀνέυρεση ὀστράκου 0.039×0.035 μ. μὲ ζευγὸς ὁμοκέντρων κύκλων ποὺ περιβάλλουν κουκίδα, ὄστρακο μὲ ποίκιλμα ζατρικίου (0.040×0.015 μ.) καὶ θαύσματα πῖθου μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση τριγλύφων καὶ Χ²⁶. Ἀκαθόριστο σιδερένιο ἀντικείμενο σωζ. μήκους, 0.062 μ. βρέθηκε ἐπίσης στὴν 5. Λίθος διαστάσεων 0.020×0.010 μ. ποὺ βρέθηκε ἐμπηγμένος στὴ στρώση 5, τοποθετημένος κατ' ἐπαφὴ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου 2, ἀνήκει σὲ ὄλμο θύρας, ὅπως δείχνει ἡ ὀπὴ τοῦ στροφέα (πίν. 157α, ἀριστερ.). Προφανῶς ἡ θύρα ἀνοίγε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου. Πλάκα ἀκανόνιστου παραλληλογράμμου σχήματος ποὺ βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου ἴσως ἀνήκει σὲ

24. Βλ. ΠΑΕ 1983. Σὲ ὁμάδα ἀγγείων ποὺ βρέθηκαν πρόσφατα στὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Δέτη, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου Ναούσης, περιλαμβάνονται καὶ θαύσματα πῖθων μὲ παρόμοια διακόσμηση. Τὰ εὐρήματα ἀνάγονται στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. ΠΑΕ 1982, 233 - 235.

25. Βλ. ΑΑΑ, 6, 1973, 263, σημ. 7, καὶ εἰκ. 7.

26. Βλ. ἀνωτ. σημ. 24 - 25.

βάση γιὰ ξύλινο ὑποστύλωμα²⁷. Σὲ ἄλλη τομὴ πλάτους 1 μ. ποὺ κατέβηκε σὲ βάθος 0. μ. ἀνακαλύφθηκαν ἐνδιαφέροντα παλαιότερα εὐρήματα. Στὴ στρώση 6, μαλακότερη καὶ σκουρότερη τῆς 5, βρέθηκαν ὄστρακο μὲ διακόσμηση τριγλῦφων καὶ τροχοῦ (τοῦ λεγόμενου Wheel Group)²⁸. Θραῦσμα λύχνου μὲ ἵχνη καύσης στὸν μυξῶ²⁹ (σωζ. διαστ. 0.045×0.030 μ.) καὶ θραύσματα πρωτογεωμετρικοῦ ἀγγείου (σωζ. διαστ. 0.027×0.020 μ.) μὲ διακόσμηση ὁμόκεντρων κύκλων. Ἡ στρώση 7 ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἀμμῶδες, καστανὸ σκουρόχρωμο χῶμα μὲ μικροὺς λίθους ποὺ περιεῖχε κόκαλα καὶ χονδρότεχνα ὄστρακα. Ἡ ἐπόμενη στρώση 8 μὲ σκούρο καστανὸ χῶμα καὶ θραύσματα σχιστολίθων καὶ βοτσάλων ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἔφθανε ἕως τὸν βράχο στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς. Πεσμένοι λίθοι ἀπὸ τοῖχο καὶ καμένα χῶματα δῆλωναν στρώση καταστροφῆς. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα σημειώνεται τὸ θραῦσμα σκύφου (σωζ. ὕψος 0.046 μ.) μὲ καστανὸ γάνωμα στὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ὄψη καὶ τεμάχιο εἰδωλίου ποὺ ἀποδίδει τὸ ὀπίσθιο τμήμα τοῦ κορμοῦ ζώου, χωρὶς σκέλη καὶ οὐρά. Τὸ θραῦσμα μετρᾷ σωζ. διαστ.: μήκος 0.044 μ., ὕψος 0.028 μ. Ἀραιὲς λοξὲς γραμμὲς κοσμοῦν τὶς πλευρὲς τοῦ ζώου, θυμίζοντας τὸν τύπο τοῦ μυκηναϊκοῦ πῆλινου εἰδωλίου ἵππου ποὺ βρέθηκε μέσα σὲ τάφο τῶν ΥἚ ΙΙΙΓ χρόνων, στὰ ΒΑ τοῦ πλατώματος³⁰.

Τὰ εὐρήματα τῆς στρώσης 8 καὶ τὸ δάπεδο (στρώση 9) ποὺ βρέθηκε ἀμέσως ἀποκάτω εἶναι τὰ ἀρχαιότερα τῆς περιοχῆς καὶ ὑποδηλώνουν ἴσως κάποια μυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση. Βεβαίως, τὸ κτίριο χρονολογεῖται μὲ βάση τὰ εὐρήματα τῶν στρώσεων καταστροφῆς καὶ κατοίκησης

27. Τὸ εὔρημα σπανίζει. Ἀνάλογες βάσεις ὑποστυλμάτων δὲν ἔχουν παρατηρηθεῖ ἀλλοῦ, σὲ οἰκίες τοῦ λόφου Κουκουναριῶν.

28. Βλ. J.N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (1977) 214, εἰκ. 69e.

29. Γιὰ τὴν ἀπουσία λύχνων κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο καὶ σχολιασμό τοῦ φαινομένου, COLDSTREAM, ἑ.ἀ. σημ. 28, 309, 311. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη, ἡ ἀνακάλυψη θραύσματος λύχνου στὴ στρώση 5, τοῦ τέλους τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., θεωρεῖται ἐνδιαφέρουσα.

30. ΠΑΕ 1976, πίν. 190α. Παρότι τὸ εὔρημα προέρχεται ἀπὸ στρώση τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ἀνάγεται στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Γιὰ εἰδῶλια ποὺ ἀπεικονίζουν ζῶα κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, βλ. E. FRENCH, *BSA* 66 (1971).

(4 - 5) στο πρώτο μισό του 7ου π.Χ. αϊ. 'Ανάλογες χρονολογικές ενδείξεις προέκυψαν από τήν ανασκαφή τῆς πρὸς Ν γειτονικῆς τάφρου 2 (γενικὴ τοπογραφικὴ κάτοψη, τετράγωνο F13)³¹.

Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση καταστροφῆς 4 ἀνακαλύφθηκε ὁ τοῖχος 1, BA-NΔ κατεύθυνσης. Πολυάριθμοι σχιστόλιθοι ποὺ βρέθηκαν στὴ στρώση 4 ἀνῆκαν στὸ κατεστραμμένο κτίριο. Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν λίθων ἔφερε στὸ φῶς ἀνάμεσα στὴν 4 καὶ τὸ δάπεδο 5 πολυάριθμα ὄστρακα κακῆς διατήρησης. Ὑπάρχουν ἀρκετὰ λεπτότεχνα ὄστρακα καὶ μεταξὺ ἄλλων ἡ βάση μονόχρωμου σκύφου (σωζ. ὕψος 0.038 μ.), προφανῶς ἀπομίμηση πρωτοκορινθιακοῦ πρωτοτύπου, χρονολογούμενη στὸ πρῶτο μισό τοῦ 7ου αἱ. Ἡ στρώση 5 ἦταν τὸ δάπεδο, σκληρὸ καὶ μὲ μικρὰ βότσαλα. Τὰ ὄστρακα τῆς 4 ἀνῆκαν σαφῶς στὴ φάση χρήσης τοῦ δωματίου, γιατί βρέθηκαν σκορπισμένα ἐπάνω στὸ πάτωμα. Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τοίχου 1 καὶ μέσα στὴ χαμηλότερη στάθμη τῆς 8 - στρώσης λεπτόκοκκης, ἔντονης καστανῆς ἀπόχρωσης - ἀνακαλύφθηκε ἀγωγὸς κατασκευασμένος μὲ πλάκες σχιστολίθου (πίν. 157β). Ὁ ἀγωγὸς ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ δωματίου. Βαίνει παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο καὶ στὸ νότιο πέρασ του εἰσέρχεται κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ 1. Πιστεύεται ὅτι ὁ ἀγωγὸς εἶναι παλαιότερος ἀπὸ τὸ κτίριο. Συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀνασκαφή τῶν τάφρων 1 καὶ 2 τοῦ ἀναλήμματος 2 πρόσθεσε νέο ἐπιχείρημα στὴ χρονολόγηση τοῦ νεώτερου οἰκισμοῦ στὸ πρῶτο μισό τοῦ 7ου π.Χ. αἱ. Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτῃ τῆς κεραμικῆς δὲν πρόσθεσε νέα στοιχεῖα ποὺ νὰ πιστοποιοῦν ὅτι ὁ οἰκισμὸς συνέχισε νὰ κατοικεῖται καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἱ.³² Βεβαιώθηκε ὡστόσο, ὅτι ὁ πρῶτος ἀρχαῖκός οἰκισμὸς τῶν Κουκουναριῶν εἶχε διαστάσεις κατὰ πολὺ μεγαλύτερες ἀπ' ὅ,τι εἶχαμε κατ' ἀρχὴν πιστέψει. Ἡ ἀνακάλυψη οἰκιῶν στὸ ἀνάλημμα 2 ἀποδεικνύει ὅτι

31. Βλ. ἄνωτ. σημ. 23.

32. Στὸ κτίριο τῶν τάφρων B04 καὶ C04 βρέθηκαν ἐνδείξεις ἐπεμβάσεων ποὺ δείχνουν ὅτι μέχρι καὶ στίς ἀρχές τοῦ 6ου π.Χ. αἱ. ὑπῆρχε ἀνθρώπινη παρουσία στίς Κουκουναριές (ΠΑΕ 1983, 290). Ὡστόσο, ἡ ἀνασκαφή τοῦ λοιποῦ συγκροτήματος δωματίων ἔδειξε τὸν μεμονωμένο χαρακτήρα τοῦ εὐρήματος καὶ ἐπιβεβαίωσε τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἱ.

ὁ οἰκισμὸς καταλάμβανε σὲ ἑκτασὴ ὅλα τὰ βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς ἀκρόπολης.

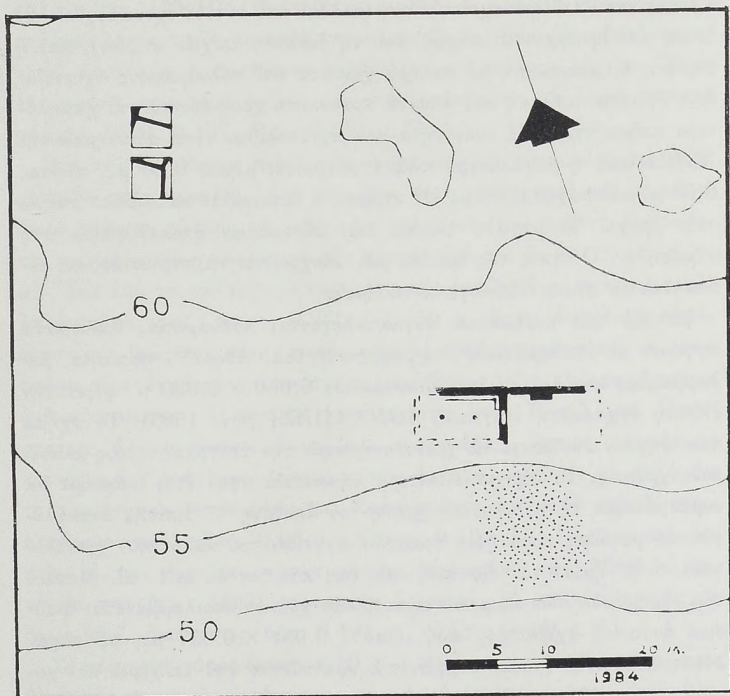
Τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὡς σταθμὸ τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὶς Κουκουναριές. Ἡ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν στὸν ἱερὸ ἀποθέτη ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν περυσινὴ περίοδο³³ καὶ ἡ σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὲς συστηματικὴ μελέτη τῶν ἀναλημμάτων τῆς γύρω περιοχῆς ὀδήγησαν στὴν ἀνακάλυψη σημαντικοῦ πρώιμου ναοῦ. Ἡ θέση τοῦ κτιρίου σὲ σχέση μὲ τὸν ἀποθέτη ὅπως καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του πιστοποιοῦν ὅτι ὁ ναὸς ἦταν ἀφιερωμένος στὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς.

Σὲ σχέση μὲ τὸ πλάτωμα ἡ θέση τοῦ ναοῦ βρίσκεται πρὸς ΝΑ (πίν. 157α). Ἀπὸ τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς ἡ ἐπικοινωνία γίνεται μὲ κατάβαση στὸ μεσαῖο πλάτωμα. Ἀπὸ ἐκεῖ, φυσικὴ διάβαση ὀδηγεῖ στὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ. Ἄλλη διάβαση ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο δρόμο, ποὺ περιγράψαμε ἀναφερόμενοι στὰ εὐρήματα τοῦ ἐπιπέδου 5 τῆς νότιας ἀνάβασης (εἰκ. 5) στὸ μεσαῖο πλάτωμα καὶ κατόπιν στὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ. Τρίτη ἀνάβαση ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα 2 τῆς νότιας πλευρᾶς μέσα ἀπὸ στενὸ καὶ ἀπότομο ἄνοιγμα τῶν βράχων στὸν ναό, ἐνῶ τέλος, ἄλλη ἀνάβαση ὀδηγεῖ ἀπὸ τὶς κατώτερες κλιτύς τοῦ λόφου μὲ ἀναρρίχηση στὸ ἐπίπεδο τοῦ ναοῦ. Στὴ θέση αὐτῇ, ἐκτείνεται μὲ κατεύθυνση Α-Δ, μεγάλο ὀριζόντιο ἐπίπεδο ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ σχηματισμοὺς βράχων πρὸς Β καὶ Α. Τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ ἀναλήμματος βρίσκεται σὲ σημαντικὰ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς νότιας ἀνάβασης, πρὸς τὴν ὁποία καὶ βλέπει. Τὸ νότιο ἄκρο τοῦ ἴδιου ἀναλήμματος, ὅπου ὁ βράχος ταπεινώνεται ἀπότομα πρὸς Ν, διαγράφεται σχετικὰ εὐθύγραμμο μὲ τὴν παρουσία σύγχρονου τοίχου ξερολιθιάς. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα του καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἐκτείνεται ὁ ἱερὸς ἀποθέτης μέσα σὲ κοιλότητα τοῦ βράχου. Θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω στὴ στρωματογραφικὴ μελέτη τοῦ ἀποθέτη καὶ στὰ συναχθέντα συμπεράσματα ποὺ ὀδήγησαν στὴ συνέχεια στὴν ἀνακάλυψη τοῦ ναοῦ.

Ἡδὴ ἀπὸ τὸ 1983 ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε στραφεῖ κατὰ κύριο λόγο στὴ

διερεύνηση ἀποθέτη τεράστιου ὄγκου ἀντικειμένων, κατατεθειμένων μέσα σὲ εὐρύχωρη κοιλότητα τοῦ βράχου, σὲ ἐπίπεδο χαμηλότερο ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7). Ὁ ἀποθέτης ἐκτείνεται ἀμέσως πρὸς Ν

Εἰκ. 7. Κάτοψη περιοχῆς τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

τοῦ ναοῦ (πίν. 158α). Ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος παρουσιάζει αἰσθητὴ κλίση, τὸ περιεχόμενό του εἶχε διαφύγει ἀπὸ τὴν κοιλότητα τοῦ βράχου σὲ χαμηλότερα ἐπίπεδα πρὸς Νότο. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ στρωματογραφικὴ μελέτη τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀποθέτη, ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ πού συνεχί-

σθηκε κατὰ πρῶτον στήν ἴδια περυσινή τάφρο³⁴, ἔφερε στὸ φῶς τὴν ἐξῆς ἐπαλληλία στρωμάτων (πίν. 158α). Ἡ ἐπιφανειακὴ 1, μαλακὴ καὶ καστανοῦ χρώματος μὲ ἀραιὰ θραύσματα σχιστολίθου, ἢ 3, ἐπίσης στρώση καστανῇ περιέχει πεσμένους λίθους, μικρὰ ἀποτρίμματα κονι-
άματος καὶ ἰδιαίτερα σχιστολίθους (πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔχουν δεχθεῖ λά-
ξευση καὶ προέρχονται σαφῶς ἀπὸ τὴ διάλυση τοίχων κτιρίου), καὶ ἡ
στρώση 4, κοκκινωπὴ μὲ σκληρὰ χρώματα καὶ πολυάριθμους σχιστολί-
θους (γίνεται μαλακὴ καὶ ἀποκτᾷ πρασινωπὸ χρωματισμὸ στὸ χαμηλό-
τερο τμήμα τῆς). Ἡ πυκνότητά τῶν σχιστολίθων εἶναι ἀξιοσημείωτη.
Ἐνδεικτικὰ, ἡ μεγαλύτερη πλάκα μετροῦσε: μῆκος 0.89 μ., πλάτος
0.53 μ. καὶ πάχος 0.05 μ. Ἡ στρώση 4 ἐκτεινόταν κατευθεῖαν ἐπάνω
στὸν βράχο. Τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἀποκαλύφθηκε στὴ
στρώση 4. Ὁ ὄγκος τῆς ὁμάδας μᾶς ὑποχρεώνει νὰ παρουσιάσουμε ἐν-
δεικτικὰ τὰ πλέον ἀξιόλογα ἀντικείμενα.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται πολυάριθμα, θραύσματα
ἀγγείων μὲ ἀναθηματικὴς ἐπιγραφῆς στὴ θεὰ Ἀθηνᾶ³⁵. Θραῦσμα, με-
λαμβαφοῦς κοτύλης σωζομ. διαστάσεων 0.050×0.030 μ. φέρει τὴν
ἐλλειπτὴ ἐγγράκτῃ ἐπιγραφὴν *AΘΗΝΑ* [ΙΗΣ] (πίν. 158β). Τὸ σχῆμα
τῶν ψηφίων ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἐπιγραφὴν στοὺς κλασι-
κοὺς χρόνους. Τὸ εὖρημα ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἀφοῦ ἔτσι μποροῦμε νὰ
συμπεράνουμε τὴ λατρευτικὴ χρῆση τοῦ ἀποθέτη³⁶. Ἐπίσης ἀνακαλύ-
φθηκαν μεγάλες ποσότητες γραπτῶν ἀγγείων ποὺ καλύπτουν χρονολο-
γικὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἕως καὶ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. Μεταξὺ
τῶν εὐρημάτων τῶν ὄριμων γεωμετρικῶν χρόνων περιλαμβάνεται θραῦ-
σμα ἀνοικτοῦ σχήματος, σωζ. διαστ. 0.081×0.037 μ., μὲ παρά-
σταση γυμνῶν ἀνδρικῶν μορφῶν ποὺ κρατοῦνται ἀπὸ τὰ χέρια καὶ χο-
ρεοῦν (πίν. 158γ). Ἐπίσης ὑπάρχουν πολλὰ ὄστρακα τῆς ἀνατολίζου-
σας περιόδου καὶ ὄστρακα γραπτῶν ἀγγείων τοῦ «μηλιακοῦ» ρυθμοῦ.

34. ΠΑΕ 1983, 294.

35. Πρβ. ΠΑΕ 1983, 294.

36. Ἀπὸ τὴν ἴδια τάφρο προέρχεται καὶ θραῦσμα μελαμβαφοῦς βάσης ἀγγείου, σωζ. μήκους 0.096 καὶ πλάτους 0.051 μ. μὲ ἐγγράκτῃ τὴν ἐπιγραφὴν *AΘΗ-
ΝΑΙ* [Η], τῆς ὁποίας τὸ σχῆμα τῶν ψηφίων τὴν τοποθετοῦν στοὺς ἀρχαίους χρό-
νους.

Στὸν ναὸ εἶχαν ἀφιερωθεῖ καὶ λίγα ἀγγεῖα εἰσηγμένα ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὅπως δείχνει ἡ ἀνεύρεση ὀστράκων πρωτοκορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Τμῆμα ὀφθαλμωτῆς κύλικας τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (τέλος 6ου π.Χ. αἰ.), σωζ. διαστ. 0.117×0.0108 μ., παριστάνει ὀπλίτη μὲ ἀσπίδα καὶ περικεφαλαία (πίν. 159α)³⁷. Ὁ ἀποθέτης περιεῖχε θραύσματα χονδροτέχνων, πηλίνων λατρευτικῶν λεκανῶν, πυραμοειδῶν βαριδιῶν (ἀγνυθῶν) ἀργαλειοῦ, σφαιρικῶν συμπιεσμένων σφονδυλίων καὶ πηλίνων λύχνων. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει τρεῖς μυξοὺς καὶ εἶναι φτιαγμένος μὲ λευκὸ παριανὸ μάρμαρο (διαμ. 0.137, ὕψους 0.034 μ.)³⁸.

Στὰ πῆλινα εἰδῶλια περιλαμβάνονται κεφαλές γυναικείας θεότητας μὲ πόλο στὴν κεφαλῇ. Ἀπὸ τὴν ἴδια τομὴ προέρχεται καὶ μοναδικὴ σειρὰ πηλίνων πλακῶν μὲ ἀνάγλυφη καὶ ἐνίοτε καὶ γραπτὴ διακόσμηση, ποὺ καλύπτει χρονολογικὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 7ο ἕως τὸν 5ο π.Χ. αἰ. Ἐνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα εὐρήματα τῆς ομάδας ἔχει σχῆμα παραλληλόγραμμο, σωζ. διαστ. 0.265×0.155 μ. Φέρει ἀνάγλυφη παράσταση τῆς θεᾶς στὴ μέση, ἐνδεδυμένης μὲ ποδῆρη χιτῶνα ποὺ τὸ κάτω τμῆμα φέρει ἐγχάρακτη διακόσμηση μαιάνδρου. Δεξιὰ σώζεται ἡ κνήμη ἀνδρικής μορφῆς. Ὁ πίνακας χρονολογεῖται στὸν 7ο π.Χ. αἰ. Παραστάσεις, ἄλλων πινάκων διασώζουν ἐπίσης ὄφεις, ἵππους, κεφαλὴ μὲ κράνος κ.ἄ. Ἀνάγλυφος πίνακας, τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μὲ σωζόμενο τὸ πίσω τμῆμα ἵππου φέρει καὶ δυσδιάγνωστη ἐπιγραφὴ στὸ ἀριστερὸ περιθώριο (σωζ. μήκος 0.08 μ., πλάτος 0.192 μ.). Πίνακας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ποὺ εἶναι καὶ σημαντικώτατος, παριστάνει τὴν Ἀθηνᾶ μὲ τὴν αἰγίδα της (πίν. 159β) στραμμένη ἀριστερά, νὰ σπένδει ἐμπρὸς σὲ βωμὸ (σωζ. διαστάσεις: ὕψος 0.191 μ., πλάτος 0.121 μ.)³⁹.

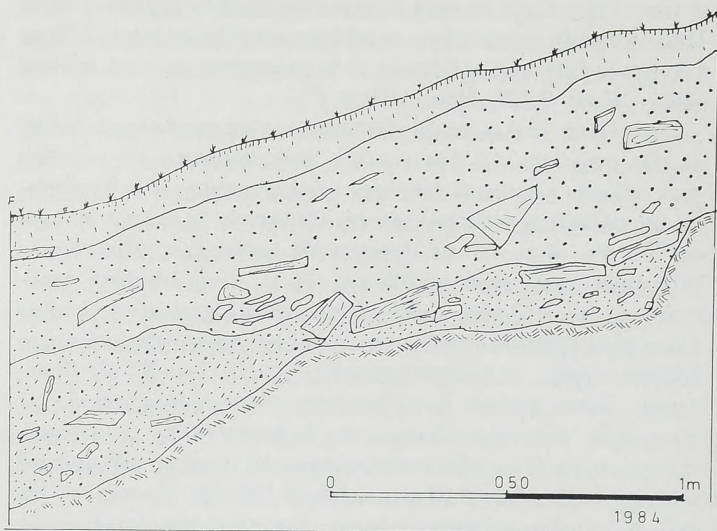
Σὲ γειτονικὴ τάφρο διαστ. 2.50×3.50 μ., ποὺ ἀνοίχθηκε 5 μ. πρὸς Νότο τῆς περυσινῆς ἀντίστοιχης τάφρου, ἡ ὁποία ἐκτείνεται στὰ ἀνατολικά τοῦ χώρου, ἡ ἀνασκαφὴ ἐπέτρεψε τὴ μελέτη ἐπίχωσης παρόμοιας στρωματογραφικῆς διάταξης (εἰκ. 8). Ἡ ἐπίχωση αποτελοῦσε καὶ αὐτὴ μέρος τῆς ΝΑ πλευρᾶς τοῦ ἴδιου ἀποθέτη. Μεγάλῃ ἡ ποικιλία

37. Βλ. Ἔργον 1984, εἰκ. 102.

38. Τμῆμα τοῦ ἴδιου λύχνου ἀνακαλύφθηκε καὶ τὸ 1983. Βλ. ΠΑΕ 1983, 295.

39. Γιὰ θραῦσμα τοῦ αὐτοῦ πίνακα μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς θεᾶς, βλ. ΠΑΕ 1983, 294.

τῶν εὐρημάτων πού ἀνακαλύφθηκαν στήν τάφρο. Ὅρισμένα ἀντικείμενα ἐντυπωσιάζουν γιά τήν ὑψηλή καλλιτεχνική ποιότητα. Θραύσματα ἀγγείων ἀνοικτοῦ σχήματος φέρουν ἐγγράφακες ἐπιγραφές μέ ἀναφορά στοῦ ὀνόμα τῆς θεᾶς. Τά λεπτότεχνα καί γραπτὰ ἀγγεῖα ἦταν πάμπολλα ἀν

Εἰκ. 8. Στρωματογραφική διάταξη τομῆς τοῦ ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

κρίνουμε ἀπό τὸν ὄγκο τῶν ὀστράκων. Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., ἓνα σωζ. διαστ. 0.160×0.111 μ., φέρει διακόσμηση μαϊάνδρου γύρω στὸ χεῖλος μεγάλης σταμνόσχημης πυξίδας⁴⁰. Στὴν ἀνατολίζουσα περίοδο ἀνήκουν ποικίλα θραύσματα μέ φυτική διακόσμηση,

40. Παρεμφερὲς ἡ διακόσμηση στὸν ὦμο ἀνάλογοι ἀγγεῖοι ἀπὸ τὴ Θήρα, Βλ. COLDSTREAM, ἑ.ἀ. σημ. 28, εἰκ. 70α.

μὲ ἀξιόλογο ἓνα θραῦσμα σωζ. διαστ. 0.085×0.082 μ. Ἡ ἐξηρημένη βάση εἶναι διακοσμημένη ἀποκάτω μὲ ρόδακα. Ἐπίσης στὸν 7ο αἰ. (ἀρχές) ἀνήκει κυλινδρική βάση κρατηρίσκου μὲ ἐναλλασσόμενες μετό-
πες πού περικλείουν παραστάσεις ἀντωπῶν πτηνῶν καὶ γεωμετρικῶν
κοσμημάτων.

Πρωτοκορινθιακὸς ἀρυβαλλίσκος σωζ. ὕψους 0.047 μ. Ἡ κακῆς δια-
τήρησης διακόσμηση περιλαμβάνει ζῶα πού τρέχουν πρὸς ἀριστερά. Τὸ
ἀγγεῖο εἶναι εἰσηγμένο ἀπὸ τὴν Κόρινθο. Ἄλλο ἀξιόλογο εὑρημα τῆς
ἴδιας περιόδου εἶναι θραῦσμα χεῖλους ἀμφορέα μὲ πλαστική διακόσμηση,
γυναικείου πιθανῶς προσώπου (πίν. 160α). Σωζ. διαστ.: 0.112 μ., σωζ.
ὕψους 0.071 μ. Τὸ πρόσωπο παριστάνεται μετωπικά, μὲ ζευγὸς διπλῶν
κύκλων γιὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ὀριζόντια χάραξη γιὰ ἀπόδοση τοῦ στό-
ματος⁴¹. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ εἶναι θραῦσμα ὑποκρατηρίου, σωζ. διαστ.:
μῆκος 0.160 μ., ὕψος 0.120 μ. (πίν. 160β). Σώζεται τὸ χεῖλος καὶ
τμῆμα τοῦ κορμοῦ τοῦ δακτυλίου. Σχήμα διανοιγόμενο πρὸς τὰ κάτω,
κωνικό. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ἀνάγλυφη παράσταση γυναικείας μορφῆς στὰ
δεξιὰ καὶ ἀνδρικής πού ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὴν μὲ ἀνάταση τοῦ ἀριστε-
ροῦ βραχίονα, στὰ ἀριστερά. Ἡ γυναίκα φέρει πόλο στὴν κεφαλὴ, βλέ-
πει μετωπικά καὶ φορεῖ ὁλόσωμο ἔνδυμα μὲ διακοσμημένη ζώνη. Ὁ
ἄνδρας ἔχει μακριὰ κόμη, εἶναι γυμνὸς στὸν θώρακα καὶ φέρει ζώνη
στὴν ὀσφύ. Λεπτομέρειες τῶν μορφῶν ἀποδίδονται μὲ χάραξη. Μεταξὺ
τῶν μορφῶν ὑπάρχουν τριγωνικὰ διαμπερῆ ἀνοίγματα. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ
τὴ μετωπικὴ ἀπόδοση τῆς γυναικείας μορφῆς καὶ τὴν ὕπαρξη τοῦ πό-
λου, αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς παράστασης.
Πρόκειται πιθανῶς περὶ θεᾶς πρὸς τὴν ὁποία ἀπευθύνεται ἡ ἀνδρική
μορφή. Τὸ ἔργο χρονολογεῖται γύρω στὸ 670 π.Χ.⁴²

41. Ἀνάλογη ἡ διακόσμηση ἀμφορέα τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. μὲ πλαστικὴ
διαμόρφωση τοῦ λαίμου σὲ σχῆμα προσώπου ἐν Η. KYRIELEIS, Τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου
(1983) εἰκ. 29.

42. Τὸ εὑρημα χρονολογεῖται στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. καὶ εἶναι πάντως
τεχνοτροπικὰ παλαιότερο ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο θραῦσμα πιθαμφορέα, προερχόμενο ἀπὸ τὸ
μεγαροειδὲς οἰκοδόμημα τοῦ πλατώματος. Βλ. ΠΑΕ 1977, 373, πίν. 185α.

Ὁ ἀποθέτης περιεῖχε καὶ θαυύσματα ἀφιερωματικῶν ἀγγείων τῶν κλασικῶν χρόνων. Περιλαμβάνονται ἐπίσης θαυύσματα ἢ ἀκέραιες μικρογραφίες ἀγγείων. Ἡ ὁμάδα τῶν λύχνων εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογη. Ὅρισμένοι ἀνήκουν τυπολογικὰ στὸν 4ο π.Χ. αἰ. καὶ φέρουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα. Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀγνύθες ἀργαλειοῦ (μία ἀπὸ αὐτὲς ἔχει ἐπίπεδο κυκλικὸ σχῆμα καὶ διαστ.: διάμ. 0.050 μ., πᾶχ. 0.009 μ.). Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ πῆλινα εἰδῶλια ποὺ παριστάνουν γυναικεῖα θεότητα. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ παριστάνει τὴ θεὰ καθιστῇ σὲ θρόνο. Λεῖπει ἡ κεφαλὴ. Ὡστόσο φέρει μακρὸ ποδῆρη χιτῶνα, ἐνῶ ἔχει τὰ χέρια ἀκουμπισμένα στὰ γόνατα. Τὸ εὔρημα μετρᾷ σωζ. ὕψος 0.072 μ., πλάτος 0.055 μ. καὶ ἀνήκει στοὺς ἀρχαίους χρόνους. Στὸν 5ο π.Χ. αἰ. ἀνήκει τέλος κεφαλὴ τῆς θεᾶς ποὺ ἀποτελεῖ ἴσως μέρος προτομῆς. Ἡ κεφαλὴ ἔχει σωζ. διαστ.: ὕψος 0.040 μ., πλάτος 0.080 μ. Ἡ συμμετρία τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου δείχνουν ὅτι τὸ εὔρημα εἶναι αὐστηρορυθμικό. Ἡ θαυμαστὴ διάπλαση τοῦ προσώπου ἀποδεικνύει τὴν ὑψηλὴ ποιότητα τοῦ ἔργου καὶ τὶς ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων κοροπλαστικῆς τῆς Πάρου.

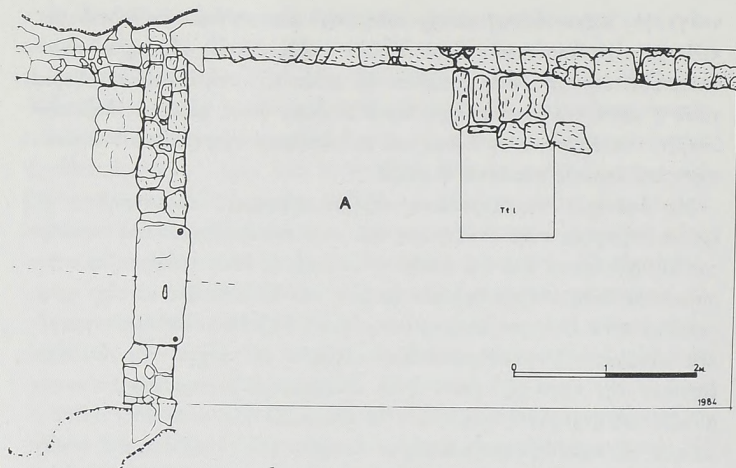
Ὡστόσο, γεγονὸς σπουδαιότατο στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Κουκουναριῶν ὑπῆρξε ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ναοῦ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς συστηματικῆς μελέτης τῆς στρωματογραφίας τοῦ ἀποθέτη καὶ ἀποτελεῖ μία παραπέρα ἐπιβεβαίωση τῆς σημασίας τῆς στρωματογραφικῆς ἐργασίας στὴ σύγχρονη ἀνασκαφικὴ μεθοδολογία. Πράγματι, ἡ ἀνάλυση τῶν εὐρημάτων καὶ ὁ συσχετισμὸς τους μὲ τὶς στρώσεις ὅπου βρέθηκαν κατέστησαν προφανὲς ὅτι οἱ στρώσεις ποὺ ἐκτείνονταν ἐμπρὸς στὸ κάθετο βραχῶδες μέτωπο μὲ τὸ εὐρὺ σπηλαιῶδες ἄνοιγμα, δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα μακρόχρονης διαδικασίας σταδιακῆς κάλυψης τοῦ χώρου μὲ στρώσεις ποὺ προέκυψαν ἀπὸ συχνὴ ἐπίσκεψη καὶ χρῆση, ἀλλὰ μάλλον ἀπὸ τὴ συσσώρευση τῶν χωμάτων σὲ μία μοναδικὴ φάση. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὀδηγηθήκαμε μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ τρεῖς στρώσεις τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀποθέτη (εἰκ. 8) δὲν ἀντιπροσώπευαν ξεχωριστὲς καὶ ἐπᾶλληλες χρονολογικὲς φάσεις, ἀλλὰ μόνο μία, ἀφοῦ σὲ κάθε στρώση παρατηρήθηκαν εὐρήματα διαφόρων τύπων (ἀγγεῖα, λύχνοι, σφονδύλια, λεκάνες, εἰδῶλια, πίνακες μὲ

ανάγλυφες παραστάσεις) καὶ χρονολογικῶν φάσεων ἀπὸ τὸν 8ο στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ἡ διαπίστωση ἦταν λοιπὸν σαφὴς ὅτι τὰ εὐρήματα εἶχαν ἀπορριφθεῖ στὸν ἀποθέτη κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰ., στὴ διάρκεια καθαρισμοῦ ἢ μετὰ τὴν καταστροφὴ ἱεροῦ κτιρίου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐργασμένων λίθων καὶ πολυαριθμῶν σχιστολίθων ποὺ ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τὶς στρώσεις 2 καὶ 3.

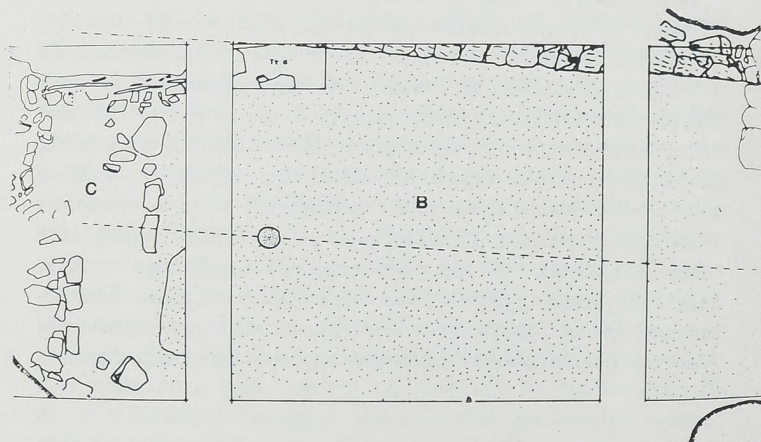
Μὲ ἀφετηρία τὶς παραπάνω στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις, ἡ ἔρευνα στράφηκε στὴν ἀναζήτησι τοῦ ναοῦ στὸ ἀνάλημμα ποὺ ἐκτείνεται ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὸν ἀποθέτη⁴³. Ἀμέσως διαπιστώθηκε ὅτι στὴν παραπάνω θέσι ὑπῆρχε ἐπίπεδη ἔκτασι ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε χρησιμεύσει στὴν ἀνέγερσι κτιρίου (τετράγωνο J13/14 γενικῆς τοπογραφικῆς κάτοψης). Μεγάλο μονολιθικὸ κατώφλι ποὺ μέχρι τότε δὲν εἶχε ἐπισύρει τὴν προσοχή, γιατί ἦταν ἐλαφρῶς μετακινημένο, ἀπόκτησε αὐτομάτως ξεχωριστὴ σημασία. Ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ ἀκολούθησε ἐπιβεβαίωσε τὶς παρατηρήσεις ποὺ εἶχαν συναχθεῖ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἀποθέτη. Ἡ ἔρευνα ἔφερε στὴ συνέχεια στὸ φῶς τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 7).

Τρεῖς τάφροι ὁρίσθηκαν στὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ μὲ κατεύθυνσι Α-Δ. Ἡ πρώτη (τάφος Α), ἡ ἀνατολικότερη ἔχει διαστ. 4×8 μ. (εἰκ. 9). Ἡ δευτέρα (τάφος Β) 4×4 μ., ἐνῶ ἡ πρὸς Δ τρίτη (τάφος Γ) 4×2.5 μ. (εἰκ. 10). Ἡ ἐπιλογὴ τῆς θέσης καθορίστηκε ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μονολιθικῆς πλάκας κατωφλίου, ποὺ ἐκτείνεται Β-Ν στὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τῆς τάφρου Α. Ἀνασκάπτοντας στὴ συνέχεια τὶς τάφρους ἦλθε στὸ φῶς παραλληλόγραμμο κτίριο, κατεύθυνσης Α-Δ, μὲ πρόσοψιν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ τὸ ἄνοιγμα μεγάλῃς θύρας, ποὺ ἀντιστοιχοῦσε πρὸς τὸ κατώφλι. Ἡ πρόσοψις τοῦ κτιρίου ἐκτείνονταν μέσα στὴν τάφρου Α (εἰκ. 9). Ἡ ἴδια τομὴ περιλάμβανε καὶ τοῖχο τεμένους παραλληλόγραμμου σχήματος, ποὺ συναπτόμενος στὸ βόρειο ἄκρο τῆς πρόσοψης ἔβαινε Α-Δ. Οἱ νότιοι καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ τεμένους δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ, καθόσον ἐκτείνονται πέρα τῶν ὁρίων τῆς τάφρου.

43. Γιὰ τὴ θέσι τοῦ ἀποθέτη σὲ σχέση μὲ τὸν γεωμετρικὸ οἰκισμό, πρβ. ΠΑΕ 1983, παρὲνθ. πίν. ΙΓ', ἀριθ. 4.

Εἰκ. 9. Κάτοψη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Τάφος Α.

Εἰκ. 10. Κάτοψη τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Τάφοι Β καὶ Γ.

Στὸν χώρο τοῦ ναοῦ διερευνήθηκαν δύο ἐπάλληλες στρώσεις. Ἡ ἐπίχωση ἀποτελεῖται πρῶτα ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ 1, χαλαρὴ καστανόψαρη, μὲ λίθους. Ἡ ἐπόμενη στρώση 2, ψαροκάστανη καὶ μὲ χαλαρὸ χῶμα ἦταν ἀνάμεικτη μὲ λίθους γρανίτη μεσαίου μεγέθους καὶ θραύσματα πλακῶν σχιστολίθου. Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς στρώσης καταστροφῆς 2 ὁδήγησε στὴν ἀποκάλυψη τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Παραλληλόγραμμος χώρος πρὸς Α τοῦ ναοῦ διαπιστώθηκε ὅτι ἀνῆκε σὲ ὑπαίθριο χώρο, προορισμένο γιὰ ἱεροτελεστίες, δηλαδὴ σὲ τέμενος (πίν. 161α).

Ὁ τοίχος 1 τοῦ τεμένους, παρ' ὅλο πὺν ἦταν ἀνασκαμμένος στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς τάφρου μόνο κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους του, ἐκτείνεται σὲ μῆκος 7.17 μ. Προσαρτημένος στὴ νότια πλευρὰ καὶ ἀπέχοντας 3.57 μ. ἀπὸ τὸν ναό, ἐντοπίσθηκε παραλληλόγραμμη κατασκευή, ἔδραν ἢ τὸ πιθανότερο ἡ θεμελίωση βωμοῦ, σωζ. διαστ. μήκους 1.87 μ. καὶ πλάτους 1.0 μ. (πίν. 161β). Σχιστολιθικὲς πλάκες πὺν βρέθηκαν ἐμπρὸς στὸ ναό ἀνῆκαν στὴν πλακόστρωση τοῦ τεμένους.

Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ τεμένους στὶς στρώσεις 1 - 3 ἦταν ἐλάχιστα. Σημειώνεται ὥστόσο ἡ ἀνεύρεση στὴ στρώση 1 πῆλινου σφραγίσματος σχήματος ἐλλειπτικοῦ, διαστ. μήκους 0.020 μ., πλάτους 0.017 μ. καὶ πάχους 0.005 μ., μὲ ἐμπέστη παράσταση ἀκαθόριστης μορφῆς στὴ μέση. Ἡ χρονολόγηση τοῦ σφραγίσματος εἶναι προβληματικὴ, παρ' ὅλο πὺν θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει στοὺς ἀρχαίους χρόνους.

Ἀπὸ τὴ στρώση 2 προέρχεται χάλκινη αἰχμὴ βέλους σωζ. μήκους 0.050 μ. Ἐπίσης, ἀπὸ τὴν 3 συνελέγη τὸ χάλκινο πόδι ἀγαλματιδίου, ἴσως κούρου. Τὸ πέλμα ἔχει μῆκος 0.025 καὶ πλάτος 0.020 μ. Τέλος, σὲ τομὴ περιορισμένων διαστάσεων (1.0 × 1.0 μ.) κατ' ἐπαφὴ καὶ πρὸς Ν τῆς θεμελίωσης τοῦ βωμοῦ, διερευνήθηκαν τὰ ἐπόμενα στρώματα 4 - 7. Παρατηρήθηκε ἡ ὑπαρξὴ γεωμετρικῆς κεραμικῆς καὶ ὀστῶν ζώων, προσερχομένων προφανῶς ἀπὸ θυσίες.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ στὶς τάφρους Α, Β, Γ ἀποκάλυψε λεπτομέρειες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου. Τὸ συνολικὸ μῆκος τῆς πρόσφυς ἀνερχόταν στὰ 4.50 μ. περίπου. Τὸ ἀκριβὲς πλάτος τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἐξακριβώθηκε ἐφόσον δὲν ἐντοπίσθηκε ὁ νότιος μακρὸς τοίχος. Ὁ βόρειος τοίχος 1 σωζόταν ὥστόσο σὲ ἱκανὸ μῆκος, διερχόμε-

νος ἀπὸ τὶς τάφρους Α καὶ Β. Στὸ δυτικὸ τοῦ πέρας, ἐκεῖ ὅπου ὑποτίθεται ὅτι συναντοῦσε τὴ δυτικὴ πλευρά, ὁ τοῖχος φαίνεται ὅτι εἶχε ἐδρασθεῖ κατευθεῖαν στὸν φυσικὸ βράχο, ποὺ στὴ θέση αὐτὴ ἀνυψώνεται. Γιὰ τὴ δυτικὴ πλευρὰ οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἀσαφεῖς. Οἱ γωνίες τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐδράζονται σὲ ὑψωμένους σχηματισμοὺς βράχου. Ἡ ἐξαφάνιση χωμάτων ἀπὸ τὸν χώρο μεταξὺ τῶν δύο βράχων ὀδήγησε στὴν καταστροφή τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Σώθηκε ὥστόσο μικρὸ τμήμα του, σὺν μήκους 2 μ. καὶ ἀκαθόριστου πλάτους ποὺ ἐκτείνονταν Β-Ν, γύρω στὰ 8.50 μ. ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Γενικά, τὸ πλάτος τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἀνέρχεται στὰ 0.50 μ. περίπου. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξε ἡ ἀποκάλυψη κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς ὀψης τοῦ τοίχου 2, δηλαδὴ δεξιὰ τῆς εἰσόδου, ἐδράνου πλάτους 0.52 μ., ποὺ ὅπως οἱ λοιποὶ τοῖχοι ἔχει κτισθεῖ μὲ σχιστολίθους καὶ λάσπη ὡς συνδετικὴ ὕλη (πίν. 162α). Στὸν σωζόμενον τοῖχο τῆς πρόσοψης ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς εἶναι σαφής. Γιὰ τὴν ἀνέγερση ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ πλακοειδεῖς σχιστόλιθοι χτισμένοι σὲ δύο σειρές, γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ὄψη ἀντίστοιχα. Ἰδιαίτερα ἐντυπωσιάζουν οἱ μεγάλες διαστάσεις τοῦ μονολιθικοῦ κατωφλίου (πίν. 162α). Μετρᾶ μῆκος 1.42 μ. καὶ πλάτος 0.58 μ.⁴⁴ Τὸ καθαρὸ ἄνοιγμα ἦταν 1.21 μ. ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ὁπές τῶν στροφέων ποὺ σώζονται στὶς δύο ἐξωτερικὲς γωνίες. Συνάγεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχε μνημειώδη δίφυλλη θύρα, βεβαίως ξύλινη.

Πέρα ἀπὸ τὸ ἔδρανο, στὸν σηκὸ ὑπῆρχαν δύο ξύλινοι κίονες γιὰ τὴν ὑποστύλωση τῆς στέγης. Οἱ κίονες βρίσκονταν κατὰ μῆκος τοῦ μακροῦ τοῦ ἄξονα, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὴν ἀνέγερση κατὰ χώραν μαρμάρινης κυκλικῆς βάσης διαμ. 0.30 μ., στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ σηκοῦ (πίν. 162β). Ἡ βάση ἀπέχει 6.50 μ., ἀπὸ τὸ κατώφλι. Τὸ δάπεδο ἦταν σκληρὸ καὶ καστανόχρωμο. Σὲ μικρὴ τομὴ ποὺ σκάφηκε στὴ ΒΔ γωνία τῆς τάφρου Β, ἡ στρώση 3 τοῦ δαπέδου ἀποκάλυψε ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν παρουσία συσσωματωμένων ἀπολεπισμάτων λίθων.

44. Ἡ πλάκα ἔχει μῆκος 1.42 μ. καὶ ὄχι 1.75 μ., ὅπως ἐγράφη ἐκ παραδρομῆς στὸ Ἔργον 1984, 70.

Γύρω στὰ 0.80 μ. δυτικά τῆς μαρμάρινης βάσης, πού ἄς σημειωθεῖ ἐδράζεται στὸ βράχο, τὸ ἔδαφος ταπεινώνεται (τάφρος Γ). Ὁ βράχος σχηματίζει κάθετο μέτωπο σὲ εὐθεία γραμμή, παράλληλη πρὸς τὴν ἀνατολική στενὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πρὸς Δ τὸ δάπεδο δὲν σώζεται. Ὡστόσο, ἡ σωζόμενη στάθμη τοῦ ἐκτείνεται γύρω στὰ 0.40 μ. χαμηλότερα. Τὸ παραπάνω ἐπίπεδο ὀρίζεται πρὸς Δ ἀπὸ τὸν κακῆς διατήρησης τοῖχο 4 μ. πού ἤδη περιγράψαμε.

Γενικά οἱ στρώσεις 1 καὶ 2 ἀπέδωσαν ὄστρακα μέτριας ἢ καὶ κακῆς διατήρησης. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεση πῆλινης πλάκας, σωζ. διαστ. 0.018×0.0137 μ., μὲ ἀνάγλυφη ἐλλιπὴ παράσταση ἀρσενικοῦ ζώου, ἵππου ἢ μάλλον ταύρου πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ εὔρημα χρονολογεῖται ἴσως στὸν 6ο π.Χ. αἰ. Ἀνάλογες ἀνάγλυφες ἀφιερωματικὲς πλάκες ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ ἀποθέτη.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τάφρων Α, Β, Γ ἐπιβεβαίωσε πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴν ταύτιση τοῦ κτιρίου. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀνακάλυψη τῆς βάσης τοῦ κίονα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ τεμένους καὶ τὴν πῆλινη ἀνάγλυφη πλάκα τοῦ σηκοῦ παρέχουν τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ κτίριο ἦταν ναὸς καὶ ὅτι σχετίζεται μὲ τὸν ἀποθέτη πρὸς Νότο. Ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τοῦ ναοῦ δὲν ἔχει ἀκόμα ἐντοπισθεῖ. Ἴσως εἶναι ὁ τοῖχος 4, πού ὅμως διασώζει ἐλάχιστους λίθους. Ὡστόσο, ἡ μορφολογία τοῦ χώρου ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσουμε ὅτι ὁ νότιος τοῖχος ἐκτεινόταν ἴσως σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Δ, ὅποτε τὸ μήκος τοῦ κτιρίου θὰ ἀνερχόταν γύρω στὰ 9.00 μ. Ὁ νότιος τοῖχος ἔχει παντελῶς ἐξαφανισθεῖ ἐνῷ ὁ βόρειος βαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν τάφρων. Ἡ πρόσοψη θὰ εἶχε πλάτος 4.50 μ. περίπου. Στὸ ἐσωτερικὸ ὑπῆρχαν δύο κίονες, ἓνας λίγο μετὰ τὴ θύρα καὶ ἓνας δεύτερος στὴ δυτικὴ πλευρά. Ἦταν εὐθυγραμμισμένοι στὸν μακρὸ ἄξονα τοῦ σηκοῦ. Μεταξὺ τῶν κιόνων δὲν βρέθηκαν ἴχνη ἐστίας.

Τέλος ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἐδράνου μέσα στὸν σηκό. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε σὲ ἔκταση στὴ βόρεια πλευρά. Ὡστόσο, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξακριβωθεῖ μὲ βεβαιότητα ἂν ὁ βόρειος τοῖχος 1 εἶναι ὁ τοῖχος τοῦ ναοῦ ἢ ἔδρανα πού περιέχουν τὴν πλευρὰ αὐτή.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ ναοῦ δὲν ἔχει διευκρινισθεῖ ἀκόμα, παρ' ὅλο πού φαίνεται νὰ ἀνήκει στὸν 7ο π.Χ. αἰ. Μερικὰ ὄστρακα πού βρέθηκαν

στὸν σηκὸ φαίνεται νὰ στηρίζουν αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Ὡστόσο, ἡ ἐξακρίβωση τῆς χρονολογίας του θὰ πρέπει νὰ βασισθεῖ σὲ κεραμεικὰ εὐρήματα ποὺ ἐλπίζεται νὰ περισυλλεγοῦν ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ τὸ δάπεδο τοῦ κτιρίου. Ἀπὸ ἀποψη ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς (μορφὴ σηκοῦ, ὑπαρξὴ ἐδράνων) πρέπει νὰ υπογραμμισθεῖ ἐν τέλει ἡ ομοιότητα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 7) μὲ τὴ μορφὴ τῶν πρώιμων ναῶν, ὅπως λ.χ. τοῦ Κομμοῦ, Δρηροῦ, Πρινιά⁴⁵, κ.ἄ. Ἐπειδὴ, ὅπως σημειώθηκε, τὰ παλαιότερα εὐρήματα τοῦ ἀποθέτη ἀνάγονται στὸν 8ο π.Χ. αἰ., ὁδηγούμεθα στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ἄρχισε στὸν λόφο πρὶν νὰ κατασκευασθεῖ ὁ ναὸς. Εἰκάζεται ὅτι στὰ γεωμετρικὰ χρόνια οἱ ἱεροτελεστίες ἐλάμβαναν χώρα γύρω ἀπὸ κάποιον ὑπαίθριο βωμὸ ποὺ ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέση τοῦ ἱεροῦ⁴⁶. Ἡ ὑποθετικὴ ἀνασύνθεση τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου περιλαμβάνει τὴν ἴδρυση βωμοῦ λατρείας στὸ δεῦτερο ἥμισυ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. καὶ τὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τεμένους.

Ὅπως στὴ Ζαγορά⁴⁷ τῆς Ἀνδρου καὶ τὸ Ἐμποριό⁴⁸ τῆς Χίου, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται, καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ οἰκισμοῦ. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὴ λατρεία τοῦ χώρου ποὺ συνεχίσθηκε ἕως τὰ κλασικὰ χρόνια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἀφιερωματικῶν εὐρημάτων τοῦ ἀποθέτη, συμπεραίνεται ὅτι ὁ ναὸς καταστράφηκε καὶ ἐγκαταλείφθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Γενικά, λίαν σημαντικὰ ἦταν τὰ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα τοῦ 1984. Συγκεφαλαιώνοντας μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀκρόπολης τῶν Κουκουναριῶν, διήρκεσε ἀπὸ τοὺς πρωτοκυκλαδικοὺς χρόνους (3η

45. Γιὰ τὸν ναὸ B2 τοῦ Κομμοῦ, βλ. J.W. SHAW, *Hesperia* 50, 1981, 232 - 236· 51, 1982, 189 - 191· 53, 1984, 281 - 284. Γιὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Δρηροῦ καὶ τοῦ Πρινιά, βλ. H. DRERUP, *Griechische Baukunst in Geometrischer Zeit* (*Archaeologia Homerica*, τόμ. 2, κεφ. 0, 1969) 5 - 7 καὶ I. BEYER, *Die Tempel von Dreros und Prinias A* (1976) 13 - 20, 39 - 42.

46. COLDSTREAM, ἑ.ἄ. σμ. 28, σ. 321.

47. A. CAMBITOGLU, *Archaeological Museum of Andros* (1981) 23 καὶ *Zagora I* (1971) 9, 11.

48. J. BOARDMAN, *Excavations in Chios 1952 - 1955*. *Greek Emborio* (1967) σ. XI.

χιλ. π.Χ.) ἕως τὸν 4ο αἰ. π.Χ., τουλάχιστον. Ὅμως, τὸ σπουδαιότερο ὅλων, ἡ πολεοδομικὴ μορφή τοῦ χώρου ἐμπλουτίσθηκε μὲ τὴν ἀνεύρεση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Οἱ νέες ἀνακαλύψεις ἐπιβάλλουν τὴν ἐπανεξέταση καὶ ἐνδεχομένως τὴν ἀναθεώρηση σημείων τῆς μέχρι τώρα ἀνασυντεθείσης ἱστορίας τοῦ οἰκισμοῦ. Τὸ συγκρότημα οἰκιῶν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐγκαταλείφθηκε ὅπως ἔχει ἤδη τονισθεῖ γύρω στὸ 700 π.Χ.⁴⁹. Τὴν ἴδια περίοδο, νέες οἰκίαις ἐμφανίζονται στὶς νότιες κλιτύς τοῦ λόφου, ἐκατέρωθεν τοῦ παλαιοῦ μυκηναϊκοῦ δρόμου ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ ἄνω πλάτωμα τῆς ἀκρόπολης. Πρόκειται περὶ ἐνὸς ἐκτεταμένου νέου οἰκισμοῦ ποὺ ἀπλώθηκε στὶς νότιες καὶ νοτιοανατολικὲς πλαγιές, τοῦ λόφου. Ὁ νέος οἰκισμὸς τῆς πρώιμης ἀρχαϊκῆς περιόδου ἐντυπωσιάζει γιὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκιῶν καὶ τὴν ὁργανωμένη πολεοδομικὴ του μορφή. Στὴν ἴδια περίοδο ἀκμάζει καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκριβὴς χρονολογία ἀνέγερσης δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἐὰν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση, ὅτι κτίσθηκε ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀνέγερση τῶν πρώτων οἰκιῶν τοῦ μεταγενέστερου οἰκισμοῦ τότε μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ ναὸς δημιουργήθηκε γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει νεώτερες ἀνάγκες τοῦ χώρου, σύμφωνα μὲ ἐξελίξεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν προηγηθεῖ στὸν πολιτικὸ καὶ θρησκευτικὸ τομέα. Βεβαίως, ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὶς Κουκουναριές ἀνάγεται στὸν 8ο π.Χ. αἰ. Ἡ διαπίστωση αὕτῃ καταδεικνύει κατὰ συνέπεια ὅτι τὸ ναόσχημο οἰκοδόμημα στὸ γεωμετρικὸ οἰκισμὸ τοῦ πλατώματος δὲν ἦταν ναός⁵⁰, ἀλλὰ τὸ μέγαρο τῆς εὐγενοῦς οἰκογενείας ποὺ ἐξουσίαζε τὴν ἀκρόπολη. Παρότι τὸ μέγαρο ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ συμπόσια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ ἔπη, θὰ εἶχε ἐνδεχομένως καὶ σχέση μὲ περιορισμένη θρησκευτικὴ χρῆση, σὲ ἀνάμνηση παλαιότερων χρόνων ὅταν ὁ βασιλεὺς εἶχε τὴν ἀπόλυτὴ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐξουσία⁵¹, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἡ λατρεία εἶχε ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Συμπε-

49. ΠΑΕ 1983, 292.

50. Ἡ κακὴ διατήρηση τοῦ κτιρίου καὶ ἡ πρώιμη χρονολογία του δὲν ἐπιτρέπουν τὴν εὐχερῆ ταυτίσή του. Βλ. ΠΑΕ 1978, 209 - 210.

51. Βλ. Ο. MURRAY, Early Greece (1980) 40 - 41, 67.

ραίνεται λοιπὸν ὅτι στὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἱ συνυπῆρχαν στὸν οἰκισμό τὸ μέγαρο τοῦ πλατώματος καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου ἴσως ἡ λατρεία ἐτελεῖτο γύρω ἀπὸ ὑπαίθριο βωμό.

Ὅπως στὴ Ζαγορά τῆς Ἀνδρου καὶ τὸ Ἐμποριὸ τῆς Χίου, ἡ λατρευόμενη θεὰ στὶς Κουκουναριές ἦταν ἡ Ἀθηνᾶ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δείχνει καὶ τὴ σπουδαιότητα τῆς λατρείας τῆς θεᾶς στὸ Αἰγαῖο. Ἡ λατρεία τῆς παλαιᾶς μυκηναϊκῆς θεᾶς συνεχίσθηκε στὰ γεωμετρικὰ χρόνια, ὅταν ἡ Ἀθηνᾶ, λατρευόμενη ὡς πολεμικὴ θεότητα, ἔλαβε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς τοὺς πρώιμους οἰκισμοὺς τοῦ Αἰγαίου⁵².

Αὐτὸ ὅμως ποὺ προκαλεῖ ἐντύπωση εἶναι ὅτι ὁ ναὸς τῆς θεᾶς ἀνεγέρθηκε καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν περίοδο ἀκμῆς τῶν Κουκουναριῶν καὶ ὄχι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή του, ὅπως λ.χ. στὴ Ζαγορά⁵³. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἀνεγέρθηκε μὲ συλλογικὴ προσπάθεια τῶν κατοίκων ὅταν ἐπιβλήθηκε ἡ κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς λατρείας μὲ μνημειώδη κατασκευή. Ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πόλης εἶχε ἤδη διαδοθεῖ τὴν περίοδο αὐτή.

Ὅπως καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ 1984 ἀποδεικνύουν, ὁ νεώτερος οἰκισμὸς τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων δὲν χρησιμοποιήθηκε γιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα πιστοποιοῦν ὅτι ἡ κατοίκηση στὶς Κουκουναριές δὲν ἐπεκτάθηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἱ. Ἡ ἐγκατάλειψις ἔγινε μὲ εἰρηνικὸ τρόπο. Ἀπομακρύνθηκαν οἰκοσκευές καὶ ἄλλα ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκαλύπτονται κτίρια χωρὶς κινητὰ εὐρήματα. Ὡστόσο ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς συνέχισε νὰ προσελκύει πιστοὺς ἕως τὸν 4ο π.Χ. αἱ., ὅταν τελικὰ ἐγκαταλείφθηκε γιὰ ἄγνωστη μέχρι στιγμῆς αἰτία. Ἴσως ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1985 νὰ συμβάλει στὴ διαλεύκανση τῶν λόγων τῆς καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ.

ΔΗΜ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

52. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδο, βλ. KERÉNYI, Athene (Ἀγγλ. Μετάφρ. 1978)7.

53. Ἐ. ἀ. σημ. 47, Archaeological Museum of Andros, 82 - 84.

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Ἑταιρείας στὴ Νάξο συνεχίσθηκε κατὰ τὸ 1984 στὴ Γρόττα, στὸν χώρο τῶν ἀπαλλοτριωμένων οἰκοπέδων Κοντοπίδη καὶ Σκορδίλη ἀπὸ τὶς 30 Ἰουλίου μέχρι τὶς 31 Αὐγούστου¹. Παράλληλα συνεχίσθηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ ναοῦ στὸν Γύρουλα.

Ἡ ἔρευνα στὴ Γρόττα περιορίσθηκε στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ πρωτογεωμετρικὸ κτίσμα, τμήματα τοῦ ὁποῖου ἀποκαλύφθηκαν σὲ παλιότερες περιόδους². Ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὸν εὐρισκόμενον πλέον σὲ ἀχρηστία ἀγωγὸ τοῦ παλιοῦ παγοποιείου τῆς πόλης καὶ ἐρευνηθήκαν: α) τὰ συναφῆ μὲ τὸ κτίσμα στρώματα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γωνίας ποὺ σχηματίζουν οἱ σωζόμενοι τοῖχοι του καὶ β) στὰ βόρεια του, στὸν χώρο μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν χαμηλότερα εὐρισκομένων μυκηναϊκῶν λειψάνων ἀνατολικά του ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς παλιότερα ἐρευνημένης ἀπὸ τὸν Ν. Κοντολέοντα³ περιοχῆς ἀφ' ἑτέρου. Ὁ δεῦτερος αὐτὸς χώρος στὰ νότια τῶν ἐπιχωσμένων τάφων τῆς παλιότερης ἀνασκαφῆς, τῶν ὁποίων τὰ ὅρια ἀποκαλύφθηκαν πάλι μὲ ἐπιμέλεια γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ σχεδίου, ἀποτελοῦσε λωρίδα πάρχους 1.20 περ. μ. καὶ μήκους 8 μ. (εἰκ. 1).

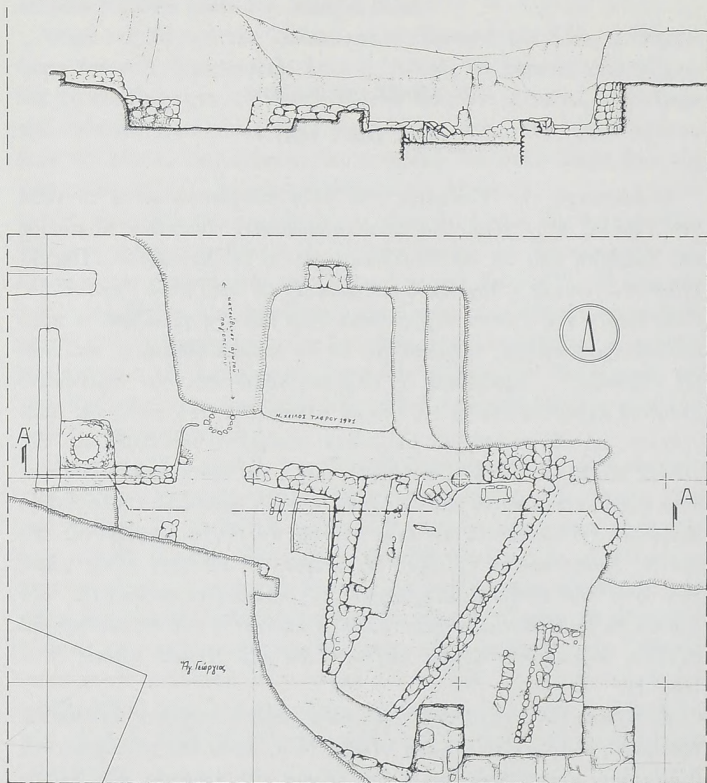
Κάτω ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ τοῦ παγοποιείου, ὅπου ἡ ἐπίχωση, παλαιὰ καὶ πρόσφατη, σωζόταν σὲ ὅλο της τὸ ὕψος (4 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας), μελετήθηκε ἀκόμα ἓνα δεῖγμα τῆς γνωστῆς ἤδη εἰκόνας

1. Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν μέρος οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Στ. Ἀραπόγλου, Μ. Γενοβέζου καὶ Χρ. Τραϊτοράκη. Ἐπίσης τὴν ἀνασκαφὴ ἐπισκέφθηκαν ὁ καθ. J. Camp καὶ ἡ Α. Adams τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν καὶ συνέβαλαν σ' αὐτὴ μὲ ἐνδιαφέρουσες συζητήσεις καὶ παρατηρήσεις.

2. ΠΑΕ 1980, 260· 1982, 255.

3. ΠΑΕ 1971, 173.

της: Κάτω ἀπὸ τὰ πενιχρὰ στὸν χώρὸ αὐτὸ λείψανα ἀπὸ τῇ μεσαιωνικῇ ἐποχῇ καὶ τοὺς χρόνους τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ τὸ

Εἰκ. 1. Σχεδιογράφημα τῆς περιοχῆς πού ἐρευνήθηκε τὸ 1984 στὴ Γρόττα τῆς Νάξου.

στρώμα τῆς πλούσιας σὲ γεωμετρικὸ καὶ ἀρχαῖο ὕλικο ἐπίχωσης, κυρίως κάτω ἀπὸ τὸ παχὺ δάπεδο τῶν κλασικῶν / ἐλληνιστικῶν χρόνων⁴

4. ΠΑΕ 1981, 294· 1982, 255.

(βάθος 2 - 1.80 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας, πίν. 163). Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ὅμως γιὰ τὴ στρωματογραφία τῆς Γρόττας καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς μεταμυκηναϊκῆς ἱστορίας της ἦταν ἡ διαπίστωσις πὺ ἐγίνε στὸν σχετικὰ ξηρότερο αὐτὸ χώρο, ὅτι μέχρι τοῦ ὕψους περ. τῶν 1.35 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας διατηρήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρωτογεωμετρικὸ κτίσμα ἓνα στρώμα κανονικῆς ἐπίχωσις, πὺ διαφέρει ἀπὸ τὸ προηγούμενο, γιὰτὶ δὲν εἶναι φερτὴ, ἀλλὰ σχηματίσθηκε σιγά-σιγά, ἀπὸ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς μέχρι τοὺς πρώιμους ἀρχαίκοις χρόνους μὲ φυσικὲς ἀποθέσεις καὶ παράλληλη ἀνθρώπινη δραστηριότητα.

Τὸ στρώμα αὐτὸ περιεῖχε: α) πρώιμα ἀρχαῖα ἕως γεωμετρικὰ ὅστρακα μέχρι τὸ βάθος τῶν 0.95 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη, δηλ. μέχρι περίπου τὸ ὕψος στὸ ὁποῖο σώθηκαν οἱ τοῖχοι τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος καὶ τὸ πρῶτο πατημένο δάπεδο πὺ παρατηρήθηκε τὸ 1980⁵, β) ὕστερα ἕως πρώιμα γεωμετρικὰ ὅστρακα μέχρι τὸ βάθος τῶν 0.60 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη, δηλ. μέχρι τὸ δεύτερο πατημένο δάπεδο τοῦ 1980⁶, πὺ βρέθηκε καὶ τὸ 1984, γ) πρώιμα γεωμετρικὰ καὶ πρωτογεωμετρικὰ ὅστρακα μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῶν 0.50 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὸ ὁποῖο ἐδράζονται οἱ πρωτογεωμετρικοὶ τοῖχοι καὶ δ) λίγα πρωτογεωμετρικὰ καὶ πολλὰ μυκηναϊκὰ ὅστρακα μέχρι περίπου τὸ ἐπίπεδο τῶν 0.30 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ἐπίχωση αὐτὴ γύρω στὸ πρωτογεωμετρικὸ κτίσμα εἶναι δύο παρατηρήσεις: α) Τὸ βαθύτερο τμῆμα της ἀποτελέσθηκε ἀπὸ λεπτεῖς στρώσεις ἄμμου καὶ πηλοῦ. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἐρμηνεύεται ἀβίαστα ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ χώρος ἦταν ἐκτεθειμένος στὴ βροχὴ καὶ στὸν ἀέρα κοντὰ στὴ θάλασσα. β) Ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν τοίχων τοῦ κτίσματος καὶ ὑψηλότερα, σὲ ὅλη τὴν ἔκτασι τοῦ χώρου, ἀνασκάφηκαν πολλὲς πυρές. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς βρέθηκε ἤδη σὲ ὕψος 1.35 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας, 1 περ. μ. βορειότερα καὶ 0.40 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ κτίσματος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 164α-β). Περιβαλλόταν κυκλικὰ ἀπὸ πέτρες καὶ εἶχε μέσα καὶ γύρω

5. ΠΑΕ 1980,260.

6. Αὐτόθι.

τῆς πολλὰ ὕστερα γεωμετρικὰ ὄστρακα (πίν. 165), ὅστὰ ζῶων καὶ πληθος ἀπὸ τεμάχια ἐλαφρόπετρας. Κοντὰ τῆς βρέθηκαν ἐπίσης διαβρωμένα, ἄμορφα πλέον τεμάχια σιδηρῶν καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων. Σὲ μεγαλύτερο βάθος (περ. 0.80 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη) ἐρευνήθηκαν μιὰ δεύτερη πυρὰ στὰ βόρεια τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτίσματος (πίν. 166α), ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ἐντοπισθεῖ τὸ 1980⁷, καὶ μιὰ τρίτη ἀκόμη ἀνατολικότερα (πίν. 166β), κοντὰ στὴν κατασκευὴ μὲ πλάκες μέσα στὰ μυκηναϊκὰ στρώματα⁸, πού πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς κιβωτιόσχημος τάφος τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Κάτω ἀπὸ τὴν πρώτη πυρὰ πού μνημονεύθηκε πιὸ πάνω διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη λάκκου τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, βάθους 0.30-0.50 μ. (ὁ πυθμὲνας τοῦ ἦταν στὰ 0.40 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη) καὶ διαμέτρου 1.90 μ., ὁ ὁποῖος διέκοψε τὰ πατημένα δάπεδα πού ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω καὶ τὴ συνέχεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος. Ἡ δυτικὴ παρεῖα τοῦ ἦταν ἐπενδεδυμένη μὲ πηλὸ καὶ τὸ ἐσωτερικὸ του περιεῖχε ἀκατάστατα πέτρες, ὅστὰ καὶ ὄστρακα (πίν. 167α).

Τὸ πρωτογεωμετρικὸ κτίσμα (πίν. 167β) ἀποδείχθηκε ὅτι συνδυάζει περισσότερες φάσεις: Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου, πού χτίστηκε μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια (εἰκ. 1, ὄψεις), θεμελιώθηκε βαθύτερα (0.50 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη) καὶ πατούσε, χωρὶς ὅμως νὰ βυθίζεται, σὲ καθαρὸ στρώμα, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ μυκηναϊκὰ καὶ λίγα πρωτογεωμετρικὰ ὄστρακα. Τὸ κατώτερο τμήμα του περιβαλλόταν (χωρὶς τάφρο θεμελίωσης, ἄρα χτίστηκε χωρὶς θεμελίωση) ἀπὸ ἐπίχωση μὲ νεώτερα τὰ πρώιμα / μέσα γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἐνῶ τὸ ἀνώτερο ἀπὸ χώματα πού περιεῖχαν ἤδη ὕστερο γεωμετρικὸ ὕλικό. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος θεμελιώθηκαν λίγο ψηλότερα (0.60 μ.) καὶ παρουσιάζουν πολὺ πιὸ πρόχειρη κατασκευή. Στὸ ἐπίπεδο θεμελίωσης αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ τμήματος ἀποκαλύφθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτίσματος ταπεινὴ παραλληλόγραμμη κατασκευή, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιχώματα ἀπὸ ὠμὸ πηλὸ καὶ λεπτὲς στρώσεις πηλοῦ καὶ βοτσάλων (πίν. 168α) καὶ

7. ΠΑΕ 1980, 260, πίν. 153 καὶ 154α.

8. ΠΑΕ 1978, 213.

ἔχει πλάτος 1 μ., σωζ. μῆκος 1.40 μ. καὶ ὕψος 0.15 μ. Ἡ κατασκευὴ αὐτῇ εἶχε ἤδη διαφανεῖ τὸ 1980, ὅταν ἀπομακρύνθηκαν οἱ πέτρες ποὺ βρέθηκαν συσσωρευμένες ἐπάνω της⁹, καὶ ποὺ τότε ἐρμηνεύθηκαν, ἀφοῦ τὸ κτίσμα θεωρήθηκε οἰκία, ὡς προῖον καταστροφῆς τῶν ἀρχικῶν τοίχων τοῦ κτίσματος. Τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰκόνα ποὺ περιγράφηκε πιὸ πάνω, οἱ πρόχειροι, προσθετικά ἀναπτυσσόμενοι πρωτογεωμετρικοὶ τοῖχοι, ἡ χαμηλὴ κατασκευὴ ἀπὸ πηλὸ καὶ βότσαλα καὶ ὁ σωρὸς τῶν λίθων ἐπάνω της, μὲ τίς πυκνὲς πυρὲς γύρω τους, πρέπει μᾶλλον νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς σύνολο ποὺ ἔχει σχέση με τιμὲς πρὸς νεκρούς, ἀνάλογο μ' αὐτὸ ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν πλατεία τῆς Μητρόπολης¹⁰. Τάφοι τῶν πρώτων γεωμετρικῶν χρόνων δὲν λείπουν καὶ σ' αὐτὴν τὴν περιοχὴ τῆς μυκηναϊκῆς πόλης¹¹. Ἀλλωστε τὰ πατημένα δάπεδα, ποὺ χρονολογήθηκαν στὸν περιορισμένο χώρῳ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1980 στοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους, σχηματίσθηκαν, ὅπως φάνηκε ἐφέτος, στοὺς ὕστερους γεωμετρικοὺς χρόνους, ὡς συχνάζομενη ἐπιφάνεια ἐδάφους μᾶλλον καὶ ὄχι ὡς δάπεδα κλειστοῦ χώρου. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς στὰ βαθύτερα στρώματα στὰ οἰκόπεδα Κοντοπίδῃ καὶ Σκορδίλῃ ἐλπίζεται ὅτι θὰ δώσει ἐπαρκὴ στοιχεῖα γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ συνόλου.

Ὅγκοι συμπαγοῦς πηλοῦ ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κάτω ἀπὸ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τοίχους στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 167β) ἔχουν μᾶλλον σχέση με τὸν μυκηναϊκὸ τοίχο ἀπὸ πλῆθρες ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1979 στὰ ἀνατολικά τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος¹².

Στὸν ἀρχαῖκὸ ναὸ τοῦ Γύρουλα στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Σαγκρὶ συγχίσθηκε καὶ κατὰ τὸ 1984 ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες G. Gruben καὶ M.

9. ΠΑΕ 1980, πίν. 154α-β.

10. Βλ. σ' αὐτὸν τὸν τόμο τὴν ἔκθεσι γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ στὴ Μητρόπολι τῆς Νάξου. Ἡ ὑπαρξὴ τεμαχίων πλίνθων στὴν ἐπίχωση τῶν κατασκευῶν αὐτῶν δὲν μαρτυρεῖ ἀπαραίτητα ἀνωδομή, ὅπως πιστέψαμε τὸ 1980, ΠΑΕ, 260. Σύμφωνα με τὴ γνώση ποὺ ἀποκτήθηκε στὴ Μητρόπολη, τὸ ὕλικο αὐτὸ χρησιμοποιοῦντο γιὰ προχειρότερες κατασκευὲς καὶ στὰ νεκροταφεῖα.

11. Βλ. ἀνωτ. καὶ ΠΑΕ 1971, 174.

12. ΠΑΕ 1979, 251.

Κορρέ ἡ μελέτη τῶν λειψάνων τοῦ μνημείου. Παρατίθεται ἐδῶ ἡ ἐτήσια ἔκθεσή τους (μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα):

ΣΑΓΚΡΙ

ὑπὸ

G. GRUBEN-M. KOPPE

«Ἡ ἀποτύπωση καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ ναοῦ τῆς Δή-
μητρας κοντὰ στὸ Σαγκρί συνεχίσθηκε ἀπὸ τὶς 8
Αὐγούστου μέχρι τὶς 5 Σεπτεμβρίου 1984. Στὴν
μελέτη συνέβαλαν καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες A. Ohnesorg καὶ I. Ring.

Ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῶν 1600 ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ποὺ ἔχουν καταγραφεῖ στὸ εὐρετήριο περατώθηκε. Ὅμως δὲν κατορθώθηκε ἀκόμα νὰ λυθοῦν ὅλα τὰ προβλήματα τῆς γραφικῆς ἀποκατάστασης τοῦ μνημείου, στὴν ὁποία ἐπιδιώκεται ὁ κατὰ τὸ δυνατόν χωρὶς κενὰ καθορισμὸς ὅλων τῶν λεπτομερειῶν.

Τὸ ἄνδρρο ποὺ σχηματιζόταν στὰ δυτικὰ τοῦ ναοῦ ἦταν ἀρχικὰ πλα-κόστρωτο, ὅπως μαρτυροῦν σωζόμενες σχιστόπλακες στὰ δυτικὰ τῆς παραστάδας. Πιθανότατα τὸ πλακόστρωτο αὐτὸ σκέπαζε καὶ τὸν χώρο μπροστὰ ἀπὸ τὸν ναὸ στὰ νότια, φθάνοντας μέχρις ἑνᾶ κόψιμο στὸν βράχο, σὲ ἀπόσταση 6 μ. ἀπὸ τὴν πρόσοψη.

Οἱ στρώσεις καὶ ἡ σειρὰ τῶν λιθοπλίνθων τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἀνασυντέθηκαν σὲ μεγάλο βαθμὸ χάρις στὴ διατήρηση ὁλόκληρης τῆς ἀνατολικῆς παραστάδας καὶ 8 γωνιαίων λιθοπλίνθων τῆς βόρειας πλευρᾶς. Γιὰ τὶς στρώσεις 2 ἕως 5 τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἰσχύουν ἀκόμη δύο ἐναλλακτικὲς δυνατότητες λύσης καὶ ἡ σειρὰ τῶν στρώσεων πάνω ἀπὸ τὴ ζώνη τοῦ ἐπιστυλίου παραμένει ἀσαφής. Ἀντίθετα βεβαιώθηκε ὅτι τὸ κυμάτιο κάτω ἀπὸ τὸ γείσο περιέτρεχε ὡς ἐπίστεψη τοῦ τοίχου (ἐπικρανίτις) ὁλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα. Ἡ ζωφόρος καὶ τὸ κυμάτιο πάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο περιορίζονταν πιθανότατα στὴν πλευρὰ τῆς εἰσόδου. Διαφορετικὰ δὲ γείσα ἀπὸ τὰ γείσα τῆς πρόσοψης δείχνουν ὅτι καὶ στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε ἀέτωμα, τοῦ ὁποίου τὸ τύμπανο ὅμως ἦταν τοποθετημένο σὲ μικρότερο βάθος καὶ διέθετε ἀπλούστερη διαμόρφωση τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειάς του. Ἀκόμα ἡ εὕρεση τριῶν νέων θραυσμάτων ἐπικράνου ἐπιβεβαιώνουν ὀριστικὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ιδιόμορφου μέλους παραστάδας μὲ διακοπτόμενο στὶς πλευρὲς κυμάτιο, ποὺ βρίσκεται στὸ Σαγκρί στὸν χώρο τῆς βρύσης.

Ἡ μαρμαρίνη στέγη κατορθώθηκε νὰ ἀνασυνταχθεῖ σχεδὸν χωρὶς κενά. Ἡ κατανομή καὶ ἡ μορφή τῶν μαρμαρίνων κεραμίδων καὶ τῶν καταετίων σιμῶν, ἡ ὑποδοχὴ καὶ ἡ βάσις τοῦ κεντρικοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τὸ μέγεθος τῶν βάσεων τῶν γωνιαίων ἀκρωτηρίων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ μορφή παραμένει ἄγνωστη, εἶναι τώρα βεβαιωμένα.

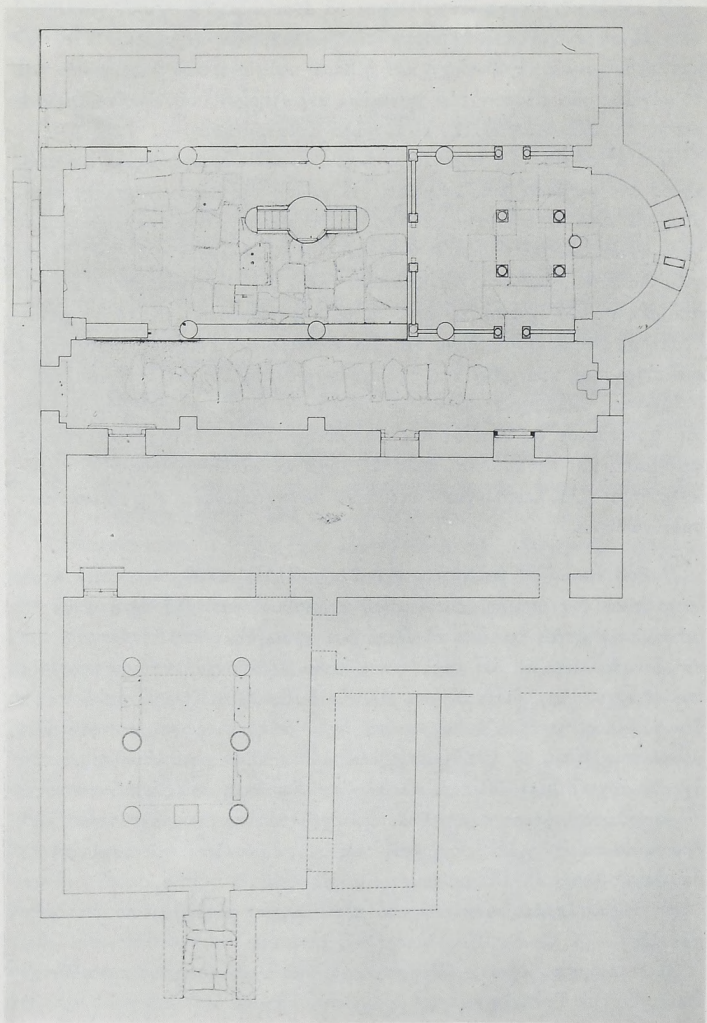
Τρία ἀταύτιστα ὡς τώρα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐρμηνεύθηκαν ὡς ἀνήκοντα στὸ τοίχωμα μιᾶς ἐσχάρας. Ἡ γνώση τῆς μεταγενέστερης ἱστορίας τοῦ ναοῦ πλουτίσθηκε μὲ νέες παρατηρήσεις. Ἐνα πρόχειρα δουλεμένο ἀνταλλακτικὸ γέισο, ἐντοιχισμένο στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Λαθρίνου, φαίνεται νὰ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ναὸς ἐπισκευάσθηκε ὕστερα ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ βλάβη τοῦ ἀετώματος τῆς προσόψεως. Κατὰ τὴ μετατροπὴ σὲ βασιλικὴ τὸ νότιο ἀέτωμα καθαιρέθηκε ἐντελῶς, ἀφοῦ γεῖσα πού εἶχαν ἤδη ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν πρόσοψη ἐντοιχίσθηκαν στὴ βασιλική.

Ἀπὸ τίς δύο ἀρχικὲς θύρες τοῦ ναοῦ μόνον ἡ μία, πιθανότατα ἡ δυτική, χρησίμευσε ὡς εἴσοδος τῆς βασιλικῆς. Στὴν ἄλλη τοποθετήθηκαν φράγματα καὶ πετάσματα, προφανῶς γιὰ νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ παρακολούθηση τῆς λειτουργίας ἀπὸ τοὺς κατηγουμένους, πού βρίσκονταν στὸν νάρθηκα.

Ἡ βασιλική. Ἡ βυζαντινὴ βασιλικὴ (ΠΑΕ 1976, 303 κέ.) ἦταν οὐσιαστικὰ ἓνα ἐντελῶς καινούργιο κτίριο πού ἀποτελέστηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀπὸ τὸ ὕλικὸ πού ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ναὸ καὶ ξαναδουλεύτηκε. Ἡ κάτοψή της εἶναι βεβαιωμένη ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας (ΠΑΕ 1976, 300). Ὅμως μέχρι τώρα δὲν φαινόταν νὰ ἔχει σωθεῖ κανένα ἔγχος ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ της διαμόρφωση. Μόλις τὸ 1984 κατόρθωσε ὁ Μ. Κορρές νὰ ὑπολογίσει τὴν ἀκριβὴ ἀρχικὴ θέση 50 περ. πλακῶν τοῦ δαπέδου, πού ἀποτελοῦν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς ὕλικὸ προερχόμενο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ναό, καὶ διατηροῦν τὰ ἔγχη ἀπὸ τὴ χρήση τοὺς στὶς ἐσωτερικὲς κατασκευές τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 2). Οἱ κατασκευές αὐτὲς ἦταν:

α) Θωρακεία καὶ πεσσίσκοι πού περιέβαλλαν τὸ βῆμα ἀπὸ τίς τρεῖς πλευρές.

β) Τετρακιδίον κιβώριο. Μιὰ ὑποδοχὴ στὰ ἀνατολικά του προοριζόταν ἴσως γιὰ τὴν Τράπεζα.

Εἰκ. 2. Κάτοψη τῆς βασιλικῆς καὶ τῶν προσκτισμάτων της στὸν Γύρουλα.

γ) Ἄμβων μήκους 3 μ., πὺ καταλάμβανε τὸ βόρειο τμήμα τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

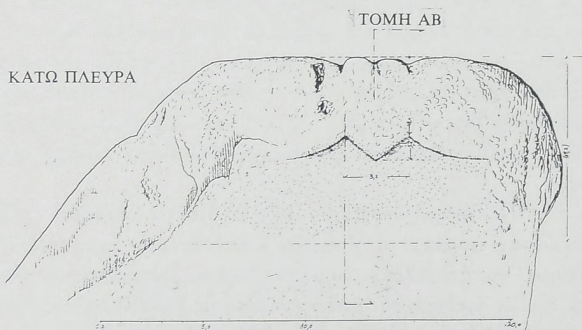
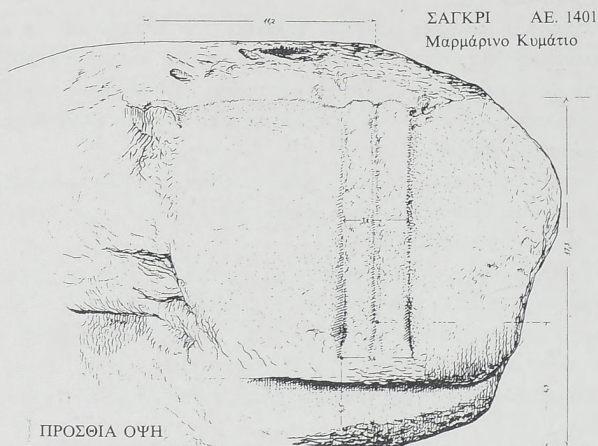
δ) Θρανία ἢ διαφράγματα πὺ ἔκλειναν στὸ δεύτερο καὶ τὸ τρίτο μετακίονιο τὸ κεντρικὸ κλίτος ἀπὸ τὰ πλάγια. Τὰ περάσματα βρίσκονταν στὸ τελευταῖο πρὸς τὰ δυτικὰ μετακίονιο. Τὰ πλευρικὰ κλίτη δὲν ἦταν πλακοστρωμένα. Τὸ κεντρικὸ κλίτος καὶ τὸ βῆμα ἦταν ὑπερυψωμένα κατὰ μία βαθμίδα.

Θωρακεῖα, πεσίσκοι, κιβώριο, τράπεζα καὶ ἄμβων μαρτυροῦνται ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια καὶ ἡ μορφή τους μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό.

Ἡ βασιλικὴ ἔφερε στὸ ἐξωτερικὸ της κονίαμα πὺ εἶχε πρόχειρα ἐπιτεθεῖ μὲ τὸ μυστρί. Τὸ ἐσωτερικὸ ἦταν ἐφοδιασμένο μὲ ἓνα δεύτερο λεῖο στρώμα κονιάματος πάνω ἀπὸ τὸν χοντρὸ σοβά, τὸ ὁποῖο ἔφερε στὴν ἀψίδα ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίπεδους τοίχους νωπογραφίες. Ἰχνη διακοσμητικῶν καὶ εἰκονιστικῶν τοιχογραφιῶν ἔχουν σωθεῖ πάνω σὲ τρεῖς λιθόπλινθους.

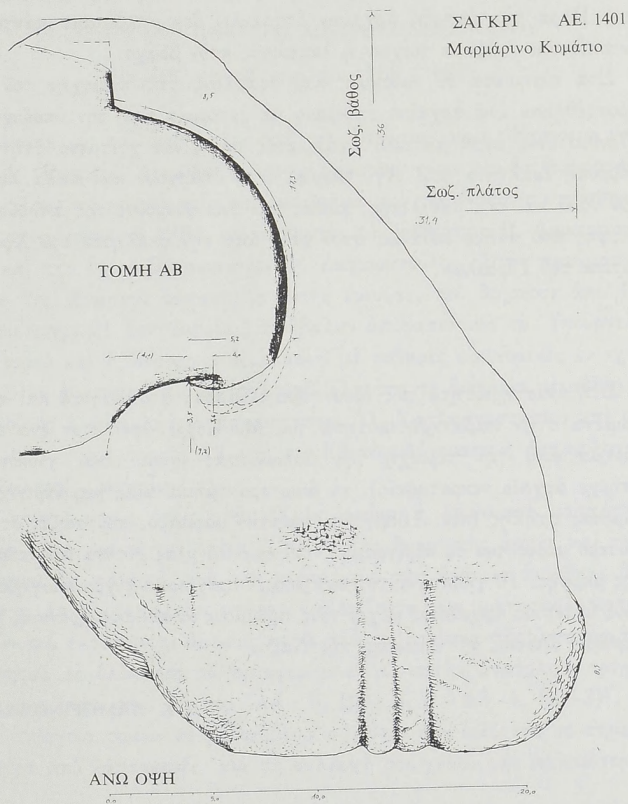
Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ τὴν ἑνάρξη τῆς λεηλάτησης τῆς βασιλικῆς, πὺ — σύμφωνα μὲ τὶς ἐνδείξεις πὺ παρέχουν τὰ μέλη της στίς βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς — ἄρχισε τὸν 13ο μ.Χ. αἰ., τὸ ἐρείπιο συνέχισε πιθανότατα νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ ἀγροτικούς σκοπούς. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν τὰ νεώτερα λείψανα τοίχων στὴ νότια πλευρὰ τοῦ μνημείου, καθὼς καὶ μιὰ θύρα πὺ ἀνοίχθηκε στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα. Τὸ κατώφλι της κατασκευάσθηκε ἀπὸ σχιστόπλακες καὶ τρεῖς σχεδὸν ἀνέπαφες πήλινες κεραμίδες τῆς βασιλικῆς (στρωτῆρες μήκ. 53 - 55 ἐκ. καὶ πλάτ. 44 - 48 ἐκ.). Στὸ ἴδιο σημεῖο βρέθηκε καὶ ἓνα ἀνερμήνευτο ἀκόμη τεμάχιο χάλκινου σκεύους.

Τὸ κτίριο μὲ τοὺς ὀρθοστάτες. Ἦδη τὸ 1980 ἀποδόθηκαν τρεῖς λίθοι ἀπὸ κυανόφαιο μάρμαρο μὲ ἰδιαίτερα λεπτὴ ἐργασία καὶ ἐπιμελημένους συνδέσμους, πὺ ἀποτελέσαν ἐν μέρει ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση τῆς βασιλικῆς, σὲ ἓνα ἀνεξάρτητο κλασικὸ κτίσμα μὲ βαθμίδες καὶ ὀρθοστάτες, πιθανῶς σὲ ἓνα βωμό. Ἐφέτος ἀνακαλύψαμε κοντὰ στὸν κατεστραμμένο ναῖσχο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου στὴ θέση «Πύργος Καθανύχτας», 1 χλμ. βορειοανατολικά τοῦ Γύρουλα, νέους μαρμάρινους κυβόπλινθους αὐτοῦ

Εἰκ. 3-4. Ἀρχαῖο κυμάτιο ἀπὸ τὸν Πύργο Καθανύχτας.

Εἰχ. 5. Ἀρχαῖο κυμάτιο ἀπὸ τὸν Πύργο Καθανύχτας.

τοῦ κτιρίου, καθὼς καὶ ἓνα ὄριμο ἀρχαῖο κυμάτιο (δεύτερο τέταρτο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., εἰκ. 3 - 5). Ἡ ράχη τῆς Καθανύχτας προσφέρει πλούσια θεὰ τῆς πεδιάδας τοῦ Σαγκριοῦ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι φιλοξενούσε ἓνα ἱερὸν - ἴσως τοῦ ἐπιγραφικὰ μαρτυρούμενου στὴν περιοχὴ Ἀπόλλωνος; Παρὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀρχαίων ὀστράκων δὲν μπορέσαμε πάντως νὰ ἐντοπίσουμε λείψανα τοίχων ἢ λαξεύσεις στὸν βράχο.

Στὰ εὐρήματα σὲ ναῖσκους καὶ στάβλους τῆς περιοχῆς τοῦ ἱεροῦ προστέθηκαν ἓνα ἀρχαῖο ἐπίκρανο μὲ ἐντορμία γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου ἐνὸς ἀναθηματικοῦ ἀγάλματος ποὺ εἶναι χτισμένο στὴν ἐτοιμόρροπη ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ, ὅπου ὑπάρχουν καὶ ἄλλα λείψανα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς, καθὼς καὶ ἓνα φουρούσι τῆς ἀπλούστερης μορφῆς ποὺ ἀνῆκε πιθανῶς στὸν ναό, ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, δυτικὰ τοῦ Γύρουλα».

Στὴ δραστηριότητα τῆς ἐρευνητικῆς ομάδας στὸ Σαγκρὶ καὶ συγχεκριμένα στὴν παρατηρητικότητα τοῦ Μ. Κορρέ ὀφείλεται ἓνα ἀκόμη εὐρημα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Αὐλωνίτσας (ὅπου εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπῆρχε ἀρχαῖο νεκροταφεῖο), τὸ ἀνώτερο τμῆμα μιᾶς μαρμάρινης ἐπιτύμβιας στήλης (πίν. 168β) ἀπὸ ναξιακὸ μάρμαρο, ποὺ σώζει στὸ κατώτερο μέρος του τὸ περίγραμμα τοῦ κρανίου μιᾶς ἔντονα ἀποτετριμμένης μορφῆς. Τὸ γλυπτὸ αὐτό, ποὺ μπορεῖ πρόχειρα νὰ χρονολογηθεῖ ἀπὸ τοὺς ὕστερους ἀρχαίους μέχρι τοὺς πρώιμους κλασικοὺς χρόνους, μεταφέρθηκε ἀμέσως στὸ Μουσεῖο τῆς Νάξου.

Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

29. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΝΑΞΟΥ

(Παρένθ. πίν. Ζ' και πίν. 169 - 181)

Ἡ ἀνασκαφή πού διεξάγεται ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴν ΚΑ' Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων στὸν δημοτικὸ χῶρο πού θὰ διαμορφωθεῖ σὲ πλατεία μπροστὰ στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Νάξου συνεχίστηκε μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ τὸ 1984, μὲ διευθυντὲς τὸν καθηγητὴ Β. Λαμπρινουδάκη καὶ τὴν ἑφορὸ ἀρχαιοτήτων Φ. Ζαφειροπούλου. Στὴν πραγματοποίηση τῆς ἰδιαίτερα δαπανηρῆς αὐτῆς ἔρευνας, πού διήρκεσε ἀπὸ 19 Ἰουνίου μέχρι 21 Σεπτεμβρίου, συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ ἡ Νομαρχία Κυκλάδων μὲ σοβαρὲς οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις. Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετέσχε καθ' ὅλη τῆς τῆ διάρκειας μὲ αὐξημένες εὐθύνες ἡ ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων Ὁ. Χατζηναστασίου καὶ μὲ τὴν εὐθύνη στοὺς τομεῖς Δ3 - 4 καὶ Ε3 τὸν Αὐγουστο ἡ ἀρχαιολόγος Ἀ. Χαλεπᾶ - Μπικάκη¹.

Οἱ στόχοι στοὺς ὁποίους ἀπέβλεψε κυρίως ἡ ἀνασκαφὴ κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ πίεση τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς γιὰ τὸν τερματισμὸ τῆς ἔρευνας ἐντάθηκε δυσάρεστα, ἀπέβλεψε: α) στὴ μελέτη τοῦ ὀρίζοντα τῶν μυκηναϊκῶν κατασκευῶν πού ἐκτείνονται ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος σὲ ὁλόκληρο τὸ προσφερόμενο γι' αὐτὴν ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ χώρου (παρ. πίν. Ζ', τομ. Α4 - 5, Β3 - 5, Γ - Δ3 - 4, Ε2 - 3)², β) στὴ διενέργεια τομῶν σὲ βάθος μέσα σ' αὐτὸν τὸν ὀρίζοντα σὲ σημεῖα ἐλεύθερα ἀπὸ κατασκευές, γιὰ τὴ συλλογὴ στοιχείων τῆς παλαιότερης

1. Γιὰ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα πῆραν ἐπίσης μέρος στὴν ἀνασκαφὴ οἱ ἀρχαιολόγοι Λ. Μενδῶνη καὶ Χ. Παπαγεωργιάδης καὶ οἱ φοιτητὲς τῆς ἀρχαιολογίας Ν. Βουτυρόπουλος, Α. Bräuning, Ἰ. Λεβέντης, G. Sievers καὶ Ἀ. Χατζηναστασίου.

2. Ἡ ὀνομασία τῶν τομῶν σημειώνεται στὸ σχέδιο στὴ ΒΑ γωνία τοῦ τετραγώνου.

ιστορίας τοῦ χώρου³ καὶ γ) στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας τοῦ γεωμετρικοῦ ὀρίζοντα στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς (τομ. Β2, Γ - Ε1 - 2)⁴.

ΤΑ ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΗΣ
ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ὁ πλατὺς τοίχος (ἀρ. 11) μὲ τὶς πλίνθους καὶ τὴ λίθινη βάση ποὺ ἀποκαλύφθηκε μερικῶς τὸ 1982⁵ ἐρευνήθηκε σὲ μῆκος 14.60 μ. καὶ διαπιστώθηκε ὅτι ἀποτελεῖ τμήμα τείχους ποὺ περιέβαλλε τὸν μυκηναϊκὸ οἰκισμὸ τῆς Γρόττας στὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του (πίν. 169α). Τὸ τεῖχος εἶχε κατεύθυνση ΝΑ - ΒΔ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι κατέβαινε στὴν πλευρὰ αὐτὴ τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου τοῦ Κάστρου πρὸς τὴ θάλασσα. Εἶχε πλάτος 3.10 - 3.20 μ. καὶ διέθετε βάση ὕψους 1 - 1.30 μ. χτισμένη ἐπιμελῶς μὲ τυχαῖες πέτρες κατὰ ἀνεξάρτητα τμήματα σὲ ἐπαφῇ (ὁ ἄρμος μεταξὺ δύο τέτοιων τμημάτων φαίνεται καθαρὰ στὸ κατεστραμμένο ἐσωτερικὸ τμήμα του κάτω ἀπὸ τὸν ρωμαϊκὸ τοῖχο 13, πίν. 169β) καὶ ἀνωδομὴ ἀπὸ ὠμές πλίνθους διαστ. 40 × 30 × 10 ἐκ., ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκαν ἀπὸ 2 (βόρεια) μέχρι 8 (νότια) στρώσεις. Οἱ πλίνθοι ἔχουν τοποθετηθεῖ στὴν ἐξωτερικὴ, ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ τείχους 15 ἐκ. πρὸ μέσα ἀπὸ τὸ ἄκρο τῆς λίθινης βάσης, πράγμα ποὺ σημαίνει ἴσως ξύλινη ἐνίσχυση τοῦ πλίνθινου τμήματος τοῦ τείχους. Ἡ βάση τοῦ τείχους θεμελιώθηκε σὲ ἐπίπεδο 0.60 - 0.90 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας⁶ - τὰ ἀνώτερα σωζόμενα σημεία του βρίσκονται στὰ +2.70 μ. - καὶ ἀπὸ τὰ ὅστρακα στὸν ἀντίστοιχο ὀρίζοντα χρονολογεῖται στὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τμήματος τοῦ τείχους ποὺ ἀποκαλύφθηκε, ἡ πλίνθινη μάζα ἐξέχει ἀπὸ τὴ λίθινη βάση 1.50 - 2.20 μ. πρὸς τὸ

3. Γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν στόχων α καὶ β στοὺς τομεῖς Δ3 καὶ Ε3 βλ. ΠΑΕ 1983, 304 κέ. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ διαφορῶν φάσεων στὸν οἰκισμὸ τῆς Γρόττας βλ. καὶ Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΑ, ΠΑΕ 1967, 112 κέ.

4. ΠΑΕ 1983, 299 κέ.

5. ΠΑΕ 1982, 262.

6. Στὸν χώρο ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς τὸ νερὸ τοῦ ὑπεδάφους ἀναβλύζει ἤδη γύρω στὰ 0.50 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας.

ἐσωτερικὸ τοῦ τειχισμένου οἰκισμοῦ. Ἡ στήριξή της στὸ σημεῖο αὐτὸ πάνω σὲ ἄνδρα ἀπὸ πρόχειρα τοποθετημένες πέτρες («τοῖχος» ἀρ. 77), ποὺ φαίνονται νὰ πατοῦν πάνω σὲ τοίχους τῆς ἴδιας ΥἚ ΙΙΓ' περιόδου, δείχνει ὅτι ἡ πλίνθινη ἀνωδομὴ τοῦ τείχους γνώρισε μέσα σ' αὐτὴν τὴν περίοδο περισσότερες φάσεις. Πρὸς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδηγεῖ καὶ ἡ ἀποκάλυψη στὸ μέσο περίπου τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ τείχους ἐνὸς πρόχειρα, μὲ λεπτοὺς τοίχους στὶς πλευρὲς καὶ σκύρα ὡς γέμισμα, κατασκευασμένου κεκλιμένου ἐπιπέδου («τοῖχος» ἀρ. 12) πλ. 1.80 μ. καὶ μήκ. 3.5 μ., ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς βάσης στὴν κορυφὴ τοῦ λίθινου τμήματος τοῦ τείχους. Σαφέστερη ἐρμηνεία πάντως τοῦ στοιχείου αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατό νὰ ἐπιχειρηθεῖ.

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονισθεῖ ξανά⁷ τὸ γεγονός, ὅτι ἐνῶ τὰ στρώματα τῆς ἐποχῆς τῆς ρωμαιοκρατίας ἀμέσως πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ τείχους (τομ. Α5 καὶ Β5) εἶναι παχύτατα καὶ φθάνουν μέχρι περίπου τὸ βάθος τοῦ 1 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς θάλασσας, μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ τείχους ἀνέρχονται ἀπότομα πρὸς τὰ δυτικά, ὅπου ἡ θεμελίωση τῶν κατασκευῶν αὐτῆς τῆς περιόδου βρίσκεται γενικὰ στὰ + 2 - 2.50 μ. Τέτοια θεμέλια τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων ἔκοψαν σὲ τρία σημεῖα (τοῖχοι ἀρ. 10, 13 καὶ 18) ἐγκάρσια τὴν πλίνθινη ἀνωδομὴ τοῦ τείχους καὶ πάτησαν πάνω στὴ λίθινη βάση του. Σὲ ἓνα ἀνάλογο κόψιμο τῶν πλίνθων μεταξύ τῶν θεμελίων 10 καὶ 13 κοντὰ στὸ πηγάδι ἀπὸ τοὺς ἴδιους χρόνους (τομ. Α4) βρέθηκαν πάντως γεωμετρικὰ ὄστρακα, γεγονός πού μαρτυρεῖ παλαιότερες ἤδη ἐπεμβάσεις στὸν ἐρειπωμένο μυκηναϊκὸ χῶρο. Ἡ σοβαρότερη καταστροφὴ στὸ γνωστὸ μας τμήμα τοῦ τείχους προῆλθε ἀπὸ τὴν κατ' ἐξαίρεση βαθιὰ θεμελίωση τοῦ τοίχου 14, τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ ἐνσωμάτωσε τὰ τοιχώματα ἐνὸς πήλινου πηγαδιοῦ (πίν. 169β). Ἀπὸ τὴ σχετιζόμενη μὲ τίς κατασκευὲς αὐτὲς δραστηριότητα φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἓνα μεγάλο μέρος τῆς λίθινης βάσης τοῦ τείχους στὸ ἀνατολικὸ σημεῖο ἐπαφῆς τῶν τομῶν Α4 καὶ Β4. Διαταραγμένη βρέθηκε ἐπίσης ἡ λίθινη βάση στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα της (πρβ. ΠΑΕ 1982, πίν. 164β). Πρὸς τὰ βό-

ρεία ἀφαιρέθηκαν γιὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ τείχους οἱ ὕστεροι τοῖχοι 68 καὶ 20 (τὸ καμπύλο του τμήμα, βλ. ΠΑΕ 1982, 261) στὸν τομέα Γ5. Ὅμως ἡ συνέχεια τοῦ τείχους φαίνεται νὰ διακόπτεται ἀπὸ ἓνα μεγάλο τετράγωνο (πλ. πλευρᾶς 1.80 μ.) ἀσβεστόλακκο (τοῖχοι 8,15 - 17) καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεκτάθηκε ἐφέτος σ' αὐτὸν τὸν χώρο (τομ. Δ4).

Σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τείχους ἀποκαλύφθηκε μιὰ σειρὰ μικρῶν ὀρθογωνίων χώρων ποὺ σχηματίσθηκαν ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ ἀπὸ στενοὺς τοίχους πάχους 40 - 50 ἐκ. ποὺ ἀκούμπησαν ἐπάνω του: Οἱ τοῖχοι 72 καὶ 54 σχημάτιζαν ἓνα μακρόστενο, ἐλαφρὰ τραπεζιόσχημο δωμάτιο πλάτους 3 περ. μ. (τομ. Β4), τὸ ὁποῖο ἐπικοινωνοῦσε μὲ θύρα πλάτους 1.30 μ., ποὺ ἀνοιγόταν στὸ νότιο μέρος τοῦ τοίχου 72, μὲ ἄλλο χώρο πρὸς τὰ δυτικὰ (τομ. Β3). Τὰ ὅρια τοῦ χώρου αὐτοῦ δὲν καθορίσθηκαν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ πρέπει νὰ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐπίχωση δυτικὰ τοῦ τοίχου 23 καὶ πρὸς τὰ βόρεια κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν λιωμένων πλίνθων στὸν τομέα Γ3. Δίπλα στὸ τεῖχος βορειότερα οἱ τοῖχοι 54 καὶ 55 σχημάτιζαν ἓναν δεῦτερο χώρο διαστ. 2.10×3 μ. καὶ οἱ τοῖχοι 55 καὶ 58 ἓναν ἀκόμη χώρο βορειότερα, τοῦ ὁποίου τὰ πρὸς τὰ βόρεια ὅρια παραμένουν ἀσαφῆ, γιὰ τὸ ΒΑ του τμήμα σκεπάζεται ἀπὸ τὴ μάζα τῶν πλίνθων ποὺ ἐξέχει ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ τὶς λίθινες κρηπίδες τῆς. Στους χώρους αὐτοὺς, ποὺ δημιουργήθηκαν σὲ ὀργανικὴ σχέση μὲ τὸ τεῖχος στὴν ἴδια τελευταία περίοδο τῆς μυκηναϊκῆς πόλης καὶ ἔχουν τὸν ἴδιο μ' αὐτὸ προσανατολισμό, ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε ἐφέτος στὴν ἔρευνα σὲ βάθος τοῦ μυκηναϊκοῦ ὀρίζοντα.

Βορειότερα ὅμως ἓνα σύνολο χώρων, μέρος τοῦ ὁποίου ἐρευνήθηκε συστηματικότερα τὸ 1983⁸, ἔδωσε ἤδη μιὰ πιὸ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα (τομ. Δ2-4, Ε2-4): Ἐντεταγμένο μέσα σὲ μιὰ πυκνὰ, ὅπως φαίνεται, δομημένη περιοχὴ τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς πόλης, ἐκτεινόταν κι αὐτὸ μέχρι τὸ τεῖχος. Δυὸ μικροὶ χώροι του (τοῖχοι 58, 63, 57, 66α καὶ 65 στους τομεῖς Δ3-4) ἀποκαλύφθηκαν πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ δωματίου μὲ τὶς πῆλινες γοῦρνες, ποὺ ἀνασκάφηκε πέρυσι (τοῖχοι 58,

8. ΠΑΕ 1983, 304 κέ.

62 καὶ 61 στὸν τομ. Ε3), καὶ ἓνας ἀκόμη μικρὸς χώρος (τοῖχοι 61, 78, 79 στοὺς τομεῖς Ε2-3) ἐρευνήθηκε στὰ δυτικά του, ἐνῶ στὸ ἴδιο σύνολο ἀνῆκαν πιθανότατα καὶ ὁ χώρος μετὰ τὸ δάπεδο στὰ νότια τοῦ τοίχου 62 καὶ αὐτὸς ποὺ βρίσκεται δυτικά του καὶ ποὺ τμήμα του ἀνασκάφηκε μεταξὺ τῶν τοίχων 78 καὶ 56 στὸν τομέα Δ2.

Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τῆς ἔκθεσης τῆς κ. Ἀλ. Χαλεπᾶ-Μπικᾶκη γιὰ τὶς ἐργασίες στοὺς τομεῖς Δ3-4 καὶ Ε3.

ΤΟΜΕΙΣ Δ3-4, Ε3-4
ὑπὸ
Α. ΧΑΛΕΠΑ-ΜΠΙΚΑΚΗ

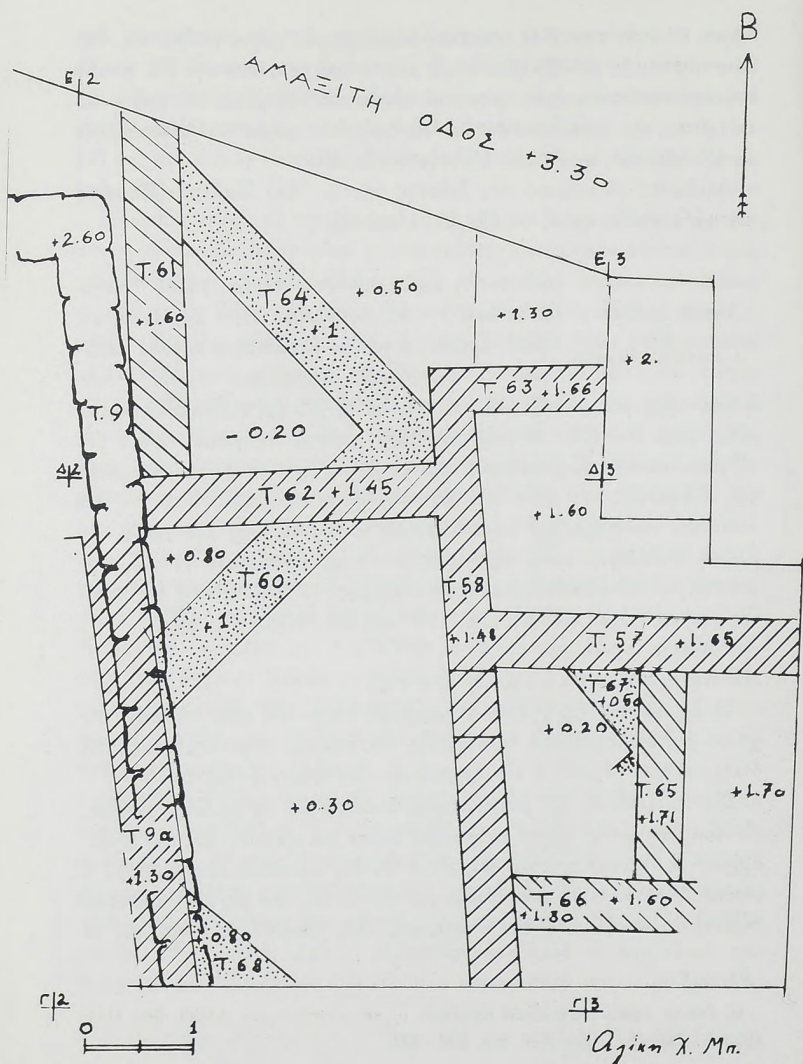
«Φέτος ἡ ἀνασκαφὴ στὸν τομέα Δ3/Ε3⁹ διήρκεσε ἀπὸ 1 - 31 Αὐγούστου. Πρὶν ἀρχίσει ἡ εἰς βάθος ἔρευνα, ὁ τομέας ἐπεκτάθηκε κατὰ 1 μέτρο πρὸς τὰ ἀνατολικά. Ἀφαίρέθηκε δηλαδὴ ὁ διάδρομος-μάρτυρας μεταξὺ Δ3 καὶ Δ4, τὸ δὲ Ε3 ἐπεκτάθηκε κατὰ ἓνα μέτρο μέσα στὸ Ε4. Ἡ ἐπέκταση αὐτὴ κρίθηκε ἀναγκαία κυρίως γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς μεταφορᾶς τῶν χωμάτων ἀπὸ τὰ βαθύτερα σημεία τῆς ἀνασκαφῆς, γι' αὐτὸ καὶ δὲν προχώρησε εἰς βάθος. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ στὸ χώρο ποὺ κατελάμβαναν οἱ πλίνθοι στὴ ΒΑ γωνία τοῦ Ε3, ἡ ἀνασκαφὴ, μετὰ τὴν ἀφαίρεσή τους, σταμάτησε σὲ ὑψόμετρο +1.30 μ., στὸ δάπεδο δηλαδὴ καταστροφῆς τοῦ δωματίου μετὰ τὶς πῆλινες γοῦρνες (παρ. πίν. Ζ', εἰκ. 1-2 καὶ πίν. 170β).

Ἡ π ρ ὠ τ η κ τ ι ρ ι α κ ῆ φ ᾶ σ η

Ἡ ἔρευνα τῶν βαθυτέρων στρωμάτων ἔφερε στὸ φῶς πλῆθος στοιχείων ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ τῆς πρώτης κτιριακῆς φάσης ποὺ διαπιστώθηκε πέρυσι μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ τοίχου Τ. 60, στὸ Δ3.

Στὸ Ε3 (εἰκ. 1, 3), κάτω ἀπὸ τὸ δωμάτιο μετὰ τὶς πῆλινες γοῦρνες, σὲ ὑψόμετρο +1 μ., μέσα σὲ στρώμα ἄμμου ποὺ κάλυπτε ὅλο τὸν χώρο, ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τοῖχος, ὁ Τ. 64, κατευθύνσεως ΝΑ/ΒΔ, ὁ ὁποῖος συναντᾶται σὲ ὀρθή γωνία μετὰ τὸν Τ. 60, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ πέρυσι, δημιουργώντας τὴν ἐσωτερικὴ, ΝΑ, γωνία ἐνὸς δωματίου, τὸ

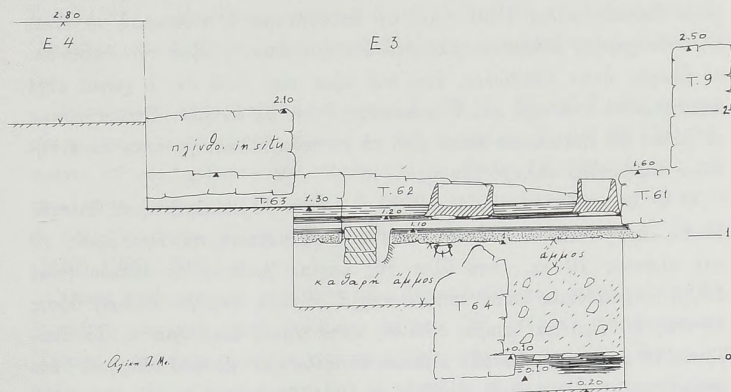
9. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν περυσινῶν ἐργασιῶν στὸν τομέα Δ3/Ε3, βλ.: ΠΑΕ 1983 Β', 304-311, εἰκ. 3-6, πίν. 201-202.

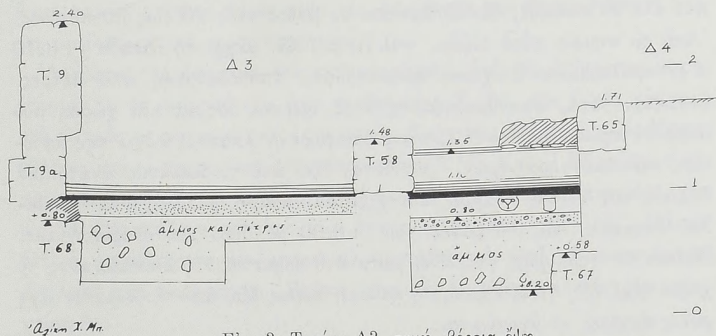
Είχ. 1. Κάτοψη των τομέων Ε3-4, Δ3-4.

ὁποῖο συνεχιζόταν πέραν τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τοῦ τομέα. Τὸ μῆκος τῶν τοίχων ἐσωτερικὰ εἶναι, τοῦ T. 60 2.50 καὶ τοῦ T. 64 2.40 μ. Ἐὰν τὸ δωμάτιο ἦταν τετράγωνο ἐσωτερικῆς πλευρᾶς 2.50 μ., πρέπει νὰ

Εἰκ. 2. Τομέας Ε3, τομή, νότια ὄψη.

Εἰκ. 3. Τομέας Δ3, τομή, βόρεια ὄψη.

εἶχε ἔκταση 6.25 τ.μ. Τὸ τμήμα τοῦ δωματίου ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸν τομέα μας – δωμάτιο T. 64 εἰς τὸ ἐξῆς – διχοτομεῖται σὲ δύο ἄνισα τρίγωνα ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενο νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου μὲ τὶς γούρνες

(T. 62), τοῦ ὁποίου τμήμα ἐδράζεται ἐπάνω στὸν T. 60 (εἰκ. 1 καὶ πίν. 180α). Ὁ μικρὸς τριγωνικὸς χώρος μεταξύ τῶν τοίχων T. 60, T. 62 καὶ T. 9, ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀνασκαφεῖ. Ἐτσι, ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ τρίγωνο μεταξύ τῶν τοίχων T. 61, T. 62 καὶ T. 64, σὲ χώρῳ δηλαδὴ μόλις 1.50 τ.μ., μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀνασκαφὴ νὰ εἶναι πολὺ δυσχερὴς, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν +50 ἐκ. τὸ ἔδαφος ἦταν λασπῶδες, ἐνῶ στὸ ὕψος τῶν +30 ἐκ. ὁ χώρος εἶχε κατακλυσθεῖ ἀπὸ νερὸ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ ἀντλία. Σταματήσαμε σὲ βάθος 20 ἑκατοστῶν κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο θαλάσσης, ὅπου συναντήσαμε πάρα πολὺ σκληρὸ ἔδαφος.

Ὁ T. 64 σωζόταν σὲ ὕψος 0.90 μ., ἦταν θεμελιωμένος σὲ ἐπίπεδο 10 ἐκ. πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο θαλάσσης σὲ πέτρινη πατούρα ὕψους 20 καὶ πλάτους 10 ἐκ., στὸ ὕψος τῆς ὁποίας βρέθηκε τὸ δάπεδο (πίν. 180β). Διακρίναμε κατὰ τόπους παχιά στρώση γκρίζου πηλοῦ, ὕψους 10 ἕως 20 ἐκ., καὶ μικρὲς πλάκες κατὰ ἀραιὰ διαστήματα. Τὰ ὑπόλοιπα 10 ἑκατοστὰ, μεταξύ πῆλινου δαπέδου καὶ σκληροῦ ἐδάφους, ὅπου σταμάτησε ἡ ἀνασκαφὴ, ἀπέδωσαν ἄμμο χονδρὴ, λίγα βότσαλα καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα.

Μέσα στὸ δωμάτιο ἡ ἄμμος, ποὺ ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω κάλυπτε ὅλο τὸ σκάμμα, δὲν ξεπερνοῦσε σὲ βάθος τοὺς 20 ἕως 30 πόντους. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ (ὕψ.μ. +0.70 μ.) καὶ μέχρι τὸ δάπεδο (+0.10 μ.), ἀκολουθοῦσε ἐπίχωση καταστροφῆς ἀποτελουμένη ἀπὸ πέτρες, ὄστρακα, ὀστά, ἀπανθρακωμένες ὕλες, μερικὰ ὄστρεα καὶ χῶμα, ποὺ μετὰ τὰ πρῶτα ἑκατοστὰ ἐβγαίνει ὑπὸ μορφὴν λάσπης, λόγῳ τῆς ἀφθονίας τῶν ὑπόγειων νερῶν. Ἀντίθετα, ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο, ἀνατολικά δηλαδὴ τοῦ T. 64, ἡ ἄμμος συνεχιζόταν καθαρὴ, μὲ ἐλάχιστα ἢ καθόλου ὄστρακα, ἕως τὸ βάθος τῶν +0.50 μ. ὅπου καὶ σταματήσαμε. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ μέσα στὸ δωμάτιο στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ τὸ χῶμα εἶχε ἤδη γίνει λάσπη, ἡ καθαρὴ ἄμμος ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο εἶχε μόλις ἀρχίσει νὰ ὑγραίνεται.

Στὴν ἴδια κτιριακὴ φάση ἀνήκουν ἄλλοι δύο τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἀποκαλύφθηκαν στὸ Δ3 (εἰκ. 1 καὶ 3). Ὁ T. 67, σχεδὸν στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν T. 64, ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ ἐπίπεδο +0.50 μ. κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο T. 65 καὶ προχωρεῖ βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν +0.20 μ. ὅπου

σταμάτησε ή έρευνα σέ στρώμα πηλοῦ, καί ό Τ. 68, στή ΝΔ γωνία τοῦ Δ3, παράλληλος πρὸς τὸν Τ. 67, ποὺ ἀποκαλύφθηκε σέ ἐπίπεδο +0.80 μ. καί προχωρεῖ βαθύτερα ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν +0.30 μ. ὅπου καί σταμάτησε ή έρευνα μὲ τή λήξη τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Ἐπάνω στὸν Τ. 68, 20 ἐκ. ὑψηλότερα, περνάει ὁ τοίχος Τ. 9 (ή πρώτη του φάση). Ἀνάμεσα στοὺς δύο τοίχους, παρεμβάλλεται στρώμα πηλοῦ ὕψους 20 ἐκ.

Ἡ ἐπίχωση ἀνάμεσα στοὺς τοίχους Τ. 68, Τ. 67 καί Τ. 60, παρουσίασε εἰκόνα καταστροφῆς ὅμοια μὲ τοῦ δωματίου Τ. 64. Πολλὲς πεσμένες πέτρες, χῶματα καί γεμίσματα μὲ ἄμμο. Οἱ περισσότερες πέτρες ἦταν συσσωρευμένες στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ σκάμματος, κοντὰ στὸν Τ. 68. Ἀντίθετα, δίπλα στὸν Τ. 60, βρέθηκε στρώμα καθαρῆς ἄμμου (ΠΑΕ 1983, 308).

"Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν θέση τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων (εἰκ. 1), ή πρώτη κτιριακή φάση ἐκάλυπτε ἔκταση ἴση μὲ αὐτὴ τῆς δεύτερης. "Ὅποια κι ἂν ἦταν ή αἰτία ποὺ προκάλεσε τὴν καταστροφή, ἄφησε τὰ κτίρια σέ τέτοια κατάσταση ποὺ οἱ κάτοικοι οἱ ὁποῖοι χρησιμοποίησαν τὸν χῶρο μετὰ τὴν καταστροφή, προτίμησαν ἀντὶ νὰ προχωρήσουν σέ ἐπὶ μέρους ἐπισκευές, νὰ ἰσοπεδώσουν τὰ ἐρείπια γεμίζοντας τὰ κενὰ μὲ ἄμμο καί νὰ χτίσουν πάνω στὴν νέα ἐπιφάνεια ποὺ δημιούργησαν, κτίρια μὲ διαφορετικὸ προσανατολισμό.

Ἀνάμεσα στὰ ὅστρακα ποὺ συγκεντρώσαμε ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις καταστροφῆς — τὰ περισσότερα ἀπὸ τὸ δωμάτιο Τ. 64, στὸ ὁποῖο φθάσαμε στὸ δάπεδο — φαίνεται νὰ ἐπικρατοῦν δύο τύποι ἀγγείων. Οἱ ἄβαφες κύλικες καί οἱ σκύφοι τοῦ λεγομένου τύπου Α¹⁰. Καί οἱ δύο αὐτοὶ τύποι ἀγγείων συναντῶνται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ΥἚ ΙΙΒ περιόδου, χωρὶς νὰ ἀπουσιάζουν τελείως ἀπὸ τὴν πρώτη φάση τῆς ΙΙΓ. Πλησιέστερη χρονολόγηση δὲν μπορεῖ νὰ προταθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς κεραμεικῆς. Βέβαιη εἶναι ή ἀπουσία παλαιότερων στοιχείων.

10. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ — Ε. καὶ D. FRENCH, Τίρυνς: Μυκηναϊκὴ ἐπίχωση ἐξῶθεν τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ΑΔ 20, 1965, Μελ. 139, σχ. 1-2.

Ἡ δεύτερη κτιριακὴ φάση

Φέτος συμπληρώθηκε ἡ εἰκόνα τῆς δεύτερης κτιριακῆς φάσης, τὴν ὁποία γνωρίσαμε πέρυσι μὲ τὴν μερικὴ ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου καταστροφῆς καὶ ἐγκατάλειψης τοῦ δωματίου μὲ τὶς πήλινες γούρνες (ΠΑΕ 1983, 309). Ἀποκαλύφθηκαν οἱ τοῖχοι T. 62 καὶ T. 63, οἱ ὁποῖοι μᾶς δίνουν τὸ πρὸς Νότον ὄριο τοῦ δωματίου μὲ τὶς γούρνες. Ἐπίσης ἀποκαλύφθηκε ὁ T. 58 ἕως τὴ νότια παρειά τοῦ τομέα καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὑπαρξὴ πρωιμότερου τοίχου κάτω ἀπὸ τὸν T. 9 (ΠΑΕ 1983, 308, εἰκ. 4), ἀπὸ τὴ συμβολή του μὲ τὸν T. 62 ἕως τὸ νότιο ὄριο τοῦ Δ3 (= T. 9α ἢ T. 50¹¹).

Μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν τοίχων καὶ τῆς νότιας παρειάς τοῦ σκάμματος δημιουργεῖται μεγάλος, σχεδὸν ὀρθογώνιος, χώρος. Ἀνατολικά τοῦ χώρου αὐτοῦ ὁ τοῖχος T. 57, σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὸν T. 63 τοῦ δωματίου μὲ τὶς γούρνες καὶ κάθετος πρὸς τὸν T. 58, χωρίζει τὴν ὑπόλοιπη ἔκταση τοῦ τομέα σὲ δύο τμήματα. Στὸ τμήμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς παρειάς τοῦ σκάμματος καὶ τῶν τοίχων T. 63, T. 58 καὶ T. 57, ἡ ἀνασκαφὴ σταμάτησε στὸ ὕψος τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων (τὰ ὑψόμετρα σημειώνονται στὴν εἰκ. 1). Στὸ τμήμα μεταξὺ τῆς νότιας καὶ τῆς ἀνατολικῆς παρειάς τοῦ τομέα καὶ τῶν τοίχων T. 58 καὶ T. 57, ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ μικρὸ δωμάτιο ποὺ σχηματίζεται μεταξὺ τῶν τοίχων T. 57, T. 58, T. 66 καὶ T. 65 (δωμάτιο T. 65 στὸ ἐξῆς).

Δωμάτιο T. 65

Οἱ τοῖχοι T. 65 καὶ T. 66 ποὺ μαζὶ μὲ τοὺς T. 57 καὶ T. 58 σχηματίζουν τὸ δωμάτιο αὐτό, ἀποτελοῦν νεώτερη προσθήκη καὶ πιστοποιοῦν τὴν ὑπαρξὴ δεύτερης περιόδου χρήσεως τῶν τοίχων T. 57 καὶ T. 58, ποὺ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ νέα διαρρύθμιση τοῦ χώρου (εἰκ. 3).

Μὲ τὴν πρώτη περίοδο χρήσης τῶν τοίχων T. 57 καὶ T. 58 ἀντιστοιχεῖ δάπεδο συνολικοῦ πάχους 10 ἐκ. (+1-1.10 μ.), ἀποτελούμενο

11. Ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε στὸν τομέα Δ2 καὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς ὡς T. 50.

από στρώσεις πηλού και λευκού κονιάματος. Κατά την περίοδο αυτή το δωμάτιο έκτεινόταν πέρα από τους τοίχους T. 66 και T. 65 οι όποιοι είναι θεμελιωμένοι περίπου 20 έως 30 εκ. υψηλότερα από τους τοίχους T. 57 και T. 58. Οί τοίχοι T. 57 και T. 58 είναι θεμελιωμένοι σε ύψος +1 μ. πάνω σε στρώμα γκρενά και κίτρινου πηλού πάχους 5 εκ., το οποίο σφραγίζει στρώμα σκληρού χρώματος και άμμου περίπου 10 εκ. που έδραζόταν σε καλοπατημένο στρώμα βοτσάλων και άμμου, ύψους επίσης 10 εκ. (+0.80 - 0.70). Μέσα στο στρώμα του χρώματος, στη ΝΔ γωνία του χώρου, βρέθηκαν *in situ*, σπασμένα, μία άβαφη κύλιξ (FS 274) και ένα χρηστικό αγγείο σχήματος σφαιρικού πεπιεσμένου με ελαφρώς κυρτό πάτο. Λίγο βορειότερα, σχεδόν ακέραιο βρέθηκε ένα κυλινδρικό χρηστικό αγγείο, με κυρτό πάτο και ίχνη λειάνσεως στο έξω-τερικό. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για δάπεδο προγενέστερο των τοίχων T. 57 και T. 58 που δεν βρέθηκαν οι τοίχοι στους οποίους αντιστοιχεί, ή αν πρέπει να θεωρηθεί ύποδομή του δαπέδου +1.10 - 1, που αντιστοιχεί στην πρώτη χρήση των τοίχων T. 57 και T. 58. Στη δεύτερη περίπτωση, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την παρουσία των ολόκληρων αγγείων ως απόθεση θεμελίων. Πιο καθαρή περίπτωση αποθέσεως ολόκληρου αγγείου κάτω από δάπεδο θα δούμε πιο κάτω στην περιγραφή του δωματίου με τις γούρνες.

Στη διάρκεια και των δύο περιόδων χρήσεως, το δωμάτιο T. 65 επικοινωνούσε με τον μεγάλο ορθογώνιο χώρο στα δυτικά του, με θύρα, πλάτους 0.60 μ., ανοιγμένη στον τοίχο T. 58. Το κατώφλι (+1.25 μ.) αποτελούν οι κατώτεροι δόμοι του τοίχου.

Στην επίχωση καταστροφής του πρώτου δαπέδου βρέθηκαν πολλές απανθρακωμένες ύλες, αρκετά όστρακα, τα όποια δεν έχουν μελετηθεί ακόμη, και μία άβαφη κύλιξ (FS 267), με τρεις κάθετες ταινιωτές λαβές.

Με το κτίσιμο των τοίχων T. 65 (σωζ. ύψος +1.71, θεμ. +1.30) και T. 66 (σωζ. ύψος +1.60, θεμ. +1.20), περιορίζονται οι διαστάσεις του δωματίου. Στο νέο δάπεδο (+1.30/1.35) που κατασκευάζεται πάνω στην επίχωση καταστροφής του πρώτου δαπέδου, αποκαλύφθηκε θρανίο πήλινο (πίν. 170α), ύψους 20 εκ., σωζ. μήκους 60 και πλάτους 40 εκ. Στην επιφάνεια του θρανίου υπήρχαν δύο άβαθείς κοιλότητες

διαμέτρου 15 ἐκ. καὶ βάθους 4, σκεπασμένες μὲ λεπτὸ στρώμα στάχτης. Τὸ θρανίον ἐδραζόταν στὸ δάπεδο (+1.35), ἐπάνω σὲ μικρὲς πλακίτσες. Παρόμοια κατασκευὴ βρέθηκε δυτικὰ τοῦ δωματίου μὲ τὶς γούρνες, στὸν τομέα Δ2 (βλέπε παρακάτω σελ. 328). Στὴν ἐπίχωση καταστροφῆς δαπέδου, ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα, βρέθηκε ἓνα μόνωτο κύπελλο *in situ* (πίν. 180δ καὶ πίν. 170α), καὶ δύο ἐλεφάντινα ἀδράχτια¹², τὸ ἓνα μὲ τὸ σφονδύλι του. Ἐπίσης ἓνα σφαιρικό χρηστικό ἀγγεῖο. Περὶπου 30 ἐκ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο, μέσα στὸ στρώμα τῶν πεσμένων πλίνθων ποὺ ἐκάλυπταν τὸ χώρο βρέθηκε μία τριποδικὴ πυξίς (πίν. 180γ). Καὶ τὰ δύο δάπεδα χρονολογοῦνται στὴν ΥἚ ΙΙΓ περίοδο.

Τὸ δωματίο μὲ τὶς πῆλινες γούρνες

Καὶ ἐδῶ διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ δύο σαφῶς διαχωριζομένων περιόδων χρήσεως. Οἱ τοῖχοι Τ. 62 (σωζ. ὕψ. 1.60 - 1.40), Τ. 63 (+1.66) καὶ Τ. 58 (+1.60), εἶναι θεμελιωμένοι, σὲ ὕψος 1 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια θαλάσσης, ὕψος μέχρι τὸ ὁποῖο σώζονται οἱ τοῖχοι Τ. 60 καὶ Τ. 64 τῆς πρώτης κτιριακῆς φάσης. Ὁ Τ. 62 συγκεκριμένα πατάει ἐπάνω στὸν Τ. 60 (εἰκ. 1, 2 καὶ πίν. 170β.). Τὸ δάπεδο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν πρώτη χρήσιν εἶχε συνολικὸ πάχος περίπου 10 ἐκ. (+1.10 - 1), καὶ ἦταν κτισμένο ἐπάνω στὸ στρώμα τῆς ἄμμου ποὺ κάλυπτε τὰ ἐρείπια τῆς πρώτης κτιριακῆς φάσης. Στὸ κέντρο περίπου τοῦ δωματίου, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, μέσα στὴν ἄμμο ἡ ὁποία δὲν περιεῖχε σχεδὸν καθόλου ὄστρακα, βρέθηκε *in situ* μιὰ σπασμένη, ὀλόκληρη, τριποδικὴ χύτρα (εἰκ. 2). Πιθανῶς ἐρμηνεύεται ὡς ἀφιέρωμα θεμελιώσεως.

Τὸ δάπεδο ἀπετελεῖτο ἀπὸ λεπτὲς στρώσεις πηλοῦ συνολικοῦ πάχους περίπου 5 ἐκ., οἱ ὁποῖες πατοῦσαν σὲ στρώμα ἀπὸ χονδρόκοκκη ἄμμο, σὰν τριμμένη πέτρα, πολὺ χτυπημένο, σχεδὸν συμπαγές. Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου, στὸ σημεῖο ποῦ συναντῶνται οἱ τοῖχοι Τ. 62 καὶ Τ. 58, ὑπῆρχε διμερὲς λάκκος, διαστάσεων 40 × 55 καὶ βάθους 30 ἐκατοστῶν. Ὡς χώρισμα εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ τρεῖς πλίνθοι, τοποθετημένες ἢ μία ἐπάνω στὴν ἄλλη, συνολικοῦ ὕψους 30 ἐκ. καὶ διαστά-

12. Πρβ. Περαιτὶ Β', 351 εἰκ. 155, Δ211.

σεων 30×16 εκ. (πίν. 181α). Οί παρειές του λάκκου ήταν επενδεδυμένες με κόκκινο πηλό, πάχους έως 8 εκ., σοβαντισμένο με επίχρισμα, συνέχεια του επιχρίσματος των τοίχων Τ. 58 και Τ. 62 το οποίο διετεττειτο πολύ καλά στη γωνία αυτή. Καί η επένδυση καί οί πλίνθοι, είχαν βαθύ κόκκινο χρώμα καί ήταν πολύ σκληρά, σάν ψημένα. Ή επένδυση δέν κάλυπτε τόν πυθμένα του λάκκου που ήταν σκαμμένος μέσα στην άμμο σέ βάθος $+0.80$ μ. Γύρω από την πήλινη επένδυση, στο στρώμα της άμμου, υπήρχαν μεγάλες πέτρες, στάχτες καί μεγάλος αριθμός όστράκων.

Επάνω στο δάπεδο βρέθηκε επίχωση όχι μεγαλύτερη των 5 - 8 εκατοστών, που περιείχε μικρές πέτρες, κομάτια πλίνθων με επίχρισμα καί αρκετά όστρακα.

Επάνω στην επίχωση αυτή στρώθηκε το δάπεδο της δεύτερης χρήσης του δωματίου, χτίστηκαν οί γούρνες, ενώ σταμάτησε ή χρήση του λάκκου που καλύπτεται από το νέο δάπεδο. Αυτό αποτελείται από στρώσεις κίτρινου καί γκρι πηλού, πάχους περίπου 5 εκ. ($+1.20 - 1.15$ περ.). Στην περίοδο αυτή θά πρέπει νά τοποθετηθεί καί ή κατασκευή του τοίχου Τ. 61, ό οποίος είναι θεμελιωμένος πάνω στο δάπεδο της πρώτης χρήσης, δέκα εκ. ύψηλότερα από όλους τους άλλους τοίχους του δωματίου (είκ. 2 καί πίν. 180α). Αυτό βέβαια αφήνει ανοιχτό το πρόβλημα του προς Δυσμὰς όριού του δωματίου κατά την πρώτη περίοδο της ζωής του.

Αντίθετα με την πρώτη περίοδο χρήσης που φαίνεται νά ήταν σύντομη, ή δεύτερη θά είχε αρκετή διάρκεια, όπως δείχνει ή επίχωση χρήσεως δαπέδου που φθάνει τὰ 15 περίπου εκατοστά. Το δάπεδο στο όποιο συντελέστηκε ή καταστροφή καί εγκατάλειψη του δωματίου σέ ύψος $+1.30/1.35$ (ΠΑΕ 1983, 309 - 311), αποτελεί την τελευταία μιάς σειράς διορθωτικών κατά τόπους στρώσεων, κίτρινου ή γκρι πηλού, ή λευκού επιχρίσματος, πάχους όχι μεγαλύτερου του ενός εκατοστού ή κάθε μία, αρκετά πλούσιων σέ όστρακα, οί όποιες συσσωρεύθηκαν σταδιακά πάνω στο αρχικό δάπεδο κατά τή διάρκεια της ζωής του.

Οί γούρνες ήταν θεμελιωμένες πάνω στο αρχικό δάπεδο ($+1.20$ μ.), σέ μεγάλες πλάκες σχιστολίθου, σφηνωμένες σέ στρώμα άμμου. Εκτός από τίς τρείς έλλειψοειδείς γούρνες που αποκαλύφθηκαν πέρυσι, φέτος

ἀποκαλύφθηκε ἄλλη μία, παραλληλόγραμμη, μὲ ἐλαφρῶς ἀποστρογγυλεμένες γωνίες. Εἶχε κατεύθυνση Β - Ν καὶ ἀκουμπούσε στὸν τοῖχο Τ. 62. Ἡ βόρεια καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς, βρέθηκαν σχεδὸν διαλυμένες (σωζ. μήκος 1.40 μ., πλάτος 0.50 μ., πάχος τοιχωμάτων 3 ἐκ., πάχος δαπέδου 8 ἐκ., ὑπολ. ὕψος ἐξ. 30 ἐκ.). Κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἔτρεχε πῆλινο αὐλάκι σωζ. μήκους 1.30, πλάτους 0.25 καὶ ὑπολ. ὕψους 0.20 μ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ στηριζόταν μὲ πέτρες (πίν. 181β). Ἡ γούρνα πατοῦσε σὲ στρώμα ἄμμου 2 - 3 ἐκ. πάνω σὲ πλάκες σφηνωμένες σὲ στρώση κίτρινου πηλοῦ - τὴν πρώτη πάνω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση καταστροφῆς τοῦ πρώτου δαπέδου - πλούσια σὲ ὄστρακα. Μέσα στὴ στρώση αὐτῇ, κάτω ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς γούρνας, βρέθηκε ἓνα ὄστρεο τρίτωνος, καὶ λίγο ἀνατολικότερα, μία τρίωτη κωνικὴ κύλιξ, πού μαζὶ μὲ τὴν τρίωτη κύλικα τοῦ δωματίου Τ. 65 ἀποτελοῦν μοναδικὰ δείγματα τοῦ εἶδους. Ἡ ἐπίχωση καταστροφῆς πού κάλυπτε τὸ δάπεδο ἦταν πλούσια σὲ ἀγγεῖα, ὅπως καὶ πέρυσι. Στὸ τμήμα τοῦ δαπέδου πού ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὶς πλίνθους τῆς ΒΑ γωνίας (ΠΑΕ 1983, εἰκ. 3 καὶ 6), βρέθηκαν, μία ὁλόκληρη φλάσκη σὲ κομμάτια, μέρος βαθέος σκύφου ὁλόβαφου ἐσωτερικά, μὲ δύο κυματοειδεῖς ταινίες ἐξωτερικά στὸ ὕψος τῶν λαβῶν καὶ ὀριζόντιες πάνω ἀπὸ τὴ βάση, θραύσματα κύλικας (FS 267) καὶ πινάκιο μὲ κάθετα τοιχώματα διακοσμημένα μὲ ὀριζόντιες ταινίες. Παρόμοιο ἀπὸ τὸ Λευκαντὶ χρονολογεῖται στὴ φάση 2β¹³, τῆς ΥἚ ΙΙΓ περιόδου.

Στὸν ὑπόλοιπο χῶρο βρέθηκαν 2 ἄβαφες κύλικες (FS 267), ἓνας μόνωτος ἄβαφος κύαθος (κοντὰ στὸν τύπο FS 216), ἓνας βαθὺς σκύφος μὲ κυματοειδεῖς ταινίες, ὅπως αὐτὸς πού βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὶς πλίνθους, 1/3 βαθέος σκύφου ὁλόβαφου μέσα καὶ ἔξω μὲ δύο αὐλακώσεις λίγο κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά γεμισμένες μὲ λευκὸ χρῶμα, καθὼς καὶ πλῆθος ὀστράκων. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίχωση χρήσεως δαπέδου ἔντονη εἶναι ἡ παρουσία κωνικῶν κυπέλων ὁλόβαφων ἐσωτερικά, μὲ ὀριζόντιες ταινίες στὸ ἐξωτερικό. Ἡ ἀκριβὴς παρουσίαση τῶν τύπων, ἀπαιτεῖ μελέτη τοῦ ὕλικου.

13. M. POPHAM - E. MILBURN, BSA 66, 1971, 340 εἰκ. 5, 7.

Ἀντίθετα μὲ τὰ δύο αὐτὰ δωμάτια (Δωμάτιο T. 65 καὶ δωμάτιο μὲ γοῦρνες), ὁ μεγάλος «ὀρθογώνιος» χώρος ἀνάμεσά τους, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ὑποστῇ κάποια μετατροπή. Βρέθηκε μόνο ἓνα δάπεδο στὸ ὕψος τοῦ δαπέδου πρώτης χρήσης τῶν δωματίων (+1.10 - 1). Προφανῶς δὲν παρέστη ἀνάγκη ἀνυψώσεως τοῦ δαπέδου του, μιὰ καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀλλάζει ἡ χρήση του. Ἡ ἀπουσία κάθε κατασκευῆς, καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία *in situ* κεραμικῆς καὶ κάθε ἄλλου εὐρήματος στὸν χώρο αὐτόν, ὑποδηλώνει μάλλον ἓναν κοινόχρηστο χώρο - πέρασμα μεταξὺ τῶν γύρω του δωματίων ποὺ ἀντίθετα προδίδουν μεγάλη ἐργασιακὴ δραστηριότητα».

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς χρήσης τοῦ κτιριακοῦ συμπλέγματος τῆς ΥἚ ΙΙΓ περιόδου στοὺς τομ. Δ2-4 καὶ Ε2-4 ἦταν ἡ ἔρευνα στὸν χώρο μεταξὺ τῶν τοίχων 9, 56, 46 καὶ 5. Κάτω ἀπὸ ἐπίχωση πλούσια σὲ ἄμμο μὲ ἀνάμεικτα ὄστρακα τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων (ποὺ εἶχε σκαφεῖ τίς προηγούμενες χρονιές μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῶν 2 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα στάθμη) ἀποκαλύφθηκε ἀμιγὲς μυκηναϊκὸ στρώμα μὲ σκληρὸ ὕλικὸ ἀπὸ διαλυμένες πλίνθους στὸ ἐπίπεδο τῶν +1.85 μ. Μέσα σ' αὐτὸ ἀποκαλύφθηκαν δύο τοῖχοι ποὺ σώζονταν στὸ ὕψος τῶν 50 περ. ἕκ. ἡ μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῶν 1.60 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας: Ὁ τοῖχος 79 κατὰ τὴν ἀνατολική του παρεὶα καὶ ὁ τοῖχος 78, ὁ ὁποῖος ἔσωζε στὸ ὕψος τοῦ τμήμα λείψανα πλίνθων καὶ ὁ ὁποῖος διακοπτόταν στὶς ἀνώτερες στρώσεις του ἀπὸ ἓνα ἄνοιγμα 65 ἕκ. στὸ μέσο του. Τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ παρουσιάζει στὸ δυτικὸ τουλάχιστο μέρος του κανονικὴ πλευρά. Ὁ τοῖχος 78 συνιέρεται μὲ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τοίχου 50 στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ ἀποτελεῖ προέκταση τοῦ τοίχου 62 τοῦ χώρου μὲ τίς γοῦρνες. Μαζὶ μὲ τὸν τοῖχο 61 καὶ τὸν 79 σχηματίζαν μακρόστενο πρὸς τὰ βόρεια χώρο πλάτους 1.90 μ. Στὸν μυχὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ τοίχου 9, ὁ ὁποῖος κατασκευάσθηκε ἀργότερα πατώντας πάνω στὰ θεμέλια τῆς ἐρειπωμένης πιθανότατα μυκηναϊκῆς πόλης (βλ. κατ.), ἀποκαλύφθηκε συμπαγὲς πήλινο θρανίον φαινομ. διαστάσεων 0.80 × 1.10 μ. μὲ ἔξι κυκλικὰς κοιλότητες στὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ (+1.90 μ.) νότιο τμήμα του, μέσα στὶς δυὸ ἀπὸ τίς ὁποῖες βρέθηκαν ἀκέραια ἓνα φλασκὶ καὶ ἓνα

δεύτερο μικρὸ κλειστὸ ἀγγεῖο ἀπὸ λευκὸ ἐξαιρετικὰ εὐθρυπτο ὕλικό (πίν. 171α). Τὸ θρανίον πατοῦσε ἐπάνω σὲ στρώμα ἀπὸ μικρὲς πλάκες σχιστολίθου στὰ 1.40 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας, σ' ἓνα πάτωμα μὲ ἴχνη ἀπὸ ἄσπρο ἐπίχρισμα καὶ τεμάχια διαφόρων ἀγγείων στὴν ἐπίχωσή του. Μπροστὰ στὸ θρανίον ἀνοίγονταν στὸ πάτωμα δύο μικρὲς παραλληλόγραμμες κοιλότητες ἀπὸ πηλὸ (40 × 10 ἐκ. ἡ κάθε μία). Ἀπὸ τὴ θέση τῶν κοιλοτήτων γιὰ τὰ ἀγγεῖα καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ πῆλινη μάζα εἰσχωρεῖ σὲ ὀρισμένα σημεῖα μέσα στὸ δυτικὸ τοῖχωμα τοῦ τοίχου 9 εἰκάζεται ὅτι ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς τοῖχος ἀγκάλιασε τὸ μυκηναϊκὸ αὐτὸ θρανίον. Ἡ εἰκόνα ἀπὸ τὸν χώρο αὐτόν, ἀρκετὰ συγγενὴς μ' ἐκείνη στὸ μικρὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο τοῦ συνόλου ἀλλὰ σαφέστερη, συνηγορεῖ γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ κτιριακοῦ αὐτοῦ συμπλέγματος ὡς κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου. Ὅτι ἐργαστήρια πρέπει νὰ ἦταν γενικότερα ἐγκατεστημένα κατὰ τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους στὴν περιοχὴ μαρτυρεῖ καὶ ἡ εὕρεση λίθινης μήτρας γιὰ μεταλλικὴ κοπίδα στὴν ἐπίχωση τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων δύο περίπου μέτρα δυτικότερα σὲ βάθος +1.50 μ.

Στὰ βόρεια τοῦ τοίχου 78 ὁ τοῖχος 50 διακρίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο 9 ποὺ εἶναι χτισμένος ἐπάνω του ἀλλὰ κατὰ 15 ἐκ. ἀνατολικότερα¹⁴. Μαζὶ μὲ τὸν τοῖχο 56 σχηματίζουν ἓναν ἀκόμη χώρο στὰ νότια τοῦ μικροῦ δωματίου μὲ τὸ πῆλινον θρανίον, ποὺ ἀνῆκε πιθανότατα στὸ ἴδιο σύνολο. Ἐδῶ ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε ἤδη πέρυσι προχωρήσει στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα μέχρι τὸ ἐπίπεδο +1.10 μ., καὶ ἐφέτος ἐρεῦνησε ἀκόμη 15 ἐκ. τῆς ἐπίχωσης μέχρι τὰ λείψανα τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου (στὸ 1 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας, λείψανα λεπτοῦ στρώματος λευκοῦ κονιάματος)¹⁵. Καὶ στὴν ἐπίχωση αὐτὴ περιλαμβάνονταν ἀσαφεῖς μάζες πηλοῦ, μερικὲς συνδυαζόμενες μὲ λείψανα λιθίνων κατασκευῶν, ποὺ πιθανῶς εἶχαν σχέση μὲ τὴ δραστηριότητα στὸν βορειότερο χώρο. Ἡ ἀναλυτικὴ μελέτη τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ὀστράκων

14. ΠΑΕ 1983, 305, εἰκ. 3.

15. ΠΑΕ 1983, 306, εἰκ. 4.

πὺλ βρέθηκαν στοὺς χώρους αὐτοὺς θὰ βοηθήσει ἴσως στὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ τῆς χρονολογίας τους μέσα στὴν ἸΕ ΠΠΓ περίοδο.

Ἡ ἔρευνα τῶν στρωμάτων κάτω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ, πὺλ ἐπιχειρήθηκε καὶ στοὺς τομεῖς Δ3 καὶ Ε3, προσφερόταν νὰ γίνεи κατεξοχὴν στοὺς τομεῖς Β5 - 6 καὶ Α5 ἀνατολικά τοῦ τείχους, ὅπου ὁ χώρος ἦταν ἐλεύθερος ἀπὸ λείψανα σύγχρονα μ' αὐτὸ ἢ νεώτερα. Πραγματοποιήθηκε λοιπὸν στὸν χώρο αὐτὸ τομὴ πλάτους 3 - 5 μ. καὶ μήκους 9 μ. παράλληλα μὲ τὸ τεῖχος σὲ βάθος, κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὰ δύσκολες συνθήκες, λόγω τῆς ὑπαρξῆς τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ μεγάλου βάθους - τὸ ὕψος τῆς παρειᾶς τῆς τάφρου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔφθασε τὰ 5 μ. καὶ ἡ ἀνασκαφή ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια ἀντλίας, φθάνοντας στὸ νότιο τμήμα τὰ 1.10 μ. κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ νεροῦ στὴν περιοχή ἢ 0.60 μ. κάτω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη (πίν. 171β). Στὸν χώρο αὐτὸ ἀποκαλύφθηκαν δύο τοῖχοι (69 καὶ 74α) πὺλ πατοῦσαν περίπου στὸ ἐπίπεδο τῆς θαλάσσιας στάθμης, σώζονταν σὲ μία ἔως δύο στρώσεις ἢ ὕψος μέχρι 35 ἐκ. καὶ σχηματίζαν ὀρθὴ γωνία στὸ ΒΑ μέρος. Ὁ τοῖχος 69 παρουσίαζε στὸ νότιο τμήμα του ἕνα κατώτερο (παλαιότερο;) τμήμα, πὺλ ἐξεῖχε πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ ¹⁶, καὶ συνεχιζόταν κάτω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Ὅσο ἐπέτρεψε ἡ παρουσία τοῦ νεροῦ, παρατηρήθηκε ἀντιστοιχία στὸ περιεχόμενο τῶν συναφῶν μὲ τοὺς τοῖχους αὐτοὺς στρωμάτων πρὸς τὰ εὐρήματα γύρω στοὺς τοῖχους 62 καὶ 64 τῶν τομέων Ε3 καὶ Δ3. Τὸ στρώμα τῆς ἄμμου βρέθηκε καὶ ἐδῶ, ἐνῶ τίποτε στὰ σημεῖα πὺλ ἡ ἀνασκαφή ἔφθασε πολὺ βαθύτερα δὲν ὑπέδειξε τὴ χρῆση τοῦ χώρου αὐτοῦ σὲ χρόνους πρωιμότερους τῆς φάσης πὺλ ἀντιπροσωπεύουν οἱ τοῖχοι 69 καὶ 74α. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ ἐδῶ τὰ λείψανα τῆς παλιότερης αὐτῆς φάσης εἶχαν τὸν ἴδιο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν τελευταία πόλη προσανατολισμὸ καὶ ἐκτείνονταν σὲ ἔκταση πέρα ἀπὸ τὸ ὄριο πὺλ ἐπέβαλε πρὸς τὰ ἀνατολικά τὸ τεῖχος ¹⁷.

16. Πρβ. τοὺς «διπλοὺς» μυκηναϊκοὺς τοῖχους στὴ Γρόττα, ΠΑΕ 1951, 215, εἰκ. 1 καὶ ΠΑΕ 1967, 114, εἰκ. 2.

17. Λείψανα μυκηναϊκῶν κτισμάτων ἔχουν ἐντοπισθεῖ πολὺ ἀνατολικότερα, βλ. ΠΑΕ 1969, 152 καὶ 1978, 215.

Η ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ
ΤΩΝ ΠΡΩΙΜΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ὁ τοίχος 9 (πίν. 172α), πού στερεώθηκε πάνω στὰ ἐρείπια τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων 50 καὶ 61 καὶ ἀποκαλύφθηκε ἐφέτος ἐπὶ 10.30 μ. σὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ νότια στὰ βόρεια καὶ ἐπὶ 2.80 μ. ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά (τομ. Γ - Ε3), ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ σημαντικό στοιχεῖο τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀκανόνιστη βόρεια καὶ δυτικὴ παρειά του, τὸ πάτημά του πάνω στὰ ἐρείπια τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν σπιτιῶν καὶ τὸ μῆκος του, καθὼς καὶ στρωματογραφικὲς ἐνδείξεις¹⁸ στηρίζουν τὴν ἐρμηνεία του ὡς ἀναλήμματος προορισμένου νὰ συγκρατήσῃ τὴν μυκηναϊκὴ ἐπίχωση καὶ νὰ προστατεύσῃ τὶς κατασκευὲς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μέσα στὰ μυκηναϊκά ἐρείπια δυτικότερα. Ἐξωτερικὰ (ἀνατολικά καὶ βόρεια του) ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ πρῶιμη πρωτογεωμετρικὴ λακκοειδῆ ταφὴ δὲν βρέθηκε τίποτε πού νὰ μαρτυρεῖ ἀνθρώπινη δραστηριότητα ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀντίθετα στὸν χώρο πού «περιέκλειε» δυτικὰ δημιουργήθηκε ἓνας παχὺς ὀρίζοντας μὲ πυκνὲς κατασκευὲς τῶν πρῶιμων ἐλληνικῶν χρόνων, πού τὸ χαμηλότερο τμῆμα του διέκοπτε τὸ στρώμα τῶν λειψάνων τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου (τομ. Γ - Ε2, Β - Ε1)¹⁹.

Ὁ ὀρίζοντας τῶν πρῶιμων ἐλληνικῶν χρόνων διατηρήθηκε σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο (+3.10 μ.) βόρεια, ἐνῶ νοτιότερα, στοὺς τομεῖς Γ2 - Β2 καὶ κυρίως Γ1 - Β1, ἡ δραστηριότητα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἔφθασε πολὺ χαμηλὰ (γύρω στὰ +2 μ.), καταστρέφοντας βαθιὰ τὰ γεωμετρικὰ στρώματα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ κατὰ τὴν ἐφετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀφέθηκε ἓνα τρίγωνο πυκνῆς ὕστερορωμαϊκῆς δόμησης ἄθικτο στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ τομ. Β3 καὶ στὸν τομέα Β2 ὡς δείγμα τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ ἀφαιρέθηκαν γιὰ τὴν πλήρη ἔρευνα τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος οἱ τοῖχοι 40, 24 καὶ 19 στὸν τομ. Γ2 καὶ τμῆμα τοῦ 21, καθὼς καὶ ὁ 66 (στὰ δυτικὰ τοῦ 23), στοὺς τομ. Γ3 καὶ Β3. Ἀπὸ τὴν διάλυση τοῦ τοίχου 40 (πίν. 172β) προέρχεται μαρμάρινη κεφαλὴ εἰκονι-

18. ΠΑΕ 1982, 262. ΠΑΕ 1983, 308.

19. ΠΑΕ 1983, 300.

στικού ἀγάλματος (πίν. 173α) μὲ πολλὰς φθορὰς, ἀλλὰ καὶ μὲ διατηρημένα ἀρκετὰ χαρακτηριστικά, ὥστε νὰ ἐντάσσεται ἀβίαστα στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιανοῦ (253 - 268 μ.Χ.) καὶ νὰ μπορεῖ μὲ ἀρκετὲς πιθανότητες νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸν ἴδιο αὐτοκράτορα²⁰. Ἡ ἐντοίχισή της προσφέρει ἕναν ἀσφαλὲς terminus post quem γιὰ τὰ κτίσματα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος στὴν περιοχὴ. Στους τομεῖς Β 3 καὶ Γ 3 δὲν συναντήθηκαν γεωμετρικὰ λείψανα. Ἀντίθετα μέσα σὲ ἕνα περίπου παραλληλόγραμμο κοίλωμα 1.65×3.5 μ.²¹ γύρω ἀπὸ τὸ σημεῖο συνάντησης τῶν τομέων Γ4 - Γ3 καὶ Β4 - Β3 βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες ὀστράκων καὶ τεμαχίων ἀγγείων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνάμεικτα μὲ παλαιότερο, μέχρι καὶ κλασικῶν χρόνων κεραμεικὸ ὕλικό. Ὁ πυθμὲνας τοῦ λάκκου αὐτοῦ βρέθηκε πολὺ χαμηλὰ, στὸ ἐπίπεδο τῶν +1.40 μ. Σχετικὰ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὸν χώρῳ μεταξὺ τοῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου 14 καὶ τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων 11 (τείχους) καὶ 72 τὸ στρώμα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος παρακολουθήθηκε, χωρὶς νὰ ἐξαντληθεῖ, μέχρι τὸ βάθος τῶν +0.50 μ., ἐνῶ δυτικὰ τοῦ τοίχου 72 ἐξαντλήθηκε στὸ ἐπίπεδο τῶν +1.30 μ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ τοίχου 66 καὶ τῶν λίθων του, ποὺ εἶχαν πέσει ἀνατολικά του στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ τομέα Β3, ἀποκαλύφθηκε στὸ βόρειο τμήμα του τὸ μεγαλύτερο μέρος μιᾶς κατασκευῆς ἀπὸ μεγάλες ἀποστρογγυλωμένες πέτρες τῆς παραλί-
ας, ποὺ σχηματίζαν ἕναν ἐλλειψοειδῆ λιθοσωρὸ μικρῆς διαμ. 2 μ. καὶ φαιν. μεγάλης 2.30 μ., ὕψους 50 περ. ἐκ. (μεταξὺ τῶν ἐπιπέδων +1.30 καὶ +1.80 μ.). Ὁ λιθοσωρὸς (πίν. 173β) καλυπτόταν ἀπὸ λεπτὸ μυκηναϊκὸ στρώμα, παρὰ τὴν ἔκταση τῶν ρωμαϊκῶν στρωμάτων μέχρι περίπου τῆ βάσης του πρὸς τὰ νότια καὶ τὰ βορειοανατολικά του. Χωρὶς αὐτὴ τὴ στιγμή νὰ ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεῖα, ἡ ἔκταση

20. Πλησιέστατο ἐμφανίζεται τὸ σπάνιο στὴν Ἀνατολὴ παράδειγμα εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορα ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία στὴν Κοπεγχάγη, J. INAN/E. ALFÖLDI - ROSENBAUM, *Römische und Frühgriechische Porträtplastik aus der Türkei, Neue Funde*, 1979, Nr. 78, πίν. 70, 1 - 4. Γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ τοίχου πρβ. ΠΑΕ 1980, 259.

21. Οἱ μετρήσεις νοοῦνται πάνω στους ἄξονες. Ὁ μακρὸς ἄξονας ἦταν ἀπὸ τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια καὶ τὸ σημεῖο συνάντησης τῶν τομέων περίπου στὸ μέσο του.

τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ σωροῦ πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ μυκηναϊκοῦ τοίχου 72, ἡ σύστασή του ἀπὸ μεγάλες κροκάλες τῆς ἀκτῆς καὶ γενικότερα ἡ μορφή του, καθὼς καὶ ἡ γειτνίαση μὲ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῶν μεταγενεστέρων, πρωτογεωμετρικῶν ταφικῶν περιβόλων, ὑποβάλλουν τὴν ἰδέα ἐνὸς ἔρμακος πρὸς τιμὴν τῶν προγόνων ποὺ κατοίκησαν τὰ ἐρείπια τῆς μυκηναϊκῆς πόλης, ποὺ σχηματίσθηκε πιθανότατα ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή της.

Δύο περίπου μ. πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ τοίχου 9 ἔνα περίπλοκο σύστημα τοίχων ἀπὸ ἀργολιθοδομή, ποὺ τρέχουν παράλληλα μ' αὐτόν, ἀποτελοῦσε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ καθαροῦ ὀρίζοντα τῶν γεωμετρικῶν καὶ πρωϊμῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Οἱ χαμηλότεροι ἀπὸ τοὺς διαφόρων φάσεων τοίχους αὐτοῦ τοῦ συστήματος πατοῦσαν σὲ ἐπίπεδο (+1.50 ἕως +1.60 μ.) τὸ λιγότερο 40 - 50 ἐκ. χαμηλότερο ἀπὸ τὸ ὕψος στὸ ὁποῖο σωζόταν ἀμέσως δυτικότερα ὁ μυκηναϊκὸς ὀρίζοντας, ἐνῶ τὰ γεωμετρικὰ στρώματα βυθίζονταν προοδευτικὰ πρὸς τὰ δυτικὰ ἀκόμη περισσότερο (+1.25 μ.). Τὸ σύστημα τῶν παραλλήλων πρὸς τὸ ἀνάλημμα 9 τοίχων ἀποδείχθηκε ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ ἀνατολικὸ ἐνιαῖο ὄριο ἐνὸς συγκροτήματος παραλληλογράμμων ταφικῶν περιβόλων (πίν. 174, 175α) ποὺ ἐγκαταστάθηκε στοὺς ὕστερους πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους μέσα στὰ μυκηναϊκὰ ἐρείπια καὶ ποὺ γνώρισε στὴ συνέχεια περισσότερες φάσεις. Τὸ ἔδαφος στὴν ἐρειπωμένη ἤδη μυκηναϊκὴ πόλη²² παρουσίαζε φαίνεται μία ὁμαλὴ κλίση στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση. Ὅμως στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ χώρου ὑπῆρξε ἀναγκαία ἡ σκαφή τῆς μυκηναϊκῆς ἐπίχωσης γιὰ τὴν σχετικὴ ἰσοπέδωση τοῦ ἐδάφους, ἡ ὁποία τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴν διακοπὴ (τοίχος 75) ἢ τὴν μερικὴ καταστροφὴ (ὁ μυκηναϊκὸς τοίχος 56 θεμελιωμένος στὸ ἐπίπεδο +1.03 μ. σώζεται ἀνατολικά τοῦ περιβόλου μέχρι ὕψους 0.95 μ. ἢ περ. μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῶν +2 μ., ἐνῶ ὁ πρωτογεωμετρικὸς περιβόλος 49 πατεῖ στὸ ἐπίπεδο +1.54 ἕως +1.60 μ.) τῶν τοίχων τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου πρὸς τὰ δυτικὰ.

22. Στὺς πρώιμους ἤδη πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους ὁ χώρος χρησιμοποιεῖται γιὰ ταφές, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἀνοιγμένος μέσα στὸ στρώμα τοῦ πηλοῦ ἀπὸ τὶς διαλυμένες πλίνθους τάφος, ποὺ βρέθηκε τὸ 1983 στὸν τομέα Δ3, ΠΑΕ 1983, 307, εἰκ. 5.

Οἱ περίβολοι, τὰ ἔρρηκ τῶν ὑστέρων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων ἐρευνηθήκαν ὅπου ὁ χώρος ἦταν ἐλεύθερος ἀπὸ χαρακτηριστικὰς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς μεταγενέστερες κατασκευές. Ὁ τοῖχος 49 (κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο 46 στὸν τομέα Δ2 καὶ τὸν τοῖχο 5 στὸν τομέα Ε2) καὶ ἡ συνέχειά του πρὸς τὰ βόρεια (τοῖχος 76 στὸν τομέα Ε2) ἀποτελέσσε τὸ πρὸς τὴν ἀνερχόμενη μυκηναϊκὴ ἐπίχωση ὁρίο τους, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε χαρακτηριστικὰ μεγαλύτερο πάχος 75 - 80 ἐκ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς παρακολουθήθηκε ἐπὶ 10.30 μ. Διαπιστώθηκε ὅτι πρὸς τὰ βόρεια συνεχίζεται στὸ ἄσκαφο, ἐνῶ πρὸς τὰ νότια διακόπτεται στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ τομέα Γ2, ἂν καὶ τὰ σωζόμενα ἀλλοῦ τμήματα τῶν ἀρχικῶν περιβόλων παρέχουν τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ συνέχειά του πρὸς τὰ νότια ὑπῆρχε καὶ καταστράφηκε ἀπὸ ἀγνωστὴ αἰτία: 4.60 μ. δυτικότερα ἓνας παράλληλος τοῖχος πάχους 55 ἐκ. ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 9 μ., φθάνοντας αὐτὴ τὴ φορὰ μέχρι τὸ ἄσκαφο πρὸς τὰ νότια, ἐνῶ πρὸς τὰ βόρεια ἔχει καταστραφεῖ ἀπὸ μεταγενέστερη δραστηριότητα στὸ μέσο περίπου τοῦ τομέα Δ1. Μιὰ δεύτερη διακοπὴ 2 περ. μ. στὴ διαδρομὴ του δημιουργήθηκε ἀπὸ ἓνα κτιστὸ πηγᾶδι τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ τομέα Γ1. Καὶ ὁ τοῖχος αὐτὸς ἦταν θεμελιωμένος σὲ ἀντίστοιχο μὲ τὸν 49 βάθος καὶ εἶχε ὕψος 85 ἐκ. Δύο ἐγκάρσιοι τοῖχοι, ὁ 41 στὸν τομέα Γ2 καὶ ὁ 73 στοὺς τομεῖς Ε2 - Ε1 σχηματίζουν ἀνάμεσα στοὺς δύο μακροὺς παράλληλους τοίχους ἓνα παραλληλόγραμμο ὀρθογώνιο χωρὸς ἔσωτ. διαστάσεων 4.60×9.60 μ. Ὁ τοῖχος 41 διατηρήθηκε δυτικὰ ἐπὶ 2 μ., ἐνῶ διακόπτεται πρὸς τὴν προέκταση τοῦ ἐπίσης κατεστραμμένου στὴν περιοχὴ αὐτὴ τοίχου 49, καὶ ὁ τοῖχος 73 διατηρήθηκε μὲν σὲ ὅλο του τὸ μῆκος, ἀλλὰ μὲ παραμορφωμένο τὸ τελευταῖο τμήμα του δυτικὰ, ἀπὸ τὴν ἴδια προφανῶς αἰτία ποὺ κατέστρεψε τὴν ὡς αὐτὸν προέκταση τοῦ τοίχου 43. Ὁ τοῖχος 73 θεμελιώθηκε στὸ σημεῖο ποὺ ἀκουμπάει τὸν τοῖχο 49, 15 ἐκ. χαμηλότερα ἀπ' αὐτὸν καὶ προοδευτικὰ πρὸς τὰ δυτικὰ 10 ἀκόμη ἐκ. βαθύτερα (ἐπίπ. +1.30 μ.). Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ τῶν τοίχων - χωρισμάτων 73 καὶ 41 καὶ πιθανότατα καὶ δυτικὰ τοῦ τοίχου 43, σχηματίζονταν ἀνάλογοι χώροι, ποὺ σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς (βλ. κατ.) πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ταφικοὶ οἰκογενειακοὶ περίβολοι.

Στὸ ΒΑ τμήμα τοῦ χώρου ποὺ περιγράφηκε πιὸ πάνω δυὸ βραχύτεροι

τοιχοί, θεμελιωμένοι στοῦ ἐπίπεδο τῶν 1.25 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας, σχημάτιζαν μαζί με τὴν γωνία τῶν τοίχων 49 καὶ 73 ἓνα μικρότερο διαμέρισμα διαστ. 2.20 + 3.20 μ. Μέσα σ' αὐτὸ βρέθηκε, ἀνοιγμένος στοῦ ἴδιο ἐπίπεδο τῶν +1.25 μ. καὶ βυθιζόμενος μέσα σὲ ἀδιατάρακτο πλέον μυκηναϊκὸ στρώμα, τάφος με τοιχώματα ἀπὸ μικροῦς ἀργοὺς λίθους, διαστ. 80 + 40 ἐκ., πού περιεῖχε τέφρα καὶ μικρὰ τεμάχια ὀστέων (προϊόντα τῆς καύσεως τοῦ νεκροῦ ²³), καθὼς καὶ τρεῖς οἰνοχοϊσκές τῶν ὑστέρων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, δύο γραπτές πολὺ καλῆς ποιότητος ²⁴ καὶ μιὰ στιλβωτὴ (πίν. 175β-γ). Δίπλα στὸν τάφο βρέθηκε πεσμένος μεγάλος ἀκατέργαστος πρισματικὸς λίθος ἀπὸ γρανίτη ὕψους 1.35 μ. καὶ πάχους 60 × 30 περ. ἐκ., πού πρέπει νὰ εἶχε ἀποτελέσει ὄρθιος τὸ σῆμα τοῦ τάφου. Ἡ στρωματογραφία τοῦ χώρου, πού παρακολουθήθηκε με τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ προσοχή, δὲν ἐπιτρέπει βέβαια ἀπάντηση στοῦ ἐρώτημα ἀν' ὃ τάφος καὶ τὸ σῆμα προῦπηρξαν τῶν περιβόλων, πού θεμελιώθηκαν πάντως στοῦ ἴδιο (ἢ στὰ ΒΑ ἐλαφρὰ ὑψηλότερο) ἐπίπεδο (τὸ ὁποῖο μέσα στοῦ διαμέρισμα τουλάχιστο ἦταν πατημένο, ἄρα ἀποτελέσε γιὰ ἓνα διάστημα συχναζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους), ἢ εἶναι σύγχρονα μ' αὐτά. Πάντως ἡ σχέση τους καὶ ἡ χρῆση τοῦ διαμερίσματος ὡς ὑπαιθρου νεκρικοῦ περιβόλου προκύπτει ἀβίαστα ἀπὸ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἀνθρώπινης δραστηριότητος πού συνέλεξε μέσα σ' αὐτὸ ἡ ἀνασκαφή:

Στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ διαμερίσματος βρέθηκε ὀρθογώνια θήκη κατασκευασμένη ἀπὸ πηλὸ καὶ ἐπιμήκεις λίθους στὶς ἐξωτερικὲς τῆς πλευρὲς πού περιεῖχε τέφρα (πίν. 176α). Πάνω στὸν τάφο καὶ γύρω του, ὥστε νὰ ἀπλώνεται καὶ πάνω στοῦ πεσμένο σῆμα, ἀνασκάφηκε μεγάλη πυρὰ με περισσότερες ἐστίες, πού σχηματίσθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ ἔμπυρες τιμές πρὸς τὸ νεκρὸ. Στὸ χωρὸ τῆς πυρᾶς βρέθηκαν ἀκόμα δύο ἐπιμήκεις λίθοι τῶν 50 ἐκ., ἀνάλογοι με τὸν κτισμένο στὴ θήκη, πού ὅπως φάνηκε ἀπὸ καλύτερα σωζόμενες πυρὲς σὲ ὑψηλότερα ἐπίπεδα

23. Πρβ. M.R. POPHAM/L. H. SACKETT (ed.), Lefkandi 1, 212 (P. THEMELIS).

24. Αὐτόθι, 318, 323 (V.R.d'A. DESBOROUGH). Πίν. 126, 140, 183, 212b. V.R. d'A. DESBOROUGH, Protogeometric Pottery, 1952, πίν. 8 - 9.

(βλ. ἀμέσως κατ.), ἀποτελοῦσαν ὀρθιες στὸ κέντρο τους ἓνα εἶδος σήματος. Οἱ πυρὲς πάνω ἀπὸ αὐτὸν τὸν τάφο ἐπαναλαμβάνονταν φαίνεται, πάντα στὸ ἴδιο σημεῖο, γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα. Λεπτὰ στρώματα ἄμμου (ποὺ σχηματίζονταν στὰ ἐνδιάμεσα τῶν προσφορῶν ἀπὸ τὸν ἀέρα καὶ τῇ βροχῇ) χωρίζαν τὰ ἐπ'ἀλλήλα στρώματα τῶν πυρῶν, ἐνῶ κατὰ διαστήματα ἀλλάζεε ἡ μορφή τῆς πυρᾶς χωρὶς νὰ ἀλλάξει ἡ θέση της. Πολὺ χαρακτηριστικὲς ἦταν δυὸ τέτοιες παραλλαγές, μιὰ ποὺ ἀνασκάφθηκε περίπου στὸ ὕψος ποὺ σώθηκαν καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ διαμερίσματος ποὺ τὴν περιέκλειε (+1.70 μ.) καὶ μιὰ δευτέρα πιὸ ψηλὰ (+2.05 μ.). Ἡ πρώτη περιβαλλόταν ἀπὸ μιὰ κυκλικὴ σειρὰ λίθων καὶ εἶχε στὸ κέντρο της ὀρθιὸ ἓνα τριγωνικὸ λίθον ὡς σῆμα (πίν. 176β) καὶ ἡ δευτέρα, χωρὶς νὰ ἔχει τόσο σαφὴ περιφέρεια, εἶχε στὸ κέντρο της πεσμένο τὸ σῆμα της, ποὺ ἦταν αὐτὴ τῇ φορᾷ ἐπιμήκης λίθος, ὅμοιος μ' αὐτοὺς ποὺ βρέθηκαν στὴν πυρὰ ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Τὸ πάχος πάντως τοῦ στρώματος τῶν ἐπαλλήλων πυρῶν πάνω ἀπὸ τὸν τάφο ξεπερνοῦσε στὸ σύνολό του ἐλαφρὰ τὸ ὕψος τοῦ 1 μ. (μέχρι +2.30 μ. καὶ φαίνεται ὅτι συνεχίσθηκε καὶ μέσα στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, ὅταν οἱ περίβολοι πῆραν νέα μορφή.

Στὴν περιοχὴ ποὺ ἐρευνήσε ἡ ἀνασκαφὴ οἱ περίβολοι ἀνανεώθηκαν στοὺς χρόνους αὐτοὺς κατὰ τὸ νότιο τμήμα τους. Σὲ ἀπόσταση 60 ἐκ. νότια ἀπὸ τὸ μικρὸ διαμέρισμα ἑνὸς καινούργιου ἐγκάρσιου τοῖχου, ὁ 31, ποὺ πάτησε λίγο πιὸ πάνω (+1.80 μ.) ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο καταστροφῆς τῶν τοίχων 42 καὶ 73 (ὁ 74 σώθηκε πολὺ λιγότερο), κατασκευάσθηκε μὲ ἀφετηρίαν τὸν τοῖχον 43, ποὺ εἶχε διατηρηθεῖ ἐδῶ χωρὶς καταστροφές, καὶ φθάνοντας τὸν τοῖχον 49 σχημάτισε ἐπάνω του ὀρθὴ γωνία ἀκολουθώντας τὸν πρὸς τὰ νότια (τοῖχος 46). Ὁ τοῖχος 46 εἶχε πρὶν τὸ σύνθηες στοὺς περιβόλους πάχος, τρέχοντας στὸ ἐξωτερικὸ μέρος τοῦ παχύτερου τοῖχου 49. Ἡ εἰκὼν αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἰδιαιτέρη λειτουργίαν τοῦ τοῖχου 49 στοὺς ἀρχικοὺς περιβόλους, ὡς ἐνὸς εἶδους δευτέρου ἀναλήμματος μετὰ τὸν τοῖχον 9 πρὸς τὸ ἀνερχόμενο ἀνατολικὰ ἔδαφος²⁵. Ὁ τοῖχος 46 παρακολουθήθηκε ἐφέτος ἐπὶ 7.60 μ. πρὸς τὰ

25. Βλ. ΠΑΕ 1983, 303 καὶ πίν. 196, ὅπου διακρίνονται καθαρὰ οἱ ἀρθρώσεις τῶν τοίχων αὐτῶν ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ, ἀνατολικὴ τους πλευρά.

νότια (τὰ 2.30 μ. κάτω ἀπὸ τὸν ρωμαϊκὸ τοῖχο 21) καὶ συνεχίζεται στὸ ἄσκαφο.

Στὸ δάπεδο τοῦ χώρου ποὺ περιέκλεισε ἡ νέα αὐτὴ κατασκευὴ (ἐπίν. +1.90 ἕως +2.00 μ.) ἀποκαλύφθηκαν πλήρως τὰ κυκλικὰ ἐξάρματα ποὺ εἶχε ἤδη ἐντοπίσει τὸ 1983 ἡ ἀνασκαφὴ (πίν. 177). Τὸ καλύτερα σωζόμενο στὸ ΒΑ του τμήμα κατασκευάσθηκε ἀπὸ πέτρες τοποθετημένες κυκλικά (διάμ. 2.10 μ.) καὶ ἐπίστρωση βοτσάλων ἀπὸ τὴν ἀκτὴ (συν. ὕψος ἐξάρματος 15 ἐκ.), μιὰ δεύτερη δυτικότερα ἦταν λίγο μεγαλύτερη καὶ κατασκευάσθηκε ἀπὸ στρωμένες πλάκες ἀμμολίθου, ἀλλὰ σῶθηκε μόνο στὸ ἀνατολικὸ μέρος της, γιατί τὸ δυτικὸ καταστράφηκε ἀπὸ τὸ πηγάδι τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, ἐνῶ μιὰ τρίτη, στρωμένη μὲ πλακοειδεῖς λίθους διατήρησε λίγο περισσότερο ἀπὸ τὸ δυτικὸ της ἡμισυ. Κοντὰ της διατηρήθηκαν ὅμως ἄλλα, πολυτιμότερα γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν χαμηλῶν αὐτῶν θρανίων στοιχεῖα. Σὲ ἐπαφὴ σχεδὸν μ' αὐτὴν ἀποκαλύφθηκε δυτικὰ της ἄθικτη μικρὴ λεκάνη ἀπὸ ὠμὸ πηλὸ διαμ. 30 ἐκ., τῆς ὁποίας ἡ χρῆση φαίνεται ὅτι ἦταν συνδεμένη μὲ τὴν δραστηριότητα πάνω στὴν κυκλικὴ κατασκευή: Πολλὸ κοντὰ της πάνω στὸ κυκλικὸ ἐξάρμα βρέθηκαν τὰ κομμάτια μιᾶς ἐπίτηδες σπασμένης τριφυλλόσχημης οἰνοχόης καὶ μιὰ ἀκέραια οἰνοχοΐσκη τῶν πρώιμων γεωμετρικῶν χρόνων (πίν. 178α-γ). Κομμάτια ἀναλόγων ἀγγείων βρέθηκαν καὶ δίπλα στὸ μεγάλο, καλύτερα σωζόμενο ἐξάρμα στὰ ΝΑ του. Οἱ πρώτες ἀναλύσεις τοῦ ἔντονα κίτρινου περιεχομένου τῆς οἰνοχοΐσκης ἔδειξαν αὐξημένη ἀναλογία σὲ θειάφι, γεγονὸς ποὺ ὁδήγησε στὴν πρώτη μας ἀνακοίνωση στὸ Ἔργον (1984, 78) στὴ σύνδεση μὲ τὸν γνωστὸ ὁμηρικὸ καθαρό. Ἡ ὀλοκλήρωση ὅμως τῶν ἀναλύσεων στὸ Κέντρο Πυρηνικῶν Ἑρευνῶν «Δημόκριτος» ἀπὸ τὸν Δρα Γ. Μανιάτη δὲν ἐπιβεβαίωσε αὐτὴ τὴν ἐνδειξη. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀγγείου ἦταν λεπτὴ ἄργιλος μὲ ἐλαφρὰ αὐξημένη ποσότητα φωσφόρου, χωρὶς τίποτε τὸ ὀργανικόν. Ὅπωςδήποτε τὰ κυκλικὰ κατασκευάσματα ἐντάσσονται ἀσφαλῶς στὴν ὁμάδα ἀναλόγων παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν ἴδια πρώιμη ἐποχὴ, ποὺ συζητήθηκε τελευταῖα ἀπὸ τὸν R. Hägg²⁶, καὶ ποὺ συνδέ-

26. Ὡ Funerary Meals in the Geometric Necropolis at Asine? ActAth 30, 1983, 189 - 193.

εται με νεκροταφεία ἢ με τόπους λατρείας προγονικῶν ἡρώων. "Ὅπως σ' ἐκεῖνα, καὶ στὰ ναξιακὰ παραδείγματα βρέθηκαν κοντὰ ἀγγεῖα πόσεως, σφονδύλια, χαλκοὶ κρίκοι, μιὰ πόρπη, μιὰ λεπίδα μαχαιριοῦ, ἀρκετὰ ὅστ' αὐτὰ ζῶν καὶ θαλάσσια ὅστρεα. Τὰ ἐπίτηδες σπασμένα ἀγγεῖα²⁷ καὶ ἡ μικρὴ λεκάνη, ποὺ ὁ ὠμός της πηλὸς δὲν προοριζόταν φυσικὰ νὰ συγκρατῇ γιὰ πολλή ὥρα τὸ ὑγρὸ ποὺ θὰ δεχόταν, μαρτυροῦν, μαζὶ με τὰ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ ἀναλύθηκαν ἀπὸ τὸν Hägg, γιὰ τὴν λειτουργία τῶν κατασκευῶν αὐτῶν σὲ σχέση με προσφορὰς τιμῶν, ἴσως δειπνῶν καὶ χοῶν, πρὸς τοὺς νεκροὺς προγόνους.

Σημειώθηκε πρὶ πάντων ὅτι στὰ βόρεια τοῦ νέου περιβόλου συνεχίσθηκε ἡ προσφορὰ τιμῶν πάνω ἀπὸ τὸν χώρο τοῦ τάφου τοῦ παλιοῦ περιβόλου με πυρές, ἂν καὶ ὁ τάφος εἶχε ἀπὸ πολὺ καιρὸ καλυφθεῖ. Στὰ δυτικὰ ὅμως ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἄλλου περιβόλου (πίν. 178δ), ποὺ κατασκευάσθηκε πιθανότατα λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν νεώτερο ἀνατολικὸ περιβόλο ἀλλὰ πάντως μέσα στὴν ἴδια ἐποχὴ (τοῖχος 67, θεμελ. στὸ ἐπίπ. +1.90 μ.), καὶ ποὺ περιεῖχε δύο ἀκόμα ἐπιμελημένους κυκλικὰς κατασκευὲς (ΒΔ γωνία τομ. Γ1), σὲ ἐπίπεδο 15 ἐκ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὶς κατασκευὲς στὸν ἀνατολικὸν χώρο. Τὸ δάπεδο στὸ ὁποῖο πατοῦσαν αὐτὲς οἱ κατασκευὲς ἦταν πρὸς τὰ νότια στρωμένο με πλίνθους, ἐνῶ στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ ὑπῆρχαν βότσαλα. Ὁ περιορισμένος χρόνος λειτουργίας τῶν κυκλικῶν κατασκευῶν εἶναι στὴν περίπτωσιν τῶν δύο αὐτῶν παραδειγμάτων προφανές, ἀφοῦ τὸ ἓνα ἔκοψε καὶ κατέστρεψε τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιβόλοι οἱ ἴδιοι φαίνεται ὅτι μετασχηματίζονταν συχνά. Ἐνας παράλληλος πρὸς τὸν 67 τοῖχος, ὁ 47, πάτησε (ἐπίπ. +1.95 μ.) πάντα μέσα στὴν ἴδια φάσιν χρήσης τῶν περιβόλων πάνω στὴ νοτιότερη ἀπὸ τὶς κυκλικὰς κατασκευὲς. Ὁ χώρος ποὺ ὀρίζεται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τοίχους ἐρευνήθηκε ἐπὶ 2.8 μ. πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ συνεχίζεται πρὸς τὰ ἐκεῖ στὸ ἄσκαφο. Σὲ ἐπίπεδο 15 ἐκ. χαμηλότερα ἀνασκάφηκε καὶ σ' αὐτὸ τὸν χώρῳ κυκλικὴ πυρά, τῆς ὁποίας ὁ πυθμένας ἦταν στρωμένος

27. Βλ. πρόχ. DAR.- SAGL, DAGR, λ. *funus*. Μ. ΑΝΑΠΟΝΙΚΟΣ, Totenkult (=Arch. Hom. III W, 1968, 127 - 134. D. KURTZ / J. BOARDMAN, Greek Burial Customs, 1971, 65 - 67 καὶ 142 - 161.

μέ πέτρες. Ἦδη λοιπὸν στὴ φάση αὐτὴ στοὺς περιβόλους δὲν ἐνταφιάζονταν νεκροί, ἀλλὰ προσφέρονταν τακτικὰ τιμὲς σὲ παλιότερους νεκροὺς (προγόνους).

Σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τεκμηριώθηκε μιὰ τρίτη περίοδος χρήσης τῶν περιβόλων. Ὁ χώρος μὲ τὶς κυκλικὲς κατασκευὲς κλείστηκε στοὺς ὕστερους γεωμετρικοὺς χρόνους (ὅπως ἔδειξαν τὰ ὀστρακα ποὺ ἦταν κυρίως πρωίμων καὶ μέσων μὲ λίγα ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων) πρὸς τὰ νότια μὲ τὸν τοίχο 25/33, ποὺ πάτησε πάνω σὲ στρώμα πηλοῦ στὸ ἐπίπεδο τῶν +2.35 μ., ἐνῶ ὁ χώρος πάνω ἀπὸ τὸν τάφο τῆς πρώτης περιόδου, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι δὲν ὑψώθηκαν κατὰ τὴν δευτέρη περίοδο, προστατεύθηκε τώρα ἀπὸ τὰ χῶματα ποὺ προφανῶς κυλοῦσαν ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη ἀνατολικά ἐπίχωση μὲ ἓναν καινούργιο περίβολο, ποὺ ἀκολούθησε τεθλασμένη γραμμὴ περικλείοντας μᾶλλον ὅτι στοὺς χρόνους αὐτοὺς ἦταν σημαντικοί: Ὁ τοίχος 5 θεμελιώθηκε στὸ ἐπίπεδο τῶν +2.40 μ., πατώντας ἐν μέρει πάνω στὸν 49 τῆς πρώτης περιόδου, ἀλλὰ μὲ ἔντονη ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΒΑ, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι ὁ 49 εἶχε πλέον ἐπίχωσθεῖ. Πρὸς τὰ ἀνατολικά ὁ τοίχος 5 εἶχε, ὅπως καὶ ὁ παλιότερος 9, ἀκανόνιστη ὄψη. Οἱ τοῖχοι 44, 51 καὶ 53 θεμελιώθηκαν 15 ἐκ. βαθύτερα στὴν ἐπίχωση, ἐνῶ ὁ 53 ἀντικαταστάθηκε σύντομα ἀπὸ τὸν 52 (θεμελ. στὸ ἐπίπ. τῶν +2.50 μ.) 0.5 μ. νοτιότερα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ τοῖχοι σώθηκαν μέχρι περίπου τὸ ὕψος τοῦ στρώματος ἀπὸ πλίνθους καὶ πηλὸ ποὺ κάλυψε τοὺς περιβόλους (περ. +3 μ.). Στὸ ἐπίπεδο τῶν 2.60 μ. ὑπῆρχαν ἀκόμη ἐδῶ δύο κατασκευὲς μὲ βότσαλα ²⁸.

Ἡ κάλυψη ὅλων αὐτῶν τῶν κατασκευῶν μὲ ὠμές πλίνθους καὶ χῶματα ἀναμειγμένα μὲ τρίμματα πλίνθων κατὰ τοὺς ὕστερους γεωμετρικοὺς χρόνους ἢ τὶς ἀρχὲς τῶν πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ποὺ ἀναγνωρίσθηκε ἤδη τὸ 1983 ²⁹, ἐπιβεβαιώθηκε τὸ 1984. Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ καὶ ἐν μέρει πάνω στὸν τοίχο 46, ποὺ ἀποτελοῦσε στοὺς προχωρημένους χρόνους τῆς ἱστορίας τῶν περιβόλων τὸ ὄριό τους πρὸς τὰ ἀνατολικά, βρέθηκαν ὀρθιοὶ πλίνθοι ποὺ τὸν ἐπενέδυσαν (πίν. 179β) ὡς

28. Πρβ. ΠΑΕ 1983, 303 κέ.

29. Αὐτόθι: 301 - 303, πίν. 193 - 196.

συνέχεια τῆς κρηπίδας πού ἀνασκάφηκε τὸ 1983 βορειότερα, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν περιβόλων μελετήθηκαν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ρωμαϊκῶν τοίχων οἱ στρώσεις τῶν πλίνθων καὶ τοῦ πηλοῦ πού κάλυπταν τοὺς ἐρειπωμένους τοίχους τῶν περιβόλων, ἀλλὰ ἐκτείνονταν τοποθετημένοι καὶ μακριὰ τους. Μὲ τὰ δεδομένα πού ἐκτέθηκαν ἐδῶ καὶ στὰ ΠΑΕ 1983, ἡ ἀναγνώριση στίς κατασκευές τῶν γεωμετρικῶν χρόνων πού ἐρευνήθηκαν στὴ Μητρόπολη τοῦ βορειοανατολικοῦ μέρους ἐνὸς τύμβου, πού σκέπασε προγονικοὺς ταφικοὺς περιβόλους, προβάλλει ὡς ἰδιαίτερα ἐλκυστικὴ ἐρμηνεία. Ἡ ἐγκατάσταση ἡρώων κοντὰ σὲ τείχη εἶναι γνωστὴ³⁰ καὶ ἡ διατήρηση τῶν μυκηναϊκῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ τύμβου στὴ Νάξο 1.5 ἕως 2.20 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς γειτονικῆς ἐλληνιστικῆς ἀγορᾶς³¹ χωρὶς ἄλλη χρῆση ἀπὸ τὸν 6ο π.Χ. αἰ., στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τὰ τελευταῖα ὄστρακα στὸν ὀρίζοντά τους (Ἔργον 1984, 79), μέχρι τοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους³² φαίνεται νὰ ἐνισχύει αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία.

B. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ - Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

30. R. HÄGG, ὁ.π. 193. C. BÉRARD, Eretria III, 197.

31. Πρβ. ΠΑΕ 1969, 143 καὶ 1970, 152.

32. Βλ. ἀνωτ., καὶ ΠΑΕ 1983, 299 κέ.

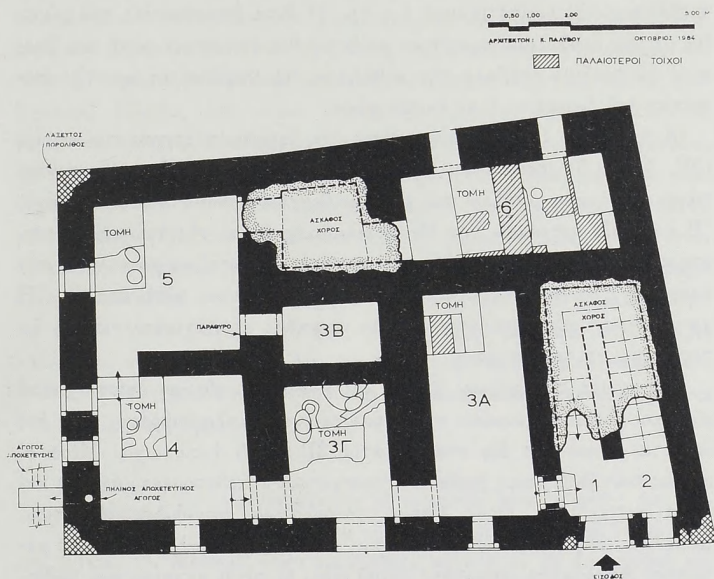
Κατὰ τὸ 1984 συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στοὺς ἐξῆς χώρους: 1) Δυτικὴ Οἰκία 2) Ξεστὴ 3 καὶ γ) ἀνατολικά τοῦ Συγκροτήματος Δ.*

1. ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ

Ἡ ἐργασία περιορίστηκε στὴ στρωματογραφικὴ ἔρευνα μὲ τομὲς ποὺ ἔγιναν στοὺς χώρους 3Α, 3Γ, 4, 5 καὶ 6 (εἰκ. 1). Οἱ τομὲς στὰ δωμάτια 3Α καὶ 6 ἔφεραν στὸ φῶς λείψανα τοίχων παλαιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, ποὺ δείχνουν ὅτι τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας οἰκοδομήθηκε πάνω στὰ ἐρείπια προϋπάρχοντος κτιρίου. Τὸ κτίριο αὐτό, μὲ βάση τῆς κεραμεικῆς ἐνδείξεις, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ σὲ προχωρημένο στάδιο τῆς Μεσοκλαδικῆς περιόδου. Τὸ παλαιότερο αὐτὸ οἰκοδόμημα κατὰ τὴν ἀνέγερση τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἐκαλύφθη μὲ στρώμα ἀπὸ θραύσματα πορώδους λάβας διατομῆς 4 - 6 ἑκατοστομέτρων. Τὸ ὕλικό αὐτὸ φαίνεται πῶς μεταφέρθηκε ἐπίτηδες ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ὄρμου Κόκκινη Ἄμμος ποὺ βρίσκεται στὰ δυτικὰ τῆς ἀνασκαφῆς, πίσω ἀπὸ τὸν λόφο Μαῦρο Ραχίδι. Πρόκειται γιὰ καστανόχρωμη εὐκολόθραυστη λάβα, τῆς ὁποίας τὰ θραύσματα οἱ ντόπιοι ἀποκαλοῦν ἀδράλια. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν

* Κατὰ τὸ 1984 συνεργάστηκαν οἱ ἐξῆς: Ἀρχαιολόγοι: Ἀν. Δεβετζή, Λ. Κάτσα, Ἀν. Μιχαηλίδου, Ἀντ. Μουνδρέα-Αγραφιώτη, Ἀγγ. Παπαγιαννοπούλου, Ἴρις Τζαχίλη-Ντούσκου. Ἀρχαιολόγος-Παλαιοεθνοβοτανολόγος: Ἀνάγια Σαρπάκη. Ἀρχαιολόγος-Παλαιοζωολόγος: Αἰκ. Τρανταλίδου. Ἀρχιτέκτον: Καλλιρρόη Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ. Ζωγράφος: Ὑβόννη Λινάρδου. Συντηρητὲς Τοιχογραφιῶν: Στ. Ἀγγελίδης, Σοφ. Βούλγαρη, Ἀρ. Γέροντας, Παν. Δρίτσας, Γ. Νουκάκης, Γ. Περράκης, Σταμ. Περράκης, Ἀνδρ. Στρατσίανης, Μαρ. Στρατσίανη. Φοιτητὲς τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ἀδραλιῶν αὐτῶν στὴν ἀνατολική πτέρυγα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας βρέθηκε ὁ φυσικὸς βράχος, ὅπου πατοῦσαν οἱ τοῖχοι τοῦ Μεσοκυκλαδικοῦ οἰκοδομήματος. Πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν ἀδραλιῶν στὸ χωρὸ 3Α ἐντοπίστη-

Εἰκ. 1. Κάτοψη Δυτικῆς Οἰκίας καὶ τῶν στρωματογραφικῶν τομῶν ἐντὸς αὐτῆς.

καν τέσσερις ἐπ'ἀλληλῆς στρώσεις δαπέδων πὺν προφανῶς ἀντιστοιχοῦν σὲ ἰσάριθμες φάσεις ἀπὸ τὴ χρήση τῆς Δυτικῆς Οἰκίας (πίν. 182α).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Δυτικῆς Οἰκίας παρουσιάζει ἡ τομὴ μέσα στὸ δωμάτιο 6. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ διεύρυνση τῆς τομῆς πὺν εἶχε γίνῃ ἐπὶ Μαρινάτου κατὰ τὴ θεμελίωση τοῦ πεσσοῦ 24¹. Τὰ λείψανα τοίχων πὺν ἀποκαλύφθηκαν στὸ δωμάτιο αὐτὸ ἀνῆ-

1. S. MARINATOS, Excavations at Thera V (1971), 8.

κουν ἄλλα μὲν σὲ παλαιότερο - Μεσοκυκλαδικὸ - κτίριο, ἄλλα δὲ σὲ παλαιότερο μεσότοιχο πὺλῳ χῳρίζε τὸ δωμάτιο 6 σὲ δύο διαφορετικοὺς χῳρους. Ἀπὸ τοὺς χῳρους αὐτοὺς ὁ δυτικὸς (6B) ἐπικοινωνοῦσε, μέσω διαδρόμου, μὲ τὸ δωμάτιο 5 καὶ ὁ ἀνατολικὸς (6A) συνδεόταν μὲ τὸν προθάλαμο τῆς οἰκίας (χῳροι 1 - 2). Ἡ θύρα ἐπικοινωνίας τοῦ χῳρου 6A μὲ τὸν προθάλαμο φράχθηκε μὲ ξηρολιθὰ σὲ κάποια φάση καὶ ἴσως αὐτὸ τὸ φράξιμο ἐπέβαλε τὴν καθαίρεση τοῦ χωρίσματος καὶ τὴν ἐνοποίηση τοῦ δωματίου 6 σὲ ἐνιαῖο χῳρο.

Οἱ τομὲς πὺλῳ ἔγιναν στοὺς χῳρους τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ κτιρίου (3Γ, 4 καὶ 5) ἔδειξαν ὅτι τὸ δάπεδο στοὺς χῳρους αὐτοὺς βρισκόταν πάνω σὲ στῳμα μπάζων πὺλῳ εἶχε διευθετηθεῖ πάνω στὸ φυσικὸ βράχο. Ἡ παρουσία ὀστράκων τῆς Μεσοκυκλαδικῆς 3 καὶ τῆς πρῳμης Ὑστεροκυκλαδικῆς 1 περιόδου μέσα στὸ στῳμα τῶν μπάζων χρονολογεῖ τὴν ἀνέγερση τῆς Δυτικῆς Οἰκίας κατὰ τὴ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδο. Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ φαίνεται μάλλον ἀσφαλῆς τουλάχιστον γιὰ τὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ κτιρίου.

Στις τομὲς τῶν χῳρων 3Γ, 4 καὶ 5 ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης μικροὶ κυκλικὸι βόθροι λαξευμένοι στὸν ἡφαιστειογενὴ μαλακὸ βράχο, ἕνας στὸ δωμάτιο 4 καὶ ἀπὸ δύο στὰ δωμάτια 3Γ καὶ 5 ἀντίστοιχα. Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς βοθρίσκους βρέθηκαν, προσεκτικὰ τοποθετημένα, ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως λίθινα σφαιρίδια καὶ σφονδύλια ἀδραχτιοῦ. Κύπελλα, κύαθοι, κυκλαδικοὶ σκύφοι, μαστοπρόχοι καὶ κύπελλα μὲ μετωπικὴ διακόσμηση (panelled cups) εἶναι οἱ τύποι ἀγγείων πὺλῳ βρέθηκαν μέσα στοὺς βοθρίσκους καὶ χρονολογοῦνται στὴ Μεσοκυκλαδικὴ 3 περίοδο. Κατὰ κανόνα τὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀνεστραμμένα (πίν. 182β). Ἡ καλὴ ποιότητα τῶν ἀγγείων καὶ ἡ ἰδιαίτερη φροντίδα μὲ τὴν ὁποίαν εἶχαν ἐναποτεθεῖ μέσα στοὺς βοθρίσκους μᾶς κάνουν νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ὅλο εὔρημα ἀποτελεῖ μέρος τελετουργικῆς διαδικασίας θεμελίωσης τοῦ κτιρίου. Παρόμοιοι βοθρίσκοι ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ στὸ παρελθὸν στὸ Ἀκρωτήρι, ὅπως στὸν Μυλῳνα τοῦ Τομέα Α² καὶ στὸ δωμάτιο 6 τοῦ Κτιρίου Β (Δωμάτιο Πιθήκων)³. Πλὴν τοῦ

2. S. MARINATOS, *Excavations at Thera III* (1969), 13, pl. 10, 1.

3. Ὁ.π. πίν. 30, 2.

βοθρίσκου στὸ δωμάτιο Β6, ὁ ὁποῖος περιεῖχε κομμάτι ἀπὸ λίθινη ὕδρορροή, οἱ ἄλλοι στὸν Μυλώνᾳ βρέθηκαν χωρὶς ἀντικείμενα, ἢ τουλάχιστον δὲν ἔγινε ἀντιληπτὴ ἡ παρουσία ἀντικειμένων σ' αὐτούς.

Στὸ διάδρομο 7 ποὺ συνδέει τὰ δωμάτια 5 καὶ 6 κατὰ τὸν ὄροφο συνεχίστηκε ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἐκεῖ ἑρμαρίου⁴. Κάτω ἀπὸ τὸν πεσμένο ρυμὸ τοῦ ἑρμαρίου βρέθηκαν στὴ θέση τους πατώντας στὸ δάπεδο δύο τρίωτοι ἐγχώριοι πίθοι διακοσμημένοι μὲ σπεῖρες καὶ ἓνας τρίτος εἰσηγμένος. Πλήθος ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα (καρποδόχες διακοσμημένες μὲ λευκὰ καλαμοειδῆ, κύπελλα μὲ χαμηλὸ πόδι καὶ διακόσμηση ψυχανθῶν, ἡμισφαιρικά μόνωτα κύπελλα, μαστοπόρχοι (πίν. 183α) φαίνεται πὼς εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ρυμὸ τοῦ ἑρμαρίου καὶ βρισκόνταν ἀνάμεσα στοὺς πίθους. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παρουσία μιᾶς τουλάχιστον τριποδικῆς χύτρας μέσα στὸ περιεχόμενο αὐτὸ τοῦ ἑρμαρίου. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ δαπέδου στὸν μικρὸ χῶρο ποὺ παλιότερα εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς δυτικὸ ἑρμάρειο, ἔφερε στὸ φῶς τὶς ἀνώτερες βαθμίδες πολὺ μικροῦ καὶ στενοῦ κλιμακοστασίου. Μὲ τὴν ἀνακάλυψη αὐτὴ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ὑπαρξὴ δευτερεύοντος (βοηθητικοῦ) κλιμακοστασίου ἀποτελεῖ κανόνα στὰ κτίρια τῆς Θήρας.

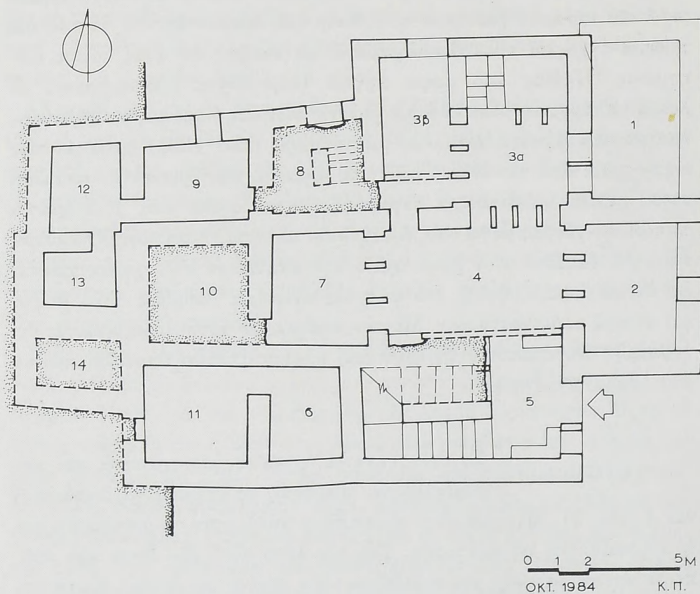
2. ΕΞΕΣΤΗ 3

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες ὑποστήλωσης καὶ καθαρισμοῦ τοῦ πολυθύρου ποὺ συνδέει τὰ δωμάτια 3 καὶ 4 (εἰκ. 2). Μέλημα στὴν προσπάθεια αὐτὴ ἦταν νὰ διατηρηθεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τῆς καταστροφῆς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν ἔγινε κἀν ἀπόπειρα ἀποκατάστασης τοῦ πολυθύρου στὴν ἀρχικὴ του μορφή. Κατὰ τὴν ἀπόφραξη τῶν ἀνοιγμάτων βρέθηκαν τεμάχια κονιαμάτων λευκοῦ ἢ καστανέρυθρου χρώματος προερχόμενα προφανῶς ἀπὸ τὶς παρειές τῶν θυρῶν τοῦ πολυθύρου. Στὴν ἐπίχωση τοῦ πρώτου — ἀνατολικότερου — ἀνοιγματος βρέθηκαν πῆλινη τριποδικὴ τράπεζα διαμέτρου 27.5 ἑκατοστομέτρων μὲ γραμμικὴ λευκὴ διακόσμηση πάνω σὲ καστανὸ βάθος, καὶ μικρὸ λίθινο ἰγδίον, τριποδικὸ καὶ αὐτό, ὕψους 10 ἑκατοστομέτρων. Στοῦ τρίτου — τοῦ δυτικότερου — ἀνοιγματος τὴν ἐπίχωση βρέθηκαν ἐλάχιστα

4. ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ, ΠΑΕ 1982, 263-64. ΠΑΕ 1983 Β', 312.

ἀγγεῖα — μαστοπρόχοι κυρίως — ὠμές πλίνθοι, προφανῶς ἀπὸ τὴν παραστάδα τῆς πόρτας.

Στὴν ὑποστήλωση τῶν πολυθύρων χρησιμοποιήθηκε ὀπλισμένο σκυρόδεμα πὺλ χύθηκε στὴ θέση τῶν ἀρχικῶν ξύλινων κατασκευῶν. Ἐτσι

Εἰκ. 2. Κάτοψη Εἰσοῦς 3.

ἐξασφαλίστηκαν καὶ τὰ σωζόμενα τμήματα τῆς ἀνωδομῆς πάνω ἀπὸ τὰ πολύθρα.

Στὸ δωμάτιο 3B συνεχίστηκε ἡ ἀναζήτηση τοιχογραφιῶν. Μετὰ ἀπὸ σχεδίαση, φωτογράφηση καὶ ἀρίθμηση μετακινήθηκαν οἱ πεσμένοι πελεκητοὶ λίθοι ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου. Ἡ ἐπέμβαση αὕτη κρίθηκε ἀναγκαία γιατί μέσα στὰ ἐρείπια αὐτὰ βρίσκονται κονιάματα. Μερικὰ ἀπὸ τὰ θραύσματα κονιαμάτων πὺλ περισυνελέγη-

σαν φαίνεται πώς ἀνήκουν στὴν τοιχογραφία τοῦ «δονακῶνος»⁵. Δυστυχῶς τὸ τμήμα τοῦ τοίχου ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ παρακείμενο κλιμακοστάσιο 8 ἔχει ὑποστεί καθίζηση. Προφανῶς λόγῳ τοῦ βάρους καὶ τῶν ὠθήσεων τοῦ κλιμακοστασίου τὸ κομμάτι τοῦ ἰσογείου ἔχει διογκωθεῖ πρὸς τὸ χῶρο 3B ἐπικαλύπτοντας σημαντικὸ μέρος κονιαμάτων. Ἡ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μετατόπιση τοῦ κέντρου τοῦ βάρους τοῦ τοίχου καθιστᾷ προβληματικὴ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς μέσα στὸ δωμάτιο 3B. Σὲ καλύτερη κατάσταση διατηρεῖται τὸ νότιο τμήμα τοῦ τοίχου, ὅπου ἡ ἔρευνα ἔφερε στὸ φῶς καὶ ἄλλες τοιχογραφίες σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο ποὺ συνέδεε τὸν ὄροφο τοῦ δωματίου 3 μὲ τὸ κλιμακοστάσιο 8. Μετὰ τὴν ὑποστήλωση τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ προχώρησε ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ἔδωσε τεμάχια τοιχογραφιῶν ποὺ ἀνήκουν ἄλλα σὲ κόκκινες ἐπιφάνειες καὶ ἄλλα προφανῶς στὶς γυμνές ἀνδρικές μορφές ποὺ εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1981⁶.

3. ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ Δ

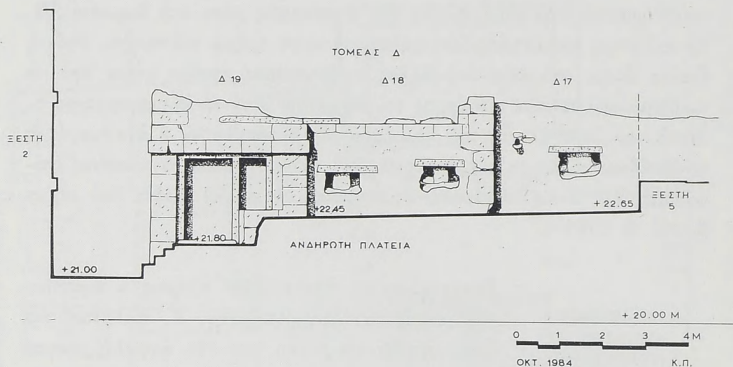
Προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ Συγκροτήματος Δ, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργηθεῖ πρόσβαση γιὰ τὴν ἀσφαλὴ κίνηση τῶν ἐπισκεπτῶν ποὺ κατακλύζουν τὸν χῶρο, συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή στὴν περιοχὴ αὐτὴ (παρένθ. πίν. Η'). Ἡ ἀφαίρεση τῶν ἡφαιστειακῶν ὑλικῶν ἀποκάλυψε μιὰν εὐρύχωρη πλατεία στὰ ἀνατολικά τῶν δωματίων Δ17, Δ18 καὶ Δ19. Πρόκειται γιὰ ἀνδρωτὸ σχεδὸν τετράγωνο χῶρο, ποὺ ὀρίζεται στὰ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Συγκρότημα Δ, στὰ νότια ἀπὸ τὴν Ἑσπτὴ 2, στὰ ἀνατολικά ἀπὸ ἄλλο ἀνεξερευνήτο κτίριο καὶ στὰ βόρεια ἀπὸ τὴ νότια ὄψη τῆς Ἑσπτῆς 5. Μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ κτίριο εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὸν μακαρίτη τὸν Μαρινάτο, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ εἶχε ὀνομάσει Ἑσπτὴ 5⁷. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα πλατεία εἶχε διαμορφωθεῖ σὲ τρία ἐπίπεδα μὲ τὴ διευθέτηση μπάζων ἀπὸ παλιότερη γενικὴ καταστροφή τοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 3). Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὰ μπάζα χρονολο-

5. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII (1973), 27.

6. Χ.Ρ. ΝΤΟΥΜΑΣ, ΠΑΕ 1981, 326.

7. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII (1973), 12.

γούνται στο μεταβατικό στάδιο ἀπὸ τὴ Μεσοκυκλαδικὴ στὴν Ὑστεροκυκλαδικὴ περίοδο⁸. Τὸ κατώτατο ἐπίπεδο τῆς πλατείας ἀποτελεῖ διάδρομο κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς Ἑσπτῆς 2. Τὸ ἐπόμενο ἐπίπεδο μὲ τὴ μορφή ἀνδῆρου βρίσκεται περὶ τὰ 80 ἑκατοστόμετρα ψηλότερα ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ ἐκτείνεται ἀκριβῶς μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ

Εἰκ. 3. Περιοχὴ ἀνατολικά τοῦ Συγκροτήματος Δ.

κλιμακοστασίου Δ19. Στὸ ἀνδρὸ αὐτὸ βρίσκονται οἱ πεσσοὶ 35 καὶ 35α τοῦ στεγάστρου. Τρεῖς βαθμίδες ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες συνδέουν τὰ δύο ἐπίπεδα. Σὲ λίγο ψηλότερο (μιά βαθμίδα) ἀνδρὸ βρίσκεται τὸ ὑπόλοιπο καὶ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς πλατείας.

Εὐρύς ἐλεύθερος χώρος – πλατεία – φαίνεται πὼς ὑπῆρχε ἀρχικὰ καὶ στὰ βορειοανατολικά τοῦ Συγκροτήματος Δ. Τὸ ἀνατολικό, ὄριο τῆς πλατείας αὐτῆς ἀποτελοῦσε ἡ δυτικὴ ὄψη τῆς Ἑσπτῆς 5 (πίν. 183β). Ἐνα μεγάλο τμῆμα τῆς πλατείας αὐτῆς ἐκάλυψε ἀνδρὸ πού δημιουργήθηκε καὶ ἐδῶ γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση μπάζων τῆς μεγάλης καταστροφῆς (παρένθ. πίν. Η'). Ἔτσι κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Ἑ-

8. Χρ. Ντογμάς, ΠΑΕ 1978, 221.

στῆς 5 διαμορφώθηκε διάδρομος, στὰ δυτικά τοῦ ὁποίου ὑψώνεται τὸ ἄνδρo τῶν μπάζων (πίν. 184α). Καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνδρoῦ ἡ σύσταση ἀνάγεται στὸ μεταβατικὸ στάδιο ἀπὸ τὰ MK στὰ ἸΚ χρόνια, καθὼς βεβαιώνουν τὰ σχετικὰ ὄστρακα. Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συνέβαινε μὲ τὴν πλατεία τῶν τριῶν ἀνδρoν, ἐδῶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδρoῦ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πατηθεῖ. Τόσο τὰ μπάζα, ὅσο καὶ τὰ ὄστρακα εἶναι πολὺ χαλαρὰ καὶ μαρτυροῦν ἡ ὅτι ἡ διαμόρφωση τοῦ ἀνδρoῦ ἐγένεε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ ἡφαιστείου, ὅποτε δὲν ὑπῆρξε χρόνος γιὰ τὴ χρῆση του, ἡ ὅτι εὐθὺς μὲ τὴ διαμόρφωσή του τὸ ἄνδρo ἐξαιρέθηκε ἀπὸ τὴ χρῆση. Ἐνσωματωμένη μὲ τὸ ἄνδρo αὐτό, στὰ ἀνατολικά καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν λαξευτὸ ὑπόγειο θάλαμο, στὸν ὁποῖο τὸ 1970 εἶχε θεμελιωθεῖ ὁ πεσσὸς 17⁹ τοῦ στεγαστροῦ, ἀποκαλύφθηκε πρόχειρη τετράπλευρη κατασκευὴ ἀπὸ μεγάλους ἀκατέργαστους λίθους (πίν. 184β). Ἡ κατασκευὴ ἐξέχει πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδρoῦ καὶ πλαισιώνει μπάζα, μέσα στὰ ὁποῖα περικλείονται ἀποκλειστικὰ πρωτοκυκλαδικὰ ἀντικείμενα, ὅπως λεπίδες ὀψιανοῦ, ὄστρακα καὶ μαρμάρινοι κρατηρίσκοι (καντηλές). Βεβαίως εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐρμηνεία τῆς παρουσίας τῶν πρωτοκυκλαδικῶν ἀντικειμένων στὴ θέση αὐτή, ἂν δὲν προηγηθεῖ μελέτη. Πάντως ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰτὶ ἀνεβάζει τὶς ἀρχές τοῦ οἰκισμοῦ, στὴ θέση αὐτὴ τουλάχιστον, στὰ μέσα τῆς τρίτης χιλιετίας π.Χ.

4. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ἡ συντήρηση, συγκόλλησις καὶ ἀποκατάστασις κεραμικῶν εὐρημάτων συνεχίστηκε ὅλο τὸν χρόνο στὰ ἐργαστήρια τῆς ἐνσκαφῆς ἀπὸ τὸν ἐπιδίδιο ἀκρωτηριανὸ τεχνίτη Λουκά Ἀλεφραγκῆ. Στὰ ἐργαστήρια τῆς Διεύθυνσης Συντήρησης τοῦ ὙΠΠΟ συνεχίστηκε ἐπίσης ὅλο τὸ χρόνο ἀλλὰ μὲ βραδύτατο ρυθμὸ λόγω ἐγγενῶν δυσχερειῶν, ἡ συντήρησις τῆς τοιχογραφίας τῶν Κροκοσυλλεκτριῶν. Ἀπὸ τὸ τοιχογραφικὸ αὐτὸ σύνολο παραμένει ἀσυναρμολόγητη μόνον ἡ μεγάλη σύνθεσις τοῦ βόρειου τοίχου, ποὺ εἰκονίζει τὴν προσφορὰ τοῦ κρόκου μπροστὰ σὲ μιὰ καθιστὴ γυναικεὶα μορφή. Οἱ ὑπόλοιπες τοιχογραφίες ἀπὸ τὸ αὐτὸ τῆς Βεστῆς

3 (Τμήμα τῶν Κροκοσυλλεκτριῶν καὶ οἱ «Λατρεύτριες») συναρμολογημένες καὶ προσαρτημένες στὰ μόνιμα ἀπὸ ἀλουμίνιο πλαίσια τους μεταφέρθηκαν στὸ νέο κτίριο τοῦ Μουσείου Θήρας, ὅπου ἐλπίζεται μελλοντικὰ νὰ ἐκτεθοῦν. Ἐκεῖ μεταφέρθηκαν ἐπίσης ὕστερα ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔγκριση τοῦ ΥΠΠΟ καὶ ὅσες ἄλλες τοιχογραφίες εἶχαν ἤδη συντηρηθεῖ καὶ βρίσκονταν ἀποθηκευμένες σὲ διάφορα κτίρια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἡ συντήρηση τοιχογραφιῶν συνεχίστηκε καὶ στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς, κυρίως κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο. Προχώρησε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀναζήτησις συνανηκόντων τεμαχίων ἀπὸ τὸ δωμάτιο 3B τῆς Ξεστῆς 3. Ἄν καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ συνόλου εἶναι ἀκόμη ἀσαφής, εἶναι βέβαιον πλέον ὅτι τὸν χώρον 3B εἰκονίζονταν ἀποκλειστικὰ σκηνὴ μὲ ἀνδρικὲς μορφές.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

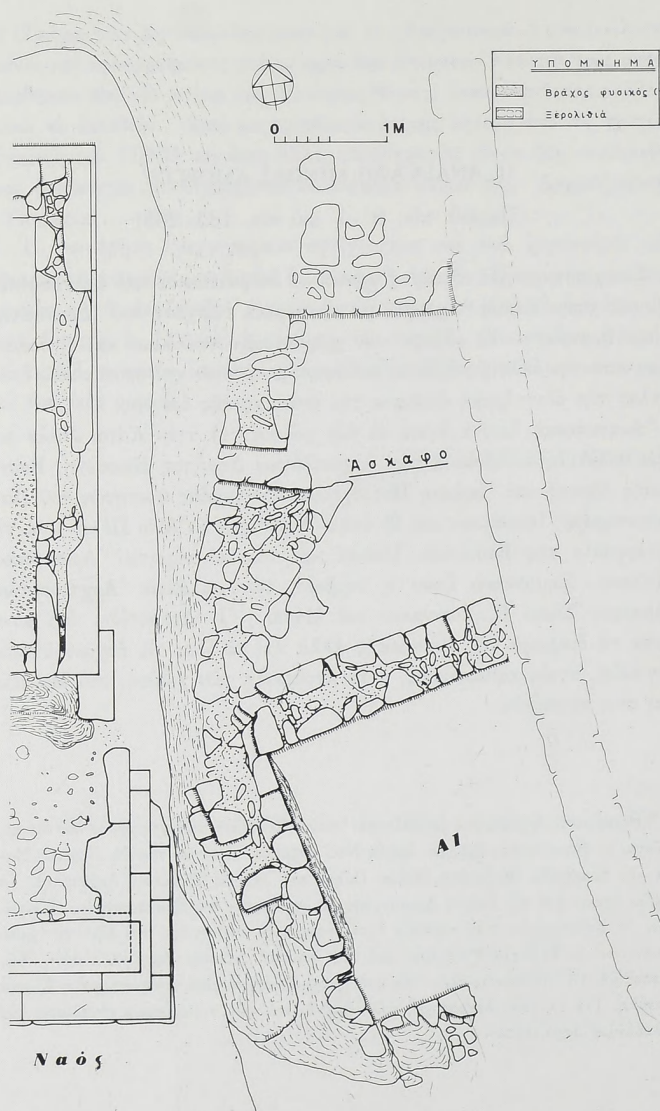
31. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΙΝΩΑΣ ΑΜΟΡΓΟΥ

(Παρένθ. πίν. Θ' - Ι' καὶ πίν. 185-203)

Συνεχίστηκαν γιὰ τέταρτη χρονιά οἱ ἐπιφανειακὲς καὶ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴν Μινώα Ἀμοργοῦ μὲ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Τὸ «ὕψος» τῶν χρηματικῶν κονδυλίων καὶ οἱ δυσκολίες ἀπὸ τὴν ἔλλειψη δρόμου, μεταφορικῶν μέσων καὶ προσωπικοῦ ἐπέβαλαν τὴν ὀλιγοήμερη διάρκεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας.

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε σὲ δύο χώρους: 1) στὴν Κάτω Πόλη μὲ τὴν πολὺτιμη συνεργασία τῶν ἀρχαιολόγων Δημήτρη Κοκκῶνῃ, Βασιλικῆς Παππᾶ καὶ Ἰωάννῃ Πετρόχειλου καὶ ὁμάδας φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ 2) στὴν Ἀκρόπολη («Ἄνω Πόλη») μὲ τὴν συνεργασία τῆς Βασιλικῆς Παππᾶ καὶ τοῦ τελειόφοιτου Ἀρίστιππου Μπλανᾶ. Σημαντικὴ ἦταν ἡ συμβολὴ τῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων Ἀμοργοῦ Σίμου Γ. Γιαννακοῦ καὶ Μανόλῃ Ἰ. Δεσποτιδῇ, ὅχι μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες, στοὺς καθαρισμούς, στὴν περίφραξη τῶν χώρων, στὸ Μουσεῖο καὶ στὶς περιοδεῖες.

* Θερμότερες εὐχαριστίες ἐκφράζονται στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφιῶν ποὺ διενεργοῦνται οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες: Σοφία Νικ. Νομικοῦ, Κωνσταντῖνο Ν. Νομικό, Μαρία καὶ Εὐάγγελο Θεολογίτη (Κάτω Πόλη) καὶ Νικήτα Γαβαλᾶ (Ἀκρόπολη). Τὰ σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τὸν Γιάννη Διαμαντόπουλο, σχεδιαστὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Οἱ φωτογραφίες τῶν πινάκων ὀφείλονται στὸν φωτογράφο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Γεώργιο Χουλιᾶρα, καὶ στὸν μαθητὴ Λυκείου Ἀμοργοῦ Γιάννη Ἐμ. Δεσποτιδῇ. Οἱ ἐκτυπώσεις ὅλων τῶν φωτογραφιῶν ἔγιναν ἀπὸ τὸν φωτογράφο Κώστα Μανόλη. Γιὰ τὴ δακτυλογράφηση τοῦ κειμένου καὶ τῶν σημειώσεων εὐχαριστῶ τὴν Ἀλεξάνδρα Δημητράτου.

Εικ. 1. Α1, κάτοψη.

1. ΚΑΤΩ ΠΟΛΗ

Στὴν Κάτω πόλη ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στὸν τομέα τοῦ ναοῦ σὲ δύο τομεῖς: ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ναὸ (Α1) (εἰκ. 1, παρένθ. πίν. Θ') καὶ νοτιοδυτικά ἀπὸ τὸν ναό, στὰ τετράγωνα ΝΔ/1, ΝΔ/2 καὶ ΝΔ/3 (παρένθ. πίν. Θ').

ΤΟΜΕΑΣ ΝΑΟΥ (Α)

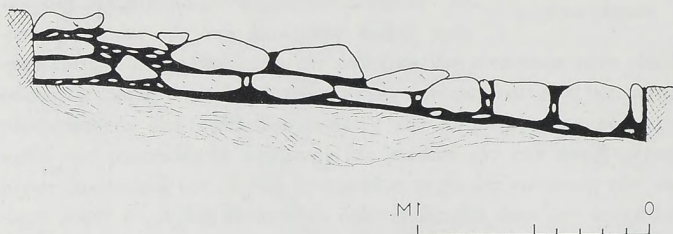
Α1. Ἡ ἐκτὸς προγράμματος, ὀλιγοήμερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ναὸ (Α1) ἀπέβλεψε στὴν προστασία τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν κατολίσθηση τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ προχειροκτισμένου χωραφότοιχου¹, τὸ νότιο μέρος τοῦ οὐοίου εἶχε ἤδη κατακρημνισθεῖ τὸν χειμῶνα τοῦ 1984 ἀπὸ καταρρακτώδη βροχή. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίπονη καὶ χρονοβόρα ἀπομάκρυνση τῶν λίθων καὶ τῶν χωμάτων ποὺ εἶχαν συσσωρευτεῖ μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ λαξευμένου βράχου, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὸν ναὸ στὶς τρεῖς πλευρὲς (ἀνατολική, βόρεια καὶ νότια)² προχωρήσαμε στὴ διάλυση καὶ τοῦ μισογκρεμισμένου χωραφότοιχου στὸ βόρειο τμήμα³, γιὰ νὰ μετατοπιστεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ νὰ ξαναχτιστεῖ πρὸς σέρεα. Ἡ νέα προστατευτικὴ ξερολιθιά, μήκους 12.50 μ., κτίστηκε σὲ ἀπόσταση 2.90 μ. ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ λαξευμένου βράχου στὸ νότιο τμήμα καὶ 1.30 μ. στὸ βόρειο (πίν. 185). Στὸν χώρο αὐτὸ ποὺ ὀνομάστηκε Α1 (εἰκ. 1α-β, πίν. 185) καὶ ἐκτείνεται μετὰ τοῦ παρυφῆς τοῦ λαξευμένου βράχου ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ναὸ καὶ τοῦ νέου χωραφότοιχου, ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τοὺς καθαρισμοὺς καὶ τὴ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα οἰκοδομικὰ λείψανα, κατάλοιπα τριῶν τοιχαρίων, τὰ ὅρια τῶν ὁποίων συνεχίζονται στὸν γειτονικὸ ἀγρό. Σημαντικὴ γιὰ τὴν ἀνασύνταξη τῆς εἰκόνας τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ναοῦ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τμημάτων τοῦ ἀρχαίου τοίχου τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν λαξευμένων ἐγκοπῶν («πατούρες») στὸ φυσικὸ βράχο γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ τοίχου.

1. Βλ. ΠΑΕ 1981, πίν. 207, 208α καὶ 210β.

2. Βλ. ΠΑΕ 1981, πίν. 211, 213 καὶ παρένθ. πίν. ΙΗ'. ΠΑΕ 1982, πίν. 181β καὶ παρένθ. πίν. Η' καὶ Θ'.

3. Εἰκόνα τοῦ χωραφότοιχου βλ. ΠΑΕ 1981, πίν. 210β.

Ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ἔρευνα ὁ τοίχος τοῦ περιβόλου διακρίνεται εὐκρινῶς σὲ μῆκος 2.93 μ., ἔχει πᾶχος 0.80 μ., καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα σώζεται ὡς ὕψος 0.35 μ. Ἡ χρονολόγησή του καθὼς καὶ τῶν κτιριακῶν λειψάνων στὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ τοιχάρια, ἀγνώστου πρὸς τὸ παρὸν προορισμοῦ, ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀποσαφηνιστεῖ μετὰ ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ συνεχιστεῖ καὶ στὸ

Εἰκ. 1α. Α1, ὄψη τοῦ τοίχου τοῦ «περιβόλου» τῆς ἀνατολ. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

γειτονικὸ χωράφι, ὅπου εἶναι ὁρατὰ στὴν ἐπιφάνεια κτιριακὰ λείψανα μὲ φροντισμένη τοιχοδομία.

Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ χωραφότοιχου ἦταν καὶ ἀρκετοὶ κατεργασμένοι, ὅπως θραῦσμα λιθοπλίνθου ἀπὸ τὸν ναό (διαστ. 0.145×0.045 μ.), σπαράγματα μαρμαρίνων γλυπτῶν καὶ ἀπότμημα ἐπιγραφῆς ἀπὸ δολομιτικὸ ἀσβεστόλιθο διαστάσεων 0.195×0.175 μ., πᾶχ. 0.052, μὲ περιτένεια· σώζει τρεῖς στίχους ὕψ. γραμμ. 0.01 μ.

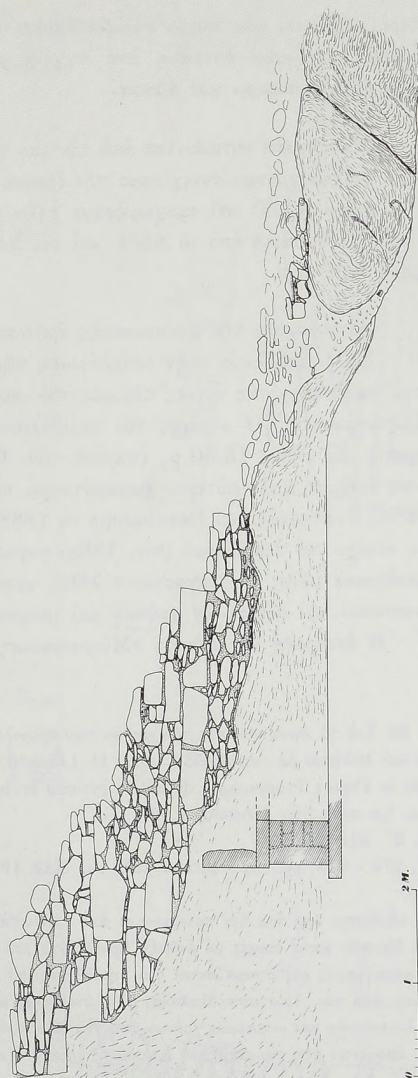
ΕΠΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ ΒΟΥΛ[....

ΜΗΝΟΣ ΑΡΤ [ΕΜΙΣΙΩΝΟΣ]

Ω .....

Τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς Ἀρτεμισίων, χαρακτηριστικὸ τοῦ Σαμιακοῦ ἡμερολογίου, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές καὶ τῶν τριῶν πόλεων τῆς Ἀμοργοῦ⁴, Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ χωραφότοιχου ποὺ διαλύ-

4. Βλ. IG XII 7, 62 (Ἀρκεσίνη), 493, 1 (Αἰγιάλη) καὶ Μινῶα: IG V, 38 καὶ

Εἰξ. 1β. Α1, ὄψη τοῦ λαξευμένου βράχου καὶ τοῦ τοίχου ἀνατολινὰ ἀπὸ τὸν ναό.

σαμε καὶ τὶς ἀνώτερες στρώσεις τῶν τομῶν στὸ Α1 ἀνήκει στοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους: ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μελαμβαφή, «μεγαρικά», «περγαμηνά», «σάμια» καὶ ἄβαφα.

TOMEAS NOTIOΔYTIKA
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ

Στὸν τομέα νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων συνεχίσουμε τὴν ἔρευνα στὸ τετράγωνο ΝΔ/1⁵ καὶ προχωρήσαμε στὴν χάραξη δύο νέων τετραγώνων τοῦ ΝΔ/2, νότια ἀπὸ τὸ ΝΔ/1, καὶ τοῦ ΝΔ/3, δυτικὰ ἀπὸ τὸ ΝΔ/1 (παρένθ. πίν. Θ').

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ ΝΔ/1

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸ τετρ. ΝΔ/1 ἀπέβλεψε στὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ «τοίχου τοῦ περιβόλου» τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ⁶ καὶ στὴ μελέτη τῆς στρωματογραφίας. Ὁ «τοίχος τοῦ περιβόλου» ἀποκαλύφθηκε καὶ εἶναι ὁρατὸς ὥς μῆκος 16.60 μ. (παρένθ. πίν. Θ' καὶ πίν. 186, 187). Ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ νεώτερου χωροφύτου τοῦ ναοῦ πιθανῶς κτίστηκε μετὰ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Deschamps τὸ 1888, καὶ «πατοῦσε» ἐπάνω στὸν «τοῖχο τοῦ περιβόλου» (πίν. 188α) συγκεντρώθηκαν ἀρκετὰ ἀρχαῖα οἰκοδομικὰ μέλη, κατεργασμένοι λίθοι, κεραμεικὰ γεωμετρικῶν, ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ μικροαντικείμενα διαφόρων ἐποχῶν⁷. Ἡ ἀνεύρεση νομίσματος «Μικρασιατικῆς πόλεως»

REG 42, 1929, 23 - 32. Γιὰ τὰ κοινὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν τῶν ἡμερολογίων Ἀμοργοῦ, Σάμου, Περὶνθου καὶ Μιλήτου βλ. προσεχῶς LOUISA D. LOUKOPOULOU, Contribution à l'Étude de la Thrace Propontique durant la période archaïque (Διδακτορική διατριβή), κεφ. Le calendrier d'Amorgos, πίν. III.

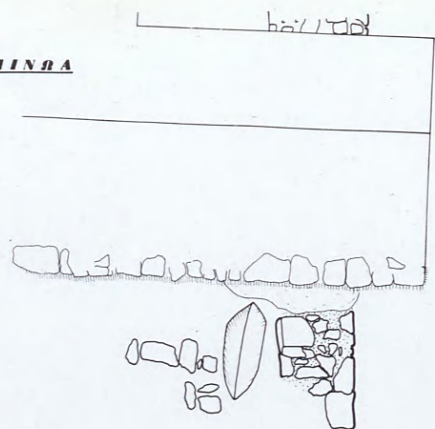
5. Βλ. ΠΑΕ 1983, Β', 319 - 320.

6. Βλ. ΠΑΕ 1982, 279 - 283, εἰκ. 5α - β, πίν. 181β καὶ ΠΑΕ 1983, Β', 317 πίν. 207α - β καὶ 208.

7. Ὅλα τὰ κινητὰ εὐρήματα καὶ ὅσα δὲν προέρχονται ἀπὸ «κλειστὰ» στρώματα ἔχουν ταξινομηθεῖ στὸ Μουσεῖο κατὰ τομεῖς μὲ ἐνδειξη προέλευσης καὶ ἡμερομηνία. Πρὸς τὸ παρὸν ἔχουν καταγραφεῖ καὶ ἐτοιμάζονται γιὰ δημοσίευση: α) ἡ κεραμεικὴ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἀρίστιππο Μπλανᾶ, β) ἡ ἀνάγλυφη καὶ ἐρυθροβαφῆς κεραμεικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὴν Βασιλικὴ Παππᾶ, γ) οἱ ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ τὸν Δημήτρη Κοκκῶνη· ἐπίσης ἔχουν ἀριθμηθεῖ

ΜΙΝΩΑ

Λοχαφός

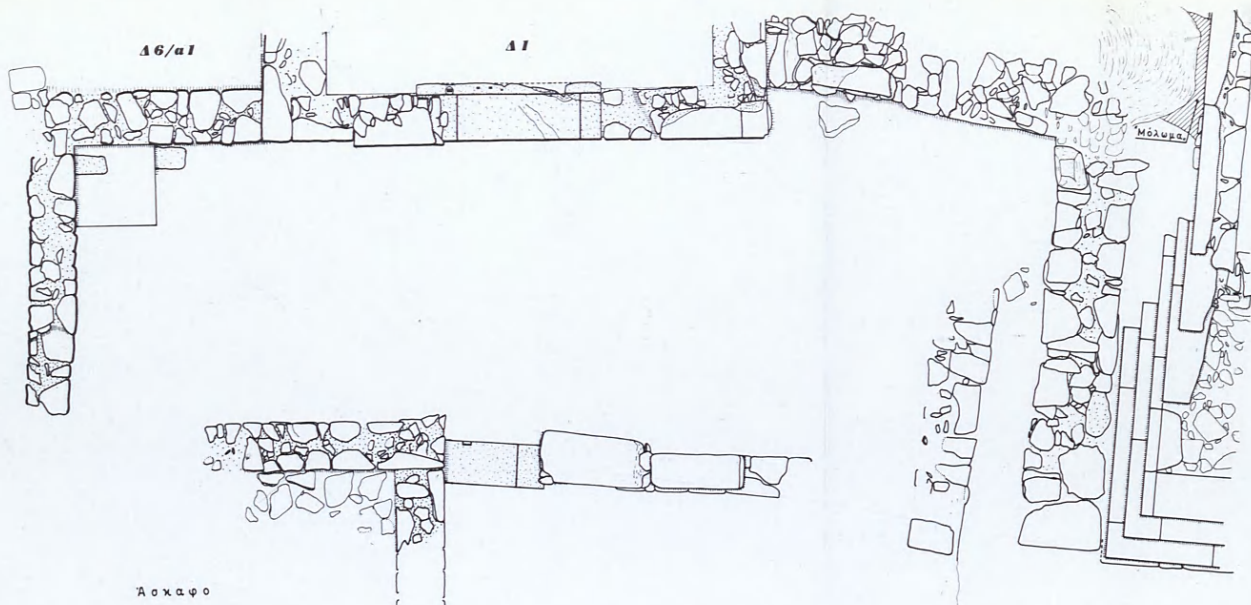

0 1 2 M.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
□ Βράχος φυσικός (καταρράκας)

Δ6/α1

Δ1

Λοχαφός

ΝΔ/3

Λοχαφός (Μάρτυρας)

ΝΔ/1

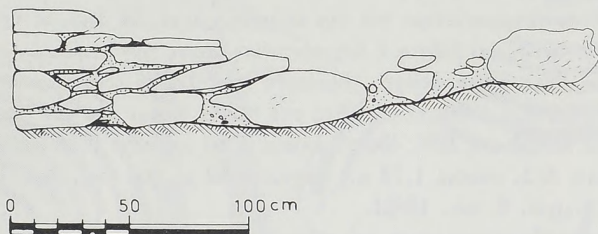
Βράχος

ΝΔ/2/βδ

* περιβόλιος.

του α' μισού του 3ου μ.Χ. αιώνα⁸ αποτελεί μίαν ακόμη μαρτυρία για την συνέχιση τής ζωής στην πόλη τής Μινώας ως τον 3ο μ.Χ. αιώνα⁹.

Μετά από την άχαρη και κοπιαστική ως τώρα (1981 - 1983)¹⁰ εργασία ανασκαφής σέ «μπάζα», σέ αναμοχλευμένα χώματα και επιχωματώσεις ύψ. 1.90 - 2 μ., ή έφετινή ανασκαφή σέ βάθος στο τετρ. ΝΔ/1 έπιβεβαίωσε τη διαπίστωση¹¹ ότι φθάσαμε σέ στρώματα αρχαία, αδιατάρακτα, τουλάχιστον κατά τόπους. Παρόλο πού είναι ακόμα πρό-

Εικ. 2. Τετράγωνο ΝΔ/1, όψη του νότιου τοίχου (Α/Δ) του γεωμετρικού κτίσματος.

ωρο νά προβούμε σέ άκριβή χρονολόγηση των στρωμάτων και των κτιριακών λειψάνων και σέ άναγνώριση έπιπέδων ζωής, ή σχεδόν άπο-

και σχεδιαστεί όλα τά οικοδομικά μέλη και όσα βρίσκονται στον χώρο τής ανασκαφής και έχουν άριθμηθεί όλα τά σπαράγματα μαρμαρίνων γλυπτών.

8. 'Ο καθαρισμός και ή ταύτιση των νομισμάτων τής ανασκαφής τó 1984 έγινε και πάλι στο Νομισματικό Μουσείο· στη φίλη Μάντω Οίκονομίδου, Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου και στις συνεργάτιδες της εκφράζονται όλόθερμες εύχαριστίες.

9. Νομίσματα του 3ου μ.Χ. αιώνα βρέθηκαν και κατά τó 1983: βλ. ΠΑΕ 1983, Β', 320 και 321.

10. ΠΑΕ 1981, 309 κέ., ΠΑΕ 1982, 275 - 283 και ΠΑΕ 1983, Β', 317 σημ. 3.

11. Βλ. ΠΑΕ 1983, Β', 318 - 319.

κλειστική παρουσία χρονολογήσιμης κεραμεικῆς τοῦ «ὑποπρωτογεωμετρικοῦ» καὶ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή καὶ ἡ τοιχοποιία τῶν τοίχων ποὺ ἔχουν ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ ἐπιτρέπουν τὴ διαπίστωση ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ οἰκοδομικὴ φάση καὶ στρώμα χρονικὰ παλαιότερα τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου, στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ ναὸς καὶ ἡ πλειονότητα τῶν κινήτων εὐρημάτων. Στὴν ἴδια διαπίστωση ὁδηγοῦν ἡ διαφορετικὴ σύσταση, ἡ ὕψη καὶ τὰ χρώματα τῶν στρώσεων τῶν χώματων, οἱ στρώσεις φωτιᾶς καὶ τέφρας ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ παντελὴ ἀπουσία ἐλληνιστικῆς κεραμεικῆς. Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τῶν κτιριακῶν λειψάνων γιὰ πολλοὺς λόγους¹² προγραμματίστηκε γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὰ ὅρια, οἱ σχέσεις τῶν τοιχαρίων καὶ βέβαια ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῶν κτιριακῶν καταλοίπων εἶναι ἀκόμα ἀσαφῆ. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ποὺ σχηματίζει ὁ ἐπιμήκης τοῖχος στὸ τμήμα βόρεια ἀπὸ τὸν «περίβολο» μὲ κατεύθυνση Β/Ν, ὁρατοῦ μήκους 2.80 μ., πᾶχ. 0.56 μ., μὲ τὸ τοιχάριο Α/Δ, μήκους 1.72 μ., πᾶχους 0.42 μ., καὶ μέγ. σωζ. ὕψους 0.20 μ. (εἰκ. 2, πίν. 188β).

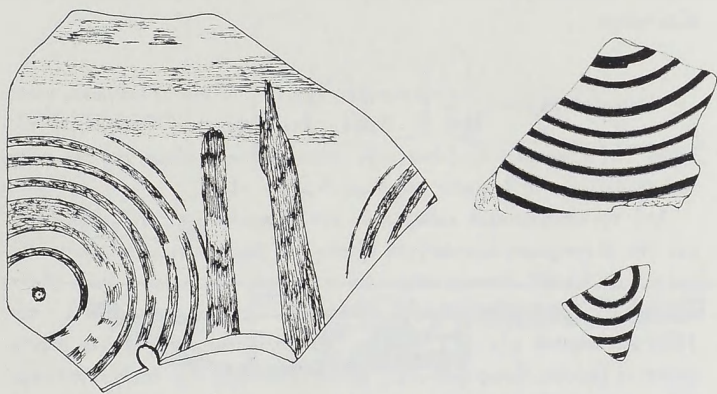
Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγηση καὶ πιθανῶς ὁ προσορισμὸς τοῦ κτίσματος θὰ καθοριστοῦν μετὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων^{12α} καὶ τῆς κεραμεικῆς ποὺ βρέθηκε στὶς ἀδιατάρακτες στρώσεις, ὅπως π.χ. στὸ «σκληρὸ κίτρινο πηλῶδες χῶμα». Ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ προέρχονται εὐάριθμα θαυύσματα ἀγγείων, κλειστοῦ καὶ ἀνοικτοῦ σχήμα-

12. Ἐκτὸς ἀπὸ τεχνικοὺς λόγους, τὴ διακοπὴ τῆς ἔρευνας ἐπέβαλε καὶ ἡ προσπάθεια νὰ διασωθοῦν ὅσα περισσότερα στοιχεῖα θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς δώσουν πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν δημιουργία τῶν στρώσεων, ὅπως π.χ. «τοῦ σκληροῦ κίτρινου πηλῶδους χῶματος» σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν φυσικὸ βράχο, τῆς «φωτιᾶς» κλπ. Ἐτσι κρίθηκε σκόπιμο, πρὶν ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας σὲ βάθος – ὅσο εἶναι βέβαια δυνατό, ἀφοῦ σὲ πολλὰ σημεῖα ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἀνώμαλος φυσικὸς βράχος – νὰ ἐρευνηθεῖ πρῶτα ὁ χώρος πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ πρὸς Νότον τοῦ «τοίχου τοῦ περιβόλου» τοῦ ναοῦ, σὲ ἔκταση καὶ σὲ βάθος, ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ τετραγώνου ΝΔ/1.

12α. Ἐνδεικτικὰ σημειώνουμε ὅτι ἡ «στρώση τῆς φωτιᾶς» (τέφρα καὶ υπολείμματα ξυλανθράκων) πᾶχ. 0.02 - 0.08 μ. ἐντοπίζεται σὲ ὁρισμένα σημεῖα, ὅπως π.χ. στὴν ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ κτίσματος, ἐνῶ τὰ ἀποπελεκήματα σχιστολίθου (πασπάρου) κυρίως στὶς φυσικὲς κοιλότητες τοῦ βράχου.

τος, μὲ τὴν τυπικὴ γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση ἡμικυκλίων, ὁμοκέντρων κύκλων, μετοπῶν κλπ., ποὺ χρονολογοῦνται στὴν «ὑποπρωτογεωμετρικὴ» φάση, ἢ στὴν πρώιμη γεωμετρικὴ περίοδο (εἰκ. 3α-γ, πίν. 189α). Προβληματικὴ παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἡ χρονολόγησις τῆς ομάδας τῶν χειροποίητων ἀγγείων ἀπὸ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ προσμειξίεις χαλικιῶν, ποὺ βρέθηκαν εἴτε μαζὶ μὲ τὴν πρώιμη γεωμετρικὴ κερα-

Εἰκ. 3. Τετράγωνο ΝΔ/1: Ὅστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα γεωμετρικῶν χρόνων.

μεικὴ εἴτε σὲ βαθύτερα στρώματα. Ἐπειδὴ παρόμοια ὅστρακα ἀπὸ χειροποίητα ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς πρωτοκυκλαδικοὺς τάφους τῆς Ἀμοργοῦ καὶ βρίσκονται διάσπαρτα στὶς γνωστὲς καὶ σὲ νέες πρωτοκυκλαδικὲς θέσεις καὶ στὴν ἴδια τὴν Μινώα¹³ ὑποθέτουμε ὅτι, τουλάχιστον ὁρισμένα, χρονολογοῦνται στὴν ΠΚ περίοδο. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ – στὸ ΝΔ/1 – ἐνισχύει σὲ ὁρισμένες στρώσεις καὶ ἡ παρουσία

13. Πρβ. LILA MARANGOU, Evidence for the early Cycladic period on Amor-gos. *Cycladica. Studies in memory of N.P. Goulandris* (1984), 99 κέ. Γιὰ τὴ χειροποίητη κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸ πείγος βλ. παρακάτω σελ. 377.

θραυσμάτων ὀψιανοῦ καὶ θαλασσίων ὀστρέων. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια ἡ δυνατότητα ἀναγνώρισης καὶ ομάδας ὀστράκων ἀπὸ τῇ χειροποίητῃ κεραμικῇ τῶν ὑποπρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ ἔκταση καὶ σὲ βάθος, ἡ συγκριτικὴ τυπολογικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς, οἱ ἀναλύσεις τῶν πηλῶν καὶ ἡ συνεξέταση ὅλων τῶν εὐρημάτων, ἐλπίζεται ὅτι θὰ ὀδηγήσουν σὲ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα καὶ θὰ δώσουν ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα γενικότερου ἐνδιαφέροντος καὶ γιὰ τὴν πρῶμῃ κεραμικῇ τῶν Κυκλάδων.

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ ΝΔ/2

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ νέο τετράγωνο, νότια ἀπὸ τὸ ΝΔ/1, ἀπέβλεψε στὴ διερεύνηση τῶν ὁρίων τῶν κτιριακῶν λειψάνων ποὺ ἐπιστημάνθηκαν νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο τὸν περιβόλου στὴ δοκιμαστικὴ τομὴ ΝΔ/1 - ν¹⁴.

Ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ, τὴν ἀπομάκρυνση τῶν λιθοσωρῶν¹⁵ καὶ τὴν ὀλιγοήμερῃ ἀνασκαφικῇ ἔρευνα στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ τετραγώνου ΝΔ/2¹⁶ διαπιστώθηκε ὅτι ἡ «σειρὰ τῶν λίθων» (πίν. 190α) ἀποτελεῖ τμήμα ὀρθογώνιου λιθόκτιστου «κτίσματος» (εἰκ. 4, πίν. 190β καὶ παρένθ. πίν. Θ'), τὰ ὅρια τοῦ ὁποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀποσαφηνιστεῖ ἐφόσον, ὅπως φαίνεται, καλύπτεται ἀπὸ τὸν «τοῖχο τοῦ περιβόλου». Ὁ ἐπιμήκης τοῖχος μήκ. 2.35 μ., πάχους 0.40 μ., μὲ κατεύθυνση Α/Δ (εἰκ. 2) σχηματίζει γωνία στὴ δυτικὴ του ἀπόληξιν μὲ τοιχάριο ὁρατοῦ μήκους 0.85 μ., μὲ κατεύθυνση Ν/Β (εἰκ. 4). Ἡ στρώση τῶν λίθων τοῦ τοιχαρίου ἐδράζεται σὲ δευτέρῃ σειρὰ μικρῶν λίθων ποὺ

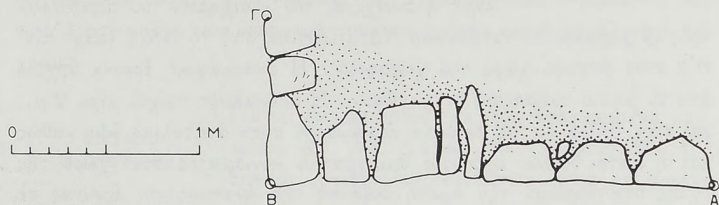
14. Ἡ δοκιμαστικὴ τομὴ ΝΔ/1-ν¹ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴ «σειρὰ λίθων» ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ νότια ἀπὸ τὸν «τοῖχο τοῦ περιβόλου».

15. Γιὰ λόγους προστασίας τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου διαλύσαμε μέρος τῆς ξερολιθιάς, ἀπομακρύνουμε τὶς δουλεμένες πέτρες καὶ ξανακτίσαμε πρὸς στέρεα τμήμα τῆς ξερολιθιάς σὲ ἀπόσταση 1.50 μ. ἀπὸ τὸν εὐμεγέθη βράχο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ «τοῖχου τοῦ περιβόλου». Κατὰ τὴ διαλογή τῶν λίθων καὶ τοὺς καθαρισμοὺς βρέθηκαν ἀρκετὰ θραύσματα μαρμαρίνων γλυπτῶν, ἀρχιτεκτονικὰ δομικὰ μέλη, κεραμικὴ διαφόρων εἰδῶν καὶ ἐποχῶν καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα.

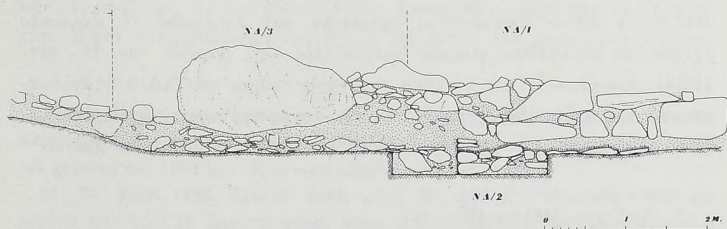
16. Τομὴ ΝΔ/2 - βδ.

«πατοῦν» ἐπάνω στὸν σκληρὸ πάσσαρο (πίν. 191α). Ἰχνη φωτιάς ἐντοπίστηκαν σὲ περιορισμένη ἔκταση 0.40×0.50 μ. Καὶ ἐδῶ μετὰξὺ τῶν λιγροστῶν ὀστράκων ξεχωρίζουν θραύσματα ἀπὸ γεωμετρικὰ ἀγ-

ΚΑΤΟΨΗ

ΑΝΑΠΤΥΓΜΑ

Εἰκ. 4. Τετράγωνο ΝΔ/2: α. Κάτοψη, β. Ἀνάπτυγμα κτίσματος, γ. Ὅψη τοῦ «περιβόλου» τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ.

γεῖα¹⁷ (πίν. 191β). Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης δυτικά ἀπὸ τὴν γωνία τοῦ κτίσματος, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ λιθοσωροῦ, ὁ εὐμεγέθης βράχος καὶ τμήμα τοιχαρίου μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α/Δ, στὴν ἴδια περίπου εὐθεία μὲ τὸν «τοῖχο τοῦ περιβόλου» (παρένθ. πίν. Θ', πίν. 192α).

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ ΝΔ/3

Γιὰ τὴ συστηματικὴ διερεύνηση τῶν ὁρίων, ἀπὸ λήξῃ ἢ συνέχεια, τοῦ «τοιχαρίου τοῦ περιβόλου» πρὸς Δ χαράσσεται τετράγωνο ΝΔ/3, δυτικά ἀπὸ τὸ ΝΔ/1 (παρ. πίν. Θ') στὸν ἄσκαφο χώρῳ τοῦ χωραφιοῦ. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἄρχισε ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ τετραγώνου. Ἡ ἀποκάλυψη τοῖχου μήκ. 2 μ., καὶ πλάχ. 0.54 μ., μὲ λείψανα κονιάματος στὴν ἀνατολικὴ ὄψη καθὼς καὶ ἡ κατὰ τόπους παρουσία θραυσμάτων κονιάματος στὸν χώρῳ τῆς τομῆς ὑπαγόρευσαν τὴν ἄμεση διακοπὴ τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ βάθος στὸ βόρειο τμήμα, ἐφόσον, ἡ ὑπόθεση, ὅτι οἱ ὑποκείμενες στρώσεις θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ἀδιατάρακτες, ἦταν θεμιτὴ. Ἡ ἔρευνα στὸ νότιο τμήμα ἔφερε στὸ φῶς τοῖχο φορᾶς Δ/Α ὁρατοῦ μήκ. 1.15 μ., ἐπίσης μὲ κονίαμα, ποὺ σχηματίζει γωνία μὲ τὸν ἐπιμήκη (πίν. 192β). Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοῦ κτίσματος στὸ ΝΔ/3 δὲν εἶναι ἀκόμη σαφές, ὡστόσο ἀπὸ τὰ νεώτερα κινητὰ εὐρήματα¹⁸ φαίνεται ὅτι ἀνήκει στοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ ἔρευνα στὸ νότιο τμήμα τοῦ τετραγώνου ἀποκάλυψε τὴν συνέχεια τοῦ «τοιχαρίου τοῦ περιβόλου» πρὸς τὰ δυτικά, ὡς μήκος 6.30 μ., ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ τετρ. ΝΔ/2. Τὸ τοιχάριο, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ ὡς τώρα ὁρατὰ λείψανα, σώζει μιὰ σειρὰ λίθων ἀκανόνιστου σχήματος καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἀνώμαλο σχῆμα τοῦ εὐμεγέθους φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 4γ, παρένθ. πίν. Θ', πίν. 192α). Παρόλον ὅτι τὰ χῶματα στὸ νότιο τμήμα τοῦ ΝΔ/3 ἦταν ἀνακατεμένα ἐπειδὴ ἐδῶ ἦταν κτισμένος ὁ χωραφότοιχος, βρέθηκαν καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα μὲ γραπτὴ διακόσμηση τῶν γεωμετρικῶν χρόνων¹⁹

17. Ἀριθ. κατ. Μ84/πγ 158 - 161.

18. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὶς τομὲς ὡς βάθος 0.55 μ., ἀπὸ τὸ Σ1 χρονολογεῖται στοὺς γεωμετρικοὺς καὶ ἐλληνιστικοὺς χρόνους καὶ στὴν πρώιμη ρωμαϊοκρατία.

19. Ἀριθ. κατ. Μ84/πγ 177 - 186.

(πίν. 191β) ἡ ἔρευνα στὰ τετράγωνα ΝΔ/1, ΝΔ/2 καὶ ΝΔ/3 δὲν ὀλοκληρώθηκε, τὰ κινητὰ εὐρήματα καὶ τὰ κτιριακὰ κατάλοιπα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς δὲν ἀφήνουν περιθώρια ἀμφιβολιῶν γιὰ τὴν «ζωή» κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο καὶ στὴν Κάτω Πόλη. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ χώματα ἀδιατάρακτα, ἔστω καὶ κατὰ τόπους, ἡ μελέτη τῆς κεραμεικῆς καὶ ἡ συνεξέταση ὅλων τῶν στοιχείων, ἐλπίζομε ὅτι θὰ ὀδηγήσει σὲ ἀκριβὴ χρονολόγηση τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῶν διαφόρων περιόδων χρήσης καὶ ἐγκατάλειψης τοῦ χώρου.

TOMEAS B
BA SYTKROTHMA

Γιὰ νὰ διασφαλιστοῦν τὰ ἤδη ἀνασκαμμένα κτίσματα Δ2, Δ3, Δ4 καὶ Β5²⁰ (παρένθ. πίν. Θ') ἀπὸ τὶς συνεχεῖς κατολισθήσεις λίθων καὶ χωμάτων, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης κατωφέρειας τῆς πλαγιάς ἀπὸ Β πρὸς Ν (πίν. 193α-β), καθαρίστηκε ἀπὸ τοὺς λίθους καὶ τὰ ἀγριόχορτα ὅλη ἡ ἑκταση Β ἀπὸ τὸ Β5 ἕως καὶ Β ἀπὸ τὸ Δ5, ὡς τοὺς ὑψηλοὺς διαχωριστικούς χωραφότοιχους²¹. Μετὰ ἀπὸ τὶς χρονοβόρες, ἐπίπονες καὶ ἐπικίνδυνες ἐργασίες καθαρισμοῦ στὴν ἀπότομη πλαγιά, ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει τὰ ὅρια τοῦ χώρου ποὺ ὀνομάστηκε Β6 (παρ. πίν. Θ') καθὼς καὶ λείψανα τοίχων βόρεια ἀπὸ τὰ Δ4²² καὶ Δ5²³. Κατὰ τὴ διαλογὴ τῶν λίθων συγκεντρώσαμε ἀρκετοὺς κατεργασμένους καὶ πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα διαφόρων ἐποχῶν, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια χρονολογοῦνται στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο: μελαμβαφή, «μεγαρικά», ἐρυθροβαφή, ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων, «μυροδοχεῖα», λύχνοι κλπ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ στὸν χώρο Β6 ἐκτὸς ἀπὸ κεραμεικὴ βρέθηκε

20. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Β5, παρὰ τὶς στερεωτικὲς ἐργασίες κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τὸ 1983, κατέρρευσε ἀπὸ τὴν καταρρακτώδη βροχὴ τὸν χειμῶνα τοῦ 1984 καὶ τὶς συνακόλουθες κατολισθήσεις.

21. Βλ. ΠΑΕ 1982, 320 κέ. ΠΑΕ 1983, Β', 321 κέ., πίν. 208 - 209 καὶ παρένθ. πίν. ΙΔ'. Τὰ ὅρια τοῦ χώρου βόρεια ἀπὸ τὰ Β5, Δ3, Δ4, καὶ ἀποτελεῖ ὁ διαχωριστικὸς χωραφότοιχος πρὸς τὸ χωράφι τοῦ Νικητὰ Γαβαλά, ἐνῶ πρὸς τὰ δυτικὰ ὁ χωραφότοιχος τοῦ Ι.Ε. Δεσποτίδης.

22. Ὅρατὸ μῆκος 4.40 μ., κατεύθυνση Α πρὸς Δ.

23. Ὅρατὸ μῆκος 4.70 μ., καὶ ὕψος 0.28 - 0.60 μ., κατεύθυνση Α πρὸς Δ.

καὶ χάλκινο νόμισμα Μιλήτου ἑλληνιστικῶν χρόνων (250 - 190 π.Χ.)²⁴.

Γενικὰ διαπιστώσαμε ὅτι τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἀπὸ τοὺς καθαρισμοὺς καὶ τὶς περιορισμένης ἔκτασης τομὲς στὰ τοιχάρια ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, ἂν καὶ λόγῳ τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους δὲν εἶναι ἀσφαλῶς στρωματογραφημένα, δὲν διαφέρουν εἰδολογικὰ καὶ χρονολογικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν παρακειμένων κτισμάτων. Ἡ ἔρευνα στὸ Β6 διεκόπη ἐπειδὴ τὰ τοιχάρια ποὺ ἀποκαλύφθηκαν (παρένθ. πίν. Θ') συνεχίζονται πρὸς Β, τόσο στὴ «ζώνη» ἀσφαλείας (πλ. 0.60 - 1.20 μ.) ποὺ ἀφήσαμε κατὰ μῆκος τοῦ διαχωρισματικοῦ χωραφότοιχου ὅσο καὶ στὸ γειτονικὸ χωράφι.

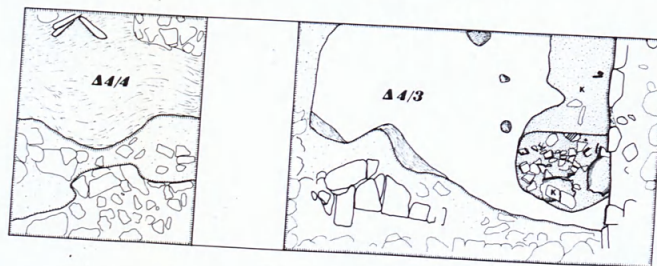
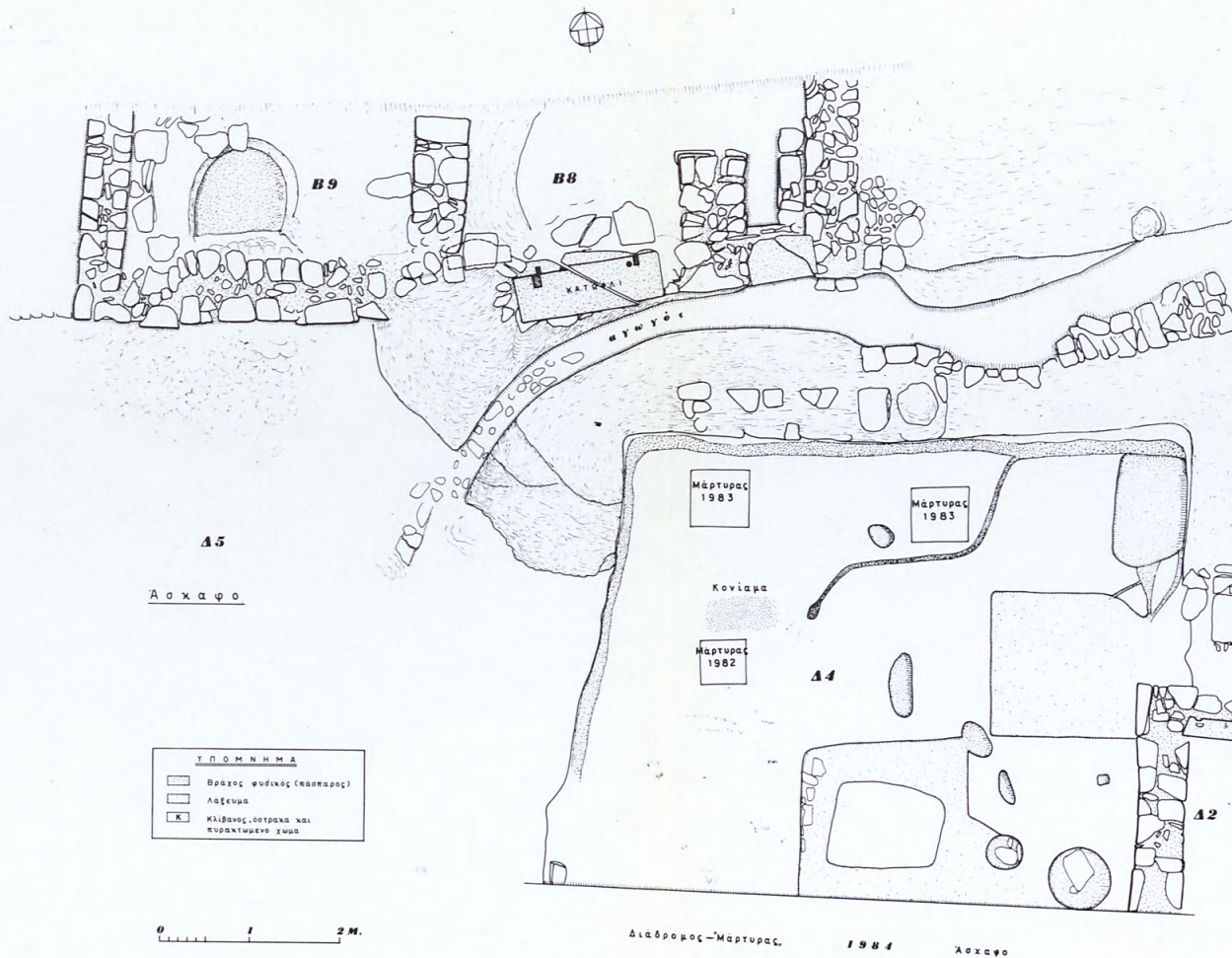
B8

Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ στὸ Β8 (παρένθ. πίν. Ι'). Τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ὥς τώρα ἀνασκαφὴ παρέχουν σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ χρῆση στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ γιὰ τὸν ἐργαστηριακὸ προορισμὸ τῶν κτισμάτων τοῦ ΒΔ συγκροτήματος. Ἡ εὐρεία χρῆση ποικίλου οἰκοδομικοῦ ὕλικου στοὺς τρεῖς ἀποκαλυφθέντες τοίχους, στὸν νότιο μὲ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου καὶ στοὺς δύο πλευρικοὺς, ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ, καθὼς καὶ στὸν ἀγωγὸ²⁵ (εἰκ. 5, πίν. 193β) ὅπως καὶ ἡ στρώση τέφρας καὶ ξυλανθράκων²⁶ καὶ ἡ δια-

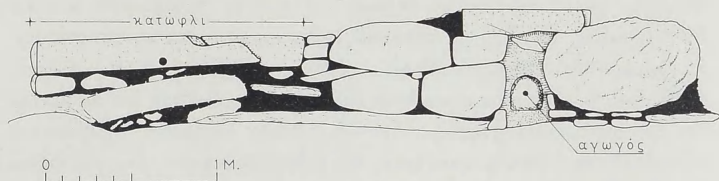
24. Πρβ. παραπάνω σημ. 8.

25. Οἱ διαστάσεις τῶν τοίχων εἶναι: νότιος 4.40 μ., δυτικὸς καὶ ἀνατολικὸς 2.50 μ. Ὁ νότιος καὶ ὁ ἀνατολικὸς εἶναι θεμελιωμένοι στὸν λαξευμένον πάσσαρο. Ὁ ἀγωγός, στὸν νότιο τοίχο, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα, ἔχει στόμιον πλ. 0.25 - 0.30 μ. Μὲ ὕλικὸ σὲ «δεύτερη» χρῆση εἶναι κτισμένο καὶ τὸ «τοιχάριο» ἀγνώστου προορισμοῦ στὸ νότιο ἀνατολικὸ τμήμα (βλ. κάτοψη παρένθ. πίν. Ι'). Δυσερμήνευτη εἶναι καὶ ἡ παρουσία μεταξὺ τῶν πεσμένων λίθων μαρμάρινου κιονίσκου περιρραντηρίου, ἀποτμήματος λεκάνης περιρραντηρίου, κιονοκράνου καὶ τμήματος ἐπιτάφιας στήλης.

26. Ἀνισόπαχες, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς κατωφέρειας, ἦταν οἱ στρώσεις «τῶν πεσμένων λίθων», τῶν «ἀποπελεκημάτων πασσάρου» καὶ τῆς «τέφρας». Παρόλο ποὺ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῆς διαδοχῆς τῶν στρώσεων καὶ τῆς ὀριζόντιας στρωματογραφίας θὰ δοθεῖ μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν χώρο Β8, σημειώνουμε ὅτι ἡ στρώση μὲ τὴν τέφρα ἐντοπίστηκε σὲ μικρὴ ἔκταση $1 \times 1.10 \mu.$,

στρωμάτωση και τὸ εἶδος τῶν κινητῶν εὐρημάτων²⁷, ἐπιτρέπουν τὴν διαπίστωση ὅτι πρόκειται γιὰ μετασκευὴ παλαιότερου κτίσματος καὶ γιὰ περισσότερες ἀπὸ μία οἰκοδομικὴς φάσεις καὶ χρήσεις τοῦ χώρου. Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων εὐρημάτων σημειώνομε ἐνδεικτικὰ τὰ κομμάτια ἀπὸ ἀκατέργαστο, ἄψητο πηλὸ καθὼς καὶ τὸ θραῦσμα πῆλινης μήτρας γιὰ τὴν κατασκευὴ «μεγαρικοῦ» σκύφου, ποὺ ἀποτε-

Εἰκ. 5. Ὁψη νότιου τοίχου τοῦ Β8.

λοῦν ἓνα ἀκόμη ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ὑπάρξη ἐργαστηρίων. Ἡ μήτρα βρέθηκε κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ «διαδρόμου» μεταξὺ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Β8 καὶ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Δ4 (παρένθ. πίν. Ι'). Ὁ καθαρισμὸς τοῦ «διαδρόμου» κρίθηκε ἀναγκαῖος γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν ἀπορροή τῶν ὀμβρίων ὑδάτων πρὸς Νότο καὶ νὰ προφυλάξει τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δ4 ἀπὸ κατολίσθηση. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε ἀρχαῖος ἀγωγὸς λαξευμένος στὸν φυσικὸ βράχο, κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῶν κτισμάτων Δ3 καὶ Δ4, με κατεύθυνση ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΒΔ πρὸς τὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ Δ4. Ἡ ἔρευνα

στὸ δυτικὸ καὶ νότιο τμήμα, ἐνῶ τὰ ἀποπελεκήματα στὸ βόρειο καὶ στὸ ἀνατολικό. Ἐλαφρότερες καμένες χαρακτηρίζουν τὴ στρώση τῆς στάχτης, ἐνῶ διάσπαρτα ἦταν τὰ κάρβουνα στὴ στρώση μετὰ τὰ ἀποπελεκήματα.

27. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἄβαφον ἀγγείων καὶ τὴν κεραμεικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν κυρίως χρόνων σημαντικὴ θέση ἔχουν καὶ τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα, ὅπως σιδερένιες σμίλες, σιδηρόμαζες, καρφιά κλπ., καὶ λίθινοι τριπτῆρες. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται καὶ θραύσματα κονιαμάτων, μερικὰ με ἐρυθρὸ ἐπίχρυσμα, νόμισμα ἐλληνιστικῶν χρόνων, κομμάτια ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα, λαβὲς πυραύνων, λύχνου ρωμαϊκῶν χρόνων, λαβὲς ἀμφορέων, ὅστὰ ζῶων κ. ἄ.

σὲ βάθος γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀγωγοῦ δὲν ὀλοκληρώθηκε, ἀποκαλύφθηκαν ὅμως τὰ ὅρια τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Δ4 καὶ οἱ ἐγκοπές, οἱ «πατοῦρες» γιὰ τὴν θεμελίωση τοῦ τοίχου.

B9

Ὅσα διαπιστώσαμε στὸ B8 σχετικὰ μὲ τις κατασκευές, τὴ χρήση παλαιότερου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, τις στρώσεις πεσμένων λίθων καὶ ἀποπελεκημάτων καὶ τὰ ἀναπάντητα ἀκόμη ἐρωτήματα ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸ παρακείμενο κτίσμα B9²⁸ (παρένθ. πίν. I'). Ἡ παρουσία λαξευτῆς κοιλότητος στὸν ἀσπαρα, ἡμικυκλικῷ σχήματος (διαμ. 1.20 μ., καὶ βάθους 0.50 μ.) (πίν. 194a) καὶ τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργαστηριακοὺς χώρους. Ἀπὸ τὰ ποικίλα εὐρήματα σημειώνουμε ἐνδεικτικὰ δύο λίθινους τριπτῆρες, δύο σιδερένια καρφιά, ἓνα μολύβδινο ἔλασμα, ἓνα χάλκινο ἔλασμα, χάλκινο ἀγκίστρι, κεραμικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ θραύσματα κονιαμάτων.

Στὸν χώρο νότια ἀπὸ τὸ B9, στὸ Δ5, ἡ ἔρευνα διεκόπη ὅταν ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται ἡ «στρώση τῶν πεσμένων λίθων», διαστάσεων 5.40 × 3.64 μ.²⁹. Τὰ ὅστρακα ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ εἶναι τὰ περισσότερα ἀπὸ μεγάλα ἄβαφα χρηστικά ἀγγεῖα, μερικὰ ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ μιὰ λαβὴ ἐνσφράγιση ἀπὸ κνιδιακὸ ἀμφορέα.

Δ4

Στὸ κτίσμα Δ4 συνεχίστηκε γιὰ τρίτη χρονιά ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ τετράγωνα Δ4/3 καὶ Δ4/4 (παρένθ. πίν. I')³⁰. Ἡ στρωματογραφία³¹ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ

28. Ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ B9 ἔχει μῆκος 1.80 μ., καὶ πᾶχ. 0.50 - 0.52 μ.· ὁ ἀνατολικὸς τοίχος, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν δυτικὸ τοῦ B8, ἔχει μῆκ. 2.15 μ., καὶ πᾶχ. 0.58 μ.

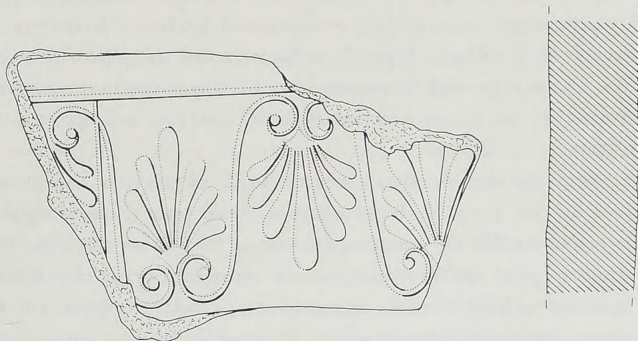
29. Ἀκαθόριστα εἶναι ἀκόμα τὰ ὅρια τοῦ Δ5 ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βόρειο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ὁ νότιος τοίχος τοῦ B9. Τὸ ἀνατολικὸ πιθανῶς συμπίπτει μὲ τὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ λαξευμένου πασπάρου τοῦ Δ4, ἐνῶ πρὸς τὰ δυτικὰ ἔχουμε ἀφήσει ἄσκαφη «ζώνη ἀσφαλείας» ὥς τὸν χωραφότοιχο 1.50 μ.

30. ΠΑΕ 1982, 300 - 304, εἰκ. 14 - 16 καὶ πίν. 191a, 195 καὶ 196 καὶ ΠΑΕ 1983, Β', 327 - 328, παρένθ. πίν. ΙΔ'.

31. Ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῆς ὀριζόντιας καὶ κάθετης στρωματογραφίας καὶ

λακκοειδοῦς ὀρύγματος στὸν πάσπαρο (πίν. 194β) ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὸ ἥμισυ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ τετραγώνου (Δ4/3α) ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ κλίβανο, πιθανῶς κεραμεικὸ. Ἡ παρουσία εὐθρυπτου σκληροῦ, ἐρυθρόχρωμου πυρακτωμένου χαλκικῶδους χρώματος μέσα στὸ ἀπιδόσχημο λάξευμα, ἡ μελανόχρωμη τέφρα στὸ στενὸ αὐλακοειδὲς λάξευμα, ποὺ ἀποτελεῖ πιθανῶς τὸν διάδρομο τοῦ

Εἰκ. 6. Δ4, θραῦσμα ἀνάγλυφου πίθου ἀπὸ τὸν κλίβανο.

στομίου τοῦ κλιβάνου, οἱ καμένες ὕλες καὶ τὰ τρίμματα ἀνθράκων ἐνισχύουν σημαντικὰ τὴν ὑπόθεση. Τὸ ἐρυθρὸ πυρακτωμένο χῶμα πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὰ διαλυμένα πήλινα τοιχώματα τῆς θόλου τοῦ ἀπιδόσχημου θαλάμου θέρμανσης, ἐνῶ ἡ μελανόχρωμη τέφρα ἀπὸ τὸ στόμιο πυροδότησης τοῦ κλιβάνου³². Ἐπειδὴ τὸ λακκοειδὲς ὄρυγμα (πίν. 194β), ὁ θάλαμος, καὶ τὸ «στόμιο» ἔχουν μόνον ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ³³

τῶν δύο τετραγώνων θὰ δοθεῖ ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα. Πρὸς τὸ παρὸν σημειώνουμε ὅτι ἡ στρώση μὲ τὸ πυρακτωμένο χῶμα ἦταν κάτω ἀπὸ ἀνισόπαχη στρώση ἀκατέργαστων λίθων.

32. Γιὰ κεραμεικοὺς κλιβάνους βλ. τελευταία ΑΙΚ. ΔΕΣΠΟΙΝΗ, ΑΕ 1982, 61 κέ.

33. Καὶ στὸ θάλαμο διακόψαμε τὴν ἔρευνα σὲ βάθος, περιοριστήκαμε μόνο σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ 1×0.80 μ., στὸ νότιο τμήμα, καὶ ἀφαιρέσαμε στρώση πυρακτωμένου χρώματος πᾶς. 0.25 μ., ἀπὸ τὸ περίγραμμα τοῦ κυκλικοῦ λαξεύματος.

καὶ συνεχίζονται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ τετραγώνου Δ4/3, πρὸς Β καὶ πρὸς Α στὸ Δ2, νότια ἀπὸ τὸ φρέαρ, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ὁλοκληρωθεῖ μὲ τὴν κατ' ἐκτασὴ διερεύνηση τοῦ χώρου.

Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸν θάλαμο τοῦ κλιβάνου τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, συγκαταλέγονται καὶ δύο συνανήκοντα ἡμίτομα μεγάλου ἄβαφου ἀγγείου· στὸ ἓνα, ἐκτὸς ἀπὸ πυρακτωμένο χῶμα, βρέθηκαν ὄστρακα ἀπὸ «μεγαρικούς» σκύφους καὶ τρίμματα ἀνθράκων. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸν θάλαμο ξεχωρίζουν θραῦσμα ἀπὸ μελαμβαφὲς πινάκιο καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ ἀνάγλυφο πίθο (εἰκ. 6). Σημαντικὴ μαρτυρία ἀποτελοῦν καὶ τὰ κομμάτια ἀπὸ μολύβδινο ἔλασμα, οἱ πορφύρες καὶ τὰ ὀστὰ ζώων.

Στὸ τετράγωνο Δ4/4, δυτικὰ ἀπὸ τὸ Δ4/3, τὰ χῶματα ἦσαν διαταραγμένα ὡς τὸν φυσικὸ λαξευμένο βράχο ἐπειδὴ στὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς «καρβουνόλακκος». Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἀπὸ τὸν χώρο τοῦ Δ4 προέρχεται καὶ τὸ πῆλινο στήριγμα κλιβάνου ποὺ βρέθηκε τὸ 1982³⁴ καθὼς οἱ περισσότερες πῆλινες μῆτρες γιὰ τὴν κατασκευὴ «μεγαρικῶν» σκύφων³⁵. Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν κλίβανο καὶ στὸ κτίσμα Δ2 θὰ δώσει λύσεις σὲ πολλὰ προβλήματα καὶ κυρίως θὰ ἀποσαφηνίσει τὸν ἀκριβῆ προορισμὸ τῶν λαξευμάτων (ἀγωγοί, φρεάτια, λακκοειδῆ ὀρύγματα κλπ.), ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ βορειοδυτικοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ
ΕΡΕΥΝΕΣ

Κατὰ τὶς φετινὲς καὶ πάλι καθημερινὲς ἐπισκέψεις στὰ γειτονικὰ χωράφια διαπιστώθηκε ὅτι τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀπὸ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα βρίσκονται στὸν ἀγρὸ τοῦ Ἰωάννη Ἐ. Δεσποτίδη³⁶, δυτικὰ καὶ νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν χώρο τῆς ἀνασκαφῆς.

34. Βλ. ΠΑΕ 300 - 301, σημ. 1, πίν. 194.

35. Ὁ.π. 302 - 303 καὶ ΠΑΕ 1983, Β', 327.

36. Γιὰ τὸν ὑπέργηρο Ἰωάννη Ἐ. Δεσποτίδη ποὺ δὲν παραλείπει νὰ μᾶς ἐπισκέπτεται στὴν ἀνασκαφὴ κάθε χρόνο, νὰ μᾶς δίνει πολὺτιμες πληροφορίες καὶ νὰ μᾶς

Τὰ διάσπαρτα σὲ ὅλα τὰ ἀνδῆρα τοῦ χωραφιοῦ καὶ κυρίως στὰ ἀνώτερα, δυτικά ἀπὸ τὸ Δ4, ἐπιφανειακὰ ὁρατὰ σημαντικὰ κτιριακὰ λείψανα (τοιχοὶ ὡς ὑψ. 2 μ.), κίονες ἀρράβδωτοι καὶ οἰκοδομικά μέλη μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἑκτασὴ τῆς πόλης. Σὲ ἓναν ὑψηλὸ χωραφότοιχο πού κατέρρευσε μὲ τὴν καταρρακτώδη βροχὴ τοῦ 1984, βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ δουλεμένες καὶ ἀδούλευτες πέτρες, κορμὸς κόρης (ὑψ. 0.185 μ.) ἀπὸ παριανὸ μάρμαρο, ἔργο τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων³⁷ (πίν. 195α-β). Ὁ χωραφότοιχος αὐτὸς πού βρίσκεται ΝΔ ἀπὸ τὸν ναὸ καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι τῶν ἀνδῶν, κτίστηκε κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἑ.Ι. Δεσποτίδη, φύλακα τῶν Ἀρχαιοτήτων, «στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς, μὲ τὶς πέτρες, πού ἔβρισκαν ἐκεῖ κοντά». Ἡ ἀξιόπιστη πληροφορία τοῦ Ἑ. Δεσποτίδη ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς θέσης προέλευσης τοῦ ἀρχαϊκοῦ κορμοῦ καὶ ἐνισχύει σημαντικὰ τὴν ὑπόθεση γιὰ τὸν ἀναθηματικὸ καὶ ὄχι ταφικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀγάλματι.

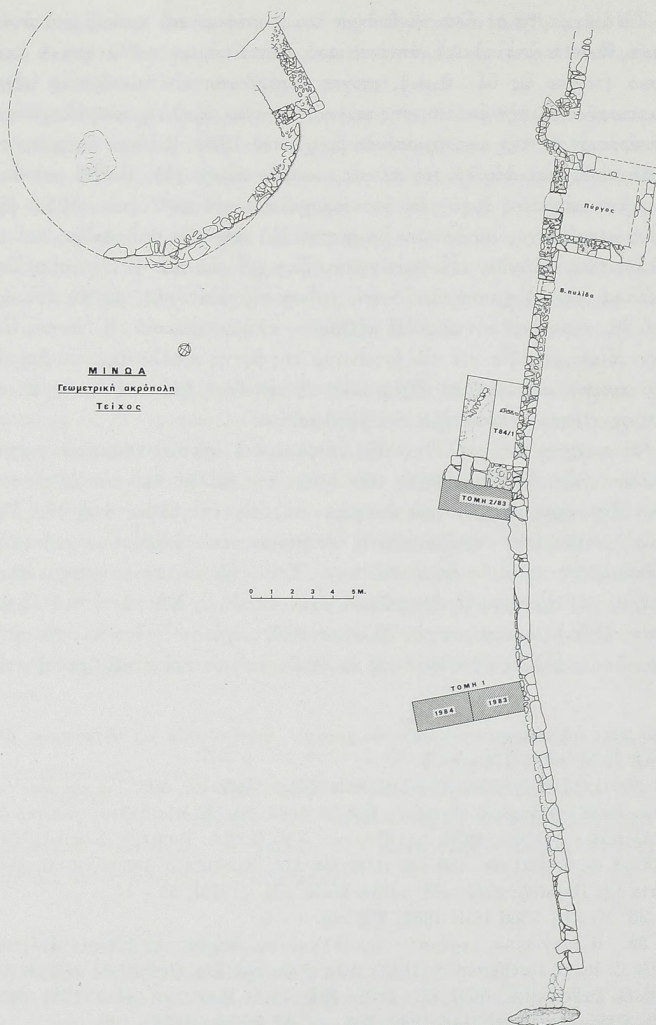
Ἡ συνέχιση τῆς μελέτης τῶν ἐπιφανειακὰ ὁρατῶν κτιριακῶν καταλοίπων γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῶν ὁρίων τῆς πόλης καὶ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν δημοσίων κτιρίων πού ἀναφέρονται στὶς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Μινώα³⁸, ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση ὁρισμένων νέων ὑποθέσεων καὶ στὴν ἀναθεώρηση παλαιῶν διαπιστώσεων. Ἔτσι, ἡ ταύτιση τοῦ μνημειακοῦ τοίχου μὲ τὴν κυρωτὴ τοιχοδομία στὴν ἐπικλινῆ ΝΑ κλιτὺ τοῦ λόφου (πίν. 196α) μὲ «τμήμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ τείχους»³⁹, ὅσο καὶ τὰ τμήματα τῶν ἄλλων μεμονωμένων κυρωτῶν τοίχων πού εἶναι ὁρατοὶ στὸν

προτρέπει «νὰ σκάψομεν στὸ δικὸν τοῦ χωράφι», γιὰτὶ «ἐκεῖδ' αἶναι τὸ βρέσιμον», βλ. ΠΑΕ 1982, 273 - 274 σημ. 5.

37. Ὁ κορμὸς ἔχει ἐκτεθεῖ στὸ Μουσεῖο Χώρας, ἀριθ. εὐρ. 305. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ κορμοῦ πρβ. τὸ ἄγαλμα τῆς κόρης ἀριθ. Α 4063 στὸ Μουσεῖο Δήλου, γνωστῆς ὡς «Ἀρτέμιδος Δηλίας»: BCH 3, 1879, πίν. XV. G.M.A. RICHTER, Kōrai (1968), 102 κέ. ἀριθ. 150 εἰκ. 480 καὶ τελευταῖα ΑΙΚ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΠΟΙΝΗ, Προβλήματα τῆς Παριανῆς πλαστικῆς τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. (1979), 43 - 44.

38. IG XII, 7 καὶ ΠΑΕ 1981, 322 σημ. 1 - 5.

39. Ἡ ἀναγνώριση «τμήματος τοῦ ἐλληνιστικοῦ τείχους τῆς πόλεως» ἀνάγεται στὸν L. ROSS, Inselreisen II (1843), 40 καὶ δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ὡς σήμερα: βλ. καὶ G. DESCHAMPS, BCH XII, 1888, 324 κέ. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, ΠΑΕ 1981, 322, πίν. 206β καὶ 229 καὶ ΠΑΕ 1982, 304, εἰκ. 17 καὶ πίν. 197β - 198.

Εἰχ. 7. Ἀκρόπολη. Κάτοψη τείχους, βόρειας πυλίδας, πύργου καὶ «κυκλικοῦ».

ἀγρὸ τῆς Εἰρήνης Κωβαίου, νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸν χώρο τῆς ἀνασκαφῆς, πιθανῶς ἀποτελοῦν ἀναλήμματα μνημειακῶν κτιρίων τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἐλεγχθεῖ μελλοντικὰ μὲ ἐπιφανειακὸ καθαρισμό, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου.

2. ΑΝΩ ΠΟΛΗ

Στὴν Ἄνω πόλιν, στὴν φυσικὰ ὀχυρωμένη καὶ τειχισμένη ἀκρόπολιν τῆς Μινώας συνεχίστηκε γιὰ δεύτερη⁴⁰ χρονιὰ ὀλιγοήμερη — μόλις ὀκτὼ ἡμερῶν — ἀνασκαφικὴ καὶ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸ τεῖχος στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους (εἰκ. 7), καὶ στὸν οἰκισμό, στὴ νότια κλιτὺ (εἰκ. 8).

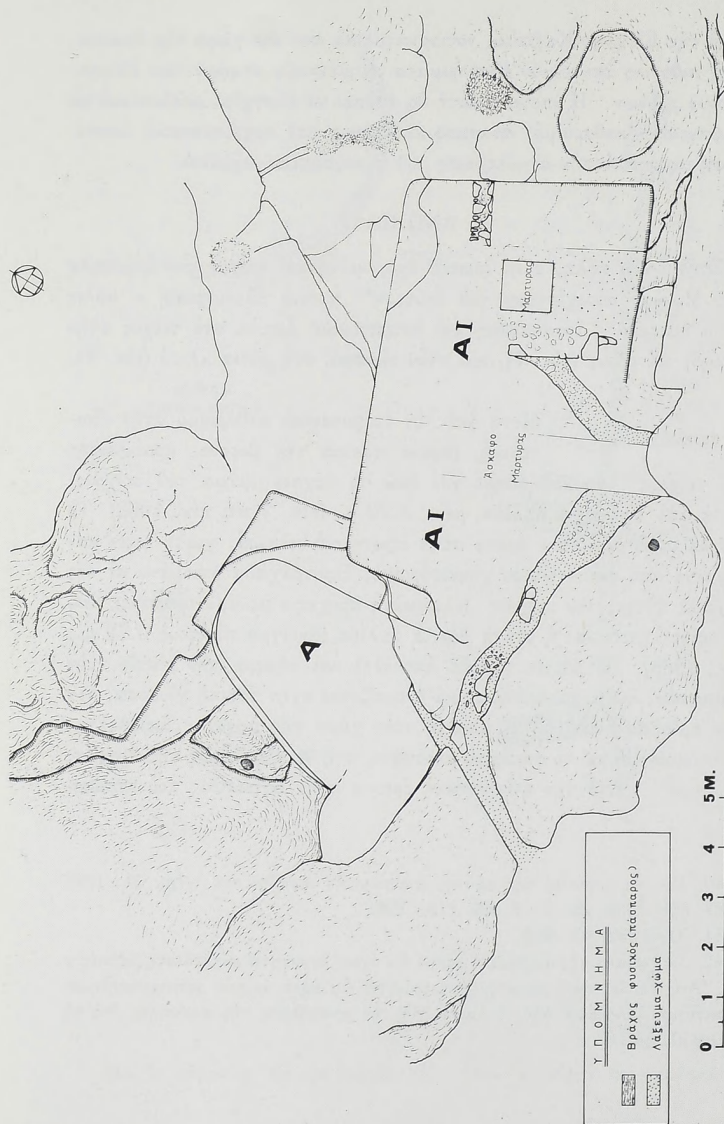
ΤΕΙΧΟΣ

Μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ στὴν ἐξωτερικὴ, βόρεια πλευρὰ τῆς βόρειας προέκτασης τοῦ τείχους⁴¹ ἀποκαλύφθηκε καὶ ἐδῶ τὸ ἀρχαῖο τμῆμα τοῦ τείχους, νότια ἀπὸ τὴ βόρεια πυλίδα, μήκ. 3.20 μ. (εἰκ. 7 καὶ πίν. 196β). Τὸ τμῆμα αὐτὸ δὲν ἦταν ὄρατὸ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρά, γιατί ἦταν καλυμμένο ἀπὸ τὸν νεώτερο χωραφότοιχο, ξεροτράχαλα κτισμένο μὲ τίς ἀρχαῖες πέτρες τοῦ τείχους. Κλεισμένη πρόχειρα μὲ σχιστόπλακες ἀπὸ τὸ τεῖχος ἦταν καὶ ἡ στενὴ βόρεια πυλίδα (ἄνοιγμα πλάτους 0.72 μ., πίν. 196β). Ἡ βόρεια πυλίδα ἀποτελεῖ καὶ σήμερα τὴν εἴσοδο, τὴν «ἐμπασά», ὅπως χαρακτηριστικὰ ὀνομάζεται στὴν τοπικὴ γλώσσα, γιὰ τὴν πρόσβαση ἀπὸ τὴ Β πλευρὰ στὸν χώρο τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης, στὸν ὁποῖο ὁδηγεῖ τὸ σημερινὸ μονόπατι, στὴ θέσις πιθανῶς τῆς ἀρχαίας ἀτραποῦ⁴². Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν Β πυλίδα, ποὺ περιορί-

40. Γιά τίς ἐργασίες τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου στὸ τεῖχος βλ. ΠΑΕ 1983, 328 - 334, εἰκ. 7 - 8, πίν. 216 - 222.

41. Ὁ.π. 332, πίν. 222.

42. Τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀτραποῦ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Ἀπὸ τίς ὥς τώρα παρατηρήσεις φαίνεται ὅτι κατὰ καιροὺς χρησιμοποιήθηκαν περισσότερα μονόπατια ἀπὸ τὸ λιμάνι γιὰ τὴν προσπέλαση τῆς ἀκρόπολης ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά.

Είχ. 8. 'Αϊδωντό καὶ ΑΙ, κάτωψη.

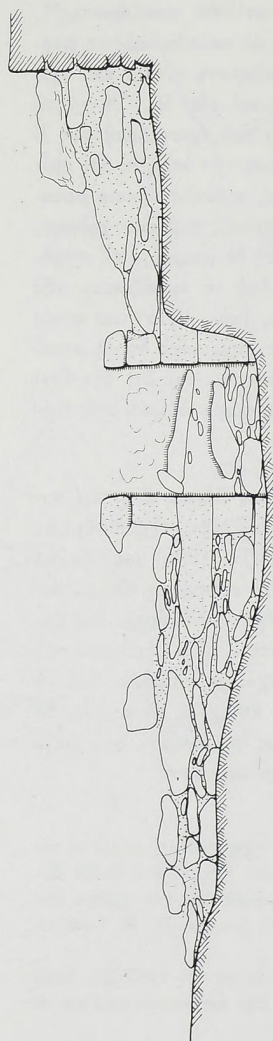
στηκε στήν ἀφαίρεση τῶν πεσμένων λίθων καὶ τοῦ μπαζώματος⁴³, ἀποκαλύφθηκαν οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι, κτισμένοι μὲ καλοδοουλεμένες μαρμαρόπετρες (δολομιτικὸ ἀσβεστόλιθο) καὶ μονοκόμματα πλάκα ἀπὸ σχιστόλιθο στὴ θέση τοῦ κατωφλιοῦ (πίν. 196β καὶ εἰκ. 9). Ἡ χρῆση διαφορετικοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου (μαρμαρόπετρα καὶ σχιστόλιθο) στὴ Β πυλίδα, καὶ ἡ φροντισμένη τοιχοδομία ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὲς οἰκοδομικὲς φάσεις, πιθανῶς κάποια μετασκευὴ τῆς πυλίδας σὲ νεώτερος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου χρόνους, πιθανῶς στοὺς ἐλληνιστικοὺς. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ στηρίξει καὶ ἡ ἐλάχιστη κεραμεικὴ ποὺ προήλθε ἀπὸ τὸ «μπάζωμα» τῆς πυλίδας καὶ χρονολογεῖται στοὺς γεωμετρικοὺς (πίν. 197α) καὶ στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ κεραμεικὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀδιατάρακτα στρώματα, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἀκόμα μελετηθεῖ ἡ τοιχοποιία, ἡ χρῆση τῶν διαφορῶν ὕλικῶν στὶς διαφορὲς περιόδους.

ΠΥΡΓΟΣ

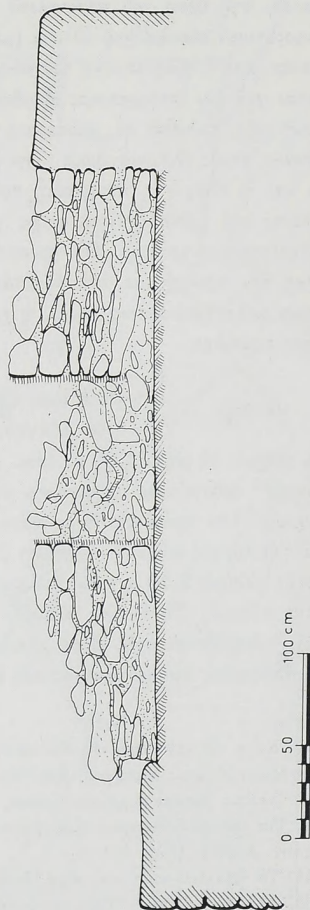
Οἱ ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ βόρεια ἀπὸ τὴν πυλίδα ὁδήγησαν στὴν ἀποκάλυψη τῆς συνέχειας τοῦ τεύχους σὲ μῆκ. 1.60 μ. (εἰκ. 7 καὶ πίν. 197γ, 198α) καὶ τῆς ΝΔ γωνίας⁴⁴ ὀρθογώνιου τετραγώνου κτίσματος στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τεύχους. Ὅτι πρόκειται γιὰ πύργο ἢ προμαχῶνα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ὁ πύργος σώζεται σὲ ἄνισο ὕψος (ἐλάχιστο 0.52 μ., μέγιστο στὴ βόρεια πλευρὰ 2.40 μ.) καὶ ἐφάπτεται στὸ τεῖχος μὲ τὴ βόρεια καὶ τὴ νότια πλευρὰ. Τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου ἀποτελεῖ τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖο συνεχίζεται πρὸς Β σὲ μῆκος 9.30 μ. ὡς τὸν κρημνὸ, στὸ φρῦδι τοῦ ἀπότομου, ὑψηλοῦ βράχου καὶ ἐμποδίζει τὴν πρόσβαση.

43. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῆς ἐξωτερικῆς γωνίας ποὺ σχηματίζει τὸ τεῖχος μὲ τὸν πύργο περισυλλέξαμε κεραμεικὴ διαφορῶν ἐποχῶν, κυρίως ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα, θραῦσμα λύχνου ρωμαϊκῶν χρόνων, θραύσματα κεράμων καὶ ἓνα τεμάχιο ὀφίανου. Γιὰ ἀνάλογο ἐξωτερικὸ προμαχῶνα στὴ γειτονικὴ Δονούσα, βλ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΑΑ 4, 1971, 211 κέ.

44. Τὰ ὅρια τοῦ κτίσματος εἶχαν διαπιστωθεῖ στὴν ἔρευνα τοῦ 1983 (βλ. ΠΑΕ 1983, 333, εἰκ. 7, πίν. 222β) καὶ ἡ ἀποκάλυψή του εἶχε προγραμματιστεῖ γιὰ τὸ 1984.

Εἰκ. 9. Τείχος γεωμετρικῶν χρόνων, ὄψη βάρειας πυλίδας.

Εἰκ. 10. Τείχος γεωμετρικῶν χρόνων, ὄψη τοῦ δυτικῶν τοίχου τοῦ πύργου.

Ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου (πίν. 198α) ἔδειξε ὅτι τὸ πάχος τῶν πλευρῶν τοῦ (μήκους 3.20 ἀπὸ Β - Ν καὶ 3.30 μ. ἀπὸ Α - Δ) εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τοῦ τείχους (0.80 μ.). Ὅμοια εἶναι καὶ ἡ τοιχοδομία μὲ μικρὲς πέτρες ἀπὸ σχιστόλιθο ἀκανόνιστου σχήματος στὶς ἐσωτερικὲς παρειὰς καὶ μεγάλους λίθους ἐπίσης ἀπὸ σχίστη στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη⁴⁴.

Δοκιμαστικὴ τομὴ (μήκ. 5.50 μ.) βόρεια ἀπὸ τὴν πυλίδα, παράλληλη πρὸς τὸ τεῖχος, ἀποκάλυψε τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τείχους καὶ τὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου (πίν. 198α). Στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ πύργου σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. ἀπὸ τὴν βόρεια πυλίδα ἀποκαλύφθηκε ἄνοιγμα πλάτους 0.80 μ. κλεισμένο μὲ προχειροκτισμένες πέτρες (εἰκ. 10)· σὲ βάθος 0.75 μ.⁴⁵ βρέθηκε *in situ* μονοκόμματη, ἀδούλευτη σχιστόπλακα, μήκ. 0.90 μ. προφανῶς τὸ κατώφλι τῆς θύρας, τῆς εἰσόδου τοῦ πύργου ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους. Ἀπὸ τὴν σύντομη⁴⁶ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου διαπιστώθηκαν ἵχνη φωτιᾶς, λείψανα ξυλανθράκων, τέφρα καὶ ἓνας καμένος ἐλαιοπυρῆνας· τὰ ἵχνη φωτιᾶς ἐντοπίστηκαν σὲ μέγιστο βάθος 0.75 καὶ σὲ ἀπόσταση 0.90 μ. ἀπὸ τὸν νότιο καὶ 0.90 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ πύργου⁴⁷. Στὸ ἴδιο βάθος ἀποκαλύφθηκε στρώση «πατημένου» χώματος, ἡ ὁποία πιθανῶς ἀνήκει σὲ δάπεδο καὶ ἐνδεχομένως ἀνάγεται σὲ νεώτερη χρῆση τοῦ πύργου μετὰ ἀπὸ τὴν κατάρρευση, τὸ «μπάζωμα» τῆς θύρας.

44α. Πρβ. ΠΑΕ 1983, Β', 331.

45. Τὰ μοναδικὰ εὐρήματα ἀνάμεσα στὶς πέτρες ποὺ ἔκλειναν τὴν θύρα τοῦ πύργου ἦταν ἐλάχιστα τεμάχια ὀστέων καὶ ἓνα μικρὸ ὄστρακο ἀπὸ ἄβαφο ἄγγειο. Ἀντίθετα, στὸ ἐπίπεδο κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς θύρας (βάθ. 1.05 μ.), στὴν δοκιμαστικὴ τομὴ, τὰ χώματα ἦταν ἀνάμικτα μὲ ἀποπελεκήματα λίθων μεγάλων διαστάσεων (ἡ στρωματογραφία εἶναι ὁρατὴ στὴ δυτικὴ παρειὰ τῆς τομῆς) καὶ ἡ κεραμεικὴ περισσότερη: ὄστρακα κυρίως ἀπὸ ἄβαφα ἄγγεϊα, ἓνα γεωμετρικὸ καὶ ἓνα μελαμβαφεῖς ἐλληνιστικῶν χρόνων.

46. Τεχνικοὶ λόγοι — ἔλλειψη ἐργατῶν καὶ κυρίως ὁ αὐγούστιαικος δυνατὸς βόρειος ἄνεμος — δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πύργου καὶ στὴ βορειοδυτικὴ προέκταση τοῦ τείχους.

47. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἄγγεϊα βρέθηκαν καὶ θραῦσμα ἀπὸ πῆλινο βαρίδι μὲ δύο διαμπερεῖς ὀπές καὶ ἓνα ὄστρακο ἀπὸ τὸ σῶμα μελαμβαφοῦς ἀνοικτοῦ ἄγγειου τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

ΚΥΚΛΙΚΟ ΚΤΙΣΜΑ

Δυτικά ἀπὸ τὴν Β πυλῖδα καὶ τὸν πύργο τοῦ τεύχους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, σὲ μέγιστη ἀπόσταση 12.80 μ. στὴν ὑψηλότερη κορυφὴ τοῦ ὄρους τῆς Μινώας⁴⁷, στὴ νότια πλευρὰ τῶν βράχων ποὺ σχηματίζουν μικρὸ σπηλαιῶδες χάσμα, ἦσαν ὁρατὰ ἀνάμεσα στοὺς θάμνους λείψανα ἀρχαίων τοίχων καὶ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα γεωμετρικῶν κυρίως χρόνων (πίν. 197α). Τὸ χαμηλὸ «χωματοβούνι»⁴⁸ ποὺ ὑψώνεται σὰν τύμβος γύρω ἀπὸ τὸν βράχο τῆς κορυφῆς «τὴν τρουτσούλα τῆς Μουντουλιᾶς» καὶ κυρίως ἡ γειτνίαση μὲ τὴ «μικρὴ σπηλιὰ» ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν ζωντανὴ ἀκόμα παράδοση, «συγκοινωνεῖ μὲ τὴν μεγάλη σπηλιὰ μὲ τὸν θρόνο τοῦ Μίνωα καὶ βγαίνει κάτω στὴ θάλασσα»⁴⁹, ἐξῆψε τὴ φαντασία τῶν κατοίκων τῶν γειτονικῶν χωριῶν γιὰ ἀναζήτηση θησαυρῶν⁵⁰. Ἀψευδὴ μάρ-

47α. Τὸ ὑψόμετρο ἀπὸ τὴν θάλασσα εἶναι 255 μ., ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς Πυλίδας 5.50 μ.

48. Ἡ λέξη «χωματοβούνι» στὴν τοπικὴ γλώσσα δηλώνει τὸ «τεχνητὸ» βουνάκι ποὺ σχηματίστηκε μὲ τὴν μεταφορὰ χώματος γιὰ νὰ καλύψει ἓναν ἢ πολλοὺς τάφους (ταυτὸσημο τῶν λέξεων τύμβος, «τούμπα», «μαγούλα» κλπ.). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κάθε χρόνο οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμοργοῦ μᾶς προτρέπουν, «ἂν θέλομε νὰ βροῦμεν τοὺς θησαυροὺς, νὰ σκάψομεν στὰ «χωματοβούνια», (ἀρχαιολογικὴ θέσις ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Σταυρὸ, ὅπου βρέθηκαν ἀπὸ τὸν Χρ. Τσουντά τάφοι τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ: βλ. ΑΕ 1898, 10, 153 κέ.

49. Ἡ «μεγάλῃ σπηλιὰ τοῦ Μίνωα» βρίσκεται στὴ βραχύωδη βόρεια κλιτὺ τοῦ ὄρους καὶ σήμερα, ἂν καὶ ἔχει καταχωσθεῖ καὶ καταπλακωθεῖ ἐν μέρει ἀπὸ βράχους ποὺ κύλησαν τὸ 1956 μὲ τὸν μεγάλο σεισμὸ τῆς Ἀμοργοῦ (9 Ἰουλίου 1956, 7.5 τῆς κλίμακας Richter) χρησιμοποιοῦνται ὡς μάντρα προβάτων. Πολλοὶ πιστεύουν πῶς ἡ διέξοδός της βρίσκεται «κάπου στὸ κατ' Ἀκρωτήρι» (γιὰ τὴ θέσις βλ. ΠΑΕ 1981, 303, σημ. 2). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐνὺ δὲν διατηρήθηκε τὸ ὄνομα τῆς πόλης τῆς Μινώας – στὴ γλώσσα τῶν Ἀμοργιανῶν ἡ θέσις εἶναι γνωστὴ ὡς Μουντουλιὰ, (πρβ. ΠΑΕ 1981, 304) –, κρατήθηκε ζωντανὴ ἡ παράδοση γιὰ τὸν «βασιλιὰ Μίνωα» καὶ γιὰ τὴν «τοπογραφία τοῦ βασιλείου» του. Ἔτσι, πολλοὶ διηγοῦνται πῶς, ὅταν «ἦτον παιδιὰ τοῦ σχολειοῦ, ἦμπαρ στὴν μεγάλη σπηλιὰ» (πρὶν ἀπὸ τὸ 1956) καὶ εἶδαν «μαρμαρένια τράπεζα, θρόνο μὲ πόδια λιονταρίσα καὶ κλίνη».

50. Σύμφωνα μὲ ἀξιόπιστες πληροφορίες πολλῶν Ἀμοργιανῶν καὶ κυρίως κατοίκων τῶν Καταπόλων «ἔφαψε γιὰ βρέσιμο, μερικὰ χρόνια πρὶν (ἀπὸ) τὸν (Β') Παγκόσμιο πόλεμο, ὁ Νικήτας Νικολάου Σιγάλας, (ὁ ἐπονομαζόμενος) «τοῦ περβολάρη». Ὁ «Νικήτας τοῦ Περβολάρη» κάτοικος Καταπόλων, ἦταν γνωστὸς καὶ γιὰ ἄλλες «ἀρ-

τυρα θησαυροθηρικῆς δραστηριότητος ἀποτελεῖ ὁ ἀκανόνιστος, ἀβαθὴς σήμερα, λάκκος καὶ τὰ γύρω συσσωρευμένα χώματα καὶ οἱ δουλεμένες πέτρες, σὲ μικρὴ ἀπόσταση (1.80 μ.) νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸν βράχο τῆς κορυφῆς. Μὲ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀπὸ τοὺς θάμνους καὶ τὰ ἀγριόχορτα ἀποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων πού φαίνεται πὼς συναντῶν καὶ ἀκολουθοῦν τὴν φορὰ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἀλλοῦ καμπυλόγραμμη καὶ ἀλλοῦ εὐθύγραμμη ὅπως στὴ βόρεια πλευρά (εἰκ. 7). Ἄν καὶ τὰ ὅρια τοῦ «τοίχου» δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀποσαφηνιστεῖ, πιστεύομε πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος ἀναλημματικοῦ «περιβόλου» (εἰκ. 9). Κατὰ τὸν καθαρισμὸ περισυλλέξαμε ἓνα χάλκινο νόμισμα τῆς Ἀρκεσίνης Ἀμοργοῦ (2ος π.Χ. αἰ.), πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ χειροποίητα ἀγγεῖα μὲ ἐρυθρόχρωμο πηλὸ μὲ πολλὰς προσμίξεις χαλκικῶν καὶ μαρμαρυγία, ἀρκετὰ γεωμετρικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων⁵¹.

ΤΕΙΧΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση καὶ τὴν σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση ὅλων τῶν λίθων καὶ κυρίως τῶν πλακῶν ἀπὸ σχιστόλιθο, πού σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τείχους⁵², ἔγιναν

χαϊοφίλες» δραστηριότητες, ὅπως ἡ διάνοιξη τοῦ τάφου στὸ Πέρα Ραχίδι, στὸν ὄρμο Καταπόλων (σχετικὰ βλ. προσεχῶς Δ. ΚΟΚΚΩΝΗΣ, Ταφικὰ Μνημεῖα στὴν Ἀμοργό). Ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ «περβολάρη» πληροφορήθηκα πὼς «ἤβρεν δυὸ χρυσὲς σπεῖρες, τὴν μιὰ ἠπούλησεν στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἄλλην τοῦ τὴν ἠπῆραν». Ἄν καὶ παράτολμο ἀκόμα καὶ ὡς ὑπόθεση, ὁ γνωστὸς σπειρόμορφος σφηκωτήρας κόμης τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἀριθ. εὐρ. 2052, γεωμετρικῶν χρόνων, ἀπὸ τὴν Ἀμοργό (βλ. Β. SEGALL, Katalog der Goldschmiede-Arbeiten (ATHEN 1938) 212 - 213, Suppl. 3 καὶ L. MARANGOU, BCH 99, 1975, 373 εἰκ. 15 καὶ 372 σημ. 19. Grèce des Iles, Paris, Catalogue 1979, 100 εἰκ. 43, Greek Art of the Aegean Islands (Metropolitan Museum 1979 - 1980, 87) θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ, ἂν βρεθοῦν ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, μὲ τὴ «χρυσὴ σπεῖρα» ἀπὸ τὴν Μινῶα.

51. Ἡ κεραμεικὴ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἔχει καταγραφεῖ μὲ ἀριθ. καταλόγου M84/πγ 210 - 220 καὶ M84/πγ 348.

52. Τὴν ὑπόθεσιν αὕτῃ ἐνισχύουν τὸ ὕλικό, σχιστόλιθος, οἱ διαστάσεις (0.080 - 0.85) πού ταιριάζουν ἀκριβῶς στὸ πάχος τοῦ τείχους, καὶ ἡ θέση πού βρίσκονται: φαίνεται πὼς κύλησαν ἀπὸ τὸ τεῖχος λόγω τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ Α - Δ.

ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοί⁵³ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ τείχους ἀπὸ τῆ βόρεια πυλίδα ὡς τὴν τομὴ 1983/1^{53α} (πίν. 198β, 199α). Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε σὲ δυὸ τομές: 1) Στὴν προέκταση πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς τομῆς 1983/1 καί, 2) στὸ τετράγωνο 1984/1, βόρεια ἀπὸ τὴν τομὴ 1983/2 (εἰκ. 7).

ΔΥΤΙΚΗ ΠΡΟΕΚΤΑΣΗ
ΤΟΜΗΣ 1983/1

Ἡ ἀνασκαφὴ στὴ δυτικὴ προέκταση τῆς τομῆς 83/1 σὲ μῆκος 2.40 μ.⁵⁴ ἀπέβλεψε: α) στὸν ἔλεγχο τῆς ὑπόθεσης ὅτι ἡ λιθορριπὴ ἀποτελεῖ τεχνητὸ ἐξισωτικὸ «μπάζωμα», σύγχρονο μὲ τὸ τεῖχος, καί β) στὴν ἐπαλήθευση τῆς χρονολόγησής τοῦ τείχους στὴν γεωμετρικὴ περίοδο⁵⁵. Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι ἐδῶ, κάτω ἀπὸ τὸ «ἐπιφανειακὸ» φυσικὸ στρώμα πάχ. 0.20 - 0.25 μ.⁵⁶ ἀκολουθεῖ τὸ τεχνητὸ στρώμα τῆς λιθορριπῆς ἀδιατάρακτο καὶ χρονικὰ ἐνιαῖο. Ἡ λιθορριπὴ ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς τομῆς καί σὲ βάθος φθάνει ὡς τὰ σημεῖα ποῦ συναντᾷ τὸν ἀνώμαλο ριζισμό βράχο καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τὸ σκληρὸ σὰν πέτρωμα, ἐρυθρόχρωμο παρθένο χῶμα. Ὅπως διαπιστώσαμε καὶ κατὰ τὴν ἔρευνα

53. Καὶ ἐδῶ τὰ περισσότερα ὄστρακα εἶναι ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα, ἀρκετὰ χειροποίητα, ὀλιγάριθμα γεωμετρικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων.

53α. Ὁ ἄσκαφος χώρος μεταξὺ τῶν τομῶν 1983/1 καὶ 1983/2 ἔχει μῆκ. 8.60 μ., καὶ μεγ. 6 μ. Τὸ ὄρατὸ ὕψος τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ τείχους μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου κυμαίνεται μεταξὺ 0.25 καὶ 0.45 μ. καὶ ἐδῶ ἡ φροντισμένη τοιχοποιία — μὲ μικροὺς λίθους — εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνην τῶν τομῶν 1983/1 καὶ 1983/2: βλ. ΠΑΕ 1983, Β', 331.

54. Βλ. ΠΑΕ 1983, Β', 329 - 332. ὅπως σημειώνεται στὸ ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς 1984, σελ. 369: «Ἐπειδὴ κατὰ τὴν περυσινὴ ἔρευνα δὲν εἴχαμε ὀλοκληρώσει τὴν ἔρευνα σὲ βάθος σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς τομῆς, ἀλλὰ εἴχαμε διακόψει στὸ δυτικὸ τμήμα σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ὅ,τι στὸ ἀνατολικό, ὅπου σὲ βάθος 2.05 μ., εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ὁ πάσπαρος καὶ ἡ θεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ τείχους, προεκτείναμε τὴν τομὴ πρὸς τὰ δυτικὰ κατὰ 2.40 μ.».

55. Βλ. ΠΑΕ 1983, Β' 329 κέ. καὶ κυρίως 333 - 334.

56. Τὸ πάχος τῶν χωμάτων τοῦ ἀνώτερου στρώματος στὴν δυτικὴ ἐπέκταση εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ ὅ,τι στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς λόγω τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Α πρὸς Δ.

τῆς τομῆς 83/1 οἱ μεγαλύτεροι λίθοι ἀπὸ σχίστη, ἀκανόνιστου σχήματος⁵⁷ ἐντοπίζονται ἐκεῖ ὅπου ὁ βράχος σχηματίζει βαθιές κοιλοότητες, τὰ ἀποπελεκήματα⁵⁸ στὰ σημεῖα ὅπου τὸ ἔξαρμα τοῦ βράχου εἶναι ὑψηλὸ καὶ τὰ μικρὰ χαλίκια ἀπὸ τὸ ἐρυθρόχρωμο σκληρὸ χῶμα.

Τὸ τεχνητὸ στρώμα τοῦ μπαζώματος χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν κεραμικὴ⁵⁹ πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Τὴν ὁμάδα τῆς χρονολογήσιμης κεραμικῆς ἀποτελοῦν ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα τροχήλατα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μὲ γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση ἢ ἀδιακόσμητα μὲ μελανόχρωμο γάνωμα· εὐάριθμα εἶναι καὶ τὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα χειροποίητα, καμωμένα ἀπὸ ἀκάθαρτο ἐρυθρόχρωμο πηλὸ μὲ προσμίξεις χαλικιῶν καὶ μαρμαρυγία· ἐπειδὴ ὅμως ἡ χρονολόγησις αὐτῆς τῆς ὁμάδος τῆς κεραμικῆς παραμένει ἀκόμα προβληματικὴ⁶⁰ πρὸς τὸ παρόν, καταγράφεται ἀπλῶς μεταξὺ τῶν ἄλλων εὕρημάτων κεραμικῆς ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς λιθορριπῆς. Σημειώομε ἀκόμη ὅτι βρέθηκε καὶ ἓνα μικρὸ θραῦσμα ἀπὸ πυρήνα ὀφianoῦ, μερικὰ ὅστὰ ζῶων καὶ ἀρκετὰ θαλάσσια ὄστρεα. Ἡ θέσις, τὸ μέγεθος καὶ οἱ διαστάσεις τῶν λίθων τοῦ ἐξισωτικού «μπαζώματος» στὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τείχους ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται γιὰ ἡθελημένη ἀπόρριψιν τῶν ἄχρηστων λίθων γιὰ νὰ γεμίσει ἡ τάφρος θεμελιώσεως καὶ γιὰ ἐνίσχυσιν τοῦ μικροῦ πάχους τοῦ τείχους.

57. Οἱ μεγάλοι μεγέθους ἀκανόνιστοι λίθοι ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς μαστόρους στὴν τοπικὴ γλῶσσα «μόλοι»: «οἱ λίθοι ποὺ δὲν εἶναι κατάλληλοι γιὰ κτίσιμο, δὲν κλειδώνουν, δὲν ἐφαρμόζουν· οἱ μικροὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ μόλωμα στὸ κτίσιμο, ἐνῶ οἱ μεγάλοι γιὰ νὰ γεμίσουν λάκκους, φρεάτια κλπ.».

58. Εἶναι ἀπολύτως βέβαιον πὼς δὲν πρόκειται γιὰ φυσικὴ λατύπη, ἀπολεπίσματα ἀπὸ τὴν ἀποσάθρωσιν καὶ τὴν διάβρωσιν τῶν ριζιμιῶν βράχων (τοῦ πασπάρου) ἀλλὰ γιὰ ἀποπελεκήματα ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὴν κατεργασία τῶν λίθων γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ τείχους.

59. Ἡ κεραμικὴ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἔχει ταξινομηθεῖ ἀνάλογα μὲ τὸ βάθος καὶ τὴν ἀκριβῆ θέσιν προέλευσιν καὶ ἔχει καταγραφεῖ μὲ ἀριθ. κατ. Μ84/πγ 264 - 289. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ χειροποίητα ἀγγεῖα, ἂν καὶ ἔχουν ταξινομηθεῖ στρωματογραφικὰ, δὲν ἔχουν ἀκόμα καταγραφεῖ.

60. Πρβ. ΠΑΕ 1983, Β', 333 καὶ Ἔργον 1984, 91 καὶ παραπ. σελ. 357.

ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ 1984/1
ΤΟΜΗ Β/Ν

Ἡ διάνοιξη τομῆς βόρεια ἀπὸ τὴν τομὴ 1983/2⁶¹ στὸ μέσον τοῦ τετραγώνου 1984/1⁶² ἀπέβλεψε στὴν ἀποσαφήνιση τῶν ὁρίων τοῦ κάθετου στὸ τεῖχος βαθμιδωτοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὸ 1983 ἡ νότια ὄψη καὶ ἐν μέρει ἡ ἄνω ἐπιφάνεια (πίν. 198β). Μολονότι μὲ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ διαγράφονται εὐκρινῶς τὰ ὅρια τῆς ἄνω ἀπόληξης τοῦ τοίχου καὶ μικρὸ μέρος τῆς βόρειας ὀψης του, ἐν τούτοις προχωρήσαμε στὴν διάνοιξη δοκιμαστικῆς τομῆς Β/Ν γιὰ νὰ ἐπαληθεύσουμε τὴ χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς του. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔδωσε ἡ ἔρευνα στὴν τομὴ Β/Ν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπιβεβαιώνουν τὴ χρονολόγηση στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, συγχρόνως μὲ τὸ τεῖχος, ἐνισχύουν καὶ τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ βαθμιδωτὸ τοῖχο γιὰ τὴν ἀντιστήριξη τοῦ τείχους στὴν ἐσωτερικὴ του πλευρά⁶³. Τὸ μῆκος τοῦ ἀντερείσματικοῦ τοίχου εἶναι 3.50 μ. στὴν «πατούρα» τῶν θεμελιῶν καὶ τὸ πλάτος 1 μ., ἐνῶ οἱ τρεῖς μονοκόμματα πλάκες ἀπὸ σχιστόλιθο ποὺ βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση ἔχουν πλάτος 1.20 μ., προεξέχουν κατὰ 0.20 μ. ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ τοίχου καὶ σχηματίζουν τρεῖς χαμηλὲς βαθμίδες ὕψ. 0.20 μ. (πίν. 198β).

Ἡ τοιχοποιία τῆς βόρειας ὀψης τοῦ ἀντερείσματικοῦ τοίχου εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνην τῆς νότιας, ὀριζόντιες σειρὲς μικρῶν λίθων ἀπὸ σχίστη (εἰκ. 11). Καὶ στὴ βόρεια πλευρά, ὅπως καὶ στὴ νότια ὁ τοίχος εἶναι θεμελιωμένος ἐπάνω στὸν ἀνώμαλο ριζιμιὸ βράχο, στὸν «πάσπαρο». Σημαντικὸ ὄφελος γιὰ τὴ μελέτη τῆς θεμελίωσης τῶν τοίχων ἦταν ἡ ἀνεύρεση καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ στὶς τομὲς 83/1 καὶ 83/1 - δυτικὴ προέκταση (1984), τεχνητοῦ στρώματος λιθορριπῆς, ἐξισωτικοῦ «μπαζώματος». Τὸ στρώμα τῆς λιθορριπῆς ποὺ συναντήσαμε κάτω ἀπὸ τὸ φυσικὸ στρώμα (πάχ. 0.25 μ.)⁶⁴ ἦταν ἀδιατάρακτο καί, ὅπως συνάγε-

61. Ὁ.π. 332.

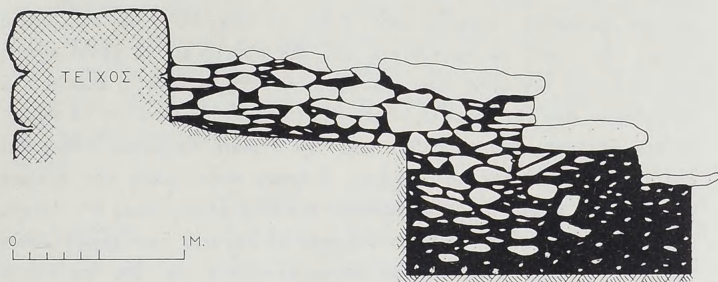
62. Στὸ ἐξῆς Τε 84/1 καὶ τομὴ Β/Ν.

63. Πρβ. ΠΑΕ 1983, Β', 332, 333 σημ. 4.

64. Τὸ στρώμα χαρακτηρίζεται ἀπὸ χαλαρά, ἀφράτα χώματα μὲ ρίζες ἀσφοδέλων καὶ λιγοστὲς κατεργασμένες καὶ ἀκατέργαστες πέτρες μὲ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

ται ἀπὸ τὴν χρονολογήσιμη κεραμεικὴ τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, χρονικὰ ἐνιαῖο. Τὸ ἀνισόπαχο στρώμα τῆς λιθορριπῆς, λατύπη μικρῶν καὶ μεγάλων ἀποπελεκημάτων ἀπὸ τὴν κατεργασία τῶν λίθων, ἐντοπίστηκε κυρίως στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς, ὅπου καὶ ἡ μεγαλύτερη κλίση τοῦ βραχίωδους ἐδάφους⁶⁵. Ἡ ἔρευνα τῆς ὀριζόντιας στρωματογραφίας ἔδειξε ὅτι τὰ μικρὰ ἀποπελεκήματα ἀπαντοῦν ἐκεῖ ὅπου ὁ φυσικὸς βράχος βρίσκεται ὑψηλότερα, στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς, ἐνῶ οἱ

Βόρεια ὄψη

Εἰκ. 11. Τείχος γεωμετρικῶν χρόνων, βόρεια ὄψη ἀντερεισματικοῦ τοίχου με βαθμίδες.

μεγάλοι λίθοι ἀκανόνιστου σχήματος στὸ νότιο, βαθύτερο, τμήμα τοῦ πασάρου, σὲ μικρὴ ἀπόσταση (0.50 μ.) ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου.

Στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς ἀποκαλύφθηκε φυσικὴ ἐγχοπή τοῦ πασάρου, γεμάτη με εὐμεγέθεις λίθους ἀκατέργαστους, προφανῶς γέμισμα γιὰ τὴν ὑποθεμελίωση τοῦ τοίχου⁶⁶.

65. Τὸ ἐπίπεδο τοῦ Τε 84/1 εἶναι ἐπικλινὲς ἀπὸ Β - Ν καὶ ἀπὸ Α - Δ. Ἡ κλίση ἀπὸ Β πρὸς Ν κυμαίνεται ἀπὸ 0.00 ὡς 0.15 μ. περίπου. (Οἱ μετρήσεις ἔγιναν με ἐμπειρικὸ τρόπο καὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβεῖς.)

66. Τὰ λιγοστὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν ἐδῶ προέρχονται ἀπὸ ἄβαφα χειροποίητα ἀγγεῖα τῆς γνωστῆς ὁμάδας (βλ. σελ. 357, 377) ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα γραπτὸ γεωμετρικῶν χρόνων ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴν χρονολόγησι τῆς κατασκευῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ τοίχου στὴ γεωμετρικὴ περίοδο. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων βρέθηκε καὶ θραῦσμα ὀφίανου.

Στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς ὁ πάσπαρος ἀποκαλύφθηκε σὲ ὀρισμένα σημεῖα σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ φυσικὸ στρώμα, τὸ ὁποῖο περιεῖχε ὄστρακα ἀπὸ χειροποίητα ἄβαφα ἄγγεῖα, ἀλλὰ καὶ γραπτὰ (πίν. 199β-γ) καὶ μὲ μελανὸ γάνωμα γεωμετρικῶν χρόνων⁶⁷. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τὰ περισσότερα εὐρήματα προήλθαν ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα, ἢ στρωματογραφία τοῦ ὁποῦρου παρουσίασε κάπως διαφορετικὴ εἰκόνα. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὴν παρουσία στρώσης χώματος πάχ. 0.07 - 0.09 μ. κάτω ἀπὸ τὴν λατύπη. Τὰ εὐρήματα ὥστόσο εἶναι εἰδολογικὰ καὶ χρονολογικὰ ὅμοια μὲ τοῦ νότιου τμήματος τῆς τομῆς. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀποκάλυψη τμήματος τοιχαρίου μήκ. 1.35 καὶ πάχ. 0.40 μ., στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ. Ἡ χρονολόγηση τοῦ τοιχαρίου δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατὴ, ἐφόσον ἡ ἔρευνα τοῦ τετραγώνου δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Σημειώνουμε ὥστόσο ὅτι τὰ περισσότερα ὄστρακα, πού προήλθαν ἀπὸ τὴν στρώση πεσμένων λίθων καὶ λατύπης πού κάλυπτε τὸ τοιχάριο, ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῆς ἄβαφης χειροποίητης κεραμεικῆς πού βρέθηκε καὶ στίς ἄλλες τομὲς στὸ τεῖχος καὶ στὴν Κάτω πόλη^{67α} καὶ συνυπῆρχαν μὲ λιγοστὰ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων συγκαταλέγονται καὶ δύο θραύσματα ἀπὸ ἀνάγλυφους πίθους, ἕνας λίθινος τριπτήρας (ὑψ. 0.06 μ.) καὶ δύο λεπτὰ στρογγυλὰ κομμάτια ἀπὸ «μολυβόπετρα» (σχιστόλιθο μὲ μαρμαρυγία), πιθανῶς πώματα πίθων. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγηση τοῦ τοιχαρίου καὶ ἡ μορφή τοῦ κτίσματος στὸ ὁποῖο ἀνήκει, ἐλπίζομε ὅτι θὰ ἀποσαφινιστοῦν ὅταν ὀλοκληρωθοῦν ἡ ἔρευνα τοῦ τετραγώνου καὶ ἡ συστηματικὴ μελέτη ὅλων τῶν εὐρημάτων.

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ
Ο «ΟΙΚΙΣΜΟΣ»

Ἡ διαμόρφωση ὅλου τοῦ χώρου τῆς περιτειχισμένης ἢ φυσικὰ ὀχυρωμένης ἀκρόπολης τῆς Μινώας, στὴ νότια πλαγιά τοῦ ὄρους τῆς Μουντουλίας, σὲ ἄνδρα⁶⁸ μὲ ξερολιθιές, δημιουργεῖ σήμερα σύγχυση καὶ παρου-

67. Ἡ γεωμετρικὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ Τε 84/1 ἔχει καταγραφεῖ μὲ ἀριθ. κατ. Μ 84/πγ 224 - 263 καὶ Μ 84/πγ 346.

67α. Βλ. παραπ. σελ. 357, 377.

68. Τὰ ἄνδρα, γνωστὰ στὴν τοπικὴ γλώσσα ὡς «χτιά» εἶναι λωρίδες χωραφιῶ

σιάζει παραπλανητική εικόνα, ἀφοῦ ὅλοι οἱ τοῖχοι τῶν ἀνδρῶν εἶναι κτισμένοι μὲ ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ σχιστόλιθο ἢ «μαρμαρόπετρα»· οἱ περισσότεροι τοῖχοι τῶν ἀνδρῶν «πατοῦν» ἐπάνω σὲ ἀρχαίους τοίχους, ὁρατοὺς σὲ μεγάλο μῆκος καὶ ἱκανὸ ὕψος, ἢ εἶναι θεμελιωμένοι σὲ ἀρχαῖες ἐγκοπές, λαξευμένες στὸν φυσικὸ βράχο, τὸν πάσπαρο.

Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τὰ κτίσματα τῶν ὁποίων ἡ βόρεια πλευρὰ εἶναι λαξευμένη στὸν σκληρὸ βράχο καὶ σώζονται σὲ μεγάλο ὕψος (ὡς 4 μ.) καὶ μερικὰ χρησιμεύουν ἀκόμα γιὰ τὴν προστασία τῶν αἰγοπροβάτων. Ἀπὸ τὰ ἑνδεκα ὁρατὰ χωρὶς ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἐρευνήθηκαν κατὰ τὸ 1984 ἀνασκαφικὰ δύο (εἰκ. 8). Βρίσκονται στὴν προστατευμένη ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς βόρειους καὶ βορειοανατολικοὺς ἀνέμους νότια πλευρὰ τοῦ ὄρους, σχεδὸν στὴν κορυφή, ΝΔ ἀπὸ τὸ «κυκλικὸ» κτίσμα σὲ μέγιστη ἀπόσταση, 37.50 μ., σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, καὶ σὲ ἀπόσταση 40.30 μ., ΝΔ ἀπὸ τὴν βόρεια πυλίδα.

«ΑΨΙΔΩΤΟ»
ΚΤΙΣΜΑ

Τὸ σχετικὰ μικρῶν διαστάσεων ἐπίμηκες κτίσμα ὀνομάστηκε ἀψιδωτὸ (εἰκ. 8 καὶ πίν. 200α-β) ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ λαξεύματος στὴ βόρεια πλευρά. Τὸ ὕψος τοῦ βράχου στὸν ὁποῖο εἶναι λαξευμένες οἱ τρεῖς πλευρές, βόρεια, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ, εἶναι ἄνισο· ἡ βόρεια πλευρὰ ἔχει τὸ μεγαλύτερο ὕψος 3 μ. Τὸ ἄνισο ὕψος τῶν τριῶν πλευρῶν ἀκολουθεῖ ὅπως φαίνεται τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τοῦ βράχου. Στὴ βόρεια πλευρὰ εἶναι ὁρατὰ λαξεύματα γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς ἀνωδομῆς⁶⁹ (πίν. 200α, 201α). Λαξευμένες φαίνονται καὶ οἱ ἀνώτερες ἐπιφάνειες τῶν βράχων τῶν δύο πλευρῶν ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, γιὰ νὰ δεχθοῦν λιθόκτιστο τοῖχο, ὅπως στὰ κτίσματα στὴν Κάτω πόλη. Τὸ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, εἶναι 4.60 μ., τὸ ἄνοιγμα τῆς νότιας πλευρᾶς 3.80 μ., ἐνῶ ἡ χορδὴ τοῦ τόξου τῆς ἀψίδας στὴ

ἄνισου πλάτους· ἄλλοτε τὰ ὄργανα καὶ τὰ ἔσπερνα δημητριακά, σήμερα σπέρνουν ὄσπρια ἢ τὰ χρησιμοποιοῦν ὡς βοσκοτόπους.

69. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῶν βαθμιδωτῶν ἐγκοπῶν στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ἑλλειψοειδοῦς βόρειας πλευρᾶς θὰ βοηθήσει στὴν ἀποκατάσταση τῆς εἰκόνας τῆς στέγης τοῦ κτίσματος.

βόρεια πλευρὰ εἶναι 2.30 μ. Τὸ πάχος τῶν πλευρῶν (Α καὶ Δ) εἶναι 0.70 μ. - 0.71 μ. Τὰ ὅρια τῆς ἀνοικτῆς σήμερα, «ἀτοιχίστης» νότιας πλευρᾶς καὶ ἡ τυχὸν λάξευση γιὰ θεμελίωση τοῖχου ἢ κατωφλιοῦ θύρας δὲν εἶναι σαφὴ ἐπειδὴ τὰ τεχνητὰ λαξεύματα συγχέονται μὲ τὶς φυσικὰς σχισμὰς καὶ τὶς ἐγκοπὰς ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν μακρόστενη διάβρωση τοῦ βράχου⁷⁰. Παρόλο ποὺ ὁ γυμνὸς φυσικὸς βράχος, σήμερα τὸ «δάπεδο» τοῦ χώρου, ἦταν ὁρατὸς σὲ ἀρκετὰ σημεῖα πρὶν ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ κυρίως στὸ νότιο τμήμα, καὶ τὸ ἐλάχιστο πάχος τῆς ἐπίχωσης (ἀπὸ 0.02 ὡς μέγιστο 0.22 μ.), ἀπέκλειαν τὴν παρουσία εὐρημάτων, κατὰ τὸν καθαρισμὸ, καὶ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, περισυλλέξαμε μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ χρονολογήσιμα ἀγγεῖα γεωμετρικῶν⁷¹ καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων⁷², ἓνα θραῦσμα λύχνου, πολλὰ θραύσματα ἀπὸ ἄβαφα χρηστικά σκεύη (λαβὲς, χεῖλη, βάσεις ἀμφορέων κλπ.) καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ χειροποίητα ἀγγεῖα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ἐρυθρόχρωμο πηλὸ μὲ προσμίξεις χαλικίων. Γιὰ στρωματογραφία βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος, ὅχι μόνον ἐπειδὴ δὲν τὸ ἐπιτρέπει τὸ ἐλάχιστο πάχος τῆς στρώσης ποὺ κάλυπτε τὸν φυσικὸ βράχο - «δάπεδο», ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ στοὺς ἀνυδρὺς τόπους χωρὶς βλάστηση, ὅπως εἶναι ἡ Ἀμοργός, τὰ αἰγοπρόβατα ἀνασκαλεύουν τὸ καλοκαίρι τὸ ξερὸ χώμα (ὡς βάθος 0.20 - 0.25 μ.) ἀναζητώντας τροφὴ στὶς ρίζες τῶν αὐτοφυῶν φυτῶν.

Ἡ χρονολόγηση τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος, στὴ γεωμετρικὴ περίοδο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθεῖ μόνον στὶς πενιχρὰς μαρτυρίες τῆς κεραμεικῆς· τὴν ὑπόθεση γιὰ χρονολόγηση τῆς χρήσης τοῦ χώρου στὴν περίοδο αὕτὴ ἐνισχύουν σημαντικὰ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ κτίσματος⁷³ καὶ ἡ κεραμεικὴ ποὺ προήλθε ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸ παρακείμενο

70. Στὸ ἐπίμνηκες «αὐλάκι» μὲ φορὰ ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ (βλ. εἰκ. 8) διακρίνονται ἔχνη τεχνητῆς λάξευσης, δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα δυνατόν νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «ἀγωγός» ἢ φυσικὴ σχισμὴ τοῦ βράχου.

71. Ἀριθ. κατ. Μ84/πγ 291 - 292.

72. Θραύσματα ἀπὸ «μεγαρικὸς» σκύφους ἀριθ. κατ. Μ/πμ 121 - 123.

73. Γιὰ τὸν τύπο τῶν ἀψιδωτῶν κτισμάτων στοὺς οἰκισμοὺς τῶν πρώιμων ἱστορικῶν χρόνων βλ. H. DRERUP, Griechische Baukunst in geometrischer Zeit, Arch. Hom. II (1970) O, 25 - 29. Στὸν κατάλογο τῶν ἀψιδωτῶν κτισμάτων ποὺ ἦταν γνωστὰ ὡς τὸ 1970 προστέθηκαν καὶ ἄλλα πού, εἴτε ἀνακαλύφθηκαν εἴτε δημοσιεύ-

λαξευτὸ κτίσμα Α Ι (εἰκ. 8, πίν. 201α) ἡ χρήση τοῦ ὁποίου στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους εἶναι τεκμηριωμένη.

ΚΤΙΣΜΑ Α Ι

Ὁ ἀνατολικὸς «τοῖχος» τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος ἀποτελεῖ τὸν δυτικὸ, τοῦ ἐπίσης λαξευμένου στὸν βράχο κτίσματος πὺν ὀνομάστηκε συμβατικὰ Α Ι⁷⁴ (εἰκ. 8, πίν. 200β, 201α). Οἱ διαστάσεις τοῦ χώρου Α Ι κυρίως στὴν βόρεια πλευρὰ (μῆκος 8.10 μ. καὶ μέγ. ὕψος 3.25 μ.), προσδίδουν στὸ κτίσμα μνημειακὴ ὄψη. Ἡ σχετικὰ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι τὸ παρακείμενο ἀψιδωτὸ ἐπίχωση (μέγ. πᾶχ. 0.40 μ.) ἐπέτρεψε καὶ τὴν διάσωση περισσοτέρων πληροφοριῶν. Ἀπὸ τὴν ὀλιγοήμερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα προέκυψαν σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή, τὴ σχέση μὲ τὸ ἀψιδωτό, τὴ χρονολόγηση καί, κυρίως, γιὰ τὶς περιόδους κατὰ τὶς ὁποῖες χρησιμοποιοῦντο τὸ Α Ι.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν τριῶν γωνιῶν (ΒΔ, ΒΑ καὶ ΝΑ) πὺν εἶναι λαξευμένες στὸν βράχο, πρόκειται γιὰ ἓνα ὀρθογώνιο κτίσμα πιθανῶς τοῦ τύπου τοῦ «εὐρυμέτωπου οἴκου»⁷⁵. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ εἶναι λαξευμένες στὸν βράχο καὶ ἀκολουθοῦν τὸ ἄνισο ὕψος τοῦ καὶ οἱ ἄλλες τρεῖς (Α, Β καὶ Ν). Οἱ ἐγκοπὲς («πατούρες») γιὰ τὴν

ἦσαν μετὰ ἀπὸ τὴν πάντα βασικὴ μελέτη τοῦ Drerup. Βλ. π.χ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΑΑ 6, 1973, 256 (Δονούσα), ΑΑΑ, 4, 1971, τεύχ. 2, 210-216. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1979, 45. L. KAHIL, AntK 1982. C. BERARD, AntK 14, 1971, 59 κέ. εἰκ. 2. P. AUBERSON, AntK, 17, 1974, 60 κέ. πίν. 14.15 MALLWITZ, AA 1981 60 μ. (Ἐρέτρια). Δ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ, ΠΑΕ 1979, 236 κέ. κυρίως 241, 247, 249 (Πάρος, Κουκουναριές). M.R. POPHAM, L.H. SACKETT, P.J. THEMELIS, Lefkandi I, The Iron Age. The Settlement (1980) 214. W.A. MCDONALD, W.D.E. COULSON, J. ROSSER, Excavations at Nichoria in Southwest Greece III. Dark Age and Byzantine Occupation (1983) 44 - 53 καὶ τελευταία: H. LAUTER, Lathuresa, Attische Forschungen II (1985), 22 μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

74. Στὸ Ἔργον 1985, 93, γράφεται λανθασμένα «Α Ι» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Α Ι.

75. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ μονόχωρου «εὐρυμέτωπου οἴκου» στὰ πρωτογεωμετρικὰ καὶ γεωμετρικὰ χρόνια βλ. DRERUP, ὁ.π. 05 κέ. καὶ γιὰ τὸν «διμερὲς» οἶκο βλ. DRERUP, ὁ.π. 09 κέ. Στὴν περίπτωση τοῦ Α Ι δὲν ἔχει ἀποσαφηνιστεῖ ἀκόμα ἂν εἶχε μίαν εἴσοδο στὴ νότια πλευρὰ, μίαν δευτέρη στὴ βόρεια ἀπόληξη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ «ἄνοιγμα» στὴ δυτικὴ θύρα «ἐσωτερικῆς» ἐπικοινωνίας μὲ τὸ ἀψιδωτό.

ὑποδοχὴ τῶν λίθων τοῦ τοίχου (πάχ. 0.70 μ.) εἶναι ὁρατὲς κυρίως στὴν ἀνατολική (μῆκ. 4.80 μ., μέγ. ὕψ. 0.80 μ.). Τεχνητὰ λαξεύματα διακρίνονται καὶ στὴν δυτική (μῆκ. 4.20) καὶ στὴν νότια (μῆκ. 7.90 μ.). Στὴ νότια πλευρὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε λείψανα «ἀνοίγματος» γιὰ τὴν θύρα τῆς εἰσόδου. Ἡ ἐγκοπὴ στὴν δυτικὴ πλευρὰ μέγ. πλ. 0.70 μ., (εἰκ. 8) πιθανῶς ὑποδηλώνει «θύρα» ἐπικοινωνίας μὲ τὸ παρακείμενο ἀψιδωτὸ κτίσμα⁷⁶. Ὡστόσο κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Α I εἶναι πρόωρη, ἀφοῦ δὲν ἔχουν ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ λεπτομερὴς ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση ὅλων τῶν τεχνητῶν λαξευμάτων καὶ τῶν φυσικῶν ἐγκοπῶν ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὶς ρίζες τῶν θάμνων καὶ τὴν μακρόχρονη διάβρωση τοῦ βράχου.

Ἡ ὥς τώρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἀποκάλυψε τοιχάριο κάθετο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος μήκους 1.35 μ., πάχους 0.39 μ., καὶ σωζ. ὕψους 0.45 μ., σὲ ἀπόσταση 1.75 μ., ἀπὸ τὴν βόρεια πλευρὰ εἶναι κτισμένο μὲ λίθους ἀπὸ σχίστη καὶ μερικὲς «μαρμαρόπετρες» ἀκανονίστου σχήματος, χωρὶς συνδετικὸ ὕλικό.

Σὲ τοιχάριο, πιθανῶς κάθετο στὴν νότια πλευρὰ τοῦ κτίσματος, ἀνῆκει καὶ ἡ σειρὰ τῶν λίθων ποὺ ἐδράζονται στὸν φυσικὸ βράχο «δάπεδο» τοῦ Α I.

Συμφυῆς μὲ τὸν βράχο στὴν ἀνατολικὴ ἀπόληξη τῆς βόρειας πλευρᾶς εἶναι τὸ «πεζούλι», εἶδος θρανίου (;) μῆκ. 2.50 μ. (εἰκ. 8).

Τὰ κινητὰ εὐρήματα καὶ οἱ στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις ἀπὸ τὶς δοκιμαστικὲς τομές, κυρίως κατὰ μῆκος τῆς βόρειας (πίν. 201α-β), τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐπιτρέπουν νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: Ἡ χρονολογήσιμη κεραμεικὴ⁷⁷ καὶ τὰ νομίσμα-

76. Ἐὰν τελικὰ ἀποδειχθεῖ πὺς ὁ «μεσότοιχος» (δυτικὸς) τοῦ Α I καὶ ἀνατολικὸς τοῦ ἀψιδωτοῦ, ὅχι μόνον χωρίζει, ἀλλὰ καὶ ἐνώνει τὰ δύο κτίσματα, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε παράλληλα «διμερῆ» κτίσματα ὅπως π.χ. στὴν Δονούσα, Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 25, 1970, 426 - 428 καὶ ΑΔ 26, 1971, 465 - 467 καὶ σημ. 73.

77. Ἀκαθόριστης χρονολογίας εἶναι ἡ ὁμάδα τῆς χειροποίητης κεραμεικῆς ἀπὸ ζωηρὸ ἐρυθρόχρωμο πηλὸ μὲ προσμίξεις χαλικιῶν καὶ μαρμαρυγία, τυπολογικὰ ὅμοια μὲ ἐκείνην ποὺ βρέθηκε στὶς τομές τοῦ τείχους καὶ στὴν κάτω πόλη (βλ.

τα⁷⁸ οδηγούν στην διαπίστωση ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε σε δύο τουλάχιστον περιόδους, στη γεωμετρική⁷⁹ (πίν. 202α) και στην έλλη-
νιστική⁸⁰ (πίν. 202β). 'Η συνύπαρξη οστράκων από άγγεία γεωμετρι-
κών και ελληνιστικών χρόνων σε όλες τις στρώσεις, από την επιφανει-
ακή ως τον φυσικό βράχο - «δάπεδο», δεν επιτρέπει την ευκρινή ανα-
γνώριση διαφορετικών επιπέδων ζωής στον χώρο. 'Η απουσία όμως εύ-
ρημάτων από τον 7ο ως τον ύψιμο 3ο π.Χ. αιώνα, αποτελεί σημαντική
μαρτυρία για πιθανή εγκατάλειψη⁸¹ του χώρου τουλάχιστον τέσσερις
αιώνες στους αρχαίους και κλασικούς χρόνους.

'Η χρονική διάρκεια της χρήσης του χώρου κατά την γεωμετρική
περίοδο θα αποσαφηνιστεί μετά από την μελέτη της κεραμεικής (σχή-
ματα αγγείων, διακόσμηση), ή οποία ενδέχεται να δώσει και στοιχεία
σχετικά με την λειτουργία, τον προορισμό του Α Ι κατά την περίοδο
αυτή. Για τον καθορισμό των χρονικών ορίων της δεύτερης⁸² (;) χρήσης
του χώρου στα ελληνιστικά χρόνια σημαντικές μαρτυρίες αποτελούν τα
δύο νομίσματα, 3ου και 2ου π.Χ. αιώνα⁸³, και ή χρονολογήσιμη κερα-

σημ. 67α). 'Εδώ αξιοσημείωτη είναι ή παρουσία όρισμένων οστράκων, τα παράλληλα
των οποίων χρονολογούνται στην ΠΚ περίοδο.

78. 'Αριθμ. ΧΝ/Μ 84/22.8: 'Αρκεσίνης, 3ος - 1ος π.Χ. αιών. Πρβ. Σ. ΛΑΜ-
ΠΡΟΣ, Τὰ νομίσματα της νήσου 'Αμοργού, 3 αριθ. 30 και αριθ. ΧΝ/Μ 84/25.8:
'Ανδρου; 3ος - μέσα 2ου π.Χ. αιών.

79. 'Αριθ. κατ. Μ84/πγ 293 - 328 αρκετά είναι γραπτά, άλλα με μελανό γάνω-
μα.

80. «Μεγαρικά» αριθ. καταλ. Μ84/πμ 113 - 114 και 117.

81. 'Ανάλογη εικόνα χρήσης και εγκατάλειψης στους γεωμετρικούς χρόνους και
«ἐπανεγκατάστασης» προδίδει και ή κεραμική από τις δοκιμαστικές τομές (Τετρά-
γωνο 84/1, Β. Πυλίδα, Πύργος) και από τους επιφανειακούς καθαρισμούς (Τείχος,
οίκισμός «κυκλικό» κτίσμα: βλ. παραπ.). Για εγκατάλειψη οίκισμών και έρήμωση στο
τέλος των γεωμετρικών χρόνων βλ. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1979, 50.

82. 'Η χρονολόγηση των λαξευμένων στους βράχους κτισμάτων στους γεωμετρι-
κούς χρόνους στηρίζεται πρὸς τὸ παρὸν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή και στὴν κεραμει-
κή. 'Ωστόσο ή παρουσία πυρήνων ὀψιανού και χειροποίητης κεραμεικής δεν αποκλείει
και παλαιότερη χρήση των χώρων, και ἴσως ἀναθεώρηση της χρονολόγησης των λα-
ξευμάτων.

83. Βλ. παραπ. σημ. 78· και τὰ δύο βρέθηκαν ἐπάνω στὸν φυσικὸ βράχο - «δάπεδο».

μεική, (ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μελαμβαφή, «δυτικῆς κλιτύος» (εἰκ. 12) καὶ ἀπὸ «μεγαρικούς» σκύφους), τὰ θραύσματα ἀπὸ χρηστικά καὶ ἀποθηκευτικά σκεύη (λεκανίδες, λαβές καὶ βάσεις ὀξυπύθμενων ἀμφορέων κλπ.) καθὼς καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα⁸⁴ ποὺ βρέθηκαν στὶς «στρώσεις τῶν λίθων».

Παρόλο ποὺ ὅπως ἤδη σημειώσαμε, τὸ πάχος τῆς ἐπὶχώσης ἦταν μικρό, ἄνισο καὶ κατὰ τόπους διαταραγμένο καὶ δὲν ἐπιτρέπει ἀπόλυτα ἀσφαλεῖς καὶ ἐκτεταμένες στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις, ἡ εἰκόνα τῆς ὀριζόντιας καὶ κάθετης στρωματογραφίας ὁδηγεῖ στὴ διατύπωση ὀρισμένων ὑποθέσεων. Ἡ παρουσία ὀστράκων γεωμετρικῶν χρόνων στὶς ἀνώτερες διαταραγμένες στρώσεις (ἐπιφανειακή, στρώση καλλιέργειας καὶ λίθων πίν. 201β) πιθανῶς ὀφείλεται στὸ ἀνασκάλεμα τῶν χωμάτων καὶ στὸ «ξεχαλίκιασμα»⁸⁵ τοῦ χωραφιοῦ στοὺς νεώτερους χρόνους. Τεχνητῇ, ἀδιατάρακτη κατὰ τόπους, καὶ χρονικὰ ἐνιαία φαίνεται ὅτι εἶναι μόνον ἡ κατώτερη «στρώση λίθων» ποὺ φθάνει ὡς τὸν φυσικὸ βράχο - «δάπεδο» καί, ἀπὸ τὴν κεραμεικῇ, χρονολογεῖται μὲ βεβαιότητα στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Πιστεύομε ὅτι ἡ στρώση αὐτὴ μὲ τοὺς λίθους καὶ τὰ ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων⁸⁵, γεωμετρικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων (εἰκ. 12), ὁρατὴ κυρίως στὴν τομὴ κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος ἐπίστρωσης γιὰ τὴ δημιουργία δαπέδου. Οἱ «νέοι» χρήστες τοῦ Α Ι μεταχειρίστηκαν ὅπως δη-

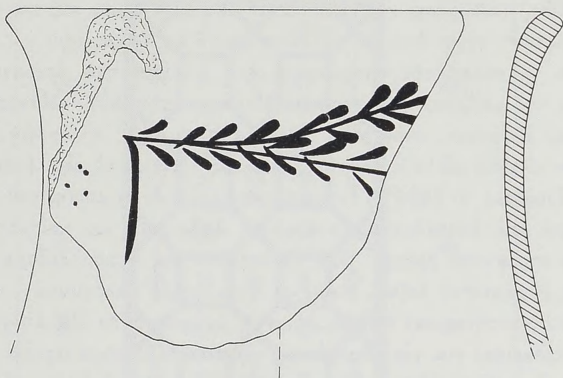
84. Στὰ μικροαντικείμενα συγκαταλέγονται δύο πήλινες ἀγνύθες, 2 σφονδύλια πήλινα καὶ ἓνα λίθινο, ἀπότμημα μολύβδινου συνδέσμου, θραῦσμα ἀπὸ εἰδῶλιο γυναικείας μορφῆς μὲ λείψανα πτυχωμένου ἐνδύματος, μερικά κομμάτια στρωτήρων κεράμων κορινθιακοῦ τύπου. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὴ «στρώση τῶν λίθων», ἦταν καὶ τρία θραύσματα ἀπὸ κίσσηρη, λιγιστὰ ὅστὰ ζῶων καὶ θαλάσσια ὄστρεα καὶ ὑπολείμματα καμένων ὕλων ποὺ κρατήθηκαν γιὰ ἀνάλυση.

85. Γιὰ τὴν σπορά τῶν χωραφίων ἦταν ἀπαραίτητο τὸ «ξεχαλίκιασμα», ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ πέτρες καὶ χαλίκια, ποὺ τὰ συγκέντρωναν συνήθως στὶς «ἄκριες» τοῦ καλλιεργήσιμου χώρου. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ χωραφιοῦ, παρόλο ποὺ ὁ χώρος τοῦ ἀψιδωτοῦ καὶ τοῦ Α Ι δὲν εἶναι μεγάλος, τὸ «ἔσπερναν» ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ὅσπρια γιατί ἦταν χωραφάκι «ἀπάνεμο».

85α. Ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων τῆς ομάδας ποὺ δὲν χρονολογεῖται μὲ βεβαιότητα (πρβ. παραπ. σημ. 77) βρέθηκαν καὶ τρεῖς λεπίδες ὀφισανοῦ.

λώνεται από την χειροποίητη καὶ τὴν γεωμετρικὴ κεραμικὴ ὅλα τὰ πενιχρὰ κατάλοιπα τῶν παλαιότερων «κατοίκων» τοῦ Α Ι.

Ἡ ἐξέταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, ὅπως τὸ «πεζούλι» στὴν ΒΑ ἀπόληξιν τοῦ βόρειου «τοίχου», τὸ κάθετο στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοιχάριο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν τοιχοποιία φαίνεται πὼς χρονολογεῖται στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, τὸ «ἄνοιγμα» στὴν δυτικὴ πλευρά, ἡ πι-

Εἰκ. 12. ΑΙ, θραῦσμα ἀγγείου με διακόσμηση τύπου «δυτικῆς κλιτύος».

θανὴ παρουσία λαξευτῶν ἀγωγῶν, ἐλπίζομε, ὅτι θὰ βοηθήσει στὴν ἀκριβὴ ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ χώρου τοῦ Α Ι⁸⁶ σὲ σχέση καὶ με τὸ παρακείμενο ἀψιδωτὸ κτίσμα καὶ με τὰ ἐπιφανειακὰ ὀρατὰ λαξευμένα στὸ βράχο κτίσματα στὰ χαμηλότερα ἄνδρα⁸⁷.

86. Βλ. παραπ. σημ. 75 καὶ 76. Ὁ προορισμὸς τῶν κτισμάτων ἀψιδωτοῦ καὶ Α Ι, κοσμικὸς ἢ θρησκευτικὸς, δὲν θὰ εἶναι ἄσχετος ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή, τὴν θέσιν στὸν οἰκισμό, τὴν γειννίαση με τὸ τεῖχος κλπ.

87. Ἀξισημεῖωτη εἶναι ἡ σειρά κτισμάτων νότια καὶ νοτιοανατολικά ἀπὸ τὸ Α Ι, στὰ χαμηλότερα ἄνδρα τῆς πλαγιάς καθὼς καὶ δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸ ἀψιδωτό.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ
ΕΡΕΥΝΕΣ

Στὴ βραχὴ ἀνατολικὴ πλαγιά τοῦ ὄρους τῆς Μουντουλιάς διαπιστώσαμε λείψανα βαθμίδων λαξευμένων στὸν βράχο καὶ τμήματα τοίχων σὲ ὅσα σημεῖα οἱ βράχοι εἶναι προσπελάσιμοι· καὶ ἐδῶ περισυλλέξαμε ὅστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων ἐποχῶν, (ΠΚ, γεωμετρικά, κλασικά, ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά). Στὴ ΒΔ κλιτὺ ἐντοπίστηκαν στοὺς αὐχένες τῶν ἀπότομων κρημνῶν τοῖχοι, κτισμένοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως τὸ γεωμετρικὸ τείχος, τὰ σωζόμενα κατὰ τόπους τμήματα τοῦ τείχους (πίν. 203α) καθὼς καὶ κτιριακὰ κατάλοιπα ὀρθογώνιου πύργου, σὲ μικρὴ ἀπόσταση νότια ἀπὸ τὸν εὐλίμενο ὄρμο Κατ' Ἀκρωτήρι.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀνασκαφῆς, στὰ πλαίσια τῶν ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν τῆς μεζίνος περιοχῆς τῆς Μινώας, στὴν θέση «Μάντρες τοῦ (Νικητὰ) Ρούσσου», στὸν λόφο δυτικὰ ἀπὸ τὸ Κατ' Ἀκρωτήρι, νότια ἀπὸ τὴν πλαγιά μὲ τοὺς πρωτοκυκλαδικούς τάφους πού εἶχε ἀνασκάψει ὁ Χρ. Τσουντας τὸ 1894⁸⁸, ἐντοπίστηκαν λείψανα ὀχύρωσης τοῦ λόφου, λιθοσφωροὶ ἀπὸ ἀποπελεκήματα ἀρχαίων λαξεύσεων καὶ κτίσματα λαξευμένα στὸ φυσικὸ βράχο. Ὅλα τὰ ὅστρακα πού περισυλλέξαμε, σχοινοειδεῖς ἐγχάρακτες λαβές, πυθμένες ἀγγείων μὲ «πλέγματα», πήλινα σφονδύλια, πυρῆνες καὶ λεπίδες ὀφειανοῦ, ἀνήκουν στὴν ΠΚ ἐποχή. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸν οἰκισμὸ τοῦ γνωστοῦ ΠΚ νεκροταφείου.

Στὸν ὄρμο Κατ' Ἀκρωτήρι, σὲ ἀπόσταση μόλις 2.30 μ., ἀπὸ τὴν θάλασσα, στὸ «περιβόλι» τῆς Μόσχας Γρίσπου, τὸ γένος Δεσποτίδου⁸⁹, σὲ μνημειακὸ οἰκοδόμημα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, καθάρισαν καὶ ἀποκαλύψαν ψηφιδωτὸ δάπεδο διαστάσεων 3.17 μ. × 1.58 μ. (πίν. 203β).

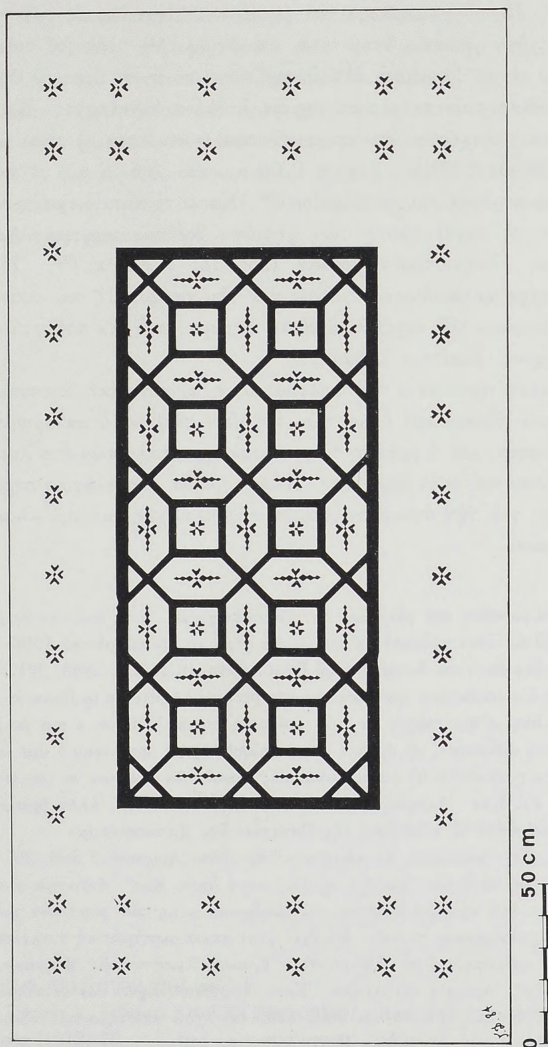
Τὸ ψηφιδωτὸ σώζεται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση⁹⁰ καὶ τὰ γραμμικὰ γεωμετρικὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκατάστασή

88. ΑΕ 1898, 10 καὶ 166 - 168.

89. Τὴν ὑπάρξη τοῦ ψηφιδωτοῦ στὸ «περιβόλι τοῦ Δεσποτίδου» γνώριζε ἀπὸ χρόνια ὁ Γυμνασιάρχης Μιχ. Μωραϊτάκης· τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Ὁ καθαρισμὸς ἔγινε ἀπὸ τοὺς φύλακες τῶν ἀρχαιοτήτων μὲ τὴν συνεργασία τῆς Βασιλικῆς Παππὰ καὶ τοῦ Δημήτρη Κοκκῶνη.

90. Τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ στὸ ψηφιδωτὸ προξένησαν οἱ ρίζες τῆς φραγκοσυ-

Είχ. 13. Κατ' 'Αχρωτήρι, ψηφιδωτό δάπεδο. Σχεδιαστική αποκατάσταση.

του (εἰκ. 13). Ὁ «κάμπος» τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι λευκός, τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων μελανό, ὑποκίτρινο καὶ λευκό. Οἱ τέσσερις τοῖχοι ποὺ περιβάλλουν τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο σώζονται σὲ ἄνισο ὕψος (0.05 - 0.45 μ.) καὶ διατηροῦν σὲ μερικά σημεῖα λείψανα κονιάματος. Κατάλοιπα μνημειακῶν τοίχων μὲ συνδετικό κονίαμα («κουρασάνι») εἶναι ὁρατὰ σὲ ὕψος 1.30 ὥς 2.20 μ., πάχους 0.60 μ., καὶ μήκ. 6 μ., σὲ ἀπόσταση 11 μ., ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ψηφιδωτό⁹¹. Κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν ψηφίδων βρέθηκε νόμισμα Ἀρκεσίνης Ἀμοργοῦ, ἐλληνιστικῶν χρόνων (3ος-1ος π.Χ. αἰ.)⁹². Ἡ εὐρεία χρῆση ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὕλικου γιὰ τὴν κατασκευή τοῦ οἰκίσκου καὶ τῆς «μάντρας» τοῦ περιβολιοῦ εἶναι, σήμερα, ποὺ δὲν ἀσβεστῶνουν πιά τοὺς τοίχους, ιδιαίτερα ἐμφανῆς.

Ἡ ἄμεση προστασία τοῦ ψηφιδωτοῦ, ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου καὶ ὅλων τῶν ἀρχαίων τοίχων, ὁ καθαρισμὸς ὅσων εἶναι δυνατόν, καὶ ἡ μελέτη τῶν κτιριακῶν καταλοίπων στὸ λιμάνι τῶν Καταπόλων καὶ στὸν ὄρμο Κατ' Ἀκρωτήρι θὰ ἀποτελέσουν σημαντικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἄγνωστη ἱστορία τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ «λιμένος»⁹³ τῆς Μινώας.

κιὰς καὶ οἱ μαραθιῆς ποὺ φύτρωσαν τὰ τελευταῖα χρόνια, μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ περιβολιοῦ, ὅταν χάθηκαν τὰ τρεχούμενα νερὰ μὲ τὸν σεισμὸ τοῦ 1956.

91. Τὸ ψηφιδωτὸ ποὺ ἀναφέρει ὁ G. DESCHAMPS, BCH XII, 1888, 324. «Dans le village de Katapola, une tranchée ouverte près de l'église de la Παναγία Καταπολιανή, le long d'une rangée de trois colonnes encore debout, a mis au jour, sur deux points différents, un dallage de mosaïque, ayant appartenu à une église byzantine, ou peut-être à un édifice romain», δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ ψηφιδωτὸ στὸ Κατ' Ἀκρωτήρι· οἱ κίονες δὲν εἶναι πιά ὄρθιοι, ἀλλὰ βρίσκονται στὸ χαράκι νότια ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας τῆς Καταπολιανῆς.

92. Βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Τὰ νομίσματα τῆς νήσου Ἀμοργοῦ, 3 ἀριθ. 20.

93. Ἀν καὶ τὸ λιμάνι τῶν Καταπόλων καὶ ὁ ὄρμος Κατ' Ἀκρωτήρι εἶναι ἀκόμα κατάσπαρτα ἀπὸ κτιριακὰ λείψανα καὶ οἰκοδομικὰ μέλη τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου δὲν ἔχει γίνῃ καμιά συστηματικὴ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου. Οἱ ἐκθέσεις τοῦ Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, Ἑρευναι Χριστιανικῶν Μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξου, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, Ἐπετ. τῆς Θεολ. Σχολ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1960, 5, καὶ 23 - 24 καὶ ΠΑΕ 1960 δὲν ἔχουν ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις· βλ. σχετικὰ, Bul. Épigr. V, 1964 - 1967, 457 ἀριθ. 449.

Τέλος μὲ τὸν φύλακα Μανόλη Δεσποτίδη πραγματοποιήσαμε περι-
οδεία στὴ βουνώδη περιοχή νότια ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγίας
Μαρίνας⁹⁴ γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἀρχαίων λατομείων. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς
«σύσσωμους», ἡμιλαξευμένους βράχους ἀπὸ δολομιτικὸ ἀσβεστόλιθο,
σώζονται κατὰ χώραν, νότια ἀπὸ τὸ χωράφι γνωστὸ ὡς «τοῦ Μανολιοῦ
τ' ἀλιόρι»⁹⁵, δύο ἀρράβδωτοι κίονες ὕψ. 2.50 μ., καὶ 2.54 μ. καὶ διαμ.
0.55 μ., καὶ ἓνας τρίτος ὕψους 1.15 μ. καὶ διαμ. 0.50 μ., ἐντοιχισμέ-
νος σὲ νεώτερο χωραφότοιχο.

ΛΙΛΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

94. Πρβ. ΠΑΕ 1982, 306 σημ. 1.

95. Γιὰ τὴν λ. «ἀλιόρι» βλ. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ, Ἀμοργός, Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ
τῆς νήσου (1918) 76.

(Παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΒ' και πίν. 204 - 220)

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ζάκρου συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1984 γιὰ εἰκοστὴ δευτέρη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Στὴν ἀνασκαφὴ πῆραν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀναστασία Πλάτωνος, Κατερίνα Κόπακα, Λευτέρης Πλάτων, Στέλλα Χρυσουλᾶκη καὶ Κέλλυ Χριστοφῆ. Ἐπίσης πῆρε μέρος ἡ ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων Μαρία Πλάτωνος-Μάντη, ἡ ὁποία εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴ διαχείριση τοῦ ποσοῦ ποὺ διατέθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Πῆραν μέρος ἀκόμη οἱ ἀρχιτέκτονες Ἡλίας Μαυροδόνης καὶ Φαίδων Χατζηαντωνίου καὶ ὡς ἐπιστάτης ὁ Νίκος Δασκαλάκης. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν τὰ ἀκόλουθα:

Τομέας ἀνατολικοῦ περιβόλου

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Μαρίας Πλάτωνος-Μάντη καὶ Κέλλυ Χριστοφῆ συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὴ διευκρίνιση ὁρισμένων σημείων στὸν χώρο τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου μὲ τὸ ὀρθογώνιο ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα διάχωρο ποὺ εἶχε ἀνακαλυφθεῖ κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Πραγματοποιήθηκε πλατύτερη διανοιξὴ τοῦ χώρου 2.80 μ. πρὸς τὰ νότια καὶ 2.60 μ. πρὸς τὰ δυτικὰ, ἀλλὰ δὲν φάνηκε ἄλλο ἀνάλογο διάχωρο ποὺ νὰ συνδέεται μὲ τὸ πρῶτο. Τὸ διάχωρο ἔχει πάθει μικρὴ καθίζηση, 0.10 - 0.20 μ., κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου ποὺ τὸ περιβάλλει. Σὲ δοκιμὴ ποὺ γίνηκε στὸ ἐσωτερικὸ του σὲ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου βρέθηκε στρώμα ἀσβέστη πάχους 0.10 μ., ποὺ πατᾷ πᾶν σὲ σκληρὸ στιβαρὸ γῶμα.

Τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ βότσαλα μικροῦ καὶ μέ-

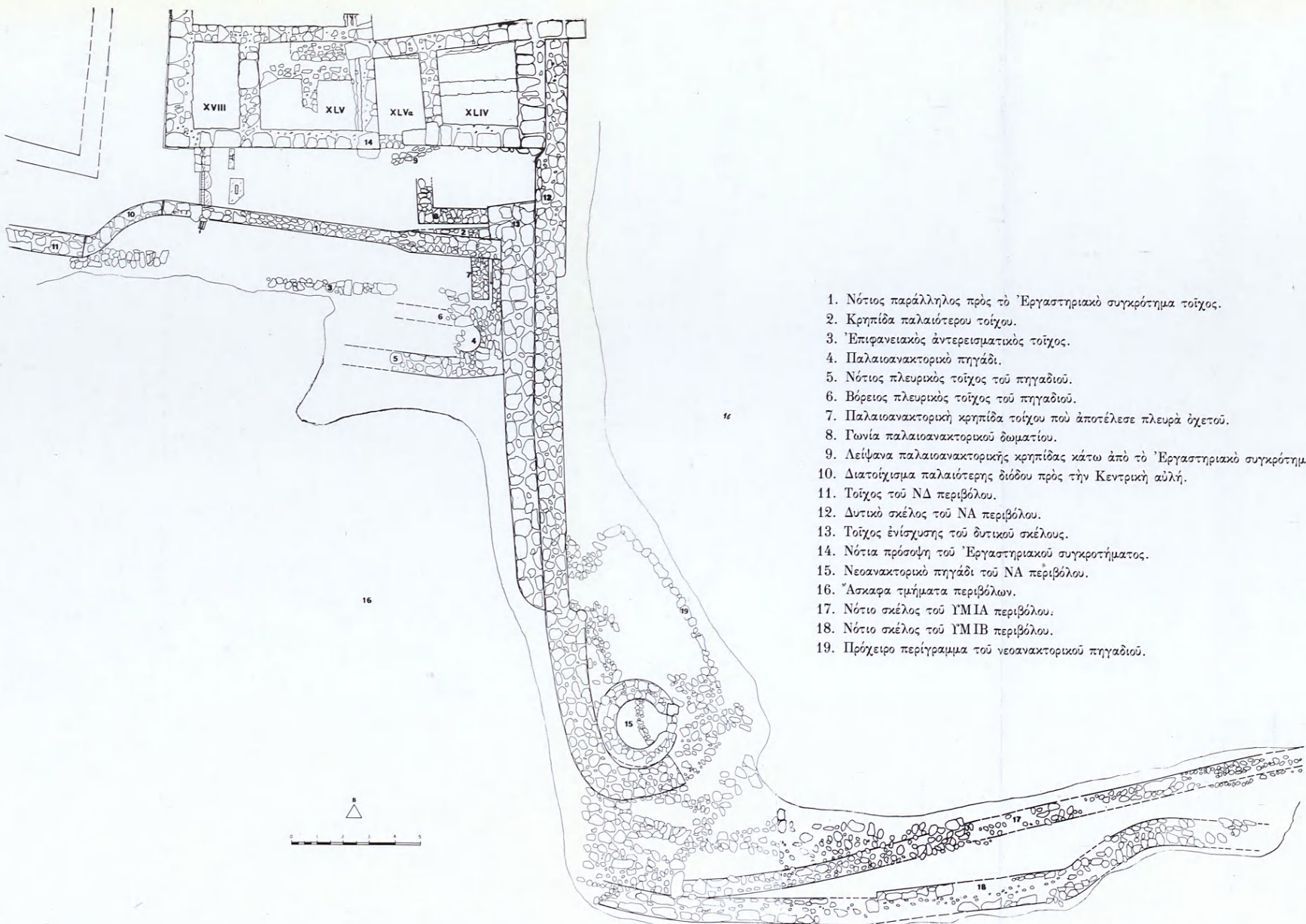
σου μεγέθους μὲ γκριζωπὸ σκληρὸ ὑπόστρωμα, ἀπλώνεται κύρια στὴ δυτική πλευρὰ τοῦ διάχωρου, νότια ἀπὸ τὸ νεωτερικὸ πηγάδι. Νότια ἀπὸ τὸ διάχωρο ἦταν πολὺ καταστραμμένο καὶ διατηρεῖ λίγα μόνο ἀπὸ τὰ βότσαλά του πάνω σὲ στιβακτὸ χῶμα. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦ βοτσαλωτοῦ δάπεδου ἀποτελεῖται ἀπὸ στρώμα ἄμμου καὶ ἀπὸ στρώμα ψημένου πηλοῦ. Στρώμα λεπτὸ ἀπὸ μαῦρο χῶμα ἀποτελοῦσε τὸ στρώμα καταστροφῆς. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο ἦταν λιγοστά, τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου: πόδια χύτρας, κομμάτια διπλῶν λαβῶν, μέρη ἀπὸ τὰ χεῖλη πρόχων καὶ κυάθων, χεῖλη ἀγγείων μὲ ἀναθύρωση κ.ἄ. Μαζεύτηκαν ἀκόμη μερικά κομμάτια ἐλαφρόπετρας καὶ κονιαμάτων, ὅπως καὶ μερικά ὄστρεα. Ἡ περιοχὴ φαίνεται ἔντονα διαταραγμένη ἀπὸ τὴ διάνοιξη τοῦ νεωτερικοῦ πηγαδιοῦ καὶ ἀπὸ τὴν καλλιέργεια.

Τομέας νότια τοῦ ἀνακτόρου (παρένθ. πίν. ΙΑ')

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Κατερίνας Κόπακα ἄρχισε ἡ ἔρευνα στὴν περιοχὴ ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα τοῦ ἀνακτόρου, δυτικὰ τοῦ διπλοῦ τοίχου τοῦ ΝΑ περιβόλου. Ἡ ἔρευνα ἄρχισε μετὰ τὸν γενικὸ καθαρισμὸ τῶν νότιων δωματίων τῆς νότιας πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου, δηλαδὴ τῶν XLVa, XLV καὶ XLVIII, πού ἡ ἔρευνά τους δὲν εἶχε τελειώσει ἐξαιτίας τῶν νερῶν πού ἀνάβλυζαν. Ἡ ἀνασκαφὴ γίνηκε σὲ τρία σημεία: α) Στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὸ νότιο ἐργαστηριακὸ συγκρότημα καὶ στὸν παράλληλο νότιο τοῖχο τοῦ περιβόλου. β) Νότια ἀπὸ τὸν παράλληλο νότιο τοῖχο τοῦ περιβόλου. γ) Σὲ τοῖχο πού φάνηκε ΝΔ τοῦ νότιου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος μὲ κατεύθυνση Α — Δ, πού ἴσως ἀνήκει σὲ κτίριο πού δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθεῖ. Ἡ ἐργασία στὰ νότια δωμάτια τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος γίνηκε πολὺ ἐπίπονη ἐξαιτίας τῆς λάσπης πού ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποξήρασή της σὲ μάζες πού κοσκινίζονταν. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦταν ἡ περισυλλογὴ τῶν μικροαντικειμένων πού εἶχαν διαφύγει τὴν προσοχὴ τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν ἐτῶν 1966 - 1967. Τὰ νερὰ πού ἀνάβλυζαν ἐμπόδισαν τὴν κανονικὴ στρωματογραφικὴ ἔρευνα στὰ σημεία πού εἶχε προκληθεῖ διατάραξη. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας ἦταν τὰ ἀκόλουθα:

Στὸ δωμάτιο XLIV ἡ ἔρευνα ἔφτασε σὲ βάθος 1.30 μ. περίπου ἀπὸ

τὴν κορυφὴ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος. Τὸ δωμάτιο χωρίζεται στὰ δύο μὲ τοῖχο κατεύθυνσης Δ — Α. Στὸ βάθος αὐτὸ ἀνακαλύφθηκε κρηπίδα ἀπὸ μικρὲς πέτρες ποὺ ἀγγίζει καὶ περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου (πίν. 204α). Ἐχει μῆκος 2.65 μ. καὶ πλάτος 0.35 μ. περίπου. Ὀλόκληρη ἡ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου σκεπαζόταν ἀπὸ πέτρες μέσου μεγέθους καὶ ἀπὸ μεγάλα χαλίκια ποὺ ἀποτελοῦσαν ἴσως λείψανα δαπέδου. Καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ χώρου πατὰ ἴσως σὲ παλιότερη κρηπίδα, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση ἦταν δύσκολη ἐξαιτίας τοῦ νεροῦ ποὺ ἀνάβλυζε καὶ τῆς λάσπης. Στὸν χώρο βόρεια ἀπὸ τὸ διατοίχισμα, στὸ ἴδιο βάθος, ἀποκαλύφθηκε στρώμα ἀπὸ πέτρες μέσου μεγέθους μὲ σχεδὸν ἐπίπεδη τὴν πάνω ἐπιφάνεια, εἶδος πρόχειρης πλακόστρωσης, συνέχεια τοῦ δαπέδου ποὺ φάνηκε στὴ ΝΑ γωνία τοῦ νότιου διαμερίσματος. Οἱ πέτρες σκέπαζαν τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ βόρειου διαμερίσματος ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ τμῆμα στὰ δυτικά. Ἀπὸ τὸ δυτικὸ αὐτὸ τμῆμα ἀπομακρύνθηκαν μερικὲς πεσμένες πέτρες καὶ ἔτσι ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τῆς κρηπίδας τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου. Ἰχνη φωτιᾶς διακρίνονταν σὲ μερικὲς πέτρες τοῦ δαπέδου. Στὴ ΝΑ καὶ ΒΔ γωνία τοῦ νότιου διαμερίσματος παρατηρήθηκαν κομμάτια κάρβουνο καὶ ἡ κεραμεικὴ ποὺ μαζεύτηκε παρουσίαζε ἔντονα ἴχνη φωτιᾶς, φανερά ἴχνη καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαϊά. Ἡ κεραμεικὴ, πυκνότερη στὸ νότιο διαμέρισμα, ἦταν νεοανακτορικὴ ἀκόσμητη, ποὺ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τῆς δείγματα ἦταν: μεγάλο κομμάτι βαθιᾶς λεκανίδας, μέρη ἀπὸ λοπάδια καὶ κύπελλα, κυλινδρικοὺς λαβὲς ἀμφορέων καὶ πρόχων, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ χύτρες μὲ ἴχνη φωτιᾶς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ σχεδὸν ὀλόκληρο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, ἀνάστροφο ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ διαχωρίσματος. Στὸ κοσκίνισμα τῶν λασποχωμάτων τοῦ νότιου διαμερίσματος βρέθηκαν μερικὰ παλαιοανακτορικὰ ὄστρακα, τμῆμα πήλινου σκεπάσματος μὲ διαγώνιες μαῦρες ραβδώσεις στὸ λοθὸ ἄκρο, μαῦρη ταινία ἐσωτερικὰ καὶ ἐλαφριά αὐλάκωση ἐξωτερικὰ, δακτυλιοειδὴς βάση καὶ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα μελανογάνωτου ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ μικροῦ ἀγγείου, ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στένευε κάτω ἀπὸ μικρὸ ἀγγεῖο μὲ κάθετες μαῦρες λεπτὲς ραβδώσεις καὶ ἄλλα μελανογάνωτα κομμάτια. Μαζί μαζεύθηκαν κόκαλα ζώων, ἀρκετὰ ὄστρεα, κύρια πορφύρες, σπόνδυλος ψαριοῦ, μικρὸς παραλληλεπίπεδος

τριπτήρας, ἴσως χρώματος, καὶ ἄφθονα κονιάματα ἄσπρα καὶ ὑπόλευκα, μερικά μὲ ἵχνη ἀπὸ κόκκινο χρῶμα καὶ ἓνα μὲ βαθυκόκκινη πλατιά ταινία. Σὲ μερικά διακρίνονται ἵχνη φωτιάς.

Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν λασποχωμάτων τοῦ βόρειου διαμερίσματος μαζεύθηκαν πάρα πολλὰ κομμάτια κονιαμάτων, πολλὰ κόκαλα ζῶων ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τρία σαγόνια, καὶ ὅστρεα ποὺ μοιάζουν μὲ πορφύρες. Κεραμεικὴ συλλέχθηκε λίγη καὶ ὄχι χαρακτηριστική. Τὸ πιὸ σημαντικό ἀντικείμενο ποὺ μαζεύτηκε ἦταν μικρὸ ἐπίθημα ἀπὸ καμένο ἐλαφαντο-κόκαλο σὲ μορφή κιονίσκου μὲ δύο ἐπάλληλες ὀριζόντιες ραβδώσεις στὴ μιὰ ἄκρη, μὲ τὴν πίσω ἐπιφάνεια ἐπίπεδη καὶ μὲ ἵχνη ἐπεξεργασίας στὸ σημεῖο τοῦ σπασίματος· συλλέχθηκε σὲ δύο κομμάτια.

Στὸ δωμάτιο XLVα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση ἀρκετῶν πεσμένων πετρῶν φάνηκαν σποραδικὲς μεγαλωπὲς πέτρες μὲ ἐπίπεδη τὴν πάνω ἐπιφάνειά τους, ποὺ ἴσως ἀποτελέσαν λείψανα δαπέδου ἀνάλογου μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἀνακαλύφθηκε στὸ διπλανὸ δωμάτιο XLV. Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ δωμάτιο XLVα ἦταν λιγοστή: πόδι χύτρας ἀπὸ ἀκάθαρτο πηλὸ καὶ λίγα κομμάτια ἀγγείων μέσου μεγέθους, μερικά μεγαλωπὰ κομμάτια ἀσβεστοκονιαμάτων τοῦ νότιου τοῖχου καὶ δύο μικρὰ κομμάτια ὑπό-λευκου κονιάματος μὲ δύο συμβάλλουσες ὀψεις. Σημαντικὸ φωλεόσχημο σκεῦος ἀπὸ σκούρα πρασινόμαυρη πέτρα βρέθηκε στὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου, μὲ τὴν πάνω του ἐπιφάνεια πρὸς τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο· ἔχει ὕψος 0.36 μ. καὶ διάμετρο κοιλότητος 0.04 μ.

Τὸ νότιο τμῆμα τοῦ δωματίου XLV χωρίζεται μὲ διαχωριστικὸ τοῖχο σὲ δύο μικρὰ διαμερίσματα. Τὸ ΝΑ διαμερίσμα ἔδωσε ἀρκετὴ κεραμεικὴ ὄχι ἰδιαίτερα χαρακτηριστική: κομμάτια ἀγγείων μέσου μεγέθους, πόδι χύτρας, δύο κυλινδρικές λαβὲς μικρῶν πρόχων, μεγάλο κομμάτι πῆλινου δισκόμορφου σκεπάσματος πιθαριοῦ μὲ ὀριζόντια αὐλάκωση στὴν ἄκρη, τμῆμα χεῖλους γεφυρόστομης πρόχου, τμήματα κυπέλων μελανογάνω-των ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα λοπαδίου μὲ ὀριζόντιο περιχεῖλωμα. Ἡ κεραμεικὴ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα σκυφοειδοῦς ἀγγείου μὲ διακόσμηση ἄσπρης ὀριζόντιας ταινίας πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν λασποχωμάτων τοῦ διαμερίσματος μαζεύθηκαν, τμῆμα πάτου τριποδικῆς ρηχῆς λεκανίδας

μὲ γλωσσοειδῆ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, κάθετες ταινιωτὲς τοξωτὲς λαβὲς σκύφων, ἐλαφρὰ κωνικὴ βάση ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ καί, μικρὰ ὄστρακα μελανογάνωτων ἀγγείων. Μαζεύτηκαν ἀκόμη πολλὰ κονιάματα καὶ κομμάτια δαπέδου ἀπὸ χαλικάσβεστο, λίγα κόκαλα ζώων καὶ μερικά ὄστρεα.

Τὸ ΝΔ διαμέρισμα φαίνεται ὅτι εἶχε δάπεδο ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τῶν δωματίων XLVa καὶ XLIV, ἀφοῦ στὸ ἴδιος βάθος περίπου, βρέθηκαν σποραδικὲς πέτρες μὲ σχεδὸν ἐπίπεδὴ τὴν πάνω ἐπιφάνειά τους. Ἴσως ὅμως πρόκειται γιὰ ὑπόλειμμα ἀπὸ ὑπόστρωμα δαπέδου μὲ κονίαμα, ἀφοῦ κομμάτια ἄσπρου κονιάματος σὲ παραλληλεπίπεδο σχῆμα βρέθηκαν λίγο ψηλότερα, κοντὰ στὸν βόρειο τοιχίσκο τοῦ διαμερίσματος. Δύο ἀπ' αὐτὰ συναρμολογοῦνται καὶ ἔχουν ἔγχνη ἀπὸ κόκκινο χρῶμα. Μία ἀπὸ τὶς πεσμένες πέτρες ποὺ βρέθηκαν στὸ διαμέρισμα αὐτὸ ἔχει τὴν πάνω ἐπιφάνεια ἐλαφρὰ κοίλῃ καὶ τὴν κάτω κυρτή. Ἴσως εἶναι κομμάτι κυρτοῦ τριβείου. Ἡ κεραμεικὴ περιλαμβάνει κομμάτια ἀπὸ τὸ σῶμα μικρῶν καὶ μέσου μεγέθους κοινῶν ἀγγείων, μεγάλο κομμάτι ἀπὸ πιθάρι τύπου jar μὲ ὀριζόντιο χεῖλος καὶ ὀριζόντια ἀναθύρωση στὸν ὦμο, ὄστρακο μὲ μαῦρο ἐπίχρῖσμα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ καὶ λεπτὴ σιγμοειδῆ κυλινδρική λαβὴ προχοΐσκης. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν λασποχωμάτων τοῦ χώρου προέρχονται κομμάτι διώροφου κυάθου ἀπὸ γκριζωπὸ πηλὸ, μελανογάνωτα ὄστρακα, ταινιόσχημη λαβὴ μικροῦ ἀγγείου, μέρος μικροῦ ἀγγείου ἀπὸ σπαρτιατικὸ βασάλτη μὲ ὀριζόντια ἀναθύρωση κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, μικρὸ ἀπολέπισμα μισοδιάφανου ὀφιανοῦ, μικρὸ τμῆμα χονδροῦ σκεύους ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα, μικρὸ κομμάτι χάλκινης μικρῆς σμίλης, κομμάτι σκουριάς, μικρὸ κομμάτι ἐλαφρόπετρας, κόκαλα μικρῶν ζώων, μερικά ὄστρεα καὶ ἀρκετὰ κομμάτια ἄσπρων κονιαμάτων.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ δωματίου XLV βρέθηκαν περισσότερες ἀπὸ 20 βάσεις ἄωτων κωνικῶν κυπέλων, δύο πάτοι μέσου μεγέθους κυλινδρικῶν ἀγγείων, κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο πιθαριοῦ μὲ δύο σχοινένιες ἐπάλλῃλες ταινίες, δύο κάθετες κυλινδρικὲς λαβὲς μὲ τμῆμα ἀπὸ τὸ σῶμα λεπτῶν σκυφοειδῶν ἀγγείων, τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, ἴσως χύτρας, καὶ λεπτὴ ταινιόσχημη λαβὴ κυάθου ἢ προχοΐσκης ποὺ στενεύει κάτω.

Στὸ δωμάτιο XLVIII ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιφανειακῆς λάσπης βρέθηκε μύλη θύρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα μὲ τρυπημένη ἐξαιτίας τῆς φθορᾶς κοιλότητα. Ἔχει διάμετρο κοιλότητος 0.10 μ. καὶ ὕψος 0.07 μ. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 0.35 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο, ἀνάστροφη. Λίγα χονδρὰ ὄστρακα καὶ κομμάτια σαθρῶν κονιαμάτων μαζεύτηκαν στὸν ἴδιο χῶρο. Στὸ κοσκίνισμα τοῦ λασποχώματος βρέθηκαν μερικὰ ἀκόμη κονιάματα, λίγα κόκαλα ζώων, ὄστρεα καὶ ἀρκετὴ ποσότητα παλαιοναυτορικῶν ὀστράκων. Ἡ ἔρευνα τῶν νότιων δωματίων τοῦ νότιου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος δὲν ὁλοκληρώθηκε ἐξαιτίας τῶν νερῶν ποὺ ἀνάβλυζαν.

Τὸ δεύτερο σημεῖο ποὺ ἐρευνήθηκε ἦταν ὁ χῶρος ποὺ ἀπλώνεται νότια ἀπὸ τὸν παράλληλο τοῖχο πρὸς τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὸν διπλὸ τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου. Ἡ ἔρευνα ἄρχισε μὲ μία δοκιμαστικὴ τομὴ 2.50×5 μ., κάθετη πρὸς τὸν παράλληλο τοῖχο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα καὶ παράλληλη μὲ τὸν τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου, 3.90 μ. ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ 1.25 μ. ἀπὸ τὸν δεύτερο. Στὸ βόρειο ὄριο τῆς τομῆς φάνηκε τοῖχος ψηλὰ θεμελιωμένος, ἴσως ἀντερεισματικός, μὲ κατεύθυνση Δ — Α περίπου, παράλληλος μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος. Ὁ τοῖχος ξεκινᾷ μὲ δύο μεγάλες πωρολιθικὲς παραλληλεπίπεδες πέτρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία εἶχε πέσει βόρεια ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπάνω στὴν ὁποία ἀρχικὰ βρισκόταν. Ἡ ἐπίχωση στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔδωσε ἀρκετὴ κεραμεικὴ: κυλινδρικές λαβὲς πρόχων, ταινιωτὲς λαβὲς ἀμφορέων, κομμάτια ἀγγείων κοινῶν, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα μικροῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ πλαστικὴ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὰ χεῖλη καὶ κομμάτι ἀπὸ πλαστικῆς μορφῆς μικρὸ ἀντικείμενο. Μαζί μαζεύτηκαν ἀνεξεργαστες μάζες πηλοῦ καὶ χονδρὸ κομμάτι κονιάματος μὲ ἐργασμένη τὴν πάνω ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, ἴσως τμῆμα ἀπὸ γωνιακὸ δάπεδο. Ὁ τοῖχος παρακολοιυθῆθηκε 3.50 μ. περίπου. Στὴ ρίζα τῆς βόρειας παρειᾶς του βρέθηκε λεπίδα ὀψιανοῦ. Ἡ ἐπίχωση ἀνάμεσα στὸν τοῖχο αὐτὸν καὶ στὸν τοῖχο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα, σὲ βάθος 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ νέου ἀντερεισματικοῦ τοίχου, βρέθηκαν ἄφθονα κομμάτια ἀγγείων, ὅπως κυλινδρικές λαβὲς ἀμφορέων, πόδια χυτρῶν διαφόρων τύπων, βάσεις ἄνωγων κωνικῶν κυπέλων, πάτοι κυάθων, χεῖλη

προχοϊδίων, κομμάτι μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση, τοξωτὴ λαβὴ κυάθου καὶ ἄλλη ταινιωτὴ μὲ μαύρη στολιδωτὴ γραπτὴ κάθετη διακόσμηση καὶ πολλὰ κομμάτια μελανογάνωτων ἀγγείων. Μαζὶ βρέθηκε βότσαλο μὲ πλατὺ ἄκρο πού χρησιμοποιήθηκε ἴσως σὰν τριπτήρας κόκκινου χρώματος ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώθηκαν ἴχνη στὶς ἄκρες. Σὲ βάθος 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου φάνηκε στρώση ἀπὸ μικρὲς πέτρες, εἶδος ὑποστρώματος πού ἀπλώνει δυτικά, ἀνατολικά, βόρεια — κάτω ἀπὸ τὸν παράλληλο τοῖχο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγχρότημα — καὶ νότια κάτω ἀπὸ τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο. Ἴσως ἡ στρώση ἀποτελοῦσε ὑπόστρωμα δρόμου πού περνοῦσε νότια ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο πρὶν νὰ κατασκευασθεῖ ὁ τοίχος νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγχρότημα. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα του, 1 μ. περίπου ἀπὸ τὸν διπλὸ τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου, τὸ ὑπόστρωμα τῆς διάβασης ἦταν καταστραμμένο καὶ φάνηκε στρώμα μὲ σπασμένα ἀγγεῖα ὡς μπάζωμα· κάτω ἀπ' αὐτό, στρώση ἀπὸ μεγάλες πέτρες ἀνῆκε σὲ προγενέστερη φάση τοῦ δρόμου. Ἡ ἀνάμεσα στὶς δύο στρώσεις κεραμεικὴ ἀποτελοῦσε, χωρὶς ἄλλο, μπάζωμα. Περιεῖχε καὶ πολλὰ κόκαλα καὶ δόντια ζῶων, ὅπως καὶ δύο ὄστρεα.

Στὴν προέκταση πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε λάκκος ἀπόρριψης κεραμεικῆς πού εἶχε γίνεи σὲ παλαιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα αὐτὰ γίνηκε διαλογὴ: κομματιῶν πιθαρῶν μὲ ἐπίθετη ὀριζόντια ταινία καὶ μικρὲς διαγώνιες ραβδώσεις, τμήματος μεγάλου πιθαριοῦ μὲ τρεῖς ἐπ'ἀλλήλες σχοινοειδεῖς ταινίες, κομμάτια χονδρῶν ἀγγείων μὲ ἐσωτερικὲς διασταυρούμενες χαραγές, κυλινδρικών ὀριζόντιων ἢ κάθετων λαβῶν, τμημάτων κυπέλλων καὶ κυάθων, μερικῶν μελανογάνωτων, ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καὶ μικροῦ κύπελλου ἀπὸ γκριζωπὸ πηλὸ. Ἀκόμη συλλέχθηκαν τρία πολὺ μικρὰ κομμάτια λεπτῶν πέτρινων ἀγγείων καὶ τέταρτο ἀπὸ σκέπασμα μὲ στρογγυλεμένη ἄκρη, κομμάτι ἀπὸ πέτρινον σκυφίδιο μὲ μικρὴ κάθετη τοξωτὴ λαβή, μικρὸ κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ σπαρτιατικὸ βασάλτη καὶ κομμάτι ἀπὸ τὴν ἄκρη πέτρινου σκεπάσματος πυξίδας μὲ ὁμόκεντρος ζῶνες, μὲ σχοίνινη ταινία ἀνάμεσά τους. Μαζεύτηκαν ἀκόμη πολλὰ κόκαλα καὶ δόντια ζῶων, ἀρκετὰ ὄστρεα καὶ κομμάτια κονιαμάτων ἀπὸ τοίχους καὶ δάπεδα. Ἀμέσως βόρεια τοῦ λάκκου ἀπόρριψης, ἀνάμεσα σὲ

πέτρες πού ἔπесαν ἀπὸ τὸν τοῖχου νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα, συλλέχθηκε σφαιρικὴ πήλινη ἀγνύθα μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης. Ὁ λάκκος δυστυχῶς κατέστρεψε κομμάτι ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τῆς διάβασης καὶ μέρος ἀπὸ τὴν προέκταση πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς λιθόστρωτης διάβασης, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν διπλὸ τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου, ἀποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι βαθιοὶ τοῖχοι μὲ κατεύθυνση Β – Ν. Ἀπέχουν ἀναμεταξύ τους 0.25 μ. καὶ εἶναι παλαιότεροι ἀπὸ τὴν διάβαση νότια ἀπὸ τὸν νότιο παράλληλο τοῖχο καὶ ἀπὸ τὸν διπλὸ τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου, ἀφοῦ ὁ ἀνατολικότερος προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐνισχυμένη κρηπίδα του. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δυτικότερου τοίχου μαζεύτηκαν δύο τριπτῆρες, ὁ ἓνας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα στενόμακρος, ὁ ἄλλος ἀπὸ μαύρη πέτρα σφαιρικός, λίγο σπασμένος. Πολλὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελα, κυλινδρικές λαβές ἀμφορέων καὶ τοξωτὲς πρόχων καὶ ἄλλη ὄχι τόσο χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ βγήκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῆς κρηπίδας τοῦ τοίχου, πού ἔχει πλάτος 0.50 μ. καὶ παρακολουθήθηκε πρὸς τὰ νότια σὲ μῆκος 2.10 μ., ὅπου σταματᾷ ἀπότομα. Ὁ ἀνατολικότερος συνεχίζει τὴν πορεία του νοτιότερα, ὥσπου συναντᾷ καμπύλη κρηπίδα πού φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲ κυκλικὸ πηγάδι (πίν. 204β). Ἡ κεραμεικὴ ἀνάμεσα στοὺς δύο παράλληλους τοίχους εἶναι ἄφθονη: γεφυρόστομη προχοὴ πρόχου, τμήμα πιθαριοῦ μὲ δύο ἐπάλληλες ὀριζόντιες σχοινοειδεῖς ζῶνες, ταινιόσχημη λαβὴ παλαιοανακτορικῆς μελανογάνωτης πρόχου, κυλινδρικές λαβές ἀμφορέων, μεγάλο κομμάτι ψηλοῦ κυπέλλου μὲ τροχαλιόσχημη βάση κ.ἄ.

Τὸ τοίχωμα τοῦ πηγαδιοῦ φαίνεται νὰ καμπυλῶνεται ἀνατολικά καὶ νοτιοανατολικά, ἐνῶ νότια καὶ βόρεια φαίνεται πρὸς εὐθύγραμμο (πίν. 206α), δημιουργώντας δύο παράπλευρες κρηπίδες μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ἀνατολικά στὰ δυτικά. Τὸ νερὸ πού ἀναβλύζει ἀδιάκοπα στὸ πηγάδι παρεμπόδιζε τὴν παρακολούθηση τῶν πλευρῶν του ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ἡ ἀπόσταση τῆς βόρειας καὶ νότιας κρηπίδας τοῦ πηγαδιοῦ εἶναι περίπου 1.30 μ. καὶ τὸ πάχος τῆς νότιας κρηπίδας εἶναι 0.60 μ. Παρακολουθήθηκε σὲ μῆκος 3 περίπου μέτρων χωρὶς νὰ φανεῖ τὸ τέλος τῆς, πού σκεπάζεται ἀπὸ βαθιὰ ἐπίχωση. Τὸ ὕψος τῆς νότιας κρηπίδας εἶναι 0.25 μ. Ἡ βόρεια κρηπίδα παρακολουθεῖται πολὺ δυσκολότερα

ἐξαιτίας τῶν νερῶν ποὺ ἀναβλύζουν καὶ φαίνεται διασπασμένη. Ἡ κεραμεικὴ στὴν περιοχὴ τοῦ πηγαδιοῦ δὲν εἶναι τόσο χαρακτηριστικὴ: κυλινδρικές λαβές, μέρη ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, κομμάτι ἀπὸ τὸ σῶμα χύτρας, τριγωνικὸ πόδι ἄλλης, μέρος ὀριζόντιας λαβῆς πυραύνου ποὺ στενεύει στὴ μέση, τμήμα πάτου πυραύνου μὲ ἀνάγλυφα κυκλάκια, τροχαλιόσχημη βάση κυπέλλου καὶ μέρος πλευρᾶς πῆλινου ἀγωγοῦ σὲ μορφή ἀνάστροφου Π. Ἀκόμη συλλέχθησαν δυσκόμορφο ὕφαντικὸ βάρος μὲ μία τρύπα ἀνάρτησης καὶ κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πηγαδιοῦ δὲν τέλειωσε.

Ἐρευνήθηκε ὁ χώρος ἀνάμεσα στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος καὶ τὸν παράλληλο πρὸς αὐτὸν τοῖχο. Στὴ συμβολὴ τοῦ τοίχου αὐτοῦ μὲ τὸν διπλὸ τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου ἀποκαλύφθηκε δάπεδο ἀρκετὰ καταστραμμένο ἀπὸ κονίαμα ποὺ πατοῦσε πάνω σὲ στιβακτὸ χῶμα ὡς ὑπόστρωμα, ἀνάμικτο μὲ πολλὰ ὄστρακα. Τὸ διατηρημένο τμήμα τοῦ δαπέδου στὴ ρίζα τοῦ διπλοῦ τοίχου, στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου, ἔχει διαστάσεις 0.60×0.40 μ. Σὲ ἀπόσταση 0.70 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τοίχου νότια τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος καὶ σχεδὸν παράλληλα ἀποκαλύφθηκε τοῖχος μὲ κατεύθυνση Α — Δ, βαθύτερα θεμελιωμένος. Τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο του περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸν διπλὸ τοῦ ΝΑ περιβόλου, ἐνῶ δυτικὰ σὲ ἀπόσταση 2.40 μ. γωνιάζε γυρίζοντας πρὸς τὰ βόρεια. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα του ἡ πάνω ἐπιφάνειά του βρίσκεται σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ νότιου παράλληλου τοίχου, ἐνῶ τὸ δυτικὸ του ἄκρο εἶναι 0.65 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἴδιου τοίχου. Ἐχει πλάτος 0.50 μ. καὶ γωνιάζει πρὸς τὰ βόρεια μὲ δύο μεγάλες πέτρες. Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ καταστράφηκε ἀπὸ λάκκο ἀπόρριψης τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς. Ἴσως συναντοῦσε ἄλλο τοῖχο ποὺ φάνηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξέχουσα κρηπίδα τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἔξω ἀπὸ τὰ δωμάτια XLIV καὶ XLVa. Ὁ τοῖχος αὐτός, μὲ κατεύθυνση Α — Δ, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 1.10 μ., εἶχε πλάτος 0.50 μ. καὶ βρισκόταν σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, 0.50 μ. βαθύτερα ἀπὸ τὴν κρηπίδα του. Ἴσως μέρος του περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὴ νότια πρόσοψη τοῦ τελευταίου. Τὸ συγκρότημα τῶν τριῶν αὐτῶν τοίχων ἴσως νὰ εἶχε σχέση μὲ τὸν ἓνα τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς δυὸ παράλληλους βαθι-

οὺς τοίχους νότια τοῦ παράλληλου τοίχου, πρὸς τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ποὺ φαίνεται ὅτι ἐκτεινόταν πρὸς τὰ βόρεια κάτω ἀπ' αὐτόν. Πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους, πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ νέου ἀνακτόρου καὶ τῆς νότιας πτέρυγας του.

Ἡ στρωματογραφία στὴν περιοχὴ τῶν τοίχων αὐτῶν δὲν εἶναι ὁμοιομορφή: 1. Μεταξὺ τοῦ τοίχου μὲ κατεύθυνση Α — Δ καὶ τοῦ παράλληλου τοίχου πρὸς τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα ἡ διάστρωση εἶναι ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ ἐμφανίζεται στὸν χώρῳ νότια τοῦ τελευταίου, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ἡ στρωμένη μὲ μικρὲς πέτρες διάβαση: α. ἐπιφανειακὸ στρώμα μαλακοῦ χρώματος μὲ μικρὲς ὄχι στερεὲς πέτρες πάχους 0.15 μ. β. ἀκολουθεῖ στρώμα ἀπὸ μαλακὸ χῶμα μὲ ἄφθονη σπασμένη κεραμεικὴ κύρια τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου πάχους 0.25 μ. γ. κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ ἄλλο στρώμα μὲ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ κόκαλα ζώων καὶ λίγα ὄστρακα, πάχους 0.05 μ. Ἡ στρώση αὕτη φθάνει περίπου ὡς τὴν κορυφὴ τοῦ βαθιοῦ τοίχου μὲ κατεύθυνση Α — Δ. Πιο κάτω ἡ κεραμεικὴ ἦταν παλαιοανακτορική. 2. Βόρεια ἀπὸ τὸν παραπάνω τοῖχο ὡς τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος ἡ στρωματογραφία ἀλλάζει: α) τὸ χῶμα στὸ ὕψος τῆς ἐπιφάνειας τῶν πετρῶν εἶναι σκληρὸ καὶ ἀνοιχτόχρωμο. β) ἀμέσως κάτω ἀπ' αὐτὸ ὑπῆρχε ἀφράτο χῶμα, κάπως καστανὸ μὲ λίγες, ὄχι σταθερές, πέτρες. Τὸ στρώμα αὐτὸ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τοίχου παρουσίαζε εἶδος λεπτότατου βοτσαλωτοῦ ποὺ συνεχιζόταν σὲ ἀκανόνιστο ὕψος ὡς ἔξω ἀπὸ τὴ γωνία τοῦ τοίχου. Ἡ κεραμεικὴ στὸ στρώμα αὐτὸ ἀνῆκε κύρια στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο μὲ ἐλάχιστα παλαιοανακτορικά ὄστρακα. Στὴν ἐπίχωση νότια ἀπὸ τὸ βαθὺ τοῖχο μὲ κατεύθυνση Α — Δ μαζεύτηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικῆς: πολλὲς λαβὲς ἀγγείων διαφόρων τύπων, μέρη κυπέλλων, πρόχων καὶ κυάθων, πόδια χυτῶν, σχεδὸν ὁλόκληρο λοπάδιο μὲ περιχειλίωμα, τμῆμα χεῖλους λεπτοῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ μαύρη λεπτὴ ταινία ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ μὲ θέμα συνδεόμενων σπειρῶν, μελανογάνωτα ὄστρακα, τρία ὄστρακα μὲ ἐπάλληλους μαύρους ἴσως ὁμόκεντρος κύκλους κ.ἄ. Στὴν ἴδια ἐπίχωση βρέθηκαν: ἀρκετὰ κατεστραμμένο πήλινο ὑφαντικὸ βάρος τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου μὲ δυσδιάκριτο σφράγισμα, κομμάτι ἀπὸ τὸ σῶμα ἀγγείου ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα, κομμάτι ἀπὸ τὸ

χειλὸς θαλασσινοῦ τρίτωνα, κομμάτι ἀπὸ κονίαμα μὲ κυρτὴ ἐργασμένη ἐπιφάνεια, σπασμένος σφαιρικός τριπτήρας, πολλὰ κόκαλα καὶ δόντια ζώων, τὰ περισσότερα μὲ ἵχνη φωτιάς, κομμάτια κάρβουνου καὶ μερικά ὅστρεα.

Τὸ σημαντικότερο ὅμως εὑρημα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση αὐτὴ ἦταν μικρὸ ραβδόσχημο ἀντικείμενο ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο, ποὺ ἔχει στὴ μία του ἐπίπεδὴ ἐπιφάνεια χαραγμένη ἐπιγραφὴ τοῦ Γραμμικοῦ Α συστήματος, ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκαν ἑπτὰ συλλαβογράμματα καὶ τὸ μισὸ ἄλλου ὄγδου (πίν. 205α). Τὸ ἓνα ἄκρο του μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σπασμένο καὶ λίγο στενότερο. Τὰ συλλαβογράμματα εἶναι γνωστά, μὲ μικρὲς παραλλαγές. Τὸ μῆκος τοῦ μικροῦ ραβδιοῦ, ὅσο σώζεται, εἶναι 0.035 μ. καὶ τὸ πλάτος στὸ στενότερο ἄκρο εἶναι 0.005 μ. καὶ στὸ πλατύτερο 0.006 μ. Τὸ μεγαλύτερο πάχος του εἶναι 0.002 μ. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 0.05 μ. βόρεια ἀπὸ τὸν τοῖχο τὸν παράλληλο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα, 1.90 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ΝΑ περιβόλου, σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ πρώτου. Τὸ σημαντικό αὐτὸ εὑρημα, μοναδικὸ παράδειγμα γραφῆς σὲ ἐλεφαντοκόκαλο, προσθέτει μίαν ἀκόμη ἐπιγραφὴ στὶς λίγες γνωστὲς τοῦ Γραμμικοῦ συστήματος Α.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη αὐτὴ ἐξετάστηκαν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ κόκαλα ζώων ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν ἴδια περιοχὴ γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἔχουν κι αὐτὰ ἵχνη σημείων γραφῆς. Δείχθηκε ὅτι ὁρισμένα ἀκαθόριστα ἵχνη πάνω σ' αὐτὰ προέρχονταν ἀπὸ φυσικὴ διάβρωση. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ τὰ κόκαλα ἀνῆκαν σὲ αἰγοειδῆ καὶ παρουσίαζαν ἵχνη φωτιάς, ὅπως τὰ κόκαλα ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν δωματίων τοῦ Νότιου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος. Ἴσως ἡ ἐπίχωση τῶν δύο χώρων γίνηκε τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο. Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἴδιου χώρου, κάτω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ νότιου παράλληλου τοίχου μὲ κατεύθυνση Α - Δ, μαζεύτηκε ἄφθονη παλαιοανακτορικὴ κεραμεικὴ: ταινιόσχημες λαβὲς κυάθων μελανογάνωτων ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ἢ μὲ κάθετες ταινίες καὶ στὶς δύο ὀψεις, κυλινδρικές σιγμοειδεῖς λαβὲς πρόχων, πόδια ἀπὸ χύτρες μὲ κάθετη αὐλάκωση, κάτω μέρη κυπέλλων μὲ κάθετα λεπτὰ τοιχώματα καὶ μαῦρο ἐπίχρυσμα ἐξωτερικά, χεῖλη λοπαδίων, κομμάτι ἀπὸ πιθάρι μέσου μεγέθους μὲ δύο ἐπάλληλες σχοινοει-

δεῖς ταινίες καὶ μία τρίτη μὲ διαγώνια χάραξη, πάτοι δύο πυραύνων μὲ δύο σειρὲς ἀνάγλυφα κυκλάκια, κομμάτι πήλινου ἀγωγοῦ σὲ σχῆμα ἀνάστροφου Π κ.ἄ.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τοίχου μὲ κατεύθυνση Α — Δ, πάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ του, συλλέχθηκαν μισὸς σφαιρικὸς τριπτήρας, τριγωνικὸ πόδι στρογγυλῆς τράπεζας προσφορῶν ἀπὸ κονίαμα ποῦ σώζει ἔχνη κοκκινωποῦ χρώματος καὶ πήλινη ἡμικυκλικὴ ἀγνύθα μὲ τρεῖς τρύπες ἀνάρτησης στὴ μία ἄκρη ποῦ θυμίζει συριακὸ πέλεκυ. Ἡ ἔρευνα τῶν βαθιῶν αὐτῶν, ἴσως παλαιοανακτορικῶν, τοίχων δὲν ὁλοκληρώθηκε.

Σὲ ἀπόσταση 8.70 μ. δυτικὰ τοῦ ΒΔ ἄκρου τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς, νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο νότια τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀποκαλύφθηκε ἰσχυρὸς τοῖχος μὲ κατεύθυνση Α — Δ ποῦ σώζει τρεῖς ἐπ'ἀλλήλες σειρὲς δόμων. Ὁ τοῖχος αὐτός, ποῦ παρακολουθῆθηκε πάνω ἀπὸ 5 μέτρα καὶ συνεχίζεται πρὸς τὰ δυτικὰ, ξεκινᾷ στὸ ἀνατολικό του ἄκρο μὲ ὕψος 0.45 μ. ποῦ ἐλαττώνεται πρὸς τὰ δυτικὰ, ἐνῶ ἡ δόμησή του γίνεται μὲ μικρότερες πέτρες. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα του ἔχει πλάτος 0.60 μ. περίπου καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὸν τοῖχο νότια τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος 1.20 μ., ἀπόσταση ποῦ ὅλο καὶ μικραίνει ὅσο προχωρεῖ ὁ τοῖχος πρὸς τὰ δυτικὰ. Στὰ 2.10 μ. οἱ δύο τοῖχοι συναντῶνται. Ὁ τοῖχος ποῦ περιγράφηκε φαίνεται παλαιότερος ἀπὸ τὸν τοῖχο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα καὶ φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲ κτίριο ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθεῖ. Περιέργο εἶναι ὅτι δὲν φαίνεται νὰ γωνιάζει πουθενά. Ἴσως ὑπῆρχε ἄνοιγμα στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο του, γιὰ νὰ ἐπαληθευθεῖ ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ ἀφαιρεθεῖ ἐπίχωση δύο μέτρων ποῦ βρίσκεται στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ παρακολούθηση τοῦ τοίχου συναντᾷ κι ἄλλες δυσκολίες, ὅπως εἶναι τὰ νερά ποῦ ἀδιάκοπα ἀναβλύζουν. Στὴ συμβολὴ τοῦ τοίχου μὲ τὸν τοῖχο νότια ἀπὸ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα ἄλλος λάκκος ἀπόρριψης κεραμεικῆς παλαιότερης ἀνασκαφικῆς περιόδου προκάλεσε σημαντικὴ διατάραξη. Ἡ κεραμεικὴ ποῦ βγήκε ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τοίχου εἶναι κύρια παλαιοανακτορικὴ: πόδι χύτρας ποῦ ἔντονα στένευε πρὸς τὰ κάτω, κομμάτι μισοῦ πυθμένα ἀγωγοῦ σὲ σχῆμα ἀνάστροφου Π μὲ ἔχνη ἀπὸ κονίαμα, τμήμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ παράλληλες ἐντομὲς στὸ πάνω ἄκρο του, λαβὲς ἀμφορέων καὶ πρόχων, τμήμα προχοῆς γεφυρόστομου ἀγγείου, μελανογάνωτη ραβδόσχημη λαβὴ προ-

χοίσκης ἢ κυάθου, τμήμα ἀπὸ τὸ χεῖλος κυάθου μελανογάνωτου ἐξωτερικά καὶ ἐσωτερικά μὲ ἄσπρη ταινία κάτω ἀπ' αὐτό, ἄλλα πόδια χυτρῶν, μερικά μὲ κάθετη νεύρωση, κομμάτι ἀπὸ μεγάλο ἐπίπεδο πήλινο σκέπασμα πιθαριῶν, βάσεις ποικίλων ἀγγείων κ.ἄ. Ἀκόμη συλλέχθηκαν δύο κομμάτια ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, ἓνα μὲ ἐργασμένη τὴν ὀριζόντια πλευρά, τὸ ἄλλο σὲ παραλληλεπίπεδο σχῆμα μὲ τὶς τέσσερις πλευρὲς ἐργασμένες.

Τομέας τῆς Δυτικῆς αὐλῆς (πίν. 205β, εἰκ. 1)

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Στέλλας Χρυσουλάκη, συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες, κύρια σὲ τρία σημεία: α) Στὸν χώρο ἀμέσως βορειοδυτικὰ τοῦ ΥἹΜ IB προσαρτήματος τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου, νότια τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου ποὺ κόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς δυτικῆς αὐλῆς. β) Στὸ νότιο τμήμα τῆς ἀνδρωτῆς ἀνάβασης, ἀμέσως βόρεια τοῦ νότιου παλαιοανακτορικοῦ τοίχου. γ) Στὸν χώρο τῆς κατὰ στρώσεις χαλικάσβεστης αὐλῆς τοῦ παλαιοανακτορικοῦ σπιτιοῦ τοῦ κάτω ἀνδῆρου, ὅπου εἶχε μείνει στρωματογραφικὸς μάρτυρας κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1982.

Ὁ χώρος νότια τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου ποὺ τὸ ἀνατολικό του ἄκρο ἀποκόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς αὐλῆς σκεπαζόταν ἀπὸ πολὺ παχιά ἐπίχωση ὕψους 1.20 μ. περίπου. Οἱ διαστάσεις τοῦ τμήματος ἐπίχωσης ποὺ ἀφαιρέθηκε ἦταν 5 × 5 μ. Τὸ χῶμα στὴν ἀνώτερη καὶ μέση ἐπίχωση ἦταν καστανὸ χονδρόκοκκο, χωρὶς πέτρες, βότσαλα καὶ ὄστρακα. Τὸ χῶμα τῆς κατώτερης ἐπίχωσης ποὺ ἄρχιζε 0.10 μ. πάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου ἦταν σκοῦρο καστανοκίτρινο, κάπως ὑγρό, καὶ περιεῖχε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς ὅχι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικῆς: πόδι χύτρας ποὺ στένευε κάτω, κάθετη λαβὴ ποὺ ὑψωνόταν πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβές, τμήμα ἀπὸ τὰ χεῖλη λοπάδας, μικροσκοπικὴ προχοΐσκη ποὺ τῆς ἔλειπε ὁ λαιμός, χεῖλος λύχνου, τὸ κάτω μέρος tumbler κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ σκέπαζε τὸν παλαιοανακτορικὸ τοίχο ποὺ βρίσκεται στὸ βόρειο ὄριο τῆς τομῆς συλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ κονίαμα, μεγάλα δισκόμορφα βότσαλα, ἴσως τριπτήρες, καὶ μικρὴ ποσό-

1. Πρώιμος παλαιοανακτορικός τοίχος.
2. Παλαιοανακτορικός περίβολος με είσοδο πρὸς τὴ Δυτικὴ αὐλή.
3. Ἀποχευτικός ἀγωγὸς βόρειας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου.
4. Καμπτόμενο δυτικὸ σκέλος τῆς ΥΜ IB ἀνάβασης.
5. Κατώφλι ἀνόδου πρὸς τὴ χαλικοστρωτὴ παλαιοανακτορικὴ αὐλή.
6. Παλαιοανακτορικός κάδος-συλλεκτῆρας.
7. Ἀποχευτικός ἀγωγὸς με καλυπτῆριες πλάκες.
8. Χαλικοστρωτὴ αὐλὴ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου, με τρεῖς διαστρώσεις.
9. Ἀποθήτης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου.
10. Κλωβὸς τῆς σκάλας τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου.
11. Παλαιότερη ὑπομελίωση κάτω ἀπὸ τὸ παλαιοανακτορικὸ δάπεδο.
12. Α' ἀντερεισματικός τοίχος.
13. Β' ἀντερεισματικός τοίχος.
14. Νεοανακτορικὴ ἀνάβαση.

Εἰκ. 1. Τομέας Δυτικῆς Αὐλῆς.

τητα ἄβαφης κεραμεικῆς ἀπὸ χονδρὰ ἀγγεῖα. Δύο λιθωροὶ σκέπαζαν τὸ βόρειο ἄκρο τῆς τομῆς, ἀμέσως νότια τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου καὶ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς, πού ὅπως διαπιστώθηκε προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ δύο τοίχων, τοῦ ἤδη γνωστοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου πού εἶχε πέσει πρὸς τὰ νότια καὶ ἄλλου λεπτότερου ἀνατολικοῦ, σχεδὸν κάθετου πρὸς τὸ βόρειο. Ὁ βόρειος τοίχος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α — Δ συνεχίζεται πρὸς τὰ δυτικὰ κάτω ἀπὸ τὴ βαθιὰ ἐπίχωση, ἄγνωστο πόσο ἀκόμη. Τὸ μῆκος πού ἀποκαλύφθηκε φθάνει τὰ 7.50 μ. καὶ τὸ πλάτος του εἶναι 0.80 μ. Σῶζεται σὲ ὕψος 0.70 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς σειρὲς πέτρες σὲ ὕψος καὶ δύο σειρὲς σὲ πλάτος. Στὴ βόρεια πλευρὰ του σχηματίζεται ἐσοχὴ (δόντι) σὲ ἀπόσταση 2.70 μ. ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τοῦ σκάμματος. Τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο του σῶζεται σὲ μικρότερο ὕψος καί, ὅπως σημειώθηκε, κόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς δυτικῆς αὐλῆς. Παράλληλα μὲ τὴ νότια παρεῖα τοῦ βόρειου τοίχου, σὲ βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ του, σὲ ἀπόσταση 0.40 μ. ἀπ' αὐτόν, καθαρίστηκε μιὰ σειρὰ ἀπὸ μικρὲς πέτρες σὲ μῆκος 1.80 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς τομῆς. Ἡ συνέχεια τοῦ τοιχίσκου πρὸς τὰ ἀνατολικά ἔχει καταστραφεῖ, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δύο τοίχους περνοῦσε ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, πρόχειρα κατασκευασμένος, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά. Ὁ τοιχίσκος πού ἀποτελοῦσε τὸ νότιο πλευρὸ του εἶχε πάχος 0.20 μ. Ἡ κεραμεικὴ πού μαζεύτηκε ἀπὸ τὸν ὀχετὸ δὲν ἦταν χαρακτηριστικὴ: ἀρχὴ κυλινδρική πεπλατυσμένης λαβῆς, τμήμα βάσης ἀγγείου μὲ λοξὰ τοιχώματα, τροχαλιόσχημη βάση πρόχου, κάτω τμήμα κύαθου, μελανογάνωτο ὄστρακο μὲ αὐλακώσεις κ.ἄ.

Ὁ ἀνατολικὸς λιθωρὸς σκέπαζε τοῖχο μὲ κατεύθυνση Β — Ν σχεδὸν κάθετο πρὸς τὸν βόρειο, πρόχειρο στὴν κατασκευὴ καὶ στενότερο, πλάτους 0.40 μ. Τὸ σωζόμενο ὕψος του εἶναι 0.50 μ. καὶ εἶναι κτισμένος μὲ 4 σειρὲς μικρῶν πετρῶν στὸ ὕψος καὶ δύο σειρὲς στὸ πλάτος. Στὴν ἐπιφάνειά του ξεχώριζαν πλίνθοι καὶ μεγάλα πλακωτὰ χαλίκια, ἐντοιχισμένα. Ὁ λεπτὸς αὐτὸς τοίχος καμπυλωνόταν ἐλαφρὰ καὶ στὸ νότιο ἄκρο του κατέληγε σὲ παραστάδα ἀπὸ ἀδρὰ πελεκημένο ἀσβεστόλιθο, πού ὀριζε εἴσοδο μαζί μὲ ἄλλη παραστάδα πεσμένη λοξὰ πρὸς τὰ μέσα, σὲ ἀπόσταση 0.40 μ. ἀπὸ τὴν πρώτη (πίν. 206β). Στὴν ἐσωτερικὴ

παρειὰ τῆς τελευταίας λαξεύθηκε αὐλάκι πλάτους 0.20 μ. καὶ βάθους 0.10 μ. γιὰ κάθετη ξυλοδεσιά, ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκαν ἔχνη. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ὑπολογίσθηκε σὲ 0.90 μ. Τὸ κατώφλι βρέθηκε στὴ θέση του. Ἡ εἴσοδος αὐτὴ, στὸ ΝΔ ἄκρο τῆς δυτικῆς αὐλῆς, ἔδινε χωρὶς ἄλλο πρόσβαση σ' αὐτὴν κατὰ τὰ παλαιοανακτορικὰ χρόνια, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς δυτικῆς αὐλῆς. Ὅρισμένοι κυβόλιθοι πεσμένοι ἀνατολικά τοῦ τοίχου μὲ τὴν εἴσοδο εἶχαν πέσει ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ ἀνακτόρου καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοίχο, ἀφοῦ αὐτὸς εἶχε κτιστεῖ μὲ πολὺ μικρότερες πέτρες.

Σὲ ἀπόσταση 1.40 μ. ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ βόρειου παλαιοανακτορικοῦ τοίχου καὶ 2.50 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς τομῆς ὅπου βρίσκεται ἡ ψηλὴ ἐπίκωψη, σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ βόρειου τοίχου, βρέθηκε χάλκινος γλωσσοειδὴς κοπέας μὲ γυριστὸ ἄκρο. Τὸ μῆκος του εἶναι 0.04 μ. καὶ ἀποκόπηκε μικρὸ τμῆμα τῆς κόψης του.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς κάτω ἐπίκωψης τοῦ ὅλου χώρου τῆς ΝΔ εἰσόδου φαίνεται παλαιοανακτορικὴ: σημειώθηκαν πόδι τριποδικῆς χύτρας μὲ σχοινοειδὴ νεύρωση, ἐπιπεδούμενο χεῖλος μεγάλου σφαιρικοῦ σκυφωτοῦ ἀγγείου, λαιμὸς πρόχου μὲ τέσσερα πλαστικὰ δακτυλίδια, ταινιόσχημες μελανογάνωτες λαβὲς κυάθων, τμῆμα λεκανιδίου μὲ χονδρὴ ὑπερυψωμένη ὀριζόντια κυλινδρική λαβή, βάση κυπέλου μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι, ψηλὸ πόδι καὶ καμπύλα τοιχώματα, βάσεις κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα κ.ἄ. Κοντὰ στὸ δυτικὸ ὄριο τῆς τομῆς συλλέχθηκε λεπίδα ὀψιανοῦ, ἐνῶ στὴ συμβολὴ τοῦ βόρειου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου βρέθηκαν πυρήνας ὀψιανοῦ μὲ δύο γωνιούμενα ἐπίπεδα καὶ μία ἀκόμη λεπίδα. Μικρὸς λιθοσωρὸς στὴ ΒΔ γωνιὰ τοῦ σκάμματος σκέπαζε τοίχο πρὸς γωνίαζε μὲ τὸ βόρειο παλαιοανακτορικὸ μὲ κατεύθυνση Β — Ν. Ἡ μεγάλη ἐπίκωψη στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς τομῆς δὲν ἐπέτρεψε τὴν πιὸ πέρα ἔρευνα στὸ σημεῖο αὐτό. Μεγάλη ποσότητα κάρβουνου πρὸς βρέθηκε κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ δυτικὰ ἀπ' αὐτόν, σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ του, προερχόταν ἀπὸ καμένο δοκάρι τῆς ξυλοδεσιάς τῆς ΝΔ εἰσόδου. Ποσότητες κάρβουνου βρέθηκαν σὲ ἄλλα σημεία τοῦ στρώματος δαπέδου, τὸ πιὸ πολὺ νότια ἀπὸ τὸν ὀχέτο. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τοῦ κάρβουνου τὸ γῶμα ἦταν κοκκινωπὸ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα

καὶ μὲ λίγα κόκαλα ζώων. Στὸ στρώμα αὐτὸ συλλέχθηκαν λεπίδα ὀφίανου καὶ ἄλλη ἀπὸ σχιστόλιθο. Τὸ βάθος ποὺ φάνηκε τὸ δάπεδο εἶναι 0.30 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ βόρειου τοίχου.

Στὴν περιοχὴ βόρεια ἀπὸ τὸν χώρὸ τῆς ΝΔ εἰσόδου γίνηκε συμπληρωματικὴ ἐρευνα γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα διαφόρων σημείων: ἐρευνήθηκε τὸ νότιο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ ΥΜ IB τοίχου τῆς πρὸς Βορρὰ ἀνάβασης, τοῦ ὁποῖου τὸ σκέλος γυρίζει πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ φαίνεται νὰ προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση. Τὸ νότιο σκέλος γωνιάζει μὲ τὸ κύριο δυτικὸ σκέλος τῆς ἀνάβασης μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ΝΑ πρὸς τὰ ΒΔ. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γωνίας ποὺ σχηματίζεται φάνηκε ὑπόστρωμα ἀπὸ σπαστὴ πέτρα. Ἀπὸ τὸν ἐκεῖ καθαρισμὸ συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα, κόκαλα ζώων καὶ μικρὴ πορφύρα.

Ἀφαιρέθηκε μέρος ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τῆς ΥΜ IB ἀνάβασης πρὸς τὸ Βορρά, πάνω ἀπὸ τὸ νότιο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς παλαιοανακτορικῆς ἀνάβασης καὶ νότια ἀπὸ τὸ παλαιοανακτορικὸ κατώφλι ὡς τὸ βόρειο παλαιοανακτορικὸ τοῖχο τῆς ΝΔ εἰσόδου. Ἡ κεραμικὴ τοῦ ὑποστρώματος ἦταν κύρια ΥΜ ΙΑ καὶ παλαιοανακτορικὴ: ἀρκετὰ ὄστρακα μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση, κάθετες καστανὲς γραμμὲς ἢ καμπύλες πάνω σὲ ἀνοιχτὸ βάθος, σχεδὸν ὁλόκληρος μεγάλος κύαθος μὲ σπεῖρες καὶ ἄσπρες κουκίδες σὲ σκοῦρο βάθος, πολλὰ χονδρὰ ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα, ὅπως πόδια χύτρας, λαιμὸς πρόχου, χεῖλη λοπαδίων κ.ἄ. Κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα αὐτό, σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς ΥΜ IB ἀνάβασης, φάνηκε δεύτερο ὑπόστρωμα πιὸ κανονικὸ, μὲ μικρὲς στρογγυλεμένες. πέτρες. Βρίσκεται στὴν ἴδια στάθμη μὲ τὸ παλαιοανακτορικὸ κατώφλι. Ἔχει πάχος 0.20 μ. καὶ δὲν περιεῖχε ὄστρακα. Σκέπαζε ὅλο τὸν χώρὸ νότια ἀπὸ τὸ παλαιοανακτορικὸ κατώφλι ὡς τὴ βόρεια παρειὰ τοῦ βόρειου τοίχου τῆς ΝΔ εἰσόδου. Κάτω ἀπὸ τίς πέτρες τοῦ ὑποστρώματος, περίπου στὴ ρίζα τοῦ πρώτου ἀντερεισματικοῦ τοίχου, σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ του, ἀνακαλύφθηκε μεγάλος στρογγυλὸς κάδος μὲ ἐπιπεδούμενα χεῖλη ποὺ γέρνουν κάπως πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 207α). Ἡ ἐξωτερικὴ του διάμετρος εἶναι 0.80 μ. Τὰ χεῖλη του βρίσκονταν στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου, ὡς εἶδος συλλεκτῆρα. Βρέθηκε γεμάτος ἀπὸ πέτρες, χῶμα καὶ κομμάτια ἀγγείων. Στὸν πάτο του ἔλειπε τριγωνικὸ κομμάτι ἀπὸ ὅπου ἀνά-

βλυζε ἄφθονο νερό. Ἀνάμεσα στὰ κομμάτια ἀγγείων ἦταν πολλὰ ἄωτα κωνικά κύπελλα, δύο σχεδὸν ὁλόκληρα, τὸ πάνω μέρος χύτρας μὲ ὕψωμένη τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, κομμάτι ἀπὸ πέτρινο δισκόμορφο σκέπασμα μὲ τρύπα στὴν ἄκρη, σφαιρικός τριπτήρας καὶ μύλη ἀπὸ ἀσπριδερὴ πέτρα, ὕψους 0.13 μ. καὶ διαμέτρου 0.17 μ. Διαπιστώθηκε ὅτι στὸν κάδο ἔφτανε ἀγωγὸς κατασκευασμένος ἀπὸ δύο σειρὲς πέτρες ἀρκετὰ μεγάλες, μὲ ἀδρὰ ἐργασμένες καλυπτήριες πλάκες, μὲ κατεύθυνση Δ – Α, παράλληλος καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ βόρειο παλαιοανακτορικὸ τοῖχο τῆς ΒΔ εἰσόδου (πίν. 207β). Ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς στὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο εἶχε θεωρηθεῖ τοῖχος, ἡ ἔνταξή του ὅμως στὸ σύνολο τοῦ παλαιοανακτορικοῦ συγκροτήματος εἶχε μείνει ἀνεξήγητη. Ἡ ἀνεύρεση ὅμως τοῦ κάδου ἔδωσε τὴν ἀπάντησι: Ἡ μία πλευρὰ τοῦ ἀγωγοῦ ἀγκάλιαζε τὸ χεῖλος τοῦ δοχείου, ποὺ λειτουργοῦσε ὡς συλλεκτήρας (πίν. 208α). Μία ἀκόμη σειρὰ ἀπὸ μικρὲς πέτρες ἐνίσχυε ἐξωτερικὰ τὴν καμπυλούμενη πλευρὰ τοῦ ἀγωγοῦ, ποὺ τὸ πλάτος του ἦταν 0.70 μ. Τὸ μῆκος ποὺ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὡς τὴ δυτικὴ ὑψηλὴ ἐπίχωση, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία προχωροῦσε πρὸς τὰ δυτικά, φθάνει τὰ 4 μέτρα. Μέσα στὸν ἀγωγὸ ὑπῆρχε πρασινωπὸ πηλόχωμα χωρὶς πέτρες καὶ ὅστρακα. Τὸ βάθος του ἔφτανε τὰ 0.60 μ. καὶ ὁ πάτος του βρέθηκε στρωμένος μὲ μεγαλωπὲς πλάκες. Οἱ ἀδρὰ πελεκημένες καλυπτήριες πέτρες ἦταν οἱ περισσότερες τριγωνικὲς, διαστάσεων 0.45×0.30 μ. καὶ πάχους 0.20 μ., τοποθετημένες λίγο λοξά, ἔτσι ποὺ καθεμιὰ τους σκέπαζε λίγο τὴν ἄκρη τῆς ἄλλης. Μικρὲς πέτρες ἀνάμεσά τους σὰν σφῆνες τὶς συγκρατοῦσαν στὴ θέση τους. Δυστυχῶς, δὲν εἶναι φανερὸ ἀπὸ ποῦ ἔφερνε τὸ νερὸ ὁ ἀγωγός, φανερὴ ὅμως ἡ φορὰ τῆς ροῆς ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ, μὲ ἐλαφριά κλίση τοῦ ἐδάφους πάνω στὸ ὁποῖο πατᾶ. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ὅλο σύστημα ἀνήκει στὴν παλαιοανακτορικὴ φάση τῆς δυτικῆς αὐλῆς, ὅπως βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ λίγα ὅστρακα ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τὰ κομμάτια τῶν ἀγγείων ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸν κάδο. Ὁ ΥἼΜ IB ἀντερείσματικὸς τοῖχος τοῦ πρώτου ἀνδῆρου πατοῦσε πάνω στὰ χεῖλη τοῦ κάδου.

Στὴν ἀπὸ χαλικάσβεστο στρωμένη δυτικὴ παλαιοανακτορικὴ αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, ἀνατολικὰ τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης, διαλύθηκε ὁ στρωματογραφικὸς μάρτυρας ποὺ εἶχε μείνει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ

1982. Ἀπὸ τὴ διάλυση συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα κομματιῶν ἀγγείων, κύρια τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου, ἀρκετὰ κόκαλα ζώων, ὄστρεα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τμῆμα μεγάλης πορφύρας, ὅπως καὶ κομμάτια ἀπὸ δάπεδα μὲ χαλικάσβεστο. Ἀπὸ τὰ κομμάτια κεραμεικῆς σημειώθηκαν: δεκάδες κομματιῶν ἀπὸ ἄωτα κωνικά κύπελλα καὶ ἀπὸ ἄλλα κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, χεῖλη ἀπὸ λοπάδια, κομμάτια ἀπὸ κυάθους μὲ χεῖλη πού γέρνουν πρὸς τὰ ἔξω, ὄστρακα μὲ σκοτεινὴ διακόσμηση σὲ ἀνοικτὸ βάθος, ταινιωτὲς λαβὲς πού στενεύουν κάτω, γεφυρόστομη πρόχυση καὶ μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα μικροῦ σκυφωτοῦ ἀγγείου, μελανογάνωτα κομμάτια, ἄλλα μὲ διακόσμηση σκοτεινὴ σὲ ἀνοικτὸ βάθος, κάθετες καὶ ὀριζόντιες λαβὲς ποικίλων τύπων, κομμάτια ἀπὸ τὸ στόμιο ἀγγείων μὲ περιχέילωμα, τμήματα ἀπὸ χύτρες μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, κομμάτι ἀπὸ σκυφωτὸ ἀγγεῖο ἀπὸ σπαρτιατικὸ βασάλτη μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος καὶ μὲ σχοινοειδῆ διακοσμητικὴ ταινία κ.ἄ.

Μετὰ τὴ διάλυση τοῦ μάρτυρα καθαρίστηκε τὸ δάπεδο τῆς χαλικοστρωτῆς αὐλῆς τοῦ σπιτιοῦ. Ἦταν πολὺ καταστραμμένο στὸ σημεῖο πού εἶχε μείνει ὁ μάρτυρας καὶ ἔτσι δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ γίνει ἀπὸ κάτω μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ σὲ βάθος 0.10 μ. Ἐκεῖ βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κοινῆς κεραμεικῆς: κάθετα τοιχώματα κοινῶν ἄβαφων ἀγγείων ἢ ἀγγείων μὲ καστανὸ ἐπίχρσμα, δισκοειδεῖς βάσεις ἀγγείων μὲ ἀνοικτὰ τοιχώματα, κομμάτια κυάθων, ὀριζόντιες ταινιόσχημες ἢ κυλινδρικές λαβές, λαιμοὶ καὶ βάσεις πρόχων, μικρὰ ἢ μεγάλα πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, γλωσσοειδῆ λαβὴ καὶ τμῆμα ἀγγείου μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση. Ἀπὸ τὴ γραπτὴ κεραμεικὴ ξεχώριζαν σὲ ποσότητα τὰ μελανογάνωτα ὄστρακα ἀπὸ κυάθους καὶ ἄλλα λεπτὰ ἀγγεῖα, κομμάτια μὲ καστανωνπές-κοκκινωπές ταινίες ὀριζόντιες ἢ καμπύλες, ὄστρακα ἀπὸ λευκωπὸ πηλὸ μὲ σκοτεινὲς ταινίες καὶ ἄλλες κοκκινωπές ἢ μαῦρες σὲ κιτρινωπὸ βάθος, ἄλλα κομμάτια μὲ καστανούς δίσκους καὶ ἐλισσόμενες γραμμές, λαιμὸς πρόχου μὲ σκοτεινὴ ταινία ἐσωτερικὰ καὶ πλαστικούς δακτύλιους ἐξωτερικά, λίγα MM IB ὄστρακα μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, κομμάτι λύχνου μὲ σκουρὸ καστανὸ ἐπίχρσμα καὶ ὄστρακο μὲ ἄσπρη δικτυωτὴ διακόσμηση σὲ μαῦρο βάθος. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν: ἀμφίχυρτο ὑφαντικὸ βάρος μὲ μία τρύπα ἀνάρτησης, κομμάτι ἀγ-

γείου ἀπὸ γκριζωπὴ πέτρα, τμήματα ἐπίπεδου σκεπάσματος ἀπὸ γαλαζωπὸ πηλό, κομμάτι γωνιούμενου ἀγγείου μὲ σκούρα ταινία στὸ πάνω μέρος καὶ κόκαλα ζώων. Ἡ τομὴ σταμάτησε σὲ βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ δεύτερου ἀντερείσματικοῦ τοίχου.

Καθαρίστηκε ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ παλαιοανακτορικοῦ σπιτιοῦ ποὺ κλείνει τὸν γωνιακὸ ἀποθέτη γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ τὸ πάχος του καὶ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν ὑπάρχει ἄλλος τοῖχος ποὺ γωνιάζει μὲ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ὁποία βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ΓΜ IB ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς ἀνάβασης. Ἡ δοκιμαστικὴ τομὴ μήκους 1.40 μ. καὶ πλάτους 0.70 μ. γίνηκε παράλληλα μὲ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ ἀποθέτη καὶ ἔκοψε τμήμα τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς. Δὲν φάνηκε κανένα ἔχνος τοίχου ποὺ νὰ κλείνει τὸ σπῖτι στὸ σημεῖο αὐτό, οὔτε καὶ τοῖχος κάποιας εἰσόδου. Τὸ ὑπόστρωμα τῆς βοτσαλωτῆς αὐλῆς ἀφαιρέθηκε ἐκεῖ ὡς βάθος 0.40 μ. Τὸ ἀποτελοῦσε ὑποκίτρινο λεπτόκοκκο πηλόχωμα καὶ μπάζωμα ἀπὸ πλῆθος ὀστράκων: κομμάτια χονδρῶν καὶ λεπτῶν ἀγγείων, βάσεις μεγάλων ἀγγείων μὲ σχοινοειδῆ ἐμπέστη διακόσμηση, κομμάτια ἀπὸ κύπελλα, κυάθους καὶ λοπάδια, μεγάλο πήλινο σκέπασμα μὲ ἀναθύρωση, τὸ κάτω μέρος κάδων μὲ κάθετα τοιχώματα, κομμάτια ἀπὸ λαιμοὺς ἀμφορέων μὲ χεῖλη ποὺ γέρνουν πρὸς τὰ ἔξω, ἀπὸ ἄλλα μελανογάνωτα κύπελλα, ἀπὸ διώροφα κύπελλα κ.ἄ. Σὲ βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χαλικόστρωτου δαπέδου τῆς αὐλῆς βρέθηκε σφαιρικὸ μελανογάνωτο κυάθιο σχεδὸν ὁλόκληρο μὲ ταινιωτὴ λαβή, κομμάτι πέτρινου σκύφου καὶ πολλὰ ὄστρεα.

Παράλληλα γίνηκε καθαρισμὸς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ καὶ περισυλλογὴ τῶν ἀγγείων τοῦ γωνιακοῦ ἀποθέτη. Φάνηκε ἡ ὑποθεμελίωση τοῦ ΜΜ ΙΑ τοίχου νότια ἀπὸ τὸ κλουβὶ τῆς σκάλας. Ὁ ἀποθέτης καθαρίστηκε ὡς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ καμπύλου τοίχου. Περισυλλέχθηκαν μεγάλο κομμάτι μελανογάνωτης ραμφόστομης πρόχου, μέρος πιθίσκου μὲ χεῖλη ποὺ ἔχουν ἀναθύρωση καὶ κάτω μέρος πρόχου. Μαζὶ συλλέχθηκαν μεγάλος σφαιρικὸς τριπτῆρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα καὶ ἄλλος αὐγόσχημος ἀπὸ κυανωπὴ πέτρα, κομμάτι σταλακτίτη μήκους 0.08 μ. καὶ μισὸ ἀμφίκυρτου ὕφαντικοῦ βάρους μὲ μία τρύπα ἀνάρτησης. Στὸ τέλος τῆς ἐργασίας γίνηκε καθαρισμὸς ὅλων

τῶν τοίχων τοῦ τομέα καὶ πάρθηκαν γενικὲς καὶ λεπτομερειακὲς φωτογραφίες.

Σπίτι F τοῦ Hogarth

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Στέλλας Χρυσουλάκη, ἄρχισε ἡ ἔρευνα στὸ Σπίτι F ποὺ κατὰ ἓνα μέρος ἀνέσκαψε ὁ D.G. Hogarth. Ὁ ἄγγλος ἐρευνητής, ποὺ ἔδωσε ἓνα σκαρίφημα στὸ γενικὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα (BSA VII, 1900 - 1901), δὲν ὀλοκλήρωσε τὴν ἔρευνά του καὶ ἐλάχιστα ἀναφέρει γι' αὐτὴν καὶ γιὰ τὴ μορφή τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου. Τὸ σπίτι F βρίσκεται δυτικὰ καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Σπίτι D - E, ποὺ εἶναι πιά γνωστὸ ὡς Λοξὸ κτίριο. Εἶναι τὸ νοτιότερο σπίτι στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου ποὺ ἔφθανε ὡς τὴ δυτικὴ αὐλὴ τοῦ Ἀνακτόρου καὶ στὰ ψηλότερα ἄνδхра τοῦ ΒΔ λόφου (πίν. 208β). Ὁ κλιμακωτὸς δρόμος περνᾷ ἀνάμεσα στὸ Λοξὸ κτίριο καὶ τὸ Σπίτι F καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ πλαταίνει σὲ 4 μέτρα. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὰ ξερὰ χόρτα, τὰ πεσμένα χρώματα καὶ πέτρες τῆς παλαιότερης ἀνασκαφῆς καὶ τὴ μετατόπιση τῶν πεσμένων πελεκητῶν πωρολίθων, ποὺ ἦταν συγκεντρωμένοι στὸν χώρο αὐτό, δυτικὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ αὐλὴ τοῦ ἀνακτόρου, ἄρχισε ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ συλλέχθηκε λίγη κεραμεικὴ ὅχι τόσο χαρακτηριστικὴ, ὅπως βάσεις καὶ λαβὲς ἀγγείων, παραλληλεπίπεδες ἀγνύθες, καί, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος ρωμαϊκοῦ γυάλινου ἀγγείου ἀπὸ πρασινωπὸ γυαλὶ μὲ ἱριδίζουσα ἐπιφάνεια. Ἀπὸ τὴν πάνω ἐπίχωση τοῦ ΝΑ χώρου τοῦ σπιτιοῦ συλλέχθηκαν ἄβαφα ὄστρακα χονδρῆς κεραμεικῆς καὶ λίγα λεπτὰ ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα, πεσμένα ἀνάμεσα σὲ κομμάτια πλίνθων. Ἡ ἐπίχωση βρέθηκε διαταραγμένη, μὲ πολλὰς πέτρες ποὺ ἄφηναν μικρὰ κενὰ ἀνάμεσά τους, ἄφωνα κομμάτια πλίνθων καὶ πολλὰς πλάκες ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ψαμμόλιθο καὶ κροκαλοπαγὴ πέτρα. Ἐδίδαν τὴν ἐντύπωση μπάζων ποὺ ρίχθηκαν ἀπὸ τὸν ἄγγλο ἀνασκαφέα ὡς γέμισμα. Μεγάλου μέρους ἀπὸ τὸ ὕλικό αὐτὸ φανερὰ προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ κτιρίου, ἀφοῦ μάλιστα μερικὲς πλίνθοι εἶχαν κονίαμα. Μιὰ ἀσβεστολιθικὴ πέτρα εἶχε χαραγμένο πάνω της διπλὸ

πέλεκυ. Μαζεύτηκαν δύο σφαιρικοί τριπῆρες, ὁ ἓνας μὲ δυὸ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, ὁ ἄλλος κυρτεπίπεδος διαστάσεων 0.12×0.12 μ., τμήμα τριβείου καὶ ἀμφίκυρτο ὕφαντικό βάρος μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης. Ἀπὸ τῇ διαταραγμένη ἐπίχωση συλλέχθηκαν ἀκόμη λαίμους ἀμφορέα μὲ περιχέλωμα, ἐπιπεδούμενο χεῖλος μελανογάνωτου ἀγγείου, κάτω μέρος tumbler, κυλινδρικές ἢ πλακωτές λαβές, τὸ κάτω μέρος μικρῆς πρόχου, πόδι τριποδικοῦ σκεύους, μέρη ἀπὸ τῇ βάση καὶ τὸ κάτω μέρος ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὴ ἐγχάρακτη διακόσμηση πλάγιου πλέγματος κ.ἄ. Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης περισυλλέχθηκε ὄψιανὸς καὶ δόντι πού φαίνεται ἀνθρώπινο.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ μπαζώματος φάνηκε κάθετος πρὸς τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοίχος, παράλληλος πρὸς τὴ νότια πρόσοψη, πού χωρίζε τὸ σπῆτι σὲ δύο μέρη. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο σειρὲς πέτρες καὶ τὸ πλάτος του ἦταν 0.70 μ. Παρακολουθήθηκε σὲ μῆκος 8 μ. περίπου στὴν πρὸς τὰ δυτικὰ πορεία του. Φαίνεται ὅτι ἦταν καὶ ἀντερεισματικὸς τοῦ πάνω βόρειου ἀνδῆρου. Στὸ κάτω ἀνδρὸ δημιουργοῦνταν ὑπόγεια δωμάτια, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν καὶ τὸ ἀνασκαπτόμενο νοτιοανατολικά. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ στὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Στὴ συμβολὴ τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου μὲ τὸν ἐγκάρσιο βόρειο τοῖχο, πεσμένο στὸ ΝΑ δωμάτιο σὲ δύο κομμάτια, βρέθηκε τὸ πελώριο κατώφλι τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ (πίν. 209α-β). Οἱ διαστάσεις του ἦταν 1.70×0.80 μ. καὶ τὸ πάχος του 0.30 μ. Ἐπесе σχεδὸν κάθετα, μὲ τὴν πελεκημένη του ἐπιφάνεια γυρισμένη πρὸς τὴ ΒΑ γωνία. Εἶχε τρεῖς διαμπερεῖς τρύπες γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ἄξονα κάθε θυρόφυλλου καὶ τοῦ κεντρικοῦ σύρτη. Ἡ ἀρχικὴ του θέση στὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη ἦταν στὴ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου, στὸ σημεῖο πού ἡ πρόσοψη εἶναι καταστραμμένη, σχεδὸν στὸ ὕψος τῆς ἐπιφάνειας τῆς κλιμακωτῆς ἀνάβασης. Θὰ ἔφερνε στὰ δωμάτια τοῦ πάνω πατώματος, πού βρίσκονταν πάνω ἀπὸ τὰ ὑπόγεια διαμερίσματα, προσιτὰ χωρὶς ἄλλο ἀπ' αὐτὰ μὲ ξύλινες σκάλες. Σὲ ἀπόσταση 1.70 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη φάνηκε παράλληλο διαχώρισμα πού βρισκόταν σὲ βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ βόρειου ἀντερεισματικοῦ τοίχου. Ἡ ἀνωδομὴ του ἦταν πλίνθινη. Στὸ σημεῖο πού βρισκόταν τὸ χωρίσμα τὸ χῶμα ἔντονα καμένο καὶ κοκκινωπὸ ἀπὸ τὶς διαλυμένες

πλίνθους καὶ κατὰ τόπους μαῦρο ἀπὸ τὴν ἀπανθράκωση τῶν ξυλοδοκῶν.

Σὲ βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πρόσ-
οψης βρέθηκε στρώμα πετρῶν καὶ ὀγκολίθων ποὺ ἔπεσαν ἀπὸ τὴν πρόσ-
οψη. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση δύο ὀγκολίθων ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε
γιατὶ φάνηκε νέο στρώμα ἀπὸ πεσμένες πέτρες ποὺ δὲν ὑπῆρχε πιά
χρόνος νὰ ἀφαιρεθεῖ. Τὸ χῶμα ἀνάμεσα στὶς πέτρες ἦταν ἀσπριδερό,
ἴσως ἐξαιτίας τῆς διάλυσης ἀσβεστολίθων. Ἀνάμεσα στοὺς ὀγκολίθους
ὑπῆρχαν λίγες πελεκητὲς πωρολιθικὲς πέτρες καὶ πλάκες, ἴσως ἀπὸ
δάπεδα, ὅπως καὶ μερικοὶ τριπτῆρες σφαιρικοὶ ἢ μακρόστενοι. Ἡ κερα-
μεικὴ ἦταν λίγη, ἄβαφη, ἀπὸ κοκκινωπὸ ἢ γκριζωπὸ πηλό· μέρη ἀπὸ
τὰ τοιχώματα ἀγγείων, βάσεις καὶ λαβὲς ἄλλων κ.ἄ. Μαζὶ συλλέχθη-
καν καμένο ὄστρεο, κομμάτι ἀπὸ ἄλλο μεγαλύτερο καὶ κομμάτι μύλης
θύρας.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου δὲν ὀλοκληρώθηκε· ἔχει φτάσει σὲ βάθος
1.40 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης. Ἡ νότια
πρόσοψη στὴν ἐσωτερικὴ παρειά τοῦ τοίχου εἶναι ντυμένη μὲ πέτρες
μέσου μεγέθους μὲ σφῆνες ἀνάμεσά τους. Ἡ πρόσοψη αὐτὴ εἶναι κτι-
σμένη μὲ μεγάλες ὀγκολιθικὲς πέτρες σὲ ὕψος δύο σειρῶν, μὲ μικρότε-
ρες πέτρες στὰ ἐνδιάμεσα. Ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψη στὸ ἐπίπεδο τοῦ κλι-
μακωτοῦ δρόμου εἶναι κτισμένη μὲ μεγάλους ὀγκολίθους, ἐνῶ κάτω ἀπὸ
τὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ὁ τοίχος εἶναι κτισμένος μὲ πέτρες μέσου μεγέθους
ἀδρά ἐργασμένες. Ὁ βόρειος ἀντερεισματικὸς τοίχος, βόρειος τοῦ ὑπό-
γειου δωματίου, εἶναι οἰκοδομημένος μὲ δύο σειρὲς ἀσβεστολιθικῶν πε-
τρῶν στὸ πλάτος του. Ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ δωματίου εἶναι διαχωρι-
στικὸς ἀπὸ τὸ δυτικότερο δωμάτιο, μὲ πλίνθινη ἀνωδομὴ· ἔχει πλάτος
0.60 μ. Στὸ διπλανὸ δωμάτιο ἀφαιρέθηκε ὅλη ἡ πάνω ἐπίχωση ἀπὸ
χῶμα γκριζωπὸ ποὺ περιεῖχε μικρὲς πέτρες, σπασμένες πλάκες καὶ
πάρα πολλὰ κομμάτια πλίνθων, πολλὰ μὲ ἐπίπεδη τὴ μιὰ ἐπιφάνεια.
Φαίνεται ὅτι τὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ κτιρίου δὲν ἀνασκάφηκε καθόλου ἀπὸ
τὸν ἄγγλο ἐρευνητὴ. Ἀπὸ τὸν χῶρο αὐτὸ συλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ
χονδρὰ ἄβαφα ἀγγεῖα, κομμάτια κάδων καὶ χυτρῶν, π्लाκωτὲς λαβὲς
ἀμφορέων, τὸ κάτω μέρος ἀγγείου μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση καὶ κομ-
μάτια ἄλλων μὲ ὅμοια διακόσμηση, κάτω μέρη κυπέλλων καὶ πρόχων
κ.ἄ. Περισυλλέχθηκαν ἀκόμη κομμάτι μύλης θύρας, ραβδόσχημη λαβὴ

χάλκινου σκεύους, κομμάτια διαφανοῦς γυάλινου ρωμαϊκοῦ ἀγγείου μὲ ἱριδίζουσα ἐπιφάνεια καὶ κόκαλα ζώου. Στὴν προέκταση τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου ποὺ συγκρατοῦσε τὸ πάνω ἀνδῆρο, σὲ ἀπόσταση 8 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη, φάνηκαν μεγάλες πλίνθοι μὲ ἐπίπεδη τὴ μιὰ ἐπιφάνεια, ποὺ ἴσως βρῖσκονταν στὴ θέση τους καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ πάνω μέρος διαχωριστικοῦ τοίχου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε ρηχὴ μύλη θύρας, ἐνῶ τὸ μισὸ μιᾶς ἄλλης συλλέχθηκε ἐπιφανειακὰ ΝΑ ἀπὸ τὴν πρώτη.

Ἀμέσως δυτικὰ τοῦ ΝΑ δωματίου ἔγινε δοκιμὴ ποὺ ἔδωσε λίγη κεραμεικὴ, ὅπως τὸ κάτω μέρος πρόχων καὶ κυπέλλων, μικρὸ κομμάτι λύχνου μὲ ἐγγάρακτη γραμμὴ, τὸ κάτω μέρος μελανογάνωτου παλαιοανακτορικοῦ κυπέλλου μὲ στρογγυλεμένη ἀκμὴ πάνω ἀπὸ τὴ βάση, δύο μικρὲς κυλινδρικές λαβὲς κ.ἄ. Τὸ χῶμα ἦταν γκριζωπὸ καὶ σκληρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ΝΑ δωματίου. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν προχώρησε.

Δοκιμὴ ἔγινε καὶ ἀμέσως βόρεια τοῦ ἀντερεισματικοῦ βόρειου τοίχου τοῦ ΝΑ δωματίου. Φάνηκε μέρος ἀπὸ ὑπόστρωμα σπαστῆς πέτρας, ποὺ χωρὶς ἄλλο ἦταν τὸ ὑπόστρωμα δαπέδου τοῦ πάνω ἀνδῆρου ἀπὸ στιβακτὸ ἀργιλόχωμα. Βρισκόταν σὲ βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης καὶ δὲν περιεῖχε καθόλου ὄστρακα. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ σκέπαζε τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο συλλέχθηκαν ἐλάχιστα ὄστρακα, ὅπως βάση μικροσκοπικοῦ ποτηριοῦ, λαβὴ μικροῦ καλαθόσχημου ἀγγείου, τοξωτὴ καὶ πλακωτὴ, δισκόμορφη βάση κυάθου καὶ τμήμα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὴ λαβὴ κυπέλλου μὲ μίμηση καρφιοῦ.

Σὲ ἄλλη δοκιμὴ ποὺ ἔγινε στὸ δυτικότερο τμήμα τοῦ πάνω ἀνδῆρου, σὲ βάθος 0.10 - 0.15 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης, φάνηκε στρώμα ἀπὸ λεπτόκοκο κόκκινο πηλόχωμα γεμάτο ἀπὸ κομμάτια ἀγγείων. Σὲ ὀρισμένα σημεία τὸ στρώμα παρουσίαζε μεγάλες μαῦρες κηλίδες ἀπὸ φωτιά. Κομμάτια δύο τουλάχιστον ἀνάστροφων κάδων βρέθηκαν στὸ χῶρο αὐτό, μὲ δισκοειδῆ βάση καὶ κάθετα τοιχώματα. Γύρω τους συλλέχθηκαν κομμάτια ἄλλων ἀγγείων. Τὰ πεσμένα αὐτὰ ἀγγεία, ἢ πληθώρα τῶν ὀστράκων καὶ τὸ καμένο χῶμα ἔδειχναν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ στρώμα καταστροφῆς. Ἡ ἔρευνα διακόπηκε γιὰ νὰ συνεχιστεῖ τὴν ἀκόλουθη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Γενικά δείχθηκε ὅτι τὸ Σπίτι F κτίσθηκε σὲ δύο διαδοχικά ἄνδρα. Στὸ κάτω ἄνδρo ἐρευνήθηκε κατὰ ἓνα μέρος τὸ ΝΑ βαθύ δωμάτιο. Ὑπολογίζεται ὅτι ὑπάρχουν στὸ κάτω ἄνδρo δύο ἀκόμη βαθιά δωμάτια, ἀλλὰ μένει ἀκόμη ἄγνωστη ἡ ἔκταση τοῦ πάνω ἀνδρo πρὸς τὸ Βορρά.

Σπίτι Α τοῦ Hogarth (παρένθ. πίν. IB')

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας Πλάτωνος καὶ Λευτέρη Πλάτωνα, συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀνόδου δυτικά τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία του καὶ ὀδηγοῦσε στὸ βορειότερο ἄνδρo. Κατὰ τὴν τελευταία φάση ἀποκόπηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἀντερειατικοῦ τοίχου ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Α καὶ ἦταν κάθετος σ' αὐτή, μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ δυτικά. Ὁ τοίχος αὐτὸς ἀπέχει, ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ Σπιτιοῦ Α, 7 περίπου μέτρα. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀνόδου σχηματίζοταν μὲ παράλληλο στὴν ἀρχὴ καὶ κατόπιν λοξὸ τοίχο, ποὺ εἶχε στὴν ἀπέναντι πλευρὰ ἄλλο παράλληλο τοίχο, σήμερα καταστραμμένο. Ἡ πρόσβαση αὐτὴ ἀρχικά, πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀντερειατικοῦ τοίχου, ἔφερε στὰ ψηλότερα ἄνδρα μὲ ἥπια κλίση. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνόδου μεγάλοι πελεκητοὶ κυβόλιθοι εἶχαν πέσει ἀπὸ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Α. Ἐνας ὀγκόλιθος βρέθηκε πεσμένος ἀκριβῶς στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνόδου (πίν. 210α), γι' αὐτὸ ἔμεινε στὴ θέση του, μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἴσως χρησιμοποιήθηκε γιὰ κατώφλι. Λίγο βορειότερα, σὲ ἀπόσταση 1.90 μ. ἀπὸ τὴν ΝΔ γωνία τοῦ Σπιτιοῦ Α, φάνηκε μικρὸς ἐγκάρσιος τοίχος ἀπὸ μιὰ σειρὰ πέτρες, ποὺ χωρὶς ἄλλο χρησίμευε ὡς ὑποστήριξη τῆς ἀνάβασης. Σώθηκε σὲ μῆκος 1.30 μ. καὶ στὴν περιοχὴ του βρέθηκαν ἄφθονα κομμάτια ἀγγείων, ὅπως κομμάτι μεγάλου κύαθου μὲ διακόσμηση συνδεομένων σπειρῶν σὲ ἀνοικτὸ βάθος, ἀνάμεσα σὲ δύο ταινίες, μεγάλη προχὴ γεφυροστομοῦ ἀγγείου μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση, κομμάτι ἄλλου ἀγγείου μὲ ἐρπύζοντες βλαστοὺς καὶ μὲ σκοτεινὴ ταινία γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τμήματα ἄλλων κύαθων μὲ κοκκινωπὸ ἢ καστανωπὸ ἐπίχρσμα, κομμάτια κυπέλλων, μικρὲς κυλινδρικές κάθετες λαβὲς πρόχων, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος πιθαμοφρέα, κομμάτια ἀπὸ τὸ λαιμὸ μεγάλης πρόχου, κομμάτι μὲ ἐμπέστη διακόσμηση δισκίων, μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀγγείου

μὲ τριπλὴ ἐμπέστη σχοινοειδῇ ταινία κ.ἄ. Περισυλλέχθηκαν ἀκόμη δύο κομμάτια ἀπὸ σαθρὰ πέτρινα ἀγγεῖα, παραλληλεπίπεδο ὕφαντικὸ βάρος μὲ τὶς συνηθισμένες τρύπες στὶς ἀκμές, ἄλλο κυβικὸ βάρος μὲ κάπως κυρτὲς ἐπιφάνειες χωρὶς τρύπες ἀνάρτησης καὶ τμήμα ἐλλειπτικοῦ τριβείου.

Βορειότερα, σὲ βάθος 1.45 μ. ἀπὸ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Α, στὸ σημεῖο ποὺ τελειώνει ὁ ἀντερεισματικὸς τοίχος, βρέθηκε στρώμα σπαστῆς πέτρας ἀνάμικτης μὲ ὄστρακα. Πάνω ἀπ' αὐτὸ συλλέχθηκε λίγη κεραμεικὴ, ὅπως σχεδὸν ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο καὶ μέρος κυάθου μὲ ταινωτὴ λαβή, τμήμα μικρῆς χύτρας μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος καὶ γλωσσοειδῇ ἀπόφυση γιὰ λαβή, μικρὸ κομμάτι μὲ διακόσμηση κοκκινωπῆς πλατιᾶς ταινίας καὶ πάνω ἀπ' αὐτὴ ἄλλης καμπυλούμενης, πάτος, ἴσως πρόχου, μέτριου μεγέθους κ.ἄ.

Τὸ στρώμα τῆς σπαστῆς πέτρας, πάχους 0.20 - 0.30 μ., ἀφαιρέθηκε δοκιμαστικὰ καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ φάνηκαν οἱ θεμέλιες πέτρες τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Σπιτιοῦ Α ποὺ ἐξέχουν λίγο ἀπ' αὐτόν. Ἡ κεραμεικὴ στὸ τμήμα αὐτὸ ἦταν ἄφθονη: μεγάλο τμήμα λοπάδας μὲ ἐπιπεδούμενο χεῖλος, πάτος ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση καὶ φυτικὸ θέμα μὲ τρία φύλλα, κομμάτι ἐπιπέδου χείλους ἀπὸ πιθαράκι τύπου *jai* μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση στὴν πάνω καὶ στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, ἄλλα κομμάτια ἀγγείων μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση καὶ ταινίες ποὺ ἔζωναν τὸ ἀγγεῖο, κομμάτι σκυφωτοῦ λύχνου μὲ τὴν ἀρχὴ τοξωτῆς λαβῆς, τμήματα προχωῶν γεφυρόστομων σκύφων, τμήμα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ σῶμα ἀγγείου μὲ ἀναθύρωση, κυλινδρικές καὶ ταινιόσχημες λαβὲς κ.ἄ. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκε κομμάτι σκούρας κυανωπῆς πέτρας ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀφαιρεθεῖ κυλινδρικός πυρήνας, λεπίδα ὀψιανοῦ, τρία ὕφαντικὰ ἀμφίκυρτα βάρη καὶ ἄλλο μεγαλύτερο πυραμιδικὸ μὲ 4 τρύπες ἀνάρτησης στὶς ἀκμές, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώθηκε περίπου τὸ μισό.

Ἀκόμη βορειότερα, νότια τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, σὲ βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ Σπιτιοῦ Α, βρέθηκε στιβαχτὸ πηλόχωμα ποὺ περιεῖχε μερικὰ βότσαλα. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση πάνω ἀπ' αὐτὸ συλλέχθηκαν ὄστρακα μὲ ἀνοικτὴ σὲ σκοτεινὸ βάθος διακόσμηση καμπύλης ταινίας, μεγάλο κομμάτι ἄωτου

κωνικοῦ κυπέλλου μὲ κοκκινωπὸ ἐπίχρσμα, τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος χύτρας ποὺ γέρνει πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτι ἀπὸ τὸ κάτω μέρος παλαιοανακτορικοῦ κυπέλλου μὲ δυὸ ἄσπρες ταινίες ποὺ ἔχουν ἀνάμεσά τους ἄλλη κόκκινη, μελανογάνωτα ὄστρακα, κομμάτι ἀπὸ μεγάλο ἀγγεῖο κ.ἄ.

Στὸ βορειότερο τμῆμα τῆς ἀνάβασης, μετὰ τὴ στροφή τοῦ δυτικοῦ σκέλους, βρέθηκε πεσμένο πολὺ ὕλικὸ ἀπὸ πλίνθους καὶ πελεκητοὺς πωρολίθους (πίν. 210β). Τὸ χῶμα ἀνάμεσά τους ἦταν μαλακὸ καὶ κοκκινωπὸ. Τὸ πεσμένο ὕλικὸ ἀφαιρέθηκε μετὰ τὴ φωτογράφηση καὶ τότε φάνηκε σκληρότερο καμένο χῶμα, χωρὶς ἄλλο στρώμα καταστροφῆς (πίν. 211α). Βρίσκεται σὲ βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς πρόσοψης τοῦ Σπιτιοῦ Α. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ ὑπῆρχε ὑπόστρωμα σπαστῆς πέτρας. Ὁ λοξὸς δυτικὸς τοῖχος τῆς ἀνάβασης εἶχε θεμελίωση ἀπὸ μικρότερες πέτρες. Τὸ πλάτος του δὲν ἐξακριβώθηκε γιατί ἐξωτερικὰ ὑπάρχουν πολλὲς πεσμένες πέτρες. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε στὴν περιοχὴ τῶν πεσμένων πλίνθων καὶ πωρολίθων σημειώθηκαν: τροχαλιόσχημη βάση ψηλοῦ κυάθου, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος πιθαριοῦ τύπου jar, τροχαλιόσχημος λαιμὸς πρόχου μὲ σφαιρικὸ σῶμα, κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, κυλινδρικές λαβές καὶ κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος κάδου μὲ ἀναθύρωση. Στὸν ἴδιο χῶρο βρέθηκε κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα λοπάδας ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, λίγα κόκαλα καὶ δόντια ζώων καὶ κομμάτι ἀπὸ ὄστρεο.

Καθαρίστηκε ἡ νότια πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Α καὶ ὁ χῶρος ποὺ βρισκόταν μπροστὰ ἀπ' αὐτὴν (πίν. 211β). Ἡ ράμπα, ποὺ προχωροῦσε παράλληλα μὲ τὴ νότια πρόσοψη καὶ ποὺ ἔφθανε στὴ νότια εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ, ἀποτελέστηκε ἀπὸ κρηπίδα κτισμένη μὲ μεγάλους ὀγκόλιθους καὶ πηλόχωμα ποὺ συμπλήρωσε τὸ ἐνδιάμεσο διάστημα ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὴν πρόσοψη. Δύο ἐγκάρσια τοιχία, τὸ ἓνα στὴ μέση καὶ τὸ ἄλλο στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς, συγκράτησαν τὸ χῶμα τῶν πλαγιαστῶν ἐπιπέδων. Τὸ πλάτος τῆς εἶναι 1.40 μ. στὴν ἀρχὴ καὶ 1 μ. περίπου στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς, κοντὰ στὴν εἴσοδο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ λείπουν πέτρες, ἴσως ὅμως ὑπῆρχε ἀναβαθμὸς ποὺ ἔφτανε σχεδὸν στὸ ἐπίπεδο τῆς εἰσόδου. Τὸ μῆκος τῆς ράμπας εἶναι 6.60 μ. καὶ τὸ ὕψος στὸ τέρμα τῆς 0.65 μ. περίπου.

Νότια ἀπὸ τὴ ράμπα φάνηκαν μερικὲς πλάκες ποὺ προχωροῦσαν καὶ

κάτω ἀπ' αὐτήν. Ἴσως ἀνήκουν σὲ παλαιότερο πλακόστρωτο δρόμο. Ἰχνη πλακόστρωσης ἀνακαλύφθηκαν καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνιά τοῦ σπιτιοῦ. Μερικὰ χαλίκια ἀνάμεσα στὶς πλάκες συμπληρώνουν τὸ πλακόστρωτο. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ ὁ βράχος βρέθηκε ἰσοπεδωμένος. Τὰ λείψανα τοῦ πλακόστρωτου ἀνῆκαν ἴσως στὸν ἀρχικὸ δρόμο ποὺ περνοῦσε μπροστὰ ἀπὸ τὴ νότια πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῶν πλακῶν νότια τῆς ράμπας προῆλθαν τροχαλιόσχημη, πάνω ἐλαφρὰ κοινὴ λαβὴ πῆλινου σκεπάσματος μὲ διακόσμηση στὸ κοῖλο μέρος ἀκτινωτοῦ ρόδακα καὶ κομμάτι κυάθου μὲ πολὺ στιλπνὴ ἐσωτερικὴ διακόσμηση κοκκινωπῆς ταινίας γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ χαμηλότερα θέματος μὲ λογχοειδὴ φύλλα. Στὸ πάνω μέρος τῆς λαβῆς ὑπῆρχε ἀπομίμηση καρφιοῦ. Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴν ὙΜ ΙΑ περίοδο. Ἐπίσης καθαρίστηκε ὁ χώρος ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνιά τοῦ Σπιτιοῦ Α. Μαζεύτηκαν μερικὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα καὶ κομμάτια ἀγγείων, ὅπως ἓνα μὲ φυτικὴ διακόσμηση ἀνάμεσα σὲ ταινίες, φανερά τῆς ὙΜ ΙΑ περιόδου. Ἀκόμη συλλέχθηκαν ἀμφίκυρτο ὑφαντικὸ βάρος μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης καὶ αὐλάκι πάνω, μικρὸ κομμάτι ἀπὸ κονίαμα καὶ κυλινδρικὸ ἐργαλεῖο σὰ γουδοχέρι ἀπὸ βότσαλο. Λίγο ἀνατολικότερα παρακολουθήθηκε μονοπρόσωπος ἀντερεισματικὸς τοίχος μὲ κατεύθυνση Δ – Α ποὺ ἀνήκει στὸ ΝΔ τμήμα τοῦ Σπιτιοῦ Β. Στὴν ἐξωτερικὴ του πλευρὰ βρέθηκε παραλληλεπίπεδο ὑφαντικὸ βάρος μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης.

Στὸ δωμάτιο VIII τοῦ Σπιτιοῦ Α γίνηκε δοκιμὴ κοντὰ στὸ βόρειο καὶ τὸ δυτικὸ τοίχο του. Φάνηκαν ἔτσι οἱ θεμελιακὲς πέτρες τῶν τοίχων καὶ δείχθηκε ὅτι τὸ δάπεδο βρισκόταν ψηλότερα καὶ ἴσως ἦταν καταστραμμένο. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ σημείωσε ὁ Hogarth κοντὰ στὸ δυτικὸ τοίχο δὲν βρέθηκαν. Ἀπὸ ἐπιφανειακὴ περισυλλογὴ δυτικὰ τοῦ Σπιτιοῦ Α προῆλθε μικρὴ τριεδρικὴ λεπίδα ὀψιανοῦ.

Ἔρευνα ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Δ

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Στέλλας Χρυσουλάκη παρακολουθήθηκε στὴν πρὸς τὰ νότια πορεία του ὁ πλακόστρωτος δρόμος ποὺ περνοῦσε ἀνάμεσα στὰ σπίτια Β, Γ καὶ Δ καὶ κατευθυνόταν πρὸς τὰ νοτι-

ότερα ἀνδῆρα τοῦ βορειοδυτικοῦ λόφου καὶ πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ ἀνακτόρου (πίν. 212α). Ἡ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἔγινε παράλληλα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Δ με βόρειο ὄριό της τὴν ἀνατολικὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν φανεῖ λείψανα τῆς πλακόστρωσης τοῦ δρόμου ποὺ τὸ μεγαλύτερό της μέρος βρέθηκε καταστραμμένο, ἰδιαίτερα στὸ βορειότερο τμῆμα ποὺ ἔφθανε ὡς τὸ θρανίον ἔξω ἀπὸ τὴ νότια πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Γ. Σὲ ἀπόσταση 1.30 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Δ φάνηκε σχεδὸν παράλληλος ἴσιος τοίχος, μήκους 6.30 μ. περίπου καὶ πλάτους 0.50 μ., σὲ βάθος 0.15 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης. Ὁ τοίχος ἀποτελέσθηκε ἀπὸ ἀδρὰ πελεκημένες ἀσβεστολιθικὲς πέτρες μέτριου μεγέθους, κτισμένες σὲ διπλὴ σειρὰ. Σώθηκε σὲ ὕψος 0.40 μ. περίπου. Εἶχε ὑποθεμελίωση ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ στὸ νότιο ἄκρο του, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ Σπιτιοῦ Δ, καμπτόταν σὲ ὀρθή γωνία πρὸς τὰ ΝΑ. Ἀνῆκε σὲ κτίριο ποὺ ὡς τὴν ὥρην δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ. Ὁ πλακόστρωτος δρόμος ἀνάμεσα στὰ δύο σπίτια εἶναι σχετικὰ στενὸς καὶ πλαταίνει ἐλαφρὰ ἀπὸ 1.30 μ. σὲ 1.50 μ. πρὸς τὰ νότια, με ἐλαφρὰ κλίση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο. Σὲ ἀπόσταση 1.80 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο ἄκρο του νέου τοίχου ἔχει γίνῃ μικρὴ καθίζηση καὶ τὸ πλακόστρωτό του εἶναι σὲ πολλὰ σημεία καταστραμμένο. Βρισκόταν σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς νότιας παραστάδας τῆς εἰσόδου τοῦ Σπιτιοῦ Δ, ἐνῶ τὸ καθιζημένο τμῆμα ἦταν σὲ βάθος 1.10 μ. περίπου ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ δρόμου ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς εἶναι ὅμοιο με τὸν ὑπόλοιπο δρόμο, δηλαδὴ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ πλάκες ἀσβεστολιθικὲς, ψαμμολιθικὲς καὶ σχιστολιθικὲς, οἱ ὁποῖες ἔπαθαν ἀρκετὴ φθορὰ καὶ πολλὰς βρέθηκαν σπασμένες. Τὸ πλακόστρωτο σκεπάζει τὶς πέτρες ὑποθεμελίωσης τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Στὴν πάνω ἐπίχωση μαζεύτηκε λίγη κεραμεικὴ ὅχι τόσο χαρακτηριστικὴ ὅπως βάσεις ἀγγείων, βάση κάδου με ἀναθύρωση, πόδι τριποδικῆς χύτρας, κυλινδρικὲς λαβές, κομμάτι ἀγγείου με μαστοειδῆ ἀπόφυση, τμῆμα παραλληλεπίπεδου χεῖλους μεγάλου ἀγγείου, ταινιόσχημη λαβὴ παλαιοανακτορικοῦ κυάθου κ.ἄ. Μαζὶ συλλέχθηκε μικρὸς ἀτρακτοειδὴς τριπτῆρας.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε στὰ καταστραμμένα μέρη τοῦ πλακοστρώτου, χαμηλότερα ἀπ' αὐτὸ καὶ στὸ ὕψος τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ ἀνατο-

λικοῦ τοίχου, ἦταν: τμήμα παλαιοανακτορικοῦ ὠκεύλουφου κυάθου, ραβδόσχημες πλακωτὲς λαβὲς κυάθων, κομμάτι ἀγγείου μὲ διπλὴ ἀναθύρωση, κομμάτια ἀπὸ κύπελλα, μέρος ἀπὸ βάση tumbler κ.ἄ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κομμάτια ἦταν μελανογάνωτα. Στὸ νότιο ἄκρο τοῦ πλακόστρωτου δρόμου καὶ στὴ συνέχεια τῆς νότιας πρόσοψης τοῦ Σπιτιοῦ Δ φάνηκε κάθετο διατοίχισμα ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ πού ἐφράζε τὴ διάβαση πρὸς τὰ νότια (πίν. 212β). Τὸ πλάτος τοῦ ἦταν 0.50 μ. καὶ σωζόταν σὲ ὕψος 0.60 μ. περίπου. Εἶχε χτισθεῖ ἀπὸ μεγάλες καὶ μικρὲς ἀργὲς πέτρες, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες βρέθηκε τριπτήρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα. Τὸ διατοίχισμα αὐτὸ ἴσως κατασκευάστηκε στὴν τελικὴ φάση τῆς χρησιμοποίησης τοῦ χώρου καὶ ἀχρήστευσε ἔτσι τὴν πρὸς τὰ νότια διάβαση πού περνοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸ Σπίτι Δ. Δημιουργήθηκε ἔτσι ὑπαιθρος χώρος πού ἴσως ἐξυπηρέτησε ὡς ἐργαστηριακὸς τοὺς ἐνοίκους τοῦ Σπιτιοῦ Δ.

Σπίτι Δα τοῦ Λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου (πίν. 213, εἰκ. 2)

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας Πλάτωνος καὶ Λευτέρη Πλάτωνα ἄρχισε ἡ ἔρευνα στὸ Σπίτι Δα πού βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ πλαγιά τοῦ λόφου, ΝΑ τοῦ Σπιτιοῦ Α. Μέρους τοῦ σπιτιοῦ εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ ἔτος 1962, ὅταν γίνηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Σπιτιῶν Α καὶ Δ. Ὁ ὄγκος ὅμως τῆς ἐπίχωσης πού σκέπαζε τὸ νότιο καὶ κεντρικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ ἐμπόδισε τότε τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ κτιρίου.

Ἐξω ἀπὸ τὴ βόρεια πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ περνοῦσε κλιμακωτὴ ἀνάβαση, πού τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τῆς ἦταν ὀλοκληρωτικὰ καταστραμμένο. Καθαρίστηκε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς πού τέλειωνε στὸ ἐπίπεδο τοῦ στενοῦ πλακόστρωτου δρόμου πού περνοῦσε δυτικὰ ἀπὸ τὸ κτίριο, ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ τὸ Σπίτι Δ. Ἡ βόρεια κλιμακωτὴ ἀνάβαση ἀνῆκε στὸν γνωστὸ μινωικὸ τύπο καὶ σωζόταν σὲ μῆκος 5.80 μ. περίπου.

Καθαρίστηκε ἡ ΒΑ εἴσοδος τοῦ σπιτιοῦ πού σχηματιζόταν ἀνάμεσα σὲ δύο ὀγκώδεις ἀσβεστολιθικὲς παραστάδες μὲ μεγάλο κατώφλι, μπροστὰ στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε σκαλοπάτι ἀπὸ δύο πλάκες. Ἐξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, πού εἶχε πλάτος 1.10 μ., ἐγίνε δοκιμὴ γιὰ νὰ βρεθεῖ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου πού περνοῦσε ἀνάμεσα στὸ Σπίτι Δα καὶ στὸ Σπίτι Ζ, τὸ ὁποῖο

βρίσκεται ἀνατολικά ἀπ' αὐτό. Δὲν βρέθηκε ὅμως πλακόστρωση, ποὺ φαίνεται ὅτι καταστράφηκε στὸ σημεῖο αὐτό.

Ἡ εἴσοδος ὁδηγεῖ στὸ μακρόστενο διάδρομο I, ποὺ στὸ δυτικὸ τοῦ ἄκρου περιοριζόταν μὲ ἐγκάρσιο τοιχίον. Ἔχει μῆκος 6.10 μ. καὶ ἦταν στρωμένος μὲ ἀκανόνιστες πλάκες ἀδρά πελεκημένες. Σὲ ὀρισμένα ση-

I. Εἰσαγωγικὸς διάδρομος.	V. Μεγάλον κεντρικὸν δωματίον.
II. Βορειοδυτικὸς πλακόστρωτος χώρος.	VI. Κλιμακοστάσιον.
III. Δυτικὸν σκέλος εἰσαγωγικοῦ διαδρόμου.	VII. Χώρος πολυθύρου.
IV. Πλακόστρωτον μὲ πωρολιθινὰς πλάκας.	VIII. Τριγωνικὸς χώρος Α' πρόσοψης.

Εἰκ. 2. Σπίτι Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου.

μεῖα ὡς δάπεδο χρησιμοποιήθηκε ὁ ἰσοπεδωμένος φυσικὸς βράχος. Στὸ βόρειον μέρος τοῦ διαδρόμου εἶχαν πέσει μεγάλοι ὀγκόλιθοι ἀπὸ τῆ βορεινῇ πρόσοψιν τοῦ σπιτιοῦ.

Ἡ ἀνασκαφή ἄρχισε μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς βαθιᾶς ἐπίχωσης ποὺ σκέπαζε τὸ κεντρικὸ, δυτικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κτιρίου, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν εἰσαγωγικὸ διάδρομο. Ἡ ἐπίχωση ἄρχιζε σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς δυτικῆς πρόσοψης καὶ ἦταν πολὺ διαταραγμένη. Τὸ χῶμα ἦταν μαλακό, χωρὶς πέτρες καὶ μὲ πολὺ λίγα ὄστρακα. Ἀπὸ βάθος 1.30 μ. φάνηκαν πολλὲς πέτρες σὰν λιθοσωρός, πολὺ διαταραγμένες. Τὸ χῶμα στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν σκληρότερο, μὲ λίγα ὄστρακα, κύρια λαβὲς καὶ πόδια χύτρας. Στὸ ΒΔ τμήμα τῆς ἐπίχωσης καὶ στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν μεταβυζαντινὰ ὄστρακα, ἕνα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση σπειρῶν καὶ ἄλλα δύο μὲ πρασινωπὴ ὑάλωση. Καὶ τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης, ΝΔ ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ἦταν διαταραγμένο, μὲ λίγα, ὅχι χαρακτηριστικά, ὄστρακα.

Ὁ νότιος πλευρικὸς τοῖχος τοῦ διαδρόμου Ι παρουσίαζε μεγάλο ἄνοιγμα ποὺ ὀριζόταν ἀπὸ δύο πέτρες πελεκημένες στὴ μία τους κάθετη ἐπιφάνεια, ἔτσι ποὺ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση παραστάδων. Τὸ ἄνοιγμα ἦταν πολὺ πλατὺ καὶ δὲ διέσωζε κατῶφλι ἢ ὑποθεμελίωση κατωφλιοῦ. Τὸ πλατὺ αὐτὸ ἄνοιγμα ὀδηγοῦσε στὸ μεγάλο δωμάτιο V, ἀμέσως νότια τοῦ εἰσαγωγικοῦ διαδρόμου. Ἴσως ἡ πόρτα ἦταν δίφυλλη. Ὁ χώρος αὐτὸς χωριζόταν σὲ μικρότερα διαμερίσματα ποὺ διακρίνονται στὸ νότιο τοῖχο του καὶ εἶχε σὲ ὀρισμένα σημεῖα του ἢ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκτασή του πλακόστρωτο δάπεδο, ἀφοῦ λείψανά του σώθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο καὶ στὸ δυτικότερο τμήμα, ὅπως καὶ στὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου, ὅπου εἶναι στρωμένη μία πολὺ μεγάλη σχιστολιθικὴ πλάκα. Μία δευτέρη παρόμοια σχιστολιθικὴ πλάκα, τοποθετημένη κάθετα δυτικὰ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, ἀνῆκε σὲ διαχώρισμα ἀπὸ τὸ Ν στὸ Β, ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου V. Ἄλλος παράλληλος μικρὸς τοῖχος ἄρχιζε ἀπὸ τὸν ἴδιο νότιο τοῖχο, λίγο δυτικότερα. Ἡ λειτουργικὴ χρῆση τῶν δύο παράλληλων τοίχων δὲν εἶναι ξεκάθαρη. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μία σειρὰ πέτρες καὶ εἶχαν μικρὸ μῆκος. Μακρότερο εἶναι τὸ δυτικότερο διαχώρισμα ποὺ χωρίζει στενόμακρο διαμέρισμα στὴ ΝΔ γωνία τοῦ χώρου. Ἀνάμεσα στὰ δύο τοιχία φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ἄνοιγμα πόρτας πρὸς τὰ νότια, ποὺ ὅμως τοιχίσθηκε, ὅπως δείχνει μία σειρὰ ἀπὸ πέτρες. Δύο πλάκες σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ δύο ἐγκάρσια τοιχάκια ἔδιναν τὴν ἐντύπωση παραστάδων τῆς διατοιχισμένης πόρτας. Ὁ δυτι-

κὸς τοῖχος τοῦ δωματίου φαίνεται ὅτι εἶχε δίδυμο ἄνοιγμα πρὸς τὸ δυτικὸ διάδρομο III. Ἡ ἐντύπωση ὅμως αὐτὴ μπορεῖ νὰ δημιουργεῖται ἐξαιτίας τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ τοίχου αὐτοῦ. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου φάνηκε ὁ φυσικὸς βράχος καὶ μεγάλος ὀγκόλιθος, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ ὑπόστρωμα δαπέδου. Στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκε, ἐκτὸς θέσης στενὴ ὀρθογώνια παραστάδα ἀπὸ ἀσβεστολιθικὴ πέτρα. Λεῖψανα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα φάνηκαν σὲ ὅλο τὸ βόρειο μέρος τοῦ δωματίου, κύρια στὸ ΒΔ τμήμα του. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου, στὸ στενόμακρο διαμέρισμα ποὺ δημιουργεῖται στὴ ΝΔ γωνία, ἀνακαλύφθηκε συλλεκτῆρας, τοποθετημένος μέσα στὸ δάπεδο (πίν. 214α). τὰ χεῖλη του ἔφθαναν στὴν ἐπιφάνειά του. Ὁ τύπος τοῦ συλλεκτῆρα εἶναι τῆς χύτρας μὲ δύο ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβὲς ποὺ ὑψώνονταν ἐλαφρὰ πάνω ἀπὸ τὸ νεῦον πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ὑπῆρχε μαστοειδὴς ἀπόφυση καὶ στὸν πάτο διακρίνονταν οἱ ἀρχαῖς τριῶν ποδιῶν. Τὸ σκεῦος αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε ὡς συλλεκτῆρας σὲ δευτέρη χρῆση καὶ φαίνεται ὅτι τοποθετήθηκε μὲ σπασμένα τὰ πόδια. Ἡ διάμετρος τοῦ στομίου του ἦταν 0.23 μ. καὶ τὸ μέγιστο πλάτος τῆς κοιλιᾶς του περίπου 0.25 μ. Τὸ χῶμα ποὺ περιεῖχε ἦταν σκοτεινὸ καστανὸ μὲ πετραδάκια. Κρατήθηκε δεῖγμα γιὰ ἐξέταση. Ἴσως τὸ σκοτεινὸ χρῶμα νὰ ὀφειλόταν σὲ κάψιμο τοῦ περιεχομένου του, ποὺ μάλλον ἦταν λάδι. Βορειότερα ἀπὸ τὸν συλλεκτῆρα, κοντὰ στὴν εἴσοδο, βρέθηκαν σὲ δύο σημεῖα κομμάτια ἄλλης χύτρας παρόμοιου τύπου. Ἦταν συγκεντρωμένα σὲ δύο ὁμάδες καὶ συμπίεσμένα πάνω στὸ δάπεδο. Ἡ βάση τῆς βρέθηκε ἀνάστροφη καὶ τὰ κομμάτια τοῦ ἀγγείου ἦταν σκορπισμένα στὴ γύρω περιοχὴ. Ἡ χύτρα εἶχε δύο ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβές, ὑπερυψωμένες λίγο ἀπὸ τὸ χεῖλος, ποὺ ἔγερνε ἔντονα πρὸς τὰ ἔξω. Ἦταν ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ, μαῦρο ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ κάψιμο. Στὴν ἴδια περιοχὴ συλλέχθηκαν κομμάτια ἄλλων ἀγγείων, ὅχι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικῶν. Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ πρῶτο ΝΔ διαχώρισμα, στὸ μέρος ποὺ βρισκόταν ἡ φραγμένη πόρτα, ἀφαιρέθηκαν πολλὲς πεσμένες πέτρες καὶ ἀνάμεσά τους μία ἀκανόνιστη μὲ κυλινδρική τρύπα, ποὺ ἴσως χρησιμοποιήθηκε ὡς μύλη ἄξονα πόρτας. Ἀνάμεσα στὶς πέτρες βρέθηκαν ἐλλειπτικὸ τρίβειο καὶ ἀρκετὰ μεγάλα κομμάτια ἀπὸ ἄσπρο κονίαμα.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ δωματίου V συλλέ-

χθθηκαν κομμάτι κυλινδρικοῦ τριπτήρα ἢ γουδοχειριοῦ, τμήμα μύλης θύρας καὶ κομμάτι ἀμφίκυρτου ὑφαντικοῦ βάρους. Ἀπὸ τὸ κατώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης, ποὺ ἦταν σκληρὴ καὶ ἀδιατάρακτη, μαζεύτηκαν ἀρκετὰ κομμάτια ἀγγείων, ὅπως δύο ἄωτα, σχεδὸν ὀλόκληρα, κωνικά κύπελλα καὶ κομμάτια ἄλλων, κομμάτια κυάθων, πρόχων καὶ ἄλλων μεγαλύτερων ἀγγείων, ἡ βάση καθοειδοῦς σκεύους, τμήμα ἐλλειπτικοῦ στομίου ἀμφορέα, ἡθμός ἀγγείου, τμήμα πολὺ ρηχῆς λεκανίδας ἢ λύχνου μὲ χονδρὰ τοιχώματα καὶ γλωσσοειδῆ ἀπόφυση στὸ ὕψος τοῦ χείλους, τὸ κάτω τμήμα αὐγόμορφου ρυτοῦ μὲ μυτερὴ κάτω ἀπόληξη ἀπὸ σκούρο πορτοκαλὴ πηλὸ κ.ἄ. Στὸ ἴδιο στρώμα συλλέχθηκαν ὀλόκληρος φυσικὸς τρίτωνας, μήκους 0.25 μ., κομμάτι ὄστρεου μὲ πολὺ λεπτὸ τοίχωμα καὶ περιφερικὲς αὐλακώσεις, κομμάτι μεγάλης πῆλινης πλάκας, ἀμφίκυρτο ὑφαντικὸ βᾶρος μὲ μία τρύπα ἀνάρτησης καὶ νεολιθικὸς πέλεκυς ἀπὸ γκριζωπὴ πέτρα. Στὸ ΒΑ τμήμα τοῦ δωματίου βρέθηκε στὴ θέση του μεγάλο κυρτὸ τριβεῖο, διαστάσεων 0.60 μ. × 0.35 μ. (πίν. 214β). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς μεγάλης πλάκας στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ δωματίου μαζεύτηκαν κόκαλα μικροῦ ζώου. Κομμάτια ἀπὸ κάρβουνο βρέθηκαν στὸ κατώτερο στρώμα σὲ δύο σημεία.

Ὁ εἰσαγωγικὸς διάδρομος Ι στὸ δυτικὸ ἄκρο του εἶχε κάθετο στὴ βόρεια πρόσοψη τοιχάκι, ποὺ ἔσωζε μία σειρά πέτρες καὶ καμπτόταν στὸ νότιο ἄκρο του πρὸς τὰ δυτικά, διαχωρίζοντας ἔτσι τὸν πλακόστρωτο μικρὸ χώρου ΙΙ στὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτιρίου (πίν. 215). Πάνω στὸ πλακόστρωτο πάτησε σὲ δεύτερη φάση θρανίο, ποὺ πλευρίζε τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τῆς βόρειας καὶ δυτικῆς πρόσοψης τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ θρανίο ἐπεκτεινόταν καὶ νότια ἀπὸ τὸ ΒΔ πλακόστρωτο χώρου ὡς τὸ παρωλιθικὸ πλακόστρωτο. Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ θρανίου, μετὰ τὴ φωτογράφηση καὶ ἀποτύπωση, διαλύθηκε γιὰ νὰ δεიχθεῖ ὅτι τὸ πλακόστρωτο ἔφθανε ὡς τὸν βόρειο τοῖχο καὶ τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου. Ἀνάμεσα στὸ πλακόστρωτο καὶ τὸ θρανίο ὑπῆρχε στρώμα χύματος πάχους 0.10 μ. περίπου. Ἡ εἴσοδος στὸν ΒΔ πλακόστρωτο χώρου ἦταν ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ Νότο, τὸ τέρμα δηλαδὴ τοῦ διαδρόμου Ι. Στὸν χώρου τοῦ ΒΔ πλακοστρώτου βρέθηκαν τὰ κομμάτια πιθοειδοῦς σκεύους μὲ κάθετες λαβὲς καὶ ἐλαφριά ἀναθύρωση κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Κάτω ἀπὸ πεσμένες πέτρες στὸν ἴδιο χώρου βρέθηκε ρηχὴ λεκανίδα μὲ

πλάγια ἴσια τοιχώματα καὶ δύο ὀριζόντιες, ἐλαφρὰ ὑψωμένες, λαβές, ποὺ ξεκινοῦσαν λίγο πάνω ἀπὸ τὴ βάση τῆς. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκε ἄωτο κωνικὸ κύπελλο σὲ κομμάτια καὶ τραπεζοειδὲς ὑφαντικὸ βάρος μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης.

Ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ μεγάλου δωματίου V ξεκινοῦσε ὁ γωνιακὸς πλακόστρωτος χώρος IV, μὲ δύο σκέλη, ποὺ ἔφθανε ὡς τὸν ἐσωτερικὸ τοῖχο τῆς ἰσχυρῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου (πίν. 216α). Τὸ πλακόστρωτο ἀποτελέστηκε ἀπὸ καλὰ ἐπεξεργασμένες πυρολιθικὲς ὀρθογώνιες πλάκες καὶ ἄλλες ἀσβεστολιθικὲς ἢ σχιστολιθικὲς, ποὺ εἶχαν ἄριστα διατηρηθεῖ (πίν. 216β). Ἡ βόρεια σειρὰ τοῦ νότιου σκέλους σχηματίσθηκε ἀπὸ 5 πυρολιθικὲς ὀρθογώνιες πλάκες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά διατήρησαν πάνω τους λείψανα ἄσπρου κονιάματος. Ἐπίχρισμα διατήρησε καὶ ἡ πρώτη πυρολιθικὴ πλάκα τῆς δεύτερης πρὸς τὸν Νότο σειρᾶς. Τὸ ὑπόλοιπο πλακόστρωτο ἦταν κατὰ τὸ μεγαλύτερό του μέρος ἀπὸ ἀσβεστολιθικὲς πλάκες, ὅχι ὀρθογώνια κομμένες. Ἡ μεγάλη πλάκα τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ πλακοστρώτου ἦταν ἀπὸ ροδόχρωμο σχιστόλιθο. Τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ χώρου ἔσωζε μόνο ἵχνη τῆς πλακόστρωσης. Δύο πλάκες εἶχαν τοποθετηθεῖ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν βόρειο τοῖχο του. Τὸ πλάτος τοῦ νότιου κύριου σκέλους ἦταν 1.60 μ. στὸ ἀνατολικὸ του ἄκρο καὶ 1.45 μ. στὸ δυτικόν. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος ποὺ ὄριζαν τὸ κύριο σκέλος τοῦ πλακοστρώτου χώρου ἔχουν πᾶχος 0.35 μ., ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶναι παχύτερος, περίπου 0.50 μ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἡ εἴσοδος στὸν πλακόστρωτο χώρο ἦταν ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ κύριου νότιου σκέλους, ὅπου μία κάθετη ἀσβεστολιθικὴ πέτρα ἀνῆκε ἴσως σὲ παραστάδα θύρας. Ἄλλωστε στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔφθανε καμπτόμενος ὁ εἰσαγωγικὸς διάδρομος.

Ὀλόκληρο τὸ δυτικὸ πλευρὸ τοῦ πλακοστρώτου χώρου εἶχε καταπλακωθεῖ ἀπὸ δύο σειρὲς ὀγκολίθους ποὺ ἔπесαν ἀπὸ τὴν πρόσοψη μὲ κατεύθυνση Ν — Β καὶ ἀρχικὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση τοίχου μεταγενέστερης φάσης. Ἀποδείχθηκε ὅμως τελικὰ ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς δυτικῆς πρόσοψης στὴν τελικὴ καταστροφὴ τοῦ σπιτιοῦ. Ἔτσι ἡ σειρὰ τῶν ἀγγείων ποὺ βρέθηκε καταπλακωμένη ἀπὸ τίς πέ-

τρεις μπορεῖ νὰ χρονολογήσει τὴν καταστροφὴ στὸ τέλος τῆς ΥΜ IB περιόδου.

Στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κύριου σκέλους βρέθηκε ἀρκετὴ κεραμεικὴ: κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος πιθαριοῦ μὲ ἀναθύρωση πάνω ἀπὸ τὴ βάση, ἄλλα κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος πιθαμοφρέα ποὺ ἔγερνε ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω, ἀπὸ τὸ λαίμω μὲ ἀναθύρωση στὴ βάση του καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ σχοινοειδῆ διακοσμητικὴ ταινία, κομμάτια κυπέλλου μὲ λεπτὰ τοιχώματα, ὅπως καὶ ἄλλα κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, ταινιόσχημη λαβὴ καὶ μέρος ἀπὸ τὸ περιχεῖλωμα λοπάδας κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ ἴδιο στρώμα συλλέχθηκε μισὸ ἀμφίκυρτο ὑφαντικὸ βάρος καὶ τμήμα ἄλλου γλωσσόμορφου μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης. Πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκε σφαιρικός τριπτήρας μὲ δύο ἐπιπεδούμενες ἐπιφάνειες γιὰ τὸ πιάσιμο καὶ τμήμα τριβείου ἀπὸ κυανωπὴ πέτρα. Λίγο δυτικότερα συλλέχθηκαν κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, μερικὰ ἀπὸ πιθαμοφρέα μὲ σχοινόμορφες ταινίες στὸ σῶμα, τοξωτὴ ὀριζόντια λαβή, κομμάτια κάδων καὶ πιθοειδῶν ἀγγείων, πόδι χύτρας, χεῖλος λεκανίδας ποὺ ἔγερνε πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτια μικρότερων ἀγγείων, ὅπως τὸ κάτω μέρος ἄωτων κυπέλλων, καὶ κομμάτι προχοΐσκης μὲ τοξωτὴ λαβή. Στὸ σημεῖο ποὺ γωνιάζει ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ κύριου σκέλους μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ χώρου βρέθηκε τὸ κάτω μέρος κάδου ποὺ πατοῦσε πάνω στὸ πλακόστρωτο.

Ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ λιθοσωροῦ καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν πετρῶν ποὺ σκέπαζαν τὸ δυτικὸ σκέλος προῆλθαν κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, τμήματα ἀγγείου ἀπὸ κυανωπὴ πέτρα καὶ δύο τριπτήρες. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπίχωση προῆλθε ἰδιόμορφο πήλινο ἀντικείμενο σὲ μορφή λαμπάδας μὲ κεντρικὴ κωνικὴ προεξοχή καὶ πλατὺ περιχεῖλωμα. Εἶχε ὕψος 0.08 μ. καὶ ἴσως χρησιμοποιήθηκε σὲ ἱερὲς τελετουργίες. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πεσμένων ὀγκολίθων φάνηκε τὸ στρώμα δαπέδου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ πλακοστρώτου μὲ ἀγγεῖα κυρίως ἀποθηκευτικοῦ χαρακτήρα, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ τὴν ὥρα τῆς τελικῆς καταστροφῆς. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ δυτικοῦ σκέλους, πάνω σὲ μακρόστενη πλάκα, βρέθηκε μεγάλη τριποδικὴ χύτρα σχεδὸν ὁλόκληρη, σὲ κακὴ κατάσταση, ἀποσαθρωμένη ἐξαιτίας τῆς ὑγρασίας. Εἶχε πλατὺ στόμιο μὲ χεῖλη ποὺ ἔγερναν πρὸς τὰ ἔξω καὶ δύο ὀριζόντιες κυλινδρικές

λαβές. Γύρω ἀπ' αὐτὴν βρέθηκαν ἑπτὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα ἀνάστροφᾳ. Νοτιότερα, στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ πλακόστρωτου χώρου, βρέθηκαν τὰ κομμάτια δύο μεγάλων ἀγγείων: α) μεγάλου πιθαμφορέα μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, μὲ χεῖλος στρογγυλῆς διατομῆς ποὺ ἔγερνε πρὸς τὰ ἔξω, τέσσερις λαβές στὸν ὦμο καὶ τέσσερις ἄλλες μικρότερες γύρω ἀπὸ τὴ βάση. Στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ εἶχε ἀναθύρωση καὶ κάτω ἀπ' αὐτή, μὲ λοξή κατεύθυνση, ὑπῆρχε ζευγάρι σχοινοειδῶν ταινιῶν: ἦταν ἀπὸ ὅχι πολὺ καλὰ ψημένο κοκκινωπὸ πηλὸ καὶ σώθηκαν σχεδὸν ὅλα τὰ κομμάτια του. β) ψηλῆς γεφυρόστομης στάμνου μὲ δύο ὀριζόντιες ἐλαφρὰ ἀνυψωμένες λαβές. ἴσως ὑπῆρχε καὶ τρίτη ἀπέναντι ἀπὸ τὴν προχόη, ποὺ δὲν βρέθηκε. Κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ γύρω ἀπὸ τὴν βάση διακοσμούνταν μὲ παράλληλες πυκνὲς μαῦρες ταινίες, ἐνῶ τὸ κύριο σῶμα μὲ καλαμοειδῆ φυτά, λογχοειδῆ στὸ κάτω μέρος. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἦταν γκριζωπὸ ὑπόλευκο. Ἀνάλογα γεφυρόστομα ἀγγεῖα μὲ ὅμοια διακόσμηση βρέθηκαν στὶς δυτικὲς ἀποθήκες τοῦ ἀνακτόρου, καὶ χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ ΙΒ περίοδο. Σ' αὐτὴ χωρὶς ἄλλο χρονολογοῦνταν καὶ τὰ ἀγγεῖα δαπέδου τοῦ πλακόστρωτου χώρου. Στὸν ἴδιο χώρο, ἀνάμεσα στὰ κομμάτια τῶν δύο προηγούμενων ἀγγείων, βρέθηκαν πολὺ λεπτὸς μελανογάνωτος κύαθος μὲ χεῖλη ποὺ ἔγερναν πρὸς τὰ ἔξω καὶ σφαιρικὸ σῶμα, ἄλλος κύαθος μὲ τοιχώματα ποὺ ἀνοίγαν περισσότερο, τρία ἄωτα κωνικὰ κύπελλα καὶ κομμάτια ἄλλων κύαθων καὶ κυπέλλων. Ἀκόμη συλλέχθηκαν κομμάτια χυτῶν καὶ ψηλῆς βάσης, ἴσως ἀνθοδοχείου. Χαρακτηριστικὸ ὄστρακο διακοσμούνταν στὸ ἐσωτερικὸ του μὲ σειρὰ φυλλιδίων, ποὺ δὲν συνδέονταν μεταξύ τους, μὲ ταινία κάτω ἀπ' αὐτά.

Πάνω στὴ τέταρτη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πλάκα τοῦ κύριου σκέλους τοῦ πλακόστρωτου χώρου βρέθηκε συμπίεσμένη στὸ δάπεδο χύτρα μὲ δύο τοξωτὲς ὀριζόντιες λαβές καὶ χεῖλος ποὺ ἔγερνε πρὸς τὰ ἔξω. Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ πλακοστρώτου, πεσμένο μὲ φορὰ Δ — Α ἀνακαλύφθηκε μεγάλο πιθάρι μὲ 12 λαβές σὲ τρεῖς κάθετες σειρές (πίν. 217α). Εἶχε διακόσμηση σχοινοειδῶν ταινιῶν ἀνὰ ζεύγη ποὺ περνοῦσαν κάτω ἀπὸ τὶς λαβές. Μία ἀκόμη σχοινοειδῆς ταινία ἔξωνε τὴν βάση τοῦ πιθαριοῦ. Τὸ ὕψος του ὑπολογίσθηκε σὲ 1.30 μ. Ἐχει σωθεῖ σχεδὸν ὀλόκληρο· λείπουν μόνο κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ὁ τρόπος ποὺ ἔπεσε ἔδειχνε ὅτι

εἶχε στηριχθεῖ ἴσως σὲ πεζούλι ἀπὸ παρωλιθικὴ πλάκα ποῦ ἦταν κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία. Λίγα ὅμως κομμάτια τοῦ πιθαριοῦ βρέθηκαν νότια ἀπὸ τὸν νότιο διαχωριστικὸ τοῖχο, στὸν χώρο τοῦ κλιμακοστασίου. Ἰσως τὸ διαχώρισμα αὐτὸ ἔπese πρὶν νὰ πέσει τὸ πιθάρι. Μὲ τὸ πέσιμό του τὸ πιθάρι ἀνασῆκωσε μία ἀπὸ τὶς πλάκες τοῦ πλακοστρώτου, ποῦ ἔπese ἀμέσως ἀνατολικά πάνω στὴ διπλανή της. Στὸ στρώμα δαπέδου τῆς κεραμεικῆς βρέθηκαν ἀκόμη μέρος δισκόμορφης ἀμφίκυρτης ἀγνύθας, κομμάτι ἀπὸ ἄσπρο ἐπίχρισμα, τμῆμα πήλινης σχάρας μὲ ἔγχνη φωτιᾶς καὶ δύο δόντια αἰγοειδοῦς.

Ἀμέσως νότια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ πλακοστρώτου, κάθετα σ' αὐτό, ἀποκαλύφθηκε πολύθυρο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώθηκαν μόνο οἱ πλάκες ὑποθεμελίωσης τῶν παραστάδων (πίν. 217β). Ἡ πρώτη ἄγγιζε τὸ νότιο διαχώρισμα τοῦ πλακοστρώτου καὶ ἀπεῖχε ἀπὸ τὴ δευτέρη 0.37 μ. Ἡ δευτέρη ἀπεῖχε ἀπὸ τὴν τρίτη 0.46 μ. καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν τέταρτη 0.54 μ. Δίπλα στὴν τελευταία ὑπῆρχε σειρὰ ἀπὸ πέτρες ποῦ ἴσως ἀποτελοῦσαν τοῖχο, ποῦ περιόριζε νότια τὸ πολύθυρο, τὸ ὁποῖο εἶχε τρεῖς πόρτες καὶ ἀπεῖχε ἀπὸ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ κτιρίου 2.20 μ. Ὁ χώρος VII τοῦ πολυθύρου περιοριζόταν ἀνατολικά ἀπὸ πολὺ καταστραμμένο τοῖχο μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φάνηκε τὸ δάπεδο μὲ ὑπόστρωμα σπαστῆς πέτρας. Ἀπὸ τὸ στρώμα δαπέδου μαζεύτηκαν βάση κάδου, τμῆμα λοπάδας, τὸ κάτω μέρος πρόχου, δύο κυλινδρικές πήλινες στάθμες μὲ κεντρικὴ τρύπα, ἡ μία ὀλόκληρη καὶ ἡ ἄλλη μισή, καὶ μικρὸ δισκίο ἀπὸ μολύβι, ἴσως σταθμίο γιὰ ζύγισμα.

Ὁ χώρος VI νότια τοῦ χώρου τοῦ πλακοστρώτου καὶ δυτικὰ τοῦ πολυθύρου φαίνεται ὅτι ἦταν κλωβὸς κλιμακοστασίου, χωρὶς ἄλλο ξύλινου (πίν. 218α). Δύο στενόμακροι παράλληλοι χώροι χωρίζονταν μὲ διαχωριστικὸ τοῖχο. Τὸ πλάτος τους ἦταν 0.75 μ. καὶ εἶχαν ἴσο μῆκος. Στὴν ἐπίχωση τοῦ χώρου μαζεύτηκαν δύο-τρία κομμάτια τοῦ μεγάλου πιθαριοῦ ποῦ βρέθηκε στὸ βορειότερο πλακόστρωτο χώρο, ἐπίσης πόδια χυτῶν, κυλινδρικές λαβές καὶ μέρος κυάθου. Στὴ βάση τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πρόσοψης ποῦ ἔγερνε ἀπὸ τὴν κατακόρυφο, βρέθηκε κομμάτι κιονίσκου ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, ἴσως ἀπὸ πόδι τράπεζας προσφορῶν. Εἶχε διάμετρο 0.09 μ. καὶ σωζόμενο μῆκος 0.15 - 0.20 μ. Βρέθηκαν καὶ δύο μικρὰ κομμάτια πάχους 0.06 μ. ἀπὸ τὸ πάνω μέρος ἴσως τῆς ἴδιας

τράπεζας προσφορῶν μὲ δύο ἐπίπεδες ἐπιφάνειες. Ἀκόμα στὴν ἐπίχωση ἀνακαλύφθηκε τὸ μισὸ κυρτεπίπεδου ἑλλειπτικοῦ τριβείου.

Ἡ σχέση τοῦ πολυθύρου VII καὶ τοῦ κλιμακοστασίου VI δὲν εἶναι ἀπόλυτα ξεκάθαρη. Ἡ μία πόρτα τοῦ πολυθύρου ἔφερεν στὴν ἀρχὴ τῆς σκάλας καὶ ἡ δεύτερη ὁδηγοῦσε στὴ σοτοσκάλα. Ἴσως ὅμως οἱ δύο κατασκευές, τοῦ πολυθύρου καὶ τοῦ κλιμακοστασίου, δὲν ἀνήκουν στὴν ἴδια φάση. Χρειάζεται συμπληρωματικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ ξεκαθαρισθεῖ καλύτερα ἡ σχέση αὐτή.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κτιρίου, ἀνατολικά τοῦ μεγάλου δωματίου V νότια ἀπὸ τὴ ΒΔ εἴσοδο, δημιουργοῦνταν ὁ τριγωνικὸς χώρος VIII, ποὺ φαίνεται νὰ προστέθηκε στὴν ἀρχικὴ ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ κτιρίου. Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ δωματίου V, δυτικὸς τοῦ χώρου VIII, εἶναι πολὺ παχύς, πάχους 0.80 μ., καὶ φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ ἀποτελέσει τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη. Ὁ ἀνατολικὸς λοξὸς τοίχος τοῦ δωματίου VIII φαίνεται ὅτι προστέθηκε σὲ μεταγενέστερη φάση καὶ εἶναι σχεδὸν παράλληλος μὲ τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ ἀπέναντι σπιτιοῦ Z (ΒΔ – ΝΑ). Ἴσως ἡ μετατροπὴ γίνηκε γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ δίοδος ἀνάμεσα στὰ δύο σπίτια καὶ νὰ ἐξοικονομηθεῖ χώρος γιὰ τὸ δωμάτιο VIII, ποὺ θὰ ἦταν βοηθητικὸς χώρος τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ βαθὺ αὐτὸ δωμάτιο εἶχε πρόσβαση ἀπὸ τὸ δωμάτιο V μὲ ἐνδιάμεσο σκαλοπάτι. Νότια ἀπὸ τὴ νότια παραστάδα τῆς εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ ὁ τοίχος σχημάτιζε ἔσοχὴ καὶ συναντοῦσε τὸν παχὺ ἀνατολικὸ τοίχο τοῦ δωματίου V. Ὁ χώρος VIII ἔκλεινε νότια μὲ τοίχο σχεδὸν κάθετο στὸν ἀνατολικὸ τοίχο τοῦ δωματίου V (πίν. 218β). Στὴ ΝΔ γωνιὰ ὑπῆρχε σχεδὸν τετραγωνικὴ κατασκευὴ ἀπὸ πέτρες, ποὺ ἴσως χρησιμοποιήθηκε ὡς μικρὸ πατάρι. Τὸ πάτωμα τοῦ δωματίου ἀπὸ πατητὸ χῶμα βρέθηκε σὲ βάθος 1.35 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς νότιας παραστάδας τῆς ΒΑ εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ. Στὴν ἀνώτερη ἐπίχωση τοῦ χώρου VIII, κυρίως στὸ βόρειο τμήμα του, βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια ἀγγείων καὶ μερικὰ ἀκέραια σκεύη: ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, καὶ ἄλλο σὲ κομμάτια, τὸ μεγαλύτερο μέρος μεγάλου κυάθου μὲ μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση, τὸ μισὸ ἄλλου μὲ κυρτὰ τοιχώματα καὶ χεῖλη ποὺ γέρναν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτια πρόχου μὲ αὐγοειδὲς σῶμα, τμήματα λεκανίδων, κομμάτι σκυφοειδοῦς ἀγγείου μὲ ὀριζόντια λαβή, τμήμα ἀπὸ τὸ στόμιο προχοϊδίου, κομμάτια κάδων, πόδια χυτρῶν

κ.ἄ. Ἀπὸ τὸν ἴδιο χώρο συλλέχθηκε κωδωνόσχημος τριπτήρας ἢ γουδο-
χέρι.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, ἀνατολικά τοῦ
χώρου V, συλλέχθηκαν ἅυτο κωνικὸ κύπελλο, τὸ κάτω μέρος πρόχου
ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ, κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, ἀμφίκυρτο δισκό-
μορφο ὕφαντικὸ βάρος μὲ μία τρύπα ἀνάρτησης, κομμάτι ἐλαφρόπετρας,
μέρος σαγониοῦ αἰγοειδοῦς, κόκαλο ζώου καὶ ὄστρεο. Στὸ νοτιότερο
τμήμα τοῦ δωματίου, στὴν ἀνώτερη ἐπίχωση, βρέθηκαν ὀγκόλιθοι, ἴσως
πесμῆνοι ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσή τους συλλέ-
χθηκαν στόμιο μεγάλης πρόχου μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς τοξωτῆς λαβῆς της,
μέρη κυπέλλων καὶ μεγάλων κυάθων, κομμάτια πρόχων, πόδια χυτῶν,
ὀριζόντιες ἢ κάθετες λαβές· ἀκόμη τρία μεγάλα κομμάτια ἐλαφρόπε-
τρας καὶ κομμάτι κέρατου ζώου, μᾶλλον ἀγριμιοῦ.

Στὴ μέση ἐπίχωση, ὡς βάθος 1.25 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς νότιας
παραστάδας τῆς BA εἰσόδου, συλλέχθηκαν κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη ἀνοι-
κτοῦ ἀγγείου μὲ παχιά σκοτεινὴ ταινία καὶ βούλες κάτω ἀπ' αὐτή,
ὄστρακο μὲ σπείρα, ἄλλα ὄστρακα μὲ διακόσμηση σκοτεινὴ σὲ ἀνοικτὸ
βάθος παράλληλων λεπτῶν ταινιῶν, κομμάτια γεφυρόστομων σκύφων,
δύο προχόες, κομμάτια λεκανίδων μὲ χεῖλη ποὺ ἔγερναν πρὸς τὰ ἔξω,
κομμάτια πρόχων καὶ προχοῖδίου, κομμάτια κυπέλλων καὶ ἀνοικτῶν κυ-
άθων καὶ ἄλλων μὲ σφαιρικὴ κοιλιὰ, πόδια χυτῶν κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ ἴδιο
στρώμα μαζεύτηκαν δόντι αἰγοειδοῦς, ἄλλα κόκαλα ζώων καὶ πορφύρα.

Στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ δωματίου, σὲ βάθος 1.25 - 1.35 μ., τὸ
χῶμα ἦταν μαλακὸ σκοῦρο καστανὸ μὲ ἀρκετὰ κομμάτια ἀγγείων, ὅπως
κυπέλλων καὶ κυάθων, βάσεις πρόχων, πόδια χύτρας, τμήματα λεκανί-
δων, ὄστρακο μὲ σπείρα, χεῖλος ρηγῆς λοπάδας ποὺ διακοσμοῦνταν στὸ
ἐξωτερικὸ της μὲ θυσανωτὸ φυτικὸ θέμα κ.ἄ. Ἀκόμη συλλέχθηκαν
κομμάτι δισκόμορφου σκεπάσματος ἀπὸ σκοῦρα κυανωπὴ πέτρα μὲ κομ-
βίόσχημη λαβή, μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος ἄλλου ἀγγείου ἀπὸ παρό-
μοια πέτρα καὶ δόντι καὶ κόκαλο ζώου, ἴσως αἰγοειδοῦς.

Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ λοξοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου καὶ
ἐξωτερικὰ ἀπ' αὐτὸν συλλέχθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια ἀγγείων, ὅπως
τμήματα κυπέλλων καὶ κυάθων, τμήματα ἀπὸ τὰ χεῖλη μικρῶν ἀγγεί-
ων, τμήμα στομίου ἀμφορέα, πόδια χυτῶν, λαβὴ καὶ μέρος ἀπὸ τὸ

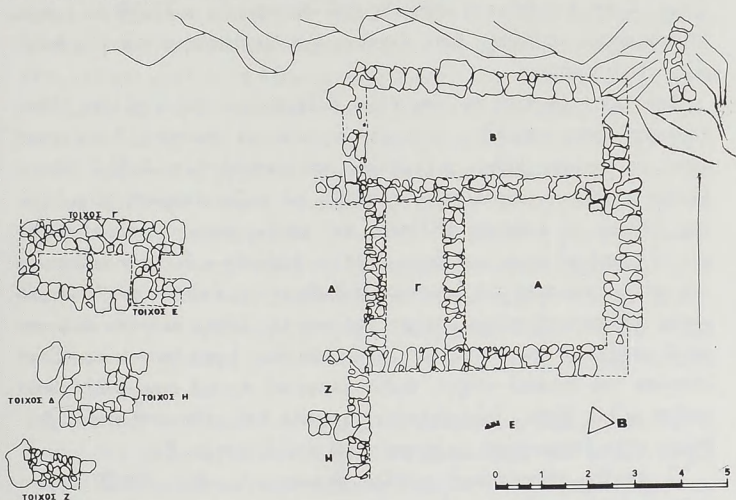
στόμιο προχοϊδίου, πλακωτή κοίλη υπερυψωμένη λαβή ἀπὸ καλαθόμορφο ἄγγεϊο κ.ἄ. Στὸν ἴδιο χώρο βρέθηκε μακρόστενος κυλινδρικός τριπτήρας, ἄλλος μικρὸς τετραγωνικὸς ἀπὸ ὑπόλευκη πέτρα καὶ παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα μὲ 4 τρύπες ἀνάρτησης στὶς ἀκμὲς καὶ χάραγμα Χ στὴ μία στενὴ ἐπιφάνεια.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Σπιτιοῦ Δα δὲν τέλειωσε. Μένει νὰ σκαφεῖ τὸ νότιο καὶ νοτιοανατολικὸ τμήμα καὶ νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ νότια πρόσοψή του.

Κτίριο νότια τοῦ Σπιτιοῦ Β τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου (εἰκ. 3, πίν. 219α).

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Μαρίας Πλάτωνος-Μάντη καὶ Κέλλυς Χριστοφῆ ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἰσόπεδο ἀμέσως νότια τοῦ Σπιτιοῦ Β πού εἶχε ἀνασκαφεῖ τὰ ἔτη 1961 - 1963. Ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ τὸ καινούργιο κτίριο περνοῦσε στενὴ διάβαση, πλάτους 1.30 μ. Τοῦ κτιρίου νότια ἀπὸ τὸ κτίριο Β ἀποκαλύφθηκε τὸ βόρειο τμήμα μὲ τέσσερα δωμάτια, τὰ Α, Β, Γ καὶ Δ, τῶν ὁποίων σώζονταν μόνο τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων καὶ τὸ ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπὸ σπαστὴ πέτρα (πίν. 219β). Ἡ βόρεια πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ ἦταν κτισμένη μὲ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες καὶ σχημάτιζε δύο ἑσοχές, τὴ μία σὲ ἓνα μέτρο ἀπόσταση ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς καὶ τὴν ἄλλη σὲ ἀπόσταση 4.20 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Ὁ τοίχος τῆς πρόσοψης ἦταν θεμελιωμένος σὲ ὑπόστρωμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ χώμα καὶ προεκτεινόταν 0.50 μ. ἀνατολικά ἀπὸ τὴ δευτέρη ἑσοχή. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει καταστραφεῖ καὶ ἀπόμεινε μόνο ὁ σχιστολιθικὸς βράχος. Τὸ δυτικὸ ἄκρο του ἔχει ἐπίσης καταστραφεῖ γιατί τὸ κτίριο φαίνεται θεμελιώθηκε ἐπάνω στὸ βράχο πὺ ἀπλωνε ἀπότομος δυτικὰ τοῦ κτιρίου. Ἐξω ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία ὑπῆρχε μικρὸς καμπύλος τοίχος καὶ ἀμέσως βόρεια ἀπ' αὐτὸν ἄλλος τοίχος μικροῦ μήκους πὺ πατοῦσε πάνω στὸ βράχο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε μικρὴ ἀκέραιη πρόχους, κομμάτι δίμυξου λύχνου μὲ περιχέλιωμα, μέρος μικροῦ κυάθου τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου μὲ στιλπνὴ ἐπιφάνεια καὶ ταινιωτὴ διακόσμηση κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, λαβὴ πυραύνου, κάτω μέρος tumbler, μέρος προχοϊσκῆς κ.ἄ. Μαζεύτηκαν ἀκόμη κόκαλα καὶ δόντια

ζώων. Νότια τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἀμφορέα τῆς ΥΜ I περιόδου. Ὁ χώρος Β, ὁ δυτικότερος τοῦ κτιρίου, εἶναι μακρόστενος, ὄχι ὀλότελα ὀρθογώνιος, ἀφοῦ ὁ δυτικὸς τοίχος σχηματίζει ἀμβλεία γωνία μὲ τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο τμήμα του

Α. Κεντρικὸ τετραγωνικὸ δωματίον. Β. Δυτικὸς στενόμετρος χώρος. Γ. Δωματίον Γ. Δ. Βόρειο τμήμα τοῦ Δωματίου Δ. Ε. Μέρος τοῦ Δωματίου Ε. Ζ καὶ Η. Βόρειο τμήμα μικρῶν δωματίων Ζ καὶ Η. Τοῖχοι Γ, Ε, Δ, Η καὶ Ζ. Περιοχὴ κλιμακοστασίου.

Εἰκ. 3. Κτίριον νότια τοῦ Σπιτιοῦ Β τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου.

νὰ κάμπτεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ΝΑ. Εἶχε εἴσοδο κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία καὶ ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπὸ σπαστὴ πέτρα. Ὁ δυτικὸς τοίχος ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 5.20 μ. καὶ ἔχει πλάτος 0.50 μ. Ἡ ἀπόστασή του ἀπὸ τὸν πρὸς τὰ δυτικὰ ἐκτεινόμενον βράχο εἶναι περίπου 0.70 μ. (πίν. 220α). Στὸ διάστημα αὐτὸ ὑπῆρχε στρώση σπαστῆς πέτρας καὶ βορειότερα στρώμα μὲ ὄστρακα ἀγγείων, ὅπως κομμάτια κυλινδρικών λαβῶν, κάτω μέρη κυπέλλων, γεφυρόστομη προχοή, δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ

χειλος ἀγγείου μὲ σχινοσειδὴ ταινία κάτω ἀπ' αὐτό, μέρος πυραύνου, κομμάτι ἀπὸ τὸν χειλος σφαιρικοῦ ἀγγείου καὶ πόδι ἀπὸ τράπεζα προσφορῶν. Σὲ βάθος 0.55 μ. ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ δωματίου Β, βρέθηκε στρώμα μὲ ἄφθονα ὄστρεα καὶ ἄρκετὰ δόντια καὶ κόκαλα ζώων. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση τοῦ ἴδιου χώρου συλλέχθηκε τμῆμα ἐπιπεδόκυρτου τριβείου. Ἴσως ὁ χώρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀπόρριψη ἀπορριμμάτων.

Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ δωματίου Β ξεχώρισαν πόδια χύτρας, βάση μελανογάνωτου κυπέλλου, κομμάτι ἀγγείου μὲ σκοτεινὴ διακόσμηση πάνω σὲ ἀνοικτὸ βάθος, κυλινδρικές καὶ ταινιόσχημες λαβές, βάσεις ἄλλων κυπέλλων, μέρος χείλους κυαθίου μὲ κοίλῃ ἀπόφυση, μέρος βάσης ἀγγείου μὲ ἀπόφυση ψηλότερα ἀπ' αὐτήν, κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη καὶ τὸ λαιμὸ μὲ μέρος τοῦ ὧμου μεγάλου ἀμφορέα κ.ἄ. Στὸν καθαρισμὸ τοῦ νότιου τμήματος τοῦ δωματίου Β βρέθηκε στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑποστρώματος ἀπὸ σπαστὴ πέτρα, τμῆμα τῆς κωνικῆς βάσης πέτρινου ἀμφικωνικοῦ κυπέλλου τοῦ τύπου τῶν κυπέλλων τῆς ἱερῆς κοινωνίας. Στὴν ἐπίχωση τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στὴν ἐξωτερικὴ παρεΐα του, συλλέχθηκε τμῆμα μύλης θύρας. Τρία κομμάτια ἀγγείου ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα βρέθηκαν στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση νότια τοῦ δωματίου Β.

Τὸ σχεδὸν τετραγωνικὸ μεγάλο δωμάτιο Α, (πίν. 220β) διαστ. 3.25 × 3.20 μ., ἀνατολικά τοῦ Β, δὲ φαίνεται νὰ εἶχε πόρτα ἐπικοινωνίας μὲ τὰ γειτονικά δωμάτια ἢ τὸν ὑπαιθρο χώρο. Οἱ τοῖχοι του, ὅπως καὶ οἱ τοῖχοι ὅλου τοῦ κτιρίου, διατηροῦνται σὲ πολὺ χαμηλὸ ὕψος. Σὲ κάποιο σημεῖο φάνηκε ἴσως ἡ ὑποθεμελίωση κατωφλιοῦ, ποὺ δὲν βρέθηκε. Ὁ δυτικὸς τοῖχος εἶχε πάχος 0.80 μ. καὶ τὸ βόρειο ἄκρο του εἶναι στὴν ἴδια εὐθεΐα μὲ τὴ δυτικότερη ἐσοχὴ τῆς βόρειας πρόσφυς. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος του εἶχε πάχος 0.70 μ. καὶ ἦταν καταστραμμένος στὸ βόρειο ἄκρο του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ξεχώριζε ἡ ὑποθεμελίωσή του ἀπὸ σπαστὴ πέτρα πάνω στὸν σχιστολιθικὸ βράχο. Ὁ βόρειος τοῖχος σχημάτιζε ἐσοχὴ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία του. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν 0.65 μ. Ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου διατηρήθηκε μόνον τὸ ὑπόστρωμα τῆς σπαστῆς πέτρας, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα δωμάτια. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση βρέθηκε ἄρκετὴ κεραμεικὴ, ὅπως λαβὲς κυλινδρι-

κές, ὀριζόντιες ἢ κάθετες ταινιόσχημες παλαιοανακτορικοῦ τύπου, βάσεις κυπέλλων, κομμάτι ἀγγείου μὲ ἐμπίστη διακόσμηση, ἄλλο μὲ πυκνὴ ἀνάγλυφη στολίδωση κάτω ἀπὸ τὰ χεῖλη, τμήμα ἀπὸ τὸ χεῖλος ρηχῆς λεκάνης, κομμάτι λαιμοῦ μὲ δακτυλίδι στῆ βάσῃ του, μικρὰ κομμάτια ἀγγείων μὲ σκοτεινὴ πάνω σὲ ἀνοικτὸ βάθος διακόσμηση, σὲ ἓνα-δύο ἀπ' αὐτὰ μὲ παράλληλες ταινίες, λευκὴ καὶ κόκκινη, καὶ κομμάτι χεῖλους κυαθίου μὲ διακόσμηση μαύρης λοξῆς ταινίας. Στὴν κεραμεικὴ τοῦ ὑποστρώματος ἀπὸ σπαστὴ πέτρα ξεχώριζαν βάσεις κυπέλλων, κυλινδρικές καὶ ταινιωτὲς λαβές, χεῖλη ἀπὸ λεκανίδα καὶ θραύσματα ἀγγείων μὲ πυκνὴ ἀνάγλυφη στολιδωτὴ διακόσμηση. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν κομμάτι πυραμιδικῆς βάσης διπλοῦ πέλεξυ μὲ δύο σχεδὸν κάθετες ἀνάγλυφες πλευρές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία ἔχει ἀναθύρωση καὶ ἡ ἄλλη ρηχὰ αὐλάκια καὶ κομμάτι παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας μὲ τίς συνηθισμένες τρύπες ἀνάρτησης στὶς ἀκμές. Ὅσπρεα βρέθηκαν διάσπαρτα σ' ὁλόκληρο τὸ χῶρο. Δοκιμὴ ποὺ ἔγινε στῆ ΒΔ γωνία τοῦ δωματίου ἔδειξε ὅτι τὸ ὑπόστρωμα τῆς σπαστῆς πέτρας πάταγε πάνω στὸ φυσικὸ.

Νότια ἀπὸ τὸ δωμάτιο Α ὑπῆρχε τὸ μακρόστενο δωμάτιο Γ, ποὺ ἡ εἰσόδος του φαίνεται ὅτι ἦταν στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ νότιου τοίχου του. Ὁ δυτικὸς τοίχος του ἀποτελοῦσε ἐπέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Α. Εἶχε πᾶχος 0.60 μ. καὶ ἀπέκλινε ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ΝΑ. Τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου του, νότιου τοίχου τοῦ δωματίου Α, εἶναι πολὺ καταστραμμένο, σώζεται ὅμως ἡ ὑποθεμελίωσή του. Τὸ πλάτος τοῦ νότιου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἦταν 0.50 μ. περίπου. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου εἶχε ὑπόστρωμα ἀπὸ σπαστὴ πέτρα. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση τοῦ χώρου βρέθηκαν δύο κομμάτια ἀγνύθων, ἓνα ἀμφίκυρτης δι-σκόμορφης μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, τὸ ἄλλο παραλληλεπίπεδης, μὲ τίς συνηθισμένες τρύπες τῶν ἀκμῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώθηκαν οἱ δύο. Στὴν ἴδια ἐπίχωση, δυτικότερα, συλλέχθηκε κομμάτι ἀμφικωνικοῦ κυπέλλου τοῦ τύπου τῆς ἱερῆς κοινωνίας ἀπὸ γκριζωπὴ πέτρα, μὲ παράλληλες ἐγχάρακτες γραμμὲς ἀνάμεσα στὸ πόδι καὶ τὸ σῶμα καὶ μὲ κοίλη κωνικὴ βάση. Μαζεύτηκαν ἀκόμη κομμάτι ἀγγείου μὲ ἀνάγλυφη ὀφιοειδὴ διακόσμηση, τμήμα πήλινης τράπεζας προσφορῶν μὲ κάθετο παχὺ χεῖλος, ἐπίπεδης πάνω, μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἑνὸς ποδιοῦ της, καὶ

κομμάτι αὐγόμορφου τριπτήρα. Στὸ στρώμα τῆς σπαστῆς πέτρας βρέθηκε ἄρκετὴ κεραμεικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχώριζαν κάθετες κυλινδρικές λαβές, δισκόμορφη βάση μικροῦ ἀγγείου, κάθετη ταινιωτὴ λαβή, μέρος βάσης κυπέλλου, χεῖλος μικροῦ μελανογάνωτου κυάθου, μέρος ἀπὸ τὴν βάση κυλινδρικοῦ ἀγγείου καὶ κομμάτι ἀγγείου μὲ ἀναθύρωση καὶ νεύρωση κάτω ἀπ' αὐτήν. Ἀπὸ τὸ ἴδιο στρώμα μαζεύτηκαν κομμάτι μύλης θύρας, μέρος ἀμφίκυρτης ἀγνύθας καὶ πολλὰ ὅστρεα.

Νότια ἀπὸ τὸ δωμάτιο Γ βρέθηκαν τὰ λείψανα τῶν τοίχων, δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς, ἄλλου δωματίου, τοῦ Δ. Ὅμως οἱ τοῖχοι αὐτοὶ σώζονται μόνο στὸ βόρειο τμήμα τους, ἐνῶ ὅλο τὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου ἔχει καταστραφεῖ. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση νότια τῶν δωματίων Β καὶ Γ βρέθηκαν κομμάτι ἀπὸ τὴν βάση καὶ μέρος ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα κυπέλλου τοῦ τύπου τῶν κυπέλλων τῆς ἱερῆς κοινωνίας, κομμάτι ἀγγείου μὲ πυκνὴ ἀνάγλυψη στολιδωτὴ διακόσμηση, κάθετες κυλινδρικές καὶ ταινιωτὲς λαβές, κομμάτι ἀπὸ μικρὸ πιθάρι μὲ τέσσερις ἀνάγλυφες ἐπάλληλες ζώνες, ὅστρακα μὲ πυκνὲς ἐλαφρὰ κυματιστὲς αὐλακώσεις κ.ἄ. Σὲ ἀπόσταση 1.60 μ. ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου Γ, στὸ δωμάτιο Δ, κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ὑποστρώματος ἀπὸ σπαστὴ πέτρα συλλέχθηκε σχεδὸν ὁλόκληρο κυάθιο μὲ κοκκινωπὸ ἐπίχρυσμα.

Ἀνατολικά τοῦ δωματίου Α ἀποκαλύφθηκε μέρος ἀπὸ τὸ δωμάτιο Ε, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται μόνο μέρη τοῦ νότιου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ὁ δυτικὸς τοίχος εἶναι ὁ ἀνατολικὸς τοῦ δωματίου Γ. Ὁ βόρειος καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ βρέθηκαν ὁλότελα καταστραμμένοι. Τὸ δωμάτιο εἶχε ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπὸ σπαστὴ πέτρα, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα δωμάτια τοῦ κτιρίου. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση τοῦ χώρου μαζεύτηκαν: βάση καὶ τὸ κάτω μέρος ἀγγείου μὲ ἐξωτερικὸ μαῦρο ἐπίχρυσμα, κομμάτι μεγάλου λύχνου μὲ περιχέλωμα, μέρος λαβῆς πυραύνου, πόδι χύτρας, κυλινδρικές λαβές, κομμάτια ἀγγείου μὲ ἐσωτερικὲς χαράξεις κ.ἄ. Ἀκόμη συλλέχθηκαν κομμάτι παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας, μεγάλος τριπτήρας καὶ κόκαλα μεγάλου ζώου. Ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς σπαστῆς πέτρας μαζεύτηκε ἄρκετὴ κεραμεικὴ, ὅπως λαβὴ πιθαριοῦ, λαβὲς δύο πυραύνων, ταινιωτὴ λαβὴ πρόχου, μέρη κυπέλλων, κομμάτια μελανογάνωτων ἀγγείων, κομμάτια διώροφου κυπέλλου, τὸ κάτω μέρος δύο tumbler, κομμάτι λεκανίδας μὲ κάθετα τοιχώματα κ.ἄ. Συλλέχθη-

καν ακόμη ἀμφίκυρτη ἀγνύθα με μία τρύπα ἀνάρτησης καὶ ἄλλη μικρὴ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου με 4 τρύπες ἀνάρτησης στις ἀκμές.

Νότια ἀπὸ τὸ δωμάτιο Ε ἀποκαλύφθηκαν δύο χώροι, ὁ Ζ καὶ ὁ Η, ποὺ ὁ διαχωριστικὸς τοίχος τους κατευθυνόταν ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο. Ἄλλα λείψανα τοίχων στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν σώθηκαν. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικότερου χώρου Η βρέθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια μικρῶν κυάθων, τὸ κάτω μέρος κυπέλλων, λαβὲς ποὺ στενεύουν κάτω, πολλὰ μελανογάνωτα στιλπνὰ ὄστρακα, κομμάτια μικρῶν πιθαρῶν με σχοινοειδῆ διακόσμηση, κομμάτι πυραύνου, σκέπασμα λύχνου με τοξωτὴ λαβὴ στὸ κέντρο κ.ἄ. Μαζεύτηκαν ἀκόμη τμῆμα παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας, κομμάτι ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο με δουλεμένες δύο πλευρὲς καὶ ἀρκετὰ κόκαλα καὶ δόντια ζώων. Στὸ ὑπόστρωμα τῆς σπαστῆς πέτρας τοῦ δαπέδου τοῦ ἴδιου χώρου βρέθηκε τὸ κάτω μέρος μελανογάνωτου κυπέλλου, κομμάτια διώροφου μικροῦ κυάθου, μελανογάνωτου ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, με ἄσπρη ταινία, καὶ πολὺ στιλπνὸ ὄστρακο με κοκκινωπὸ ἐπίχρῖσμα. Βρέθηκαν ἀκόμη ἀρκετὰ κόκαλα καὶ δόντια ζώων καὶ ὄστρεα.

Στὴν ἐπίχωση νότια τῶν χώρων Η, Ζ καὶ Δ συλλέχθηκαν κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς πρόχων, πόδι χύτρας, τὸ κάτω μέρος προχοΐσκης, μέρος κυπέλλων, ὄστρακα με πυκνὴ ἀνάγλυφη στολιδωτὴ διακόσμηση καὶ κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος ἀγγείου, με τρύπα ἀνάρτησης κάτω ἀπ' αὐτό, με κοκκινωπὸ ἐπίχρῖσμα. Ἀκόμη μαζεύτηκαν κομμάτι παραλληλεπίπεδου ὑφαντικοῦ βάρους καὶ μερικὰ ὄστρεα. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν σώζονται ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Σὲ ἀπόσταση 4.50 μ. περίπου νότια ἀπὸ τὰ δωμάτια Γ καὶ Ε βρέθηκαν λείψανα κτίσματος ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ ἴδιο κτίριο. Οἱ τοῖχοι του ἀπέκλιναν ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου ἀπὸ ΒΑ στὰ ΝΔ. Στὸ χώρο αὐτὸ ἐντοπίσθηκαν οἱ ἀκόλουθοι τοῖχοι (ἀπὸ τὰ ἀνατολικά στὰ δυτικά): Ὁ ἰσχυρὸς τοίχος Ζ με κατεύθυνση Β – Ν, ἴσως ἐξωτερικὸς τοῦ κτιρίου, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ πάχος του 0.65 μ. Ἀποκαλύφθηκαν σὲ μῆκος 2.50 μ. περίπου δυὸ παράλληλοι τοῖχοι, οἱ Δ καὶ Η, κάθετοι πρὸς τὸν τοῖχο Ζ, σχηματίζουν διάδρομο δυτικότερα δυὸ παράλληλοι τοῖχοι, οἱ Ε καὶ Γ, ἐνώνονταν με ἐγκάρσιο τοιχάκι· ὁ δυτικότερος Γ εἶχε μεγάλο πλάτος 0.90 μ. καὶ σχημάτιζε ἐσοχὴ σὲ ἀπόσταση 1.40 μ. ἀπὸ τὸ βόρειό του ἄκρο· οἱ

τοιχοὶ Γ καὶ Ε φαίνεται ὅτι σχηματίζαν κλωβὸ κλιμακοστασίου ξύλινης σκάλας σὲ σχῆμα Γ, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἦταν στὸ βόρειο ἄκρο τῶν τοίχων· τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος ἦταν 0.80 μ. καὶ τὸ ἐγκάρσιο τοιχίον ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς σκάλας βοήθησε στὴν ὑποστήριξή της· ὁ νότιος τοίχος ποὺ στηρίζε τὴ σκάλα δὲν βρέθηκε γιὰτὶ καταστράφηκε ὁλοκληρωτικά.

Στὸν καθαρισμὸ τοῦ δυτικοῦ παχύτερου τοίχου τῆς σκάλας βρέθηκε βάση κυπέλλου, κάθετη κυλινδρική λαβή, τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ τοιχώματος μικροῦ κυάθου μὲ διακόσμηση μαύρης ταινίας γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος, κομμάτια ἀπὸ τράπεζες προσφορῶν μὲ ἐπίπεδες κάθετες πλευρὲς καὶ δακτυλιόσχημη βάση μικροῦ πέτρινου ἀγγείου. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ χώρου τῆς σκάλας καὶ τοῦ χώρου ἀνατολικά ἀπ' αὐτὴ συλλέχθηκαν βάσεις κυπέλλων, κυλινδρικές τοξωτὲς λαβὲς μικρῶν κυάθων, μεγάλες κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς ἀμφορέα, κομμάτια πιθαριῶν μὲ παράλληλες ἐλαφρὰ κυματιστὲς αὐλακώσεις, χεῖλη πρόχων, χεῖλος καὶ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα λεκανιδίου κ.ἄ. Στὴν ἴδια περιοχὴ συλλέχθηκε κομμάτι ρωμαϊκοῦ γυάλινου ἀγγείου, βυζαντινὸ ὄστρακο μὲ πρασινωπὴ ὑάλωση καὶ χεῖλος μελανογάνωτου ἀγγείου, ἴσως ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων, τύπου κοτύλης. Στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση ΝΔ τοῦ τοίχου Γ βρέθηκε τὸ κάτω μέρος ὀξυπύθμενου ἀμφορέα, ἴσως ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων, κάτω μέρη κυπέλλων, κάθετες κυλινδρικές καὶ ταινιωτὲς λαβὲς, τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος μεγάλου ἀγγείου, κομμάτι ρηγῆς λεκάνης, μέρος ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ τοίχωμα μικροῦ πιθαριοῦ καὶ κομμάτι τράπεζας προσφορῶν μὲ κάθετες πλευρὲς. Νότια τῆς σκάλας, στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση, συλλέχθηκαν κυλινδρικές λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ, δακτυλιοειδὲς βάση καὶ τὸ κάτω μέρος μικροῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ κοκκινωπὸ ἐπίχρυσμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά καὶ κομμάτια ἀπὸ τράπεζες προσφορῶν μὲ κάθετες πλευρὲς. Ἀκόμη μαζεύτηκαν κόκαλα ζώων.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ὑποστρώματος δαπέδου ἀπὸ σπαστὴ πέτρα νότια τοῦ τοίχου Δ βρέθηκαν πόδι χύτρας τριγωνικῆς διατομῆς ποὺ στένευε πολὺ πρὸς τὰ κάτω, τμῆμα ρηγῆς λεκάνης καὶ παραλληλεπίπεδος πλακωτὸς τριπτῆρας. Μαζεύθηκαν ἀκόμη κομμάτια ἀπανθρακωμένου

ξύλου. Στὶς δύο πλευρὲς τοῦ τοίχου Z καὶ ἀπὸ τὸν χώρὸ βόρεια τοῦ τοίχου Δ συλλέχθηκε πολὺ μεγάλη ποσότητα χοχλιῶν.

Τὸ κτίριο νότια τοῦ Σπιτιοῦ Β ἀνήκει στὴ νεοανακτορική περίοδο. Ἐδῶσε σχετικὰ λίγα εὐρήματα ποὺ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἦταν τρία κομμάτια πέτρινων ἀμφικωνικῶν ποτηριῶν τοῦ τύπου τῆς ἱερῆς κοινωνίας καὶ ἀρκετὰ κομμάτια ἀπὸ τράπεζες προσφορῶν τοῦ ὀρθογώνιου τύπου. Χαρακτηριστικὴ καὶ ἐντυπωσιακὴ ἦταν ἡ μεγάλη ποσότητα τῶν ὀστρέων καὶ τῶν χοχλιῶν.

Στὴν πλαγιά τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου, ΝΔ τοῦ κτιρίου ποὺ ἀνασκάφηκε, σχηματίζονταν τρία διαδοχικὰ ἄνθηρα, τὸ μεσαῖο περικλειστο ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς. Ἴσως ἦταν ἄνθηρα ἱεροῦ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ λατρεία κατὰ τὴ μινωικὴ ἐποχή. Ἡ ὕπαρξη τόσων λατρευτικῶν σκευῶν στὸ κτίριο ἐρευνήθηκε, στηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ γειτονικὰ ἄνθηρα χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ λατρεία κατὰ τὴν ἴδια νεοανακτορική περίοδο, λατρεία ποὺ σχετιζόταν χωρὶς ἄλλο μὲ ἱερὸ στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου.

Κατὰ τὴ διάλυση λιθοσωροῦ πλάι στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὰ ἄνθηρα καὶ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου συλλέχθηκε ἀγνύθα τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου μὲ 4 τρύπες στὶς ἀκμὲς καὶ διαγώνιο χάραγμα σὲ μία ἀπὸ τὶς πλατύτερες πλευρὲς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

(Πίν. 221-234)

Ἡ ἔρευνα στὸ ἱερό τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου, ποὺ συνεχίστηκε γιὰ 8η ἀνασκαφικὴ περίοδο, εἶχε φέτος μεγαλύτερη διάρκεια (6.6 - 11.7.85) χάρις στὴν πρόσθετη οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς National Geographic Society¹.

Καινούργιες μετρήσεις τοῦ ἔμπειρου ἀρχιτέκτονα τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς David Smyth φανέρωσαν κάποια λάθη στὸ παλαιὸ σχέδιο τῆς κάτοψης τοῦ ἱεροῦ. Γι' αὐτὸ ἀποφασίστηκε νὰ ξανασχεδιαστοῦν ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα ποὺ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἐπαύξηση τῶν λανθασμένων μετρήσεων μὲ τὴν προσθήκη τῶν κτισμάτων, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν φέτος καὶ πρόκειται νὰ ἀποκαλυφθοῦν στὸ μέλλον². Λόγω τοῦ ὅγκου τῆς δουλειᾶς ἡ ἐπανασχεδίαση τοῦ βωμοῦ καὶ τῶν κτιρίων στὸν βόρ. τομέα, ποὺ σημειώνονται στὴν κάτοψη μόνο μὲ περίγραμμα (εἰκ. 1), θὰ ὁλοκληρωθεῖ κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Μὲ τὴ συνεργασία τῶν ἀρχαιολόγων Πολύμνιας Μεταξᾶ Muhly καὶ Ἀθανασίας Κάντα καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν βοηθῶν Ε. Καραντζαλή καὶ Κ. Βαρότση ἀναπτύχθηκε ἡ ἔρευνα σὲ τρεῖς τομεῖς

1. Χρηματοδότης τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸ 1972 εἶναι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν. Γιὰ τίς σχετικὲς ἐκθέσεις βλ.: ΠΑΕ 1972, 193 - 203· 1973, 188 - 199· 1974, 222 - 227· 1975, 322 - 329· 1976, 400 - 407· 1977, 403 - 418· 1981, 380 - 396· 1983, 348 - 366. Γιὰ μία πιὸ συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῶν πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς: Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, Ἡ συνέχεια τῆς χρητομυκηναϊκῆς λατρείας. Ἐπιβιώσεις καὶ ἀναβιώσεις, ΑΕ 1981, 1 - 24.

2. Μιὰ πρώτη προσπάθεια νὰ διορθωθεῖ ἡ κάτοψη τοῦ σχεδίου εἶχε γίνει τὸ 1981 (ΠΑΕ 1981, 382), ἀλλὰ δὲν ὁλοκληρώθηκε τὸ πρόγραμμα, γιατί ἡ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν σύντομη.

τοῦ ἱεροῦ. Οὐσιαστικὴ ἦταν καὶ ἡ βοήθεια τοῦ συντηρητῆ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Π. Συναδινάκη τόσο στὴ δύσκολη στρωματογραφία τοῦ πρώτου τομέα, ὅσο καὶ στὴν ἄσκηση τοῦ ἔργου τῆς ἐπιστάσις. Στὸν ἄξιο συντηρητῆ τοῦ Μουσείου Ἀγίου Νικολάου Κ. Νικάκη ὀφείλονται οἱ ἐργασίες στερέωσης, πὺ ἔγιναν σὲ ὁρισμένα σημεῖα τοῦ ἱεροῦ.

Ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ ἱερὸ λειτούργησε χωρὶς διακοπή, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1600 ὥς καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Ὅτι ἡ παλαιότερη φάση τῆς λειτουργίας του ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ κτίριο μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια (εἰκ. 1, ὁρθ. K-N 49 - 53) καὶ πρὸς τὰ ΒΔ ἀπὸ κρηπίδωμα μνημειακῶν διαστάσεων (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ, I 48 - 49), πὺ ἀποτελοῦσε τὸν πυρῆνα ὑπαίθριας λατρείας μὲ πυρὲς καὶ θυσίες ζώων. Στὴ διάρκεια τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καταστρέφεται τὸ κτίριο μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια· ἀμέσως κτίζονται στεγασμένα οἰκοδομήματα πάνω ἀπὸ τὴ ΝΔ καὶ ΝΑ πτέρυγα (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ, I 50 - 53, N53), ἐνῶ τὸ κέντρο του καλύπτεται βαθμιαῖα ἀπὸ στρώμα θυσίων. Σὲ αὐτὸ τὸ στρώμα καὶ σὲ διάφορα σημεῖα θεμελιώνονται ἀπὸ τὴν ὑπομινωικὴ-πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ ὥς καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. μονόχωρα ἢ δίχωρα κτίρια (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ50, K-M 48 - 49)· στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἡ ἐλεύθερη ἔκταση τοῦ χώρου γιὰ τὴν ὑπαίθρια λατρεία ἀρθρώνεται ἀρχιτεκτονικὰ μὲ τρία ἄνδηρα (I - III) καὶ χαντάκι καθαροῦ πὺ πλαισιώνουν τὸν διευρυμένο βωμὸ (εἰκ. 1, ὁρθ. K-II 50 - 52).

Τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης κατὰ τὴ μινωικὴ φάση τῆς λειτουργίας του παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὲς διαφορὲς σὲ σύγκριση μὲ τὰ γνωστὰ μινωικὰ ἱερά. Γι' αὐτὸ δύσκολα ἐντάσσεται σὲ μία ἀπὸ τίς γνωστὲς κατηγορίες τῶν μινωικῶν ἱερῶν - κορυφῆς, οἰκιακῶν κλπ. - μὲ βάση καθιερωμένα κριτήρια, ὅπως τὴν τοπογραφία (πίν. 221) ἢ τὸ ἐκτεταμένο κτίριο μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια ἢ τὴν ἀρχιτεκτονικὰ διαρθρωμένη ἔκταση γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ὑπαίθριας λατρείας. Ἡ πηγὴ ἐξάλλου μὲ τὸ ἄφθονο νερό, πὺ ὑπάρχει στὸ ἱερὸ καὶ ἀποτελεσε οὐσιαστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῆς θέσης του, δὲν ἀποτελεῖ τυπολογικὸ γνῶρισμα γιὰ τὴν ἐνταξὴ τοῦ ἱεροῦ στὴν ἀσαφὴ κατηγορία τῶν spring sanctuaries, πὺ ἀπαριθμεῖ ἓνα μόνο παράδειγμα ἐν-

τελῶς διαφορετικοῦ τύπου³. Ἐπιγραφὲς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ ἱερὸ ἀναφέρουν προσέλευση πιστῶν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ καὶ τὴν ἀνατολικὴ Κρήτη. Ἡ δημοσίευση μιᾶς κατηγορίας ἀναθημάτων, τῶν χάλκινων περιτμητῶν ἐλασμάτων τοῦ 7ου - 5ου αἰ., ἔδειξε ὅτι μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἑρμῆ καὶ ἴσως πρὶν τὸ 700 π.Χ. συνυφάνθησαν εἰδικὲς τελετουργίες, σχετικὲς μὲ τὴ μύση τῶν ἐφήβων γιὰ τὴν εἴσοδό τους στὴν τάξη τῶν τέλειων πολιτῶν⁴. Ὑπάρχουν ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις καὶ δύο πολυάριθμες, τυπικὲς γιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης, ὁμάδες τελετουργικῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν - τὰ μεγάλα πῆλινα κύπελλα κοινωνίας καὶ οἱ λίθινες τράπεζες προσφορῶν - ποὺ στηρίζουν τὴν πιθανότητα ὅτι εἰδικὲς τελετουργίες γίνονταν καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Ὡστόσο οἱ μινωικὲς τελετουργίες δὲν ταυτίζονται μὲ τὶς ἱεροπραξίες τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ποὺ πρόσφεραν θρησκευτικὴ κάλυψη στὸν δωρικὸ κοινωνικὸ θεσμὸ τῆς παιδεραστίας. Ἄν λοιπὸν εἰδικοὶ λατρευτικοὶ λόγοι προσέλκυαν τοὺς πιστοὺς στὴ Σύμη τόσο τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ὅσο καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου, δικαιολογεῖται ἡ μακρόχρονη καὶ χωρὶς διακοπὴ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ γιὰ 19 τουλάχιστον αἰῶνες, ἡ εὐρύτερη ἀκτινοβολία του στὸ νησί καὶ ἡ μεγάλῃ ἔκτασή του, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἱερὸ δὲν ἦταν ἐξαρτημένο ἀπὸ κάποιο ἀνακτορικὸ ἢ μεγάλο οἰκιστικὸ κέντρο, ὅπως δείχνει ἡ θέση του. Ὅπωςδήποτε ἡ τοπογραφία τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης δὲν εὐνοεῖ τὴν ἑνταξὴ του σὲ μία ἀλυσίδα ἀπὸ μικρὰ τοπικὰ ἱερά τῆς περιοχῆς⁵ καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα προδίδουν ὅτι αὐτὸ εἰδικὰ τὸ ὀρεινὸ ἱερὸ ἐξυπηρετοῦσε θρησκευτικὲς ἀνάγκες κοινωνικῶν ὁμάδων ἀπὸ διάφορες, συχνὰ ἀπομακρυσμένες ἀνάμεσά τους, περιοχὲς τοῦ νησιοῦ.

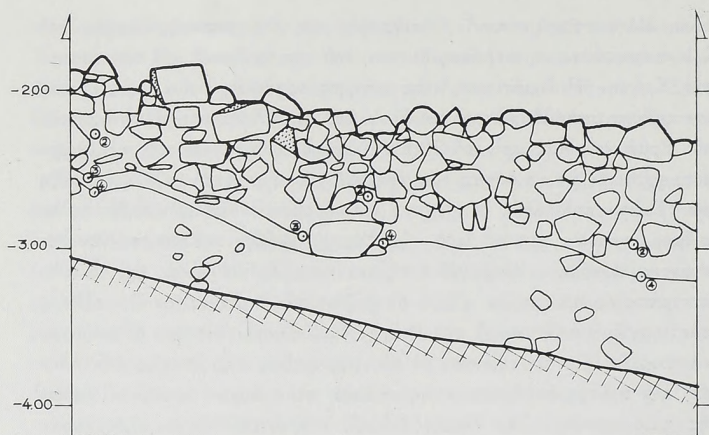
Ἀνατολικὸς τομέας

Ἡ φετινὴ ἔρευνα στὸν ἀνατ. τομέα σκοπὸ εἶχε νὰ ἐπαληθεύσει πρόβλημα, ποὺ ἀπασχόλησε καὶ τὶς δύο προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περι-

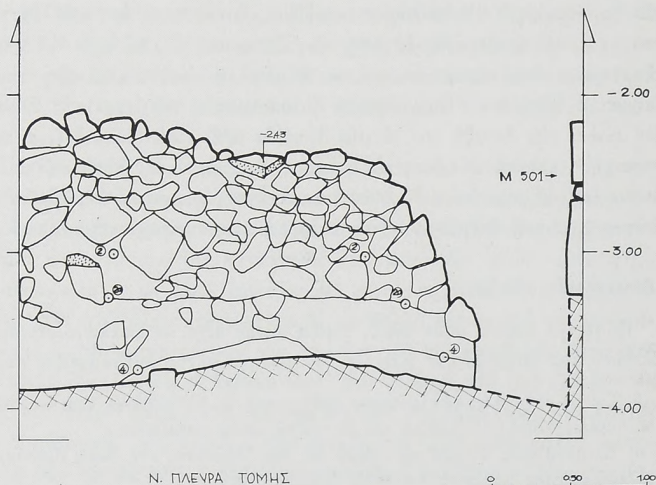
3. Γιὰ τὶς κατηγορίες τῶν μινωικῶν ἱερῶν γενικὰ: B. RUTKOWSKI, *Cult Places in the Aegean World* (1972) 44 κέ. καὶ 58 γιὰ τὰ spring sanctuaries.

4. A. ΔΕΜΠΕΣΗ, *Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου* I. Χάλκινα χρητικὰ τορεύματα 1 (1985), ἰδιαίτερα 188 κέ.

5. A.A.D. PEATFIELD, *The Topography of Minoan Peak Sanctuaries*, BSA 78, 1983, 273 - 279.

Α. ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΜΗΣ

Ν. ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΜΗΣ

Εικ. 2. α. Α πλευρά τομῆς ἀνδρῶν Ι. β. Ν πλευρά τομῆς ἀνδρῶν Ι/ΙΙ.

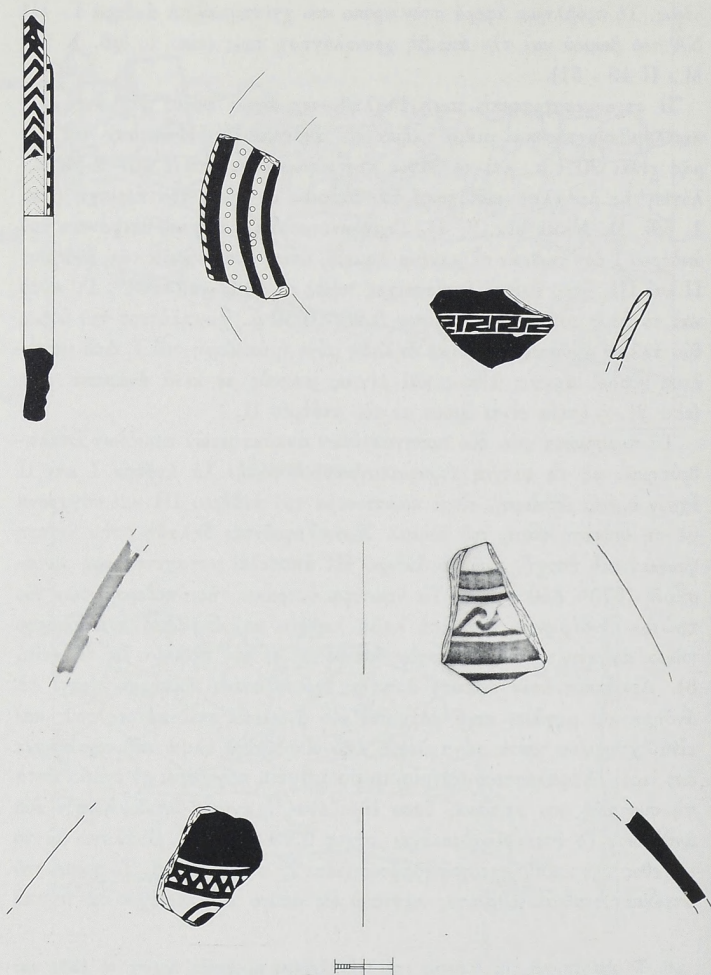

όδους. Τὸ πρόβλημα ἀφορᾷ στὸν τρόπο πὺ χτίστηκαν τὰ ἀνδῆρα I - III NA τοῦ βωμοῦ καὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησή τους (εἰκ. 1, ὀρθ. K 50, M - Π 49 - 51).

Ἡ στρωματογραφικὴ τομὴ ἐπαλήθευσης ἔγινε φέτος στὸ ἀνδῆρο I περιλαμβάνοντας καὶ μικρὸ τμῆμα τοῦ ἀνδῆρου II. Ἡ ἔκταση τῆς τομῆς εἶναι 30 τ.μ. καὶ τὸ βάθος τῆς κυμαίνεται ἀπὸ 1.40 - 2.20 μ., λόγω τῆς μεγάλης καθίζησης τοῦ ἐδάφους σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ (εἰκ. 1, ὀρθ. M, N 50· εἰκ. 2, 4). Σημειώνεται ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδῆρου I δὲν σώθηκε σὲ κανένα σημεῖο, ὅπως στὰ σημεῖα τῶν ἀνδῆρων II καὶ III, ὅπου ἔγιναν ἀντίστοιχες τομὲς τὸ 1983 καὶ 1981⁶. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ὕψος τοῦ I εἶναι περίπου 0.20 - 0.30 μ. χαμηλότερο τοῦ ὕψους δύο ἄλλων ἀνδῆρων. Σώθηκε δηλαδὴ μόνο ἡ ὑποδομὴ τοῦ I, ἀπὸ μεγάλους κυρίως ἀργοὺς λίθους καὶ λίγους μικροὺς μὲ κενὰ ἀνάμεσά τους (εἰκ. 2), ἡ ὁποία εἶναι ὅμοια μὲ τοῦ ἀνδῆρου II.

Τὰ πορίσματα τῶν δύο προηγουμένων ἀνασκαφικῶν περιόδων ἐπαληθεύτηκαν μὲ τὴ φετινὴ στρωματογραφικὴ τομὴ. Τὰ ἀνδῆρα I καὶ II ἔχουν ἐνιαία ὑποδομὴ, εἶναι παλαιότερα τοῦ ἀνδῆρου III καὶ σύγχρονα μὲ τὴ δεύτερη φάση τοῦ βωμοῦ. Χρονολογοῦνται δηλαδὴ στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἐνῶ τὸ ἀνδῆρο III ἀποτελεῖ μεταγενέστερη κατασκευὴ (675 - 650 π.Χ.). Τὰ νεώτερα ὄστρακα τῆς ὑποδομῆς τῶν δύο πρώτων ἀνδῆρων - ἓνα ἀπὸ λαβὴ λέβητα καὶ ἓνα ἀπὸ ἀσπιδόμορφο πῶμα ἀγγείου - ἀνήκουν στὸν ὕστερο 8ο ἢ τὸν πρώιμο 7ο αἰ. (εἰκ. 3). Δὲν ἀποτελοῦν ὥστόσο ἀσφαλὲς χρονολογικὸ κριτήριον, γιατί τὰ ἀνδῆρα καὶ μεγάλα κενὰ παρουσιάζουν ἀνάμεσα στὶς πέτρες τους καὶ εἶναι χτισμένα κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ πὺ προϋπῆρχε στὸ ἱερό. Ἀσφαλέστερο *terminum post quem* προσφέρει τὸ ἐνιαῖο κατὰ τὴ σύστασή του στρώμα, ὅπου ἐδράζεται ἡ ἐνιαία ὑποδομὴ τῶν δύο ἀνδῆρων. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἔχει πάχος 0.20 - 0.80 μ. ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῆς καθίζησης τοῦ ἐδάφους (εἰκ. 2, 4 στρ. 2.2α). Τὸ χῶμα τοῦ στρώματος εἶναι εὐθρυπτο, καστανὸ ὡς μαῦρο καὶ περιέχει τὰ τυπικὰ

6. Τὸ πρόγραμμα τῆς ἔρευνας στὰ τρία ἀνδῆρα μὲ τομὲς ἄρχισε τὸ 1981 καὶ συνεχίστηκε τὸ 1983 γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ φέτος: ΠΑΕ 1981, 382 - 391, εἰκ. 1 - 4, παρ. πίν. K' 1983, 349 - 357, εἰκ. 1 - 2, πίν. 235 - 239α.

Εἰκ. 3. Ὀστράκα ἀπὸ τὰ στρώματα 1 καὶ 2 τῆς τομῆς I-II.

εὐρήματα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ στρώματα τῆς πυρᾶς θυσιῶν πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου: πολλὰ μινωικά ὄστρακα ἀπὸ τελετουργικά κυρίως ἀγγεῖα καὶ λίθινα σκεύη, χάλκινα καὶ πῆλινα εἰδώλια, ὅπως καὶ ἄλλα ἀναθήματα, τὰ περισσότερα ἀποσπασματικά διατηρημένα. Ὅστρακα καὶ ἀναθήματα αὐτοῦ τοῦ στρώματος χρονολογούνται ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχὴ ὡς καὶ τὸν 8ο αἰ. Τὰ νεώτερα ὄστρακα, ἓνα ἀπὸ βαθὺ πῶμα ἀγγείου καὶ ἓνα ἀπὸ τὸ χεῖλος κυπέλλου μὲ χαρακτὸ διακεκομμένο μαίανδρο (εἰκ. 3), δίνουν τὸν *terminum post quem* τῆς κατασκευῆς τῶν δύο πρώτων ἀνδρῶν (Ι - ΙΙ).

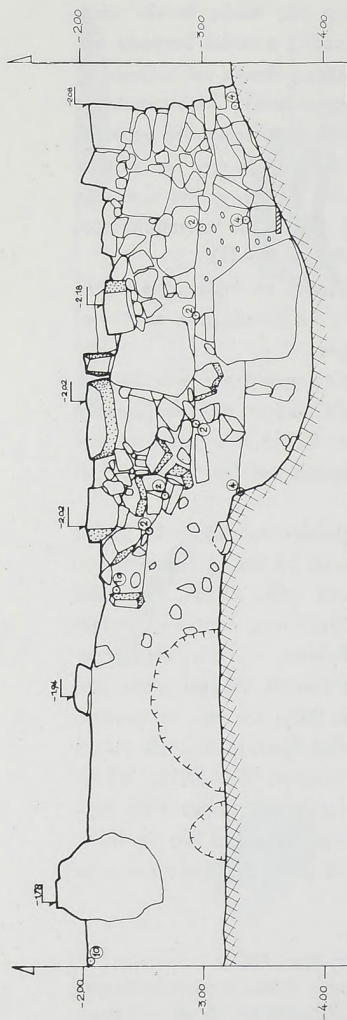
Γιὰ νὰ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς ἀνάμειξης σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πιὸ σαφὲς ἀναφέρονται συνοπτικά καὶ κατὰ κατηγορίες τὰ ἀντικείμενα αὐτοῦ τοῦ στρώματος καὶ τῆς ὑποδομῆς τῶν δύο ἀνδρῶν.

Στὰ λίθινα συγκαταλέγονται 13 τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη, ἀποσπασματικά διατηρημένες, ἐκτὸς ἀπὸ μία ἀκέραιη πολὺ διαβρωμένη (πίν. 222α)· εἷς φωλεόσχημο ἀγγεῖο (πίν. 222γ), δύο τμήματα ἀπὸ κωνικά κύπελλα, ἑπτὰ ἀπροσδιόριστα θραύσματα καὶ δύο τμήματα ὀχέου, ὅλα ἀπὸ ὀφείτη.

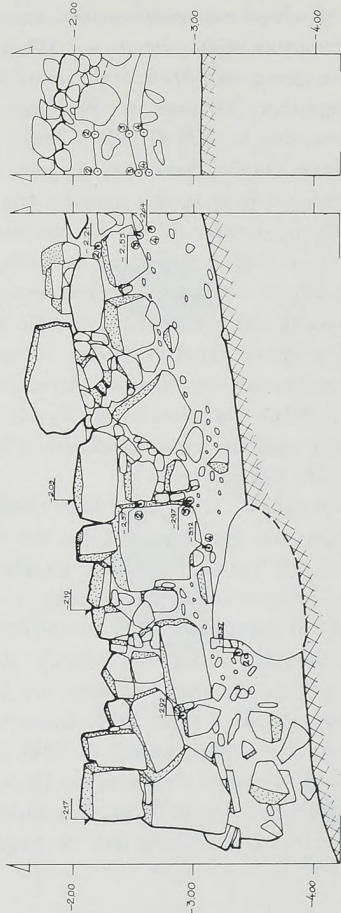
Στὰ πολλὰ ΥΜ ΙΙΙ τροχήλατα εἰδώλια βοδιῶν τοῦ τύπου τῆς Ἀγίας Τριάδας, ποὺ ἔχει δώσει ἡ Σύμη, προστίθενται 33 ἀκόμη τμήματα ἀπὸ μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους παραδείγματα (πίν. 222β). Ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν καὶ δύο θραύσματα, ποὺ ἀνήκουν στὶς λεπτὲς σὲ σχῆμα ταλάντου βάσεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἰδωλίων, οἱ ὁποῖες εἶναι γνωστὲς μόνο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης⁷. Ἀλλὰ ἐνῶ τὰ παραδείγματα, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ ὡς τώρα, προϋποθέτουν ἐνιαία βάση καὶ γιὰ τὰ τέσσερα σκέλη τοῦ βοδιοῦ (πίν. 222δ, ἀριστερά), ἓνα θραῦσμα ἀπὸ τὰ φετινὰ δείχνει ὅτι ἡ βάση μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ διμερὲς (πίν. 222δ, δεξιά). Δηλαδή νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπιμήκη ὀρθογώνια τμήματα μὲ φορὰ κατὰ τὸν μεγαλύτερο ἄξονα, στὰ ὁποῖα στηρίζονται ἀνὰ δύο τὰ σκέλη τοῦ τετράποδου⁸. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τροχήλατα βόδια βρέθηκαν καὶ λίγα

7. Βλ. ΠΑΕ 1977, 413 - 414, πίν. 217γ. 1983, 354 - 355.

8. Σὲ παλαιότερο βοόμορφο ρυτὸ τῆς Θήρας ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς λεπτῆς διμεροῦς βάσης, ἀλλὰ τὰ δύο τμήματά της ἔχουν ὀρθογώνιο σχῆμα καὶ βρίσκονται σὲ διαφορε-

ΤΟΜΗ ΑΝΔΡΟΥ Ι. Δ. ΟΥΗ Μ 501

A. 04H M 501

В. ПЛЕУРА

Είχ. 4. Τομές ανθρώπου Ι.

συμπαγὴ τετράποδα μικροῦ μεγέθους — ἄλογα, βοοειδῆ καὶ αἰγοειδῆ (πίν. 223α) — τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τρεῖς χάλκινους διπλοὺς πελέκεις, σφυρηλατημένους σὲ παχὺ ἔλασμα, βρέθηκε μόνο τὸ ἓνα σκέλος τους καὶ ἀπὸ δύο πήλινους σώθηκε μόνο τὸ τμήμα κοντὰ στὴν ὀπὴ τοῦ σπειλοῦ. Ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρώματος δὲν προσφέρεται γιὰ τὴ χρονολόγησή τους, ὅπως καὶ γιὰ τὴ χρονολόγησι ἐνὸς σπάνιου ἀναθήματος: τὴ χάλκινη ἐπίστεψη ξύλινης ράβδου ἢ σκήπτρου ἀπὸ παχὺ ἔλασμα, κομμένο σὲ σχῆμα διπλῶν κεράτων καθιερώσεως μὲ φυλλόσχημο μέλος ἀνάμεσά τους (πίν. 224α). Τὸ καρφὶ καὶ ἡ ὀπὴ στὴν ὀρθογώνια προεξοχή, ποὺ ὑπάρχει στὴ μέση τῆς κάτω παρυφῆς τῶν κεράτων, προϋποθέτουν τὴν προσήλωση τῆς ἐπίστεψης σὲ ξύλινο στέλεχος. Ἄμεσο ὡστόσο παράλληλο παράδειγμα κατὰ τὸ ὕλικό, τὴ μορφή καὶ τὴ λειτουργία δὲν γνωρίζω⁹. Μόνο τὰ ΥἼΜ ΙΙΙ ὀλόγλυφα πήλινα κέρατα ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τῆς Πατσοῦ πλαισιώνουν κεντρικὸ στέλεχος, τοῦ ὁποῦ ὅμως ἡ ἀπόληξη ἔχει ἀποκοπεῖ¹⁰. Ἡ φυλλόσχημη ἀπόληξη τῶν διπλῶν κεράτων τῆς ἐπίστεψης ἀπὸ τὴ Σύμη θυμίζει τὸ ἴδιο στοιχεῖο ἀνάμεσα στὰ κέρατα τοῦ βοδιοῦ, ποὺ εἰκονίζεται στὴ σαρκοφάγο ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ τῆς Ἱεραπέτρας¹¹. Ἀλλὰ ὁ παραλληλισμὸς ἔργων, ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς κατηγορίες, ἔχουν διαφορετικὴ λειτουργία καὶ διαφέρουν κατὰ τὴ σύνταξη τῶν εἰκονογραφικῶν τους στοιχείων, δὲν ὀδηγεῖ σὲ σίγουρα ἐρμηνευτικὰ συμπεράσματα οὔτε προσφέρεται γιὰ τὴ χρονολόγησι τῆς χάλκινης ἐπίστεψης ἀπὸ τὴ Σύμη.

τικὴ σχέση μὲ τὰ σκέλη τοῦ ζώου: S. MARINATOS, *Excavations at Thera III* (1970) πίν. 54.

9. Κατὰ τὴ λειτουργία παραβάλλεται ὡς ἓνα σημεῖο μὲ τὸ χάλκινο κηρύκειο ἢ σκήπτρο τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴ Σύμη: ΠΑΕ 1974, 225 - 226, πίν. 168γ.

10. L. HALBHERR, *Mus. Ital.* II (1888) πίν. 14,3· B. RUTKOWSKI, *Frühgriechische Kultdarstellungen* (1981) 78, εἰκ. 23,2· 82, σημ. 301· 86 κέ. ἐρμηνεία.

11. Εἰκονίζεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους I (1970) 336· C. DAVARAS, *Guide to Cretan Antiquities* (1976) 176, εἰκ. 105· A. KANTA, *The Late Minoan III Period in Crete* (1980) 150, εἰκ. 63,1.

Στὰ πολλά ἐλασμάτινα ἀναθηματικά ἐργαλεῖα, πού μοιάζουν μέ τίς σύγχρονες σπάτουλες ἢ σμίλες καί ἔχουν βρεθεῖ κατὰ δεκάδες στό ἱερό, προστίθενται 19 ἀκόμη παραδείγματα. Παράλληλα ἀναθήματα ἀπό τή σπηλιά τοῦ Ἀρκαλοχωρίου, τοῦ Ψυχροῦ καί ἄλλους μινωικούς χώρους λατρείας¹² ὁδηγοῦν στή σύνδεση αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀναθήματος μέ τή μινωική φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης. Πέντε ἀκόμη θραύσματα ἀπό χάλκινη ὀρθογώνια διάτμητη βάση γιά λέβητα, τοῦ λεγομένου κυπριακοῦ τύπου, βρέθηκαν φέτος στήν τομή, ἐνῶ ἕνα γωνιακό θραῦσμα βρέθηκε στόν ΝΔ τομέα, φανερώνοντας γιά ἄλλη μία φορά τή μεγάλη διασπορά αὐτοῦ τοῦ ἀναθήματος τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Δύο μικροί χάλκινοι τροχοί μποροῦν νά ἀποδοθοῦν σέ ἀναθηματικό ἄρμα, ἂν συσχετισθοῦν μέ παλαιότερο εὑρημα: τὰ δύο γεωμετρικά ἄλογα πού τὰ συνδέει ζυγός καί βρέθηκαν τὸ 1981 νοτιότερα, στήν τομή ΠΙ¹³. Χάλκινο ἀναθηματικό βέλος καί μικροσκοπική αἰχμή δόρατος, χρυσό δισκίο καί τμήματα χρυσοῦ φύλλου, χρυσή ψήφος (πίν. 226α, ἀριστερά) καί θραύσματα ὀρείας κρυστάλλου ἀπό σφαιρικό ἀγγεῖο ἀποτελοῦν ἀντικείμενα, πού ὅμοιά τους ἔχουν βρεθεῖ καί στίς τομές ΙΙ καί ΙΙΙ τῶν προηγούμενων ἀνασκαφικῶν περιόδων.

Τὸ ἀνάμεικτο στρώμα τῶν θυσιῶν, ὅπου ἐδράζεται ἡ ὑποδομή τῶν ἀνδρῶν καί ἐκτείνεται πρὸς Β κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἴκου-ναοῦ (εἰκ. 1 ὀρθογ. Λ-Μ 48), ἔχει δώσει πολλὰ χάλκινα ζώδια. Φέτος βρέθηκαν στήν περιορισμένη ἔκταση τῆς τομῆς 34 παραδείγματα βοδιῶν, ταύρων (πίν. 223β), κριῶν (πίν. 223γ) καί τράγων (πίν. 223δ) τῆς γεωμετρικῆς κυρίως ἐποχῆς. Στήν πρωτογεωμετρική ἐποχή χρονολογεῖται μέ βάση τὸν ρυθμό του χάλκινο εἰδῶλιο πολεμιστῆ μέ κράνος καί ἀσπίδα προοπτικικοῦ τύπου (ὕψος 0.072, πίν. 224β), ὅπως καί ὁ κορμός μέ τμήμα τοῦ δεξιοῦ σκέλους πῆλινου εἰδωλίου ἀντρικῆς μορφῆς.

Ὅπωςδήποτε ὄστρακα καί ἀναθήματα αὐτοῦ τοῦ στρώματος εἶναι πολὺ λιγότερα σέ σύγκριση μέ ὅσα ἔχει δώσει τὸ ἀνάμεικτο στρώμα

12. Βλ. J. BOARDMAN, *The Cretan Collection in Oxford* (1961) 24 - 26, εἰκ. 8, ἀρ. 83, 91. Κανένα ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῆς Σύμης δὲν ἔχει τὰ χαρακτηριστικά ἐγγειριδίου ἢ ξίφους.

13. ΠΑΕ 1981, 390, πίν. 257γ.

θυσιῶν πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου. Κατάλοιπα ἀπὸ κόκαλα θυσιασμένων ζώων σχεδὸν δὲν ὑπάρχουν καὶ ἐλάχιστα εἶναι τὰ θραύσματα τῶν καμένων ξύλων. Οὔτε φέτος ξεκαθάρισε, ἐὰν τὸ ἀνάμεικτο αὐτὸ στρώμα πρὸς τὰ Α τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου ἀντιστοιχοῦσε στὴν περιφέρεια τοῦ στρώματος τῶν θυσιῶν ἢ ἂν ἀποτελοῦσε τεχνητὸ μπάζωμα, μεταφερόμενο ἀπὸ ἄλλα σημεία τοῦ ἱεροῦ, ὅπου γίνονταν θυσιές μὲ πυρὲς καὶ ἀναθέσεις. Ἡ πρώτη ὑπόθεση εἶναι πιὸ πιθανή, γιατί καὶ στὸ νεώτερο στρώμα θυσιῶν, ποὺ ἐκάλυπτε τὰ ἄνθηρα, παρατηρήθηκε ἀνάλογη ποσοτικὴ μείωση σὲ ἀναθήματα καὶ κατάλοιπα θυσιῶν πρὸς τὰ Α τοῦ βωμοῦ. Ἐπισημαίνεται ὡστόσο ὅτι πολλὰ ἀντικείμενα αὐτοῦ τοῦ στρώματος διατηροῦνται ἀποσπασματικά καὶ ὅτι τμήματά τους ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἄλλα σημεία τοῦ ἱεροῦ, σὲ μεγάλη μάλιστα ἀπόσταση.

Ἡ ἀνάμειξη ὀστράκων καὶ ἀναθημάτων ἀπὸ διάφορες ἐποχὲς ἀποτελεῖ συνηθισμένο φαινόμενο γιὰ τὶς πυρὲς θυσιῶν σὰ μινωικά καὶ ἑλληνικά ἱερά. Στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης ἡ ἀνάμειξη εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη, γιατί τὸ στρώμα τῶν θυσιῶν ὄχι μόνο ἐπικαλύπτει παλαιότερο μινωικὸ κτίριο, ἀλλὰ καὶ διαταράσσεται ἀπὸ τὰ θεμέλια νεώτερων κτισμάτων. Μὲ τὴν τομὴ I/II ἀποκαλύφθηκαν φέτος ἡ Δ καὶ Α ὄψη τοῦ τοίχου, ποὺ εἶχε φανεῖ στὴν τομὴ II τοῦ 1983 (εἰκ. 1, ὀρθ. Μ, Ν 50, εἰκ. 4-5)¹⁴. Ὁ τοίχος, ποὺ σώζεται σὲ ὕψος 1.20 μ. καὶ εἶναι θεμελιωμένος κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα του μέσα στὸ στρώμα τῆς πυρᾶς (εἰκ. 2, στρ. 2.2α), ἐνσωματώθηκε στὴν ἐνιαία ὑποδομὴ τῶν ἀνδρῶν Ι καὶ ΙΙ. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀκριβὴ χρονολόγησή του. Ὅπωςδήποτε εἶναι προγενέστερος τοῦ ὕστερου 8ου αἰ., τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ ποὺ χτίστηκαν τὰ δύο ἄνθηρα, καὶ μεταγενέστερος ἐνὸς βαθύτερου στεῖρου, λεπτοῦ στρώματος (πάχ. 0.03 - 0.05 μ.), πάνω στὸ ὁποῖο ἐδράζεται μικρὸ τμῆμα του (εἰκ. 5, στρ. 3).

Τὸ λεπτὸ αὐτὸ στρώμα ἐκάλυπτε πλακόστρωτο τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, τὸ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε στὸ βάθος τῆς τομῆς σὲ ἔκταση 4 τ.μ. (εἰκ. 5, πίν. 225α). Ἡ συνέχεια τοῦ ἴδιου πλακοστρώτου πρὸς τὰ

14. ΠΑΕ 1983, 353, εἰκ. 1, πίν. 236γ.

Ν εἶχε ἐπισημανθεῖ μὲ τὴν τομὴ II τοῦ 1983, ὅπως καὶ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους δίπλα στὰ δωμάτια 1Α, 6 καὶ 8 (εἰκ. 1, ὀρθ. Μ, Ν 51 - 52)¹⁵. Ἔτσι ἐπικυρώνεται γιὰ μία ἀκόμη φορὰ ὅτι κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ΜΜ III/ΥΜ I κτιρίου ὑπῆρχε μεγάλη πλακόστρωτη αὐλή. Τὸ μικρὸ πάχος τοῦ στεῖρου στρώματος δείχνει ὅτι ἡ αὐλὴ ἐγκαταλείφθηκε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Σύντομα ὅμως ξαναχρησιμοποιήθηκε ἡ ἔκταση τῆς αὐλῆς, ὅπως καὶ τῶν συνεχόμενων δωματίων τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου, γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ὑπαίθριας λατρείας, ὅπως δείχνει τὸ παχὺ ἀνάμεικτο στρώμα τῆς πυρᾶς τῶν θυσίων.

Ἡ κακὴ διατήρηση τοῦ τοίχου καὶ τοῦ νεοανακτορικοῦ πλακοστρώτου ὀφείλεται στὴ μεγάλη καθίζηση, ποὺ παρουσιάζει τὸ ἔδαφος. Προκαταρκτικὴ γεωμορφολογικὴ μελέτη τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Rapp κατέληξε στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἐπικλινὲς πλάτωμα, ὅπου χτίστηκε τὸ ἱερό, καὶ οἱ κατακόρυφες βορινὲς πλαγιὲς τοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ χαλαρὰ ἀσβεστολιθικὰ πετρώματα, ἀπὸ σχιστόλιθο καὶ χαλαζία, μὲ ὑπόστρωμα σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὅμοιο μὲ λεπιδόλιθο, ποὺ ἔχει ἀμμόδῃ καὶ λασπερὴ σύσταση, ἰδιαίτερα πρόσφορη σὲ καθιζήσεις. Μὲ τὸ ἀσταθὲς αὐτὸ ἔδαφος δικαιολογοῦνται οἱ πολλὲς τοπικὲς καθιζήσεις σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀποκολλήσεις βράχων ἀπὸ τὶς πλαγιὲς, οἱ ὁποῖες καὶ προκάλεσαν τὴν καταστροφὴ τοῦ κεντρικοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου¹⁶. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸ τὸ ὑλικὸ τοῦ ἀμμόδους αὐτοῦ καὶ πρόσφορου στὶς καθιζήσεις στρώματος, ποὺ ὑπάρχει σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς γύρω περιοχῆς, νὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς τεχνητὸ μπάζωμα γιὰ ἰσοπέδωση τοῦ ἐδάφους, ὅταν ἄρχισαν νὰ χτίζονται τὰ νεοανακτορικὰ οἰκοδομήματα. Τὸ εὐθρυπτο αὐτὸ χῶμα, ποὺ δὲν περιέχει οὔτε ἓνα ὄστρακο, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὰ δωμάτια τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου καὶ τὴν πλακόστρωτη αὐλὴ του, ἀλλὰ χρησιμοποιήθηκε καὶ ὡς γέμισμα τοῦ πυρῆνα τοῦ κρηπιδώματος (εἰκ. 1, ὀρθ. I, Θ 48 - 49).

15. ΠΑΕ 1983, 352 - 353, εἰκ. 1, 2, στρ. 5, πίν. 235β· 1975, 322, παρ. πίν. Θ' πίν. 249β· 1977, 404, παρ. πίν. I' 214γ.

16. Τὶς πρώτες ἐνδείξεις γιὰ τὸ πῶς καταστράφηκε τὸ κτίριο ἔδωσε ἡ περυσινὴ ἀνασκαφή: ΠΑΕ 1983, 362.

Τὸ κεντρικὸ κτίριο μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια ἀντιπροσωπεύει μία πρώτη ἀρχιτεκτονικὴ φάση τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου (φάση Α) καὶ μία δευτέρη τῆς ἴδιας περιόδου (φάση Β) ἀντιπροσωπεύει τὸ κρηπίδωμα, πὺν ἐκάλυψε τοίχους τῆς ΒΔ πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήξαμε μὲ ἀφορμὴ κάποιες στερεωτικὲς ἐργασίες στὸ κρηπίδωμα, πὺν ἄφησαν νὰ διαφανοῦν κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλιά του τοῖχοι, τῶν ὁποίων ὁ τρόπος δόμησης εἶναι ἴδιος μὲ τὴ δόμηση τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου τῆς Α φάσης. Ἐπειδὴ ἡ Α καὶ ἡ Β φάση εἶναι σύγχρονες πιστέψαμε παλαιότερα ὅτι τὸ κτίριο μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια καὶ τὸ κρηπίδωμα λειτούργησαν συγχρόνως· τὸ πρῶτο ὡς στεγασμένο οἰκοδόμημα γιὰ τὸ ἱερατεῖο καὶ τὸ δεύτερο ὡς πόδιο γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ὑπαίθριας λατρείας¹⁷. Ἡ ἀποψη αὕτὴ ἐλέγχεται τώρα ὡς λανθασμένη.

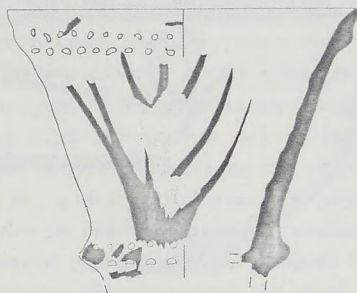
Βορειοδυτικὸς τομέας

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν δευτέρου τομέα σκοπὸ εἶχε τὴ διερεύνηση τῶν στρωμάτων θυσιῶν πρὸς τὰ Δ τοῦ κρηπιδώματος (εἰκ. 1, ὁρθ. Η, Θ, 48 - 50). Παλαιότερες τομέες πάνω ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς ὄψης τοῦ δυτικοῦ του σκέλους εἶχαν ἀποκαλύψει δύο στρώματα θυσιῶν, πὺν διαχωρίζονταν μὲ σαφήνεια¹⁸. Ἄν καὶ ἡ ἐκταση τῶν δύο στρωμάτων πρὸς τὰ ΒΔ ἦταν γενικὰ γνωστή, δὲν εἶχε προσδιοριστεῖ ἐπακριβῶς τὸ τέλος τους πρὸς Β, Δ καὶ Ν. Τὸ ἐπάνω ἀνάμεικτο στρώμα τῶν θυσιῶν μὲ πυρὲς μοιάζει νὰ ἔχει ἐξαντληθεῖ πρὸς τὰ ΒΔ καὶ σὲ μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση (4.50 μ.) ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα: εἶναι λεπτό, περιέχει λίγα ἀναθήματα, λίγα κόκαλα ζώων καί, ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μαῦρο, δὲν δίνει κατάλοιπα ἀπὸ καμένα ξύλα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ μεγάλο πάχος, τὸν πλοῦτο τῶν ἀναθημάτων καὶ τὰ ἄφθονα κατάλοιπα θυσιῶν τοῦ ἴδιου στρώματος πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ βωμοῦ. Παλαιότερα ἀγγεῖα τοῦ ἐπάνω στρώματος εἶναι τὰ τυπικὰ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι κύπελλα κοινωνίας (εἰκ. 6), ἐνῶ θραῦσμα ΥΜ ΙΙΙΓ κρατῆρα μὲ πουλιά,

17. ΔΕΜΠΕΣΗ, ὁ.π. (σημ. 1) 17.

18. ΠΑΕ 1976, 405 - 406.

τοῦ ὁποίου μεγάλο τμήμα εἶχε βρεθεῖ τὸ 1973 σὲ ἀπόσταση 27 μ. πρὸς τὰ ΝΑ ἀπὸ τὸ H48¹⁹, δείχνει τὴν ἀνάμειξη τῶν στρωμάτων καὶ τὴν ἔκταση τῆς διασπορᾶς ἀγγείων καὶ ἀναθημάτων. Ἀνάμειξη προδίδουν καὶ τὰ θραύσματα τῶν ὀκτῶ λίθινων ἀγγείων ἣ οἱ 53 ἀποσπασματικά διατηρημένες τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη (πίν. 225β), ποὺ βρέθηκαν καὶ στὰ δύο στρώματα θυσιῶν τοῦ ΒΔ τομέα. Πολύτιμο ἀνάθημα

Εἰκ. 6. MM III/ΥΜ I κύπελλο κοινωνίας.

τοῦ ἐπάνω στρώματος εἶναι χρυσὸ βραχιόλι ἀπὸ παχὺ σύρμα (διάμ. 0.054 μ., πίν. 226α) καὶ φτηνὴ προσφορά, ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸ εἶδος τῆς λατρείας, εἶναι χάλκινη ἀναθηματικὴ αἰχμὴ δόρατος, τοποθετημένη δίπλα σὲ κέρατα αἰγάγρου, ποὺ σώζουν καὶ μέρος τοῦ κρανίου (πίν. 226β). Κοντὰ βρέθηκαν δύο ἀκόμη ἀναθηματικὲς αἰχμὲς δοράτων καὶ νοτιότερα, στὸ ὀρθογώνιο H49, ἀναθηματικὸς σαυρωτήρας. Ἡ ἀνάθεση μικροσκοπικῶν ὄπλων στὰ ἑλληνικὰ ἱερά δὲν σπανίζει²⁰ καὶ τὰ τυπολογικὰ παράλληλα γιὰ τὶς δύο αἰχμὲς δοράτων βρίσκονται

19. ΠΑΕ 1973, 192, πίν. 196β.

20. MAASS, AA 1984, 277 κέ. σημ. 58.

σὲ παραδείγματα ἀπὸ κρητικά ἱερά²¹. Τὴν κυνηγετικὴ ἐνασχόληση τῶν ἀναθετῶν ὑπαινίσσονται καὶ τὰ ἐπιθετικὰ ἀναθηματικά ὄπλα, ποὺ βρέθηκαν φέτος καὶ σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους, ἂν συσχετισθοῦν μὲ τὶς χάλκινες καὶ τὶς πολυάριθμες σιδερένιες αἰχμὲς βελῶν, ποὺ ἀποτελοῦν προσφορὲς τοξοτῶν-κυνηγῶν στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης²².

Τὸ βαθύτερο καθαρὸ νεοανακτορικὸ στρώμα θυσιῶν εἶναι παχὺ καὶ συνεχίζεται πρὸς τὸν Β καὶ τὴ Δ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ὀρθογώνιου H48. Τὸ χῶμα του μαῦρο καὶ λιπαρὸ περιέχει μεγάλες ποσότητες ἀπὸ διαλυμένα σχεδὸν κόκαλα καὶ κέρατα ζώων, ὅπως καὶ πλῆθος ἀπὸ ὄστρακα τελετουργικῶν κυρίως ἀγγείων: κύπελλα κοινωνίας καὶ κύπελλα τύπου goblet, ἄωτα κωνικά κύπελλα καὶ πολλὰ μικροσκοπικά (πίν. 227α), ποὺ χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ ΙΑ ἐποχὴ μὲ βάση χαρακτηριστικὰ ὄστρακα ἀπὸ μεγάλα ἀγγεῖα (πίν. 227β ἀριστερά). Πολλὰ ἦταν καὶ τὰ κατάλοιπα ἀπὸ καμένα ξύλα, ποὺ, ἂν συσχετισθοῦν μὲ τὴ συσσωρευμένη στάχτη σὲ ἔκταση 1.10×0.90 μ., δείχνουν ὅτι στὸ ὀρθογώνιο H48 ἐντοπίζεται ὁ πυρήνας μιᾶς ἀπὸ τὶς πολλὲς τελετουργίες τῆς ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχῆς. Ἀνάλογοι πυρῆνες ἐντοπίστηκαν καὶ κατὰ μῆκος τῆς νότιας ἄκρης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος (ὀρθ. Θ49), ὅπως καὶ στὸ ὀρθογώνιο H49 (εἰκ. 1).

Ὑψηλὸς τραπεζίσχημος βράχος ἀποχωρίζει τὶς πυρὲς θυσιῶν τῶν ὀρθογώνιων H48 - 49. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι λεία καὶ κατακόρυφη· ἡ ἀνατολική του ἄκρη, ἀπέχει μόνις 2.50 μ. ἀπὸ τὸ κρηπιδῶμα (πίν. 228α). Ὅπωςδὴποτε δὲν διακρίνονται ἔχνη ἐργαλείου, ὥστε νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα του ὀφείλεται σὲ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση. Γιὰ τὴν ὥρα δὲν εἶναι σαφές, ἂν ὁ βράχος εἶχε κάποια σχέση μὲ τὶς τελούμενες ἱερουργίες ἢ ἂν ἐντάχθηκε στὸν χῶρο τῆς λατρείας ὡς φυσικὸ στοιχεῖο. Ἡ νότια πλευρά του δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δεχόταν τὴν ἀπόληξη τοίχου μὲ φορὰ ἀπὸ Ν πρὸς Β.

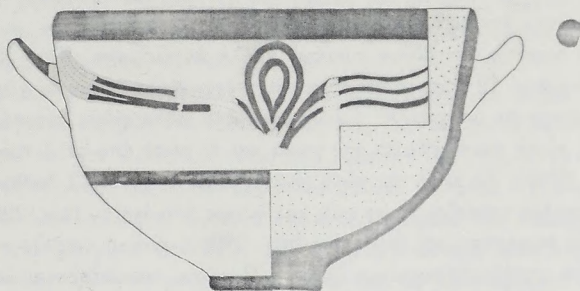
Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀνήκει σὲ πλέγμα ἀπὸ τοίχους, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε (εἰκ. 1, ὀρθ. H50). Λίγα ἑκατοστὰ χῶματος ἐκάλυ-

21. BOARDMAN, ὁ.π. (σημ. 12) 26, εἰκ. 10, ἀρ. 110 - 111.

22. ΛΕΜΠΕΣΗ, ὁ.π. (σημ. 4) 139 κέ.

πτε τὴ σωζόμενη ἐπιφάνειά τους, γιατί ἡ χαμηλὴ ἐπίχωση παρασύρθηκε ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα, ποὺ πέρασε μέσα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τὸ 1972 κατὰ τὴ διάνοιξη ἀγροτικοῦ δρόμου πρὸς τὸν Ὀμαλό²³. Ἐτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρονολογηθοῦν οἱ τοῖχοι, ἂν καὶ φαίνεται πιθανὸ ὅτι ὁ νότιος μὲ φορὰ ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ συνεχίζει τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ ὑπομινωικοῦ-πρωτογεωμετρικοῦ δωματίου, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1977 (εἰκ. 1, ὁρθ.

Εἰκ. 7. ὙΜ ΙΙΙΓ σκύφος.

H50, Θ 50 - 51)²⁴. Ἀντίθετα ὁ βόρειος τοῖχος στὰ ὀρθογώνια Η, Θ 50 φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ κατάλοιπο λιθόστρωσης γιὰ νὰ ἐξομαλυνθεῖ ἡ ἔκταση πρὸς Β τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ δωματίου καὶ τοῦ ὙΜ ΙΙΙΓ δυτικοῦ δωματίου (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ, Ι, 48 - 50), ὅπου καὶ συνεχίστηκε ἡ ὑπαίθρια λατρεία κατὰ τὴ μετανακτορικὴ περίοδο καὶ τὰ πρῶιμα ἑλληνικὰ χρόνια. Χαρακτηριστικὸς σκύφος τῆς ὙΜ ΙΙΙΓ ἐποχῆς (εἰκ. 7) ἀποτελεῖ δείγμα τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλῆγμα τῶν τοίχων.

Νοτιοδυτικὸς τομέας

Μεγαλύτερης σημασίας ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ στὴ νεοανακτορικὴ φάση, ἔδωσε ἡ ἔρευνα στὸν τρίτο, τὸν

23. ΠΑΕ 1972, 193, πίν. 177α, 178α, 179.

24. ΠΑΕ 1977, 417, πίν. 220β.

ΝΔ τομέα. Ἐνα δωμάτιο καὶ μεγάλα τμήματα δύο ἄλλων ἀποκαλύφθηκαν ὡς τὰ πλακόστρωτα δάπεδά τους (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ 52 - 53, δωμάτια 10 - 12). Ὁ προσανατολισμὸς τῶν τοίχων (σωζ. ὕψους κατὰ μ. ὅ. 0.40 μ.), τὸ πάχος καὶ ἡ τοιχοποιία τους συνδέουν τὰ νέα δωμάτια μὲ τὰ ἄλλα 14 τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου, ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἀποκαλυφθεῖ (φάση Α). Ἀπομένει νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ ἐνδιάμεση ἔκταση, ὅπου βρίσκεται ἡ πρωτογεωμετρικὴ ἐστία σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο (εἰκ. 1, ὁρθ. 52 - 53)²⁵, γιὰ νὰ φανεῖ ὁ τρόπος ποὺ τὰ τρία αὐτὰ δωμάτια συνδέονται μὲ τὴν κεντρικὴ πτέρυγα τοῦ κτιρίου.

Τὰ δωμάτια δὲν δίνουν συνήθως πολλὰ ἀντικείμενα. Κατ' ἐξαίρεση στὸ δωμάτιο 12 ἦταν συγκεντρωμένα τελετουργικά σκεύη σὲ χῶρο, ποὺ ἀπομονώνεται μὲ χαμηλὸ διατοιχισμα ἀπὸ πλακοειδεῖς πέτρες μπηγμένες μὲ τὴ στενὴ πλευρὰ στὸ χῶμα καὶ σὲ σειρὰ ἀπὸ τὰ Δ πρὸς τὰ Α (πίν. 228β). Σὲ αὐτὸ τὸν χῶρο (διαστ. 1.50 × 1.50 μ.) βρέθηκαν δύο στρογγυλὲς τράπεζες προσφορῶν καὶ λύχνος ἀπὸ ὀφείτη (πίν. 229α - β), πῆλινο πυριατήριο καὶ θυμιατήρι (πίν. 229γ), κωνικὸ κύπελλο καὶ διάσπαρτα κατάλοιπα καμένων ξύλων. Ὁ χῶρος παραβάλλεται κατὰ τὴ λειτουργία του μὲ τὸ δωμάτιο 5 τῆς λίθινης θήκης (εἰκ. 1, ὁρθ. Α 52), γιὰτὶ καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχε ἀντίστοιχη συγκέντρωση ἀπὸ τελετουργικὰ ἀγγεῖα καὶ σκεύη²⁶. Σχετικὰ μὲ τὴν ἰδιάζουσα λειτουργία αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐπισημαίνεται ὅτι σὲ κάπως πιο ὑψηλὸ ἐπίπεδο καὶ Ν τοῦ διατοιχισματος βρέθηκαν συγκεντρωμένα πολλὰ ἄωτα κύπελλα (πίν. 230α) μὲ κατάλοιπα καμένων ξύλων, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα (πίν. 227β πάνω δεξιὰ) στὴν ΥΜ ΙΒ ἐποχή. Τὸ διατοιχισμα ἐπομένων ἴσως ἀντιπροσωπεύει κάποια μετασκευὴ τοῦ δωματίου 12, ἀφοῦ καὶ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο μὲ τὰ σκεύη βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ ἐπίχριστο δάπεδο τοῦ δωματίου (πίν. 228β).

Τὰ δωμάτια 10 καὶ 11 ἔχουν πλακόστρωτα δάπεδα, ὅπως τὰ δωμάτια 3, 4 καὶ 7 τῆς κεντρικῆς πτέρυγας τοῦ κτιρίου. Στὸ δωμάτιο 10 ἐπικαλύφθηκε τὸ πλακόστρωτο μὲ δάπεδο κονιάματος. Στὸ νεώτερο

25. ΠΑΕ 1977, 416, παρ. πίν. Ι', πίν. 219δ.

26. ΠΑΕ 1973, 194, πίν. 195α.

αὐτὸ δάπεδο βρέθηκαν πεσμένοι ὀγκώδεις βράχοι, ποὺ θὰ εἶχαν ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὶς κατακόρυφες βορινὲς πλαγιὲς τοῦ ἱεροῦ (πίν. 230β, 234α). Ὅμοιοι βράχοι ἐπισημάνθηκαν τὸ 1983 σὲ δύο σημεία τῆς νότιας πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου²⁷. Ἡ κακὴ ἐξάλλου διατήρηση τῶν τοίχων στὸν ΝΔ τομέα τῆς φετινῆς ἔρευνας δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τοὺς ὀγκώδεις βράχους. Δὲν ὑπάρχει πιά ἀμφιβολία ὅτι τὸ δωμάτιο 10 καὶ τὰ συνεχόμενα δωμάτια καταστράφηκαν, λόγω τῆς ἀποκόλλησης βράχων. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ τοπικὴ καταστροφή, περιορισμένη σὲ ἔκταση, ποὺ ὀδήγησε στὴν ἐγκατάλειψη τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου, ὅχι ὅμως καὶ τοῦ ἱεροῦ.

Τὰ ἐρείπια τῶν δωματίων 10 - 12 ἐνσωματώθηκαν σὲ κτίριο, ποὺ χτίστηκε πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς τοίχους τους. Συγκεκριμένα πάνω ἀπὸ τὸν βόρειο καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου 10 (πίν. 231α) καὶ πάνω ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τῶν δωματίων 11 καὶ 12, ὅπου ἡ ἔρευνα σὲ βάθος δὲν ὀλοκληρώθηκε, ὥστε νὰ ἔχομε σαφὴ εἰκόνα τῶν διαδοχικῶν φάσεων στὸ ὀρθογώνιο Θ53 (εἰκ. 1). Ἡ μεταγενέστερη αὐτὴ ἀρχιτεκτονικὴ φάση (φάση Γ) μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ βάση ἀμφορέα οἰκιακῆς χρήσης (πίν. 231β) στὴν ΥΜ Ι ἐποχῇ. Ὁ ἀμφορέας βρέθηκε *in situ* στὸ δωμάτιο 10 πάνω σὲ ὀγκώδη βράχο, ποὺ ἔσωζε τμήμα δαπέδου ἀπὸ πατημένο χῶμα (πίν. 232).

Ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἦταν πολὺ πιὸ ἐντατικὴ, ἀπὸ ὅσο ἀφήνουν νὰ φανεῖ τὰ ἐπάλληλα νεοανακτορικά κτίρια (φάσεων Α, Γ). Ἀνάμεσά τους παρεμβάλλεται πλακόστρωτος δρόμος, ποὺ περνᾷ βορείως τοῦ δωματίου 10 καὶ ἐπικαλύπτεται κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς νεώτερης νεοανακτορικῆς φάσης (Γ), τὸ ὁποῖο καὶ προκάλεσε τὴν καταστροφὴ τῆς νότιας παρυφῆς του (εἰκ. 1, ὀρθ. Θ 51, πίν. 233α). Μέρος αὐτοῦ τοῦ δρόμου, ποὺ ἐκτείνεται στὸ ὀρθογώνιο Ι 51, εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1977, ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἡ λειτουργία του²⁸. Ὁ δρόμος μὲ φορὰ ἀπὸ τὰ Δ πρὸς τὰ Α παρακολουθεῖται σὲ μῆκος 8 μ. Ἡ πρὸς τὰ Α συνέχειά του κατακρημνίστηκε μέσα στὰ

27. Βλ. ὅ.π. σημ. 17.

28. ΠΑΕ 1977, 417 (πλακόστρωτο) πίν. 220.

δωμάτια 7 καὶ 4 τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου (φάση Α), χωρὶς νὰ ἀφήσει κάποιο ἔχνος πὺλ πέρα, λόγω τῆς μακρόχρονης χρήσης τοῦ χώρου γιὰ τὶς ὑπαίθριες θυσιές καὶ τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος κατὰ τὴν ἐλληνικὴ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ. Πάντως ἡ φορὰ τοῦ δρόμου πρὸς τὰ Α δείχνει ὅτι ἡ κεντρικὴ πτέρυγα τοῦ κτιρίου μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια καταστρέφεται τὴν ἐποχὴ καταστροφῆς τῶν δωματίων 10 - 12.

Τὸ πλακόστρωτο τοῦ δρόμου διατηρεῖται σὲ πλάτος 1.50 μ. Ἡ διαμόρφωση τῆς νότιας παρυφῆς του εἶναι ἀγνώστη, γιὰτὶ καταστράφηκε ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο νεοανακτορικὸ κτίριο (φάση Γ), ὅπως ἀναφέρθηκε κιόλας. Κατὰ μῆκος ὅμως τῆς βόρειας παρυφῆς του ὑπάρχει χαντάκι γιὰ τὰ νερά τῆς βροχῆς, ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ χαμηλὸ τοῖχο ἀντιστήριξης τοῦ πλακοστρώτου τοῦ δρόμου καὶ πρὸς Β ἀπὸ ἰσχυρὸ τοῖχο (πίν. 233β). Ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος εἶναι ἐν μέρει ὁρατός, γιὰτὶ ἐπικαλύπτεται ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα κτίρια τῆς ΥΜ ΠΠΓ καὶ τῆς ὑπομινωικῆς-πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 1, ὁρθ. Θ, I 51). Στὸ ὀρθογώνιο Θ 51 τὸ χαντάκι διασταυρῶνεται μὲ τὸ σκέλος ὁμοίου ἀγωγοῦ, ποὺ ἔχει φορὰ ἀπὸ Β πρὸς Ν (πίν. 233β). Ἡ νότια ἄκρη αὐτοῦ τοῦ σκέλους, ποὺ συνθλίβεται ἀνάμεσα στοὺς βορινοὺς ἐπάλληλους τοίχους τῶν κτιρίων τῆς Α καὶ Γ φάσης, ἐντοπίστηκε στὸ δωμάτιο 10 ἀνάμεσα σὲ δύο ἀπὸ τοὺς πεσμένους βράχους (πίν. 234α). Χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ χαντάκι χρονολογεῖ τὸν δρόμο στὴν ΥΜ I ἐποχὴ (πίν. 227β, κάτω δεξιά).

Ἡ ἀπρόσμενη παρουσία τοῦ δρόμου ἀποτελεῖ σημαντικώτατο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάπτυξη τοῦ νεοανακτορικοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης. Ἐχοντας ὑπόψη ὅτι ἡ φορὰ τοῦ δρόμου ὁδηγεῖ πρὸς τὴν πηγὴ καὶ ὅτι τὸ ἱερὸ βρίσκεται σὲ ἀπομονωμένη ὄρεινὴ θέση (ὕψ. 1130 μ.), ἀποκλείεται νὰ χρησίμευε ὁ δρόμος γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ ἱεροῦ μὲ κατοικημένη περιοχὴ ἢ μὲ ἀνακτορικὸ κέντρο. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀποτελοῦσε τελετουργικὴ πρόσβαση στὸ ἱερό. Ἀνάλογοι ὅμως γνωστοὶ δρόμοι συνδέονται μὲ τὴν ἀνακτορικὴ ἢ μνημειακὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπως ὁ βασιλικὸς δρόμος τῆς Κνωσοῦ²⁹ ἢ ὁ πρόσφατα ἀνασκαμμένος δρόμος τοῦ Κομ-

29. A. EVANS, *The Palace of Minos II* (1928) 574 - 576, εἰκ. 360.

μοῦ, τοῦ ἐπινείου τῆς Φαιστοῦ³⁰. Καὶ ὁ δρόμος τοῦ Κομποῦ ἔχει κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς του χαντάκι ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ ἰσχυρὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο. Ἄν καὶ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου τῆς Σύμης λειτουργοῦσε ὡς ἀνάλημμα ἢ ἀνῆχε σὲ ἄλλη κατασκευή, θὰ φανεῖ μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἔρευνας πρὸς τὰ Δ (εἰκ. 1, ὁρθ. Η 52 - 53).

Τὶς ἐπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις τῆς ΝΔ πτέρυγας τοῦ κτιρίου ἐκάλυπτε χαμηλὴ ἐπίχωση ἀπὸ ἀνάμεικτα στρώματα μὲ κατάλοιπα θυσίων ζώων, ἡ ὁποία ἔδωσε κεραμεικὴ ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι περίοδο ὡς καὶ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχή. Στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν 4 σπασμένες τράπεζες προσφορῶν στρογγυλοῦ καὶ τετράγωνου τύπου, 2 τμήματα λύχνων, 1 θραῦσμα ἀπὸ μεγάλο κωνικὸ κύπελλο καὶ τμήμα ἀγωγοῦ, ὅλα ἀπὸ ὀφείτη. Δύο ἀκόμη ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν ἰδιαίτερα:

Ἡ σφαῖρα ἀπὸ ὀφείτη μὲ ξεχοντριασμένη ἐπιφάνεια (πίν. 234β) ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ ὀρθογωνίου Θ 53 ἀποτελεῖ ἐλάχιστα ἐντυπωσιακὸ εὔρημα. Ὡστόσο τὸ σχῆμα καὶ ἡ διάμετρός της (0.13 μ.) δείχνουν ὅτι ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴ λάξευση τράπεζας προσφορῶν στρογγυλοῦ τύπου καὶ μέτριου μεγέθους. Ἐτσι αὐτὴ ἡ σφαῖρα ἀπὸ ὀφείτη παίρνει τὴν πρώτη θέση σὲ μία σειρὰ ἀπὸ λίθινες ἡμιτελεῖς τράπεζες προσφορῶν, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ παλαιότερα στὸ ἱερό. Ἡ σφαῖρα καὶ οἱ ἡμιτελεῖς τράπεζες σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς πυρῆνες ἀπὸ λίθινα ἀγγεῖα, ποὺ βρέθηκαν φέτος καὶ σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους, ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης ὑπῆρχε ἐργαστήριο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν πολυάριθμων λίθινων ἀγγείων καὶ σκευῶν, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ ὡς τώρα. Μένει ἐπομένως νὰ ἐντοπισθεῖ ὁ χώρος καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐργαστηρίου, ὅπως ἐντοπίσθηκε πιθανότατα ἐργαστήριο ὑφαντουργίας στὴ ΝΑ πτέρυγα τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου τῆς Α φάσης³¹.

Τὸ δεύτερο ἄξιο λόγου ἀντικείμενο εἶναι χάλκινη λεπίδα (μῆκος 0.15 μ., μεγ. πλάτους 0.035 μ., πάχους στὴ μέση 0.002 μ., πίν.

30. J. SHAW, *Hesperia* 51, 1982, 178, πίν. 53a, d.

31. ΠΑΕ 1983, 365 - 366, πίν. 247 β - γ.

234δ) μὲ τρία καρφιά σὲ τριγωνικὴ διάταξη στὴ διευρυμένη ἀπόληξη γιὰ τὴν προσήλωση τῆς λαβῆς. Ἡ λεπίδα ἀνήκει σὲ μία προβληματικὴ κατηγορία ἐργαλείων, γιὰ τὰ ὁποῖα διατυπώθηκε καὶ πρόσφατα ἡ ἄποψη ὅτι εἶναι δίστομα γλωσσοειδῆ ξυράφια καὶ ὄχι ἐγχειρίδια-μαχαίρια³². Τὸ παράδειγμα ὥστόσο τῆς Σύμης μὲ τὸ γλωσσοειδὲς περιγράμμα, ποὺ στενεύει πρὸς τὴ μέση τῆς λεπίδας καὶ διευρύνεται στὸ σημεῖο προσαρμογῆς τῆς λαβῆς, παραβάλλεται μὲ τὴ λεπίδα ἐγχειριδίου ἀπὸ τὰ Γουρνιά³³ καὶ προσεγγίζει τυπολογικὰ τὴ λεπίδα ἐγχειριδίου τῆς ἸΜ ΠΙΑ ἐποχῆς στὴν Ὁξφόρδη³⁴. Αὐτὲς οἱ τυπολογικὲς ὁμοιότητες καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶχαν ἀναθεθεῖ τρία μεγαλοπρεπῆ ξίφη³⁵ κάνουν πιὸ πιθανὴ τὴν ταύτιση τῆς λεπίδας μὲ μαχαίρι-ἐγχειρίδιο παρὰ μὲ ξυράφι³⁶. Πέρα ὥστόσο ἀπὸ τὴν προβληματικὴ χρῆση τῆς λεπίδας, τὰ τρία ξίφη δείχνουν ὅτι μέρος τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ποὺ προσέρχονταν στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης ἀνῆκαν στὴν ἀνώτερη τάξη τῆς μινωικῆς κοινωνίας. Ἀντίστοιχη κοινωνικὴ ἀντιπροσώπευση πιστῶν ἀπαντᾷ καὶ στὴν πρώτη ἑλληνικὴ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ, ὅπως ἔδειξε ἡ συστηματικὴ μελέτη μιᾶς κατηγορίας ἀναθημάτων τοῦ 7ου - 5ου αἰ.³⁷

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες στερέωσης κατὰ τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ἀνασκαφῆς, ἄρχισε ἡ ἀφαίρεση τῆς ὑψηλῆς ἐπὶχώσης πρὸς Β τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου, στὰ ὀρθογώνια Κ καὶ Λ 47 (εἰκ. 1). Ἡ ἔρευνα προχώρησε σὲ βάθος, ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0.30 - 1.20 μ. λόγῳ τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ σταμάτησε, γιὰτὶ ἄρχισε νὰ

32. Βλ. ΑΙΚ. ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ, Σκεύη καὶ σύνεργα τοῦ καλλωπισμοῦ στὸν κρητομυκηναϊκὸν χώρο (1979) 72 κέ., εἰκ. 22α κέ. μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

33. H.B.HAWES, Gournia, Vasiliki and other Prehistoric Sites on the Isthmus of Ierapetra, Crete (1908) πίν. 4, ἀρ. 59.

34. H. CATLING, BSA 63, 1968, 90 - 92, εἰκ. 1 ἀρ. 4· 95 κέ. 108.

35. ΔΕΜΠΕΣΗ, ὅ.π. (σημ. 1) 15 - 16, σημ. 9 - 10.

36. Μοναδικὸ ἴσως παράδειγμα ξυραφίου σὲ μινωικὸν χώρο λατρείας εἶναι ἡ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη λεπίδα ἀπὸ τὴ σπηλιὰ τοῦ Ψυχροῦ στὴν Ὁξφόρδη: BOARDMAN, ὅ.π. (σημ. 12) 51, ἀρ. 221, εἰκ. 24, πίν. 17.

37. ΔΕΜΠΕΣΗ, ὅ.π. (σημ. 4) 188 κέ.

ἀναβλύζει νερό, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸ ὀρθογώνιο Η 48. Τὰ στρώματα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χῶμα καὶ πέτρες, ποὺ ἔχει παρασύρει τὸ νερὸ τῆς βροχῆς καὶ ἔδωσαν ἀνάμεικτη κεραμεικὴ, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ὡς καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ἀνάμεσα στὰ λίγα σχετικὰ ὄστρακα ξεχωρίζει τμῆμα ἀπὸ μελαμβαφὲς κύπελλο τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 7ου αἰ., ποὺ σώζει ἀποσπασματικὰ χαρακτὴ ἀντρικὴ μορφή μὲ ἀκόντιο νὰ κινεῖται ὀρμητικὰ πρὸς τὰ ἀριστερά (πίν. 234γ). Τὸ παράδειγμα αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὄστρακο τῆς τομῆς Ι/ΙΙ (εἰκ. 2δ) δείχνει ὅτι ἡ κόσμηση τῶν ἀγγείων μὲ χάραγμα, παρόλο ποὺ σπανίζει στὴν Κρήτη, ἀντιπροσωπεύεται καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης μὲ λίγα παραδείγματα, ὅπως στὴ Γόρτυνα καὶ στὸν Κομμό³⁸.

Στὸ πλαίσιο τῆς ἀναζήτησης τῶν ὀρεινῶν προσβάσεων, ποὺ ὀδηγοῦσαν τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ καὶ ἀνατολικὴ Κρήτη στὸ ἱερὸ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες, ὅπως ἀναφέρουν graffiti σὲ θαύσματα κεραμίδων³⁹, ἐπιχειρήθηκε ἡ ἀνάβαση στὸν Ὅμαλό τῆς Βιάννου, ποὺ βρίσκεται στὰ Δ τοῦ ἱεροῦ καὶ σὲ ὑψ. ± 1.800 μ. Στὸ μικρὸ, γραφικὸ ὀροπέδιο καὶ σὲ ἀπόσταση μόλις 2 - 3 μ. ἀπὸ τὴ βορινὴ πλευρὰ τῆς μικρῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὅπου ὑπάρχει πλούσια πηγὴ, ἐπισημάνθηκαν τοῖχοι καὶ ἐπιφανειακὰ ὄστρακα τῆς ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι περιόδου ἀπὸ ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσης καὶ ἀπὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, ὅπως καὶ νόμισμα τῆς ἐνετοκρατίας. Χωρὶς ἀμφιβολία κάποια ἐγκατάσταση θὰ ὑπῆρχε σὲ αὐτὴ τὴ θέση-πέρασμα, ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Πεδιάδος στὴν ἐπαρχία Βιάννου. Πάντως ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀφρατί, ὅπου ἐντοπίζονται οἱ ἀρχαῖοι Ἀρκάδες, ὡς τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ὅπου καὶ θὰ ἔφταναν οἱ πιστοὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πέρασμα, ἡ ἀπόσταση καλύπτεται ἄνετα σὲ τέσσερις ὡς πέντε ὥρες ἀπὸ καλὸ πεζοπόρο.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΜΠΕΣΗ

38. Βλ. M.G.SHAW, AJA 87, 1983, 443 - 452.

39. ΛΕΜΠΕΣΗ, ὁ.π. (σημ. 1) 4 - 5, πίν. 1α.

34. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΡΧΑΝΩΝ

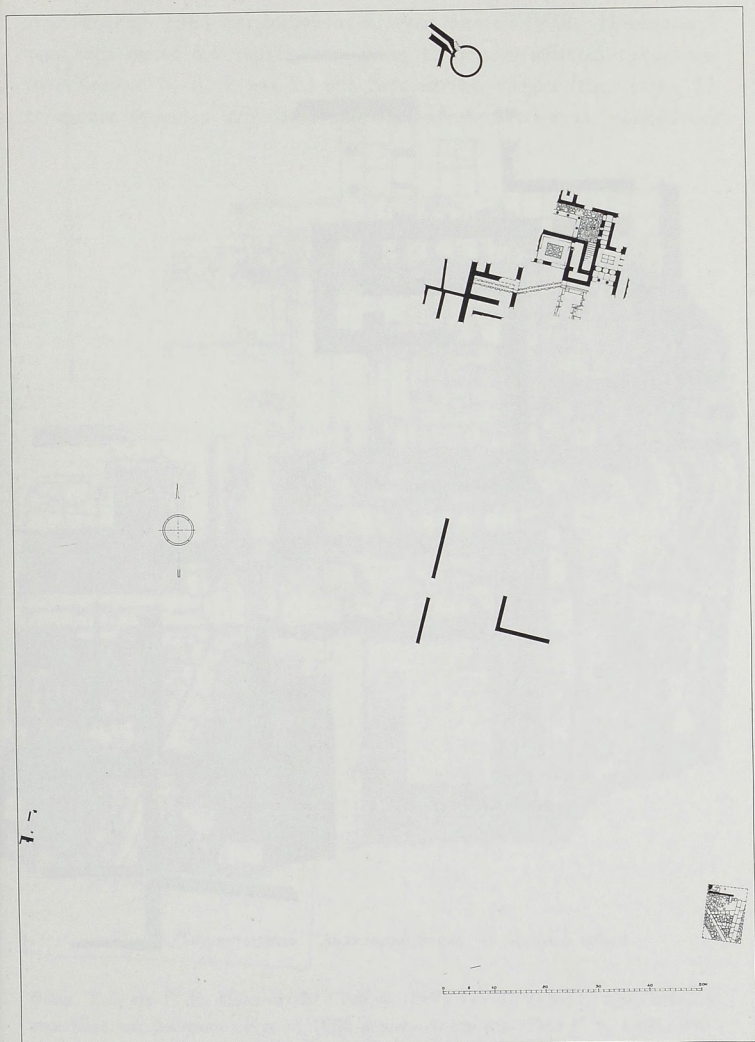
(Πίν. 235)

Συνεχίσθηκε καὶ φέτος γιὰ δέκατη ὄγδοη περίοδο ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὶς Ἀρχάνες*, ποὺ περιορίσθηκε στὸ ἀνακτορικὸ κτίριο στὴ θέση Τουρκογειτονιά. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ κτίριο αὐτὸ (εἰκ. 1) ἐπι-

* Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων, βλ. I. A. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΑΔ 20, 1965, Β' Χρον., 557 - 567· 21, 1966, Β' 2, 411 - 419. Kadmos 1965, 177 - 180. ILN 26 Μαρτίου 1966. Archaeology 20, 1967, 276 - 281. ΠΑΕ 1966, 174 - 184· 1967, 151 - 161· 1971, 276 - 283· 1972, 310 - 353, 360 - 362· 1973, 167 - 187· 1974, 207 - 212· 1975, Β' 255 - 321. Γ. - Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1976, 342 - 399· 1977, 459 - 482· 1978, 309 - 322· 1979, 331 - 392· 1980, 354 - 401· 1981, 409 - 448· 1982, 467 - 530· 1983, 367 - 414.

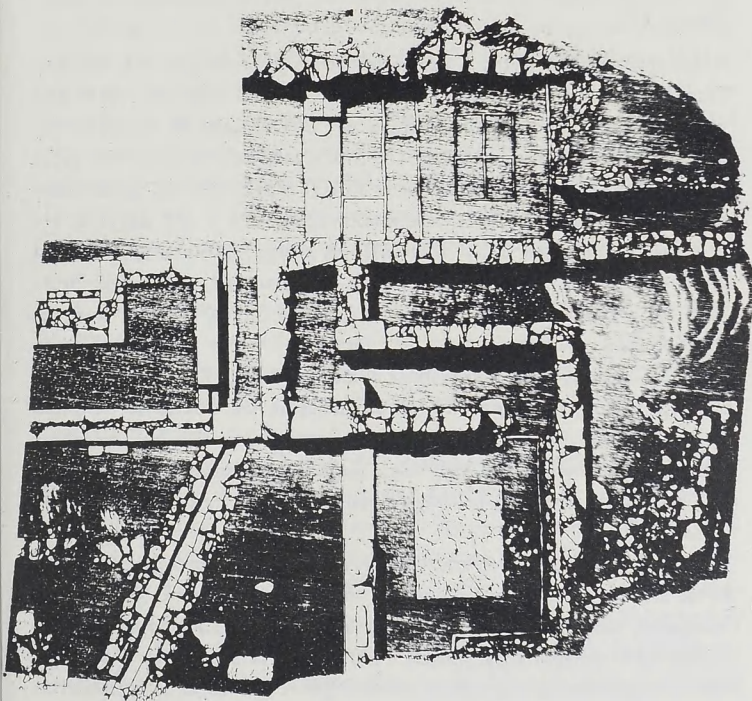
Ἐξάλλου δημοσιεύθηκαν τὰ ἐξῆς ἄρθρα ποὺ ἀναφέρονται σὲ εὐρήματα τῶν Ἀρχανῶν: I. A. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, Ὑστερομινωικὸ κενοτάφιο στὶς Ἀρχάνες, ΑΔ 20, 1965, 110 - 118. Die neuen Hieroglyphensiegel vom Phourni, Archanes, Kadmos 5, 1966, 109 - 114. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σημειωθείσης εἰς Ἀρχάνας ὙΜ ΙΙΙ θυσίας ταύρου, Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Β', 1967, 238 - 246. Mason's Marks from Arkhanes, Europa, Festschrift für Ernst Grumach (1967) 277 - 288. Ἐλεφαντοστά ἐκ τῶν Ἀρχανῶν, Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia (1968) 245 - 261. Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch-mykenische Tieropferitual, PZ 45, 1970, 135 - 218. Ἀποθέτης κεραμεικῆς τῆς τελευταίας φάσεως τῶν προανακτορικῶν χρόνων εἰς Ἀρχάνας, ΑΕ 1972, Β' Χρον., 1 - 11. Die Kykladen und Kreta, J. Thimme, Kunst und Kultur der Kykladeninseln im 3. Jahr. v. Chr., 1976, 149 - 158. Τὰ κυκλαδικὰ στοιχεῖα τῶν Ἀρχανῶν, AAA 10, 1977, 93 - 115. Χρονολογημένα σύνολα προανακτορικῶν μινωικῶν σφραγίδων ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες. Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Α' (Ἀθήνα 1981) 510 - 531. Gruppen Minoischer Siegel der Vorpalastzeit aus datierten geschlossenen Funden, Jahrb. RGZM 27, 1980, 1 - 12. Πρωτογεωμετρικὴ - γεωμετρικὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες, Κρητ. Χρον. 26, 1986, 7 - 50. Ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα γιὰ μιὰ ἀρχαιοκαπηλία τὸ 1949 στὴν Κρήτη,

Εἰκ. 1. Τουρκογειτονιά, ἀνακτορικὸ κτίριο.

σημάνθηκε τὸ 1964 καὶ ἐρευνᾶται συνεχῶς ἀπὸ τὸ 1978. Ἡ ἀνασκαφή περιέλαβε φέτος δύο τομεῖς, τὸν Χῶρο 19 στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα καὶ τοὺς Χώρους 5, 6, 7 καὶ 20 στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα (εἰκ. 2-3). Τὰ τελευταῖα δωμάτια ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο πὺ ἐκτείνεται βορειοδυτικὰ

Εἰκ. 3. Τουρκογειτονιά. Ἀνακτορικὸ κτίριο, τὸ κεντρικὸ τμήμα.

Φίλια Ἐπη εἰς Γ. Ε. Μυλωνᾶν Β' (Ἀθήνα 1987) 37-70. Τέλος οἱ προανακτορικὲς σφραγίδες πὺ βρέθηκαν μέχρι τὸ 1965 δημοσιεύθηκαν στὸ CMS II 1, 1969, 442 - 468, ἀρ. 379 - 395.

του προπύλου και βόρεια και ανατολικά του δωματίου 10 με το θρανίο. Τò επιφανειακό και τὰ μεταγενέστερα του μινωικού στρώματα είχαν αφαιρεθεί από τὰ δωμάτια αυτά κατά την ανασκαφή του 1964-5. Σημειώνεται ὅτι τὰ δωμάτια 5, 6 και τὸ νότιο τμήμα του δωματίου 7 είχαν καλυφθεῖ με στρώμα φρέσκου χρώματος για προστασία.

Χῶρος 19

Συνεχίσθηκε και φέτος ἡ ανασκαφή του Χώρου 19 (εἰκ. 2), πού ὀρίζεται ανατολικά από τὸν τοῖχο Α, δυτικά από τὸ τοῖχο Κ, νότια από τὸν τοῖχο Ι και βόρεια από τὸν ἄξονα 4/1¹. Ὁ Χῶρος 19 περιβάλλεται δυτικά από τοὺς χώρους 14 και 15, ανατολικά από τὸ χῶρο 18, νότια από τὸ ανατολικὸ τμήμα του Χώρου 17 και βόρεια από τὴν οἰκία Φουντουλάκη και καταλαμβάνει τοὺς ὑποκανάβους Δ/4 - 4/1 μέχρι Δ/4 - 4/7, Δ/5 - 4/1 μέχρι Δ/5 - 4/7, Δ/6 - 4/1 μέχρι Δ/6 - 4/7, Δ/7 - 4/1 μέχρι Δ/7 - 4/7, Δ/8 - 4/1 μέχρι Δ/8 - 4/7 και Δ/9 - 4/1 μέχρι Δ/9 - 4/7. Ἡ ανασκαφή συνεχίσθηκε από βάθος 1.63 μ. από τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο του τοῖχου Ι και σταμάτησε σὲ βάθος 1.61 μ. από τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο του τοῖχου Ι και σὲ βάθος 2.095 μ. από τὸν ἀνώτερο δόμο του τοῖχου Α, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀφαιρεθεῖ συνολικά στρώμα πάχους 0.46 μ. Κατὰ τὴν ανασκαφή του ΥΜ Ια στρώματος σὲ κατώτερο ἐπίπεδό του του διαπιστώθηκε ἐντονότερη ἢ παρουσία τῶν παλαιότερων στοιχείων, πού είχαν ἤδη ἐπισημανθεῖ κατὰ τὴν περυσινὴ ανασκαφή².

Τὸ χρῶμα του χρώματος ἦταν ἀνοιχτὸ καστανὸ σ' ὁλόκληρο τὸν χῶρο, ἐκτὸς από τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα του, πού κυριαρχοῦσαν οἱ ἀσβεστοποιημένες πέτρες, ὅπου ἦταν ἀνοιχτότερο. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ του χρώματος ἦταν φανερὴ μέχρι βάθους 1.80 μ., ὅποτε ἔπαυαν νὰ ἐμφανίζονται οἱ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι. Ἀντίστοιχα σὲ ὁλόκληρο τὸ βορειοδυτικὸ τμήμα του χώρου, στὸν ἄξονα Δ/6 και μέχρι τὸν ἄξονα 4/6 ἐμφανίζον-

1. Περισσότερα για τοὺς τοίχους βλ. Γ. και Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1980, 356 - 386.

2. Ε. και Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1983, 408.

ταν λίθοι μεσαίου μεγέθους, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἀντίθετη δηλαδή μὲ αὐτὴ τῶν λίθων ποὺ φάνηκαν στὴν ἀνασκαφή τοῦ 1982, ποὺ δείχνει ἄλλου εἶδους χωρισμὸ πιο κάτω.

Παράλληλα μὲ τὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ χρῶμα τὸ χῶμα ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο ἦταν σκληρό. Ἡ σκληρότητα αὐτὴ μεγάλωνε σὲ βάθος μὲ τὴν ἐμφάνιση κουσκουρόπετρας. Ἡ κουσκουρόπετρα στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, μέχρι βάθους 1.98 μ. καταλάμβανε τμῆμα ὅσον τοῦ νότιου καὶ βορειοανατολικοῦ χώρου. Στὸ κατώτερο ὅμως ἐπίπεδο σὲ βάθος 2.095 μ. ξαπλωνόταν σ' ὁλόκληρο τὸν χώρο μὲ μιὰ μικρότερη συγκριτικὰ ἐμφάνιση στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα. Ἀνάμεσα στὸ σκληρὸ χῶμα καὶ παράλληλα μὲ τὴν κουσκουρόπετρα παρουσιάσθηκαν κατάλοιπα τοῦ πεσμένου δώματος ἀπὸ χοντρὸ χαλικάσβεστο «τσαϊλάκι» ποὺ κυριαρχοῦσε στὸ περυσινὸ ΥΜ Ια στρώμα καὶ τὸ διαφοροποιοῦσε ἀπὸ τὸ ΥΜ Ια στρώμα τῶν ἄνωτων κωνικῶν κυπέλλων, ποὺ δὲν χαρακτηρίζοταν ἀπὸ ἰδιαίτερα πλούσια κεραμεικὴ.

Σ' ὅλο τὸ πάχος τῶν 0.46 μ. στρώματος ποὺ ἀνασκάφηκε φέτος παρατηρήθηκαν τρία εἶδη χαλικάσβεστου. Ἀπὸ βάθος 1.63 μ. μέχρι 1.945 μ. τὰ κομμάτια χοντροῦ χαλικάσβεστου «τσαϊλάκι» ποὺ βρέθηκαν ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μικρὲς καὶ μεγαλύτερες «λεπίδες», ὅστρακα καὶ μεγάλα βότσαλα, συνδεδεμένα μεταξύ τους μὲ χῶμα, χωρὶς ἀσβέστη. Δύο κομμάτια χαλικάσβεστου ποὺ βρέθηκαν ἀπὸ βάθος 1.945 μέχρι 2.095 μ. ἀποτελοῦνταν τὸ μὲν πρῶτο ἀπὸ πολύχρωμα μικρὰ βότσαλα, συνδεδεμένα μεταξύ τους μὲ λευκὸ κονίαμα καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ πολὺ μικρὰ μαῦρα καὶ λευκὰ βότσαλα, ποὺ μαζί μὲ τὴ συνδετικὴ ὕλη ἀποτελοῦσαν μιὰ συμπαγὴ μάζα. Ἀπὸ τὰ τρία εἶδη χαλικάσβεστου ποὺ ἀνασκάφηκαν φέτος τὰ δύο τελευταῖα βρέθηκαν σὲ πολὺ μικρὴ ποσότητα σὲ σχέση μὲ τὸ πρῶτο. Σημειώνεται ὅμως ὅτι τὸ χοντρὸ χαλικάσβεστο «τσαϊλάκι» ποὺ βρέθηκε φέτος εἶναι πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὸ περυσινὸ στὸν Χῶρο 19.

Τὸ χοντρὸ λεπιδόχωμα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ διασπορά του, προέρχεται ἀπὸ τὴν κατακρήμνιση ὀροφῆς. Τὰ στοιχεῖα ποὺ συνηγοροῦν στὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι τὸ πάχος ποὺ παρουσιάζει³ καὶ ἡ ἐντονὴ δια-

3. Στὸν Χῶρο 19 παρατηρεῖται πάχος 0.30 μ., ἐνῶ στὸν Χῶρο 18 πάχος 0.50 μ.

φορὰ βάθους πού βρίσκεται⁴. Ἡ διαφορὰ στήν πυκνότητα καί στό μέγεθος τῶν λεπίδων πού παρατηρεῖται στήν τομή τοῦ μάρτυρα ἀπό «τσαϊλάκι» ὀφείλεται στίς ἐπανειλημμένες ἐπιστρώσεις τῆς ὀροφῆς⁵.

Σ' ὁλόκληρο τὸ στρώμα πάχους 0.465 μ. πού ἀφαιρέθηκε φέτος, παρατηρήθηκε ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο ἢ διάσπαρτη παρουσία κονιαμάτων. Ἡ χρωματική ποικιλία καί ἡ ποιότητά τους παραμένει σταθερὴ μέχρι τὸ κατώτερο ἐπίπεδο, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἀπὸ βάθος 1.97 μ. μέχρι 2.095 μ. μειώνεται ἡ παρουσία τους. Ἀπὸ τὰ κομμάτια πού συλλέχθηκαν ξεχωρίζουν ὀρισμένα, πού λόγω τοῦ μεγέθους τους καί τῆς διακόσμησής τους δείχνουν μιὰ ἰδιαιτερότητα καί ξεχωριστὸ πλοῦτο στὸν χώρο πού ἦταν τοιχογραφημένος. Τὰ χαρακτηριστικότερα κομμάτια τοιχογραφιῶν εἶναι ἀπόδοση φυτικού θέματος κλαδιοῦ, ζωγραφισμένου μὲ κόκκινο χρῶμα πάνω σὲ σκοτεινὸ κόκκινο βάθος (εἰκ. 4) καί λευκὸ κονίαμα διαστάσεων $0.12 \times 0.11 \times 0.04$ μ., μὲ μιὰ ἀβαθὴ αὐλακα στήν ἐπιφάνειά του καί ἔχνη κόκκινου χρώματος. Παράλληλα μὲ τὰ τοιχογραφημένα κονιάματα ὑπάρχουν καί πολλὰ πλαστικά καί ἀνάγλυφα κονιάματα, πού ἐνισχύουν τὴν ἄποψη τῆς ἀνάγλυφης διακόσμησης τοῦ χώρου. Ἡ σημασία τοῦ χώρου τονίζεται καί ἀπὸ τὰ διάφορα εὐρήματα, ὅπως τὸ πόδι ἐνὸς βωμοῦ ἀπὸ λευκὸ κονίαμα, πού σχετίζεται μὲ τὴν τριποδικὴ τράπεζα προσφορῶν, πού εἶχε βρεθεῖ στὸν χώρο 19 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983.

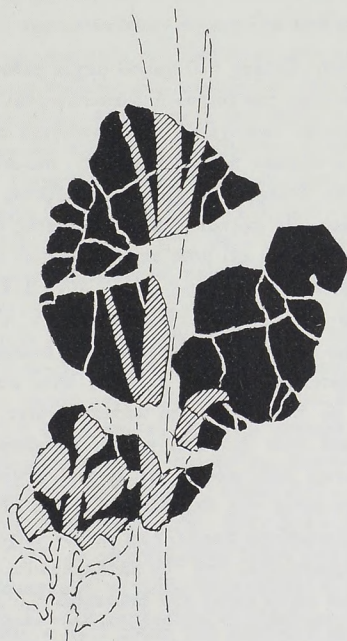
Ἡ κεραμεικὴ πού προῆλθε ἀπὸ τὸ στρώμα πάχους 0.465 μ. πού ἀνασκάφηκε φέτος χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολλὰ διακοσμητικὰ θέματα, girple, φυτικὸ ρυθμὸ, σπεῖρες, δικτυωτό, κυματοειδεῖς γραμμές κλπ. Παράλληλα συνεχίζουν νὰ ἐμφανίζονται καί ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, σὲ μικρότερη ὅμως ποσότητα καί ἀπὸ βάθος 1.95 μ. μειώνονται αἰσθητὰ, ὥστε τὸ κατώτερο ἐπίπεδο πού σταμάτησε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ εἶναι καθα-

4. Στὸν Χῶρο 19 ἀπὸ βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α, μέχρι 2.095 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Στὸν Χῶρο 18 ἀπὸ βάθος 0.92 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α, μέχρι 1.50 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο.

5. Στὸν Χῶρο 18 οἱ «ψηφίδες» πού τὸ ἀποτελοῦν στό μεγαλύτερο μέρος εἶναι μικρές, ἐνὼ στὸν Χῶρο 19 εἶναι μεγαλύτερου μεγέθους, ὅπως καί σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ Χώρου 18.

ρό. Συνολικὰ τὰ ἀκέραια ἀγγεῖα πὺ βρέθηκαν εἶναι 808, ἀλλὰ εἶναι πιθανότατο ὁ ἀριθμὸς νὰ γίνῃ μεγαλύτερος μετὰ τὴ συγκόλληση καὶ τῶν ὀστράκων.

Ἀξιοσημείωτο γεγονός εἶναι ἡ ἐμφάνιση παλαιότερων χρονολογικὰ

Εἰκ. 4. Τουρκογειτονία. Χῶρος 19. Σχέδιο τοιχογραφημένου κονιάματος με ἀπόδοση κλαδίου.

κεραμεικῶν στοιχείων. Μέχρι βάθους 1.93 μ. τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑπῆρχαν ἀλλὰ σὲ πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ σχετικὰ μετὰ τὴν ὑπόλοιπη κεραμεικὴ barbotine. Τὸ ὄστρακο πὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.94 μ. ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα. Ἀπὸ βάθος ὅμως 1.94 μ. τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀυξάνουν. Γαλακτοδοχεῖα, λύχνοι, βαθμιδωτὰ μελαμβαφὴ κύπελλα,

ἀκόμη κι ἓνα ὄστρακο μὲ διακόσμηση ἀνοιχτοῦ σὲ σκοτεινὸ εἰσάγουν τὸ ΥἹΜ Ια στρώμα σὲ παλαιότερη φάση. Ὅλα αὐτὰ τὰ παλαιότερα στοιχεῖα συνυπάρχουν μὲ τὴν ΥἹΜ Ια κεραμεικὴ, μὲ ἐξαίρεση τὸν φυτικὸ ρυθμό.

Π ρ ῶ τ ο σ τ ρ ῶ μ α

Στὴν ἀναλυτικὴ ἐξέταση τοῦ χώρου μέχρι βάθους 1.50 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α διαπιστώνεται ὅτι ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐμφανίζονται ταυτόχρονα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ στρώμα πάχους 0.465 μ., ποὺ ἀνασκάφηκε φέτος.

Ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο τὸ χῶμα ἐμφανίζεται σκληρὸ, χρώματος ἀνοιχτοῦ καστανοῦ. Ἡ σκληρότητα τοῦ χρώματος ἐπικρατεῖ στὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ χώρου καὶ μόνο στὸ νοτιοδυτικὸ καὶ βόρειο παρουσιάζεται καθαρὸ, στοὺς ὑποκανάβους $\Delta/4 - 4/4$, $\Delta/4 - 4/5$, $\Delta/4 - 4/6$, $\Delta/5 - 4/2$, $\Delta/6 - 4/2$, $\Delta/7 - 4/2$ καὶ $\Delta/7 - 4/3$. Ἡ χαλαρότητα ποὺ διαπιστώθηκε στοὺς ὑποκανάβους αὐτοὺς ἐπικρατοῦσε μέχρι βάθους 1.98 μ., στὸ κατώτερο δηλαδὴ ἐπίπεδο, ὅπου καὶ μειώθηκε γιὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ σκληρὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ χῶμα, ὅμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ παρουσιαζόταν καὶ στὸν ὑπόλοιπο χῶρο. Ἀνάμεσα στὸ χαλαρὸ χῶμα βρίσκονταν πεσμένοι λίθοι μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἀκριβῶς τὴν αἰτία τῆς δημιουργίας αὐτῆς τῆς χαλαρότητας. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ποὺ βρίσκονταν παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο Κ καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα $\Delta/6$ προέρχονταν ἀπὸ τὴν κατακρήμνιση τοῦ τοίχου Κ, ὅπως ἔδειξε ἡ φορὰ ποὺ εἶχαν πέσει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Χώρου 19. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἀφαιρέθηκαν σταδιακὰ ἀπὸ βάθος 1.75 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α καὶ σὲ βάθος 1.85 μ. ὁ χῶρος ἀπέκτησε καθαρότητα καὶ ὁμοιογένεια. Στὰ σημεία ποὺ διαπιστώθηκε ἡ χαλαρότητα αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ὀστράκων σ' ὁλόκληρο τὸ βάθος τοῦ χώρου ποὺ ἀνασκάφηκε.

Ὅπως προαναφέρθηκε τὸ χῶμα τοῦ χρώματος ἦταν ἀνοιχτὸ καστανό. Στὸ βόρειο καὶ ἀνατολικὸ ὅμως τμῆμα ἐμφανίσθηκε ἀνοιχτότερο, σχεδὸν ἄσπρο χῶμα. Ἡ μεταβολὴ ὀφείλεται στὴν ἐπικράτηση τῶν ἄσβεστοποιημένων λόγω τῆς φωτιᾶς λίθων στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ στοὺς ὑποκανά-

βους $\Delta/6 - 4/1$, $\Delta/7 - 4/1$, $\Delta/7 - 4/2$, $\Delta/7 - 4/3$, $\Delta/7 - 4/4$, $\Delta/8 - 4/1$, $\Delta/8 - 4/2$, $\Delta/8 - 4/4$, καὶ $\Delta/9 - 4/1$. Οἱ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι ἐμφανίσθηκαν ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο μέχρι βάθους 1.84 μ. Στὸ βάθος αὐτὸ ἀρχίζαν νὰ μειώνονται αἰσθητά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκλείψουν ἐν-τελῶς. Ἡ ἔνταση τῆς φωτιᾶς κατέστρεψε τελείως τὰ ἔχνη τῶν ὀργανικῶν ὑλικῶν, ποὺ δὲν παρουσιάσθηκαν σὲ μεγάλη ποσότητα στὸν χώρο.

Τὰ ἔχνη ἀπὸ χοντρὸ τσαϊλάκι ποὺ βρέθηκαν στὸ χῶμα ἀποτελοῦν κατάλοιπα τοῦ πεσμένου δώματος ποὺ κυριαρχοῦσε στὸ περυσινὸ ΥΜ Ια στρώμα. Τὸ χοντρὸ τσαϊλάκι ἐμφανίσθηκε ἀπὸ βάθος 1.63 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α. Τὸ τσαϊλάκι ἐντοπίσθηκε σ' ὁλόκληρο τὸν χώρο σὲ μικρὴ ποσότητα, ἰδιαίτερα ὅμως στὸ βόρειο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα, στοὺς ὑποκανάβους $\Delta/7 - 4/3$, $\Delta/8 - 4/1$, $\Delta/8 - 4/2$, $\Delta/8 - 4/3$, $\Delta/9 - 4/1$ καὶ $\Delta/9 - 4/2$, στὸν χώρο δηλαδή ὅπου εἶχε ἀφεθεῖ κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο στὴ βορειοδυτικὴ παρυφὴ τοῦ τοίχου Α σὰν μάρτυρας.

Τὸ νέο στοιχεῖο στὸν Χῶρο 19 εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς κουσκουρόπετρας. Ἦδη ἀπὸ τὰ ἀνώτερα στρώματα εἶχε ἀνασκαφεῖ κουσκουρόχωμα σὲ πολὺ μικρὴ ὅμως ποσότητα. Ἡ κουσκουρόπετρα ἐμφανίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ βάθος 1.84 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α. Ἀρχικὰ ἐντοπίσθηκε στὸ νότιο, βόρειο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου, στοὺς ὑποκανάβους $\Delta/7 - 4/1$, $\Delta/7 - 4/2$, $\Delta/7 - 4/3$, $\Delta/7 - 4/4$, $\Delta/8 - 4/1$, $\Delta/8 - 4/2$, $\Delta/8 - 4/3$, $\Delta/8 - 4/4$, $\Delta/4 - 4/5$, $\Delta/4 - 4/6$, $\Delta/5 - 4/5$ καὶ $\Delta/5 - 4/6$, σὲ μορφὴ μικρῶν λίθων ἀπὸ κουσκουρόπετρα. Ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀνασκαφὴ σὲ βάθος τόσο αὖξανε ἡ ποσότητα καὶ τὸ μέγεθός της, ἐνῶ παράλληλα ξαπλώθηκε σ' ὁλόκληρο τὸ χῶρο. Ἀπόρροια τῆς ἐμφάνισης τῆς κουσκουρόπετρας ἦταν ἡ σκληρύνση τοῦ ἐδά-φους. Ὁ κούσκουρας ποὺ ἐμφανίσθηκε σὲ τόση ποσότητα ἐνδεχόμενα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ δάπεδο κάποιας φάσης τοῦ Χώρου 19. Ὁ κούσκουρας ὅμως λόγω τῆς ὑφῆς του ταυτόχρονα μπορεῖ νὰ εἶχε χρησιμο-ποιηθεῖ καὶ σὰν ὑλικὸ κάποιων κατασκευῶν. Ἔτσι τὰ ράφια ποὺ θὰ ἦταν τοποθετημένα τὸ πλῆθος τῶν κυπέλλων πιθανότατα νὰ ἦταν κατασκευασμένα ἀπὸ κουσκουρόπετρα. Τὰ μεγάλα κομμάτια μὲ ἐπίπεδη καὶ λειασμένη ἐπιφάνεια ἐνισχύουν τὴν ἀποψη αὐτή.

Τέλος ὁ χώρος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν σημαντικὴ παρουσία τῶν

κονιαμάτων. Ἀπὸ βάθος 1.63 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α παρουσιάζονται ἀξιόλογα κομμάτια. Τὸ γαλάζιο, τὸ κόκκινο, τὸ λευκὸ καὶ τὸ μαῦρο, εἶναι τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται κυρίως. Παράλληλα μὲ τὰ κομμάτια τῶν τοιχογραφιῶν τὰ πλαστικὰ κονιάματα καμπύλης, κυκλικῆς καὶ δισκοειδοῦς τομῆς ποὺ βρέθηκαν σχετίζονται προφανῶς μὲ τὰ περυσινὰ ἀνάγλυφα κομμάτια⁶. Ἡ ἐπιμελημένη κατασκευὴ τοῦ χώρου δὲν περιορίσθηκε ὅμως μόνο στοὺς τοίχους καὶ τὴν ὀροφή. Τὰ κομμάτια ἀπὸ διάχωρα μὲ τρεῖς πλευρές, ποὺ βρέθηκαν, ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ τὸ δάπεδο ἦταν ἐξίσου προσεγμένο. Ἀπὸ τὰ κονιάματα χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται μεγάλο κομμάτι ἀπὸ διάχωρο, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.65 - 1.75 μ., μικρὸ κομμάτι λευκοῦ κονιάματος καμπύλης τομῆς, διαστάσεων $0.07 \times 0.04 \times 0.005$ μ. ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.65 - 1.75 μ., μεγάλο πλαστικὸ κομμάτι λευκοῦ κονιάματος, διαστάσεων $0.165 \times 0.11 \times 0.04$ μ., ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.69 - 1.73 μ., λευκὸ κομμάτι διαστάσεων $0.12 \times 0.075 \times 0.015$ μ., ποὺ σώζει δύο ἐπιφάνειες, κάθετες μεταξύ τους, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.78 - 1.84 μ., δισκοειδὲς κομμάτι μὲ ἐπίπεδη τὴν κατώτερη ἐπιφάνεια καὶ καμπύλη τὴν ἀνώτερη, διαστάσεων $0.07 \times 0.04 \times 0.025$ μ., ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.78 - 1.84 μ., κομμάτι μὲ γαλάζια ταινία πάνω σὲ λευκὸ βάθος, διαστάσεων $0.12 \times 0.06 \times 0.01$ μ., ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.84 - 1.90 μ., ἀνάγλυφο λευκὸ κομμάτι, διαστάσεων $0.650 \times 0.450 \times 0.350$, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.86 - 1.94 μ., ἄλλο κομμάτι διαστάσεων $0.9 \times 0.9 \times 0.1$ μ., στὸ ὁποῖο πάνω στὸ σκοτεινὸ κόκκινο βάθος γράφεται μὲ πράσινο χρῶμα ἓνα κλαδί (εἰκ. 4). Παρατηρεῖται ὅτι τὰ κονιάματα ἦταν διάσπαρτα σ' ὅλοκληρον τὸν χώρον καὶ δὲν ἐντοπίζονταν σὲ κάποιο συγκεκριμένο σημεῖο. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τοῦ πρώτου ἀνασκαφικοῦ στρώματος εἶναι καὶ πόδι βωμοῦ ἀπὸ λευκὸ κονίαμα, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.65 - 1.75 μ.⁷, καὶ σχετίζεται μὲ τὴν τριποδικὴ τράπεζα προσφορῶν ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὸν Χῶρον 19 πέρυσιν.

Τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ πρώτου ἀνασκαφικοῦ ΥΜ Ια στρώματος εἶναι μικρὸ κομμάτι μαύρου στεατίτη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/4 -

6. Ε. καὶ Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1983, 411, πίν. 250α.

7. Ὁ.π. 413.

4/5 καὶ σὲ βάθος 1.64 - 1.75 μ., τμήμα ἀπὸ τὴν πλευρὰ λεπτοῦ λίθινου ἀγγείου ἀπὸ μαύρη πέτρα μὲ ἄσπρες φλέβες, μὲ δύο ὀριζόντιες ἐγχαράξεις, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/6 - 4/5 καὶ σὲ βάθος 1.63 - 1.70 μ., τμήμα τριβείου, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/6 - 4/3 καὶ σὲ βάθος 1.67 - 1.75 μ., κυκλικὸ μαρμάρينو ἔνθεμα, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/8 - 4/1 καὶ σὲ βάθος 1.65 - 1.75 μ.⁸, τμήμα λίθινου τριβείου ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/7 - 4/7 καὶ σὲ βάθος 1.75 - 1.84 μ., βάση ἀγγείου ἀπὸ στεατίτη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/7 4/5 σὲ βάθος 1.79 - 1.83 μ., μικρὸ κομμάτι μαύρης πέτρας ἀπὸ πλάκα δαπέδου, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/7 - 4/4 καὶ σὲ βάθος 1.80 - 1.84 μ., κυλινδρική χάντρα ἀπὸ στεατίτη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/8 - 4/7 καὶ σὲ βάθος 1.76 - 1.80 μ., μαρμάρينو κομμάτι ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/4 - 4/2 σὲ βάθος 1.76 - 1.82 μ., λίθινος τριπτήρας ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/5 - 4/6 καὶ σὲ βάθος 1.84 - 1.94 μ., κομμάτι ἀπὸ πράσινο στεατίτη ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/6 - 4/5 καὶ σὲ βάθος 1.79 - 1.85 μ., βάση κυλινδρικοῦ ἀγγείου, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/7 - 4/4 καὶ σὲ βάθος 1.81 - 1.94 μ., τμήμα λίθινου τριπτήρα, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/5 - 4/4 καὶ σὲ βάθος 1.84 - 1.74 μ., μαῦρο κομμάτι στεατίτη ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/5 - 4/2 καὶ σὲ βάθος 1.85 - 1.94 μ., μικρὴ πέτρα δουλεμένη καὶ στὶς τρεῖς πλευρὲς της, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/5 - 4/1 καὶ σὲ βάθος 1.86 - 1.94 μ., μαρμάρινη κυκλικὴ βάση διαστάσεων $0.14 \times 0.06 \times 0.08$ μ., ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/6 - 4/2, σὲ βάθος 1.87 - 1.94 μ. καὶ τμήμα λίθινου τριβείου ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ/4 - 4/7 καὶ σὲ βάθος 1.84 - 1.94 μ. Ὅπως φαίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τῶν ὑποκανάβων τὰ λίθινα ἀντικείμενα βρέθηκαν διάσπαρτα σ' ὁλόκληρο τὸ χῶρο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λίθινα ἀντικείμενα βρέθηκαν ἀκόμη μικρὸ πῆλινο κέρατο ταύρου μὲ ἔγχνη μελανῆς βαφῆς, στὸν ὑποκάναβο Δ/5 - 4/4 καὶ σὲ βάθος 1.63 - 1.75 μ., τμήμα τοῦ χεῖλους χάλκινου ἀγγείου διαστάσεων

8. Ἐνθέματα ἀπὸ τὸ ἴδιο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διαφορετικὰ ὕλικά εἶχαν βρεθεῖ καὶ κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Ε. καὶ Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1983, 412.

0.04 × 0.01 × 0.01, στὸν ὑποκάναβο Δ/6 - 4/6 καὶ σὲ βάθος 1.76 - 1.80 μ., μικρὸ ἔλασμα χαλκοῦ στὸν ὑποκάναβο Δ/8 - 4/3 καὶ σὲ βάθος 1.75 - 1.81 μ. καὶ τρία ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ βάθος 1.63 μ. μέχρι 1.94 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α εἶναι σημαντικὰ πλούσια (πίν. 235α). Οἱ τύποι τῶν ἀγγείων ποὺ κυριαρχοῦν ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα εἶναι χύτρες, τσαγιέρες, καδόσχημα, λίθοι, βαθμιδωτὰ κύπελλα, πρόχοι καὶ ἀνθοδοχεῖα. Ἡ ποιότητα στὴ διακόσμησή τους εἶναι προφανής. Ὁ φυτικὸς ρυθμὸς, τὸ ripple, τὸ δικτυωτό, οἱ σπεῖρες, οἱ καταλιβάδες, εἶναι τὰ χαρακτηριστικότερα διακοσμητικὰ θέματα. Σημαντικὸ γιὰ τὴ χρονολόγηση εἶναι ὄστρακο barbotine, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.75 μέχρι 1.84 μ. Ἀπὸ τὰ 692 ἀκέραια ἀγγεῖα ποὺ συλλέχθηκαν σὲ βάθος 1.63 μέχρι 1.945 μ. ἀναφέρονται ὀρισμένα ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων. Τμῆμα ἀνθοδοχείου μὲ διακόσμηση φυτικοῦ ρυθμοῦ ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.65 - 1.75 μ. καὶ ἄλλα τμῆματα ἀνθοδοχείων ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.75 - 1.84 μ., τρία ἡμισφαιρικά κύπελλα, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.64 - 1.74 μ., μόνωτο ἡμισφαιρικὸ κύπελλο, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.84 - 1.94 μ., δύο πρόχοι, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.65 - 1.75 καὶ 1.75 - 1.84 μ., μικρὴ καρποδόχη, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.74 - 1.84 μ., ἀνώτερο τμῆμα ἀμφορέα, ποὺ βρέθηκε στὸ ἴδιο βάθος, ὅπως κι ἓνα προχοειδές, χεῖλος πίθου, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.80 - 1.94 καὶ τμῆμα μικρῆς χύτρας, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.84 - 1.94 μ.

Δ ε ὕ τ ε ρ ο σ τ ρ ῶ μ α

Τὸ δεῦτερο κατὰ σειρὰ στρώμα ἀνασκάφηκε φέτος ἀπὸ βάθος 1.465 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Ι καὶ 1.945 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α, μέχρι βάθους 1.50 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Ι καὶ 2.095 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ τοίχου Α. Τὸ στρώμα αὐτὸ χαρακτηρίζεται: 1) ἀπὸ τὴν παρουσία παλαιότερων κεραμικῶν στοιχείων, ὅπως ὄστρακο μὲ λευκὸ χρῶμα πάνω σὲ σκοτεινὸ βάθος, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.87 - 1.97 μ. καὶ ἀκέραια γαλακτοδοχεῖα καὶ λύχνους, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.98 - 2.095 μ., στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα μεταξὺ μεσαίου μεγέθους

λίθων και χαλिकासβέστου, 2) από την εξάπλωση του κούσκουρα και στο δυτικό τμήμα του χώρου και 3) από την αίσθητή μείωση των άκέραιων άγγείων και τη στερεότητα και καθαρότητα του εδάφους.

Στην αναλυτική εξέταση του χώρου διαπιστώθηκε ότι μεγάλα κομμάτια κουσκουρόπετρας άπαντούσαν εκτός από το νότιο και ανατολικό και στο δυτικό τμήμα και συγκεκριμένα στους υποκανάβους $\Delta/4 - 4/1$, $\Delta/4 - 4/3$, $\Delta/4 - 4/4$, $\Delta/5 - 4/1$, $\Delta/5 - 4/2$, $\Delta/5 - 4/3$, $\Delta/5 - 4/4$, $\Delta/6 - 4/2$, $\Delta/6 - 4/3$ και $\Delta/6 - 4/4$, σε μικρότερη ποσότητα.

Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι με την αφαίρεση των λίθων ή σκληρότητα του εδάφους έδωσε έντονότερη την έντύπωση δαπέδου, που δημιουργούσε ή αύξημένη ποσότητα της κουσκουρόπετρας. Παρ' όλη τη σκληρότητα του εδάφους στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου και στους υποκανάβους $\Delta/5 - 4/2$, $\Delta/5 - 4/3$, $\Delta/6 - 4/1$ και $\Delta/7 - 4/3$ το χῶμα ήταν σχετικά χαλαρό. Στους ίδιους υποκανάβους παρουσιάσθηκαν και μερικά κύπελλα, που έλειπαν από τον υπόλοιπο χώρο. 'Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά την αφαίρεση των κυπέλλων το χῶμα δέν ήταν χαλαρό και ή σκληρότητα επεκτάθηκε σ' όλόκληρο τον Χῶρο 19.

Κατά την αφαίρεση του δεύτερου στρώματος, σε βάθος 1.90 - 1.96 μ., στον υποκάναβο $\Delta/6 - 4/3$ και στο νοτιότερο τμήμα παρατηρήθηκε χαλικάσβεστο, εκτός από το τσαϊλάκι που εμφανίσθηκε στο άνωτερο στρώμα. Το χαλικάσβεστο, που ήταν καλής ποιότητας αποτελέσθηκε από μικρά πολύχρωμα βότσαλα, που συνδέονταν μεταξύ τους με λευκό κονίαμα. Η εμφάνισή του στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου, κάτω από τις πέτρες μεσαίου μεγέθους, ίσως έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία. Παράλληλα σε βάθος 1.75 - 2.04 μ. και στον υποκάναβο $\Delta/7 - 4/3$ παρατηρήθηκε χαλικάσβεστο, που αποτελέσθηκε από πολύ μικρά μαύρα και άσπρα βότσαλα, που μαζί με το χῶμα και τις μικρές πέτρες δημιουργούσαν μιὰ στέρεη και συμπαγή μάζα. Και οι δύο τύποι χαλिकासβέστου που παρατηρήθηκαν σε μικρή ποσότητα στο κατώτερο στρώμα αποτελούν σημαντικό πρόσθετο στοιχείο για την εξέταση του είδους, μαζί με τη μεγαλύτερη εμφάνιση χαλिकासβέστου στο άνωτερο στρώμα.

Τὰ κονιάματα από βάθος 1.94 μ. μέχρι 2.095 μ. έλαττώθηκαν. Έξακολούθησαν να βρίσκονται σε όλόκληρη την έκταση του χώρου 19, αλλά ή πυκνότητά τους μειώθηκε αρκετά. Στην ποιότητά τους όμως

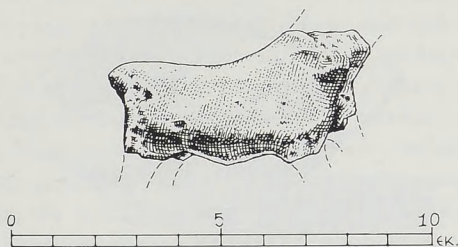
δὲν ὑστεροῦν καθόλου ἀπὸ τὰ κονιάματα τοῦ ἀνώτερου στρώματος καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἴδια χρωματικὴ ποικιλία, μὲ γαλάζιο, κόκκινο, λευκό, μαῦρο καὶ πορτοκαλὶ χρώμα. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται κομμάτια γαλάζιου κονιάματος ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.90 μέχρι 1.96 μ., κομμάτι διαστάσεων $0.10 \times 0.135 \times 0.05$ μ., στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου καὶ στὸ ἀνώτερο τμῆμα του διακρίνεται γαλάζιο χρώμα, ἐνῶ στὸ κατώτερο πορτοκαλί, δισκοειδὲς κομμάτι μὲ ἐπίπεδη τὴν κατώτερη ἐπιφάνεια καὶ καμπύλη τὴν ἀνώτερη, διαστάσεων $0.10 \times 0.06 \times 0.03$ μ., ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.98 - 2.095 μ. καὶ μεγάλο κομμάτι διαστάσεων $0.12 \times 0.11 \times 0.04$ μ., στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀβαθὴς αὐλακα. Στὸ λευκὸ βάθος διατηροῦνται ἔχνη κόκκινης βαφῆς. Τὸ τελευταῖο κομμάτι βρέθηκε σὲ βάθος 1.95 - 2.04 μ.

Τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα ποὺ συλλέχθηκαν στὸ δεύτερο στρώμα εἶναι μικρὰ κομμάτι πράσινου στεατίτη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/4$ καὶ σὲ βάθος 1.87 - 1.95 μ., κομμάτι μαύρης πέτρας, ποὺ ἴσως νὰ προέρχεται ἀπὸ λύχνο, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/4 - 4/4$, σὲ βάθος 1.87 - 1.97 μ., κομμάτι μαρμάρου μὲ δουλεμένη τὴν καμπύλη του ἐπιφάνεια, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/6 - 4/5$ καὶ σὲ βάθος 1.89 - 1.98 μ., τέσσερις τριπτῆρες, ποὺ βρέθηκαν στὸν ὑποκάναβο $\Delta/6 - 4/3$ καὶ σὲ βάθος 1.88 - 1.98 μ., μικρὸ κομμάτι στεατίτη μὲ κατεργασμένη ἐπιφάνεια ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/3$ καὶ σὲ βάθος 1.97 - 2.095, μικρὸ κομμάτι πράσινου στεατίτη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/6 - 4/4$ καὶ σὲ βάθος 1.95 - 2 μ., πέντε μικρὰ κομμάτια ἐλαφρόπετρας, ποὺ βρέθηκαν στὸν ὑποκάναβο $\Delta/4 - 4/3$ καὶ $\Delta/7 - 4/4$, σὲ βάθος 1.97 - 2.09 μ. καὶ μεγάλο κομμάτι πράσινου στεατίτη ἀκανόνιστου σχήματος. Παρατηρεῖται ὅτι τὰ λίθινα ἀντικείμενα βρέθηκαν κυρίως στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ χώρου. Ἐπιβεβαιώνεται λοιπὸν κάποια διαφοροποίηση τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ποὺ ἐπιστημάνθηκε ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν λίθων στὸν ἄξονα $\Delta/6$.

Παράλληλα συλλέχθηκαν μικρὲς λεπίδες, ἀπολεπίσματα καὶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ πυρῆνα ὀφianoῦ, ποὺ βρέθηκαν στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/5$ καὶ σὲ βάθος 1.85 - 1.94, στὸν ὑποκάναβο $\Delta/8 - 4/2$ καὶ σὲ βάθος 1.72 - 1.83 μ., στὸν ὑποκάναβο $\Delta/8 - 4/3$ καὶ σὲ βάθος 1.86 - 1.94 μ., στὸν ὑποκάναβο $\Delta/8 - 4/2$ καὶ σὲ βάθος 1.95 - 2.09 μ., στὸν

ὑποκάναβο $\Delta/6 - 4/4$ καὶ σὲ βάθος 1.90 - 1.97 μ., στὸν ὑποκάναβο $\Delta/6 - 4/5$ καὶ σὲ βάθος 1.92 - 1.99 μ., καὶ στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/6$ καὶ σὲ βάθος 1.95 - 2.09 μ., τμῆμα τοῦ σώματος εἰδωλίου ταύρου (εἰκ. 5), ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/7 - 4/3$ καὶ σὲ βάθος 1.90 - 1.95 μ., χάλκινη περόνη, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/3$ καὶ σὲ βάθος 1.90 - 1.97 μ. καὶ τμῆμα δισκοειδοῦς ἀγνύθας, ποὺ βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/8 - 4/4$.

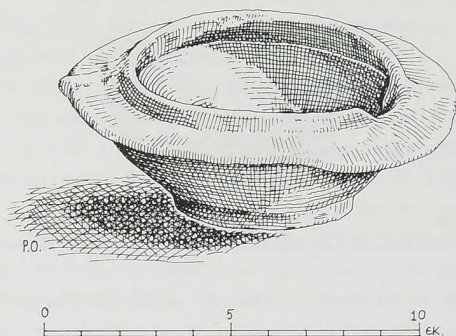
Ἡ κεραμεικὴ τοῦ δεύτερου στρώματος παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέ-

Εἰκ. 5. Τουρκογειτονιά. Χῶρος 19. Σχέδιο εἰδωλίου ταύρου.

ρον, γιατί πολλά ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα ποὺ συλλέχθηκαν ἀνήκουν χρονολογικὰ σὲ παλαιότερη φάση. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται τρία γαλακτοδοχεῖα, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.87 - 1.96, καὶ 1.95 - 2.04 μ. ἓνα ἄωτο κωνικὸ κύπελλο μὲ ἕξω νεῦον χεῖλος καὶ μὲ ripple διακόσμηση, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.86 - 1.98 μ., ἓνα μικροσκοπικὸ κωνικὸ κύπελλο, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.96 - 2.095 μ., ἓνας μονόμυξος λύχνος (εἰκ. 6), ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 1.96 - 2.08 μ. καὶ δύο προχρειδῆ, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 1.96 - 2.08 μ. Ἡ διακόσμηση ἐξακολουθεῖ νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ΥΜ Ια ἐποχῆς, μὲ ἐξαφάνιση ὅμως τοῦ φυτικού ρυθμοῦ. Ἡ μείωσή τους ὅμως καὶ ἡ παρουσία πολλῶν ΜΜ ΙΙ στοιχείων βεβαιώνουν τὴ συνύπαρξη ΥΜ Ια ρυθμῶν μὲ ἄλλους τοῦ τέλους τῶν ΜΜ χρόνων.

Τέλος σημειώνεται ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τοίχου Κ καὶ σὲ βάθος 1.77 - 1.84 μ. βρέθηκε κομμάτι κονιάματος διαστάσεων $0.13 \times 0.10 \times 0.01$ μ., πὺλ στῇ λευκῇ τοῦ ἐπιφάνεια φέρει πλατιά γαλάζια ταινία μὲ ἐπίθετη στενότερη μαύρη ταινία. Ἀκόμη κατὰ τὸν καθαρισμὸ διαπιστώθηκε ὅτι ἡ θεμελίωση τοῦ τοίχου Α συνεχίζεται καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τελευταῖο στρώμα πὺλ ἀνασκάφηκε φέτος. Ὁ τοῖχος Κ πατεῖ πάνω σὲ μπάζωμα ὀστράκων, ὅπως εἶχε διαπιστωθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1981⁹.

Εἰκ. 6. Τουρκογειτονιά. Χῶρος 19. Σχέδιο λύχνου.

Ἔτσι μὲ τὴ συνέχεια τῆς ἀφαίρεσης τῆς πυκνῆς ἐπίχωσης τοῦ ΥΜ Ια κτιρίου καὶ τὴν ἀνέυρεση πλήθους ἀντικειμένων ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ πάλι ὅσα σημειώθηκαν παλαιότερα σὲ ψηλότερα στρώματα ἄλλων ἀνασκαφικῶν περιόδων. Ἰδιαίτερα τονίζεται ἡ ἔντονη πυρκαϊά, πὺλ ἀβесоποίησε καὶ σκληροὺς ἀκόμη λίθους. Στὸ φετινὸ στρώμα διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη νέου, διαλυμένου, διαχωριστικοῦ τοίχου, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ σὲ Νότο, δηλαδὴ σὲ ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπὸ αὐτὸν πὺλ

9. Γ. καὶ Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1981, 414.

ἀποκαλύφθηκε σὲ παλαιότερες περιόδους ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση. Ἔτσι γίνεται φανερό ὅτι στὸν Χῶρο 19 εἶχαν πέσει τοῖχοι διάφορων ὀρόφων τοῦ ὙΜ Ια κτιρίου, γεγονός πού βεβαιώθηκε καὶ ἀπὸ τὰ διάφορα εἶδη χαλिकासβέστων, πού βρέθηκαν ἀνακατεμένα σὲ ὅλα τὰ βάθη τῆς ἐπιχώσης. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ἡ διαφορετικὴ σύνθεση τῶν διάφορων στρωμάτων «λεπιδοχώματος», πού δείχνει τὶς ἐπανειλημμένες ἐπαλείψεις. Ὅλο αὐτὸ τὸ ἔντονα ἀνακατεμένο οἰκοδομικὸ ὕλικό βρέθηκε πεσμένο στὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου τῆς ὙΜ Ια φάσης, πού ἦταν στρωμένο μὲ σκληρὸ κουσκουρόχωμα, ἄσχετο πάντως ἀπὸ τὶς πλάκες κούσκουρα, πού βρέθηκαν διεσπαρμένες στὸν χῶρο κατὰ μῆκος τοίχων καὶ ἀνῆκαν πιθανῶς σὲ ράφια, ὅπου εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ πολυάριθμα ἀγγεῖα.

Οἱ χῶροι τόσο τῶν διάφορων ὀρόφων, ὅσο καὶ τοῦ ἰσογείου, πρέπει νὰ ἦταν πλούσια διακοσμημένοι μὲ τοιχογραφίες, τμήματα τῶν ὁποίων εἶχαν βρεθεῖ καὶ σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα κομμάτια κονιαμάτων, ἀνάλογα τῶν ὁποίων βρέθηκαν καὶ παλαιότερα, φέτος ἦλθαν στὸ φῶς καὶ τεμάχια τοιχογραφιῶν μὲ φυτικὴ διακόσμηση. Τὰ πολύχρωμα κομμάτια ἀπὸ διάχωρα προσθέτουν στὴν πολυτελεῖ ἐικόνα τοῦ τοιχογραφημένου χώρου μὲ τὰ βοτσαλωτὰ δάπεδα. Ἡ κεραμεικὴ ἦταν καὶ πάλι ὁμοιογενής, κι εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὄστρακα πού βρέθηκαν φέτος συνανήκουν μὲ ἄλλα πού βρέθηκαν παλαιότερα, γεγονός πού δείχνει τὴν ἔνταση τῆς καταστροφῆς. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκε ἓνα πόδι τῆς τριποδικῆς τράπεζας προσφορῶν ἀπὸ κονίαμα, πού εἶχε ἔλθει σὲ φῶς πέρυσι καὶ συνεχίστηκε ἡ ἀνεύρεση κεραμεικῆς φυτικοῦ ρυθμοῦ ἢ μὲ ripple διακόσμηση, σχημάτων ὅπως οἱ τσαγιέρες, τὰ ἀνθοδοχεῖα, οἱ καρποδόχες καὶ τὰ κωνικὰ κύπελλα, λιγότερα ὅμως ἀπὸ τῶν ἀνώτερων ὀρόφων. Καὶ φέτος βρέθηκαν τεμάχια λίθινων ἀγγείων, ἐνθέματα καὶ τμήματα εἰδωλίων καὶ χαλκῶν σκευῶν, πού ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ ἀνώτερους ὀρόφους.

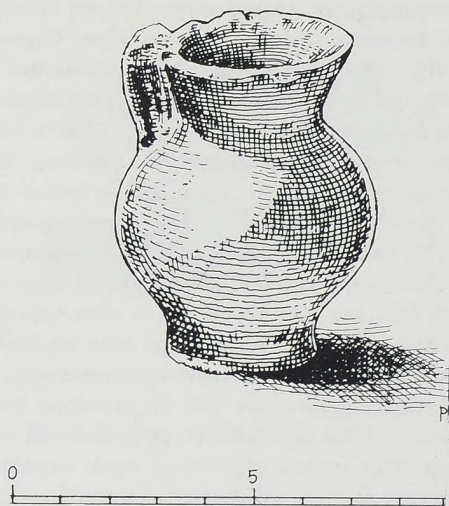
Κάτω ἀπὸ τὸ σκληρὸ κουσκουρόχωμα ἀνασκάφηκε τέλος στρώμα πού ἀνήκει σὲ παλαιότερη φάση καὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ κεραμεικὴ barbotine, βαθμιδωτὰ κύπελλα, κεραμεικὴ μὲ ἀνοιχτὸ πάνω σὲ σκοτεινὸ χρῶμα καὶ βαθμιαία ἐξαφάνιση τοῦ φυτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς κεραμεικῆς μὲ σκοτεινὸ πάνω σὲ ἀνοιχτὸ χρῶμα. Κι αὐτὸ τὸ στρώμα ἦταν πλούσιο, μὲ ἄφθονη καὶ ἄριστης ποιότητος κεραμεικὴ, λύχνους (εἰκ. 6), γαλα-

κτοδοχεῖα (εἰκ. 7) καὶ θυμιατήρια (πίν. 235β), ἀλλὰ καὶ λίθινα ἀντικείμενα, ποὺ ἦταν συγκεντρωμένα στὸ βορειότερο τμήμα.

Δωμάτιο 5

Τὸ Δωμάτιο 5 (εἰκ. 1 - 3) εἶναι διάδρομος, πλάτους 2.10 καὶ μήκους 6.59 μ., ποὺ βρίσκεται ἀνατολικά τοῦ Δωματίου 7α καὶ βόρεια τοῦ

Εἰκ. 7. Τουρκογειτονιά. Χῶρος 19. Σχέδιο γαλακτοδοχεῖου.

προπύλου. Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Δωματίου 5 ἀνοίγονται δύο θύρες, μία δυτικὴ πρὸς τὸ Δωμάτιο 7 καὶ μία ἀνατολική πρὸς τὸ Δωμάτιο 4. Στὸ νότιο τμήμα τὸ Δωμάτιο 5 καταλήγει στὸ Δωμάτιο 3.

Τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ Δωματίου 5 εἶχαν ἤδη ἀνασκαφεῖ τὸ 1964 - 5. Στὸ βόρειο ὅμως τμήμα ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσής του βρισκόταν σὲ ὕψος 1.78 μ., πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ

προπύλου. Μέχρι τὸ βάθος τῶν 1.125 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου τὸ χῶμα ἦταν κόκκινο-κεραμιδιᾷ ἀπὸ διάλυση πλίνθων, πιθανότατα τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων, ἀνάμεικτο μὲ μερικοὺς πεσμένους λίθους. Πιὸ κάτω καὶ μέχρι βάθους 0.14 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου στὸ βόρειο αὐτὸ τμήμα βρισκόνταν κυρίως ἀσβεστοποιημένοι καὶ χαλαροὶ λίθοι. Ἡ ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε καὶ στὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας μεταξὺ τῶν Δωματίων 5 καὶ 7.

Καὶ στὸν ὑπόλοιπο ὅμως χῶρο ποὺ ἀνασκάφηκε στὸ κατώτερο στρώμα τὸ χῶμα ἦταν ἐπίσης κόκκινο-κεραμιδιᾷ, πάλι ἀπὸ τὴ διάλυση πλίνθων, μὲ ἀρκετοὺς πεσμένους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Ἀπὸ βάθος 0.10 - 0.14 μ. ἡ εἰκόνα τοῦ στρώματος ἦταν ἐνιαία τόσο στὸ βόρειο, ὅσο καὶ στὸ νότιο τμήμα. Σὲ βάθος 0.03 μ. ἐμφανίσθηκαν νησίδες σκοτεινοῦ καστανοῦ χρώματος χώματος, πιθανότατα ἐξαιτίας τῆς διάλυσης καμένου ξύλου. Σὲ βάθος 0.10 - 0.03 μ. συλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια πλίνθων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν ἐπιχρισμένα μὲ κονίαμα. Συλλέχθηκαν ἐπίσης μεταξὺ τῶν ἄλλων κατεργασμένων λίθων καὶ πλακοειδῆς λίθος διαστάσεων $0.70 \times 0.18 \times 0.45$ μ., καθὼς καὶ τμήμα λίθινης παραστάδας ποὺ σώζει καὶ τὴ γωνία, ἀπὸ τὸν ἀνώτερο ὄροφο στὸ νοτιότερο τμήμα τοῦ χώρου, μέγ. π. 0.18, μήκ. 0.17 καὶ πλάτ. 0.14 μ. γιὰ τὸ ἓνα σκέλος καὶ μήκ. 0.14 καὶ πλάτ. 0.13 μ. γιὰ τὸ ἄλλο. Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Δωματίου 5 βρέθηκαν κομμάτια λευκοῦ, πορτοκαλόχρωμου καὶ μαύρου κονιάματος, ποὺ προέρχονταν προφανῶς ἀπὸ τοὺς πεσμένους στὸ χῶρο αὐτὸ τοίχους. Κομμάτια λευκοῦ καὶ πορτοκαλόχρωμου κονιάματος ποὺ συλλέχθηκαν στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ Δωματίου 5 προέρχονται εἴτε ἀπὸ τοὺς πεσμένους τοίχους τοῦ ὀρόφου, εἴτε ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τοῖχο τοῦ Δωματίου 5, στὴν ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων διατηρεῖται σὲ διάφορα σημεῖα ἐπίστρωση κονιάματος.

Ἡ κεραμικὴ τοῦ χώρου ἦταν λίγη. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται μικρὴ λεπίδα καὶ ἀπολείψιμα ὀφianoῦ ποὺ βρέθηκαν στὸ βόρειο τμήμα, σὲ βάθος 1.25 - 0.39 μ. Πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου τοῦ προπύλου βρέθηκαν κομμάτια κάρβουνου σὲ βάθος 0.39 μ., τμήμα πήλινου ἀγωγοῦ καὶ λεπίδα ὀφianoῦ, σὲ βάθος 0.35 - 0.25 μ.

Ὅπως σημειώθηκε, τὸ Δωμάτιο 5 ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ Δωμάτιο 3 μὲ

θύρα. Ἡ ἀνατολικὴ παραστάδα τῆς ἔχει πλάτ. 0.74 μ. Γιὰ τὴ στερέωση τῆς ξύλινης ἐπένδυσης τῆς θύρας δημιουργήθηκε ὑποδοχὴ βάθους 0.14 μ. Ἡ δυτικὴ παραστάδα τοῦ Δωματίου 5 ἀποτελεῖ συγχρόνως τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα τῆς εἰσόδου τοῦ Δωματίου 6 καὶ βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεΐα μὲ τὸν γυψόλιθο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ Δωματίου 10. Τὸ κάτω μέρος τῆς δυτικῆς παραστάδας τοῦ Δωματίου 5 καταλαμβάνει γυψόλιθος πάχ. 0.50 μ. καὶ μήκ. 0.80 μ. Στὸ κατώτερο τμήμα του ὑπάρχει σὲ ὅλο τὸ πλάτος του προεξοχὴ πλάτ. 0.25 μ. Τὸ κατώφλι τῆς θύρας ὀρίζεται ἀπὸ δύο ταινίες κονιάματος, ποὺ ἀπέχουν μεταξύ τους 0.80 μ.

Στὶς παρεῖες τῆς θύρας μεταξύ τῶν Δωματίων 5 καὶ 7 διαμορφώνονται ἀπὸ μικρότερους λίθους δύο παραστάδες πλάτ. 0.40 μ. περίπου καὶ πάχ. 0.23 μ., οἱ ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἐπενδεδυμένες μὲ κονίαμα. Τμήματα τῆς ἐπένδυσης αὐτῆς βρέθηκαν ἀνατολικά καὶ δίπλα στὴ βόρεια παραστάδα. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ τμήματα ἔχει τρεῖς ἐπιφάνειες καὶ διαστάσεις, μέγ. μήκ. 0.58 μ., μέγ. πάχ. 0.06 μ. καὶ πλάτ. 0.38 μ. Τέλος ἡ θύρα μεταξύ τῶν δωματίων 4 καὶ 5 δὲν ἀποκαλύφθηκε πλήρως.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Δωματίου 5 ἀποκαλύφθηκε τὸ ἀνώτερο τμήμα κατακόρυφης ὑποδοχῆς γιὰ ξυλοδεσιά, ποὺ ἔχει μήκ. 0.70 μ., ἂν καὶ φαίνεται ὅτι συνεχίζεται πρὸς τὰ κάτω. Τὸ ἀνώτερο σημεῖο ποὺ σταματᾷ αὐτὴ ἡ ξυλοδεσιά εἶναι ἡ ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου, πάνω στὴν ὁποία ὑπῆρχε πιθανότατα ξύλινη δοκὸς σ' ὁλόκληρο τὸ μήκος του.

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ δαπέδου τοῦ Δωματίου 5, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν. Σὲ βάθος 0.02 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ προπύλου φάνηκαν στὸ δάπεδο τοῦ Δωματίου 5 ἐπτὰ διάχωρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διατηρήθηκαν οἱ ταινίες τοῦ κόκκινου κονιάματος ποὺ τὰ περιέβαλαν, τόσο κατὰ μήκος τῶν τοίχων, ὅσο καὶ ἀνάμεσά τους. Ἡ ταινία τοῦ κονιάματος ποὺ περιτρέχει τοὺς τοίχους ἔχει πλάτ. 0.05 - 0.06 μ. Κάθετα στὸν ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τοῖχο ὑπάρχουν ὀκτὼ ταινίες κονιάματος, πλάτ. 0.06 - 0.08 μ., ποὺ διαιροῦν τὸν χῶρο σὲ ἐπτὰ διάχωρα, περίπου ἰσοπλατῇ. Μόνο τὸ νοτιότερο διάχωρο ἔχει

πλάτ. 0.78 μ., τὸ βορειότατο 1.10 καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ Βορρὰ 0.93 μ., ἐνῶ τὰ ἄλλα τέσσερα 0.83 μ.

Χῶρος 7

Ἀπὸ τὸ 1966 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἓνας εὐρύς χώρος δυτικὰ τοῦ Δωματίου 5, ποὺ εἶχε ὀνομασθεῖ Χῶρος 7, μὲ ἓνα τεράστιο συσσωμάτωμα λίθων, πλίνθων καὶ γυψόλιθου στὴ μέση. Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τρεῖς μικρότερους χώρους, μὲ κιονοστοιχία στὴ μέση σὲ σχῆμα Γ (εἰκ. 1 - 3). Στὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ Γ ὑπῆρχε μία κολόνα, στὴ βορειοανατολικὴ γωνία μία μεγάλῃ γυψολιθικὴ παραστάδα καὶ στὸ βόρειο σκέλος δύο ἢ καὶ περισσότεροι κίονες, τῶν ὁποίων σώθηκαν οἱ λίθινες βάσεις, μπηγμένες μέσα σὲ λίθινη κρηπίδα μὲ καλυμμένα τὰ κετὰ μὲ κονίαμα. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου ὀνομάστηκε Χῶρος 7α καὶ τὸ βόρειο Χῶρος 7β. Τὸ δάπεδο τοῦ τμήματος ποὺ περιλαμβάνει ἡ κιονοστοιχία, ποὺ ὀνομάστηκε Χῶρος 20, ἦταν ἐπιστρωμένο μὲ πολὺ εὐαίσθητο κονίαμα, στὸ ὁποῖο διακρίθηκε κόκκινο, μαῦρο καὶ κίτρινο χρῶμα, ἂν καὶ δὲν ὁλοκληρώθηκε ὁ καθαρισμὸς του. Στὴν ἐπιχωση βρέθηκαν στὸ σημεῖο αὐτὸ πεσμένες σχιστολιθικὲς πλάκες ἀπὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Τὸ δάπεδο τῶν Χώρων 7α καὶ 7β ποὺ περιβάλλουν τὴν κιονοστοιχία ἦταν στρωμένο μὲ κόκκινες κυρίως, ἀλλὰ καὶ μερικὲς μαῦρες σχιστολιθικὲς καὶ μαρμάρινες πλάκες ἀκανόνιστου σχήματος, σὲ καλαίσθητες συνθέσεις, μὲ πλαίσιο ἀπὸ κόκκινο καὶ κίτρινο κονίαμα.

Σημαντικότερα στοιχεῖα ἔδωσε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ συσσωματώματος στὴ μέση καὶ πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες, ποὺ ἂν καὶ πολὺ δυσχερὴς, ἔγινε μὲ ἐξαιρετικὴ δεξιότητι ἀπὸ τοὺς ἔμπειρους τεχνίτες τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τοῖχο σχήματος Γ, ποὺ ἀνῆκε στὸν δεύτερο ὄροφο καὶ κατέπεσε χωρὶς νὰ διαλυθεῖ, μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τῶν ξύλινων κίωνων τοῦ ἰσογείου. Ὁ τοῖχος ἦταν κατασκευασμένος ἀπὸ ὀρθογώνιους πυρόλιθους, μὲ ἐγκάρσιες, ξύλινες δοκοὺς. Ἡ χρῆση πλίνθων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη, γιατί πολλὰ κομμάτια βρέθηκαν πεσμένα στὸν Χῶρο 7. Σώθηκαν ἀκόμη πάνω στὸν τοῖχο καὶ οἱ βάσεις μικρότερων κίωνων τῆς κιονοστοιχίας τοῦ δεύτερου ὀρόφου. Σημειώνεται ὅμως καὶ πάλι ἡ δυσκολία τῆς ἀνασκα-

φῆς λόγω τῆς ἰσχυρότατης πυρκαϊᾶς, πού ἔδινε τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐφιαλτικῆς καταστροφῆς, καθὼς ὅλα τὰ ὑλικά εἶχαν ἀλλοιωθεῖ, ἀκόμη καὶ οἱ κόκκινες πλάκες τῶν δαπέδων εἶχαν γίνει μαύρες.

Ἰσχυρὰ χτισμένοις μὲ ξυλοδεσιεὺς ἦταν καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ Χώρου 7, μὲ μεγάλη θύρα μὲ γυψολιθικὰ παραστάδες, ὅμοιες τῶν ὁποίων βρέθηκαν πεσμένες καὶ ἀπὸ τὸν ἀνώτερο ὄροφο. Οἱ θύρες καὶ οἱ προσβάσεις πού ἀνοίγονται σὲ ὅλες τὶς κατευθύνσεις καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῶν Χώρων 7 καὶ 20 δείχνουν καθαρὰ ὅτι οἱ χώροι αὐτοὶ δὲν προορίστηκαν γιὰ κάποια ἄλλη χρῆση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ καὶ διακίνηση ἀτόμων. Παρόμοια θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ χρῆση τοῦ δεύτερου ὀρόφου, ὅπως σημειώθηκε. Ἔτσι ἐρμηνεύεται καὶ ἡ παντελὴς σχεδὸν ἀπουσία εὐρημάτων, πλὴν ἐλάχιστης κεραμεικῆς, ΥἼΜ Ια καὶ ἀπάλι χρόνων. Μόνο στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 7 καὶ σὲ διαταραγμένη ἐπίχωση βρέθηκαν μερικὲς ἀγνύθες, (πίν. 235γ) πού εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο.

Ἡ περιορισμένη κεραμεικὴ τοῦ στρώματος καταστροφῆς συνίστατο ἀπὸ ὄστρακα κυρίως ἀγγείων μεσαίου μεγέθους. Ἡ λεπτότερη κεραμεικὴ ὅμως περιεῖχε κυρίως ὄστρακα ἐρυθροβαφῶν κυπέλλων μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος ἢ μελαμβαφῶν ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, μὲ δακτυλιόσχημη βάση ἢ διακοσμημένων μὲ ripple καὶ ἀκόμη ἀπὸ τμήματα ἀγγείων μὲ σπεῖρες ἢ ταινίες. Συλλέχθηκαν ἐπίσης τμήματα ἀπὸ βαθμιδωτὰ μελαμβαφῆ κύπελλα καὶ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ τμήματα δίσκων.

Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Δωματίου 7 ὑπῆρξε ἐντονότατη ἡ εἰκόνα τῆς καταστροφῆς τοῦ κτιρίου ἀπὸ σεισμὸ καὶ πυρκαϊά. Ἡ γενικὴ ἐμφάνιση τοῦ χώρου ἦταν ἀσβεστοποιημένοι πωρόλιθοι καὶ ἄλλα ὑλικά δομῆς τηγμένα καὶ συμπαγέστατα στερεοποιημένα, μαζί μὲ νησίδες μαύρου χώματος ἐξαιτίας τῆς διάλυσης καμένου ξύλου, ἰδιαίτερα στὶς παρυφῆς τῶν τοίχων καὶ παραστάδων. Οἱ καμένοι καὶ ἀπολεπιζόμενοι σχιστόλιθοι τῶν δαπέδων τῶν χώρων 7α καὶ 7β, πού θὰ ἀναφερθοῦν πιὸ κάτω δείχνουν ὅτι ἡ πυρκαϊὰ ἦταν ἰδιαίτερα ζωνηρὴ σ' αὐτὰ τὰ δωμάτια. Εἰκόνα τόσο ἐντονης πυρκαϊᾶς εἶχε παρατηρηθεῖ ἄλλωστε καὶ στὸ Δωμάτιο 10 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1965. Ἐξ ἄλλου στὸ Δωμάτιο 7 σ' ὁλόκληρο τὸ πάχος, περίπου 1 μ., τοῦ στρώματος πού ἀφαιρέθηκε, τὸ χῶμα ἦταν κόκκινο-κεραμιδὶ ἢ ρόδωχρωμο, ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πλίνθων

τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων τοῦ ἀνώτερου ὀρόφου, καὶ τῶν ἐπιστρώσεων τῶν τοίχων κάτω ἀπὸ τὸ κονίαμα. Κομμάτια πλίνθων, καθὼς καὶ πῆλινα κομμάτια μὲ ἀποτυπώματα ξύλινων δοκῶν συλλέχθηκαν πάνω στοὺς τοίχους καὶ κοντὰ σὲ παραστάδες.

Ὅπως ἔχει ἤδη σημειωθεῖ τὰ Δωμάτια 7 καὶ 20 εἶχαν ἀνασκαφεῖ κατὰ τὸ 1964 - 5. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὕψος διατήρησης τῶν τοίχων ἡ ἐπίχωση μέχρι τὸ μινωικὸ στρώμα ἦταν περιορισμένη σχετικὰ μὲ τὸ νοτιοδυτικότερο τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς. Στὸ ἀνώτερο στρώμα ποὺ ἀφαιρέθηκε στὴ δεκαετία τοῦ '60, λόγῳ καὶ τῆς φυσικῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Βορρὰ σὲ Νότο, δὲν διαπιστώθηκαν ἐρείπια ἄλλων περιόδων γιατί τὰ πάντα εἶχαν καταστραφεῖ κατὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ χώρου σὲ πρόσφατα χρόνια. Ἔτσι μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς σύγχρονης ἐπίχωσης ἐμφανίσθηκε ἀμέσως στὴν παλαιότερη ἀνασκαφὴ τὸ μινωικὸ στρώμα, πάνω στὸ ὁποῖο τοποθετήθηκε μικρὸ στρώμα καθαροῦ, φερτοῦ χρώματος, γιὰ τὴν προφύλαξή του. Ἡ ἀνασκαφὴ λοιπὸν φέτος ἄρχισε μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κατώτερου, καθαροῦ μινωικοῦ στρώματος σ' ὁλόκληρο τὸν ὅρο 7 καὶ προεκτάθηκε μόνο ἐλαφρὰ στὸν Βορρὰ καὶ στὴ Δύση, κυρίοτατα γιὰ τὴ διευκρίνιση τῶν ὀρίων τοῦ χώρου.

Στὴ βόρεια αὐτὴ προέκταση φέτος, πάνω ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7 καὶ σ' ὁλόκληρο τὸ μήκος τοῦ ἀφαιρέθηκε ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους 0.21 - 0.41 μ., ἀπὸ ὕψος 1.205 μ. - 0.99/0.79 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε κεραμεικὴ διάφορων χρόνων κι ἓνα μολύβδινο σφράγισμα.

Στὴ μικρὴ δυτικὴ προέκταση κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ ὀρίου τῆς ἀνασκαφῆς, δηλαδὴ στὸ ὄριο μὲ τὴν ἰδιοκτησίᾳ Φουντουλάκη ἀνασκάφηκε στρώμα ἀνάμεικτο μὲ σύγχρονα καὶ μινωικὰ εὐρήματα, πάχους 0.75 μ., ἀπὸ ὕψος 0.565 μ. πάνω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7, μέχρι 0.185 μ. κάτω ἀπὸ αὐτόν. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ μπάζωμα μικρῶν λίθων, παρόμοιο τοῦ ὁποίου ἔχει ἐντοπισθεῖ καὶ σὲ ἄλλα σημεία στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Τουρκογειτονιάς¹⁰. Μεταξὺ τῶν λίθων συλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ πλίνθων.

10. Γ. καὶ Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 336.

Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ στρώματος καὶ σ' ὅλο τὸ πάχος του συλλέχθηκαν τμήματα ἀπὸ δώδεκα ἀτρακτοειδεῖς ἀγνύθες (πίν. 235γ) καὶ τμήμα μικρῆς σφαιρικῆς. Βρέθηκαν ἐπίσης ἐδῶ ἀπολέπισμα πυριτολίθου, λεπίδα πυριτολίθου ἀπὸ «βωλόσυρο», δύο τριπτῆρες, ἕνας σφαιρικός καὶ ἕνας βοτσαλόμορφος, κομμάτι πλάκας δαπέδου ἀπὸ κόκκινο φλεβωτὸ μάρμαρο καὶ σύγχρονο χάλκινο λυχνάρι.

Ἔτσι μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος στὴ δυτικὴ καὶ στὴ βόρεια μικρὴ προέκταση τὸ μινωικὸ στρώμα ἦταν ἀμιγῆς σ' ὁλόκληρο τὸν Χώρο 7. Στὴ συνέχεια τῆς ἔκθεσης θὰ σημειωθοῦν πρῶτα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βόρειου τμήματος, στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 7, μετὰ τοῦ βόρειου Χώρου 7β, μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ Χώρου 7α καὶ τέλος τὰ κοινὰ γενικὰ στοιχεῖα τῶν δαπέδων τοῦ Χώρου 7 καὶ τοῦ πεσμένου τοίχου τοῦ ὀρόφου καὶ τῆς κρηπίδας, πού περιβάλλουν τὸν Χώρο 20.

Ἡ ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 καλυπτόταν ἀπὸ πεσμένους λίθους, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν καὶ πλίνθοι. Πεσμένοι λίθοι κάλυπταν ἐπίσης τὴ νότια ὄψη τοῦ ἀνατολικότερου τμήματος τοῦ τοίχου, ἐνῶ στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ δυτικότερου τμήματος ὑπῆρχαν καὶ λίθοι ἀσβεστοποιημένοι ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ συσσωματωμένοι σὲ σκληρὴ μάζα. Ἡ ἴδια εἰκόνα μὲ τοὺς μεσαίου μεγέθους πεσμένους λίθους, ἀνάμεικτους μὲ πλίνθους, ἀπὸ ὕψος 0.90 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου ἐφανίσθηκε καὶ στὸ ἄνοιγμα τῆς βόρειας θύρας τοῦ Δωματίου 7. Στὸ κατώτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ στρώματος βρέθηκαν καὶ ἔχνη καμένου ξύλου. Μεταξὺ τῶν πεσμένων λίθων στὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας συλλέχθηκαν καὶ κομμάτια λίθινης παραστάδας σὲ σχῆμα Π, προερχόμενης ἀπὸ τὸν ἀνώτερο ὄροφο, μήκ. 0.41, πᾶχ. 0.16 καὶ πλάτ. 0.16 μ. καὶ μήκους καλύτερα σωζόμενου σχέλους 0.04 μ. Ἐνδιαφέροντα ἐξάλλου ἦταν ἐπίσης πολλὰ πῆλινα κομμάτια μὲ ἀποτυπώματα ξύλων, πού συλλέχθηκαν κυρίως στὴ νότια ὄψη τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου, ἀλλὰ καὶ γενικότερα κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἐπίστρωση κονιάματος. Κομμάτια λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ κονιάματος, πού συλλέχθηκαν ἀνάμεσα στοὺς λίθους ἀποτελοῦν καὶ πάλι ἐνδειξὴ γιὰ τὴ γραπτὴ διακόσμηση τῶν τοίχων.

Ἡ κεραμεικὴ πού βρέθηκε μεταξὺ τῶν πεσμένων λίθων τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 ἦταν λίγη. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τμῆμα κυπέλλου μὲ δακτυλιόσχημη βάση καὶ μὲ ripple διακόσμηση, τμῆμα χείλους καρποδόχης, ὄστρακο τροπιδωτοῦ ἀγγείου καὶ ἄλλο μελαμβροφοῦς βαθμιδωτοῦ κυπέλλου, καθὼς καὶ πόδι χύτρας. Ἡ ἐμφάνιση μερικῶν ὀστράκων νεώτερων ἀγγείων μὲ ἐφύάλωση δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ πρόσφατο παρελθὸν ὁ χώρος ἦταν δενδροφυτευμένος. Κατὰ μήκος τοῦ βόρειου τοίχου συλλέχθηκαν ἐπίσης τὸ κατώτερο τμῆμα φακοειδοῦς σφραγίδας ἀπὸ πορφυρίτη, κομμάτι κατεργασμένου στεατίτη, μικρὸ χάλκινο νόμισμα, μικρὴ χάλκινη λαβὴ καὶ μικρὸ ἀπολέπισμα ὀφianoῦ. Τέλος στὴ δυτικὴ ἀπόληξη τῆς κατασκευῆς τῶν μικρῶν λίθων πάνω στὸν βόρειο τοῖχο, πού θὰ ἀναφερθεῖ ἀμέσως, συλλέχθηκαν δυὸ ἀτρακτοειδεῖς ἀγνύθες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία ἀκέραια.

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7 ὑπάρχει μεγάλη θύρα. Τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ τοίχου ἔχει μῆκ. 3.90 μ., πλάτ. 0.75 μ. καὶ ὕψ. 2 μ. περίπου καὶ τὸ δυτικὸ μῆκ. 5.20 μ., πλάτ. 0.66 μ. καὶ ὕψ. 1 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου βρίσκεται 1.04 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ προπύλου κι εἶναι αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο πού χρησιμοποιήθηκε ὡς σημεῖο μέτρησης βαθῶν. Γενικὰ ὁ βόρειος τοῖχος εἶναι ἄριστης τοιχοδομίας, κατασκευασμένος ἀπὸ καλὰ λαξευμένους παρόλιθους καὶ ἐπιχρισμένους στὴ βόρεια καὶ νότια ὄψη μὲ κονίαμα πάχους 0.045 - 0.05 μ. Ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου εἶναι χτισμένη μὲ λίθους μεσαίου μεγέθους. Στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου καὶ στὸ βόρειο μισό του ἀναφάνηκε μιὰ κατασκευὴ ἀπὸ μικροῦς λίθους, πλάτ. 0.40 μ., πάχ. 0.10 καὶ μῆκ. 4.10 μ. Ἐγκάρσια στὴν κατασκευὴ αὐτὴ ὑπάρχουν δυὸ ὑποδοχὲς πλάτ. 0.20 μ., πού ἀπέχουν μεταξύ τους 1.50 μ. Ἡ ἀνατολικὴ ὑποδοχὴ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν παρεῖά τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου 1.05 μ. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῶν μικρῶν λίθων καὶ στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῶν λαξευμένων παρολίων ὑπάρχουν δυὸ μικρὲς τετράγωνες λαξευμένες βαθύνσεις, διαστάσεων 0.03×0.03 ἡ ἀνατολικὴ μὲ βάθος 0.05 μ. καὶ ἡ δυτικὴ 0.03×0.04 καὶ βάθος 0.04 μ., οἱ ὁποῖες ἀπέχουν μεταξύ τους 1.60 μ. Ἡ ἀνατολικὴ βάθυνση ἀπέχει 0.30 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν ὄψη

τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου. Ἡ ὅλη κατασκευή, ὅπως ἐξάλλου ὑποδεικνύει καὶ τὸ καμένο ξύλο ποὺ βρέθηκε πάνω στὸν βόρειο τοῖχο, κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ βάθυνση καὶ στὴν παρυφὴ του, χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν τοποθέτηση, ὑποδοχὴ καὶ στερέωση ξυλοδεσιᾶς.

Ἡ βόρεια θύρα τοῦ Δωματίου 7 ἔχει πλάτ. 1.97 μ. Ἡ ἀνατολικὴ παρεὶα τῆς θύρας ἀπέχει 2.43 μ. ἀπὸ τὸ μέσον τῆς βόρειας παραστάδας τῆς θύρας μεταξύ τῶν Δωματίων 5 καὶ 7. Σὲ βάθος 1.13 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου κατὰ μῆκος τῶν παρεϊῶν τῆς θύρας ἀποκαλύφθηκαν οἱ ἀνώτερες ἐπιφάνειες πωρολίθων, οἱ ὁποῖοι προχωροῦν καὶ κάτω ἀπὸ τὶς παραστάδες. Τὸ πλάτος τῶν πωρολίθων εἶναι ἄνισο καὶ κυμαίνεται μεταξύ 0.37 - 0.49 μ. γιὰ τὸν ἀνατολικὸ καὶ 0.44 - 0.55 μ. γιὰ τὸν δυτικὸ. Μὲ τοὺς πωρολίθους αὐτοὺς τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας περιορίζεται στὸ κατώτερο τμήμα σχεδὸν στὸ μισό.

Καὶ στὰ δύο σκέλη τοῦ Χώρου 7, τόσο στὸν Χῶρο 7α, ὅσο καὶ στὸν Χῶρο 7β ἡ ἐπίχωση μέχρι τὸ δάπεδο εἶχε πάχος περίπου 1 μ. Διαφοροποιήσεις στὸ χρῶμα τοῦ χώματος ὀφείλονταν στὰ διάφορα διαλυμένα δομικὰ ὑλικά, μετὰ τὴν πυρκαϊὰ καὶ κατακρήμνιση τοῦ κτιρίου. Στρωματογραφικὲς διαφοροποιήσεις δὲν ὑπῆρξαν. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ χώρου καὶ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα ἦταν ἐλάχιστα καὶ μαζὶ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῶν χώρων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ ὑποδηλώνουν ὅτι οἱ χώροι αὐτοὶ ἦταν διάδρομοι, γι' αὐτὸ κι ἦταν ἀνύπαρκτα τὰ κινητὰ εὐρήματα. Στὴν ἔκθεση ποὺ ἀκολουθεῖ περιγράφεται πρῶτα ὁ Χῶρος 7β καὶ στὴ συνέχεια ὁ Χῶρος 7α, ἀρχικὰ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ μετὰ τὸ δυτικὸ.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ Χώρου 7β εἶχε πάχος 0.815 μ. ἀπὸ βάθος 0.185 - 1 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου, καὶ παρουσίαζε τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ τὴν ἐπίχωση τοῦ Χώρου 7α. Τὸ χῶμα ἦταν κόκκινο-κεραμιδιᾶ ἀπὸ τὴ διάλυση πλίνθων προερχόμενων ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο. Κοντὰ στὸν πεσμένο τοῖχο ἐμφανίσθηκαν μερικοὶ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι καὶ κάτω ἀπὸ αὐτοὺς στὴ βόρεια ὄψη του, ζώνη καμένου χώματος. Ἀπὸ βάθος 0.61 μ. περίπου καὶ κάτω, στὴν παρυφὴ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου, φάνηκε καμένο καὶ κονιορτοποιημένο ξύλο. Σὲ βάθος 0.50 μ. περίπου, μετὰξὺ τῆς βάσης τοῦ γωνιακοῦ πεσσοῦ, τοῦ πεσμένου σὲ σχῆμα Γ τοίχου καὶ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7,

ἐμφανίσθηκε σειρὰ πεσμένων λίθων, οἱ ὅποιοι σχετίζονται μὲ τὸν πεσμένο αὐτὸ τοῖχο. Μέχρι τὸ βάθος τῶν 0.90 μ. τὸ χῶμα μεταξὺ τῶν λίθων ἦταν κόκκινο-κεραμιδί, ἐνῶ μέχρι τὸ πλακόστρωτο ἦταν μαῦρο ἐξαιτίας τῆς διάλυσης καμένου ξύλου. Ἡ ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε σ' ὁλόκληρο τὸν Χώρο 7β καὶ σὲ βάθος 0.90 - 1 μ. Στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ στρώματος, πρὶν τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο ἐξαιτίας τοῦ διαλυμένου καμένου ξύλου, μὲ κομμάτια κούσκουρα καὶ λεπίδας καὶ ἀπολεπίσματα σχιστολίθων.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Χώρου 7β ἦταν λίγη, ἴδια μ' αὐτὴ τοῦ Χώρου 7α. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τμήμα χεῖλους χύτρας μὲ γλωσσοειδὴ λαβή, τμήματα μελαμβαφῶν κυπέλλων καὶ τμήμα ἀγγείου μὲ ripple διακόσμηση καὶ ἄλλου μὲ καλαμοειδῆ, ἀπὸ τὸν ὦμο σφαιρικοῦ κλειστοῦ ἀγγείου. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ χώρου ἀναφέρονται δυὸ ἀπολεπίσματα ὀφianoῦ, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 0.185 - 0.31 μ. Συλλέχθηκαν ἐπίσης κομμάτια κονιάματος μὲ λευκό, γαλάζιο καὶ ἐρυθρὸ χρῶμα. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει διαδοχικὰ λευκὴ, γαλάζια καὶ μαῦρη ταινία.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 7α τὸ ἀνώτερο σημεῖο τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀνασκάφηκε φέτος βρισκόταν 0.105 μ. πάνω ἀπὸ τὴ σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου. Σὲ βάθος 0.215 μ., ποὺ ἡ ἐπίχωση ἔγινε ἐνιαία, συλλέχθηκαν κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο κομμάτια πλίνθων. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ βάθος καὶ μέχρι τὴν ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου τὸ χῶμα ἦταν κόκκινο-κεραμιδί καὶ ἐντελῶς καθαρὸ, πιθανότατα γιὰτὶ προῆλθε ἀπὸ διαλυμένες πλίνθους τῶν χωρισμάτων τοῦ ὀρόφου. Σὲ βάθος 0.31 μ. περίπου, μπροστὰ στὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας μεταξὺ τῶν Δωματίων 5 καὶ 7, ἐμφανίσθηκαν ἀσβεστοποιημένοι λίθοι, χαλαροί, ὅπως αὐτοὶ ποὺ ὑπῆρχαν καὶ στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Δωματίου 5. Στὸ ἴδιο βάθος περίπου καὶ σὲ ἀπόσταση 0.60 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Δωματίου 7 καὶ 1.20 μ. ἀπὸ τὴ νότια παραστάδα τῆς θύρας, μεταξὺ τῶν Δωματίων 5 καὶ 7 φάνηκε νησίδα ἀπὸ καμένο ξύλο, διαλυμένο στὸ χῶμα. Ἡ νησίδα αὐτὴ παρακολουθήθηκε ὅμως σ' ὁλόκληρο τὸ πᾶχος τῆς ἐπίχωσης καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερο βάθος ἀπλωνόταν, καὶ τὸ καμένο ξύλο ἦταν καλύτερα διατηρημένο, γι' αὐτὸ καὶ συλλέχθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια του. Καμένο καὶ κονιορτοποιημένο ξύλο παρατηρήθηκε ἐπίσης κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου καὶ

κυρίως στὸ ἄνοιγμα τῆς βόρειας θύρας τοῦ δωματίου, σὲ στρώμα πάχους 1.13 μ. Τὸ ἴδιο συνεχίστηκε χαμηλότερα, στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ στρώματος τῶν πεσμένων λίθων καὶ στὸ κέντρο περίπου τοῦ ἀνοίγματος ἀνάμεσα στὶς διαλυμένες πλίνθους. Ἀπὸ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου καταλάμβανε ὁλόκληρο τὸ ἄνοιγμα τῆς βόρειας θύρας. Ἀπὸ βάθος 0.67 μ. καὶ μέχρι τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πωρολίθου κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς παρειάς τῆς θύρας τὸ καμένο ξύλο ἦταν ιδιαίτερα ἐντονο σὲ μιὰ ζώνη πλάτ. 0.30 μ. Σημειώνεται ιδιαίτερα ὅτι οἱ νησίδες μὲ τὸ καμένο ξύλο περιβάλλονταν ἀπὸ καστανοκόκκινο χῶμα.

Στὸ στρώμα τῶν διαλυμένων πλίνθων βρίσκονταν σποραδικὰ ἀπολείσματα σχιστολίθων καὶ λίθοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κατεργασμένοι, ὅπως πλακοειδῆς λίθος πάχ. 0.045 μ., ποὺ βρέθηκε στὸ ἄνοιγμα τῆς βόρειας θύρας τοῦ Δωματίου 7 καὶ σὲ βάθος 0.40 - 0.60 μ.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 7α, ἀπὸ βάθος 0.55 μ. φάνηκε νησίδα κουσκουροχρώματος, ποὺ μέχρι τὴν ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου ἐπεκτάθηκε σ' ὁλόκληρο τὸ νότιο τμήμα. Ἡ παρουσία τοῦ κουσκουροχρώματος στὸν ὥρο αὐτὸ συνδέεται πιθανότατα μὲ τὸ τεχνητὸ μπάζωμα μὲ κουσκουρόχωμα στὸ Δωμάτιο 6, ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ πρὶ κατῶ. Ἀνάμεσα στὸ κουσκουρόχωμα ὑπῆρχαν καὶ λίθοι μεσαίου μεγέθους καὶ ἀρκετὰ μικρὰ κομμάτια καμένης λεπίδας. Συλλέχθηκαν ἐπίσης πολλὰ κομμάτια κονιόματος λευκοῦ, ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου χρώματος. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει δυὸ ἐπιφάνειες, ποὺ σχηματίζουν ἀκμή.

Ἡ κεραμικὴ τῆς ἐπίχωσης ποὺ περιγράφηκε πρὶ πάνω ἦταν ἐλάχιστη καὶ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα μεσαίου μεγέθους καὶ μικρά. Βρέθηκε ἓνα μόνο ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τμήματα ἀπὸ χεῖλη χυτῶν μὲ γλωσσοειδεῖς λαβὲς καὶ ἄλλα ἀπὸ πόδια, ὄστρακα ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ἄλλων βαθμιδωτῶν μελαμβαφῶν κι ἄλλων μὲ δακτυλιόσχημη βάση κι ἀκόμη ὄστρακα μὲ girple διακόσμηση, ταινίες καὶ σπεῖρες καὶ κομμάτια λίθων μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ χώρου ἀναφέρονται λεπίδα πυριτολίθου, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 0.21 - 0.315 μ., λεπίδα ὀφιανοῦ τριγωνικῆς διατομῆς, πυρήνας καὶ ἀπολέπισμα ὀφιανοῦ, ποὺ βρέθηκαν σὲ βάθος 0.385 - 0.55 μ., ἄλλο μικρὸ ἀπολέπισμα ὀφιανοῦ, ποὺ βρέθηκε σὲ βά-

θος 0.61 - 0.86 μ. καὶ κομμάτια λευκοῦ κατεργασμένου μαρμάρου μὲ δύο ἐπιφάνειες τεμνόμενες σὲ ὀξεία γωνία, πού βρέθηκε σὲ βάθος 0.86 - 0.99 μ.

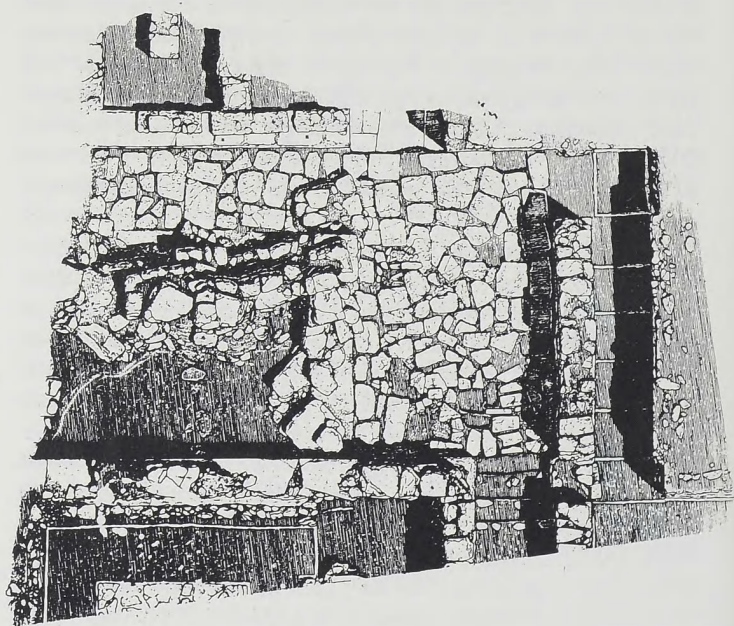
Τὸ δυτικότερο τμήμα τοῦ Χώρου 7α καταλάμβαναν λίθοι ὅλων τῶν μεγεθῶν, προερχόμενοι ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ πεσμένου τοίχου, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀβεστοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν πυρκαϊά καὶ στὴ συνέχεια ἀπετέλεσαν συμπαγὴ καὶ σκληρότατη μάζα. Ἀνατολικά τῶν ἀβεστοποιημένων λίθων τὸ χῶμα σ' ὁλόκληρο τὸ πάχος τῆς ἐπίχωσης, 1 μ. περίπου, ἦταν ροδόχρωμο, σκληρὸ ἢ χαλαρὸ κατὰ νησίδες. Ὁ ἀνοιχτότερος χρωματισμὸς προῆλθε πιθανότατα ἀπὸ τὴ διαλυμένη συνδετικὴ ὕλη τῶν τοίχων πού κατέπεσαν, τὸ κουρασάνι. Σὲ βάθος 0.72 - 0.99 μ. τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ στρώματος εἶχε χῶμα σὲ χρῶμα κόκκινο-κεραμιδί, ἐξαιρετικὰ σκληρό.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ χώρου ἦταν ἐλάχιστη καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα βρέθηκαν συσσωματωμένα μέσα στὰ συμπαγὴ ἀβεστοποιημένα ὑλικά. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τμήματα ἀπὸ μελαμβραφὴ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κύπελλα, τμήμα ἀγγείου μὲ διακόσμηση μελανῶν ταινιῶν καὶ κύκλων, καθὼς καὶ πόδι χύτρας. Ἡ κεραμεικὴ αὕτη δὲν ἀποκλείεται νὰ χρονολογεῖ καὶ τὸ χτίσιμο τοῦ πεσμένου τοίχου. Συλλέχθηκαν ἐπίσης ἐλάχιστα κομμάτια λευκοῦ κονιάματος.

Οἱ χώροι 7α καὶ 7β εἶναι συνεχεῖς καὶ ἔχουν δάπεδο ἀπὸ σχιστολιθικές κυρίως πλάκες καὶ μερικὲς μαρμάρινες (εἰκ. 8), στοὺς ἄρμους τῶν ὁποίων ὑπάρχει κονίαμα. Τὸ δάπεδο τοῦ Χώρου 7α εἶναι ἰδιαίτερα κατεστραμμένο, ἀντίθετα μὲ αὐτὸ τοῦ Χώρου 7β, τοῦ ὁποῖου ἡ διατήρηση εἶναι καλὴ. Τὸ δάπεδο καὶ τῶν δύο χώρων ἀποτελέσθηκε ἀπὸ 13 μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες ὀρθογώνιου ἢ ἀκανόνιστου σχήματος. Ἡ μικρότερη ἀπὸ αὐτὲς ἔχει μῆκ. 0.24 μ. καὶ πλάτ. 0.16 μ., ἐνῶ μία ἀπὸ τίς μεγαλύτερες ἔχει μῆκ. 0.78 μ. καὶ πλάτ. 0.60 μ. Στὴν πλειονότητά τους οἱ πλάκες εἶναι ἐρυθρές, μερικὲς ὅμως εἶναι βαθύχρωμες. Στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 7α ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης 12 πλάκες ἀπὸ μαῦρο μάρμαρο μὲ λευκὲς φλεβώσεις καὶ 1 κόκκινη. Οἱ ἄρμοι μεταξὺ ὅλων τῶν πλακῶν ἔχουν μέσο πλάτος 0.05 - 0.10 μ. καὶ γεμίσθηκαν μὲ κονίαμα ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου χρώματος. Μεταξὺ τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν τοίχων ὑπάρχει ἐπίσης ταινία κονιάματος πλάτ. 0.06

μ. Ἡ διατήρηση τοῦ δαπέδου εἶναι ἀρκετὰ καλὴ συνολικά. Μόνο στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 7α τὸ δάπεδο εἶναι πολὺ κατεστραμμένο ἐξαιτίας τῆς πτώσης τῶν λίθων ἀπὸ τὸ ἀνώτερο μέρος τοῦ πεσμένου τοίχου καὶ τῆς ἰδιαίτερα ἔντονης πυρκαϊᾶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Εἰκ. 8. Τουρκογειτονιά. Χώρος 7. Πλάκες δαπέδου.

Δὲν μένει παρὰ νὰ ἀναφερθοῦν μερικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν πεσμένο τοῖχο σχήματος Γ (εἰκ. 11), ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ἐξαιρετικὰ δυσχερὴς, ἡ ἄριστη ὅμως διατήρησή του ἔδωσε ἐξαιρετικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνωδομή, ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ χρησιμεύσουν καὶ σὲ μελλοντικὴ ἀναστήλωσή του. Κάτω ἀπὸ τὰ σκέλη τοῦ τοίχου αὐτοῦ, τὸ βόρειο καὶ

τὸ ἀνατολικό, ἀποκαλύφθηκε στὴ θέση της, σὲ βάθος 1 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7, καὶ 1.575 μ. ἀπὸ τὸ ἀνώτερο σωζόμενο σημεῖο τοῦ πεσμένου τοίχου, καὶ σὲ ὕψος 0.04 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ προπύλου, λίθινη κρηπίδα. Πάνω στὴν κρηπίδα πατοῦν, ὅπως ἀποκαλύφθηκε στὴν ἀνασκαφὴ, μία βάση κολόνας στὸ ἀνατολικὸ σκέλος καὶ δύο στὸ βόρειο (εἶκ. 2). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι σχιστολιθικὲς πλάκες βρέθηκαν καὶ κάτω ἀπὸ τὸν πεσμένο τοῖχο, ποὺ ἀναμφίβολα προέρχονται ἀπὸ κατακρήμνιση δαπέδου τοῦ ὁρόφου.

Ὅπως σημειώθηκε ὁ πεσμένος ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῖχος ἔχει σχῆμα Γ, μὲ βόρειο καὶ ἀνατολικὸ σκέλος. Στὴ γωνία ποὺ σχηματίζουν τὰ δύο σκέλη ὑπάρχει μεγάλος λίθος, μήκ. 0.89, πλάτ. 0.84 καὶ πάχ. 0.30 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ βάση πεσσού. Ἔχει ἐπίσης σχῆμα Γ καὶ παρακολουθεῖ τὴ γωνία τοῦ πεσμένου τοίχου. Πάνω σ' αὐτὸν πατάει κομμάτι γυψόλιθου, ἐπίσης σχήματος Γ, ὕψ. 0.31 μ., μήκ. βόρειου σκέλους 0.77 μ. καὶ ἀνατολικοῦ σκέλους 0.63 μ., μετακινημένο ἐλαφρὰ ἀπὸ τὴ θέση του ἐξαιτίας τῆς πτώσης. Ἡ ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ πεσμένου τοίχου στὸ βόρειο σκέλος βρίσκεται 0.75 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Ὁ μεγαλύτερος ὁρατὸς λίθος τοῦ πεσμένου τοίχου ἔχει μήκ. 1 μ., πλάτ. 0.70 μ. καὶ πάχ. 0.30 μ. Ἀμέσως πρὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ πεσμένου τοίχου φαίνεται σειρὰ πλακοειδῶν λίθων πάχ. 0.17 - 0.20 μ., ποὺ παρουσιάζει κλίση ἀπὸ Δυσμὰς πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἴσως ἀποτελεῖ ἐπιστύλιο. Οἱ δομικοὶ λίθοι τοῦ βόρειου σκέλους εἶναι πεσμένοι μὲ φορὰ ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἐνῶ αὐτοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους μὲ φορὰ ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Οἱ λίθοι τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ τοίχου αὐτοῦ βρέθηκαν πεσμένοι στὸν Χῶρο 20 καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἀφαιρέθηκαν, ἀφοῦ σχεδιάσθηκαν καὶ ἀριθμήθηκαν, γιὰ νὰ διερευνηθεῖ τὸ δάπεδο μὲ τὸ κονίαμα.

Στὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ πεσμένου τοίχου οἱ δομικοὶ λίθοι ἀποκαλύφθηκαν μετὰ τὴν ἀφαίρεση ἐπικάλυψης συμπαγῶν καὶ σκληρότατων ἀσβεστοποιημένων ὑλικῶν, ἐξαιτίας τῆς ἰσχυρῆς πυρκαϊᾶς, ποὺ κατέστρεψε τὸν χώρο. Μεταξὺ τῶν λίθων αὐτῶν φάνηκαν καὶ δύο ἀκανόνιστοι κυκλικοὶ λίθοι, ἀδρῆς κατεργασίας, οἱ ὁποῖοι προέρχονται πιθανό-

τατα ἀπὸ βάσεις κίωνων τοῦ ὀρόφου. Ὁ βορειότερος ἀπὸ αὐτοὺς βρίσκεται σὲ βάθος 0.27 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 καὶ ἔχει μέγ. διάμ. 0.24 μ. καὶ μέγ. πάχ. 0.10 μ. καὶ ὁ νοτιότερος σὲ βάθος 0.41 μ. καὶ ἔχει μέγ. διάμ. 0.30 μ. καὶ μέγ. πάχ. 0.09 μ.

Ἡ κρηπίδα τοῦ ἰσογείου ποὺ ἐμφανίσθηκε κάτω ἀπὸ τὸν πεσμένο τοῖχο ἀποκαλύφθηκε μόνο ἐν μέρει, κυρίως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ βόρεια καὶ ἀνατολικὴ παρυφὴ τῆς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πωρολιθικὲς πλάκες, ποὺ βρίσκονται σὲ βάθος 0.96 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τῆς ἀπέχει 4 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 7α καὶ τὸ βόρειο σκέλος 1.60 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7. Ἐν μέρει ἐπίσης ἀποκαλύφθηκαν καὶ οἱ λίθινες βάσεις τῶν κίωνων, ποὺ ἐπικαλύπτονταν μὲ κονίαμα. Καλύτερα ἀποκαλύφθηκε ἡ βάση ποὺ βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ σκέλος καὶ ἡ ὁποία ἀπέχει 1.93 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου. Ἐχει διάμ. γύρω στὰ 0.50 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα, τὸ κεντρικόν, πάνω στὸ ὁποῖο ἐδραζόταν ὁ ξύλινος κίονας, διαμ. 0.27 μ. καὶ τὸ περιβάλλον αὐτὸ καμπύλο τελεῖωμα. Οἱ βάσεις τῶν κίωνων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸ βόρειο σκέλος τῆς κρηπίδας κατὰ μικρὸ τμῆμα τους, εἶναι προφανῶς τῆς ἴδιας κατασκευῆς καὶ ἀπέχουν μεταξύ τους γύρω στὰ 2.10 μ.

Χῶρος 20

Ὁ Χῶρος 20 ἀποτελεῖ συνέχεια πρὸς Νότο καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τῶν Χώρων 7β καὶ 7α ἀντίστοιχα (εἰκ. 1-3) καὶ ὀρίζεται βόρεια καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν κρηπίδα, πάνω στὴν ὁποία πατοῦν οἱ βάσεις τῶν κίωνων. Ἀκριβῶς πάνω στὴν κρηπίδα εἶναι πεσμένος ὁ τοίχος τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου, ὁ ὁποῖος ὑποβασταζόταν ἀπὸ τοὺς κίονες καὶ γωνιαῖο πεσσό. Τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 20 δὲν εἶναι σαφές. Ἡ ἐπίχωση τοῦ Χώρου 20 εἶχε πάχος γύρω στὰ 0.87 μ. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου ἦταν γεμάτο ἀπὸ τοὺς λίθους τοὺς προερχόμενους ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ πεσμένου τοίχου. Ἀπὸ τοὺς λίθους αὐτοὺς ἀρκετοὶ παρέμειναν στὴ θέση τους,

διότι ἀντιστηρίζουν τὸν πεσμένο τοῖχο, ποὺ δὲν μετακινήθηκε¹¹.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν μεγάλων λίθων τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου, σὲ βάθος 0.25 μ. στὸ ἀνώτερο σημεῖο δυτικὰ καὶ 0.57 μ. στὸ κατώτερο σημεῖο ἀνατολικά, φάνηκε πλῆθος σχιστολιθικῶν πλακῶν, προερχόμενων ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου. Κάτω ἀπὸ τοὺς σχιστόλιθους καὶ μέχρι τὴν ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου ἐφανίσθησαν καὶ ἄλλοι μεγάλοι λίθοι, καθὼς καὶ μικρότεροι, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους σώζουν κατεργασμένες ἐπιφάνειες.

Ἰδιαίτερη ἐντύπωση προκάλεσε ὁ ἐξαιρετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς σχιστολίθων ἐρυθροῦ καὶ γαλάζιου χρώματος, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κάτω ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Δωματίου 20. Ἐντονότατη ἦταν ἡ παρουσία τους ἀπὸ βάθος 0.24 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7, μέχρι βάθος 0.57 μ. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς σχιστολίθους κάτω ἀπὸ τοὺς δομικοὺς λίθους τοῦ πεσμένου τοίχου καθιστοῦν ἀναμφίβολο ὅτι οἱ σχιστόλιθοι προέρχονται ἀπὸ τὸ κατακρημνισμένο δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Ὁ μέσος σὲ μέγεθος ἀπὸ τοὺς σχιστόλιθους ποὺ βρέθηκαν ἔχει μῆκ. 0.42 μ., πλάτ. 0.38 μ. καὶ πάχ. 0.06 μ. Μεταξὺ ἐπίσης τῶν σχιστολίθων ποὺ φάνηκαν στὴ νότια παρειὰ τοῦ πεσμένου τοίχου καὶ σὲ βάθος 0.40 μ. περίπου ἀπὸ τὸ ἀνώτερο σημεῖο τοῦ ὑπάρχει ὀρθογώνια πλάκα, ποὺ φαίνεται ἀκέραια, διαστάσεων $0.35 \times 0.23 \times 0.05$ μ.

Σὲ βάθος 0.92 μ. στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Δωματίου 20 καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς μεγάλους λίθους τὸ χῶμα ἦταν καστανὸ ἢ κόκκινο, σὲ ἐναλασσόμενες κηλίδες καὶ σὲ μερικὰ σημεία μαῦρο, ἐξαιτίας τοῦ διαλυμένου, καμένου ξύλου. Ὑπῆρχαν ἐπίσης μερικοὶ λίθοι μικροῦ μεγέθους καὶ ἀπολεπίσματα σχιστολιθικῶν πλακῶν. Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία ποὺ σχηματίζει ὁ πεσμένος τοῖχος τὸ χῶμα ἦταν κιτρινωπὸ καὶ λεπτόκοκκο, ἀπὸ τὴν κονιορτοποίηση τῶν λίθων ἀπὸ τὴν πυρκαϊά.

Σὲ βάθος 0.24 - 0.42 μ. στὴ βόρεια ὄψη τοῦ πεσμένου τοίχου φάνηκε νησίδα ἀπὸ ἀσβεστοποιημένους λίθους καὶ ἄλλα δομικὰ ὑλικά, ἰδιαίτερα

11. Οἱ μεγάλοι πεσμένοι λίθοι ποὺ ἀφαιρέθηκαν ταξινομήθηκαν σὲ ὁμάδες ἀνάλογα μὲ τὴν πιθανὴ προέλευσή τους.

συμπαγή καὶ σκληρά. Στὸ ἴδιο βάθος ἐπίσης συλλέχθηκε λίθος μὲ τρεῖς κατεργασμένες ἐπιφάνειες, τοῦ ὁποίου οἱ ἀκμὲς εἶναι κοίλες.

Ἡ κεραμικὴ τοῦ Χώρου 20 εἶναι λίγη καὶ μάλιστα μετὰ τὸ βάθος τῶν 0.90 μ. περίπου ἐλάχιστη. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν κυρίως σὲ κύπελλα μελαμβαφῇ μὲ δακτυλιόσχημη βάση, βρέθηκαν ὅμως καὶ τμήματα ἀπὸ ἔξω νεύοντα χεῖλη ἐρυθροβαφῶν κυπέλλων καὶ τμήμα χείλους μελαμβαφοῦς ἀγγείου μεσαίου μεγέθους. Ἀλλὰ εὐρήματα τοῦ χώρου ὑπῆρξαν τρία κομμάτια λευκοῦ κονιάματος μὲ μιὰ ὀριζόντια καὶ μιὰ κάθετη ἐπιφάνεια, κομμάτι λευκοῦ κονιάματος μὲ τρεῖς ἐπιφάνειες καὶ πυρήνα ἀπὸ πηλό, ἴσως ἀπὸ τράπεζα προσφορῶν καὶ πολλὰ κομμάτια λευκοῦ κονιάματος, μερικὰ καμπύλα μὲ πῆλινο πυρήνα, πιθανότατα ἀπὸ κέρας καθιέρωσης. Ἀναφέρονται ἐπίσης δυὸ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ, δυὸ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, πού βρέθηκαν σὲ βάθος 0.12 - 0.24 καὶ 0.73 - 0.92 μ., τμήμα ἐπιμήκους τριπτήρα καὶ τμήμα τριβείου, πού βρέθηκε σὲ βάθος 0.12 - 0.24 μ. καὶ πῆλινο ἀντικείμενο μὲ διαμπερὴ τρύπα.

Στὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Δωματίου 20 ἡ κατάσταση δὲν εἶναι σαφής. Ἀμέσως βόρεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 10 ἐμφανίσθηκε σειρὰ λίθων, οἱ ὁποῖοι ἴσως ἀποτελοῦν τὴν πρὸς Βορρὰ συνέχειά του, ἀν καὶ παρουσιάζουν κλίση πρὸς Ἀνατολάς. Ἡ περαιτέρω διερεύνηση τοῦ χώρου πρὸς Δυσμὰς εἶναι ἀδύνατη πρὸς τὸ παρόν, λόγῳ τῆς γειτνίασης μὲ τὴν ἰδιοκτησία Φουντουλάκη.

Τὸ δάπεδο τοῦ Δωματίου 20 καλύπτεται, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀπὸ στρώση κονιάματος, πού δὲν ἀποκαλύφθηκε ἐντελῶς, λόγῳ ἀδυναμίας μετακίνησης τοῦ πεσμένου τοίχου. Ἡ μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθεῖσα ἐπιφάνειά του εἶναι περίπου 5.60 τετραγωνικὰ μέτρα. Τὰ χρώματα πού διακρίνονται εἶναι λευκό, ἐρυθρὸ καὶ κίτρινο. Τὸ μαῦρο πού ἐμφανίζεται σὲ μερικὰ σημεῖα εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῆς φωτιάς. Ἡ σύνθεση τῶν χρωμάτων δὲν εἶναι σαφής πρὶν τὸν πλήρη καθαρισμὸ τοῦ δαπέδου. Μεταξὺ τοῦ δαπέδου καὶ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ χώρου ἐμφανίσθηκε ταινία ἐρυθροῦ κονιάματος, ἔνδειξη ὅτι τὸ δάπεδο περικλειόταν ἀπὸ πλαίσιο.

Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 20 ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος 0.96 μ., ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 7 τὸ κρηπίδωμα τοῦ τοίχου, πλάτους 0.045 μ., τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος

του καὶ ἐξέχει ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ παρυφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς κρηπίδας μὲ τὶς βάσεις τῶν κιόνων περὶ τὰ 0.24 μ., ὅπου καὶ διακόπτεται. Τὸ κρηπίδωμα αὐτὸ εἶναι ἀποκρουσμένο σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Στὴν ἀνατολικὴ ἀπόληξή του εἶναι ὁρατὰ ἔχνη κατεργασίας μὲ πρίονι.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 20 καὶ πάνω ἀπὸ τὸν δεῦτερο δόμο ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης σὲ καθαρισμό ἐγκάρσια ὡς πρὸς τὸν τοῖχο ὑποδοχὴ γιὰ τὴ στερέωση ξύλινης δοκοῦ.

Δωμάτιο 6

Ἀναμφίβολα ὡς κύρια κλίμακα ἀνόδου στὸν δεῦτερο ὄροφο χρησίμευσαν οἱ Χῶροι 6, 8 καὶ 9 (εἰκ. 1-3). Ἡ πρόσβαση ἀπὸ τὸν Χῶρο 7 γινόταν μὲ θύρα, τῆς ὁποίας σώθηκαν οἱ γυψολιθικὲς βάσεις, πάνω στὶς ὁποῖες πατοῦσαν οἱ ξύλινες παραστάδες. Ὁ Χῶρος 6 ἦταν μπαζωμένος μὲ κουσκουρόχωμα, μὲ κλίση πρὸς Βορρὰ καὶ σχημάτιζε χαμηλὰ σκαλοπάτια, καλυμμένα ἀρχικὰ μὲ λεπτὲς πλάκες σχιστολίθου καὶ νοτιότερα μὲ μεγαλύτερες, πού πατοῦσαν σὲ ὑποδοχὲς στὸν ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τοῖχο. Στὸ κατώτερο τμήμα τῆς σκάλας σώθηκαν τεμάχια ταινιῶν ἀπὸ κονίαμα, πού παρακολουθοῦσαν τὰ σκαλοπάτια. Ἡ σκάλα θὰ σχημάτιζε εὐρὺ πλατύσκαλο πάνω ἀπὸ τὸν Χῶρο 8 καὶ θὰ ἔστριβε βόρεια, πάνω ἀπὸ τὸν Χῶρο 9, πού ἔχει τὸ ἴδιο πλάτος μὲ τὸν Χῶρο 6, ὅπως ἀποδίδεται σχεδιαστικὰ στὶς διάφορες φάσεις τῆς κατασκευῆς (εἰκ. 9-10) ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς Ρ. Οἰκονομάκη.

Τὸ Δωμάτιο 6 βρίσκεται βορειοδυτικὰ τοῦ προτύλου καὶ νότια τοῦ Χώρου 7α καὶ ἐπικοινωνεῖ μ' αὐτὸν μέσω θύρας, ἡ ὁποία στὸ κατώτερο τμήμα της ὀρίζεται ἀπὸ δύο γυψολιθικὲς βάσεις παραστάδων. Ἡ δυτικὴ εἶναι αὐτὴ πού περιβάλλει τὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ Δωματίου 10 καὶ ἡ ἀνατολικὴ αὐτὴ πού ὀρίζει ἀπὸ Δυσμὰς τὴ θύρα μεταξὺ τῶν Δωματίων 3 καὶ 5. Στὴν ἀνατολικὴ βάση καὶ σ' ὁλόκληρο τὸ πάχος της ὑπάρχουν ἡμικυκλικὲς ὑποδοχὲς γιὰ ξύλινες δοκοὺς παρόμοιες μ' αὐτὲς τῆς δυτικῆς ἀπόληξης τοῦ γυψολίθου τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ Δωματίου 10.

Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Δωματίου 6 ἀποδείχθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ κλιμακοστάσιο, τὸ ὁποῖο καμπτόμενο πάνω ἀπὸ τὸν Χῶρο 8 ἔχει ὡς

δεύτερη πτέρυγα τὸ Δωμάτιο 9. Τὸ Δωμάτιο 6 εἶχε ἐπικλινὴ ἀπὸ Νότο σὲ Βορρὰ πάκτωση κουσκουροχώματος. Στὸ βόρειο τμήμα του ἄλλωστε ἀποκαλύφθηκαν πλακωτοὶ λίθοι μεσαίου μεγέθους σὲ βαθμιδωτὴ διάταξη.

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη τὸ Δωμάτιο 6 ἦταν πλήρες κουσκουροχώματος, τὸ ὁποῖο εἶχε τοποθετηθεῖ γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ τὸ ἐπικλινὲς ἐπίπεδο θεμελίωσης τῆς σκάλας. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1965 εἶχε ἀφαιρεθεῖ μέρος αὐτοῦ τοῦ κουσκουροχώματος. Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Δωματίου 6 ἔφθασε σὲ βάθος 1 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Μὲ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Δωματίου 5 ἔγινε δυνατὴ ἡ παρακολούθηση τῆς ἀνώτερης ἐπιφάνειας τῆς συνολικῆς πάκτωσης τοῦ κουσκουροχώματος, ἡ ὁποία στὸ νότιο τμήμα ἔχει πᾶχ. 1 μ., στὸ κεντρικὸ 0.89 μ. καὶ στὸ βόρειο 0.70 μ. Στὸ βορειότερο τμήμα ἐμφανίσθηκαν πλακωτοὶ λίθοι μεσαίου μεγέθους σὲ τρεῖς κλιμακωτὲς σειρές, μέσου πλάτ. 0.50 μ., προφανῶς γιὰ τὴν ἐπικάλυψη τῶν βαθμίδων. Ἡ πρώτη σειρά ἀπὸ τὸν Νότο ἦταν σὲ βάθος 0.89 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7, ἡ δευτέρα σειρά σὲ βάθος 0.95 μ. καὶ ἡ τρίτη σὲ βάθος 1 μ. Πάνω στοὺς λίθους αὐτοὺς φάνηκαν ἀπολεπίσματα σχιστολίθων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς νὰ ἔχουν ἐπίσης σχέση μὲ τὴν κάλυψη τῶν βαθμίδων. Ἡ πάκτωση αὐτὴ τοῦ κουσκουροχώματος στὸ Δωμάτιο 6 συνδέεται μὲ τὴν ἐμφάνιση κουσκουροχώματος στὸ νότιο τμήμα τοῦ Δωματίου 7α. Ἡ παρουσία του στὸν τελευταῖο αὐτὸ ὡρὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς τῆς καταστροφῆς τοῦ κτιρίου ἀπὸ σεισμό.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Δωματίου 6 εἶναι ἐλάχιστη καὶ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται χεῖλη ἐρυθροβαφῶν ἢ μελαμβαφῶν κυπέλλων. Μερικὰ τμήματα ἀγγείων ὑποδεικνύουν ἴσως πρωιμότερη τῆς ΥΜ Ια χρονολόγηση γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ κλιμακοστασίου. Ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 6 βρέθηκε ἡμιτελὴς σφραγίδα ἀπὸ στεατῖτη μὲ διαμπερὴ ὀπή.

Στὸ κατώτερο μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Δωματίου 6 καὶ νότια τοῦ γυφολίθου τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ Δωματίου 10 φάνηκε παρόλιθος μῆκ. 2.40 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε μέχρι στιγμῆς σὲ πᾶχ.

0.15 μ. Στὸν δυτικὸ τοῖχο ἐμφανίσθηκαν ἐπίσης ἀκανόνιστες κοιλότητες.

Κατὰ μῆκος τοῦ νότιου μισοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ Δωματίου 6 φάνηκε σὲ βάθος 2.50 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του σειρὰ ἐπτὰ λίθων μεσαίου μεγέθους, πὺ προχωροῦν σὲ βάθος. Δυτικὰ καὶ δίπλα τῆς σειρᾶς τῶν λίθων αὐτῶν ἀποκαλύφθηκαν οἱ ἐπιφάνειες δύο λίθων μεγάλου μεγέθους.

Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 6, στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ μισοῦ του ὑπάρχει πλακοειδῆς λίθος μῆκ. 0.76 μ., μέγ. πλάτ. 0.40 μ. καὶ πᾶχ. 0.23 μ. Σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ πωρολίθου ἐμφανίσθηκε κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοῖχου προεξοχὴ λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, πλάτ. 0.22 μ. Ὁρθογώνιος πλακωτὸς λίθος χτισμένος κατακόρυφα στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο αὐτῆς τῆς προεξοχῆς βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία περίπου μὲ τὴ σειρὰ τῶν λίθων τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου καὶ ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται μὲ αὐτή. Σὲ σχέση μὲ τὴν προεξοχὴ αὐτὴ τοῦ νότιου τοῖχου μπορεῖ νὰ βρίσκεται καὶ ἡ ὑποδοχὴ πὺ σχηματίζεται στὴν κατώτερη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ λίθου, πὺ σχηματίζει τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ Δωματίου 6. Στὸν ἴδιο λίθο σχηματίζεται καὶ μιὰ δεύτερη ὑποδοχὴ στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα του καὶ μιὰ τρίτη στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του. Ἡ τρίτη αὐτὴ ὑποδοχὴ βρίσκεται περίπου ἀπέναντι ἀπὸ μιὰ ὑποδοχὴ στὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 9. Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 9 ὑπάρχει ἐξάλλου ἀνοιγμα πλάτ. 0.74 μ.

Χῶρος βόρεια τοῦ βόρειου τοῖχου τοῦ Δωματίου 7

Βόρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοῖχου τοῦ Δωματίου 7 ἀποκαλύφθηκαν τέσσερις παράλληλοι τοῖχοι (εἰκ. 1-3) μὲ κατεύθυνση Βορρᾶ-Νότο, πὺ ὀνομάσθηκαν τοῖχοι Α, Β, Γ, καὶ Δ. Μὲ τοὺς τοίχους αὐτοὺς δημιουργεῖται ἓνα σύστημα τριῶν παράλληλων διαδρόμων, πὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὀριστικὰ πρὶν τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς πρὸς Βορρᾶ συνέχειάς τους. Ἡ πρὸς Βορρᾶ ἀνασκαφὴ εἶναι ὅμως ἀδύνατη πρὸς τὸ παρόν, γιατί ὁ χῶρος βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἐνὸς σημερινοῦ δρόμου καὶ τοῦ οἰκοπέδου

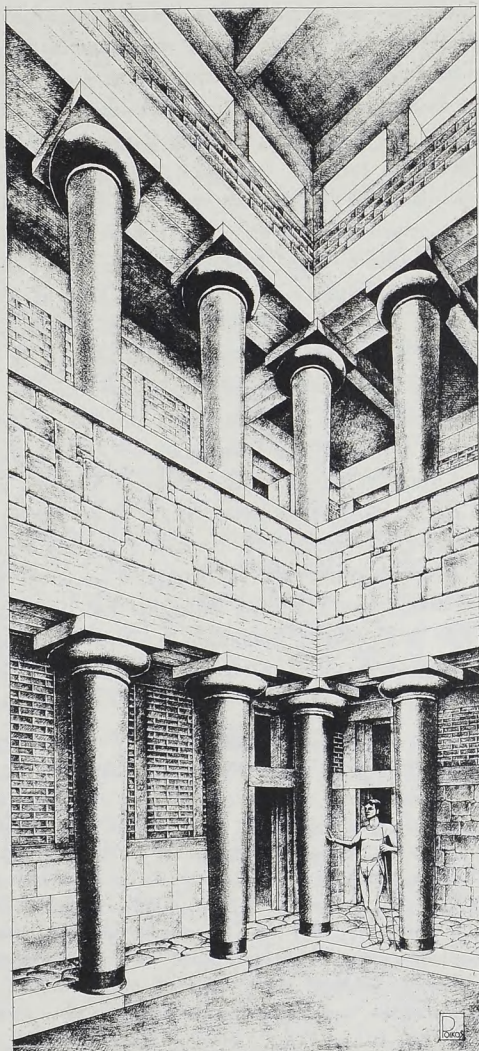

ιδιοκτησίας Ἀ. Ψαλτάκη. Εἶναι πάντως πιθανὸ οἱ ἰσοπλατεῖς διάδρομοι μεταξύ τῶν τοίχων Β καὶ Γ, καὶ Γ καὶ Δ νὰ ἀποτελοῦν κλιμακοστάσιο.

Μεταξὺ τῶν τοίχων Α, Β καὶ Γ, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος καὶ τῶν πεσμένων λίθων ἀνασκάφηκε στρώμα πάχ. 0.36 - 0.46 μ. ἀπὸ ὕψος 0.22 μ., πάνω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7, μέχρι βάθος 0.25 μ. μεταξύ τῶν τοίχων Α καὶ Β καὶ μέχρι βάθους 0.34 μ. μεταξύ τῶν τοίχων Β καὶ Γ. Μεταξὺ τῶν τοίχων Γ καὶ Δ τὸ στρώμα ἔχει πάχ. 0.56 μ., ἀπὸ ὕψος 0.22 μ. πάνω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ Δωματίου 7 μέχρι βάθος 0.34 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Τὸ χῶμα ἦταν καστανοκόκκινο, ἀνάμεικτο μὲ πεσμένους λίθους μεσαίου μεγέθους καὶ μερικὰ ἀπολεπίσματα σχιστολίθων. Πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου Δ συλλέχθηκαν κομμάτια πλίνθων. Κομμάτι λευκοῦ κονιάματος βρέθηκε στὴ γωνία, μεταξύ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 καὶ τοῦ τοίχου Α.

Ἡ κεραμικὴ τοῦ χώρου ἦταν λίγη. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τμῆμα μελαμβαφοῦς κυπέλλου, τμῆμα βαθμιδωτοῦ μελαμβαφοῦς ἀγγείου καὶ τμήματα λίθων μὲ πλαστικὲς ταινίες.

Ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου Α βρίσκεται 0.58 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7, τοῦ τοίχου Β 0.445 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7, τοῦ τοίχου Γ 0.32 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 καὶ τοῦ τοίχου Δ 0.25 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Ἡ ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ τοίχου Α βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὴν ἀνατολικὴ παρεῖα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7 καὶ μὲ τὴ δυτικὴ ὄψη τῆς βάσης τοῦ πεσσοῦ. Ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ τοίχου Α δὲν σώζεται. Ἀπὸ τὸν τοῖχο Α ἀποκαλύφθηκε μέχρι στιγμῆς μόνο ἓνας παρωλιθικὸς δόμος, ὁ ὁποῖος πατάει πάνω σὲ μικροὺς λίθους καὶ διαλυμένες πλίνθους. Γενικὰ ὁ τοῖχος Α εἶναι πολὺ κατεστραμμένος. Ἐχει μῆκ. 0.52, ὕψ. 0.97 μ. καὶ πλάτ. 0.70 μ. Ὁ τοῖχος Β βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 1.40 μ. δυτικὰ τοῦ τοίχου Α, καὶ ἀπὸ αὐτὸν σώζεται μόνο ἓνας παρωλιθικὸς δόμος. Τὸ κατώτερο τμῆμα του εἶναι χτισμένο ἀπὸ λίθους μεσαίου μεγέθους. Ἐχει μῆκ. 1.67 μ., ὕψ. 0.79 μ. καὶ πλάτ.

Εἰκ. 11. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τῶν χώρων 7 καὶ 20 τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῆς Τουρκογειτονιάς Ἀρχανῶν.

0.53 μ. Ἡ νότια ὄψη τῶν τοίχων Α καὶ Β ἀπέχει περὶ τὰ 0.07 - 0.12 μ. ἀπὸ τῆ βόρεια ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Δυτικὰ τοῦ τοίχου Β καὶ σὲ ἀπόσταση 0.90 μ. βρίσκεται ὁ τοίχος Γ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶναι ὁρατοὶ ὁ ἀνώτερος παρολθικὸς δόμος καὶ μέρος τοῦ κατώτερου σπὸ νότιο τμήμα του, ἐνῶ ἡ συνέχειά του πρὸς Βορρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρότερους λίθους. Ὁ τοίχος Γ ἔχει μῆκ. 1.11 μ., ὕψ. 0.57 μ. καὶ πλάτ. 0.56 μ. Ἡ νότια ὄψη τοῦ τοίχου Γ ἀπέχει 1 μ. ἀπὸ τῆ βόρεια ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Σὲ ἀπόσταση 0.90 μ. δυτικὰ τοῦ τοίχου Γ βρίσκεται ὁ τοίχος Δ. Εἶναι χτισμένος μὲ λίθους μεσαίου μεγέθους ἀκανόνιστα λαξευμένους καὶ ἔχει μῆκ. 1.55 μ., ὕψ. 0.56 μ. καὶ πλάτ. 0.55 μ. Ἡ νότια ὄψη του ἐφάπτεται στὴ βόρεια ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δωματίου 7. Τὸ κονίαμα ποῦ ἐπιχρίει τῇ βόρεια ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου συνεχίζει καὶ στὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ τοίχου Δ, πράγμα ποῦ ἀποδεικνύει τὴν ἄμεση συνάφεια τῶν δύο τοίχων.

Ἐτσι ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῆς Τουρκογειτονιαῖς ἔδωσε καὶ πάλι πλῆθος νέα, ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὴ τῇ φορᾷ, στοιχεῖα γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διατήρηση πάνω ἀπὸ τὴν καταστραμμένη κιονοστοιχία τοῦ ἰσογείου ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἀνωδομῆς σὲ ἐξαίρετη κατάσταση δὲν ἐπιτρέπει μόνο τὴ σχεδιαστικὴ ἀναπαράστασή τους, (εἰκ. 11) ἀλλὰ ἐπιβάλλει ἴσως καὶ τὴν ἀναστήλωσή τους, πρὶν συνεχισθεῖ ἡ ἀνασκαφὴ. Κι εἶναι ἀξιοσημείωτη γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου ποῦ ἀνασκάπτεται στὴν Τουρκογειτονία Ἀρχανῶν ἡ ἐπισήμανση τόσων πολυτελῶν μεγάλων χώρων ποῦ ἔχουν καὶ πάλι, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῆ παράλληλα, μόνο στοὺς γνωστότατους ἀντίστοιχους χώρους τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ
Ι.Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

35. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΔΑΙΟΥ ΑΝΤΡΟΥ

(Παρένθ. πίν. ΙΓ' και πίν. 236-251)

Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1982 καὶ τῆς πρώτης μετὰ 26 χρόνια ἀνασκαφῆς τὸ 1983 στὸ 'Ιδαῖο 'Αντρο¹ συνεχίσθηκε γιὰ δεύτερο χρόνο ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς 'Εταιρείας ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Γιάννη Σακελλαράκη, ἐπικεφαλῆς πολυμελοῦς ὁμάδος γεωολόγων, ἀρχιτεκτόνων, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων (πίν. 236α).

Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν μέρος ὁ ἱστορικὸς Ἀγγελος Χανιώτης, οἱ ἀρχαιολόγοι Πόπη Γκαλανάκη, Ἀντώνης Βασιλάκης καὶ Ἑλένη Μητσοπούλου, οἱ τεταρτοετείς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ζαχαριάδης Μανώλης, Μανουρᾶ Ἀρτεμὶς καὶ Μανούσου Λένα, οἱ τριτοετείς Κώστας Σωτήρης καὶ Ἀποστόλου Εὐα, οἱ δευτεροετείς Παρασκευόπουλος Δημήτρης, Σμπώνιας Κώστας, Γερονικοῦ Εὐτυχία, Γουργουλέτης Γιάννης καὶ Κορετούδης Κώστας, καὶ ὁ πρωτοετής Τσιπιανίτης Ἀντώνης, οἱ γεωλόγοι Μανούσακας Θόδωρος, Καμπούρογλου Βαγγέλης^{1*} καὶ Μπουκογιάννης Γιώργος, οἱ ἀρχιτέκτονες Λεβεντάκης

1. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, 'Ανασκαφὴ Ἰδαίου Ἀντροῦ, ΠΑΕ 1983, Β', 415-500. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, 'Η νέα ἔρευνα στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο (1982-1984), Ἀρχαιολογία 15, 1985, 14-22. J.A. SAKELLARAKIS, L'Antro Ideo, Cento Anni di Attività Archeologica: ἀνακοίνωση στὴν Accademia dei Lincei τῆς Ρώμης, Atti dei Convegni Lincei 74, Cento anni di Attività Archeologica Italiana in Creta (Roma 1985) 19-48. J.A. SAKELLARAKIS, Some Geometric and Archaic Finds from the Idaen Cave, σὲ R. HÄGG - N. MARINATOS, Early Greek Cult Practice, τυπώνεται. G. SINES - Y. SAKELLARAKIS, Lenses in antiquity, AJA 91, 1987, 191-196. Βλ. ἐπίσης τὸ ἀφιέρωμα στὸ περιοδικὸ New York Times Magazine, 19 Αὐγούστου 1984, 94 κέ.

1α. Ε.Μ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Τὸ Ἰδαῖο Ἀντρο. Γεωλογία, τεκτονικὴ, καρστικοποίηση, ἀποτύπωση, στὸν τόμο Ἀναστήλωση - Συντήρηση - Προστασία Μνημείων καὶ Συνόλων Α', 1984, 417-36.

Νίκος καὶ Πετράκης Γιώργος, ὁ φοιτητὴς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σχολῆς Unité Paedagogique d'Architecture No 1 στὸ Παρίσι Μίνως Ὁρφανός, ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Χαρίλαος Σφακιανάκης, οἱ τεχνίτες τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Καρούσος Τάσος, Παπαδάκης Ἀλέκος, Συναδινάκης Παναγιώτης, Ἀεράκης Χαράλαμπος, Διαλεκτάκης Παντελῆς καὶ Ἡλιάκης Γιώργος, ὁ τεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Μαγνήσαλης Τάσος, καὶ οἱ φύλακες ἀρχαιοτήτων Σαλούστρος Σοφοκλῆς, Καβουσανάκης Φώτης, Κεφαλογιάννης Μανώλης, Λενακάκης Μανώλης, Μακράκης Γιώργος, Μηλιαράκης Σήφης, Τσαγκαράκης Κώστας, Ευλούρης Κώστας καὶ Δαμιανάκης Γιάννης καὶ ἡ Νίκη Ἀεράκη. Ἐξάλλου σὲ διάφορα στάδια καταγραφῆς, σχεδίασης, συντήρησης καὶ καθαρισμοῦ τοῦ ὕλικου στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου ἐργάστηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω οἱ ἀρχαιολόγοι Milojeic Johanna, Σερπετζιδάκη Γιάννα, Στρατάκη Ἐλένη καὶ Γραμματικῆκη Εὐα, οἱ σχεδιάστριες Ἀστρινάκη Καίτη, Νίκολη Ρένα καὶ Ἀλεξάκη Εὐα, καὶ οἱ συντηρητὲς ἀρχαιοτήτων Βασιλακάκης Δημήτρης, Χριστοδουλάκη Γεωργία, Καρούσου Εἰρήνη, Λιανδράκη Μαρία, Μεραμβελιωτάκης Γιάννης, Μεραμβελιωτάκη Χρυσούλα, Μωραΐτου Ἄννα καὶ Κατσαροῦ-Μοσχονά Δέσποινα.

Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκαν συνολικὰ 56 ἐργάτες. Ὁ μέγιστος ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, ποὺ ἐργάστηκαν στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο μὴ μῆρα ἦταν 36 καὶ ὁ ἐλάχιστος 11. Οἱ περισσότεροι ἐργάτες χρησιμοποιήθηκαν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα χρόνια γιὰ βοηθητικὰ ἀλλὰ ἀπαραίτητες ἐργασίες, γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ προσωπικοῦ καὶ ὕλικῶν κάθε μέρα ἀπὸ τὰ Ἀνώγεια, γιὰ τὴ λειτουργία τῶν μηχανημάτων, ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν πρὸ κάτω καὶ τὴν σὲ ἀπόσταση ἀνύψωση, μεταφορὰ καὶ ἀπόρριψη χωμάτων καὶ λίθων, γιὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων κλπ., χωρισμένοι σὲ ὀλιγομελῆ συνεργεῖα. Ἔτσι φέτος ἐργάστηκαν στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο 44 κάτοικοι Ἀνωγείων καὶ συγκεκριμένα οἱ: Ἀεράκης Νικόλαος τοῦ Γεωργίου ἢ Ντάρος, Ἀεράκης Πολύδωρος τοῦ Γεωργίου ἢ Πολύδες, Βρέντζος Ἐμμ. τοῦ Διονυσίου ἢ Φουντούλης, Βιττώρος Σταῦρος τοῦ Κων/νου ἢ Βιττωρόκωστας, Δραμουντάνης Βασίλης τοῦ Στεφάνου ἢ Μπεταφούντης, Δραμουντάνης Ζαχαρίας τοῦ Γεωργίου ἢ Φούρος, Δραμουντάνης Ἰωάννης τοῦ Γεωργίου ἢ Καραμούζος, Καλομοίρης Γεώρ-

γιος τοῦ Γεωργίου ἡ Νταγιάν, Κεφαλογιάννης Χαράλαμπος τοῦ Ἀνδρέα ἡ Ἀστρινός, Κοκοσάλης Ἀνδρέας τοῦ Νικολάου ἡ Παπαντρέας, Κοκοσάλης Νικόλαος τοῦ Ἀνδρέα ἡ Μουρέλος, Κουνάλης Γεώργιος τοῦ Μιχαήλ ἡ Καίκης, Κουνάλης Στέλιος τοῦ Ἰωάννου ἡ Στέλλακας, Μαυρόκωστας Ζαχαρίας τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Ἀλμπάνης, Μαυρόκωστας Μιχάλης τοῦ Ἀντωνίου ἡ Πελεκούδης, Μπέρκης Ἰωάννης τοῦ Ἐλευθερίου ἡ Μπερκόγιαννος, Μανουράς Γιάννης τοῦ Γεωργίου ἡ Γιάννος, Μασαούτης Γεώργιος τοῦ Νικολάου, Δαφέρμος Ἰωάννης τοῦ Βασιλείου ἡ Δημαρχογιάννης, Ευλούρης Γεώργιος τοῦ Νικολάου ἡ Γέρος, Ευλούρης Χαράλαμπος τοῦ Ἰωάννου ἡ Πλαστήρας, Πασπαράκης Γεώργιος τοῦ Νικολάου ἡ Παναγιώτης, Πασπαράκης Στυλιανός τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Μούγερης, Πασπαράκης Στέφανος τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Λυράρης, Ρούλιος Χαράλαμπος τοῦ Χαρίτου ἡ Κουβεφτές, Σαλοῦστρος Νικηφόρος τοῦ Βασιλείου ἡ Βασιλέας, Σκανδάλης Γεώργιος τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Γίγαντας, Σκουλάς Ἐμμανουήλ, Σκουλάς Μύρων τοῦ Βασιλείου ἡ Τζαβέλης, Σουλτάτος Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου ἡ Ἀλισταβογιάννης, Σουλτάτος Νικόλαος τοῦ Ἰωάννου, Σπαχῆς Νικόλαος τοῦ Σωκράτη ἡ Σπαχονικόλης, Σπιθούρης Ἀνδρέας τοῦ Νικολάου ἡ Κλουτός, Σπιθούρης Σωκράτης τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Νταβάκης, Σταυρακάκης Ἀρίστος τοῦ Βασιλείου, Σταυρακάκης Ζαχαρίας τοῦ Γεωργίου ἡ Ζαχαράκης, Σταυρακάκης Νίκος τοῦ Τηλέμαχου ἡ Σπυρόπουλος, Τσαγκαράκης Χαράλαμπος τοῦ Κριτόλαου, Φασουλᾶς Γεώργιος τοῦ Χαραλάμπου ἡ Πασχάλης, Φασουλᾶς Βασίλειος τοῦ Γεωργίου, Φασουλᾶς Δημόρατος τοῦ Νικολάου ἡ Σκαμνάκης, Φασουλᾶς Ἐμμανουήλ τοῦ Ἰωάννου ἡ Γιαχουντή, Χαιρέτης Γεώργιος τοῦ Ἐμμανουήλ ἡ Φωλιάς καὶ Χαχλιούτης Ἰωάννης τοῦ Γεωργίου. Εἰδικευμένοι ἐργάτης ἦταν τέλος ὁ Αὐγουλᾶς Στυλιανός τοῦ Γεωργίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο ἄρχισε στὶς 23 Ἰουλίου καὶ συνεχίστηκε μέχρι τὶς 15 Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ γιὰ 47 ἀνασκαφικὲς μέρες. Συνεχίστηκε ὅμως γιὰ 9 μέρες τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων, δηλαδὴ ἡ ἔρευνα συνολικὰ κράτησε 56 μέρες, χωρὶς φυσικὰ νὰ ὑπολογισθοῦν ἀρκετὲς βδομάδες ἐργασίας γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ συνεργείου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποξύλωση τῶν μηχανημάτων καὶ τὴν πολλαπλὴ ἐξασφάλιση τοῦ σπηλαίου ἀπὸ τὸν ἐπερχόμενο χειμῶνα.

Τεχνικὴ ὑποδομὴ

Ἡ ἔνταξη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ στὸ πενταετὲς πρόγραμμα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς νότιας Ἑλλάδος, ποὺ ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὴν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἑταιρεία, μετὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ προγράμματα τῆς βόρειας Ἑλλάδος, ἔθεσε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ διάθεση μιᾶς κρητικῆς ἀνασκαφῆς σημαντικὰ μέσα καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀσυνήθως δυσκόλων συνθηκῶν. Λόγω τῆς ἰδιομορφίας τοῦ χώρου ἐγκαταστάθηκαν, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983² δύο συστήματα: ἓνα ἀναβατόριο καὶ ἓνα κύκλωμα ἡλεκτρικοῦ ρεύματος, μὲ γεννήτρια γιὰ ἡλεκτροφωτισμό.

Τὸ πρῶτο σύστημα, τὸ ἀναβατόριο βοήθησε καὶ πάλι οὐσιαστικὰ στὴ μεταφορὰ τῶν χωμάτων καὶ λίθων ἀπὸ τὴ σπηλιά στὸν ἐξωτερικὸ χώρο. Τὸ σύστημα ἦταν καὶ πάλι παρόμοιο μὲ αὐτὸ τῶν οἰκοδομῶν καὶ ἀποτελοῦνταν βασικὰ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς σιδηροτροχιές, μέσα στὴν σπηλιά (πίν. 236β). Οἱ σιδηροτροχιές αὐτὲς ἦταν οἱ συνηθισμένες ράγες τοῦ ἀναβατορίου ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες. Εἶχαν τοποθετηθεῖ στὸ κέντρο περίπου τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά, μὲ κλίση 30°, ὅπου κινιόταν κουβάς χωρητικότητος 4 - 5 ζεμπιλιῶν ἢ 0.2 κυβικῶν μέτρων περίπου, ποὺ ἀπέληγε σὲ ξύλινη ἐξέδρα στὴν εἴσοδο τῆς σπηλιάς. Ἡ ξύλινη ἐξέδρα εἶχε διαστάσεις 4.20 × 3.30 μ. καὶ στὸ σημεῖο τοποθέτησής της ἦταν ταυτόχρονα ἡ ἀπόληξη τῆς ἐσωτερικῆς σιδηροτροχιάς καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης ἐξωτερικῆς. Ἡ βενζινομηχανή, ἰσχύος 7 HP ἦταν στερεωμένη πάνω στὴν ἐξέδρα καὶ μὲ σύστημα τροχαλιῶν τὸ συρματόσχοινο περνοῦσε στὴν ἐσωτερικὴ σιδηροτροχιά. Κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἐξωτερικὰ τμήμα τῆς ἐσωτερικῆς σιδηροτροχιάς ξεκινοῦσε ἡ ἐξωτερικὴ σιδηροτροχιά μὲ κατεύθυνση πάντοτε ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά, ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴν πλατεία, μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ σπηλαιοῦ. Μετὰ ἀπὸ μία ἀπόσταση 16.80 μ. καὶ ἀκριβῶς βόρεια ἀπὸ τὸ βωμὸ ἡ ἐξωτερικὴ σιδηροτροχιά διακλαδιζόταν μὲ μοχλὸ σὲ δύο

2. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 454-5.

γραμμές. Ἡ μία, μήκους 28 μ. ὀδηγοῦσε στὸ χώρο κοσκινίσματος τῶν χωμάτων καὶ ἡ ἄλλη μήκους 61 μ. ὀδηγοῦσε στὴν ἄκρη τοῦ πρानοῦς ἀνατολικά τῆς ἐξωτερικῆς πλατείας, ὅπου καὶ γινόταν ἡ ἀπορρίψη τῶν κοσκινισμένων χωμάτων καὶ τῶν λίθων. Πάνω σ' αὐτὲς τὶς σιδηροτροχιὰς κινούνταν τρία βαγόνια (πίν. 237α) χωρητικότητας 0.72 κυβικῶν μέτρων. Καὶ οἱ σιδηροτροχιὰς καὶ τὰ βαγόνια ἦταν αὐτὰ ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ λατομεῖα γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ ὕλικου. Τὰ δύο ἀπὸ τὰ βαγόνια ἦταν σχήματος σκαφοειδοῦς, διαστ. $0.80 \times 1.35 \times 0.80$ μ., τῶν ὁποίων ὁ κουβάς ἦταν στερεωμένος πάνω στὴ βάση κατὰ ἓναν ἄξονα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκφόρτωση στὰ πλάγια. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἐκφόρτωσης βοήθοῦσε στὴν τοποθέτηση τοῦ χώματος, ποὺ προοριζόταν γιὰ κοσκίνισμα, στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς τροχιᾶς τῶν 28 μ. Τὸ τρίτο βαγόνι, τῆς ἴδιας χωρητικότητας, εἶχε τὴ δυνατότητα ἐκφόρτωσης ἀπὸ τὴ μία μεριά καὶ κινιόταν πάνω στὶς τροχιὰς ἀπὸ ἓναν ἐργάτη. Ἡ μέγιστη ἀπόδοση τοῦ ἀναβατόριου ἦταν 46 κουβάδες τὴ μέρα, δηλαδὴ 184 ζεμπίλια, ἄλλοτε πέτρες καὶ ἄλλοτε χῶμα καὶ ἡ ἐλάχιστη 16 κουβάδες τὴ μέρα, δηλαδὴ 64 ζεμπίλια πέτρες ἢ χῶμα. Συνολικὰ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 μεταφέρθηκαν μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ 343 κυβικὰ μέτρα πέτρες καὶ 280 κυβικὰ μέτρα χῶμα.

Τὸ δεῦτερο σύστημα τοῦ ἠλεκτροφωτισμοῦ ἔλυσε πάλι τὸ πρόβλημα τοῦ φωτισμοῦ τῶν δύο σκοτεινῶν μυχῶν ποὺ ἀνασκάφθηκαν, τοῦ Βόρειου Μυχου (πίν. 237β) καὶ τοῦ Μυχου β. Περιλάμβανε τὴ γεννήτρια ἰσχύος 7 KWatt, ἡ ὁποία τοποθετήθηκε στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς εἰσόδου, ἀπ' ὅπου ἓνα καλῶδιο ἀκολουθώντας τὸ βόρειο τοίχωμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας ἔφτανε στὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς εἰσόδου τοῦ Βόρειου Μυχου, ὅπου καὶ ὁ πίνακας διανομῆς. Ἀπὸ τὸν πίνακα ξεκινοῦσαν καλῶδια γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Βόρειου Μυχου, ὅπου ὑπῆρχαν τρεῖς ξύλινοι πύργοι, ὕψους 2.70 μ. μὲ στερεωμένους πάνω τρεῖς προβολεῖς 1000 Watt ὁ καθένας. Παράλληλα ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς προβολεῖς ὑπῆρχαν καὶ τρεῖς σειρὲς μὲ συνολικὰ εἰκοσιέξι λαμπτήρες τῶν 100 Watt σὲ τριγωνικὴ διάταξη· τὸν Βόρειο Μυχὸ δηλαδὴ φωτίζαν συνολικὰ 5600 Watt. Στὸν πίνακα διανομῆς ὑπῆρχαν ἀκόμη δύο ἐφεδρικοὺς γραμμὲς γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ ἀναγκαίου φωτισμοῦ ἄλλων σημείων τοῦ σπηλαίου, ὅπως τοῦ Μυχου β. Ἀπὸ τὴ γεννήτρια μέχρι τὸν πίνακα ὑπῆρχε καλῶδιο μήκους

45 μ. καὶ ἐκεῖ μέχρι τοὺς προβολεῖς καὶ τὶς σειρὲς τῶν λαμπτήρων καλῶδιο μήκους 100 μ.

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, οἱ συνθῆκες διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν ἦταν πολὺ καλῦτερες ἀπὸ τὸ 1983, ὅχι μόνον λόγῳ τῆς ὑλικοτεχνικῆς ὑποδομῆς ποὺ ἀναφέρθηκε, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν καιρικῶν συνθηκῶν, τῆς ἀπουσίας δηλαδὴ τῶν 4 μ. τοῦ χιονιοῦ, ποὺ κάλυπτε τὸ ἐσωτερικὸ τῆς σπηλιᾶς τὸ 1983³. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ ὅλες οἱ βελτιώσεις ποὺ ἔγιναν, ὅπως π.χ. ἡ δημιουργία κανάβου 5 × 5 μ., μὲ ὑποκανάβους 1 × 1 μ. στὴν κάτοψη τῆς σπηλιᾶς (παρ. πίν. ΙΙ'), ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἄμεση ἀποτύπωση ὅχι μόνον τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαπτομένων τμημάτων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν τυχαίων, ποὺ βρίσκονταν σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ σπηλαίου στὴν ἐπιφάνεια. Εἶναι ὅμως ἴσως ἀπαραίτητο νὰ ἀναφερθοῦν διάφορες ἐργασίες ποὺ ἔγιναν γιὰ λόγους ἀσφαλείας τοῦ προσωπικοῦ.

Ἐξαιτίας τῶν πιθανῶν κατολισθήσεων ἀπὸ τὴν εἵσοδο ἡ καταπτώσεων λίθων ἀπὸ τὴν ὀροφή, κρίθηκε ἀναγκαῖος ὁ ὀρισμὸς πολιτικῆς μηχανικοῦ, ὡς υπεύθυνου ἀσφαλείας καὶ ἡ σύνταξη κανονισμοῦ προστασίας τοῦ χώρου καὶ ἰδιαίτερα τοῦ προσωπικοῦ. Συγκεκριμένα στὴν Κεντρικὴ Αἴθουσα διαμορφώθηκαν διαζώματα ἀπὸ χοντροὺς κορμούς ξύλων, γιὰ νὰ σταματᾷ ἡ ἐνδεχόμενη κατολίσθηση λίθων ἀπὸ τὴν εἵσοδο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς κατάβασης τοῦ προσωπικοῦ. Στὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς σιδηροτροχιᾶς τοποθετήθηκε δίχτυ 6 × 12 μ. τὸ ὁποῖο στηρίχθηκε σὲ τρεῖς σειρὲς μεταλλικῶν πύργων, ἱκανὸ νὰ μετακινηθεῖ πάνω ἀπὸ κάθε χώρο ἐργασίας μέσα στὸ σπήλαιο. Οἱ ἐργαζόμενοι μέσα στὴ σπηλιά, καθὼς καὶ οἱ ἐπισκέπτες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ φοροῦν λευκὰ κράνη καὶ εἰδικὰ γάντια ἂν ἡ ἐργασία τους τὸ ἐπέβαλλε.

Φέτος ἐρευνήθηκε τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου καὶ σὲ μικρότερη κλίμακα ὁ ἀμφιθεατρικὸς χώρος μπροστὰ κι ὁ χώρος ποὺ στέκονταν τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα ἀνατολικά. Ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ μείνει ἄσκαφο τὸ μισὸ βόρειο τμῆμα τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας καὶ νὰ σκαφεῖ μόνον τὸ νότιο καὶ τὸ βάθος δυτικά, ἀπὸ τὸν Νότιο μέχρι τὸν Βόρειο

3. Ὁ.π. 449-51.

Μυχό. 'Ετσι ή έρευνα περιορίσθηκε φέτος στὸν μικρὸ Μυχὸ β, ποὺ βρίσκεται νοτιοανατολικά τῆς εἰσόδου, στὸ νότιο-νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας, στοὺς Σωροὺς II καὶ III καὶ στὸν χώρο κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας καὶ στὸ δυτικὸ, βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα τοῦ λεγόμενου Βόρειου Μυχοῦ. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ ἀδιατάρακτο στρώμα ποὺ εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ 1982-83 στὸν Νότιο Μυχό, φέτος ἀνακαλύφθηκαν ἄλλα τρία σημεῖα ἀδιατάρακτα, διάφορων χρόνων. Μετὰ τὴν ἐπισημάνσή τους ὅμως τὰ ἀδιατάρακτα αὐτὰ στρώματα δὲν ἀνασκάφηκαν σὲ βάθος, γιατί κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ προηγούμενη ἀφαίρεση τῶν γειτονικῶν, διαταραγμένων στρωμάτων.

I. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Βόρειου Μυχοῦ

Ὁ χώρος τοῦ Βόρειου Μυχοῦ πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1984⁴, (πίν. 237β) εἶχε τὶς ἐξῆς διαστάσεις: Ὁλόκληρος ὁ Βόρειος Μυχὸς εἶχε μέγιστο μῆκος 19.50 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο καὶ μέγιστο πλάτος 15.5 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση, ἐνῶ ἡ εἴσοδός του εἶχε συνολικὸ πλάτος 10 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Στὸ βορειότατο ἄκρο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ ἡ κόγχη ποὺ σχηματίζεται εἶχε μέγιστο πλάτος 4 μ., ἐλάχιστο πλάτος 0.50 μ. καὶ μεγ. μῆκος 2 μ. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ ἡ μεγάλη προεξοχή ποὺ σχηματίζεται εἶχε μέγιστο πλάτος 0.5 μ. ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά καὶ μέγιστο μῆκος 9.4 μ., ἀπὸ βόρεια πρὸς νότια. Φέτος ἀνασκάφηκε τμήμα τῆς εἰσόδου τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, τμήμα τοῦ δυτικοκεντρικοῦ χώρου του, καθὼς καὶ ὁλόκληρο τὸ βορειότατο ἄκρο του ποὺ σχηματίζει τὴν κόγχη ποὺ προαναφέρθηκε.

Εἴσοδος – Δυτικοκεντρικὸ τμήμα

Τὸ πρῶτο στρώμα ποὺ ἀφαιρέθηκε στὴν εἴσοδο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ ἀλλὰ καὶ στὸν δυτικοκεντρικὸν χώρο του εἶχε πάχος 0.35 μ. περίπου καὶ καταλάμβανε τὸν χώρο ποὺ ὀρίζουν οἱ ἐξῆς ὑποκάναβοι: H5/2.3-3.5,

4. "Ο.π. 455-9.

Θ1/3.5-3.3, Θ2/3.3, Θ3/3.3, Θ4/3.3, Θ5/3.3, I1/3.2, I2/3.2, I3/3.2, I4/3.2, I4/3.1, I4/2.5, I4/2.4, I3/2.3, I3/2.4, I3/2.5, I2/2.3, I2/2.5, I1/2.3, I1/2.5, Θ5/2.5, Θ5/2.4, Θ4/2.4, Θ3/2.3, Θ2/2.3 καὶ Θ1/2.3, σὲ βάθος 0.65 μ. ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ ὀρίσθηκε μὲ κόκκινο χρῶμα στὸ βόρειο τοίχωμα τοῦ σπηλαίου γιὰ τὴ δήλωση τοῦ ἀνώτατου σημείου τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης, πρὶν τὴν ἑναρξὴ τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ χῶμα στὸ στρώμα αὐτὸ εἶχε ὑφὴ λάσπης, ἦταν μαῦρο, ἰδιαίτερα ὑγρό, μὲ μεγάλη ποσοστιαία ἀναλογία χαλαρῶν λίθων. Τὰ ἐλάχιστα ὅστ᾽α ποὺ συλλέχθηκαν ἀνῆκαν σὲ μικρὰ κυρίως ζῶα.

Οἱ λίθοι ποὺ ἀφαιρέθηκαν τόσο ἀπὸ τὸν Βόρειο Μυχὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους ὀρίσθηκαν: ὡς μικροῦ μεγέθους αὐτοὶ ποὺ εἶχαν διαστάσεις $0.02 \times 0.03 \times 0.05$, ὡς μεσαίου μεγέθους αὐτοὶ ποὺ εἶχαν διαστάσεις $0.10 \times 0.05 \times 0.07$ καὶ τέλος ὡς μεγάλου μεγέθους αὐτοὶ ποὺ εἶχαν διαστάσεις $0.50 \times 0.30 \times 0.45$ μ.

Ἡ κεραμικὴ διαφόρων ἐποχῶν ἀποδεικνύει τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος. Βρέθηκαν ὅστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ὅστρακα ἀγγείων, σκευῶν καὶ εἰδωλίων γεωμετρικῶν χρόνων, λεπτὰ καὶ χοντρά ὅστρακα ἀγγείων ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων καὶ τμῆμα πῆλινου σκεύους μὲ παράσταση ἐρμαφρόδιτων μορφῶν καὶ φυτικῶν κοσμημάτων ἀπὸ terra sigillata ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 238α). Πρόκειται πιθανῶς γιὰ λύχνο μεγάλου μεγέθους ποὺ βρέθηκε διάσπαρτος σὲ διάφορα σημεία τοῦ σπηλαίου κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προηγουμένων, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Νότιο Μυχὸ καὶ τὴν Κεντρικὴ Αἵθουσα, ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Σωρὸ III τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV - V καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα στὴν εἴσοδο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ κατὰ τὴν ἴδια ἀνασκαφικὴ περίοδο. Τέλος βρέθηκαν καὶ ἐλάχιστα μεταγενέστερα ἐφυσλωμένα ὅστρακα. Συλλέχθηκαν ἀκόμη κομμάτια σύγχρονων ξύλων, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ κομμάτια καμένης ὕλης. Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται μεγάλο τμῆμα σώματος εἰδωλίου βορειοῦς, ποὺ συγχολλήθηκε μὲ κομμάτια τοῦ ἴδιου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ ἴδιου χώρου στὸν Βόρειο Μυχό, τὴν ἴδια ἀνασκαφικὴ περίοδο καὶ ἀπὸ τὸν Σωρὸ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ

τοῦ 1983⁵. Τὸ εἰδῶλιο αὐτὸ κοσμεῖται στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια μὲ συστήματα παράλληλων καὶ τεμνόμενων γραμμῶν μελανοῦ χρώματος. Ἀνήκει στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ.

Στὸν χώρο αὐτὸ βρέθηκαν συνολικὰ 372 μικροαντικείμενα διαφόρων ὕλων. Συγκεκριμένα συλλέχθηκαν 3 λεπτὰ φύλλα ἀπὸ ἀσήμι καὶ 1 σύρμα, 11 κομμάτια σύγχρονων κυρίως γυαλιῶν, 7 δακτυλίδια ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, 7 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, τμῆμα πῆλινου εἰδωλίου, 3 κομμάτια ἤλεκτρου, 2 ὄστρακα λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων, 2 νομίσματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα χρυσὸ καὶ τὸ ἄλλο ἀσημένιο, 1 κομμάτι σύγχρονου ξύλου, 2 κομμάτια ὀστρέων, 3 σιδερένια κομμάτια, 2 κομμάτια φαγεντιανή, 305 χάλκινα ἐλάσματα, 7 χρυσὰ ἐλάσματα, καὶ 16 ψῆφοι ἀπὸ διάφορες ὕλες, κυρίως γυαλί.

Σημαντικότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀντικείμενα εἶναι ἀκέραιο, σταγονόσχημο, γυάλινο περίαπτο καὶ 7 σιδερένια δακτυλίδια καὶ 1 χάλκινο: 1) Τμῆμα κρίκου δακτυλιδιοῦ ποὺ σώζει ὁλόκληρη τὴ σφενδόνη μὲ κενὸ τὸν χώρο ὑποδοχῆς τοῦ δακτυλιόλιθου, ποὺ λείπει. 2) Τμῆμα κρίκου δακτυλιδιοῦ ποὺ σώζει τὸ ἓνα τρίτο τῆς σφενδόνης, μὲ ἀποκρουσμένο τὸν ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο, μὲ τμῆμα ἀδιάγνωστης παράστασης. 3) Τμῆμα κρίκου δακτυλιδιοῦ τοῦ ὁποῖου σώζεται ὁ ἔνθετος δακτυλιόλιθος τῆς σφενδόνης ποὺ διατηρεῖται ἐπίσης τμηματικά. 4) Τμῆμα κρίκου δακτυλιδιοῦ, ποὺ διατηρεῖ ὁλόκληρη τὴ σφενδόνη μὲ τὸν ἔνθετο δακτυλιόλιθο, μὲ παράσταση λέοντος σὲ διασκελισμό. 5) Ἀκέραιο δακτυλίδι, μὲ ἐξέχοντα δακτυλιόλιθο ἀπὸ ὑαλόμαζα, μὲ λεπτότατη παράσταση κρανοφόρου κεφαλῆς (πίν. 238β). 6) Ἀκέραιο δακτυλίδι, μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο μὲ παράσταση ἔνοπλης Ἀθηνᾶς. 7) Ἐπίσης ἀκέραιο δακτυλίδι μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο, μὲ παράσταση γυμνῆς, ἀνδρικῆς μορφῆς, ποὺ κρατεῖ διάφορα ἀντικείμενα (πίν. 238γ). 8) Μικρότατο τμῆμα κρίκου δακτυλιδιοῦ ἢ σφενδόνη τοῦ ὁποῖου φέρει σύστημα δύο παράλληλων καὶ δύο κάθετων σὲ αὐτὲς αὐλάκων.

Ἀπὸ τὰ 7 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα δύο κομμάτια ἀνήκουν σὲ κυλινδρικά στελέχη, ἓνα συμπαγὲς καὶ ἓνα κοῖλο καὶ ἓνα μικρό, λεπτότατο

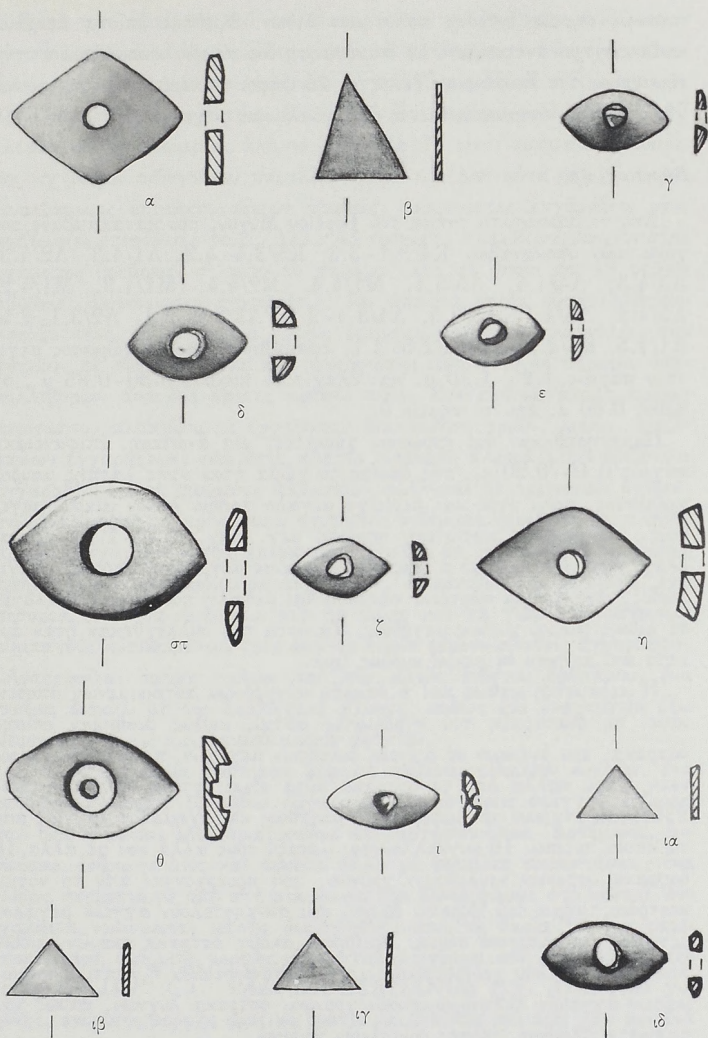
τμήμα ἀνήκει σὲ πῶμα πυξίδας καὶ σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο κομμάτια πλακιδίων, τὸ μὲν ἓνα σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, τὸ δὲ ἄλλο, ποὺ ἀνήκει σὲ περίτμητο πλακίδιο, ἀκανόνιστου σχήματος. Ἐνα ἄλλο, λεπτότατο, ἐπίμηκες ἀπολέπισμα ἀνήκει πιθανὸν σὲ φτερὸ σφίγγας ἢ σὲ χαίτη ζώου καὶ σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση στὴν παρυφή. Στὸ στρώμα αὐτὸ συλλέχθηκε ἐπίσης ἀκέραιος, ἔνθετος, χονδρὸς, ρομβοειδῆς ὀφθαλμὸς (εἰκ. 1α) μὲ μικρὴ, ἐλαφρὰ ἔκκεντρη τρύπα στὴ θέση τῆς κόρης.

Σημαντικὰ εἶναι ἀκόμη κεφαλὴ πῆλινου εἰδωλίου ἀλόγου, ἀπολεπισμένη στὴ μία πλευρά, καθὼς καὶ δύο νομίσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα χρυσὸ καὶ τὸ ἄλλο ἀσημένιο. Τὸ ἀσημένιο νόμισμα σώζει παράσταση δαφνοστεφανωμένης ἀνδρικῆς μορφῆς στὴ μία ὄψη καὶ ἔνθρονης, γυναικείας μορφῆς στὴν ἄλλη. Ἀντίστοιχα στὴν κάθε ὄψη κυκλικὰ γραμμένες ὑπάρχουν οἱ ἐπιγραφές *AUGUSTUS P.P. HADRIANUS* καὶ *COS III*. Τὸ χρυσὸ νόμισμα, ἄριστης διατήρησης, εἶναι στατήρας τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου⁶, ποὺ κόπηκε στὴ Βαβυλώνα. Στὴ μία ὄψη ἔχει παράσταση κρανοφόρου Ἀθηνᾶς (πίν. 239α) καὶ στὴν ἄλλη παράσταση φτερωτῆς Νίκης (πίν. 239β) καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ*. Στὴν ἴδια ὄψη ὑπάρχει ἡ μεταγενέστερη ἐπιγραφὴ *ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΩΝ* μὲ γράμματα τοῦ τύπου ἴσως τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., πιθανὴ ἔνδειξη γιὰ πολύτιμο ἀφιέρωμα τῆς πόλης τῆς δυτικῆς Κρήτης.

Ἀπὸ τὰ χάλκινα ἀντικείμενα ἡ πλειονότητα εἶναι ἐλάσματα, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Τὰ διακοσμημένα ἐλάσματα φέρουν θέματα ἀνθεμίων, σπειρῶν καὶ τμήματα σώματος ζώων. Ἀκόμη ἀναφέρεται ἀντικείμενο μὲ στρεπτὸ στέλεχος καὶ πεπλατυσμένη ἀπόληξη καὶ τμήμα χεῖλους χοντροῦ σκεύους.

Ἀπὸ τὰ 4 χρυσὰ ἀντικείμενα ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται σταγονόσχημο, χρυσὸ περίαπτο (πίν. 239γ), τοῦ ὁποῖου σώζεται καὶ ὁ κρίκος ἐξάρτησης. Σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ περιγράμματος ὑπάρχει κοκκιδωτὴ καὶ συρματερὴ διακόσμηση. Ἐχει μία ὀρθογώνια καὶ μία κυκλικὴ ὑποδοχή,

6. J.A. SAKELLARAKIS, L'Antro Ideo, Cento Anni di Attività Archeologica, Convegni Lincei 74, Cento Anni di Attività Archeologica Italiana in Creta (Roma 1985) εἰκ. 22.

Εἰκ. 1. Ἐλεφάντινοι ὀφθαλμοὶ καὶ τριγωνικὰ ἐνθέματα.

πιθανῶς σημεία ἔνθεσης πολύτιμων λίθων. Βρέθηκε ἐπίσης ἀκέραιο, κωδωνόσχημο ἀντικείμενο μὲ διακόσμηση δύο σειρῶν κοκκιδώσεων στὴν ἐξωτερικὴ τοῦ ἐπιφάνεια. Τέλος οἱ 16 ψῆφοι περιδεραίων, ποὺ συλλέχθηκαν εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή.

Βόρειο τμήμα

Ἀπὸ τὸ βορειότατο τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, ποὺ καταλάμβανε τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων K4/3.1-3.3, K5/3.4-4.3, Λ1/4.3, Λ2/4.3, Λ3/4.3, Λ4/4.4, Λ5/5.4, M1/4.4, M2/4.4, M1/4.3, M1/4.2, Λ5/4.2, Λ5/4.1, Λ5/3.5, Λ4/3.4-3.5, Λ3/3.2-3.1, Λ2/3.1-2.5, Λ1/2.5, K5/2.5 καὶ K4/2.5-3.1, ἀφαιρέθηκε στρώμα χόματος μέγιστου πάχους 1.25-1.30 μ. καὶ ἐλάχιστου πάχους 0.80-0.85 μ., σὲ βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τὸ σημεῖο 0.

Παρατηρήθηκαν δύο στρώσεις χόματος, μία ἀνώτερη, ἐπιφανειακὴ πάχους 0.15-0.20 μ., τῆς ὁποίας τὸ χῶμα ἦταν ὑφῆς λάσπης μαύρου χρώματος, πολὺ ὑγρὸ καὶ περιεῖχε μεγάλο ἀριθμὸ λίθων μικροῦ μεγέθους. Ἡ δεύτερη κατώτερη στρώση μέγ. πάχ. 1.10-1.15 μ. καὶ ἐλάχ. πάχ. 0.60-0.65 μ. περιεῖχε χῶμα σὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀργιλώδες, εἶχε χρῶμα σκοτεινὸ καστανὸ καὶ μεγάλη ποσοστιαία ἀναλογία σὲ λίθους μικροῦ κυρίως μεγέθους. Τὰ ὅσπτα ποὺ συλλέχθηκαν ἦταν ἀρκετὰ καὶ ἀνῆκαν σὲ μικρὰ κυρίως ζῶα.

Ἡ κεραμικὴ καθὼς καὶ ἡ ὑπαρξὴ σύγχρονων ἀντικειμένων ἀποδεικνύει τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος αὐτοῦ, καθὼς βρέθηκαν ἐπίσης ὅστρακα, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα διάφορων μεγεθῶν, προϊστορικῶν χρόνων. Πάρα πολλὰ ἀπὸ τὰ ὅστρακα αὐτὰ εἶναι ὕστερα νεολιθικὰ (πίν. 239ε) καὶ ἀνήκουν σὲ διαφορετικοῦ μεγέθους καὶ σχήματος ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα περίπου 16 συγκολλοῦνται μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα 16 ὅστρακα ὕστερων νεολιθικῶν χρόνων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ νοτιοκεντρικὸ τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ καὶ συναποτελοῦν ἀγγεῖα μεγάλου μεγέθους μὲ σφαιρικὸ σῶμα. Βρέθηκαν ἀκόμη ὅστρακα σκευῶν, εἰδωλίων καὶ ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων, χονδροειδῶν ἢ λεπτῶν τοιχωμάτων ἀγγείων ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, ὅστρακα λύχνων, καθὼς καὶ τμήματα πλίνθων, ἐπίσης ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ συλλέχθηκαν 663 μικρο-αντικείμενα ἀπὸ διάφορες ὕλεις. Ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν εὐρημάτων ἀναφέρονται 7 κομμάτια γυάλινων ἀγγείων, ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων ἀλλὰ καὶ σύγχρονων ἀντικειμένων. Στὸ ἴδιο στρώμα συλλέχθηκαν 147 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 79 εἶναι τμήματα πλακιδίων, σχήματος ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου. Ἀπὸ αὐτὰ 40, τὰ ὁποῖα εἶναι κυρίως ἐπιμήκη, φέρουν ἀβαθεῖς, ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις στὶς σωζόμενες ἐπιφάνειές τους. Ἀλλὰ 43 τμήματα πλακιδίων, ἀκανόνιστου σχήματος βρέθηκαν σ' αὐτὸ τὸ στρώμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 19 φέρουν ἀβαθεῖς, ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν μεταξύ τους, ἐνῶ τέσσερα ἀκόμη ἐπιμήκη τμήματα πλακιδίων, ποὺ ἀνήκουν σὲ πῶμα πυξίδας καὶ προέρχονται ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα συγκολλήθηκαν ἀνὰ δύο ἐπίσης μεταξύ τους. Συλλέχθηκε ἀκόμη τμήμα περίτμητου πλακιδίου μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση τριῶν, λοξῶν, ἐπάλ-ληλων ἐγχαράξεων, ἐνῶ στὴν πλάγια, ἐπίπεδη πλευρὰ φέρει ὀριζόντια ἐγχάραξη. Πέντε τμήματα πλακιδίων σώζονται σὲ τριγωνικὸ σχῆμα, ἐνῶ ὁκτὼ ἦταν τὰ τριγωνικοῦ σχήματος ἐνθέματα (εἰκ. 1β) μὲ πλῆθος ἀβαθῶν ἐγχαράξεων στὶς ἐπιφάνειες τῶν δύο ἀπ' αὐτά. Βρέθηκε ἀκόμη τμήμα χονδροῦ πλακιδίου μὲ ἐγχάρακτη, ἀδιακρίβωτη παράσταση, ἐνῶ τέσσερα εἶναι τὰ τμήματα ἀπὸ τὴ βάση καὶ τὴ γωνία τετράγωνου, συμπαγοῦς ἀντικειμένου, τρία ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν ἀβαθεῖς ἐγχαράξεις. Ἀναφέρονται ἀκόμη τμήμα ἀπὸ τὸν κανθὸ ἔνθετου ὀφθαλμοῦ, ἓνα τμήμα δισκίου μὲ δύο ἐπάλληλες γλυφές, καθὼς καὶ ἓνα τμήμα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ λαιμοῦ μικροῦ ἀγγείου.

Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν κεφαλὴ πῆλινου εἰδωλίου ἀλόγου, ἓνα κομμάτι ἤλεκτρο, 13 πεδία λύχνων μὲ παραστάσεις σφίγγας ἢ ζώων ποὺ δὲν σώζονται ὁλόκληρα, καθὼς καὶ θεοτήτων ὅπως Ἀρτέμιδος, Διονύσου, ἔνθρονου Διὸς καὶ ἀρκετὰ ἄλλα μὲ ποικίλες παραστάσεις, ἓνα λίθινο περίαπτο μὲ ὅπῃ στὴ μία γωνία καὶ βαθιὰ γλυφὴ στὸ κέντρο, δύο χάλκινα νομίσματα, καλῆς διατήρησης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα φέρει παράσταση ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ ἀκτινωτὸ στέμμα στὴ μία ὄψη μὲ τὴν ἐπιγραφή *IMP. C.C. VAL. DIOCLETIANUS P.F. AUG.* καὶ γυμνῆς, ἀνδρικῆς μορφῆς Διὸς μὲ ἱμάτιο καὶ ἀκόντιο στὸ δεξιὸ χεῖρ καὶ ἓνα ἀντικείμενο ὡς διπλὴ, μικρὴ τράινα στὸ ἀριστερό. Στὰ ἀριστερὰ τῆς

μορφῆς εἰκονίζεται μικρότερη μορφή, Διοκλητιανοῦ ἐπίσης μὲ ἱμάτιο. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴ *IOVI CONSERVAT XXI*. Τὸ ἄλλο νόμισμα ἔχει παράσταση ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ ἀκτινωτὸ στέμμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *IMP. C. MAXIMIANUS P.F AUG.* στῇ μία ὄψη καὶ ἄλλης, ἀνδρικῆς γυνῆς μορφῆς Διὸς μὲ ριγμένο στοὺς ὤμους ἱμάτιο καὶ ἀκόντιο στὸ δεξιὸ χέρι καὶ δέσμη κεραυνῶν στὸ ἀριστερό, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *IOVI, CONSERVAT. AUG.* στὴν ἄλλη ὄψη.

Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν ὁστέινο, αἰχμηρὸ ἀντικείμενο, 5 στρεῖδια, 13 λεπίδες ὀφιανθοῦ, 8 κομμάτια πυριτόλιθου, 2 σιδερένια ἀντικείμενα καὶ ἓνα μικρὸ κομμάτι φαγεντιανῆς. Ἰδιαίτερα μεγάλος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν χάλκινων ἐλασμάτων, περίπου 409, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ ἦταν ἀκόσμητα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἔφεραν διακόσμηση μὲ παράλληλες γλυφές ἢ πλάγιες αὐλακώσεις καὶ τὸ θέμα τοῦ ρόδακα στὸ κέντρο, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Σῶζονται ἐπίσης τμῆμα χεῖλους ἀγγείου, δύο κομμάτια λαβῶν ἀγγείων, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία ταινιωτὴ καθὼς καὶ ἓνα ἀνάγλυφο πόδι λιονταριοῦ.

Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται ἀπὸ τὰ 45 χρυσὰ ἐλάσματα ποὺ βρέθηκαν στὸν χώρo αὐτὸ 4 ἐλάσματα μὲ ἔκτυπη διακόσμηση, κυρίως ὁμόκεντρων κύκλων. Ἐνα ἔλασμα μεγαλύτερων διαστάσεων ἀπ' αὐτὰ φέρει διπλὴ σειρὰ σχοινοειδῶν, ὀριζόντιων γραμμῶν (πίν. 239δ) τὰ μεσοδιαστήματα τοῦ ὁποῖου κοσμοῦνται μὲ παράλληλα γραμμῖδια μὲ κάθετες τριπλῆς γραμμῆς καὶ 2 γραμμῆς χιαστί, ἐκατέρωθεν μὲ ἄλλο σύστημα καμπύλων γραμμῶν μὲ διάσπαρτες, ἔκτυπες στιγμῆς.

Νοτιοκεντρικὸ τμῆμα

Ἀπὸ τὸ νοτιοκεντρικὸ τμῆμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ ἀφαιρέθηκε δεύτερο κατώτερο στρώμα χρώματος, ποὺ δὲν συμπίπτει στὸ βόρειο ὄριό του μὲ τὸ ἀνώτερο ἀπ' αὐτὸ στρώμα καί, κάλυπτε τὸν χώρo, ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Θ1/2.5-4.2, Θ2/4.2, Θ3/4.2, Θ4/4.2, Θ4/3.5-3.2, Θ5/3.2, Ι1/3.2-2.5 καὶ Θ5/2.5, σὲ βάθος 0.65 μ. ἀπὸ τὸ σημεῖο 0.

Τὸ πάχος τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἦταν 0.80 μ. μέγιστο καὶ 0.10 μ. ἐλάχιστο. Ἡ ὕψὴ τοῦ χρώματος δὲν ἦταν ἡ ἴδια σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ

στρώματος. Ἐπιφανειακὰ ἦταν ἔντονη μία λεπτή στρώση ἱλυώδους ὕλικου μαύρου χρώματος μὲ πολλὰ κομμάτια καμένου ξύλου, ἡ ὁποία εἶχε πάχος 0.07-0.10 μ. Στὴ στρώση αὕτὴ ἡ ὑγρασία ἦταν μεγάλη, ἐνῶ στὴν ἀμέσως κατώτερη πάχους 0.10-0.80 μ. ἦταν ἔντονη ἡ παρουσία ἀργιλώδους ὕλικου, σκοτεινοῦ, καστανοῦ χρώματος. Σὲ ὅλο τὸ πάχος τοῦ στρώματος βρέθηκαν διάσπαρτα ὅστὰ μικρῶν κυρίως ζώων.

Ἡ εὕρεση σύγχρονων ἀντικειμένων στὸ στρώμα αὐτό, καθὼς καὶ ἡ διαφορετικῆς χρονολογικῆς προέλευσης κεραμικὴ ἀποδεικνύει καὶ πάλι τὴν ἔντονη διατάραξή του. Ἐτσι συλλέχθηκαν πολλὰ ὅστρακα ἀγγείων διάφορων μεγεθῶν, προϊστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 16 περίπου εἶναι ὕστερων νεολιθικῶν χρόνων καὶ συγκολλοῦνται μὲ ἄλλα πού προέρχονται ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, ἀρκετὰ τμήματα σκευῶν, ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, ὑπογεωμετρικῶν ἀλλὰ καὶ γεωμετρικῶν χρόνων, καθὼς καὶ ὅστρακα λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται ἓνα κομμάτι ἀγγείου γεωμετρικῶν χρόνων μὲ ταινίες μελανοῦ χρώματος στὴν καμπύλη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνειά του. Συγκολλήθηκε ἀλλὰ καὶ συνανήκει μὲ κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τὸν Βόρειο Μυχὸ κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1982⁷, κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τὸν Σωρὸ IV⁸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983⁹, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Αἶθουσα στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984. Ἐνα κομμάτι ἐπίσης τῆς ἴδιας ομάδας, ἀνήκει σὲ τμήμα πώματος πυξίδας μὲ κυλινδρική, ἐπίπεδη στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά της λαβὴ μὲ καστανέρυθρες ταινίες στὴν ἐπιφάνειά της. Συγκολλήθηκε ἀλλὰ καὶ συνανήκει μὲ κομμάτια ἀπὸ τὸ ἴδιο στρώμα πού ἐξετάζεται τὴν ἴδια ἀνασκαφικὴ περίοδο, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983¹⁰. Ἐπίσης ἓνα ἄλλο κομμάτι ἀπὸ τὸ στρώμα πού ἐξετάζεται ἀνήκει σὲ τετράπλευρο σκεῦος μὲ κυλινδρικό σῶμα, μὲ μελανὴ διακόσμηση. Συγκολλήθηκε

7. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 439.

8. Ὁ.π. 460.

9. Ὁ.π. 480.

10. Ὁ.π.

ἀλλὰ καὶ συνανήκει μὲ δύο κομμάτια, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Βόρειο Μυχὸ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1982¹¹, δύο κομμάτια ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983¹² καὶ τρία κομμάτια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Σωρὸ III καὶ ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V. Ἐπίσης ἓνα κομμάτι σώματος εἰδωλίου βοοειδοῦς συγκολλήθηκε μὲ κομμάτι ἀπὸ τὸ δυτικοκεντρικὸ τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, καθὼς καὶ δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ Σωρὸ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας¹³. βρέθηκαν ἀκόμη δύο μικρὰ κομμάτια τοῦ γνωστοῦ σκεύους ἀπὸ terra sigillata.

Τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ διάφορες ὕλες ποὺ βρέθηκαν στὸν χώρὸ αὐτὸ ἦταν 1373. Συγκεκριμένα συλλέχθηκαν 7 σύγχρονα ἀντικείμενα, 2 ἀσημένια ἐλάσματα, 76 γυάλινα θραύσματα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σύγχρονα, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, 10 δακτυλίδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα 7 εἶναι σιδερένια καὶ 1 ἀσημένιο μὲ σιδερένια ἐπένδυση, καὶ 2 χάλκινα. Συλλέχθηκαν ἐπίσης 41 ἐλεφάντινα κομμάτια, 37 κομμάτια ἡλεκτροῦ, 6 ὄστρακα πεδίων λύχνων, ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ διάφορες παραστάσεις, 4 νομίσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 3 εἶναι χάλκινα καὶ ἓνα ἀσημένιο, 68 κομμάτια σύγχρονου ξύλου, 10 κομμάτια λεπίδων ὀψιανῶν, 3 στρεῖδια, 5 κομμάτια πῆλινων ἀντικειμένων, 4 κομμάτια πυριτόλιθου, 10 σιδερένια κομμάτια, 13 κομμάτια φαγεντιανῆς, 955 χάλκινα ἀντικείμενα, κυρίως ἐλάσματα, 52 χρυσά, κυρίως ἐλάσματα, καθὼς καὶ 20 ψῆφοι διάφορων ὕλῶν.

Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα αὐτὰ ἀναφέρονται τὰ 10 δακτυλίδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 8 εἶναι σιδερένια καὶ τὰ 2 χάλκινα. Τὰ ὁκτὼ σιδερένια εἶναι: 1) Ἀκέραιο δακτυλίδι μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο στῆ σφενδόνη, ποὺ φέρει ἐγγράρακτη παράσταση ἀνδρικῆς στεφανωμένης κεφαλῆς (πίν. 240δ). 2) Τμήμα κρίκου καὶ σφενδόνης δακτυλιδιοῦ ποὺ φέρει ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ ἀμέθυστο, ἐλαφρὰ ἀποκρουσμένο, μὲ παράσταση γυναικείας μορφῆς ποὺ κρατεῖ στὸ χέρι τῆς ἀδιάγνωστο

11. "Ο.π. 439.

12. "Ο.π. 480.

13. "Ο.π. 436, 458, 465, 469, 475.

ἀντικείμενο. 3) Μισὸ τμήμα κρίκου δακτυλιδίου ποὺ σώζει ὁλόκληρη τὴ σφενδόνη μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο, μὲ παράσταση στεφανωμένης, ἀνδρικῆς κεφαλῆς. 4) Τμήμα κρίκου δακτυλιδίου ποὺ σώζει ὁλόκληρη τὴ σφενδόνη, μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο, πιθανῶς ἀπὸ ὑαλόμαζα, μὲ ἀδιάγνωστη παράσταση. 5) Τμήμα κρίκου δακτυλιδίου ποὺ σώζει τὴν ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο μὲ παράσταση Ἀρτέμιδος καὶ σκύλου. 6) Τμήμα τοῦ κρίκου καὶ σφενδόνης δακτυλιδίου μὲ ἰσχυρὴ ὀξίδωση ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὴ διάγνωση τῆς παραστάσεως. 7) Ἀκέραιο δακτυλίδι χωρὶς δακτυλιόλιθο, πολὺ ὀξιδωμένο. 8) Ἀκέραιο δακτυλίδι μὲ ἀσημένιο σκελετό, στὴ σφενδόνη τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἰσχυρὴ ὀξίδωση ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὴ διάγνωση τῆς παραστάσεως. Τέλος βρέθηκαν δύο χάλκινα δακτυλίδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι ταινιωτὸς κρίκος, πλάτους 0.012 μ. καὶ τὸ δεύτερο ἀκέραιο δακτυλίδι μὲ ἰσχυρὴ ὀξίδωση στὴ σφενδόνη καὶ ἀδιάγνωστη γι' αὐτὸ παράσταση.

Τὰ 34 ἑλεφάντινα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν ἀνήκουν 7 σὲ πλακίδια ἀκανόνιστου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα ἀνήκει σὲ παρυφὴ πώματος πυξίδας καὶ 11 σὲ πλακίδια ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος μὲ διακόσμηση ἀβαθῶν ἐγχαραξέων στὴ σωζόμενη ἐπιφάνεια μερικῶν. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκει σὲ πῶμα πυξίδας ποὺ φέρει στὴν ἐπίπεδη, καμπύλη, ἀνώτερη ἐπιφάνειά του λοξές, ἀβαθεῖς, παράλληλες ἐγχαραξεις, ἐνῶ στὴν κατώτερη πλῆθος λοξῶν καὶ κάθετων, ἀκανόνιστων ἐγχαραξέων. Σῶζονται ἀκόμη δύο τμήματα πλακιδίου, καμπύλου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μὲν ἓνα εἶναι ἀπολέπισμα ὁλόγλυφου ἀντικειμένου, τὸ δὲ ἄλλο τμήμα λεπτοῦ πλακιδίου, πιθανῶς δακτύλιος μὲ σύστημα βαθιῶν, κυκλικῶν ἐγχαραξέων στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια καὶ μὲ πλῆθος πυκνές, λεπτές λοξές ἐγχαραξεις στὴν κατώτερη. Βρέθηκε ἀκόμη τμήμα πλακιδίου ποὺ σώζεται σὲ τετράγωνο σχῆμα μὲ δύο κοιλότητες στὶς πλάγιες ἐπιφάνειες, καθὼς καὶ δύο κομμάτια, ποὺ ἀνήκουν σὲ περιτμητα πλακίδια, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρει ἐγχαραξεις στὴ σωζόμενη ἐπιφάνειά του. Συλλέχθηκαν ἐπίσης μία ψῆφος σὲ σχῆμα κόλουρου κώνου, ἓνα καρφὶ μὲ χοντρὸ στέλεχος καὶ ἡμικυλινδρική ἐφηλίδα, ποὺ φέρει ἀκανόνιστες ἐγχαραξεις, ἀβαθεῖς γλυφές στὸ στέλεχος, καὶ ἐγχαραξεις στὴν ἐπίπεδη βάση του, τέσσερα τριγωνικὰ ἐνθέματα, ποὺ φέρουν συστήματα ἀβαθῶν ἐγχαραξέων, καθὼς καὶ τρεῖς ἔνθετοι ὀφθαλ-

μοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας δεξιὸς εἶναι ἀκέραιος, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι δύο σῶζονται ἀποσπασματικά.

Στὸ ἴδιο στρῶμα βρέθηκε ἀκόμη μεγάλο τμήμα ἀπὸ χοντρό, κοῖλο ἐσωτερικὰ μῆλο σὲ σχῆμα πεπιεσμένης σφαίρας (πίν. 240γ) μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια εἶναι ἀνεπαίσθητα κυρτὴ καὶ λεία μὲ ἐγγχαράξεις σὲ ἀκτινωτὴ διάταξη. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς περιφέρειας εἶναι ἐπίσης κυρτὴ καὶ λεία μὲ δύο διακοσμητικὰς ζώνες. Ἡ ἀνώτερη ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 ἐπ'ἀλλήλους ὁμόκεντρος, ἐγγχαράκτους κύκλους. Ἡ κατώτερη ἀπὸ σύστημα κάθετων ἐγγχαράξεων, πού ἀκολουθοῦν τὴν ἀκτινωτὴ διάταξη τῆς ἀνώτερης ἐπιφάνειας. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βάσης εἶναι ἐπίπεδη. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια κοίλη στὴν περιφέρεια, ἐπίπεδη πρὸς τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια, χονδρικὰ δουλεμένη. Ὑπάρχει διαμπερὴς τρύπα σὲ τμήμα τῆς κατώτερης παρυφῆς τῆς περιφέρειας καὶ ἐπίμυκτες καρφὶ μὲ μειούμενη διάμετρο. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κυρτὴ καὶ λεία μὲ ἐγγχαράξεις, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς μιᾶς ἀπόληξης λοξὴ καὶ ἐπίπεδη.

Τὰ τέσσερα νομίσματα πού βρέθηκαν στὸν χώρὸ αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικά. Ἀπὸ αὐτὰ ἓνα εἶναι ἀσημένιο καὶ τρία χάλκινα. Τὸ ἀσημένιο φέρει στὴ μία ὄψη τὴν κεφαλὴ τοῦ Τραϊανοῦ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIMO AUG. GER. DAC.*, ἐνῶ στὴν ἄλλη παράσταση ὄρθιας, γυναικείας μορφῆς, Τύχης μὲ κηρύκειο στὸ ἀριστερὸ καὶ κέρας ἀφθονίας στὸ δεξιό, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *PM. TR. PCOSVIPPSA QR.* Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τρία χάλκινα νομίσματα τὸ μὲν ἓνα φέρει στὴ μία ὄψη δαφνοστεφανωμένη κεφαλὴ Διὸς, ἐνῶ στὴν ἄλλη ἀετὸ μὲ ἀνοιγμένα φτερά καὶ τὴν ἐπιγραφὴ:

K Ω.

N ΣΙ

M

N

Σημειώνεται ὅτι τὸ ἴδιο νόμισμα μὲ ἄλλη ἐπιγραφὴ εἶχε βρεθεῖ στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983. Τὸ δεῦτερο νόμισμα φέρει στὴ μία ὄψη ἀνδρική κεφαλὴ στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά μὲ τὴν ἐπι-

γραφῇ *DIVUS AUGUSTUS PATER*, ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη φέρει βωμό μετὰ τὰ γράμματα *S.C.* ἐκατέρωθεν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *PROVIDENT* κάτω ἀπ' αὐτόν. Τὸ τρίτο νόμισμα φέρει στὴ μία ὄψη δαφνοστεφανωμένη κεφαλὴ τοῦ Κλαυδίου μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν *ΔΡΟΥ. ΚΛΑΥ. ΓΕΡΜ. ΑΝΤΩΝΙΑ*, ἐνῶ στὴν ἄλλη φέρει ἀντωπὲς τὶς κεφαλὰς τῆς Ἀντωνίας στὰ ἀριστερά, στραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τοῦ Δρούσου στὰ δεξιὰ, στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά.

Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μικροαντικειμένων εἶναι τὰ χάλκινα. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν συνολικὰ 1127 χάλκινα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ πλειονότητα ἦταν διακοσμημένα κομμάτια, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες. Ἀναλυτικότερα τὰ 529 ἐλάσματα φέρουν παραστάσεις μετὰ τὸν συνδυασμὸ τῆς τεχνικῆς τοῦ ἔκτυπου καὶ τῆς ἐγχάραξης καὶ συγκεκριμένα τὰ θέματα τῆς τρέχουσας σπείρας, τοῦ φολιδωτοῦ, τῆς ἰχθυόκανθας, τῶν κύκλων, τῶν στιγμῶν, τῶν γραμμώσεων, τῶν μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, καθὼς καὶ τῶν φυτικῶν θεμάτων. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἀκόσμητα χάλκινα ἀντικείμενα συλλέχθηκαν 4 ἐλικοειδῆ (πίν. 240α) μετὰ πεπλατυσμένη τὴ μιά τους ἀπόληξιν, 5 καρφία, 2 τμήματα ταινιωτῶν λαβῶν, μία αἰχμὴ περόνης, ἓνα κωνικὸ περίαπτο, 2 κυλινδρικὰ στελέχη, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 482 ἐλάσματα σώζονται κυρίως, σὲ καμπύλο ἢ καὶ ταινιωτὸ σχῆμα.

Ἀπὸ τὰ 54 χρυσὰ κυρίως ἀκόσμητα ἐλάσματα ποὺ βρέθηκαν, ἀναφέρονται τμήμα καμπύλου σύρματος ποὺ ἀπολήγει σὲ ἀντιθετικὰ περιελιγμένες σπείρες, συμπαγὲς ἐνώτιο (πίν. 240ε), ποὺ μειώνεται στὰ ἄκρα καὶ ἐντείνεται στὸ κέντρο, πιθανότατα μινωϊκῶν χρόνων καὶ ἔλασμα μετὰ καμπύλες σειρὲς σχοινοειδοῦς κοσμήματος. Βρέθηκαν ἀκόμη 2 ψῆφοι, ἡ μία ἀμφικωνικὴ μετὰ γλυφὲς σὲ ὁλόκληρην τὴν ἐπιφάνειά της, ἡ ἄλλη ἡμισφαιρικὴ μετὰ συρματερὴ διακόσμηση γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ ἀνάρτησης, καθὼς καὶ κοῖλος κρίκος σὲ σχῆμα πολὺ πεπλατυσμένης σφαίρας μετὰ μεγάλη ὀπὴ καὶ τέλος περίαπτο (πίν. 240β) μετὰ μίαν ἔνθετη ψῆφο ἡλέκτρου καὶ διακόσμηση ἔκτυπων στιγμῶν στὸ περιχεῖλωμα. Τὸ ἐπίμηκες ἔλασμα ἀπολήγει σὲ ἐπίπεδο κρίκο ἀνάρτησης στὴ μειούμενη πρὸς τὰ ἄνω ἀπόληξί του.

Οἱ 57 ψῆφοι τοῦ στρώματος αὐτοῦ εἶναι μία ἀπὸ ὑαλόμαζα, 52 ἀπὸ γυαλί, ἐνῶ μία ἄλλη εἶναι ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο, ἀτρακτοειδοῦς σχή-

ματος, δύο ἀπὸ ἤλεκτρο, ἡ μία ποὺ σώζεται κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ ἡ ἄλλη ἀτρακτοειδῆς καὶ τέλος ἑπτὰ ἀπὸ φαγεντιανή.

II. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας

Τὸ 1984 ἡ ἀνασκαφὴ στὴν Κεντρικὴ Αἵθουσα¹⁴ ἔγινε στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα, στὸ δυτικόν, ὅπου ἀφαιρέθηκε ὁ Σωρὸς III καὶ στὸ βορειοδυτικόν, στὸν χώρο τῶν Σωρῶν IV - V, ὅπου ἀφαιρέθηκαν δύο στρώματα, τὸ Στρώμα 2 καὶ τὸ Στρώμα 3, σὲ δέκα λωρίδες τὸ καθένα.

Νοτιοανατολικὸ Τμήμα

Τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας ἀνασκάφηκε σὲ 4 λωρίδες, μὲ φορὰ ἀφαίρεσης τῶν λίθων καὶ τοῦ χρώματος ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Τὸ νοτιοανατολικὸ αὐτὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας εἶχε μιὰν ἔντονη ἐπικλινὴ ἐπίχωση, καλυμμένη μὲ στρώσεις λίθων ὅλων τῶν μεγεθῶν. Στόχος τῆς ἀνασκαφῆς στὸ τμήμα αὐτὸ ἦταν ἡ σταδιακὴ δημιουργία 4 πλατιῶν βαθμίδων γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ τεράστιου βάρους τῶν υπερκείμενων χωμάτων καὶ λίθων, γιὰ τὴν ἀσφαλὴ ἐπομένως ἀνασκαφὴ τοῦ δυτικότερου τμήματος. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα ἔγινε σὲ τέσσερις ἀνισοϋφεῖς λόγῳ τῆς ἐπικλινούσας ἐπίχωσης λωρίδες, ποὺ ὀνομάσθηκαν Λωρίδες 1 - 4, ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Στὴν Λωρίδα 4 ἀφαιρέθηκαν δύο ἐπ'ἀλλήλα στρώματα, τὸ στρώμα 1 καὶ τὸ στρώμα 2.

Λ ω ρ ί δ α 1

Ἡ Λωρίδα 1 εἶναι ἡ ἀνατολικότερη λωρίδα ποὺ ἀφαιρέθηκε, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου. Τὸ νότιο ἄκρο τῆς καταλήγει στὸ στόμιο τοῦ σπηλαιώδους ἀνοίγματος, ποὺ ὀνομάσθηκε Μυχὸς β. Ἡ Λωρίδα 1 καταλαμβάνει τὸν χώρῳ ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Γ5/10.1, Γ4/10.1-10.2, Γ3/10.2, Γ2/10.3, Γ1/10.3-10.4, Β5/10.4, Β5/11.1, Γ1/10.5, Γ2/10.6, Γ3/10.5, Γ4/10.5, Γ5/10.5,

14. Ὁ.π. 459-483.

Δ1-Δ2-Δ3-Δ4-Δ5-Ε1-Ε2-Ε3-Ε4/10.5, Ε5/10.4, Ε5/10.3, Ε5/10.2, Ε4/10.2, Ε3/10.1, Ε2-Ε1/10.1 καὶ Ε1-Δ5-Δ4-Δ3-Δ2-Δ1/9.1. Ἡ Λωρίδα 1 εἶχε μέγ. μῆκ. 16 περίπου μ. καὶ μέγ. πλάτ. 5.50 μ.

Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκαν οἱ λίθοι μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ποὺ ἦταν συσσωρευμένοι στὸ νοτιότερο σημεῖο τῆς λωρίδας καὶ κατὰ μῆκος τῆς περίφραξης τῆς εἰσόδου. Οἱ μεγαλύτεροι λίθοι, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς θραύονταν μὲ βαριά, γιὰ νὰ εἶναι εὐκολότερη ἡ μεταφορὰ τους στὸν χώρo ἀπόρριψης τῶν λίθων στὴν ἀνατολικὴ πλαγιά τῆς πλατείας, στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ σπηλαίου. Ἀνάμεσα στὸ λατυπικὸ ὕλικὸ ποὺ ἀφαιρέθηκε, ὑπῆρχε ἄργιλος σὲ χαμηλὴ ποσοστιαία ἀναλογία, περίπου 10%. Τὸ χῶμα αὐτὸ ἦταν ξερό. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος λίθων, τὸ χῶμα ἦταν καστανοῦ χρώματος, ἀναμεμιγμένο μὲ χαλαροὺς λίθους μικροῦ μεγέθους, ἐλάχιστα ὑγρό, μὲ ρίζες, ἄχυρα καὶ ξύλα, ἐνῶ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴ στρώση αὐτὴ ἐφανίσθηκαν λίθοι σὲ μεγαλύτερη ποσοστιαία ἀναλογία σὲ σχέση μὲ τὸ χῶμα. Τὸ ποσοστὸ τοῦ χῶματος ἦταν μεγαλύτερο σὰ νότια τοιχώματα τοῦ σπηλαίου. Στὴν ἀνατολικὴ παρυφὴ τῆς Λωρίδας 1 καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Δ2-Δ3/10.3 ἀποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου ὀγκόλιθου διαστ. $2 \times 0.70 \times 0.40$ μ. ποὺ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν χῶρο.

Ἦταν χαρακτηριστικὸ ὅτι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἐπιφανειακοῦ χαλαροῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ πρᾶνου τῆς Λωρίδας 1, ἐφανίστηκε χῶμα, ἀρκετὰ καθαρὸ, καστανὸ καὶ ἐλάχιστα ὑγρό. Ἀμέσως ἀκολούθησε ἄλλη στρώση λίθων πολὺ μεγαλύτερων ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἀφαιρέθηκαν στὴν ἐπιφανειακὴ στρώση τῆς λωρίδας. Οἱ ἐπ'ἀλλήλους αὐτὲς στρώσεις λίθων καὶ χῶματος εἶχαν πάχος περίπου 1.40 μ. Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκε ἡ ὑποκείμενη στρώση λίθων καὶ χῶματος πάχους 0.40 μ., ὅπου τὸ χῶμα ἦταν καστανό, ἀρκετὰ σκληρό, καθόλου ὑγρὸ καὶ ἀναμεμιγμένο μὲ πέτρες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, σὲ ποσοστιαία ἀναλογία 50% πέτρες καὶ 50% χῶμα. Ἀφαιρέθηκε δηλαδὴ συνολικὰ ἐπίχωση πάχους 1.80 μ., μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρά, μὲ βασικὸ στόχο τὴ δημιουργία ἐπιμήκους πλατώματος μὲ κάθετη τὴν ἀνατολικὴ παρυφὴ τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα «μάρτυρα» τῆς ἐπίχωσης ποὺ ἀφαιρέθηκε.

Τὰ ὅστρακα καὶ τὰ ὅστὰ ποὺ συλλέχθηκαν στὸν χώρo τῆς Λωρίδας 1 δὲν ἦταν πολλὰ. Ἐτσι βρέθηκαν ἐλάχιστα προϊστορικά ὅστρακα, τμήματα πήλινων εἰδωλίων γεωμετρικῶν χρόνων, τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἐλάχιστα ὅστρακα ἀγγείων μὲ λεπτὰ ἢ καὶ χοντρά τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ἐλάχιστα ὅστὰ ἀνήκουν σὲ μικρὰ κυρίως αἰγοειδή.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπικλινοῦς αὐτῆς ἐπίχωσης βρέθηκε κάλυκας φυσιγγίου πυροβόλου ὅπλου, ποὺ ἀποδεικνύει καὶ τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος καθὼς καὶ 4 σιδερένια ἀντικείμενα, τρεῖς αἰχμὲς βελῶν καὶ ἓνα ἔλασμα. Συγκεκριμένα βρέθηκε μικρὴ, ἀκέραια σιδερένια αἰχμὴ βέλους στὴ νότια παρυφὴ τῆς Λωρίδας 1, κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ Μυχοῦ β'. Στὸν ὑποκάναβο Γ2/10.1, πάνω σὲ μία πέτρα διαστάσεων $0.70 \times 0.20 \times 0.25$ μ. συλλέχθηκε ἄλλη μία ἀκέραια σχεδόν, μὲ ἐλάχιστα ἀποκρουσμένα ἄκρα αἰχμὴ βέλους, καθὼς καὶ ἄλλο σιδερένιο, ἀποκρουσμένο στὴ μία μεριά, ἔλασμα, ἐνῶ κατὰ τὴ διαλογὴ τῶν χωμάτων τῆς λωρίδας βρέθηκε ἄλλη μία σιδερένια αἰχμὴ βέλους.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ χώματος τῆς Λωρίδας 1 ἀνασκάφηκε καὶ τὸ σπηλαιώδες ἄνοιγμα ἀριστερά τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου τοῦ ὁποῖο ὀνομάστηκε Μυχὸς β, ποὺ περιγράφεται ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω.

Λ ω ρ ί δ α 2

Ἡ Λωρίδα 2 ἦταν ἡ ἀμέσως δυτικότερη λωρίδα ποὺ ἀνασκάφηκε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρά. Ἡ Λωρίδα 2 καταλάμβανε τὸν χώρo ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Γ2/8.4, Γ2/8.5, Γ1/8.5, Γ1/9.1, Γ1/9.2, Γ1/9.3, Γ1/9.4, Γ1/9.5, Γ2-Γ3/9.5, Γ3-Γ4-Γ5-Δ1-Δ2, Δ3-Δ4-Δ5-Ε1-Ε2/9.4, Ε3-Ε4/9.5, Ε4/9.4, Ε4/9.3, Ε4/9.1, Ε4/9.2, Ε4/8.5, Ε4/8.4 καὶ Ε3-Ε2-Ε1-Δ5-Δ4-Δ3-Δ2-Δ1-Γ5-Γ4-Γ3-Γ2/8.4. Εἶχε μέγ. μῆκ. 13.30 μ. καὶ μέγ. πλάτ. 5.90 μ. καὶ μέγ. πάχ. ἐπίχωσης 3 μ. περίπου.

Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπιφανειακὴ στρώση τοῦ λατυπικοῦ ὕλικου, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ἀναμεμιγμένους μὲ καστανὸ χῶμα σὲ ποσοστιαία ἀναλογία 80% λίθοι καὶ 20% χῶμα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρά μὲ

σκοπὸ τῇ δημιουργίᾳ τοῦ δεύτερου πλατώματος, μὲ «μάρτυρα» τὴν ἀνατολικὴ παρυφὴ τοῦ σκάμματος τῆς Λωρίδας 2. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιφανειακῆς στρώσης λίθων ἀποκαλύφθηκαν καὶ δύο ὀγκόλιθοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀποκοπεί πιθανῶς ἀπὸ τὴν ὀροφή, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια σπάστηκαν μὲ βαριά καὶ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου. Ἡ ἀνατολικὴ παρυφὴ τῆς Λωρίδας 2 ἦταν ἀρκετὰ κεκλιμένη καὶ γεμάτη χαλαροὺς λίθους. Γιὰ λόγους ἀσφάλειας καὶ διαμόρφωσης ἀφαιρέθηκαν πρῶτα οἱ ἐπικίνδυνοι χαλαροὶ αὐτοὶ λίθοι. Ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ στρώση τῶν λίθων ἀκολουθοῦσε στρώση λίθων ὅλων τῶν μεγεθῶν ἀλλὰ μὲ μεγαλύτερη περιεκτικότητα σὲ χῶμα τὸ ὁποῖο ἦταν ἀνοιχτὸ καστανό, καθόλου ὑγρὸ καὶ σκαβάταν εὐκολα. Στὸ βόρειο τμήμα τῆς λωρίδας ὑπῆρχε μεγαλύτερη συσσώρευση ἀσβεστολιθικοῦ ὕλικου, ἐνῶ στὸ νότιο τμήμα ὑπῆρχε περισσότερο ἀργιλοψαμμιτικὸ ὕλικὸ καὶ μικρότερο ποσοστὸ λίθων. Σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τὸ χῶμα γινόταν ἀρκετὰ ὑγρὸ. Στους ὑποκανάβους Γ3/9.2, Γ2/9.4, Γ1/9.3 καὶ Γ2/9.1 ἀποκαλύφθηκε σχεδὸν παραλληλόγραμμος βράχος μέγιστου φαινόμενου μήκους 2 μ. καὶ μέγιστου φαινόμενου πλάτους 1 μ. Τὸ χῶμα ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴ δευτέρη στρώση λίθων ἦταν σκοτεινὸ καστανὸ καὶ ὑγρότερο, ἰδιαίτερα κατὰ μῆκος τῶν νότιων παρυφῶν τοῦ σπηλαίου. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὑφῆς τοῦ χώματος τῆς Λωρίδας 2 ἔμοιαζαν μὲ αὐτὰ τῆς Λωρίδας 1, ἰδιαίτερα μὲ τὸ νοτιότερο τμήμα τῆς, κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ Μυχοῦ β. Στὴ συνέχεια ἀποκαλύφθηκαν ἀρκετοὶ ὀγκόλιθοι, ἰδιαίτερα στὸ νότιο τμήμα τῆς λωρίδας, οἱ ὁποῖοι ἀποτυπώθηκαν φωτογραφικὰ καὶ σχεδιαστικά. Σὲ βάθος 1.80 μ. ἡ ὑγρασία τοῦ χώματος ἦταν ἰδιαίτερα αὐξημένη, σὲ βαθμὸ ὥστε τὸ χῶμα γινόταν λασπῶδες, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ξηρότητα τοῦ χώματος καὶ τὴ χαλαρότητα τῶν λίθων στὰ ἀμέσως ὑπερκείμενα στρώματα.

Τὰ ὄστρακα τὰ ὁποῖα συλλέχθηκαν προέρχονται ἀπὸ κεραμικὴ διαφόρων χρόνων, γεγονός ποὺ ἀποδεικνύει μαζὶ μὲ τὴν παρουσία τῶν σύγχρονων ἀντικειμένων τὴ διατάραξη τῆς ἐπικλινούσας αὐτῆς ἐπίχωσης καὶ στὴ Λωρίδα 2. Ἔτσι συλλέχθηκαν ὄστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ἐλάχιστα χοντρά καὶ λεπτὰ ὄστρακα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ μικρὸς ἀριθμὸς λύχνων, ρωμαϊκῶν χρόνων. Τέλος βρέθηκε μικρότατος ἀριθμὸς πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς

διαλογῆς τῶν χωμάτων τῆς Λωρίδας 2 βρέθηκαν ἐλάχιστα ὅστ' αὐτὰ μικρῶν ζώων, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ περιγραφὴ τῆς διασπορᾶς τους κατὰ μῆκος τῆς περιγραφόμενης λωρίδας.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ χώματος καὶ τῶν λίθων ἀπὸ τὸν χώρον αὐτὸ βρέθηκαν συνολικὰ 10 ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 6 εἶναι σύγχρονα, ἓνα λίθινο καὶ δύο σιδερένια. Συγκεκριμένα βρέθηκε τμῆμα ἐλεφάντινου πλακιδίου, ἀκανόνιστου σχήματος μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση ἐνῶ στὸν ὑποκάναβο Γ5/9.2 συλλέχθηκε λίθος παραλληλεπίπεδου σχήματος μὲ τμῆμα λαξευμένης ὁπῆς στὴ μία πλευρά. Στὸν ὑποκάναβο Δ4/9.3 βρέθηκε σιδερένια αἰχμὴ βέλους, ἐνῶ στὴ διαλογὴ τῶν χωμάτων βρέθηκε μεγάλο, σιδερένιο ἔλασμα, ἀκανόνιστου σχήματος.

Λ ω ρ ί δ α 3

Ἡ Λωρίδα 3, ἦταν ἡ ἀμέσως δυτικότερη λωρίδα. Ὁ χώρος ποὺ καταλάμβανε ὀριζόταν ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Β3/7.3-7.4, Γ1-Γ5/7.4, Δ1-Δ5/7.4, Ε1-Ε4/7.4, Ε4/7.4-8.4, Ε4-Ε1/8.4, Δ5-Δ1/8.4 καὶ Γ5-Γ2/8.4. Εἶχε μέγ. μῆκ. 17 μ., μέγ. πλάτ. 5.5 μ. καὶ μέγ. πᾶχ. ἐπίχωσης 2.20 μ. περίπου.

Στὴ Λωρίδα 3 ἀφαιρέθηκε ἀρχικὰ ἡ ἐπιφανειακὴ στρώση λίθων μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ποὺ καταλάμβανε ὅλη τὴν ἔκτασή της. Στὸ κεντρικὸ τμῆμα παρατηρήθηκε μία διαβάθμιση λατυπικοῦ ὕλικου, συγκεκριμένα λατύπες $0.10 \times 0.10 \times 0.20$ μ. ἀναμεμιγμένες μὲ μικρότατους λίθους ἐλάχιστων ἑκατοστῶν καὶ χῶμα καστανὸ καὶ ὑγρὸ μὲ μικρὰ προσμίξεις ἀπὸ ρίζες καὶ μικρὰ ξύλα. Τὸ ποσοστὸ τοῦ χώματος τοῦ ἀναμεμιγμένου μὲ τίς πέτρες δὲν ξεπέρασε τὸ 10%. Τὸ χῶμα αὐτό, ποὺ ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε ἦταν καστανὸ καὶ ὑγρὸ ἦταν περισσότερο πυκνὸ καὶ πλούσιο στὸ νότιο τμῆμα τῆς λωρίδας. Ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ στρώση λίθων ἀφαιρέθηκαν ἐπ'ἀλλήλους στρώσεις μὲ μεγάλους λίθους ἢ πρώτη, μὲ πολλοὺς μικρότατους λίθους ἢ δεύτερη καὶ μὲ λίθους μεσαίου μεγέθους ἀναμεμιγμένους μὲ χῶμα. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτῶν τῶν στρώσεων ἀποκαλύφθηκε μεγάλος ὀγκόλιθος ποὺ ἀφαιρέθηκε. Ἄλλοι ὀγκόλιθοι ἐμφανίσθηκαν ἐπίσης στοὺς ὑποκανάβους

Δ4/8.4-5, οἱ ὅποιοι ἐπίσης ἀφαιρέθηκαν, ὅπως καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στοὺς ὑποκανάβους Γ3/8.4-5.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε στὴ Λωρίδα 3 περιελάμβανε ἐλάχιστα ὅστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, τμήματα σκευῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὅστρακα ἀγγείων λεπτῶν καὶ χονδρῶν τοιχωμάτων ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, ὅστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων καθὼς καὶ ἐλάχιστα ὅστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ σκεύη καὶ ἀγγεῖα μεταγενέστερων χρόνων, γεγονὸς ποὺ πιστοποιεῖ μαζί μὲ τὴν εὕρεση σύγχρονων ἀντικειμένων τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος. Τέλος βρέθηκαν ἐλάχιστα τμήματα πλίνθων, ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὅσα ποὺ συλλέχθηκαν ἦταν ἐλάχιστα καὶ ἀνήκουν κυρίως σὲ μικρὰ αἰγοειδή.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα 3 βρέθηκαν 62 μικροαντικείμενα, 10 σύγχρονα ἀντικείμενα, 12 κομμάτια σύγχρονων γυάλινων ἀντικειμένων, δύο κομμάτια σύγχρονου ξύλου, ἓνα κομμάτι λεπίδας πυριτόλιθου, ἓνα σύγχρονο νόμισμα, 1 δίδραχμο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, κοπῆς 1976, 11 σιδερένια κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται τρεῖς σιδερένιες αἰχμὲς βελῶν, ποὺ βρέθηκαν μία στὸν ὑποκάναβο Δ5/8.5, σὲ βάθος 2 μ., ἡ δευτέρη στὸν ὑποκάναβο Ε1/8.5, σὲ βάθος 2.1 μ. καὶ ἡ τρίτη στὸν ὑποκάναβο Γ3/8.4, σὲ βάθος 2.15 μ. Συλλέχθηκαν ἐπίσης 7 χάλκινα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 6 εἶναι ἀκόσμητα καὶ ἓνα φέρει ἀδιευκρίνιστη ἐγγράρακτη παράσταση, ἐνῶ ἄλλο ἔχει προσηλωμένα δύο καρφιά στὴ μία πλευρά.

Λ ω ρ ί δ α 4

Ἡ Λωρίδα 4 ἦταν ἡ δυτικότερη λωρίδα ποὺ ἀνασκάφηκε καὶ καταλάμβανε τὸν χώρο ποὺ ὀριζόταν ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Β4/7.3, Β5/7.4, Γ1-Γ5/7.4, Δ1-Δ5/7.4, Ε1-Ε4/7.4, Ε5/7.4-5.2, Ε4/5.4, Ε1/5.1, Δ5/5.1-4.5, Δ4-Δ3/4.5, Δ2-Δ1/5.1, Γ5-Γ1/5.1-5.2, Β5-Β1/5.2-5.4, Β1-Β2/5.4-5.5 καὶ Β3/6.1-7.3. Εἶχε μέγ. μῆχ. 14 μ., πλάτ. 18.8 μ. καὶ μέγ. πᾶχ. ἐπίχωσης 2.45 μ. Στὴ Λωρίδα 4 ἀφαιρέθηκαν δύο στρώματα χώματος, τὸ στρώμα 1 καὶ τὸ στρώμα 2.

Στρώμα 1. Εἶναι σημαντικὸ νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ

τμήμα τῆς Λωρίδας 4 κάλυπτε ἡ ἀνατολικὴ προέκταση τοῦ Σωροῦ III, ὁ ὁποῖος κάλυπτε τοὺς ὑποκανάβους Δ4/3.2, Δ3/3.3-6.3, Δ4/6.3, Δ5/6.3-4, E1/6.4, E2/6.4, E2/6.3-2, E3/6.1-5.5, E4/5.4-5.3, E5/5.2-4.4 καὶ Z1/4.4-2. Ἐξαιτίας ἐπομένως αὐτῆς τῆς συσσώρευσης στὸ κέντρο τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III, ἡ ἀφαίρεση τῶν λίθων τῆς Λωρίδας 4 ἄρχισε ἀπὸ τὸν χώρο μεγαλύτερης συγκέντρωσής τους. Τὸ χῶμα τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III ἦταν καστανό, ὑγρὸ καὶ ἀρκετὰ καθαρὸ, ἀναμεμιγμένο μὲ μεγάλη ποσότητα ἀπὸ πέτρες.

Ἀφαιρέθηκαν ἀρχικὰ λίθοι μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους. Οἱ τελευταῖοι σπάζονταν καὶ πάλι μὲ βαριά, γιὰ νὰ εἶναι εὐκολότερη ἡ μεταφορά τους στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ σπηλαίου. Οἱ συνηθέστερες διαστάσεις τῶν λίθων ποὺ ἀφαιρέθηκαν ἦταν $0.50 \times 0.40 \times 0.30$ σὲ ποσοστὸ 30%, $0.50 \times 0.50 \times 0.20$ σὲ ποσοστὸ 40% καὶ $0.10 \times 0.07 \times 0.05$ μ. σὲ ποσοστὸ 30%. Ἀνάμεσα καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς λίθους τῆς λωρίδας διακρινόταν μετὰ τὴν ἀφαίρεσή τους χῶμα καστανὸ γεμάτο ἀπὸ ρίζες, ἄχυρα καὶ κοπριά.

Στὴ συνέχεια ἀνασκάφηκε τὸ νοτιοκεντρικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Ἀφαιρέθηκαν λίθοι διαστάσεων $0.10 \times 0.15 \times 0.07$ μ. σὲ ποσοστὸ 80% περίπου καὶ $0.02 \times 0.03 \times 0.05$ μ. σὲ ποσοστὸ 20% καὶ $0.02 \times 0.03 \times 0.05$ μ. ποὺ κάλυπταν μὲ μεγάλη πυκνότητα τὴν ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 4. Ἦταν χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ μερικὰ σημεῖα τοῦ νότιου καὶ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Λωρίδας 4, ἀφότου ἀφαιρέθηκαν οἱ λίθοι τὸ χῶμα ἦταν ἰδιαίτερα καθαρὸ, χωρὶς ρίζες, ἄχυρα καὶ κοπριά, χρώματος καστανοῦ καὶ ἀρκετὰ ὑγρὸ. Συγκριτικὰ μὲ τὶς Λωρίδες 1-3 στὴ Λωρίδα 4 ὑπῆρχε μεγαλύτερη συσσώρευση ὀγκόλιθων, οἱ ὁποῖοι ἀφαιρέθηκαν προοδευτικὰ.

Ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ Σωροῦ III ἀφαιρέθηκαν λίθοι διαστάσεων $0.02 \times 0.01 \times 0.02$ μ. καὶ $0.02 \times 0.02 \times 0.04$ μ. σὲ ποσοστὸ 25% ἀναμεμιγμένοι μὲ χῶμα καστανοῦ χρώματος. Στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς προέκτασης ἀποκαλύφθηκε ὀγκόλιθος διαστάσεων 2.5×1 μ., ποὺ ἀφαιρέθηκε. Τὸ χῶμα, ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος πρὸς τὰ δυτικὰ ἦταν σκοτεινὸ καστανὸ μὲ αὐξημένη ὑγρασία, ἐνῶ στὸ βόρειο τμήμα τῆς προέκτασης ὑπῆρξε αὐξημένη ποσότητα λίθων διαστάσεων $0.03 \times 0.05 \times 0.07$ καὶ $0.03 \times 0.05 \times 0.010$ μ.,

μὲ μειωμένη ποσότητα χρώματος. Στὸ κεντρικὸ καὶ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας 4, ἀφαιρέθηκαν λίθοι κάθε μεγέθους, κυρίως ὅμως μικρῶν διαστάσεων $0.02 \times 0.02 \times 0.04$ μ. σὲ ποσοστὸ 60% καθὼς καὶ διαστάσεων $0.03 \times 0.05 \times 0.07$ μ. σὲ ποσοστὸ 20% καὶ ἐλάχιστες ἀκόμη μεγαλύτερες. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν λίθων ἀποκαλύφθηκε τμήμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ χρώματος τὸ ὁποῖο ἦταν ἀρκετὰ καθαρὸ, καστανὸ καὶ ὑγρὸ, ἀναμεμιγμένον μὲ μικροὺς λίθους $0.20 \times 0.03 \times 0.05$ μ. σὲ ποσοστὸ 40%. Κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴ λεπτὴ ἐπιφάνεια τοῦ χρώματος ὑπῆρχε στρώση λίθων μεγαλύτερων διαστάσεων, ὅπως $0.20 \times 0.25 \times 0.30$ μ., $0.30 \times 0.40 \times 0.20$ μ. καὶ $0.10 \times 0.07 \times 0.15$ μ., ἀναμεμιγμένων μὲ χῶμα σὲ ποσοστὸ 10% περίπου, ἀρκετὰ ὑγρὸ. Ἀφαιρέθηκαν λίθοι καὶ χῶμα καὶ ἀπὸ τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας 4, ὅπου ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ λίθοι μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ἀναμεμιγμένοι μὲ καθαρὸ καστανὸ χῶμα.

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίστηκε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις τοῦ χώρου καὶ κυρίως στὸ νοτιοκεντρικὸ τμήμα, ἕως ὅτου ἔφθασε σὲ ἓνα ἐνιαῖο ἐπίπεδο. Τὸ ἴδιο ἐπιδιώχθηκε καὶ μὲ τὴν προέκταση τοῦ Σωροῦ III, ὅπου τὸ χῶμα γινόταν πιὸ σκοτεινὸ πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ σχετικὰ ὑγρὸ. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ χρώματος αὐτοῦ ἦταν ἡ καθαρότητά του, γεγονὸς πὺ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἤδη κοσκινισμένον χῶμα, συγκεντρωμένον ἐκ τῶν ὑστέρων στὸν χώρον αὐτό.

Στὸ βάθος τοῦ 1 μ. ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 4 καλυπτόταν μὲ χῶμα καστανό, ἰδιαίτερα καθαρὸ καὶ κάπως ὑγρὸ, ἀναμεμιγμένον μὲ μικροὺς λίθους πὺ στὴν ἀμέσως κατώτερη στρώση γίνονταν μεγαλύτερες καὶ πυκνότερες κατὰ πολὺ σὲ ποσοστὸ καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ χῶμα πὺ τὶς ἐπικάλυπτε.

Ἡ ἀνασκαφὴ προεκτάθηκε ἐπίσης πρὸς τὰ νότια τῆς θέσης τοῦ ἀναβατόριου, ἀκριβῶς ἀνατολικά καὶ πάνω ἀπὸ τὸν μεγάλο ὀγκόλιθον τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III, ὁ ὁποῖος στὸ βάθος τοῦ 1 μ. δὲν εἶχε πλήρως ἀποκαλυφθεῖ. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀφαιρέθηκε τὸ χαλαρὸ ὕλικόν, κυρίως μικροὶ λίθοι καὶ ἐλάχιστοι μεγάλων διαστάσεων. Τὸ χῶμα πὺ τελικὰ ἐμφανίζονταν κάτω ἀπὸ τοὺς λίθους ἦταν καστανό, ἀναμεμιγμένον μὲ μικροὺς λίθους καὶ χόρτα, σκορπισμένα ἀραιὰ στὴν ἐπιφάνειά του, καὶ ἐλάχιστα ὑγρὸ.

Ἀκόμη συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III μὲ τὴ σταδιακὴ ἀφαίρεση μικρῶν σὲ πάχος στρώσεων χώματος στὸ κεντρικὸ τῆς τμῆμα, ὅπου ἐμφανίστηκαν λίθοι ποικίλων μεγεθῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλοι θραύονταν καὶ ἄλλοι ἔμεναν στὴ θέση τους, ὅπως στὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα, ὅπου ἀποκαλύφθηκε τμῆμα μεγάλου βράχου, μέγ. μήκ. 5 μ., μέγ. πλάτ. 1 καὶ μέγ. ὕψ. 1.5 μ. Μετὰ τὴν ἰσοπέδωση τῆς Λωρίδας 4 ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III, σὲ βάθος 1.5 μ. ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἄλλοι ὀγκόλιθοι, ἕνας μάλιστα νότια ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἀκόμη μεγαλύτερο ὀγκόλιθο ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκε στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ III, ποὺ βρισκόταν στοὺς ὑποκανάβους Δ5-Δ4/6.3, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια θραύστηκαν μὲ βαριά καὶ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸν χώρο.

Στὴν ἰσοπεδωμένη ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 4 καὶ συγκεκριμένα στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς ἀφαιρέθηκε σὲ βάθος 1.10 μ. στρώση λίθων ἀναμεμιγμένων μὲ πολὺ καθαρὸ καὶ ἐλάχιστα ὑγρὸ καστανότεφρο χῶμα. Στὸ βάθος αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε ὀγκόλιθος, ποὺ βρισκόταν στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Δ4/5.4, Δ3/5.4, Δ3/5.3, Δ2/5.3, Δ1/5.3, Γ5/5.3-5.2 καὶ Γ4/5.3-5.2, ὕψους περίπου 1.5 μ. καθὼς καὶ μικρότεροι ὀγκόλιθοι στὸν ὑποκανάβο Γ2/6.2 καὶ Δ3/6.1-6.2, οἱ ὁποῖοι σταδιακὰ ἀπομακρύνθηκαν. Καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ στρώση τῶν λίθων ποὺ ἀφαιρέθηκαν ἐμφανίστηκε χῶμα καστανὸ καὶ ὑγρὸ, ἀρκετὰ καθαρὸ μὲ μικρότατους λίθους. Στὸν χώρο βορειοανατολικά τοῦ ὀγκόλιθου ποὺ βρισκόταν στοὺς ὑποκανάβους Δ3/6.3, Δ4/6.4 ἀποκαλύφθηκαν μεγάλοι ἀκανόνιστοι λίθοι, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια τοῦ χώματος τῆς λωρίδας ἔγινε σχεδὸν ἐπίπεδη. Τὸ χῶμα στὸν χώρο αὐτὸ ἦταν ἀρκετὰ πυκνὸ καὶ ἐλάχιστα ὑγρὸ μὲ ἀρκετοὺς μικροὺς λίθους, ἐνῶ περιεῖχε καὶ λίγα ξύλα, ρίζες καὶ χόρτα. Τέλος ἀποκαλύφθηκε ὁ ὀγκόλιθος, ποὺ βρισκόταν στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Δ4/5.4 - Δ3/5.3 - Δ2/5.3 - Δ1/5.3 - Γ5/5.3 - Γ5/5.2 - Γ4/5.4 - Γ4/5.2

Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπόμενης στρώσης χώματος καὶ λίθων ἔγινε ἐνιαῖα σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 4, ἀφοῦ στὸ μεταξύ εἶχε διαμορφωθεῖ πρηνὲς πλάτους 2 μ. ἀρκετὰ ἀπότομο, χωρὶς συσσωρεύσεις χαλαρῶν λίθων. Τὸ πρηνὲς στὴ συνέχεια ἀπέκτησε ἐλαφρὰ κλίση στὸ

δυτικὸ τμήμα, ἐνῶ ἦταν σχεδὸν ἐπίπεδο σὲ ὁλόκληρη τὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια.

Ἀφαιρέθηκαν τέλος λίθοι καὶ χῶμα στὸ νοτιοανατολικὸ καὶ νοτιοκεντρικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας 4 σὲ βάθος 1.50 μ., ὅπου τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινὸ καὶ ὑγρὸ ὅπως καὶ στὸ νότιο, κατὰ μῆκος τῶν νότιων τοιχωμάτων τοῦ σπηλαίου. Οἱ λίθοι ποὺ ἀφαιρέθηκαν ἦταν μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, οἱ μεγάλοι μεγέθους ὅμως δὲν ἀφαιρέθηκαν γιὰ νὰ ἀποτυπωθοῦν. Τὸ χῶμα στὸ νότιο αὐτὸ τμήμα ἦταν καστανὸ καὶ σχετικὰ ὑγρὸ. Ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀφαίρεση τῶν στρώσεων λίθων καὶ χώματος ἡ περιεκτικότητά τῶν στρώσεων σὲ χῶμα αὐξήθηκε σὲ σύγκριση μὲ τίς ἀντίστοιχες ἀνώτερες.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ προήλθε ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐτὸ στρώμα τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης τῆς Λωρίδας 4 ἦταν διαφόρων χρόνων, σημεῖο καὶ πάλι τῆς διατάραξης. Περιλαμβάνει μικρὸ ἀριθμὸ ὀστράκων ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα μὲ λεπτὰ ἀλλὰ καὶ χοντρά τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων καθὼς κι ἐλάχιστα ὄστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ μερικά μεταγενέστερα. Συλλέχθηκαν ἀκόμη ἀρκετὰ κομμάτια εἰδωλίων καὶ σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων καθὼς καὶ τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὅσα τὰ ὁποῖα συλλέχθηκαν ἦταν ἐλάχιστα καὶ ἀνῆκαν σὲ μικρὰ κυρίως ζῶα. Τὴν ἴδια εἰκόνα παρουσίαζε ἐπίσης καὶ ἡ κεραμεικὴ ποὺ προήλθε ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ Σωροῦ III στὸν χώρο τῆς Λωρίδας 4.

Στὸ πρῶτο στρώμα τῆς ἐπίχωσης τῆς Λωρίδας 4 βρέθηκαν συνολικὰ 34 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 13 εἶναι σύγχρονα, ποὺ ἐπιβεβαιώνουν καὶ τὴν διατάραξη, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ νόμισμα τοῦ «Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος», κοπῆς 1959. Τὸ πιὸ σημαντικὸ εὑρημα ἦταν ἓνας κέρνος ἀπὸ παρόλιθο, μινωικῶν χρόνων στὸν χώρο ποὺ ὀρίζουν οἱ ὑποκάναβοι Δ2/7.2-3, Δ1/7.2-3. Ὁ κέρνος (πίν. 241α) βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ δύο μεγάλους λίθους καὶ σὲ ἄλλους μικρότερου μεγέθους σὲ βάθος 1.45 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 3. Εἶχε φορὰ πτώσης ἀπὸ βόρεια πρὸς ἀνατολικά. Οἱ διαστάσεις του εἶναι $0.23 \times 0.17 \times 0.75$ μ. Φέρει 15 μικρὰς κοιλότητες στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του. Ἀπὸ τὰ τρία σιδερένια ἀντικείμενα ποὺ συλλέχθηκαν στὸν ἴδιο χώρο σημαντικὲς εἶναι δύο αἰχμὲς βελῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο

Δ1/6.2, σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν ἐπίπεδὴ ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 3, καὶ ἡ ἄλλη στὸν ὑποκάναβο Ε2/7.3 σὲ βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Τὰ 16 χάλκινα κυρίως ἐλάσματα πού βρέθηκαν δὲν φέρουν κανένα διακοσμητικὸ θέμα καὶ ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες.

Στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας 4 καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρὸ πού καταλάμβανε ἡ προέκταση τοῦ Σωροῦ ΙΙΙ βρέθηκαν συνολικὰ 16 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 11 εἶναι χάλκινα ἐλάσματα πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Τρία ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα πού βρέθηκαν ἦταν σύγχρονα, πού ἐπίσης ἀποδεικνύουν τὴ διατάραξη τοῦ χώματος τῆς προέκτασης τοῦ Σωροῦ ΙΙΙ.

Στρώμα 2. Σὲ βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας 4, ἄρχισε ἡ ἀφαίρεση τοῦ δεύτερου στρώματος χώματος κατὰ μῆκος τῆς λωρίδας, μέγιστου πάχους 0.95 μ. στὸ νότιο ὄριο καὶ 1 μ. στὸ βόρειο. Τὸ χῶμα ἦταν ἀρκετὰ ὑγρὸ, καστανό, μὲ ποσοστιαία ἀναλογία σὲ λίθους πολὺ μικρότερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἀμέσως ὑπερκείμενου στρώματος τῆς ἐπίχωσης. Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος πού ἀφαιρέθηκε παρατηρήθηκε μιὰ ἐπιφανειακὴ στρώση ἀποσαθρωμένων λίθων. Σὲ ἀπόσταση 4.40 μ. ἀπὸ τὴ νότια παρυφὴ τοῦ ἀναβατορίου παρατηρήθηκε διαδοχὴ τοῦ ὑγροῦ καστανοῦ χώματος ἀπὸ ἄλλο ἐντελῶς ξηρὸ μὲ πολὺς χαλαρὲς πέτρες, χωρὶς πολὺ χῶμα. Ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς ὀγκόλιθοι στοὺς ὑποκανάβους Δ4/8.1 καὶ Δ4/7.5, οἱ ὁποῖοι θρυμματίστηκαν καὶ ἀφαιρέθηκαν. Σὲ βάθος 2.10 μ., στὸ νότιο ὄριο τῆς Λωρίδας 4 καὶ 2.15 μ. στὸ βόρειο ὄριό της, ἡ ὑψὺ τοῦ χώματος ἦταν ἐνιαία κατὰ μῆκος τῆς λωρίδας, δηλαδὴ ἀνοιχτὸ καστανὸ μὲ ἐλάχιστες πέτρες, πολὺ ὑγρὸ, ἐνῶ σὲ βάθος 2.30 - 2.35 μ. ἀντίστοιχα ἡ συσσώρευση τῶν λίθων ἦταν μεγαλύτερη στὸ βόρειο τμήμα ἀπ' ὅ,τι στὸ νότιο.

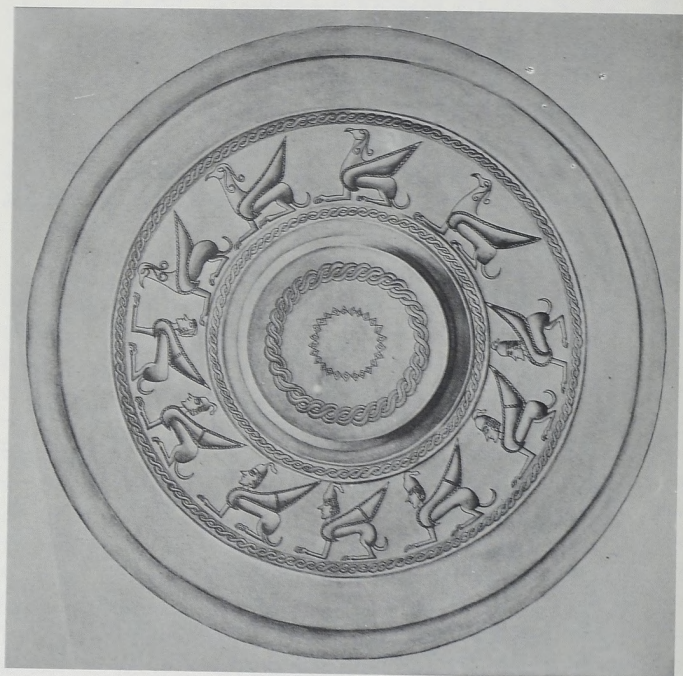
Ἡ κεραμικὴ πού προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τοῦ δεύτερου στρώματος τῆς ἐπίχωσης τῆς Λωρίδας 4, περιλάμβανε τμήματα εἰδωλίων καὶ σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων, τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα πού ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων μὲ λεπτὰ ἢ χοντὰ τοιχώματα, ὅπως ἐπίσης ὄστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων. Πρόκειται προφανῶς γιὰ ρωμαϊκὴ ἐπίχωση.

Συνολικὰ βρέθηκαν στὸ στρώμα αὐτὸ 36 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ

ὅποια 7 εἶναι σύγχρονα, προφανῶς κατολισθήσεις στὴ ρωμαϊκὴ ἐπίχωση ἀπὸ τὸ πρᾶνές τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς Κεντρικῆς Αἰθούσας. Ἀκόμῃ βρέθηκαν 11 κομμάτια γυάλινων ἀντικειμένων ἀρχαίων ἢ σύγχρονων, ἓνα ὄστρακο ἀπὸ πεδίο λύχνου μὲ ἀνάγλυφον παράσταση ταύρου, ἓνα κομμάτι ἀπανθρακωμένου σύγχρονου ξύλου, 7 σιδερένια ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται δύο αἰχμὲς βελῶν, ἡ μία ἀπὸ τίς ὁποῖες βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο Δ4/7.4, καθὼς καὶ 43 χάλκινα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια 4 συνανήκουν καὶ συναποτελοῦν χάλκινη ἀσπίδα, ἡ ὅποια θὰ περιγραφεῖ πιὸ κάτω. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα 39 κυρίως ἐλάσματα τὰ 25 εἶναι ἀκόσμητα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 6 φέρουν ἐγχάρακτη διακόσμηση μορφῆς καὶ χαίτης ζώου καὶ πλοχοῦ. Στὸ ἴδιο στρώμα τῆς Λωρίδας 4 βρέθηκε ἀκόμῃ καὶ ἓνα τμήμα στελέχους σκεύους.

Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ σημειωθοῦν οἱ συνθήκες ἀνεύρεσης τῶν μεγάλων ἐλασμάτων ποὺ συναποτελοῦν τὴ χάλκινη ὀμφαλωτὴ ἀσπίδα στὸ στρώμα 2 τῆς Λωρίδας 4, τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς Κεντρικῆς Αἰθούσας, δεδομένου ὅτι εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀσπίδων τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ¹⁵, ἡ ὅποια βρέθηκε στὴ θέση της. Ἡ ἀσπίδα (πίν. 241β, εἰκ. 2) βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο E1/7.2 καὶ σὲ ἀπόσταση 3.40 μ. ἀπὸ τὴ νότια παρυφῇ τοῦ ἀναβατόριου, ὅπως ἦταν τοποθετημένο κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1983 - 1984. Σὲ ἀπόσταση 0.15 μ. νότια ἀπὸ τὸ χῶρο εὗρεσής της ἦταν πεσμένος λίθος μεγάλου μεγέθους, ἐνῶ ἄλλες μεσαίου μεγέθους πέτρες βρίσκονταν βορειοανατολικά καὶ βόρεια. Σὲ ὅλη τὴν ἔκτασιν πάνω, γύρω καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀσπίδα βρίσκονταν λίθοι μικροῦ μεγέθους. Ἡ ἀσπίδα ἦταν πεσμένη λοξὰ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, μὲ κλίση περίπου 20°. Ἡ ὅλη εἰκόνα τοῦ χώρου ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀσπίδα δὲν ἦταν στὴ θέση της ἀλλὰ εἶχε πέσει ἢ κυλήσει ἀπὸ ψηλότερα. Ἦταν πεσμένη μὲ τὴν κοσμημένην ἐξωτερικὴ ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ πάνω, μὲ πολὺ καλὰ διατηρημένην πατίνα. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶχε ραγίσει σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἡ ἀσπίδα εἶναι σχεδὸν ἀκέραιη μετὰ τὴ συγκόλλησιν καὶ τῶν ἐλασμάτων τὰ ὅποια συνανήκαν. Ὁ ὀμφαλὸς τῆς ἀσπίδας διαμέτρου 0.16 μ.

15. E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs (Stuttgart 1931).

Εἰκ. 2. Ἰδαῖον Ἄντρον. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τῆς ἀσπίδας.

καὶ πᾶχ. 0.01 μ. εἶχε ἀποκοπεῖ κυκλικά καὶ εἶχε ραγίσει σὲ δύο μικρὰ καὶ ἓνα μεγάλο τμήμα. Ἡ ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια σῴζεται μέχρι τὴν προτελευταία διακοσμητικὴ ζώνη, ἐνῶ ἡ τελευταία ζώνη ἔχει ἀποκολληθεῖ σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἢ ἔχει στρεβλωθεῖ. Στὴν τελευταία ἀκόσμητη ζώνη καὶ συγκεκριμένα στὸ περιχεῖλωμα τῆς ἀσπίδας ἀνῆκαν τὰ κομμάτια ποὺ εἶχαν σπάσει καὶ συγκολλήθηκαν, τὰ ὁποῖα καλύπτονταν μὲ χῶμα καστανοῦ χρώματος καὶ μικρότατα λιθάρια. Ἐνα μικρὸ κομμάτι ἀπ' αὐτὸ τὸ περιχεῖλωμα δὲν βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση, ἀλλὰ εἶχε πέσει 0.03 μ. χαμηλότερα.

Ἡ ἀσπίδα ἔχει διάμετρο 0.35, πᾶχ. 0.001, ἀπόσταση τῶν τεσσάρων διακοσμητικῶν ζωνῶν ἀπὸ τὸ κέντρο 0.025, 0.052, 0.055 καὶ 0.145 μ. ἀντίστοιχα, καθὼς ἐπίσης διάμ. τοῦ κεντρικοῦ κυλινδρικοῦ ὀμφαλοῦ 0.124 μ.

Στὴ βάση τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς ἀσπίδας ἀποδίδεται τὸ ἐγγράακτο θέμα τοῦ πλοχοῦ. Ἀκολουθεῖ ζώνη πλάτους 0.011 μ. ἀκόσμητη καθὼς καὶ ἄλλη ζώνη πλάτους 0.01, ποὺ κοσμεῖται μὲ ἔκτυπο πλοχμό. Ἀκολουθεῖ εὐρύτερη διακοσμητικὴ ζώνη πάρχους περίπου 0.05 - 0.007 μ., ποὺ φέρει ἀντιμέτωπες σειρὲς 7 σφιγγῶν, 6 κρανοφόρων (πίν. 242α) καὶ μιᾶς χωρὶς κράνος (πίν. 242β) καθὼς καὶ 4 γρυπῶν (πίν. 242γ). Πιο συγκεκριμένα ἔχοντας ὡς γραμμὴ ἐδάφους τὴν ἐσωτερικὴ διακοσμητικὴ ζώνη παρίστανται σὲ σειρὰ 4 καθιστοὶ γρύπες πρὸς τ' ἀριστερά, ποὺ καλύπτουν τὸ ἓνα τρίτο περίπου τῆς διακοσμημένης ζώνης, καὶ ἔρχονται ἀντιμέτωποι μὲ σειρὰ 7 καθημένων σφιγγῶν ποὺ ἔχουν γραμμὴ ἐδάφους τὴν ἐξωτερικὴ ζώνη, μὲ στραμμένη τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὰ μυθικά ζῶα ἀποδίδονται ἐλαφρὰ ἔκτυπα στὸ σῶμα καὶ στοὺς ἀμυγδαλόσχημους ὀφθαλμούς, ἐνῶ οἱ λεπτομέρειες, ὅπως τὰ μαλλιά καὶ ἡ παρυφὴ τῶν φτερῶν ἀποδίδονται μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐγχάραξης. Οἱ ἔξι ἀπὸ τίς ἐπτὰ σφίγγες φοροῦν κωνικὸ κράνος μὲ κυματοειδῆ ἀπόληξη. Τὰ μαλλιά ἀποδίδονται μὲ σειρὲς ὀριζόντιων ταινιῶν μὲ ἐγχάραξη σχήματος ἰχθυόκανθας. Τὰ μαλλιά τῆς ἑβδόμης σφίγγας, τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀκάλυπτη, ἀποδίδονται μὲ κυματοειδεῖς γραμμές. Ἡ παρυφὴ τῶν φτερῶν ἀποδίδεται σὲ ὅλα τὰ ζῶα μὲ ὀδοντωτό, ἐγγράακτο κόσμημα. Ἀκολουθεῖ ἄλλη διακοσμητικὴ ζώνη πλάτους 0.05 μ., ποὺ

κοσμείται μὲ πλοχμὸ καὶ τέλος ἀκόσμητη ζώνη πλάτους περὶ τὰ 0.019 μ. πού εἶναι καὶ τὸ ἐλαφρὰ καμπύλο περιχέιλωμα τῆς ἀσπίδας.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθεῖ ὅτι 0.02 - 0.03 μ. πάνω καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν ἀσπίδα βρέθηκαν μελαμβαφὴ ὄστρακα. Ἄλλωστε ἦταν ἔντονη ἡ παρουσία τῆς κεραμικῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων σ' αὐτὸ τὸ στρώμα. Στὸ ἴδιο στρώμα, σὲ βάθος 1.60 μ. καὶ στὸν ὑποκάναβο E2/7.4 βρέθηκε χάλκινο νόμισμα τοῦ πραιτόρα τῆς Κυρηναϊκῆς Lolius τοῦ 27 π.Χ. μὲ παράσταση κεφαλῆς Ἀρτέμιδος στὴ μία ὄψη καὶ παράσταση ἐλάφου στὴν ἄλλη σὲ γραμμὴ ἐδάφους, μὲ τὴν ἐπιγραφή *LOLIUS* (πίν. 243β). Πρόκειται προφανῶς γιὰ μίαν ρωμαϊκὴ ἐπίχωση, πού ἡ ὑπαρξὴ λίγων σύγχρονων ἀντικειμένων σ' αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ κατολισθήσεις ἀπὸ τὴν ἐπικλινὴ διαταραγμένη ἐπίχωση τῶν ἀμέσως παρακειμένων Λωρίδων 1 - 3 ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τῆς διαταραγμένης ἐπίχωσης τῆς Λωρίδας 4, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ μεταφορὰ ὀρισμένων ἀντικειμένων ἀπὸ τὴ διακίνηση τοῦ ἴδιου τοῦ προσωπικοῦ σὲ στρώματα πού ἦταν ὑγρὰ καὶ λασπώδη ἢ ἀκόμη ἀπὸ ἐργασίες γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἀμέσως παρακειμένου ἀναβατορίου. Εἶναι γι' αὐτὸ πιθανότατο, ἂν θυμηθεῖ κανεὶς καὶ τὶς συνθήκες ἀνεύρεσης τῆς ἀσπίδας, ὅτι ἡ ἀσπίδα βρισκόταν μέχρι καὶ τὸν 1ο αἰ. π.Χ. ἔξω ἀπὸ τὴν σπηλιά, πιθανότατα ἀναρτημένη σ' ἓνα δέντρο, ὅπως ἀναφέρει ὁ Θεόφραστος γιὰ τὰ ἀναθήματα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου¹⁶ καὶ γλίστρησε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς σπηλιάς, στὴ θέση πού βρέθηκε στὴν ἀνασκαφή.

Νοτιοδυτικὸ Τμήμα, Σωρὸς III

Ὁ Σωρὸς III¹⁷ βρισκόταν στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Κατελάμβανε τὸν χώρο τῶν ὑποκάναβων Δ4/3.2, Δ3/3.3-6.3, Δ4/6.3, Δ5/6.3-4,

16. Προκειμένου γιὰ τὴν αἴγειρο «ἐν τῷ στομίῳ τοῦ ἄντρου τοῦ ἐν Ἰδῇ, ἐν ᾧ τὰ ἀναθήματα ἀνάκειται». Φυτ. Ἱστορ. Γ', III 4.

17. Γιὰ τοὺς Σωροὺς I-V βλ. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 435-7, 450-1, 459-80.

E1/6.4, E2/6.4, E2/6.3-2, E3/6.1-5.5, E4/5.4-5.3, E5/5.2-4.4, Z1/4.4-2 καὶ E5/4.1-4.3. Ὁ Σωρὸς III εἶχε μέγιστο μῆκος 16 μ. περίπου, μέγιστο πλάτος 8.5 μ., μέγιστο ὕψος 1.35 μ. καὶ ἐλάχιστο 0.35 μ.

Ὀλόκληρος ὁ ὄγκος τοῦ Σωροῦ III ἀφαιρέθηκε σὲ τρία ἐπάλληλα στρώματα. Τόσο ἡ κεραμεικὴ ὅσο καὶ ἡ παρουσία τῶν σύγχρονων ἀντικειμένων ἀπέδειξε καὶ πάλι, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους σωροὺς ὅτι πρόκειται γιὰ διαταραγμένα στρώματα.

Τὸ χῶμα σὲ βάθος 0.20 μ. περίπου ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Σωροῦ III ἦταν μαῦρο καὶ ὑγρὸ σὲ ὀλόκληρῃ σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς παρυφές του, ποὺ τὸ χῶμα γινόταν καστανὸ μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ λίθους διάφορων μεγεθῶν, ἀκανόνιστου σχήματος. Σὲ βάθος 0.40 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Σωροῦ καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους E1/3.3, Δ5/3.2-3.3 τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, λίγο ὑγρὸ καὶ περιεῖχε μεγάλο ἀριθμὸ λίθων μεσαίου μεγέθους. Στὸ ἴδιο βάθος κατὰ μῆκος πάλι τῆς ἀνατολικῆς του παρυφῆς τὸ χῶμα ἦταν καστανό, λίγο ὑγρό, μὲ τὴν ἴδια περιεκτικότητα σὲ λίθους μὲ τὸ δυτικόν. Στὸν ὑποκανάβο Δ5/4.1 ὑπῆρχε μία μεγάλη πέτρα ἡ ὁποία ἀφαιρέθηκε μαζὶ μὲ τὸ τρίτο ἀνασκαφικὸ στρώμα τοῦ Σωροῦ. Τέλος σὲ βάθος 0.70 1.35 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Σωροῦ III τὸ χῶμα ἦταν ἐπίσης πολὺ μαῦρο, καμένο καὶ λίγο ὑγρό. Περιεῖχε μεγάλο ἀριθμὸ λίθων μικροῦ κυρίως μεγέθους καὶ μικρότερο ἀριθμὸ λίθων μεσαίου μεγέθους. Στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τοῦ σωροῦ στὸ βάθος αὐτὸ ὑπῆρχε μία ἔντονη πρόσμειξη καστανοῦ χρώματος μὲ μαῦρο. Στὸ δυτικὸ τμῆμα καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Δ5/4.1, E3/4.1 καὶ E1/3.4 ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἀφαιρέθηκαν πεσμένοι μεγάλοι βράχοι. Στὸ νοτιότερο καὶ βορειότερο τμῆμα τοῦ Σωροῦ III τὸ χῶμα εἶχε μεγαλύτερη πρόσμειξη σὲ μαῦρο χῶμα. Τέλος στοὺς ὑποκανάβους Δ2/4.4-5 τὸ χῶμα ἦταν σταχτόχρωμο καὶ περιεῖχε μάζες στάχτης καὶ κοπριάς. Τὸ συνολικὸ πάχος τοῦ στρώματος χρώματος ποὺ ἀφαιρέθηκε ἦταν 0.35 - 1.35 μ.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε περιεῖχε ὅστρακα διάφορων ἐποχῶν συνεπῶς ἦταν σαφὲς ἡ προέλευσή της ἀπὸ διαταραγμένα στρώματα. Βρέθηκαν ὅστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα προϊστορικῶν χρόνων, τμήματα εἰδωλίων καὶ σκευῶν ὑπομινωικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων,

ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων μὲ λεπτὰ ἢ χοντρὰ τοιχώματα, τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, τμήματα λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ποικίλα διακοσμητικὰ θέματα στὰ πεδία τους, κομμάτια σύγχρονων ξύλων καθὼς καὶ μεταγενέστερα ὄστρακα, κυρίως ἐφυσωμένα. Μεγάλος ἦταν ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀστέων τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Σωροῦ III σὲ διάφορα βάθῃ πού ἀνήκουν σὲ μικρὰ κυρίως αἰγοειδή.

Συνολικὰ κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ χώματος τοῦ Σωροῦ III βρέθηκαν 4996 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 3803 εἶναι χάλκινά ἐλάσματα διακοσμημένα καὶ ἀκόσμητα, πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες ἢ καὶ ἄλλα σφυρήλατα ἀντικείμενα. Ἀναλυτικότερα βρέθηκαν 33 σύγχρονα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνουν τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος, 1 ἀσημένιο ἔλασμα, 202 κομμάτια γυάλινων σύγχρονων ἀλλὰ καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀντικειμένων, καὶ 5 σιδερένια δακτυλίδια. Ἀπὸ αὐτὰ 4 εἶναι τμήματα κρίκου καὶ ὀξιδωμένη σφενδόνη χωρὶς ἔνθετο δακτυλίοιθο καὶ ἓνα τμήμα κρίκου καὶ σφενδόνης μὲ ἔνθετο δακτυλίοιθο ἀπὸ σάρδιο μὲ παράσταση Ἰσιδος - Τύχης, ὅμοιο τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983¹⁸. Βρέθηκαν ἀκόμη ἓνα ἀκέραιο χάλκινο εἰδώλιο ταύρου (πίν. 243α) καὶ δύο πήλινα, πού σώζονται τμηματικά καὶ 72 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα προέρχονται ἀπὸ πλακίδια ἢ πυξίδες καὶ ἐνθέματα διαφόρων σχημάτων.

Ἀναλυτικότερα στὸν Σωρὸ III ἀπὸ τὰ 72 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν 51 εἶναι τμήματα πλακιδίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 26 εἶναι στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ σχήματος ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου. Δύο ἀπὸ αὐτὰ φέρουν ἀβαθεῖς τεμνόμενες ἢ παράλληλες ἐγχαράξεις καὶ 5 εἶναι ἐπιμήκη καὶ πιθανὸν νὰ ἀνήκουν σὲ πῶμα πυξίδας. Δύο κομμάτια ὀρθογώνιου πλακιδίου πού βρέθηκαν στὸν ἴδιο σωρὸ, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὰ βάθῃ συγκολλήθηκαν μεταξύ τους. Ἀναφέρονται ἀκόμη 14 τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος, 11 ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζουν τὴ μία ἐπιφάνεια ἐπίπεδη ἐνῶ 3 σώζουν τὴ μία ἐπιφάνεια καμπύλη. Σὲ λίγα κομμάτια αὐτῶν τῶν πλακιδίων διαφαίνονται ἀβαθεῖς, ἀκανόνι-

18. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 476, πίν. 274γ.

στου μεγέθους τεμνόμενες συχνὰ ἐγχαράξεις. Ἀπὸ τὰ 11 τμήματα πλακιδίων μὲ διακόσμηση τὰ δύο προέρχονται ἀπὸ ὀρθογώνιο παραλληλεπίπεδο πλακίδιο μὲ ἐγχάρακτη διπλὴ τρέχουσα σπείρα, πάνω ἀπὸ ζώνη ποὺ ὀρίζεται μὲ δύο παράλληλες, ἐγχάρακτες γραμμὲς μὲ κυκλικὲς βαθύνσεις στοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν σπειρῶν, ἐνῶ ἄλλα τρία ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰ πλακίδια, πάλι μὲ ἐγχάρακτο, ἀδιακρίβωτο ὅμως διακοσμητικὸ θέμα. Ἐνα ἄλλο τμήμα πλακιδίου φέρει ἐγχάρακτη φοιιδωτὴ διακόσμηση. Βρέθηκαν ἀκόμη τρία τριγωνικὰ μᾶλλον τμήματα πλακιδίων μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση φτεροῦ σφίγγας. Στὸ μεγαλύτερο κομμάτι σώζεται τμήμα τῆς ἐπιφάνειάς του μὲ ἐγχάρακτο, φοιιδωτὸ κόσμημα. Ἐνα ἄλλο ἀμφίγλυφο τμήμα παπυροειδοῦς ἀνήκει σὲ περιτμητο πλακίδιο. Σῶζει κυλινδρικὸ στέλεχος μὲ λείες ἐπιφάνειες ἐνῶ τὸ ἄνθος ἀποδίδεται πλαστικὰ μὲ λοξὲς ἀκτινωτὲς ἐγχαράξεις. Τέλος βρέθηκε ἓνα μεγάλο τμήμα πλακιδίου ρομβοειδοῦς σχήματος.

Στὸν Σωρὸ III βρέθηκαν ἐπίσης δύο κομμάτια σώματος ζώων, τὸ μὲν ἓνα ἀπὸ τὴν πρόσθια πλευρὰ μικροῦ, ὀλόγλυφου, καθισμένου ζώου, ποὺ ἀποδίδεται πλαστικὰ καὶ μὲ ἐγχάραξη καὶ σώζει τμήμα τοῦ πίσω μέρους τοῦ σώματος καὶ τοῦ πίσω δεξιοῦ ποδιοῦ, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀπὸ ὀλόγλυφο σῶμα, ἀκανόνιστου σχήματος μὲ σύστημα ἐπάλληλων ἐγχαράξεων δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο τμήματα σώματος ζώων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἀποτελεῖ τμήμα ἀπὸ τὴν πρόσθια ἐπιφάνεια, μικροῦ ὀλόγλυφου, καθισμένου μοσχarioῦ. Σῶζεται τμήμα τῆς κεφαλῆς, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ μπροστινοῦ ἀναδιπλωμένου, δεξιοῦ ποδιοῦ (πίν. 243γ). Τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται πλαστικὰ καὶ μὲ ἐγχάραξη. Στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς μικρὸ ὀξυκόρυφο, πλαστικὸ ἔξαρμα ἀποδίδει τὸ κέρατο, ἐνῶ μικρὸ ἐπίσης πλαστικὸ, ὀξυκόρυφο τρίγωνο τοποθετημένο λοξὰ ἀποδίδει τὸ πτερύγιο τοῦ αὐτιοῦ. Ἐνα δεῦτερο τμήμα εἰδωλίου ὄρθιου ζώου σώζει τὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος, τοὺς γλουτοὺς, καὶ ἐλάχιστο τμήμα τῆς κοιλιάς καὶ τῆς οὐράς. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται καὶ πάλι πλαστικὰ καὶ μὲ ἐγχάραξη. Βρέθηκαν ἀκόμη 16 ὀφθαλμοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ 8 σώζονται ἀκέρατοι (εἰκ. 1γ-η), ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τμηματικά. Τμήμα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἔνθετους ὀφθαλμοὺς ποὺ βρέθηκαν στὸν Σωρὸ III συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο κομμάτι, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV - V στὴν Κεν-

τρικὴ Αἴθουσα κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1983. Σημαντικὰ ἐπίσης εἶναι δύο κομμάτια πώματος πυξίδας, ποὺ βρέθηκαν στὸν Σωρὸ III καθὼς καὶ τρία ἐνθέματα, τὸ ἓνα ἀκανόνιστου σχήματος, ἀνόμοιου πάχους, ἓνα μικρότατον τμήμα, πιθανῶς ἀπὸ μικρὸ λεπτότατον, τετράγωνον ἔνθεμα, ἐνῶ τὸ τρίτον εἶναι ὀξυκόρυφον, τριγωνικὸν μὲ πλῆθος λοξῶν ἐγχαράξεων στὴν ἐπίπεδον καὶ λεῖα ἐπιφάνεια τῆς βάσης.

Ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα τοῦ Σωροῦ III ἀναφέρεται ἀκόμη χάντρα σὲ σχῆμα συμπίεσμένης σφαίρας μὲ ἓνα μικρὸ δακτύλιον στὶς πλευρές, ποὺ συνδέεται μὲ τὴν σφαῖρα μὲ γλυφὴ μὲ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες. Στὸν ἴδιον σωρὸ βρέθηκε ἀκόμη τμήμα ἀπὸ κεφαλὴ κυλινδρικής περόνης μὲ ἀνάγλυφον διακόσμηση. Ἡ κεφαλὴ εἶναι σὲ σχῆμα ἀνεστραμμένου κόλπου κώνου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμηση, ἐνῶ στὸ κατώτερον τμήμα ὑπάρχει διακόσμηση ὀρθίων φύλλων.

Ἰδιαιτέρα πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἐπίμηκες τμήμα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἀπόληξιν συμπαγοῦς ράβδου ποὺ μειώνεται πρὸς τὰ πάνω, μὲ ἐγχάρακτον διακόσμηση. Ἡ σωζόμενη κυρτὴ ἐπιφάνεια διακοσμεῖται στὴν ἀνώτερη παρυφὴ ἀπὸ δύο συστήματα ἐπάλληλων ἐγχαράξεων, τὸ ἀνώτερον ἀπὸ τέσσερις καὶ τὸ κατώτερον ἀπὸ τρεῖς, ἐνῶ ἀνάμεσά τους ὑπάρχει ζώνη μὲ κάθετες, ἐλαφρὰ λοξές, ταπεινότερες ἐγχαράξεις. Κάτω ἀπὸ τὰ συστήματα τῶν ἐγχαράξεων ἀποδίδεται τμήμα ἀνδρικής μορφῆς πρὸς τὰ δεξιὰ, ποὺ σώζει τὴν κεφαλὴν καὶ τμήμα τοῦ κορμοῦ, ἐνῶ τὸ περίγραμμα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ του ἀποδίδονται ἐπίσης μὲ ἐγχαράξεις. Τὸ πρόσωπον εἶναι σὲ κατατομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ σῶμα κατ' ἐνώπιον. Ἡ μεγάλη προεξέχουσα μύτη ἀποδίδεται μὲ καμπύλην, ἀγκιστροειδῆ ἐγχάραξιν. Τὰ χεῖλη ἀποδίδονται φυσιοκρατικά, μὲ μία ὀριζόντια ἐγχάραξιν, διακρίνεται τὸ πάνω χεῖλος, ποὺ προεξέχει ἀπὸ τὸ κάτω, καὶ τὸ πηγούνιν πιὸ μέσα, ἀποδίδεται μὲ καμπύλην ἐγχάραξιν ποὺ συνεχίζεται, ἀποδίδοντας τὸν κοντὸν λαιμό. Τὸ μάτι μεγάλο, ἐπίμηκες, ἔχει ἀτρακτοειδὲς σχῆμα. Τὸ αὐτὸ ἀποδίδεται μὲ δύο ἐγχαράξεις, ποὺ δημιουργοῦν ἔλλειψιν. Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καλύπτει τὸ μέτωπον καὶ τμήμα τοῦ λαιμοῦ, ἀφήνοντας τελείως ἀκάλυπτον τὸ αὐτί. Ἀπὸ τὸ σῶμα σώζεται τμήμα τῶν ὤμων καὶ τοῦ στήθους. Οἱ ὤμοι ἀποδίδονται μὲ καμπύλην ἐγχάραξιν καὶ τὸ ἔνδυμα μὲ σύστημα λοξῶν, ἐπάλληλων ἐγχαράξεων. Μία λοξὴ ἐγχάραξιν στὸ ἀριστερὸν τμήμα τοῦ σώματος καὶ

δύο λοξές παράλληλες πάνω ἀπὸ τὸν δεξιὸ ὤμο, ἴσως τμήματα ἀντικειμένων, πιθανῶς φαρέτρας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα στὸν Σωρὸ III βρέθηκαν ἀκόμη 1 ἐπιγραφὴ σὲ ὄστρακο πίθου μὲ τὰ ἐγχάρακτα γράμματα ΔΑ-ΤΑ, 8 κομμάτια ἡλέκτρου καὶ τμήμα κέρνου ἀπὸ πωρόλιθο μινωικῶν χρόνων ποὺ βρέθηκε, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ σωροῦ. Ὁ κέρνος διαστάσεων $0.16 \times 0.145 \times 0.7$ μ. τοῦ ὁποῦ σῶζονται δύο παρυφές, ἔχει στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια δύο ἀβαθεῖς κοιλότητες καὶ στὸ σημεῖο τοῦ σπασίματος 2 βαθύτερες, καὶ εἶναι διαστ. $0.16 \times 0.145 \times 0.7$ μ. Στὸν Σωρὸ III συλλέχθηκαν τέλος 3 μολύβδινα ἄμορφα ἀντικείμενα, 15 κομμάτια σύγχρονων ξύλων, 14 ὀστέινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 8 εἶναι ὀφθαλμοί, 2 στρεΐδια, 3 τμήματα πῆλινων ἀντικειμένων, 3 κομμάτια πυρήνων πυριτόλιθου, 109 σιδερένια ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα εἶναι τμήμα σκεύους, ἀρκετὰ καρφιά καὶ μία αἰχμὴ βέλους καὶ 54 κομμάτια φαγεντιανῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 2 ἀνήκουν σὲ σῶμα ἀγγείων καὶ 2 σὲ εἰδῶλια. Τὰ χάλκινα ἀντικείμενα τοῦ Σωροῦ III ἦταν 3803, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες ἢ ἄλλα σφυρήλατα ἀντικείμενα. Ἀπὸ αὐτὰ διακοσμημένα μὲ ἔκτυπη καὶ ἐγχάρακτη τεχνικὴ εἶναι 387, κυρίως διακοσμημένα μὲ τὸ θέμα τῆς τρέχουσας σπείρας, τῶν κύκλων, τῶν γραμμώσεων, μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων, πλοχμοῦ καὶ διάφορων φυτικῶν θεμάτων. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα χάλκινα ἀντικείμενα ἀναφέρονται 9 πόδια ζώων (πίν. 244α), 56 στελέχη, ἐφηλίδες ἀλλὰ καὶ ἀκέραια καρφιά, 2 τμήματα ἀπὸ πόρπες, 1 τμήμα περόνης, 1 κοῖλο κέρατο ζώου, 10 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων ἢ σκευῶν, 7 τμήματα κυλινδρικῶν στελεχῶν, ποὺ ἀνήκουν στὸ γνωστὸ κυπριακὸ σκεῦος, 3 τμήματα λαβῶν ἀγγείων ἢ σκευῶν, 2 γοργόνεια καὶ τμήμα πλαστικὰ ἀποδοσμένου φιδιοῦ, ποὺ σῶζει μόνο τὴν κεφαλὴ. Τὰ ὑπόλοιπα, 3325 ἐλάσματα εἶναι ἀκόσμητα, κυρίως θραύσματα ἀσπίδων ἢ φιαλῶν.

Τέλος στὸν Σωρὸ III βρέθηκαν 83 χρυσὰ ἐλάσματα κυρίως ἀκόσμητα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαντικὸ εἶναι τμήμα περιφέρειας κυκλικοῦ ἐλάσματος μὲ ἔκτυπη διακόσμηση κύκλων μεταξὺ διπλῶν παράλληλων γραμμῶν, ποὺ ἐγγράφονται σὲ παράλληλες σειρὲς στιγμῶν καὶ ἓνα δισκίον διακοσμημένο μὲ στιγμὲς στὴν περιφέρεια καὶ ἀκτινωτὴ διάταξη καθὼς

καὶ μία ἀμφικωνική ψῆφος, ἐλαφρὰ στρεβλωμένη. Ἰδιαίτερα σημαντικό εὔρημα εἶναι τμήμα περίπλητου ἐλάσματος¹⁹ μετὰ τὴν παράσταση δύο ἀντίκλων κρανοφόρων πολεμιστῶν (πίν. 244β) τὸ σῶμα τῶν ὁποίων ἀποδίδεται μετὰ ἔκτυπο ἀνάγλυφο, ἐξαιρετικὰ καλῆς διατήρησης. Ὁ δεξιὸς πολεμιστὴς σώζεται ἀποσπασματικὰ μόνο στὴν κεφαλὴ καὶ στὸ ἓνα χερί, ποὺ βρίσκειται σὲ ἐπαφὴ μετὰ αὐτὸ τοῦ ἄλλου. Τέλος στὸν Σωρὸ III βρέθηκαν 93 ψῆφοι ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή, ποὺ συναπετέλεσαν περιδέραια καθὼς καὶ μία ἀπὸ ἤλεκτρο μετὰ ἐπένδυση χρυσοῦ κυλίνδρου.

Βορειοδυτικὸ Τμήμα, Χῶρος Σωρῶν IV - V

Στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας ἀνασκάφηκε σὲ δύο στρώματα ὁ χῶρος κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V, ὅπου τὸ 1983 εἶχε ἤδη ἀφαιρεθεῖ ἓνα πρῶτο, ἐνιαῖο στρώμα²⁰. Τὰ στρώματα ποὺ ἀφαιρέθηκαν φέτος ὀνομάσθηκαν Στρώμα 2 καὶ Στρώμα 3. Ὅπως θὰ καταφανεῖ καὶ πιὸ κάτω, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ χώρου ἔγινε σὲ λωρίδες πλάτους 1 μ. ποὺ διῆκαν ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση καὶ ποὺ ὀνομάσθηκαν Λωρίδες α-κ γιὰ τὸ Στρώμα 2 καὶ Λωρίδες α'-κ' γιὰ τὸ Στρώμα 3.

Ενιαῖο Στρώμα 2

Ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἐνιαίου Στρώματος 2, στὸν χῶρο τῶν Σωρῶν IV - V ἄρχισε στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Ἐγινε τυπικὸς χωρισμὸς σὲ 10 λωρίδες πλάτους 1 μ. ἡ καθεμία, ποὺ ὀνομάσθηκαν Λωρίδες α-κ. Ὁ συνολικὸς χῶρος ποὺ ἀνασκάφηκε περιλαμβάνονταν ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους E5/3.3 - 4.3, Z1/4.3, Z2/4.3, Z3/4.3, Z4/4.3, Z5/4.3, H1/4.2, H2/4.2, H3/4.2, H4/4.2, H5/4.2, Θ1/4.2 - 2.5, H5/2.5, H4/2.5, H3/2.4, H2/2.4, H1/2.4, Z5/2.4, Z4/2.4, Z3/2.4, Z2/2.4 καὶ Z1/2.4. Ὁλος αὐτὸς ὁ χῶρος χαρακτηριζόταν ἀπὸ δύο

19. J.A. SAKELLARAKIS, Some Geometric and Archaic Votives from the Idaean Cave, σὲ R. HAGG - N. MARINATOS, Early Greek Cult Practice, τυπώνεται.

20. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 480 - 3.

στρώσεις, μία ἀνώτερη λεπτὴ καστανοῦ χρώματος, πάχους κατὰ μέσο ὄρο 0.03 μ. καὶ μία κατώτερη παχύτερη στρώση μαύρου χρώματος, πάχους κατὰ μέσο ὄρο 0.22 μ. Στὴ συνέχεια γίνεται περιγραφή τοῦ χώρου κατὰ λωρίδα, ὅπως ἦταν χωρισμένος γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἀνασκαφῆς, ἂν καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει εἶναι πανομοιότυπη.

Λ ω ρ ί δ α α

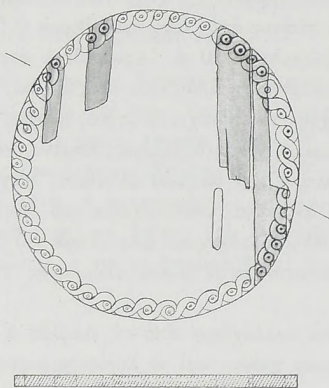
Ἡ Λωρίδα α καταλαμβάνει τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Ε5/3.3-4.3, Ζ1/3.3-4.3. Εἶχε πλάτος ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ 0.50-1 μ. καὶ μῆκος ἀπὸ Δύση πρὸς Ἀνατολὴν 6.70 μ. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χρώματος πάχους 0.25 μ. με κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ, ἀρχικὰ μία λεπτὴ στρώση καστανοῦ χρώματος, ἐλάχιστα ὕψους, πάχους 0.03 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε στρώση χρώματος μαύρου, καμένου καὶ ὕψους μὲ ἀρκετὴ ποσότητα λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, πάχους 0.21 μ. Στὸν ὑποκανάβο Ε5/3.3 ἀνοίγεται στὸ τοίχωμα τοῦ σπηλαίου μικρὴ κόγχη βάθους περίπου 0.50 μ. Στὸν χώρο ἀνατολικὰ τοῦ ὑποκανάβου Ε5/4.2 τὸ χῶμα ἦταν καστανὸ κατὰ μῆκος ὁλόκληρης τῆς ἐπιφάνειας τοῦ στρώματος.

Ἡ κεραμικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ τὴ Λωρίδα α ἀνήκε σὲ ὅστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων καὶ σὲ λιγότερο ποσοστὸ σὲ ὅστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ τμήματα εἰδωλίων καὶ σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἀκόμη ἀρκετὰ ὅστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα λεπτῶν καὶ χονδρῶν τοιχωμάτων, καθὼς καὶ σὲ λύχνους ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων, ἀρκετὰ ἐπίσης κομμάτια πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ὅστρακα μεταγενέστερων χρόνων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐφυσλωμένα.

Συνολικὰ στὶς δύο στρώσεις τῆς Λωρίδας α βρέθηκαν 842 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία σύγχρονα ἀντικείμενα, 35 γυάλινα κομμάτια, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ σύγχρονα ἀντικείμενα καὶ 23 ἐλεφάντινα κομμάτια. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται δύο ὀφθαλμοί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἓνας εἶναι ἀκέραιος, χονδρὸς, κυλινδρικός, ἐνῶ ὁ ἄλλος σῶζεται τμηματικά. Ἀπὸ πέντε τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος, τὰ τρία φέρουν συστήματα ἀκανόνιστων ἐπίσης ἐγχαραξέων. Ἐνα

ἀκόμη κομμάτι ἀνήκει σὲ περίτμητο ἀνάγλυφο πλακίδιο μὲ ἐπιμήκης καμπύλο στέλεχος καὶ ἄνθος παπυροειδοῦς, ποὺ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κατώτερης ὀριζόντιας παραλληλεπίπεδης ταινίας του. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στελέχους εἶναι λεία, ἐπίπεδη καὶ καμπύλη σὲ τμήματά της, ἐνῶ τὸ ἄνθος εὐρύτερο στὴ μία ὄψη, ἀποδίδεται πλαστικὰ μὲ λοξές, ἀκτινωτὲς ἐγχαραξεις. Βρέθηκαν ἐπίσης 9 κυρίως ἐπιμήκη τμήματα πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὅποια ἓνα φέρει

Εἰκ. 3. Πῶμα ἐλεφάντινης πυξίδας.

σύστημα κάθετων, παράλληλων ἐγχαραξεων, πιθανῶς στέλεχος φυτοῦ, καθὼς καὶ δύο τμήματα πώματος διαφορετικῶν πυξίδων (εἰκ. 3), ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἓνα συγκολλήθηκε μὲ τὸ γνωστὸ πῶμα πυξίδας ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1885 καὶ τοῦ 1983²¹. Ἐνα κομμάτι ἀκανόνιστου σχήματος, τμήμα χαίτης, συνανήκει μὲ τὸ λιοντάρι ποὺ βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1885 καὶ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983²², ποὺ

21. Ὁ.π. 477, πίν. 271γ.

22. Ὁ.π. 458, 477.

ἀναφέρεται πὺδ κάτω στὴ Λωρίδα ε. Τμῆμα πλακιδίου μὲ ἀπόδοση φτεροῦ σφίγγας, συγκολλήθηκε μὲ τρία ἄλλα κομμάτια τοῦ ἴδιου πλακιδίου πὺδ προέρχονται ἀπὸ τὶς Λωρίδες β, δ καὶ ζ. Βρέθηκε ἀκόμη τμῆμα πώματος πυξίδας μὲ διπλὴ τρέχουσα σπείρα στὸ περιχέλιωμα, πὺδ συγκολλήθηκε μὲ κομμάτι πὺδ προέρχεται ἀπὸ τὴ Λωρίδα ζ καὶ ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ 1983²³.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῆς Λωρίδας α ἀναφέρονται 41 κομμάτια σύγχρονου ξύλου, σιδερένιο δακτυλίδι, τοῦ ὁποίου σώζεται ἡ σφενδόνη καὶ μέρος τοῦ κρίκου, δύο εἰδῶλια, τὸ ἓνα χάλκινο, ἀνθρώπινο, δαιδαλικῶν χρόνων, ὕψους 0.055 μ., καὶ τὸ ἄλλο τμῆμα πῆλινου ζωδίου, ἓνα ἀσημένιο νόμισμα, ἓνα κομμάτι πῆλινου ὑποκρητηριδίου, 15 σιδερένια ἀντικείμενα, καθὼς καὶ τρία κομμάτια φαγεντιανῆς, πὺδ ἀνήκαν σὲ σῶμα ἀγγείων. Τὸ νόμισμα φέρει στὴ μία ὄψη ἀνδρική κεφαλὴ μὲ διάδημα, στραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *D.N. CONSTANTINUS P.F. AVE*, ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη διακρίνεται ὄρθια ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα νὰ κρατᾷ μίαν σφαῖρα στὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ ἓνα δόρυ στὸ δεξιόν, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *SPES REI PUBLICE*, ἐνῶ κάτω ἀπὸ τὴν γραμμὴ ἐδάφους εἰκονίζονται τὰ γράμματα *INPS*.

Στὴ Λωρίδα α βρέθηκαν ἀκόμη 670 χάλκινα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρκετὰ ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες, 8 εἶναι ἐλάσματα πὺδ φέρουν ὀπές καὶ προσηλωμένα καρφιά, 5 μόνο μὲ ὀπές, 12 μεμονωμένες ἐφηλίδες, 2 τμήματα λαβῶν πὺδ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα ἢ σκεύη, καθὼς καὶ 4 κομμάτια ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων, 3 τμήματα ἀπὸ τὸν γνωστὸ κυπριακὸ τρίποδα, 2 ἀνάγλυφα πόδια ζώων, 1 ταινιόσχημο στέλεχος ἀδιακρίβωτου ἀντικειμένου, 3 τμήματα κυλινδρικῶν στελεχῶν, 3 στελέχη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα στρεπτό, πὺδ ἔχουν πεπλατυσμένη τὴ μία ἀπόληξή τους, 2 δακτύλιοι, ἓνα κομμάτι σύρματος, ἓνας κρίκος πιθανῶς ἀπὸ ἐνώτιο καθὼς καὶ 5 τμήματα ἐλασμάτων μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο ἔχουν τὸ θέμα τῆς ἰχθυόκανθας, ἓνα τὸ θέμα τῆς σπείρας, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο φέρουν ἀδιακρίβωτο ἐγχάρακτο θέμα.

Συλλέχθηκαν ἐπίσης 20 χρυσὰ ἐλάσματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόσμητα

23. Ὁ.π. 461, 466.

καθὼς καὶ 28 ψῆφοι ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία σῶζει μεταλλικὸ στέλεχος στὴν ὀπὴ ἀνάρτησης.

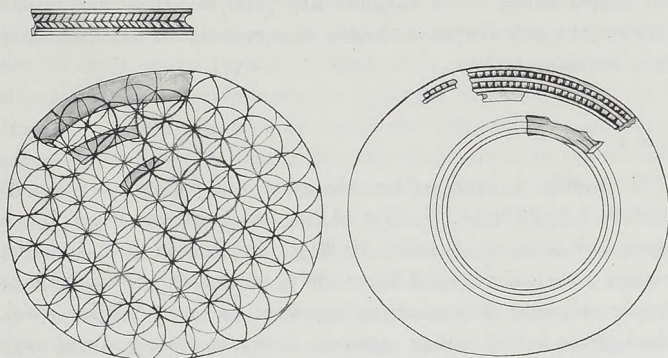
Λωρίδα β

Ἡ Λωρίδα β καταλαμβάνει τοὺς ὑποκανάβους Z1/3.2-4.3 καὶ Z2/3.2-4.3. Εἶχε πλάτος ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ 1 μ. καὶ μῆκος ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολὴ 7 μ. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος συνολικοῦ πάχους 0.25 μ. στὸ ὁποῖο διακρινόταν ἀνώτατη λεπτὴ στρώση καστανοῦ, ἐλάχιστα ὕγρου χώματος πάχους 0.03 μ. καὶ κατώτερη στρώση μαύρου, καμένου καὶ ὕγρου χώματος, ποὺ περιεῖχε ἀρκετὴ ποσότητα λίθων μικροῦ μεγέθους καὶ ἐλάχιστων μεσαίου μεγέθους. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Z1/4.2 καὶ Z1/4.3 ὑπῆρχε μεγάλος συμπαγὴς βράχος.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς Λωρίδας β περιελάμβανε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων, τμήματα εἰδωλίων καὶ σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων, τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων καθὼς καὶ ἐλάχιστα μεγαλύτερη ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων μὲ λεπτὰ ἢ καὶ χοντρά τοιχώματα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα β συλλέχθηκαν 295 ἀντικείμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 1 σύγχρονο ἀντικείμενο, 20 γυάλινα κομμάτια σύγχρονων ἀλλὰ καὶ παλαιότερων σκευῶν καὶ 24 ἐλεφάντινα κομμάτια ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ πλακίδια ἀκανόνιστου ἀλλὰ καὶ ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος. Ἀναλυτικὰ ἀναφέρονται 14 τμήματα πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 9 φέρουν ἐγχάρακτη διακόσμηση, 2 φολιδωτοῦ θέματος, 1 ὀδοντωτὸ κόσμημα καὶ 2 ἄλλα με σύστημα ἐγχαράξεων. Βρέθηκαν ἐπίσης 5 πλακίδια ἀκανόνιστου σχήματος, τὰ 3 ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν ἀκανόνιστες ἐγχαράξεις, δύο τμήματα περίτμητου ἀνάγλυφου πλακιδίου, τὸ ἓνα ἀκανόνιστο καὶ τὸ ἄλλο καμπύλου σχήματος, καθὼς καὶ μικρότατο τμήμα πώματος πυξίδας, ποὺ σῶζεται σὲ ἐλαφρὰ καμπύλο σχῆμα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση. Συλλέχθηκε ἐπίσης τμήμα πώματος πυξίδας (εἰκ. 4) ποὺ συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ

1983²⁴ μὲ σύστημα ἐγχάρακτων ἐξάφυλλων συμπλεκομένων ροδάκων στὴν ἐπιφάνειά του, καὶ τμήμα πλακιδίου ποὺ φέρει ἐγχάρακτη παράσταση φτεροῦ σφίγγας ποὺ συγκολλήθηκε μὲ ἄλλα τρία κομμάτια, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς Λωρίδες α, δ καὶ ζ.

Εἰκ. 4. Πῶμα ἐλεφάντινης πυξίδας.

Στὴ Λωρίδα β βρέθηκαν ἀκόμη 9 κομμάτια ἡλέκτρου, 1 κομμάτι μολύβδου, 10 κομμάτια σύγχρονων ξύλων, ἓνα τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ, 11 σιδερένια κομμάτια καθὼς καὶ 20 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνή-

24. Ὁ.π. 470, 477.

κουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται βάση ἀγγείου. Συνολικὰ στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν 180 χάλκινα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 2 εἶναι ἀκόσμητα καὶ 57 διακοσμημένα μὲ τὸ θέμα τῶν ἔκτυπων κύκλων, τοῦ πλοχμοῦ, τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν ἀλλὰ καὶ τῶν μορφῶν ζώων, καθὼς καὶ διάφορα φυτικά θέματα. Βρέθηκαν ἀκόμη τρία τμήματα λαβῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν, 10 ἐφηλίδες, 8 στελέχη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τρία ἔχουν σπειροειδῆ ἀπόληξη, 32 καμπύλα, ἀκόσμητα ἐλάσματα, 28 ἐπιμήκη ταινιωτὰ ἐπίσης ἀκόσμητα ἐλάσματα, 12 μὲ ὀπές καὶ καρφιά καθὼς καὶ 4 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων. Τέλος συλλέχθηκαν 20 χρυσὰ ἐλάσματα, κυρίως ἀκόσμητα καθὼς καὶ 2 ἀνισομεγέθεις, ἀμφικωνικὲς ψῆφοι.

Λ ω ρ ῖ δ α γ

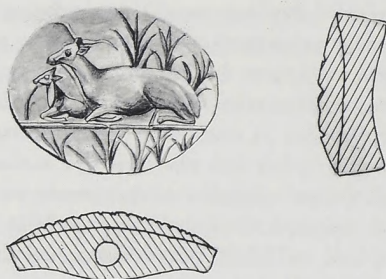
Ἡ Λωρίδα γ κατελάμβανε τὸν χώρὸ πὺ ὀρίζουν οἱ ὑποκάναβοι Z2/3.2-4.3, Z3/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ 1 μ. καὶ μῆκος ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολὴ 10.80 μ. Στὴ λωρίδα αὕτῃ ἀφαιρέθηκε στρώμα συνολικοῦ πάχους 0.27 - 0.30 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ, στὸ ὁποῖο διακρινόταν ἐπίσης ὅπως καὶ στὶς Λωρίδες α καὶ β μίᾳ ἀνώτερη λεπτὴ στρώση καστανοῦ, ἐλάχιστα ὕγρου χρώματος πάχους 0.03 μ., κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε στρώμα μαύρου χρώματος καμένου καὶ ὕγρου, πὺ περιεῖχε ἀρκετὴ ποσότητα λίθων μικροῦ μεγέθους καὶ ἐλάχιστων μεσαίου μεγέθους. Στὴν κόγχη πὺ σχηματίζεται στὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ σπηλαίου καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Z2/3.2-3.4 ὑπῆρχαν πολλοὶ λίθοι μικροῦ καὶ μεσαίου καθὼς καὶ ἐλάχιστες μεγάλου μεγέθους. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρὸ τῶν ὑποκανάβων Z2/4.2-4.3 ὑπῆρχε μεγάλος συμπαγὴς βράχος. Στὸν χώρὸ ἀνατολικά τοῦ ὑποκανάβου Z2/4.2 τὸ χῶμα γινόταν καστανὸ κατὰ μῆκος ὅλης τῆς ἐπιφάνειας καὶ τοῦ πάχους τοῦ στρώματος.

Ἡ κεραμεικὴ πὺ συλλέχθηκε κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφάνειας τῆς Λωρίδας γ προερχόταν ἀπὸ ἀγγεῖα καὶ σκευὴ διαφόρων χρόνων. Ἔτσι βρέθηκε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων πὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα προϊστορικῶν χρόνων, τμήματα σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων, ὀστρακα ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων καθὼς καὶ μεγαλύτερη ποσότητα ὀστρά-

κων ἀγγείων μὲ λεπτὰ ἤ καὶ χοντρά τοιχώματα καθὼς καὶ λύχνων ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Συλλέχθηκαν ἐπίσης ἐλάχιστα ὄστρακα μεταγενέστερων σκευῶν ἢ ἀγγείων ποὺ ἀποδεικνύουν τὴ σύγχρονη διατάραξη καὶ αὐτοῦ τοῦ στρώματος. Τέλος, βρέθηκαν ἐπίσης ἀρκετὰ ὄστὰ κυρίως αἰγοειδῶν.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα γ βρέθηκαν 192 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 20 κομμάτια γυάλινων σκευῶν ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ σύγχρονων, καὶ 15 ἐλεφάντινα κομμάτια ποὺ ἀνήκουν συνήθως σὲ πλακίδια κυρίως ἀκανόνιστου καὶ ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται τρία τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν ἐγχαράκτη διακόσμηση, καὶ ἕξι τμήματα πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος. Διακρίθηκαν ἐπίσης δύο ἐπιμήκη τμήματα πλακιδίου μὲ παράσταση τρέχουσας σπείρας. Βρέθηκαν ἀκόμη ἓνα μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια κυκλικοῦ πλακιδίου καὶ μεγάλο τμήμα χοντροῦ πλακιδίου μὲ παράσταση σὲ ταπεινὸ ἀνάγλυφο, ἀκανόνιστου σχήματος. Στὴν ἀνώτερη ἐπίπεδη ἐπιφάνεια ἀποδίδεται ἓνας ταῦρος πρὸς τὰ δεξιὰ, ἓνας ἄνθρωπος καὶ ἄνθη λωτοῦ σὲ περίγραμμα (πίν. 245α). Ἀπὸ τὸν ταῦρο σώζεται τμήμα τοῦ σώματος, οἱ γλουτοὶ καὶ τμήμα τῶν ὀπίσθιων ποδιῶν καὶ τῆς ὑψωμένης πλευρᾶς. Στὴ δεξιὰ παρυφή, πάνω ἀπὸ τὸν ταῦρο τμήμα ἀπὸ τὸ στήθος καὶ τὸ κατώτερο τμήμα τῆς κεφαλῆς ἀνθρώπου σὲ μετωπικὴ στάση μὲ τὸ δεξιὸ χέρι πάνω στὸ σῶμα τοῦ ταύρου. Τὸ στήθος ἀποδίδεται σὲ τριγωνικὸ σχῆμα. Πάνω ἀπὸ τὸν ταῦρο ἀριστερὰ προεκτείνονται τρία στελέχη ἀνθῶν λωτοῦ, ἀπὸ τὸν μεσαῖο τῶν ὁποίων σώζεται καὶ τμήμα τοῦ ἀνθους. Στὴν ἴδια λωρίδα βρέθηκε ἐπίσης μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὴ βάση περιτμητοῦ, ἀνάγλυφο πλακιδίου ἀκανόνιστου σχήματος. Στὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειας ἐπίμηκες ἑξάρμα μὲ ἐπίπεδες τίς πλάγιες πλευρὲς καὶ κυρτὴ τὴν ἀνώτερη. Στὴ δεξιὰ πλάγια πλευρά, περὶ τοῦ στή μέρους, τμήμα ἐξάρματος, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδο. Στὸ κατώτερο τμήμα τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειας, παραλληλεπίπεδο τμήμα, μὲ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια στὴν κατώτερη παρυφή καὶ τμήμα ἀνάγλυφης σπείρας δεξιὰ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βάσης ἐπίπεδη καὶ λεῖα μὲ ἀβαθεῖς ἐγχαράξεις. Στὴ δεξιὰ πλάγια πλευρά, περὶ τοῦ στή μέρους, τμήμα ἐξάρματος, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδο. Δύο πλάγιες

πλευρὲς ἐπίπεδες, συναντοῦν τὴ βάση σὲ ὀρθή γωνία. Ἀκόμη βρέθηκε μεγάλο ἐπίμηκες τμήμα ἀπὸ κυλινδρικό στελέχος ἡ ὀλόγλυφο ἀντικείμενο ποὺ σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα, ἐνῶ ἓνα κομμάτι περιτμήτου πλακιδίου ποὺ σχηματίζει ὀρθή γωνία συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο τοῦ ἴδιου πλακιδίου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983²⁵. Τέλος συλλέχθηκαν τρία τμήματα ὀφθαλμῶν, τὰ ὁποῖα σώζονται ἀποσπασματικὰ στὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἐπιφανείας τους. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀρ-

Εἰκ. 5. Μινωικὴ σφραγίδα.

κετὰ μεγάλου μεγέθους σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα δύο, τῶν ὁποίων ἡ διάμετρος τῆς κεντρικῆς ὀπῆς κυμαίνεται ἀπὸ 0.004 - 0.005 μ., ἐνῶ ἡ διάμετρος τοῦ τελευταίου εἶναι 0.0128 μ.

Στὴ Λαορίδα γ βρέθηκαν ἀκόμη 3 κομμάτια ἡλέκτρου, 1 κομμάτι ἀπὸ μόλυβδο, κομμάτια σύγχρονου ξύλου, 1 τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ, 1 σιδερένιο κομμάτι, 25 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν ἓνα σὲ βάση ἀγγείου, ἐνῶ ἓνα ἄλλο ἀποτελεῖ τμήμα ἡθμοῦ καὶ μία μινωικὴ σφραγίδα. Ἡ σφραγίδα ποὺ ἔχει κατασκευασθεῖ ἀπὸ χαλκηδόνιο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ὅχι μόνο γιὰ τὸ θέμα τῆς καθιστῆς ἀντιλόπης καὶ τοῦ νεογνοῦ της (εἰκ. 5) καὶ τὴ σύνθεσή του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σχῆμα, καθὼς εἶναι πιθανότατο ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς ἔνθεση σὲ μεταλλικὸ σφραγιστικὸ δακτυλίδι.

²⁵. "Ο.π. 470.

Στὴν Λωρίδα γ βρέθηκαν συνολικὰ 90 χάλκινα κομμάτια ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 9 ἀποτελοῦν χεῖλη ἀγγείων, 5 σώζουν τμήμα τοῦ χείλους καὶ τὸ περιχέλωμα, 7 τμήματα λαβῶν, 1 τμήμα κυβάλου, 4 ἀσπίδια μὲ ἔκτυπη διακόσμηση, 1 ρόδακας, 8 καρφιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 1 ἐφηλίδα, 1 στέλεχος κυλινδρικής τομῆς καὶ 5 ἐλάσματα ποὺ φέρουν ὀπές καὶ προσηλωμένα καρφιά. Τὰ ὑπόλοιπα 49 κομμάτια εἶναι ἐλάσματα, κυρίως διακοσμημένα μὲ ἐγγράραξη. Συγκεκριμένα 6 φέρουν τὸ θέμα τοῦ ἔκτυπου κύκλου, 5 τοῦ πλοχμοῦ, 3 σώζουν τὸ κατώτερο τμήμα γυναικείου ἐνδύματος καὶ ἓνα τμήμα ἀνθρώπινης μορφῆς, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 27 εἶναι ἀκόσμητα ἐλάσματα, καμπύλα, ταινιωτὰ καὶ κυκλικά. Βρέθηκαν ἀκόμη ἀνάγλυφα πόδια ζώων. Τέλος ἦλθαν στὸ φῶς 21 χρυσὰ ἐλάσματα, κυρίως ἀκόσμητα, καὶ 17 χάντρες ἀπὸ γυαλί.

Λ ω ρ ί δ α δ

Ἡ Λωρίδα δ καταλάμβανε τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Z3/2.4-4.2, Z4/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 10.80 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε συνολικὰ στρώμα πάχους 0.30 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ. Ἡ ὕψις τοῦ χώματος ἦταν ἐνιαία σὲ ὅλο τὸν χώρο τῆς λωρίδας. Συγκεκριμένα στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια διακρίθηκε λεπτὴ στρώση καστανοῦ, ἐλάχιστα ὕψους χώματος, πάχους 0.03 μ., κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπῆρχε στρώμα μαύρου καμένου καὶ λίγο ὕψους χώματος, πάχους 0.27 μ., ποὺ περιεῖχε ἀρκετὴ ποσότητα λίθων μικροῦ μεγέθους καὶ ἐλάχιστων μεσαίου μεγέθους. Πολλοὶ λίθοι ὅλων τῶν μεγεθῶν ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὴν κόγχη, ποὺ σχηματιζόταν στὸ δυτικὸ τοίχωμα, καὶ κατελάμβανε τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Z3/2.4-2.5. Στὸ δυτικὸ τμήμα καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Z3/3.1 ὑπῆρχε συμπαγὴς βράχος. Στὸν χώρο ἀνατολικά τοῦ ὑποκανάβου Z3/4.2 τὸ χῶμα γινόταν καστανὸ σὲ ὅλο τὸ πάχος τοῦ στρώματος.

Στὴ Λωρίδα δ συλλέχθηκε κεραμεικὴ διαφόρων ἐποχῶν, γεγονός ποὺ ἀποδεικνύει μαζὶ μὲ τὴν ὕπαρξη μεταγενέστερων ὀστράκων καὶ σύγχρονων ἀντικειμένων τὴ διατάραξη καὶ αὐτοῦ τοῦ τμήματος. Συγκεκριμένα βρέθηκαν λίγα ὀστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων, τμήματα σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων καὶ

ὄστρακα ἀγγείων μὲ λεπτὰ καὶ χοντρά τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Τέλος συλλέχθηκαν τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐλάχιστα μεταγενέστερα, κυρίως ἐφυαλωμένα ὄστρακα καθὼς καὶ ἀρκετὰ ὅστὰ αἰγοειδῶν.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα ὁ βρέθηκαν 350 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα ἦλθαν στὸ φῶς 2 σύγχρονα ἀντικείμενα, 1 ἀσημένιο ἔλασμα, 40 γυάλινα κομμάτια ποὺ ἀνήκουν σὲ σύγχρονα ἀλλὰ καὶ παλαιότερα σκεύη, καθὼς καὶ 36 ἐλεφάντινα κομμάτια, τὰ ὁποῖα κυρίως ἀνήκουν σὲ πλακιδία ἀκανόνιστου καὶ ὀρθογώνιου, παραλληλεπίπεδου σχήματος. Συγκεκριμένα συλλέχθηκαν 9 τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα φέρει ἐγγράφη διακόσμηση φοιδωτοῦ σὲ ταπεινὸ ἀνάγλυφο, πιθανῶς τμῆμα φτεροῦ. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνειά του ἐπίπεδη μὲ μικρά, ἐγγράφη ἀκανόνιστα τετράγωνα, ἐνῶ στὴ δεξιὰ παρυφὴ μικρότατη, ἐπίπεδη καὶ λεῖα ἐπιφάνεια. Οἱ πλάγιες πλευρὲς ἐπίπεδες καὶ ἡ κατώτερη ἐπίσης ἐπίπεδη καὶ λεῖα μὲ ἀβαθεῖς ἐγχαραξεις. Βρέθηκαν ἐπίσης 17 τμήματα πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τέσσερα φέρουν ἐγγράφη διακόσμηση, τὸ μὲν πρῶτο ὀδοντωτὸ ἀνάγλυφο, τὸ δεύτερο διπλὴ τρέχουσα σπείρα μὲ μικρές, κυκλικὲς βαθύνσεις στοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν σπειρῶν καὶ τὸ τρίτο παράλληλες κάθετες ἐγχαραξεις. Στὸ τέταρτο ὑπάρχουν παραλληλεπίπεδα ἐξάρματα, μὲ πλῆθος ἀκανόνιστων ἐγχαραξεων. Δύο ἄλλα ἐλεφάντινα κομμάτια εἶναι μεγάλα ἐπιμήκη τμήματα ὀλόγλυφων ἀντικειμένων. Ἐπίσης συλλέχθηκε μικρότατο τμῆμα πλακιδίου, ποὺ σώζεται σὲ τριγωνικὸ ὀξυκόρυφο σχῆμα μὲ ἐπίπεδη καὶ λεῖα τὴν ἀνώτερή του ἐπιφάνεια καθὼς καὶ τμῆμα ἀπὸ τὴν ὀπίσθια πλευρὰ περιτμητοῦ πλακιδίου ἀκανόνιστου σχήματος. Βρέθηκαν ἐπίσης μικρότατο τμῆμα πώματος πυξίδας, ποὺ σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα, καθὼς καὶ ἓνα μεγάλο τμῆμα ὀλόγλυφου ζώου, ἀκανόνιστου, κυκλικοῦ σχήματος καθὼς καὶ τρεῖς ἔνθετοι ὀφθαλμοί, δύο ἀπὸ τοὺς ὁποῖους εἶναι ἀκέραιοι (εἰκ. 10-ι).

Στὴ Λωρίδα ὁ συλλέχθηκαν ἀκόμη ἓνα κομμάτι εἰδωλίου, λίγα κομμάτια ξύλου, 16 κομμάτια ἡλέκτρου, 2 σιδερένια κομμάτια, λίγα κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα καὶ ἓνα ἀσημένιο νόμισμα τοῦ Αὐγούστου (πίν. 244γ). Τὸ νόμισμα φέρει στὴ μία ὀψη

κεφαλὴ στραμμένη πρὸς τὰ δεξιὰ, μὲ φαινόμενη τὴν ἀπόληξιν ἑνὸς σκήπτρου στὴν πλάτη καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Γ. ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒ. ΓΕΡΜ. ΑΡΧ. ΜΕΓ. ΔΗΜ. ΕΞΟΥ. ΥΠ., στῇ δὲ ἄλλῃ ὀψι τὴν κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου στραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερὰ μὲ ἑπτὰ ἐξάκτινα ἀστέρια νὰ τὴν περιβάλλουν.

Στῇ Λωρίδα δὲ βρέθηκαν συνολικὰ 91 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 46 διακοσμημένα ἐλάσματα μὲ τὸ ἔκτυπο θέμα τῶν κύκλων καὶ στιγμῶν, τοῦ πλοχοῦ, τῆς σπείρας, τοῦ φολιδωτοῦ, τῶν μορφῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων καὶ διαφόρων φυτικῶν θεμάτων, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 39 ἀκόσμητα ἐλάσματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν προσηλωμένα καρφιά, καθὼς καὶ ἄλλα σχήματος καμπύλου καὶ ταινιωτοῦ. Βρέθηκαν ἐπίσης ἓνα τμήμα στελέχους ἀπὸ τὸν γνωστὸ κυπριακὸ τρίποδα, 6 ἐφηλίδες, ἓνα στρεπτὸ στέλεχος, 2 ἀνάγλυφα πόδια ζώων, καθὼς καὶ 2 λαβὲς ἀγγείων μὲ πεπλατυσμένες τίς ἀπολήξεις καὶ ταινιοειδῆς χάλκινος κρίκος. Τέλος, ἤλθαν στὸ φῶς 38 ἀκόσμητα χρυσὰ ἐλάσματα (πίν. 245β), ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται δι-σκίο μὲ ἔκτυπη διακόσμηση στιγμῶν καὶ 45 ψῆφοι ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανῇ.

Λ ω ρ ί δ α ε

Ἡ Λωρίδα εἰς κατελάμβανε τὸν χώρον ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους Ζ4/2.4-4.2 καὶ Ζ5/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 9.40 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε στρώμα συνολικοῦ πάχ. 0.30 στοὺς ὑποκανάβους Ζ4/3.3-4.4 καὶ 0.35 μ. στοὺς ὑποκανάβους Ζ4/2.5-3.2 μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ. Τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρὸ. Στὸν χώρον τῶν ὑποκανάβων Ζ4/4.1-4.4 τὸ χῶμα ἦταν ἀλλοῦ καστανοῦ καὶ ἀλλοῦ μαῦρου, ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια στὸν χώρο τῶν ἰδίων ὑποκανάβων ὑπῆρχε λεπτὴ στρώση μαύρου χρώματος πάχους 0.03 μ. Πολὺ μαῦρο χῶμα παρατηρήθηκε καὶ στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Ζ4/2.5-3.2. Κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφάνειας τῆς Λωρίδας εἰς ἀφαιρέθηκαν πολλοὶ λίθοι μικροῦ, ἐλάχιστοι μεσαίου καὶ ἑνὸς μεγάλου μεγέθους, κυρίως στὰ ἀνατολικά καὶ στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Ζ4/4.3-4.4.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ προῆλθε ἀπὸ τῆ Λωρίδα εἴταν διαταραγμένη. Τὰ ὅστρακα ἀνήκουν σὲ μικρὸ ποσοστὸ σὲ ἀγγεῖα προϊστορικῶν χρόνων, σὲ ἀγγεῖα γεωμετρικῶν χρόνων καὶ σὲ σκεύη καὶ εἰδῶλια ὑπομινωικῶν χρόνων. Μεγαλύτερο ἦταν τὸ ποσοστὸ τῶν ὀστράκων ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα μὲ λεπτὰ καὶ χοντρά τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἐπίσης ἐλάχιστα ὅστρακα μεταγενέστερων χρόνων, ποὺ δείχνουν ἐπίσης τὴ διατάραξη τοῦ στρώματος σὲ συσχετισμὸ καὶ μὲ τὰ ἐλάχιστα ἀντικείμενα ποὺ ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ τὸ στρώμα. Συλλέχθηκαν ἀκόμη τμήματα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῶ ἀρκετὰ ἦταν τὰ ὅστὰ ποὺ βρέθηκαν διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος τῆς λωρίδας.

Συνολικὰ συλλέχθηκαν 477 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἀρχικὰ 3 σύγχρονα ἀντικείμενα καὶ 70 γυάλινα κομμάτια, ποὺ ἀνήκουν σὲ σκεύη σύγχρονα ἢ καὶ παλαιότερα. Βρέθηκε ἐπίσης σιδερένιο δακτυλίδι, τοῦ ὁποῖου σώζεται ἡ ὀξιδωμένη σφενδὼν καὶ μέρος τοῦ κρίκου. Τὰ 59 ἐλεφάντινα κομμάτια ποὺ βρέθηκαν, ἀνήκουν κυρίως σὲ πλακίδια ἀκανόνιστου ἢ ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος. Συγκεκριμένα ἀναφέρονται ἀπὸ αὐτὰ 14 τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 10 εἶναι ἀκόσμητα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 4 φέρουν ἐγγράρακτη διακόσμηση εἴτε τετραγωνιδίων, εἴτε λοξῶν ἀκανόνιστων, ἀβαθῶν ἐγχαραῶν, 25 εἶναι τὰ τμήματα τῶν πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 5 εἶναι ἀκόσμητα, 3 εἶναι τὰ ἐπιμήκη τμήματα πλακιδίων μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση διπλῆς, τρέχουσας σπείρας μὲ κυκλικὲς βαθύνσεις στοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν σπειρῶν, ἐνῶ 16 εἶναι τὰ τμήματα τῶν πλακιδίων μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση εἴτε ἀδιακρίβωτης παράστασης, εἴτε ὀδοντωτοῦ θέματος, εἴτε συστήματος ἀβαθῶν, παράλληλων ἐγχαραῶν. Βρέθηκαν ἀκόμη δύο ἐνθέματα τριγωνικοῦ, ἰσοσκελοῦς σχήματος (εἰκ. 11α-ιβ) καὶ ἓνα τετραγώνου.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα εἶναι τρία τμήματα περιτμητῶν πλακιδίων. Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀνάγλυφο μὲ ἀπόδοση δύο ἀντίκωτων φτερῶν ποὺ ἡ πρόσθια ἐπιφάνειά τους χωρίζεται σὲ δύο λοξὰ ἐπίπεδα τμήματα, ἐνῶ τὰ φτερά ἀποδίδονται μὲ τρία συστήματα ἀπὸ λοξές, ἀντίκωτες, ἐπάλλῃλες ἐγχαραῶν. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ πλακίδια φέρει ἀνάγλυφη παράσταση σφίγγας σὲ κίνηση πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἀνοιγμένα φτερά (πίν.

246α). Σώζεται τμήμα τοῦ στήθους, τῶν δύο μπροστινῶν ποδιῶν, τῶν μαλλιῶν, τῆς στρογγυλῆς κεφαλῆς καὶ τῶν φτερῶν. Τὰ τμήματα αὐτὰ ἀποδίδονται φυσιοκρατικά, πλαστικά καὶ μὲ ἐγχάραξη. Στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, σὲ ψηλότερο ἀνάγλυφο, δύο καμπύλες ἐγχαράξεις, ἴσως ἀπόδοση περιδεραίου. Τὰ μαλλιά, σὲ ἀκόμη ψηλότερο ἀνάγλυφο μακρὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κεφαλὴ, ἀπολήγουν στὸ ὕψος περίπου τοῦ στήθους, καὶ καταλήγουν σὲ σπείρα. Ἡ βοστρυχωτὴ κόμη ἀποδίδεται μὲ σύστημα λοξῶν, ἐπάλληλων ἐγχαράξεων. Στὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειας, στὸ ὕψος τῶν μαλλιῶν, τμήμα φτεροῦ ποὺ ἀποδίδεται μὲ μικρές, κάθετες παράλληλες γλυφές, ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ λοξές, ὀριζόντιες, παράλληλες ἐγχαράξεις. Διακόσμηση ἐγχάρακτων γραμμῶν στὸν κορμό. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ σφίγγα, ἐπιφάνειες μεγάλες σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀκανόνιστου ἐλλειψοειδοῦς σχήματος. Ἡ ἀριστερὴ πλάγια πλευρὰ τοῦ σώματος τῆς σφίγγας, ἐπίπεδη, μὲ ἐγκοπὴ στὸ κατώτερο τμήμα, γιὰ τὴν προσκόλλησιν τοῦ κομματιοῦ τοῦ κορμοῦ. Μία δευτέρη ἐπιμήκης ἐγκοπὴ στὸ σημεῖο συνάντησης αὐτῆς τῆς πλάγιας πλευρᾶς μὲ τὴν ἀριστερὴ μεγάλη ἐπιφάνεια, κυρτὴ καὶ κοίλη σὲ τμήματά της.

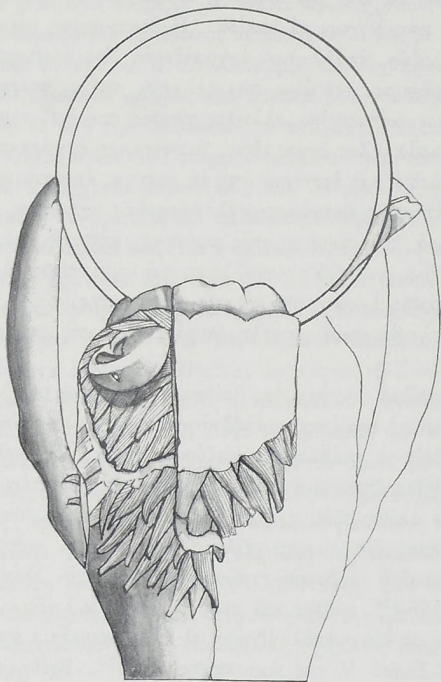
Στὸ ἴδιο στρώμα τῆς λωρίδας βρέθηκαν δύο τμήματα ἐλαφρὰ καμπύλων πλακιδίων μὲ ἐγχάρακτη ἀπόδοση φτερῶν, ποὺ δηλώνονται μὲ βαθεῖς ἐγχαράξεις σὲ ἐπάλληλες, ὀριζόντιες σειρὲς μὲ κυκλικά πέρατα, ἐνῶ στὴν ὀπίσθια ἐπιφάνεια πλήθος ἀβαθῶν, ἀκανόνιστων ἐγχαράξεων. Συλλέχθηκαν ἀκόμη τρία τμήματα σώματος πυξίδας, ποὺ σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα, ἓνα τμήμα χεῖλους ἀγγείου, ποὺ συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο κομμάτι ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸν Σωρὸ IV-V, τῆς ἀνασκαφῆς 1983²⁶, καθὼς καὶ τρία τμήματα κυλινδρικῶν στελεχῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο συγκολλήθηκαν μὲ ἄλλα κομμάτια ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς ἀνασκαφῆς 1983²⁷. Βρέθηκαν ἀκόμη δύο τμήματα σώματος ζῶων, τὸ μὲν ἓνα ἀπὸ τὴν ὀλόγλυφη κνήμη ζῶου, ποὺ προεκτείνεται μὲ σχεδὸν τετράγωνο ἑξαρμα καὶ μὲ τμήμα μεγάλης τρύπας, περίπου στὸ κέντρο, γιὰ στήριξη, ἐνῶ μικρὸ κομμάτι χαίτης

26. Ὁ.π. 481.

27. Ὁ.π. 466.

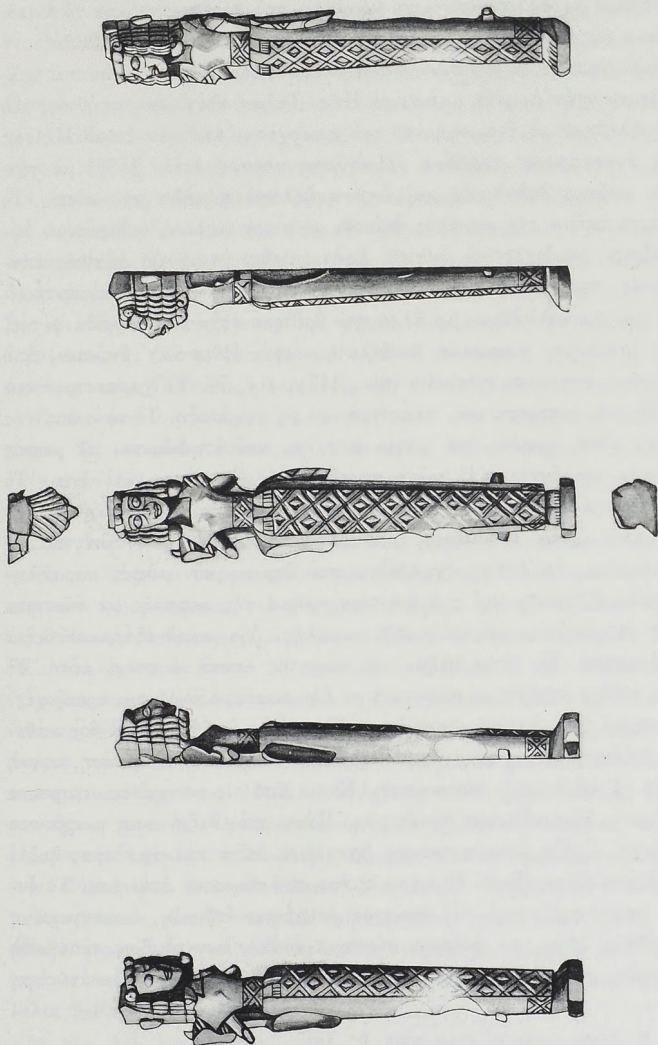

λιονταριού συγκολλήθηκε μὲ ἓνα κομμάτι τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ 1885, ἄλλα ἕξι κομμάτια τῆς ἀνασκαφῆς 1983 καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τῇ φετινῇ ἀνασκαφῇ^{27α} (πίν. 246β) (εἰκ. 6). Τέλος, βρέθηκαν τρία τμήματα ὀφθαλμῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα πού σωζόταν τμηματικά συγ-

Εἰκ. 6. Ἐλεφάντινο ζωομορφικὸ σκεῦος.

27α. Ὁ.π. 458, 477. J.A. SAKELLARAKIS, L'Antro Ideo, Cento Anni di Attivita Archeologica (1884-1984). ἀνακοίνωση στὴν Accademia dei Lincei τῆς Πώμης, Atti dei Convegni Lincei 74, Cento Anni di Attività Archeologica Italiana in Creta (Roma 1985) εἰκ. 29.

Εἰκ. 7. Ἐλεσάντινο περίτμητο πλάκιδιο.

κολλήθηκε μὲ ἄλλο ἀντίστοιχο κομμάτι, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV-V τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1983²⁸.

Πολὺ σημαντικὰ στὸ σύνολο τῶν ἐλεφάντινων ἀντικειμένων πού συλλέχθηκαν στὴν Λωρίδα εἶναι τὰ ἐξῆς. Τμῆμα ὀλόγλυφου στήθους, πού συγκολλήθηκε μὲ ἓνα κομμάτι πού προέρχεται ἀπὸ τὸν Σωρὸ III τῆς ἴδιας ἀνασκαφικῆς περιόδου. Ἡμίγλυφη κεφαλὴ (πίν. 247β) μὲ σχιστοὺς κοίλους ὀφθαλμοὺς καὶ ἔντονα δηλωμένα μῆλα καὶ αὐτιά. Τὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς κεφαλῆς ἐπίπεδο μὲ σειρὰ κοίλων, ὀρθογώνιων ἐγχαράξεων, ὑποδοχὲς γιὰ ἔνθεση. Στὴν ὀπίσθια ἐπιφάνεια ἀβαθεῖς ἀκανόνιστες, τεμνόμενες ἐγχαράξεις. Τὸ τρίτο καὶ πιὸ σημαντικό ἀντικείμενο πού συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο πού βρέθηκε στὴν ἴδια λωρίδα φέτος, εἶναι ἡμίγλυφη, γυναικεία, δαιδαλικὴ μορφή, ὀρθία κατ' ἐνώπιον, ἀπὸ περίτμητο ἀνάγλυφο πλακίδιο (πίν. 247α, εἰκ. 7). Τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται φυσιοκρατικά, πλαστικά καὶ μὲ ἐγχαράξη. Τὸ πρόσωπο τῆς μορφῆς εἶναι ὡσείδες, τὰ μάτια μεγάλα, καὶ ἀποδίδονται μὲ μικρὲς κυκλικὲς προεξοχές. Ἡ μύτη προεξέχουσα, ἐπιμήκης καὶ ἴσια. Τὸ στόμα μεγάλο μὲ λεπτὰ χεῖλη. Τὰ μαλλιά μακριά, ἀπολήγουν στὸ ὕψος τῶν ὠμων σὲ μικρὲς, καμπύλες προεξοχές, στὰ πλάγια, μὲ παράλληλες, ὀριζόντιες ἐγχαράξεις πού δημιουργοῦν μικρά, παραλληλεπίπεδα ἐξάρματα καὶ στὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς κεφαλῆς μὲ σύστημα λοξῶν ἐγχαράξεων στὴ μέση τῆς κεφαλῆς. Δύο μικρὰ ἐξάρματα δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Τὸ πάνω τμῆμα τοῦ σώματος λεπτὸ μὲ στενὴ μέση. Τὸ μικρὸ στήθος ἀποδίδεται πλαστικά μὲ δύο μικρὲς, ὀξυκόρυφες προεξοχές. Στὸ σημεῖο τοῦ λαιμοῦ τρεῖς ἐγχαράξεις, μία ὀριζόντια καὶ δύο κάθετες, ἀπόδοση τετράγωνης λαιμόκοψης τοῦ ἐνδύματος. Στὴ μέση, στενὴ ταινία μὲ ἐγχαράκτη διακόσμηση. Κάτω ἀπὸ τὶς μασχάλες, τμήματα ἐπιμήκων, ἀδιακρίβωτων προεξοχῶν. Πάνω στὸν δεξιὸ ὦμο, μικρότατη προεξοχή. Στοὺς ἀποκρουσμένους βραχίονες δεξιὰ καὶ ἀριστερά, λοξὲς ἐπάλληλες ἐγχαράξεις. Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ σώματος ἐπίμηκες. Τὸ ἔνδυμα μακρὸ καὶ στενὸ. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια ἐπίπεδη, διακοσμημένη μὲ κάθετη ζώνη, μὲ ἀτέρμον σύστημα ἐνάλληλων ρόμβων σὲ ἀβαθὴ ἐγχαράξη, πού ὀρίζεται ἀπὸ δύο κάθετες ἐγχαράξεις. Στὴν ἀνώτερη

28. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 481.

παρυφή, στὸ ὕψος τῆς μέσης, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, δύο μικρὲς ἐπιφάνειες σὲ ἀνεπαίσθητα ψηλότερο ἐπίπεδο, σχεδὸν τριγωνικοῦ σχήματος, χωρίζονται σὲ δύο τμήματα μὲ μια ὀριζόντια ἐγχάραξη. Τὸ ἀνώτερο μὲ ἐλαφρὰ κυρτὴ καὶ λεῖα ἐπιφάνεια, τὸ κατώτερο μὲ κυρτὴ ἐπιφάνεια καὶ τρεῖς κάθετες παράλληλες ἐγχαράξεις. Οἱ πλάγιες ἐπιφάνειες, ἀνεπαίσθητα, κυρτὲς καὶ λεῖες μὲ στενὴ ταινία διακοσμημένη μὲ ἐγχαράξεις στὴν κατώτερη παρυφή. Στὸ ὕψος τῆς περιφέρειας δύο ἐξάρματα, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Στὸ ἀριστερὸ ἔξαρμα τμήμα ἀδιακρίβωτης, ἐγχάρακτης διακόσμησης. Στὸ ὕψος τῶν κνημῶν δύο μικρὰ ἐξάρματα, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Τὰ λεπτὰ πέλματα χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ μία ἐγχάραξη, τὰ δάκτυλα ἀποδίδονται μὲ μικρὲς παράλληλες ἐγχαράξεις. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βάσης ἐπίπεδη καὶ λεῖα μὲ δύο μικρὰ ἐξάρματα, δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια καὶ ἡ ὀπίσθια ἐπίπεδες καὶ λεῖες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα στὴ Λωρίδα ε βρέθηκαν ἀκόμη 23 κομμάτια ἡλέκτρου, 3 ὄστρακα πεδίων λύχνων, κομμάτια σύγχρονων ξύλων, 5 σιδερένια κομμάτια καθὼς καὶ 10 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα.

Στὴ Λωρίδα ε βρέθηκαν συνολικὰ 180 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 78 εἶναι διακοσμημένα μὲ τὸ θέμα τῶν ἔκτυπων κύκλων καὶ στιγμῶν, τῆς σπείρας, τοῦ πλοχοῦ, διάφορα φυτικά θέματα, καθὼς καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν καὶ ζώων. Ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 79 ἀκόσμητα ἐλάσματα, ποὺ σώζονται σὲ ἐπίμηκες καμπύλο ἢ καὶ ταινιωτὸ σχῆμα, 3 κρίκοι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἓνας σχοινοειδὴς φέρει μικρὸ πουλὶ ὡς ἐπίθημα στὴν περιφέρειά του, 7 καρφιά καὶ μεμονωμένες ἐφηλίδες, 4 τμήματα χεῖλους ἀγγείου, 5 στρεπτὰ στελέχη (πίν. 248β), 3 ἀνάγλυφα πόδια ζώων καὶ ἓνα τμήμα στελέχους περόνης. Βρέθηκαν ἀκόμη 26 χρυσὰ ἀντικείμενα, κυρίως ἀκόσμητα ἐλάσματα. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται 5 ἀμφικωνικὲς ψῆφοι (πίν. 248α), μία ἄλλη ἀπὸ λεπτὸ ἔλασμα μὲ γλυφὲς στὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια, μία δεύτερη μὲ κρίκο ἀνάρτησης καὶ ἐξαρτημένη ἄλυσίδα καὶ μία τρίτη μὲ ρόδι μὲ κρίκο ἀνάρτησης, ἄλυσίδα καὶ τμήμα σπείρας ποὺ περιελλίσσεται μὲ συρματερὴ διακόσμηση²⁹ (πίν. 247γ). Τέλος βρέθηκαν 97 ψῆφοι ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή.

29. "Ο.π. 465, 479. J.A. SAKELLARAKIS, L'Antro Ideo. Cento Anni di Attività

Λ ω ρ ί δ α ζ

Ἡ Λωρίδα ζ κατελάμβανε τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Z5/2.4-4.2, H1/2.4-4.2. Τὸ πλάτος τῆς Λωρίδας ἦταν 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ τὸ μῆκος 8.20 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος μέγιστου πάχους 0.40 μ. καὶ ἐλάχιστου 0.20 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό. Στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς λωρίδας καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Z5/4.1-4.3 τὸ χῶμα ἔγινε καστανὸ μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς λωρίδας, στὸν χώρο ποὺ ὀρίζουν οἱ ὑποκάναβοι Z5/2.5-3.2 παρατηρήθηκαν δύο ἐπάληλες στρώσεις χώματος. Ἡ πρώτη εἶχε πάχος 0.20 μ. καὶ τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό. Ἡ δευτέρα στρώση εἶχε πάχος ἐπίσης 0.20 μ. καὶ τὸ χῶμα ἦταν υπόλευκο, χαρακτηριστικὸ παρουσίας ἀργιλοψαμμιτικοῦ ὑλικοῦ. Στὸ δυτικὸ τμήμα καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων Z5/2.4-3.1 ἀποκαλύφθηκαν δύο λίθοι μεγάλου μεγέθους. Ἄλλοι μεγάλοι λίθοι παρουσιάστηκαν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Z5/4.2-4.3

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε περιελάμβανε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων ἀγγείων, τμημάτων σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων καὶ πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἐπίσης ἀρκετὰ ὄστρακα ἀγγείων μὲ λεπτὰ καὶ χονδρὰ τοιχώματα, ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων καθὼς καὶ ἀρκετὰ ὅσα αἰγοειδῶν, διάσπαρτα κατὰ μῆκος ὅλης τῆς ἐπιφάνειας τῆς λωρίδας.

Στῇ Λωρίδα ζ συνολικὰ συλλέχθηκαν 592 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκαν δύο σύγχρονα ἀντικείμενα, δύο ἀσημένια ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι περόνη, 17 γυάλινα κομμάτια, ποὺ ἀνήκουν

σὲ σύγχρονα ἢ καὶ παλαιότερα σκεύη, ἓνα ἀκέραιο σιδερένιο δαχτυλίδι μὲ χρυσὸ καρφὶ καὶ παράσταση ἐρωτικοῦ ζεύγους στῇ σφενδόνη καὶ 2 χάλκινα εἰδώλια ζώων, τὸ ἓνα σὲ μορφή πάπιας, μὲ τρύπα στῇ μέσῃ.

Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν ἐπίσης 73 ἐλεφάντινα κομμάτια, πού ἀνήκουν κυρίως σὲ πλακίδια ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου ἀλλὰ καὶ ἀκανόνιστου σχήματος. Συγκεκριμένα ἀναφέρονται 22 τμήματα πλακιδίων ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 6 εἶναι ἀκόσμητα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 15 φέρουν ἐγγράρακτη διακόσμηση, τὰ 5 μὲ τὸ θέμα τῆς ἐγγράρακτης σπείρας. Τρία ἀπὸ αὐτὰ συγκολλήθηκαν μὲ ἀντίστοιχα κομμάτια πλακιδίων πού προέρχονται τὸ μὲν πρῶτο ἀπὸ τῇ Λωρίδα 1 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1984 καὶ ἀπὸ τὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς ἀνασκαφῆς 1983³⁰ τὸ δεύτερο μὲ ἄλλο κομμάτι ἀπὸ τῇ Λωρίδα ζ τῆς ἀνασκαφῆς 1984 καὶ τὸ τρίτο μὲ δύο κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τῆς Λωρίδες ζ καὶ θ πάλι τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. Βρέθηκαν ἀκόμη πέντε τμήματα πλακιδίων μὲ διακόσμηση φολιδωτοῦ θέματος, 5 κομμάτια πού φέρουν συστήματα ἀβαθῶν ἀκανόνιστων ἐγχαραξέων, καὶ 2 τμήματα πλακιδίων πού φέρουν τμήμα ἀπροσδιόριστης παράστασης ἐξαιτίας τῆς ἀποσπασματικότητος. Ἀπὸ τὰ πλακίδια ἀκανόνιστου σχήματος 10 δὲν φέρουν καμιά διακόσμηση, 1 φέρει δύο γλυφές στῇ μία παρυφῇ καὶ 3 φέρουν στὴν ὀπίσθια ἐπιφάνεια σύστημα ἀβαθῶν, τεμνόμενων, ἀκανόνιστων ἐγχαραξέων. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 10 τμήματα χονδρῶν καὶ συμπαγῶν κυρίως ὀλόγλυφων ἀντικειμένων, ἀπὸ τὰ ὅποια ἓνα φέρει φολιδωτὴ διακόσμηση, πού συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο κομμάτι, πού προέρχεται ἀπὸ τῇ Λωρίδα ζ τῆς ἀνασκαφῆς 1984, δύο ἐνθέματα, ἓνα τετράγωνου καὶ ἓνα τριγωνικοῦ, ἰσοσκελοῦς σχήματος (εἰκ. 11γ), 4 ἐπιμήκη κυρίως καὶ συμπαγῇ τμήματα κυλινδρικών στελεχῶν, ἓνα ἀπὸ τὰ ὅποια φέρει σύστημα ἐγχαραξέων στῇ μία παρυφῇ, 8 ὀφθαλμοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας εἶναι ἀκέραιος (εἰκ. 11δ), κι ἓνας ἄλλος συγκολλήθηκε μὲ τμήμα ὀφθαλμοῦ τῆς ἀνασκαφῆς 1983, πού προέρχεται ἀπὸ τὸν Σωρὸ V³¹, ἓνα μεγάλο, χονδρό, συμπαγὲς μῆ-

30. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 477.

31. Ὁ.π. 470.

λο, δισκοειδούς σχήματος, με ἐγχάραξη στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια τῆς παρυφῆς ὑπάρχουν πολλές ἐγχαραῖς ἀκανόνιστες, καὶ ἐπιμήκης τρύπα διατρέχει τὸ πλάτος τοῦ κομματιοῦ, καθὼς καὶ μία χάντρα σὲ σχῆμα συμπίεσμῆς σφαίρας. Πέντε εἶναι τὰ τμήματα ποὺ ἀνήκουν σὲ πυξίδες, δύο σὲ πώματα καὶ τρία σὲ σώματα, με ἐγχάρακτη διακόσμηση. Ὅλα φέρουν ἐγχάρακτα θέματα, ρόδακα σὲ δύο κομμάτια, ἰχθυόκανθα σὲ ἓνα ἄλλο, καθὼς καὶ συστήματα ὀριζόντιων, ἐπ'ἀλλήλων ἐγχαραῖς, μικροῦ μήκους, ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ δύο κάθετες παράλληλες ἐγχαραῖς. Συλλέχθηκαν τέλος, πέντε κομμάτια ποὺ ἀνήκουν σὲ περίτμητα πλακίδια, κυρίως ἀκανόνιστου σχήματος, με ἀνάγλυφη διακόσμηση πτερῶν σφίγγας, σπειρῶν, ἄνθους, ἓνα ἀπ' αὐτὰ με παράσταση πτερῶν σφίγγας ποὺ συγκολλήθηκε με ἄλλα κομμάτια ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς Λωρίδες α, β καὶ δ τῆς ἀνασκαφῆς 1984. Τέλος βρέθηκε τμήμα ἀπὸ ὄρθιο ὀλόγλυφο ζῶο σὲ κίνηση πρὸς τὰ δεξιὰ. Σῶζεται τμήμα τοῦ πίσω δεξιοῦ μηροῦ καὶ τμήμα τῆς κοιλιάς. Ὁ μηρὸς ἀποδίδεται φυσιοκρατικὰ καὶ πλαστικὰ με κυρτὴ καὶ λεῖα ἐπιφάνεια. Στὸ σημεῖο ἔκφυσης τοῦ μηροῦ γλυφῆ, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς κοιλιάς εἶναι κυρτὴ καὶ λεῖα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα αὐτὰ ἀντικείμενα στὴ Λωρίδα ζ βρέθηκαν ἀκόμη 26 κομμάτια ἡλέκτρου, 2 ὄστρακα πεδίων λύχνων με παράσταση ἔρωτα καὶ σφίγγας, 3 πήλινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα τριγωνικὸ πλακίδιο, μία κεφαλὴ ταύρου με πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς, καθὼς καὶ τμήμα χεῖλους ἀγγείου με πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν ζώου σὲ μία ἄκρη, δύο τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, σιδερένια κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τμήμα κρίκου καὶ 36 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τμήμα λαβῆς καὶ χεῖλους ἀγγείου.

Στὴ Λωρίδα ζ βρέθηκαν ἀκόμη συνολικὰ 189 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 97 διακοσμημένα ἐλάσματα, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ θέμα τοῦ πλοχοῦ, τῆς σπείρας, τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, τῆς μορφῆς τοῦ ζώου ἢ καὶ τῆς χαίτης ζώου. Βρέθηκαν ἀκόμη 65 ἀδιακοσμητὰ ἐλάσματα ποὺ σῶζονται κυρίως σὲ σχῆμα καμπύλο καὶ ταινιωτό, 2 πόρπες ἢ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀνήκει στὸν γνωστὸ ἀττικοβοιωτικὸ τύπο (πίν. 248γ), 1 στρεπτὸ στέλεχος, 2 τμήματα εἰδωλίων,

2 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων ἢ σκευῶν, 1 γοργόνειο, 1 ταινιωτὴ λαβὴ καὶ 7 ἐφηλίδες.

Στὴ Λωρίδα ζ βρέθηκαν τέλος 38 χρυσὰ ἀντικείμενα, κυρίως ἐλάσματα. Ἀπὸ τὰ χρυσὰ ἀντικείμενα ἀναφέρονται μεγάλη χρυσὴ σχεδὸν ἀμφικωνικὴ ψῆφος μὲ γλυφὲς στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια³², χεῖλος ἀγγείου ἀπὸ ἰσχυρὸ ἔλασμα καὶ διακόσμηση ἰχθυόκανθας, καὶ ἄλλη ἀμφικωνικὴ ψῆφος μὲ μεγάλη ὀπὴ ἀνάρτησης. Τέλος βρέθηκε ἀκόμη ψῆφος περιδεαρίου, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ κοῖλο κύλινδρο καὶ διπλὴ σπείρα ποὺ περιελίσσεται, μὲ συρματερὴ διακόσμηση³³ (πίν. 247γ). Τέλος βρέθηκαν 172 ψῆφοι ἀπὸ γυαλί, φαγεντιανὴ καὶ ἤλεκτρο.

Λ ω ρ ί δ α η

Ἡ Λωρίδα η κατελάμβανε τὸν χώρο ποὺ ὀρίζοταν ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους H1/2.4-4.2 καὶ H2/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 7.50 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Τὸ στρώμα χρώματος ποὺ ἀφαιρέθηκε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά εἶχε μέγιστο πάχος 0.35 μ. καὶ ἐλάχιστο 0.18 μ. Τὸ χῶμα ἐπιφανειακὰ ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρὸ. Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς Λωρίδας η καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρὸ τῶν ὑποκανάβων H1/3.5-4.2 τὸ χῶμα ἦταν καστανὸ μὲ μεγάλη περιεκτικότητά σὲ πέτρες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς Λωρίδας η, στὸν χώρὸ ποὺ ὀρίζουν οἱ ὑποκανάβοι H1/2.4-3.1 ἐμφάνιστηκαν δύο στρώσεις χρώματος. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφανειακὴ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μαῦρο, ὑγρὸ καὶ καμένο χῶμα καὶ εἶχε πάχος 0.02 μ. Ἡ ὑποκείμενη στρώση ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ὑπόλευκο ἀργιλοψαμμιτικὸ ὑλικὸ πάχους 0.30 μ. Στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Λωρίδας η καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρὸ τῶν ὑποκανάβων H2/3.1 ἀποκαλύφθηκε ἀσβεστολιθικὸς βράχος, ἰδιαίτερα συμπαγῆς, διαστάσεων 0.30 μ. × 0.40 μ. × 0.30 μ.

32. Βλ. J.A. SAKELLARAKIS, Some Geometric and Archaic Finds from the Idaean Cave, R. HÄGG -N. MARINATOS, Early Greek Cult Practice, τυπώνεται.

33. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 465, 479.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ περιεῖχε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων καὶ σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἐπίσης ὀστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα μὲ λεπτὰ καὶ χοντρὰ τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων, ὀστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ τμήματα πλίνθων, ἐπίσης ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὅσα ποὺ συλλέχθηκαν ἀνήκουν σὲ μικρὰ κυρίως ζῶα καὶ ἦταν καὶ σ' αὐτὴ τὴ λωρίδα διάσπαρτα κατὰ μῆκος ὁλόκληρης τῆς ἐπιφάνειάς της.

Συνολικὰ βρέθηκαν 128 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται 20 γυάλινα κομμάτια ποὺ ἀνήκουν σὲ σκεύη σύγχρονα ἢ καὶ παλαιότερων χρόνων καὶ ἓνα σιδερένιο δακτυλίδι μὲ ἀποκρουσμένο τμήμα τοῦ κρίκου ἀλλὰ ἀκέραιη σφενδόνη μὲ ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο, ποὺ φέρει παράσταση γυναικειᾶς μορφῆς, μὲ κρανοφόρο κεφαλὴ στὸ ἓνα χέρι.

Τὰ ἐλεφάντινα κομμάτια ἦταν μόνο 14 καὶ ἀνῆκαν κυρίως σὲ πλακίδια ἀκανόνιστου καὶ ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται 7 τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος ἀπὸ τὰ ὁποῖα 1 φέρει σύστημα βαθιῶν, λοξῶν ἐγχαράξεων καὶ 4 τμήματα πλακιδίων. Βρέθηκαν ἀκόμη τμήμα ἐλεφάντινης λαβῆς μὲ δύο ἐγχαράξεις, τὸ ὁποῖο συγκολλήθηκε μὲ ἄλλο κομμάτι ἀπὸ τὸν Σωρὸ V, καθὼς καὶ δύο κομμάτια ἀπὸ ὁλόγλυφο ζῶο, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι μεγάλο τμήμα ἀκανόνιστου σχήματος, ἡ σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου χωρίζεται σὲ τρία κυρτὰ καὶ λεία τμήματα. Τὰ δύο μεγαλύτερα ἀπ' αὐτά, συναντιῶνται σὲ ἀμβλεία γωνία μὲ ὀριζόντια ἐγχάραξη καὶ ἀποδίδουν, ἴσως, τμήμα τοῦ σώματος. Τὸ μεσαῖο, ἴσως τμήμα κεφαλιοῦ μὲ σύστημα ἐπάλληλων λοξῶν ἐγχαράξεων, πιθανότατα γιὰ ἀπόδοση χαίτης. Τὸ τρίτο στὴν ἀνώτερη παρυφὴ καὶ σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο, σχηματίζει ἑλλειψη, ἴσως τμήμα αὐτιοῦ. Ἄλλο κομμάτι εἶναι ἀπὸ ὁλόγλυφο πόδι ζῶου. Σῶζεται τὸ κατώτερο τμήμα, ἡ ὀπλὴ καὶ ἡ κνήμη. Ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια ἐπίπεδη καὶ λεία, ἀνεπαίσθητα κυρτὴ στὸ σημεῖο τοῦ ἀστραγάλου καὶ κοίλη στὸ σημεῖο τῆς ὀπῆς. Ἡ πλάγια, ἐξωτερικὴ καὶ ὀπίσθια, κυρτὴ μὲ μικρὲς ἐγχαράξεις. Ἡ ὀπλὴ ἀποδίδεται φυσιοκρατικά, μὲ βαθιὰ γλυφὴ στὰ πλάγια. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βάσης, ἐπίπεδη, προεκτείνεται μὲ σχεδὸν τετράγωνο ἔξαγμα, μὲ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες καὶ

διαμπερὴ τρύπα στὸ κατώτερο, ἀριστερὸ τμήμα. Στὸ σημεῖο σύνδεσής της μὲ τὴ βάση τοῦ ποδιοῦ, ὀριζόντια γλυφή. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα στὴ Λωρίδα ἡ βρέθηκαν ἐπίσης πεδίο λύχνου, ἓνα κομμάτι ἡλέκτρου, 5 κομμάτια σιδήρου καὶ 15 κομμάτια ἀπὸ φαγεντιανή, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα ἡ, βρέθηκαν 31 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 11 εἶναι διακοσμημένα ἐλάσματα, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ θέμα τοῦ πλοχοῦ, τῆς σπείρας, τῶν κύκλων, καθὼς καὶ 17 ἀκόσμητα ἐλάσματα, τὰ ὁποῖα σώζονται σὲ καμπύλο ἢ καὶ ταινιωτὸ σχῆμα. Βρέθηκαν ἀκόμη τμήμα ἀγγείου, ἓνα στρεπτὸ στέλεχος μὲ πλατιά ἀπόληξη καὶ ἓνα καρφὶ ὀρθογώνιου σχήματος.

Τέλος τὰ 10 χρυσὰ ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν στὴν Λωρίδα ἡ ἦταν κυρίως ἀκόσμητα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται χρυσὴ ψῆφος περιδεραίου, ποὺ σώζει κοῖλο κύλινδρο καὶ ἓνα ζευγὸς ἀντιθετικῶν σπειρῶν³⁴ (πίν. 247γ), ἓνα ἔλασμα ποὺ περιτρέχεται μὲ κοκκίδωση στὴν περιφέρεια καὶ τρεῖς κοκκίδες στὴν ἐπιφάνεια σὲ τριγωνικὴ διάταξη, μεγάλη ἀμφικωνικὴ ψῆφος σὲ σχῆμα ροδιοῦ³⁵, ἓνας στρεβλωμένος κρίκος καθὼς καὶ μία ἀμφικωνικὴ, στρεβλωμένη ἐπίσης ψῆφος. Τέλος βρέθηκαν 30 ψῆφοι ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή.

Λ ω ρ ῖ δ α θ

Ἡ Λωρίδα θ κατελάμβανε τὸν χώρο ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους H2/2.4-4.2 καὶ H3/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ 1 μ. καὶ μῆκος 8.40 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἐπιφανειακὰ τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό. Ἡ ἀφαίρεσή του ἔγινε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά. Στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας θ καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρο ποὺ καταλαμβάνουν οἱ ὑποκάναβοι H2/2.4-3.2 τὸ στρώμα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο διαφορετικὲς στρώσεις, ἢ μία ἐπιφανειακὴ μὲ χῶμα μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό, πάχους 0.02 μ. Ἡ ὑποκείμενη

34. Ὁ.π. 465, 479.

35. Βλ. J.A. SAKELLARAKIS, Some Geometric and Archaic Finds from the Idaean Cave, σὲ R. HÄGG -N. MARINATOS, Early Greek Cult Practice, τυπώνεται.

στρώση ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἀργιλοψαμμιτικὸ ὑλικὸ ὑπόλευκου χρώματος, πάχους 0.28 μ. Πιθανότατα ἡ ὑψὺ τοῦ χρώματος στὸν χώρῳ αὐτὸ ὀφειλόταν στὴν ἀποσάθρωση ὀγκολίθου. Στὸν χώρῳ τῶν ὑποκανάβων H2/2.5-3.2 ἀποκαλύφθηκε στρώση στάχτης. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς λωρίδας καὶ συγκεκριμένα στὸν χώρῳ ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ὑποκανάβου H2/4.2 παρατηρήθηκε ἀνάμιξη τοῦ μαύρου χρώματος μὲ καστανό, ποὺ εἶναι πιθανὸν νὰ εἶχε πέσει ἀπὸ ὑπερκείμενο στρώμα. Αὐξημένη ἦταν ἡ ποσότητα σὲ λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸν χώρῳ τοῦ ὑποκανάβου H2/3.5 βρισκόταν μεγάλος λίθος, τοῦ ὁποῖου οἱ διαστάσεις ἦταν $0.48 \times 0.40 \times 0.12$ μ. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος στὸ μὲν δυτικὸ καὶ κεντρικὸ τμήμα τῆς λωρίδας ἦταν 0.30 μ. ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ 0.40 μ.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος τῆς Λωρίδας θ περιελάμβανε μικρὴ ποσότητα ὀστράκων προϊστορικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Λίγα ἦταν τὰ τμήματα σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων, καθὼς καὶ πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῶ ἦταν μεγαλύτερη ἡ ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων μὲ λεπτὰ καὶ χονδρὰ τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὅσα ποὺ συλλέχθηκαν διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας θ ἀνῆκουν κυρίως σὲ μικρὰ ζῶα.

Συνολικὰ συλλέχθηκαν 179 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 20 γυάλινα κομμάτια σύγχρονων ἢ καὶ παλαιότερων σκευῶν καὶ 14 ἐλεφάντινα κομμάτια, τὰ ὁποῖα ἀνῆκουν κυρίως σὲ πλακίδια ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν ὁποίων ἔφερε σύστημα κυρίως ἀβαθῶν ἐγχαραῶσεων. Ἀπὸ αὐτὰ 3 συγκολλήθηκαν μὲ ἄλλα ἀντίστοιχα κομμάτια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983 καὶ συγκεκριμένα ἓνα ἀπὸ τὸν Σωρὸ V καὶ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρώμα τῶν Σωρῶν IV καὶ V³⁶. Βρέθηκαν ἐπίσης καὶ κομμάτια πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος ἀπὸ τὰ ὁποῖα 4 φέρουν συστήματα ἐγχαραῶσεων, ἐνῶ ἓνα μικρότατο τμήμα πώματος πυξίδας σώζεται σὲ καμπύλο σχῆμα. Ἡ ἀνώτερη καὶ κατώτερη ἐπιφάνεια, λεῖες καὶ ἐπίπεδες, μὲ σύστημα ἀβαθῶν ἐγχαραῶσεων στὴ δεξιὰ παρυφῇ, ποὺ δημιουργοῦν ἀνεπαίσθητη

γλυφή, ἡ δεύτερη μὲ λοξή γλυφή, περίπου στή μέση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα βρέθηκαν ἐπίσης 9 κομμάτια ἡλέκτρο, ἓνα κομμάτι μολύβδου, ἓνα ὀστέينو ἀντικείμενο καὶ τρία τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ.

Σημαντικότερο εὑρημα στή Λωρίδα θ ἦταν σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο μὲ παράσταση ἐφιππου ἄνδρα (πίν. 249α). Τὸν χώρο μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄλογο καταλαμβάνει τὸ θέμα τοῦ φτερωτοῦ ἡλίου, ἐνῶ ἡ πίσω ἐπιφάνεια φέρει τὸ θέμα τῆς ἰχθυόκανθας. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ σχετικὰ ἡ μεγάλη ὁμοιότητα καὶ τῆς νέας σφραγίδας μὲ τὶς παλαιότερες ποὺ βρέθηκαν³⁷. Στή Λωρίδα θ συλλέχθηκαν ἐπίσης ἓνα σιδερένιο κομμάτι καὶ 15 κομμάτια ἀπὸ φαγεντιανή, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα.

Στή Λωρίδα θ βρέθηκαν συνολικὰ 51 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 19 διακοσμημένα ἐλάσματα, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ ἔκτυπο θέμα τῆς σπείρας, τοῦ πλοχοῦ, τῶν κύκλων καὶ στιγμῶν, τῶν μορφῶν ζώου ἀλλὰ καὶ ἀποσπασματικὰ τῆς χαίτης ζώου, καθὼς καὶ 27 ἀκόσμητα ἐλάσματα, ποὺ σώζονται σὲ καμπύλο ἢ ταινιωτὸ σχῆμα καὶ φέρουν τρύπες καὶ καρφιά σὲ δύο ἀπὸ αὐτά. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 3 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείου ἢ σκεύους, 1 τμήμα λαβῆς ἀγγείου, καθὼς καὶ 1 καρφί. Τὰ 5 χρυσὰ ἐλάσματα ποὺ βρέθηκαν ἦταν κυρίως ἀκόσμητα. Βρέθηκαν τέλος 48 ψῆφοι ἀπὸ γυαλί, φαγεντιανή καὶ ἥλεκτρο.

Λ ω ρ ί δ α ι

Ἡ Λωρίδα ι κατελάμβανε τὸν χώρο ποὺ ὀρίζουν οἱ ὑποκάναβοι H3/2.4-4.2 καὶ H4/2.4-4.2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 8.50 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ανατολή. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ χώματος τοῦ στρώματος ἐγίνε καὶ στή λωρίδα αὕτη ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικὰ. Τὸ χῶμα ἐπιφανειακὰ ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό. Τὸ μέγιστο πάχος τοῦ στρώματος ἦταν 0.65 μ. Ἰδιαίτερα στὸ δυτικὸ τμήμα τῶν ὑποκάναβων H3/2.4-3.2 παρατηρήθηκαν τρεῖς διαφορετικὲς στρώσεις, μία

37. Ὁ.π. 478, 481.

ἀνώτερη ἐπιφανειακή, πὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρὸ χῶμα, πάχους 0.05 μ., ἡ μεσαία πὺ ἦταν μία στρώση τέφρας πάχους 0.18 μ. καὶ ἡ κατώτερη πὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ὑπόλευκο ἀργιλο-ψαμμιτικὸ ὑλικὸ πιθανῶς ἀπὸ ἀποσάθρωση πεσμένου ὀγκόλιθου πάχους 0.30 μ.

Στὸ δυτικότερο τμῆμα τῆς Λωρίδας ι, κάτω ἀπὸ τὴν κοιλότητα πὺ σχηματίζει ὁ βράχος σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὑπῆρχε ἐπίσης ἀργιλικὸ ὑλικὸ σὲ τμῆμα τῆς ἐπιφάνειας τῆς Λωρίδας ι μήκους 3 μ., πλάτους 0.8 καὶ σὲ βάθος 0.08 μ. στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο καὶ 0.30 μ. στὸ δυτικόν. Σὲ ἀπόσταση 0.5 μ. ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ σπηλαίου βρέθηκε μεγάλο κομμάτι βράχου, συγκεκριμένα στὸν ὑποκάναβο H3/2.4-2.5. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου καὶ κατὰ μῆκος τῆς βόρειας παρυφῆς τῆς Λωρίδας ι, παρατηρήθηκαν ἀρκετοὶ χαλαροὶ λίθοι μεσαίου μεγέθους μὲ φορὰ πτώσης ἀπὸ Νότο σὲ Βορρά. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἦταν συγκεντρωμένοι σὲ δυὸ ομάδες. Ἡ μὲν δυτικὴ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τρεῖς, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἀπὸ τέσσερις λίθους. Αὐτοὶ τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἦταν μικρότεροι μεγέθους καὶ ἀπεῖχαν ὁ μὲν πρῶτος ἀπὸ τὸν βράχον 0.17 μ., ὁ δεῦτερος ἀπὸ τὸν πρῶτον 0.16 μ. καὶ ὁ τρίτος ἀπὸ τὸν δεῦτερον 0.09 μ. Βόρεια τοῦ μεσαίου λίθου ἀπὸ μία τρύπα στὸ ἔδαφος ἔβγαине ψυχρὸς ἀέρας. Ἡ θερμοκρασία στὸν χῶρον αὐτὸ ἦταν 7.2 C. Ἡ ἀνατολικὴ ομάδα τῶν λίθων βρισκόταν σὲ ἀπόσταση 1.30 μ. ἀπὸ τὴ δυτικὴ, μὲ φορὰ πτώσης ἀπὸ Νότον πρὸς Βορρά.

Στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς Λωρίδας ι καὶ συγκεκριμένα στὸ ἀνατολικότερον ἄκρον τοῦ ὑποκάναβου H3/4.2 βρέθηκε σὲ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος, καλυμμένη ἀπὸ πέτρες καὶ χῶμα ἀκέραια, ραμφόστομη, ὀφθαλμωτὴ πρόχους (πίν. 250α) μὲ 2 ἀνοιχτόχρωμες καστανέρυθρες, ἐλαφρὰ ἐξίτηλες ταινίες στὸ σῶμα, MM Ia χρόνων. Ὁ χῶρος ἀνεύρεσής της περικλειόταν ἀπὸ λίθους μεσαίου μεγέθους τοποθετημένους κυκλικά. Ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος τοῦ Βόρειου Μυχοῦ καὶ τοῦ σημείου ἀνεύρεσης τῆς πρόχου ἦταν 4.80 μ. Ἡ πρόχους ἀπεῖχε ἐπίσης ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοίχωμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας 11.60 μ. καὶ σὲ σχέση μὲ τὴν παρυφὴ τῆς κόγχης στὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ Βορείου Μυχοῦ βρέθηκε σὲ βάθος 1.35 μ. Σημειώνεται ἀκόμη ὅτι ἦταν πεσμένη μὲ κατεύθυνση ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Ἡ

κεραμεική πού συλλέχθηκε ἀπὸ τὸν χώρο αὐτὸ ἦταν ἐλάχιστη, ἰδιαίτερα στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα πού βρέθηκε ἡ πρόχους. Ἀλλωστε στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν παρουσιάσθηκαν στοιχεῖα διατάραξης. Τὰ ὅστὰ πού συλλέχθηκαν διάσπαρτα στὸν χώρὸ τῆς λωρίδας ἰ ἀνήκαν σὲ μικρὰ κυρίως αἰγοειδή.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα ἰ βρέθηκαν 62 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρόχου πού ἀναφέρθηκε, ἦλθαν στὸ φῶς, 1 ἀσημένιο ἔλασμα, 1 γυάλινο θραῦσμα σύγχρονου ἀντικειμένου καὶ 7 ἐλεφάντινα κομμάτια, πού ἀνήκουν κυρίως σὲ πλακίδια ἀκανόνιστου σχήματος. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται πλακίδια ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος, τμῆμα πλακιδίου μὲ ἀδιευκρίνιστη ἐγγράφη παραστάση, πού συγκολλήθηκε μὲ δύο κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια λωρίδα καὶ τμῆμα ὀφθαλμοῦ μὲ ἐπίπεδη τὴν κατώτερη ἐπιφάνεια.

Τέλος στὴ Λωρίδα ἰ βρέθηκαν μία πῆλινη μικρὴ κεφαλὴ ταύρου, δύο τμήματα λεπίδων ὀφιοῦ, ἓνα ὀστεῖνο ἀντικείμενο, δύο σιδερένια κομμάτια, 3 κομμάτια φαγεντιανῆς πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, 29 χάλκινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια 6 εἶναι διακοσμημένα ἐλάσματα πού ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ ἔκτυπο θέμα τοῦ κύκλου, τοῦ πλοχμοῦ, τῆς χαίτης ζώου καθὼς καὶ 19 ἀκόσμητα ἐλάσματα, κυρίως καμπύλα καὶ ταινιωτά. Συλλέχθηκαν ἀκόμη τμῆμα χεῖλους ἀγγείου, 1 καρφὶ καθὼς καὶ 2 τμήματα ἀπὸ χεῖλιν ἀγγείων. Τὰ χρυσὰ μικροαντικείμενα πού συλλέχθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τῆς Λωρίδας ἰ ἦταν 7 ἀκόσμητα ἐλάσματα, ἐνῶ οἱ ψῆφοι ἦταν συνολικὰ 7, ἀπὸ γυαλὶ καὶ φαγεντιανή.

Λ ω ρ ῖ δ α κ

Ἡ Λωρίδα κ κατελάμβανε τὸν χώρὸ πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς ὑποκανάβους H5/2.5-4.2 καὶ Θ1/2.5-4.2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 8.55 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος ἔγινε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά. Στὸν χώρὸ τοῦ ὑποκανάβου H4/4.2 τὸν χώρὸ ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρὸ, ἀναμεμιγμένο μὲ χῶμα καστανοῦ χρώματος καὶ μεγάλο ἀριθμὸ λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸ δυτικώτατο ἄκρο τῆς Λωρίδας κ καὶ συγκε-

κριμένα στὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων H3/2.5-3.2 τὸ στρώμα πάχους 0.40 μ. παρουσίασε δύο διαφορετικὲς στρώσεις. Ἡ ἀνώτερη ἐπιφανειακὴ εἶχε μαῦρο καμένο καὶ ὑγρὸ χῶμα πάχους 0.10 μ. ἐνῶ ἡ ὑποκείμενη στρώση εἶχε πάχος 0.30 μ. καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ὑπόλευκο ἀργιλοψαμμιτικὸ ὕλικό. Στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας κ, καὶ στὸν ὑποκάναβο H3/3.3-3.5, τὸ στρώμα εἶχε πάχος 0.45 μ. καὶ παρουσίαζε ἐπίσης δύο στρώσεις. Ἡ πρώτη στῆν ἐπιφάνειά της εἶχε πάχος 0.05 μ. καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μαῦρο καμένο καὶ ὑγρὸ χῶμα. Ἡ δευτέρη εἶχε πάχος 0.40 μ. καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χῶμα τεφρὸ μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ μεγέθους. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Λωρίδας κ, ὁ χώρος τῶν ὑποκανάβων H3/4.1-4.2, εἶχε πάχος 0.35 μ. καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τοῦ μαύρου, καμένου καὶ ὑγροῦ χρώματος ἀναμεμιγμένου μὲ χῶμα καστανοῦ χρώματος καὶ ἀρκετοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου H4/4.2 βρισκόταν μεγάλος λίθος καθὼς ἐπίσης καὶ συγκεντρώσεις μεγάλων λίθων στοὺς ὑποκανάβους H5/2.5-4.2.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε στὴ Λωρίδα κ περιελάμβανε λίγα ὅστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων καὶ τμήματα σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων, ἐνῶ μεγαλύτερη ἦταν ἡ ποσότητα τῶν ὁστράκων ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀγγεῖα μὲ χοντρά καὶ λεπτά τοιχώματα, ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὅστα ποὺ βρέθηκαν ἦταν διάσπαρτα σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς λωρίδας.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα κ βρέθηκαν 74 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα ἀναφέρονται πρῶτα 15 γυάλινα κομμάτια ποὺ προέρχονται ἀπὸ σκεύη σύγχρονα ἢ καὶ παλαιότερα. Σημαντικὸ εἶναι ἓνα ἀκέραιο σιδερένιο δακτυλίδι μὲ ἐρωτικὴ παράσταση στὴ σφενδόνη, μὲ ἓνα μικρότατο καρφὶ στὴν ἐπιφάνειά της. Συλλέχθηκαν 3 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκε ἓνα τμήμα πλακιδίου ὀρθογωνίου σχήματος, ἓνα τμήμα πλακιδίου ἀκανόνιστου σχήματος, καθὼς καὶ τμήμα πώματος πυξίδας ποὺ σώζεται σὲ ἐλαφρὰ καμπύλο σχῆμα μὲ λίγες ἀβαθεῖς ἐγχαράξεις στὴ λεῖα ἀνώτερη ἐπιφάνεια καὶ πλῆθος ἀκανόνιστων ἐγχαράξεων ποὺ τέμνονται στὴν κατώτερη. Βρέθηκαν ἀκόμη ἓνα κομμάτι ἡλέκτρου, ἓνα στρεῖδι, δύο τμήματα λεπίδων ὀφισανοῦ, τμήμα σώματος μικροῦ πηλίνου εἰδωλίου, 2 ἀπολεπίσματα πυριτόλιθου, 7 σιδερένια κομ-

μάτια, καθὼς καὶ 5 θραύσματα πιθανῶς ἀπὸ ἀγγεῖα ἀπὸ φαγεντιανή.

Τέλος στὴ Λωρίδα κ βρέθηκαν συνολικὰ 29 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 14 διακοσμημένα ἐλάσματα πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ ἔκτυπο θέμα τοῦ πλοχοῦ, τῆς σπείρας, διάφορων φυτικῶν θεμάτων, μορφῶν ζώων, καθὼς καὶ 12 ἀκόσμητα ἐλάσματα πού σῶζονται σὲ καμπύλο ἢ ταινιωτὸ σχῆμα. Βρέθηκαν ἀκόμη 1 στρεπτό στέλεχος μὲ πλατιά τὴ μία ἀπόληξιν, 1 στέλεχος μὲ ὀξεῖες τὶς δύο ἀπολήξεις, καθὼς καὶ 1 καρφί. Οἱ ψῆφοι τέλος πού συλλέχθηκαν ἦταν 7 συνολικά, ἀπὸ γυαλί καὶ φαγεντιανή.

Ἐ ν ι α ῖ ο Σ τ ρ ῶ μ α 3

Ὅπως καὶ στὸ Στρώμα 2, ἔτσι καὶ στὸ ὑποκείμενο Στρώμα 3, πάχους 0.30 μ., τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας, στὸν χώρῳ τῶν Σωρῶν IV-V ἀφαιρέθηκαν 10 λωρίδες χώματος, πού ὀνομάσθηκαν Λωρίδες α' - κ'.

Λ ω ρ ί δ α α'

Κατελάμβανε τὸν χώρῳ πού ὀρίζει ὁ ὑποκάναβος Δ1. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 12.35 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ στρώματος ἀφαιρέθηκε μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά καὶ εἶχε πάχος 0.30 μ. Τὸ χῶμα ἦταν καστανό, ἐλάχιστα ὑγρὸ καὶ περιεῖχε πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Ἡ κεραμικὴ τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ ἐλάχιστα ὄστρακα ἀγγείων προϊστορικῶν χρόνων, ἐλάχιστα ἐπίσης τμήματα σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων καὶ μικρὴ ποσότητα πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνὼ μεγαλύτερη ἦταν ἡ ποσότητα τῶν ὀστράκων ἀγγείων μὲ χοντρά ἢ λεπτὰ τοιχώματα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκαν ἐπίσης ἀρκετὰ ὀστά, διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος.

Συνολικὰ βρέθηκαν 202 μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα ἦρθαν στὸ φῶς ἓνα σύγχρονο ἀντικείμενο, 18 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων, ἀλλὰ καὶ ἀρχαίων ἀντικειμένων, 1 τμήμα ἐλεφάντινου πλακιδίου, 6

σιδερένια κομμάτια, 171 χάλκινα αντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται 3 χεῖλη ἀγγείων, 1 στρεπτό στέλεχος μὲ πεπλατυσμένη τῇ μίᾳ ἀπόληξιν, 3 κυλινδρικὰ στελέχη καθὼς καὶ ἓνα κυλινδρικό ἔλασμα. Συλλέχθηκε ἀκόμη ἓνα τμήμα ἀγγείου ἀπὸ φαγεντιανῆς, 3 γυάλινες ψῆφοι, ἀπὸ τίς ὁποῖες δύο σφαιρικῆς καὶ μία φακοειδῆς μὲ πολλὰς λεπτεῖς ἐγχαραῖς καθὼς καὶ δύο χρυσὰ ἐλάσματα ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἓνα κυκλικό, ψαλιδισμένο, μὲ μία τρύπα στὴ μέση.

Λ ω ρ ί δ α β΄

Ἡ Λωρίδα β΄ κατελάμβανε τὸν χώρον τοῦ ὑποκανάβου Δ2. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 12.30 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος 0.30 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ. Τὸ χῶμα τοῦ στρώματος στὸ μὲν νοτιοανατολικὸν τμήμα τῆς λωρίδας εἶχε σκοτεινὸ καστανὸ χρῶμα, ἦταν ἐλάχιστα ὑγρὸ καὶ περιεῖχε πολλοὺς λίθους μικροῦ μεγέθους. Σὲ ἀπόσταση 3.70 μ., ἀπὸ τὸν βράχο ἀνατολικά, τὸ χῶμα ἦταν ἀνοιχτὸ καστανὸ μὲ λίθους μεσαίου μεγέθους, ἐλάχιστα ὑγρὸ, ἐνῶ στὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς λωρίδας τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο καὶ ὑγρὸ μὲ πολλοὺς λίθους μεσαίου μεγέθους. Στὴν κεραμεικὴ πού συλλέχθηκε περιλαμβανόταν μικρὴ ποσότητα ὀστράκων γεωμετρικῶν χρόνων, τμημάτων σκευῶν ὑπομινωικῶν χρόνων καὶ πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων καθὼς καὶ ὀστράκων ἀγγείων μὲ χοντρά τοιχώματα ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Ἐλάχιστα ἦταν τὰ ὅσα πού βρέθηκαν διάσπαρτα κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφάνειας τῆς λωρίδας.

Τὰ μικροαντικείμενα πού συλλέχθηκαν στὴ Λωρίδα β΄ ἦταν συνολικὰ 374 ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται 4 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων ἀντικειμένων, 2 κομμάτια ἡλέκτρον, τμήμα πῆλινου πλακιδίου μὲ παράσταση ποδιοῦ, 4 σιδερένια κομμάτια, 8 κομμάτια φαγεντιανῆς πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, 205 χάλκινα κομμάτια, κυρίως ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται 2 στελέχη κυλινδρικῆς διατομῆς, 2 χεῖλη ἀγγείων ἢ σκευῶν, 2 ἐφηλίδες, 1 στρεπτό στέλεχος μὲ πεπλατυσμένες καὶ τίς δύο ἀπολήξεις καθὼς καὶ 2 διακοσμημένα ἐλάσματα μὲ ἔκτους κύκλους. Τέλος συλλέχθηκαν 6 χρυσὰ ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ

ἓνα κυκλικὸ μὲ 2 τρύπες, σπασμένα στὴ μέση, καθὼς ἐπίσης 3 γυάλινοι
ψῆφοι καὶ ἓνα πολυεδρικό περίαπτο ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο.

Λ ω ρ ί δ α γ'

Ἡ λωρίδα γ' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Δ3. Εἶχε πλά-
τος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μήκος 9.50 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνα-
τολή. Τὸ μέγιστο πάχος τοῦ στρώματος ποὺ ἀφαιρέθηκε ἦταν 0.30 μ.
καὶ τὸ ἐλάχιστο 0.15 μ. στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τῆς λωρίδας. Ἡ
κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀνῆκε σὲ λίγα ὄστρακα γεωμετρικῶν χρόνων
καὶ τμήματα εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων, ἐνῶ λίγο περισσότερα
ἦταν τὰ ὄστρακα ἀγγείων μὲ χονδρὰ τοιχώματα ἐλληνορωμαϊκῶν χρό-
νων. Ἀρκετὰ ἦταν τὰ ὅστὰ ποὺ ἦταν διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια
τῆς λωρίδας.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα γ' βρέθηκαν 323 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ
ὅποια ἀναφέρονται 2 γυάλινα κομμάτια καὶ μικρὸ τμήμα ὀρείας κρυ-
στάλλου, καθὼς καὶ 7 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια 3 ὀφθαλ-
μοί, οἱ δύο τοὺς ὁποίους σώζονται ἀκέρατοι, ἐνῶ ὁ τρίτος κατὰ τὸ με-
γαλύτερο τμήμα τῆς ἐπιφανείας του. Ἐνα ἐλεφάντινο κομμάτι εἶναι
τμήμα πλακιδίου, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, ἐνῶ τρία
ἄλλα εἶναι τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος ἀπὸ τὰ ὅποια
ἓνα εἶναι μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὴ βάση περίτμητου, ἀνάγλυφου ἀντικει-
μένου, ἀκανόνιστου σχήματος, ἄλλο τμήμα πλακιδίου ἀκανόνιστου σχή-
ματος καὶ ἓνα τρίτο ἐπίμηκες τμήμα χοντροῦ πλακιδίου ποὺ σώζεται σὲ
ἀκανόνιστο σχῆμα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση στὴ μία ὄψη. Βρέθηκαν
ἀκόμη ἓνα μολύβδινο κομμάτι, ἓνα τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ, ἓνα σιδερέ-
νιο ἀντικείμενο καὶ 10 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ
ἀγγεῖα.

Τὰ χάλκινα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν ἦταν συνολικὰ 282. Συγκε-
κρίμενα βρέθηκαν 3 χεῖλη ἀγγείων, 2 λαβὲς σκευῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες,
μία ταινιωτὴ μὲ δύο γλυφές, 7 ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο προ-
σηλωμένα μὲ ἓνα καρφί, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 5 φέρουν ὁπὲς καὶ καρφιά,
καθὼς καὶ 6 μεμονωμένες ἐφηλίδες, 5 τμήματα κυλινδρικών κυρίως
στελεχῶν, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἓνα μὲ πλατιά τὴ μία ἀπόληξη, ἐνῶ τὸ

ἄλλο εἶναι στρεπτό. Ἀπὸ τὰ 57 ἐλάσματα τὰ 26 εἶναι διακοσμημένα μὲ ἔκτυπη καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση μὲ τὸ θέμα τοῦ πλοχοῦ, τῶν κύκλων, τῆς χαίτης ζώου καὶ τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 31 εἶναι ἀκόσμητα ἐλάσματα, κυρίως καμπύλου καὶ ταινιωτοῦ σχήματος. Τέλος στὴ Λωρίδα γ' συλλέχθηκαν 9 χρυσὰ ἐλάσματα καὶ 6 ψῆφοι ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 5 γυάλινες καὶ 1 ἀπὸ ὑαλόμαζα, ρομβοειδοῦς σχήματος.

Λ ω ρ ί δ α δ'

Ἡ Λωρίδα δ' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Δ4. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 6.10 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος πάχους 0.30 μ. μὲ κατεύθυνση ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινοῦ καστανοῦ χρώματος, ἐλάχιστα ὑγρὸ μὲ ἀρκετοὺς λίθους μεσαίου μεγέθους. Κατὰ μῆκος τῆς λωρίδας ὑπῆρχαν μεγάλοι βράχοι ποὺ δὲν ἀφαιρέθηκαν, συγκεκριμένα στὸν ὑποκάναβο Δ4/3.5. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀποτελέσθηκε ἀπὸ μικρὴ ποσότητα ὀστράκων προϊστορικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων, τμημάτων σκευῶν καὶ εἰδωλίων ὑπομινωικῶν χρόνων καὶ πλίνθων καὶ λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῶ μεγαλύτερη ἦταν ἡ ποσότητα τῶν ὀστράκων ἀγγείων μὲ χονδρὰ τοιχώματα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Ἐλάχιστα ἦταν τὰ ὅστ' ἀ μικρῶν ζώων ποὺ συλλέχθηκαν διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς λωρίδας.

Συνολικὰ στὴ Λωρίδα δ' βρέθηκαν 403 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται 11 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων κυρίως ἀντικειμένων καὶ 3 κομμάτια ἡλέκτρου. Βρέθηκαν ἀκόμη 11 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 3 ἀπὸ πλακίδια ἀκανόνιστου σχήματος, τὸ ἓνα ἀπὸ ἀνάγλυφο περίτμητο πλακίδιο μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση ἀκανόνιστου σχήματος καὶ μὲ ἀπόδοση δύο ἀντίκρινων πτερῶν, ἐνῶ ἓνα δεύτερο κομμάτι ἀπὸ τὴν ἴδια ὁμάδα εἶναι μεγάλο τμήμα ἀπὸ ὀλόγλυφο ζῶο, ἀκανόνιστου, κυκλικοῦ σχήματος. Συλλέχθηκε ἀκόμη μισὸς κυκλικὸς ἔνθετος ὀφθαλμός, δύο μεγάλα ἐπιμήκη τμήματα ὀλόγλυφων ἀντικειμένων, στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει σύστημα πλάγιων, παράλληλων ἐγχαραξέων. Ἀξιόλογο κομμάτι εἶναι τμήμα ὀλόγλυφης μεγάλης κε-

φαλῆς πουλιοῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται πλαστικὰ καὶ μὲ ἐγγρά-
ραξη· 4 κομμάτια εἶναι τμήματα πλακιδίων, ὀρθογώνιου σχήματος, ἀπὸ
τὰ ὅποια τὸ ἓνα φέρει ἐγγράρακτη διακόσμηση ἀσαφοῦς θέματος. Συλ-
λέχθηκαν ἀκόμη 2 σιδερένια κομμάτια καὶ 3 κομμάτια φαγεντιανῆς,
ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα.

Στὴ Λωρίδα δ' βρέθηκαν συνολικὰ 361 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ
ὅποια τὰ 75 διακοσμημένα μὲ τὸ θέμα τῶν στιγμῶν, τῆς σπείρας, τοῦ
πλοχοῦ, τῶν διάφορων φυτικῶν θεμάτων καὶ τῶν μορφῶν ἀνθρώπων
καὶ ζώων, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Βρέθηκαν ἀκόμη 104 ἀκό-
σμητα ἐλάσματα, τὰ ὅποια συχνὰ φέρουν ὁπὲς ἢ καρφιά καὶ σώζονται
σὲ καμπύλο ἢ ταινιωτὸ σχῆμα. Συλλέχθηκαν ἀκόμη ἓνα κομμάτι στε-
λέχους ποὺ ἀνήκει πιθανῶς στὸν γνωστὸ κυπριακὸ τρίποδα, τμῆμα χε-
ριοῦ εἰδωλίου, τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς, 5 ἐφηλίδες, κεφαλὴ περόνης,
καθὼς καὶ 4 τμήματα ἀπὸ χεῖλη σκευῶν ἢ ἀγγείων. Τέλος συλλέχθη-
καν ἕξι ἀκόσμητα χρυσὰ ἐλάσματα καὶ 6 ψῆφοι, ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ 3
γυάλινες καὶ οἱ ἄλλες 3 ἀπὸ φαγεντιανή.

Λ ω ρ ί δ α ε'

Ἡ Λωρίδα ε' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Δ5. Εἶχε πλά-
τος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 6.50 μ. ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ
Δύση. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος πάχους 0.30 μ., μὲ κατεύθυνση
ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Τὸ χῶμα ἦταν καστανό, ὑγρὸ, μὲ πολλοὺς
λίθους μικροῦ μεγέθους στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τῆς λωρίδας καὶ μαῦ-
ρο, καμένο καὶ ὑγρὸ μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους στὸ
νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς, ἐνῶ στὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς λωρίδας τὸ χῶμα
ἦταν ἀνάμικτο μαῦρο μὲ καστανό. Στὸν ὑποκάναβο Δ5/3.3-4.2 ὑπῆρχε
μεγάλος βράχος.

Στὴ Λωρίδα ε' βρέθηκαν συνολικὰ 272 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ
ὅποια ἀναφέρονται 4 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, ἓνα ἐπίμηκες τμῆμα
πλακιδίου, ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος μὲ ἐγγράρακτη δια-
κόσμηση στὴ μία ὄψη, 1 ἐπίμηκες ἐπίσης τμῆμα ὀρθογώνιου παραλλη-
λεπιπέδου πλακιδίου μὲ ἐγγράρακτη παράσταση διπλῆς τρέχουσας σπεί-
ρας μὲ κυκλικὲς βαθύνσεις στοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν σπειρῶν καὶ πλήθος

βαθιῶν, τεμνόμενων ἐγχαραῶν στὴν κατώτερη ἐπιφάνεια, καθὼς καὶ δύο τμήματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἓνα πιθανῶς ἀνήκει σὲ ὀλόγλυφο ἀντικείμενο καὶ τὸ ἄλλο ἀποτελεῖ τμήμα πλακιδίου ἀπὸ τὴν ἀπόληξη φτεροῦ, ἀκανόνιστου σχήματος.

Βρέθηκαν ἀκόμη 3 σιδερένια ἀντικείμενα, ἓνα τμήμα εἰδωλίου ἀπὸ φαγεντιανή καὶ 5 κομμάτια φαγεντιανῆς, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ 252 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια 32 διακοσμημένα μὲ τὸ ἔκτυπο θέμα τοῦ κύκλου, τοῦ πλοχμοῦ, τοῦ ρόδακα, τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τοῦ ζώου, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καθὼς καὶ 39 ἀκόσμητα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ περισσότερα σῶζονται κυρίως σὲ καμπύλο ἢ καὶ ταινιωτὸ σχῆμα. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 3 ἐφηλίδες, 4 λαβὲς ἀγγείων ἢ σκευῶν, 2 κυλινδρικά στελέχη, 1 στρεπτὸ στέλεχος μὲ πλατιά τὴ μία ἀπόληξη, 1 ἀνάγλυφο πόδι ζώου καὶ 5 ἀκόσμητα κυρίως ἐλάσματα.

Λ ω ρ ί δ α ζ '

Ἡ Λωρίδα ζ' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου E1 καὶ εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 6.55 μ. ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος πάχους 0.30 μ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Τὸ χῶμα ἦταν ὑγρὸ, καστανό, μαῦρο ἀναμειγμένο μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Στὸν ὑποκάναβο E1/4.2 ὑπῆρχε μεγάλος βράχος, ὁ ὁποῖος ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς Λωρίδας ζ' πρὸς τὴ Λωρίδα η'.

Στὴ Λωρίδα ζ' βρέθηκαν συνολικά 47 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται 6 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων ἀντικειμένων, 1 ἐπίμηκες τμήμα ἐλεφάντινου πλακιδίου, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, μὲ πλῆθος βαθιῶν ἀκανόνιστων ἐγχαραῶν ποὺ τέμνονται, ἓνα κομμάτι σιδερένιου ἀντικειμένου, 2 θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ φαγεντιανή, 37 χάλκινα κυρίως ἀκόσμητα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρεται 1 τριγωνικὸ ἔνθεμα καὶ ἓνα ἐπίμηκες, ἓνα συμπαγὲς κομμάτι πιθανῶς τριποδικοῦ ἀγγείου, καθὼς καὶ δύο θραύσματα γυάλινων ψήφων.

Λ ω ρ ί δ α η'

Ἡ Λωρίδα η' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Ε2. Τὸ πλάτος της ἦταν 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ τὸ μῆκος της 4.90 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Στὴ Λωρίδα η' ἀφαιρέθηκε στρώμα μαύρου χώματος, πάχους 0.30 μ., μὲ κατεύθυνση ἀνατολικά πρὸς δυτικά.

Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν συνολικὰ 166 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναλυτικότερα 7 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων ἀντικειμένων καὶ 4 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι ἐπίμηκες τμήμα πλακιδίου, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, τὸ δεύτερο τμήμα πλακιδίου, ἀκανόνιστου σχήματος καὶ τὸ τρίτο ἀποτελεῖ τμήμα ὀφθαλμοῦ. Συλλέχθηκαν ἀκόμη 3 σιδερένια κομμάτια, 8 κομμάτια φαγεντιανῆς, πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ 145 χάλκινα, κυρίως ἀκόσμητα ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 21 εἶναι μόνο διακοσμημένα, πού ἀνήκουν σὲ ἀσπίδες ἢ φιάλες καὶ φέρουν τὸ θέμα τοῦ πλοχομοῦ, τῆς τρέχουσας σπείρας, τῶν μορφῶν ζώων καὶ διάφορα φυτικὰ θέματα. Βρέθηκαν ἀκόμη 3 ἐφηλίδες, 1 ταινιωτὴ λαβή, 2 τμήματα χεῖλους ἀγγείου ἢ σκεύους, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα 118 ἀκόσμητα ἐλάσματα σώζονται σὲ καμπύλο ἢ καὶ ταινιωτὸ σχῆμα. Τέλος βρέθηκε ἀκόμη ἓνα μικρὸ χρυσὸ ἀκόσμητο ἔλασμα καθὼς καὶ 6 ψῆφοι, ἀπὸ τὶς ὁποῖες 4 γυάλινες, 1 ἀπὸ ἥλεκτρο καὶ 1 ἀπὸ φαγεντιανή.

Λ ω ρ ί δ α θ'

Ἡ Λωρίδα θ' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Ε3. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 4.75 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Ἀφαιρέθηκε στρώμα χώματος 0.30 μ. μέγ. πάχους καὶ 0.25 μ. ἐλάχιστου. Τὸ χῶμα ἦταν καστανὸ μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ μεγέθους στὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο, ἐνῶ ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀφαίρεση πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ γινόταν μαῦρο, πολὺ ὑγρὸ μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Στὸ στρώμα αὐτὸ τῆς Λωρίδας θ' βρέθηκαν συνολικὰ 226 μικροαντικείμενα. Ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται πρῶτα 13 γυάλινα θραύσματα σύγχρονων ἀντικειμένων καὶ 4 κομμάτια ἡλέκτρο. Βρέθηκαν ἀκόμη 6 κομμά-

τια ἐλεφάντινων ἀντικειμένων, ἀπὸ τὰ ὅποια 1 τμήμα πιθανῶς ὁλόγλυφου ἀντικειμένου, ἀκανόνιστου σχήματος, ἓνα τμήμα πλακιδίου μὲ ἐγχαράξεις στὴν κατώτερη ἐπιφάνεια, 2 ἐπιμήκη τμήματα ἀπὸ τὴν πλευρὰ πλακιδίου, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος, μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση διπλῆς τρέχουσας σπείρας, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἓνα συγκολλήθηκε μὲ δύο κομμάτια ἀπὸ τὴ Λωρίδα ζ τοῦ ἐνιαίου Στρώματος 2. Συλλέχθηκαν τέλος δύο τμήματα πλακιδίων, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος.

Στὴ Λωρίδα θ' συλλέχθηκαν ἀκόμη 4 σιδερένια ἀντικείμενα καὶ 8 κομμάτια ἀγγείων ἀπὸ φαγεντιανή. Τὰ χάλκινα ἀντικείμενα ἦταν συνολικὰ 174, ἀπὸ τὰ ὅποια 22 διακοσμημένα μὲ τὸ θέμα τοῦ πλοχμοῦ, τῆς σπείρας, τῆς μορφῆς ζώου ἀλλὰ καὶ τῆς χαίτης ζώου, τοῦ κύκλου καὶ τοῦ ρόδακα. Ἀκόμη βρέθηκαν 4 ἐφηλίδες, 1 στρεπτό στέλεχος μὲ πεπλατυσμένη τὴ μία ἀπόληξιν καὶ 5 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων ἢ σκευῶν. Τὰ ὑπόλοιπα 142 ἐλάσματα εἶναι ἀκόσμητα, καὶ σώζονται σὲ καμπύλο καὶ ταινιωτὸ σχῆμα. Τέλος βρέθηκε ἓνα μικρὸ χρυσὸ ἔλασμα καὶ 8 ψῆφοι, ἀπὸ τίς ὁποῖες 5 εἶναι γυάλινες, 1 ἀπὸ φαγεντιανή καὶ 1 ἀπὸ ἥλεκτρο.

Λ ω ρ ί δ α ι'

Ἡ Λωρίδα ι' κατελάμβανε τὸν χώρον τοῦ ὑποκανάβου Ε4. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότον πρὸς Βορρά, καὶ μῆκος 6.55 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Τὸ στρώμα πὺν ἀφαιρέθηκε ἦταν μέγιστου πάχους 0.30 μ. καὶ ἐλάχιστου 0.25 μ. Τὸ χῶμα ἦταν καστανόμαυρο σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς λωρίδας, πολὺ ὑγρὸ, μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν συνολικὰ 137 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται ἀρχικὰ 7 ἐλεφάντινα. Ἀπὸ αὐτὰ 1 εἶναι τμήμα πιθανῶς ὀφθαλμοῦ, 1 τμήμα παρυφῆς πυξίδας, ὀρθογώνιου παραλληλεπίπεδου σχήματος μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, ἐνῶ 5 εἶναι τὰ τμήματα πλακιδίων ἀκανόνιστου σχήματος, ἀπὸ τὰ ὅποια δύο ἀνήκουν σὲ ὁλόγλυφο ἀντικείμενο. Ἐνα κομμάτι περὶ τμήτου, ὁλόγλυφου ἀντικειμένου ἀποδίδει φυτικὸ θέμα. Βρέθηκαν ἀκόμη 1 ἄμορφο κομμάτι μολύβδου καὶ 116 χάλκινα ἀντικείμενα, κυρίως ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια 14 εἶναι

διακοσμημένα καὶ φέρουν τὸ θέμα τοῦ πλοχμοῦ, τῆς σπείρας, τῆς χαίτης ζώου, τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες. Βρέθηκαν ἀκόμη 26 ἀκόσμητα ἐλάσματα καμπύλου ἢ καὶ ταινιωτοῦ σχήματος. Συλλέχθηκαν τέλος 2 ἐφηλίδες, 1 τμήμα χείλους ἀγγείου, 2 ἀνάγλυφα πόδια ζώου καὶ 1 κοῖλο κέρατο ζώου. Ἀκόμη βρέθηκαν πέντε μικρὰ χρυσὰ ἀκόσμητα ἐλάσματα καὶ 8 ψῆφοι ἀπὸ τὶς ὁποῖες 3 ἀπὸ φαγεντιανή καὶ 5 γυάλινες.

Λ ω ρ ί δ α κ'

Ἡ Λωρίδα κ' κατελάμβανε τὸν χώρο τοῦ ὑποκανάβου Ε5. Εἶχε πλάτος 1 μ. ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ καὶ μῆκος 7.35 μ. ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολή. Τὸ στρώμα πού ἀφαιρέθηκε ἦταν μέγιστου πάχους 0.30 μ. καὶ ἐλάχιστου 0.25 μ. Τὸ χῶμα ἦταν ἀνάμικτο καστανομέλανο, πολὺ ὑγρὸ, μὲ πολλοὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν 155 μικροαντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 4 εἶναι θαυρύσματα σύγχρονων ἀντικειμένων. Στὴ Λωρίδα κ' βρέθηκαν συνολικὰ 5 ἐλεφάντινα κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 1 εἶναι μικρὸς, δεξιός, ἔνθετος ὀφθαλμός, 1 μεγάλο ὀξυκόρυφο τριγωνικὸ ἔνθεμα, μειουμένου πάχους πρὸς τὴν κορυφή, 1 ἀπολέπισμα πλακιδίου, ἀκανόνιστου σχήματος, καθὼς καὶ δύο κομμάτια ἀπὸ ἐπιμήκη πλακίδια, ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου σχήματος. Ἀκόμη συλλέχθηκαν δύο κομμάτια πυριτόλιθου, 1 τμήμα πώματος ἀγγείου μὲ τρεῖς ἐγχαράξεις στὴν κορυφή, καθὼς καὶ 5 σιδερένια κομμάτια.

Στὴ Λωρίδα κ' βρέθηκαν συνολικὰ 45 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 12 διακοσμημένα ἐλάσματα, πού ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀσπίδες καὶ φέρουν τὸ ἔκτυπο θέμα τοῦ κύκλου, τοῦ πλοχμοῦ, τῆς σπείρας καὶ τῆς χαίτης ζώων. Βρέθηκαν ἀκόμη 3 ἐφηλίδες, 2 ταινιωτὲς λαβές, 2 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων ἢ σκευῶν καὶ 26 ἀκόσμητα ἐλάσματα, τὰ ὁποῖα στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τους σώζονται σὲ σχῆμα καμπύλου καὶ ταινιωτοῦ. Τέλος συλλέχθηκαν πέντε χρυσὰ, ἀκόσμητα ἐλάσματα καθὼς καὶ 3 ψῆφοι ἀπὸ φαγεντιανή.

IV. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Μυχοῦ β

Τὸ 1984 ἔγινε ἐπίσης δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή ἐνὸς μυχοῦ τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου, τοῦ Μυχοῦ β, ποὺ βρίσκεται ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου. Στὸν μυχὸ αὐτὸ ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση μεγ. πάχ. 2.25 μ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ παρυφή του, ποὺ ἀφέθηκε ὡς στρωματογραφικὸς «μάρτυρας».

Ὁ Μυχὸς β καταλαμβάνει τὸν χώρο τῶν ὑποκανάβων B3/10.2, B4/10.2, B5/10.2, B2/10.3, B3/10.3, B4/10.3, B5/10.3, B1/10.4, B2/10.4, B3/10.4, B4/10.4, B5/10.4, B1/10.5, B2/10.5, B3/10.5, B4/10.5, B5/10.5, B1/11.1, B2/11.1, B3/11.1, B4/11.1, B1/11.2, B2/11.2, B2/11.2 καὶ B3/11.2.

Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε στρώμα χρώματος ἀπὸ τὸ δυτικὸ, νοτιοκεντρικὸ, νοτιοανατολικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ μυχοῦ, ποὺ κατελάμβανε τοὺς ὑποκανάβους B2/10.3, B3/10.3, B4/10.3, B5/10.3, Γ1/10.3, B1/10.4, B2/10.4, B3/10.4, B4/10.4, B5/10.4, Γ1/10.4, B1/10.5, B2/10.5, B3/10.5, B4/10.5, B5/10.5, B1/11.1, B2/11.1, B3/11.1, B4/11.1, B1/11.2 καὶ B3/11.2. Στὸ στρώμα αὐτό, πάχ. 1.40 μ. διαπιστώθηκε ἡ παρουσία λεπτόκοκκου, ἀργιλώδους ὕλικου μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ χαλίκια καὶ λατύπες διάφορων μεγεθῶν. Τὸ χῶμα ἦταν ἀνοιχτοῦ καστανοῦ χρώματος, ἐλαφρὰ ὑγρὸ, χωρὶς νὰ εἶναι ιδιαίτερα συμπαγές. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ λατυπικοῦ ὕλικου ἦταν ἀσβεστολιθικὸ, γαιώδους ὁσμῆς χωρὶς ιδιαίτερες ὀργανικὲς προσμίξεις.

Ἡ κεραμικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἀποτελέσθηκε ἀπὸ χονδροειδῆ ἀλλὰ καὶ λεπτὰ ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων χρόνων. Συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ συλλέχθηκαν ὄστρακα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ ἀπὸ τμήμα τοῦ σώματος ἀμφορέα, λαιμὸς καὶ ὄστρακα σώματος καὶ βάσης μελαμβροῦς οἰνοχόης, βάση, λαβή, χεῖλος καὶ μεγάλο τμήμα σώματος μόνωτου κυπέλλου, ὄστρακα δύο σκυφοειδῶν ἀγγείων καὶ τμήμα μικροῦ καδόσχημου ἀγγείου, ποὺ συγκολλᾶται ἐπίσης μὲ ἀρκετὰ ὄστρακα ἀπὸ κατώτερα στρώματα.

Στὸ ἴδιο στρώμα καὶ συγκεκριμένα στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ Μυχοῦ β βρέθηκαν δύο λύχνοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας ποὺ δὲν ἔχει κοσμημένο πεδίο, βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο B1/10.5 καὶ χρονολογεῖται

στοὺς κλασικοὺς χρόνους. Ὁ ἄλλος λύχνος μὲ παράσταση μονομάχου καὶ λιονταριοῦ ποὺ ἀνήκει στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους βρέθηκε ἀναποδογυρισμένος πάνω σὲ πέτρες, σὲ ἀπόσταση 0.10 μ. ἀπὸ τὸ νότιο τοίχωμα τοῦ μυχοῦ καὶ σὲ βάθος 0.30 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης. Βρέθηκαν ἐπίσης τέσσερις σιδερένιες αἰχμὲς βελῶν στὸ ἀκρότατο ἀνατολικὸ τμήμα καὶ πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ μυχοῦ, ἐνῶ κομμάτι χαλκοῦ, ποὺ καταλήγει σὲ δύο ἄγκιστρα, συλλέχθηκε στὸ νοτιοκεντρικὸ καὶ νοτιοανατολικὸ τοίχωμα. Σὲ ἀπόσταση 0.60 - 0.70 μ. ἀπὸ τὸ νοτιοκεντρικὸ τοίχωμα τοῦ Μυχοῦ β βρέθηκε ἐλεφάντινος ὀφθαλμός. Στὸ ἴδιο σημεῖο εὑρεσης τοῦ ὀφθαλμοῦ ἦλθε στὸ φῶς σιδερένια αἰχμὴ δόρατος. Τέλος στὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τοῦ πρώτου αὐτοῦ στρώματος τῆς ἐπίχωσης βρέθηκε ἀκέραιο, ἀσημένιο δακτυλίδι ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ κρίκο μὲ μικρὴ πλαστικὴ αὐλακα στὶς παρυφές του καὶ συμπαγὲς δισκίον στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῆς σφενδόνης.

Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκε δεῦτερο στρώμα χρώματος ἀπὸ τὸν χώρον ποὺ καταλαμβάνουν οἱ ὑποκάναβοι Γ1/10.1, Γ1/10.2, Γ1/10.3, Γ1/10.4, Γ2/10.3, Β5/10.2, Β5/10.3, Β5/10.4, Β5/10.5, Β4/10.2, Β4/10.3, Β4/10.4, Β4/10.5, Β4/11.1, Β3/11.1, Β3/11.2, Β2/10.3, Β2/10.4, Β2/10.5, Β2/11.1, Β2/11.2, Β1/10.4 καὶ Β1/10.5, πάχους 0.40 μ. Τὸ χῶμα τοῦ δευτέρου στρώματος ἦταν ἀργιλῶδες, λεπτόκοκκο, σκοτεινοῦ, καστανοῦ χρώματος, ἰδιαίτερα ὑγρό, μὲ μεγάλο ποσοστὸ λατυπικοῦ ὕλικου διάφορων μεγεθῶν, ἀσβεστολιθικῆς ὑφῆς, χωρὶς διακριτὰ στρώσεις χωμάτων, ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 1.30 μ. νότια ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Μυχοῦ β, τὸ χῶμα γινόταν ἰδιαίτερα λασπῶδες. Στὸν ὑποκάναβο Β5/10.5 σὲ ἀπόσταση 2.5 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ἀποκαλύφθηκε λίθος διαστάσεων $0.30 \times 0.20 \times 0.20$ μ., ἐνῶ στὸν ὑποκάναβο Β4/10.3 ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης λίθος διαστάσεων $0.40 \times 0.20 \times 0.20$ μ.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ δευτέρου αὐτοῦ στρώματος ἀποκαλύφθηκε σειρὰ πλακοειδῶν λίθων μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τοῦ Μυχοῦ β, συνολικοῦ μήκους 1.34 μ. Στὸ βόρειο τμήμα τὸ πάχος τῆς πλακόστρωσης εἶναι μεγαλύτερον ἀπ' ὅτι στὸ νότιο, δεδομένου ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν ἀνώτερη στρώση ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες σειρὲς λίθων. Ἡ ἀνώτερη στρώση τῶν λίθων ἀποτελέσθηκε ἀπὸ πλακοειδεῖς, χαλαροὺς λίθους διάφορων μεγεθῶν, κυρίως μεγάλων

μεγέθους, μὲ πιθανὴ φορὰ τοποθέτησης ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, πάχους 0.16 μ. Συνολικὰ στὸ βόρειο τμήμα οἱ στρώσεις εἶναι τρεῖς, ἐνῶ στὸ νότιο δύο, μὲ γεμίσματα μικρότερων λίθων στὰ κενὰ διαστήματα μεταξὺ τῶν πλακοειδῶν λίθων. Στὸ νότιο τμήμα ἡ πλακόστρωση πάχους 0.10 μ. στηρίζεται σὲ τμήμα τοῦ στρώματος αὐτοῦ, ποὺ δὲν ἀφαιρέθηκε, πάχους 0.16 μ. Πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ Μυχοῦ β, σὲ ἀπόσταση 0.36 μ. ἐμφανίσθηκε τὸ δεύτερο τμήμα τῆς πλακόστρωσης, ποὺ ὀρίζεται ὡς νότιο καὶ ἔχει συνολικὸ μῆκος 1.10 μ. καὶ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ δύο στρώσεις λίθων συνολικοῦ πάχους 0.25 μ. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ ἀνώτερη ἐπιφανειακὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ στρώση πλακοειδῶν λίθων μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, μὲ σωζόμενους τρεῖς λίθους μεγαλύτερου μεγέθους, λιγότερο χαλαροὺς καὶ εἶναι πάχους 0.20 μ. Κάτω ἀπὸ τὶς δύο στρώσεις τῶν λίθων ἀποκαλύφθηκε στρώση χώματος, σκοτεινοῦ καστανοῦ χρώματος, πάχους 0.32 μ. μέχρι τὸ ἐπίπεδο συσσωρευμένης, συμπαγοῦς στάχτης ποὺ ἀποκαλύφθηκε καὶ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση περίπου 0.18 μ. Ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα τῆς πλακόστρωσης ὑπῆρχε διαφορά ὕψους περίπου 0.20

Σὲ ἀπόσταση 1.30 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ Μυχοῦ β πρὸς ἀνατολικά καὶ σὲ βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐπιφάνεια ἀποκαλύφθηκε κυκλικὸ στρώμα χώματος μαύρου χρώματος, πλάτους 0.60 μ. καὶ πάχους 0.10 μ., ἀναμεμιγμένο μὲ πολλὰ ὄστρακα καὶ ὀστά. Στοὺς ὑποκανάβους B3/10.5, B2/11.1, καὶ B2/10.5 τὸ χῶμα ἦταν ἔντονα μαῦρο καὶ ὑγρὸ μὲ λίγα κομμάτια ξύλου σὲ ἡμιτελὴ καύση καὶ πέτρες διάφορων μεγεθῶν. Στὸ ἀνατολικὸ τοίχωμα τοῦ μυχοῦ καὶ συγκεκριμένα στὸν ὑποκάναβο B3/11.2 ἀποκαλύφθηκε βράχος $0.50 \times 0.40 \times 0.30$ μ. Στοὺς ὑποκανάβους B1/11.2, B2/11.2 καὶ γύρω ἀπὸ τὸν βράχο τὸ χῶμα ἦταν καστανό, ὄχι πολὺ ὑγρὸ. Τέλος στὶς παρυφῆς τῆς πλακόστρωσης καὶ κάτω ἀπ' αὐτὴ τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινὸ καστανό, ὑγρὸ μὲ φιλὸ λατυπικὸ ὕλικό.

Στὸ τμήμα τῆς πλακόστρωσης, ποὺ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τοῦ Μυχοῦ β, βρέθηκαν τρεῖς ἀγγεῖα (πίν. 250β). Τὸ ἓνα εἶναι μελαμβαφῆς οἰνοχόη μὲ τριφυλλόσχημη προχόη, τὸ ἄλλο ἐπίσης μελαμβαφῆς μόνωτο, ἡμισφαιρικὸ κύπελλο μὲ ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ τὸ τρίτο δίωτη λεκάνη μὲ λεπτὸ ἐπίπεδο χεῖλος, μὲ διακό-

σμήση πορτοκαλόχρωμων ταινιῶν. Κατὰ τὴ διάλυση τοῦ πλακόστρωτου στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Μυχοῦ β βρέθηκαν πολλὰ κόκαλα ζώων καὶ πολλὰ ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα λεπτῶν τοιχωμάτων, κυρίως κωνικὰ κύπελλα καὶ προχοεῖδῃ. Βρέθηκε ἐπίσης στὴ θέση τοῦ ἀκέραιο, ἀνεστραμμένο, ἀπλὸ κωνικὸ κύπελλο, ἀνάμεσα στοὺς λίθους τῆς πλακόστρωσης.

Στὸν ὑποκάναβο Γ1/10.2 συλλέχθηκαν δύο ἀκέραιες αἰχμές βελῶν, (πίν. 249β) στὴν εἴσοδο τοῦ Μυχοῦ β καὶ σὲ ἀπόσταση 1 μ. ἀπὸ τὸ ἄκρο τοῦ δυτικοῦ τοιχώματός του πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ συγκεκριμένα στὸν ὑποκάναβο Γ1/10.2 ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα κοντὰ στὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ μυχοῦ, σὲ ἀπόσταση 0.50 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο καὶ στὸν ὑποκάναβο Β4/10.2. Σὲ ἀπόσταση 0.30 μ. ἀνατολικά ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ Μυχοῦ β καὶ σὲ βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐπιφανειακὸ σημεῖο, στὸν ὑποκάναβο Β2/10.4 βρέθηκε τμήμα χάλκινης ταινίας, ἐνῶ στὸ νότιο τοίχωμα τοῦ μυχοῦ καὶ συγκεκριμένα στὸν ὑποκάναβο Β1/10.5 συλλέχθηκε χάλκινο ἔλασμα μὲ τρύπες, τριγωνικοῦ σχήματος.

Στὴ συνέχεια ἀφαιρέθηκε στρώμα χρώματος ἀπὸ τὸν χώρο ποὺ καταλαμβάνουν οἱ ὑποκάναβοι Γ1/10.1, Β3/10.2, Β4/10.2, Β5/10.2, Γ1/10.2, Β2/10.3, Β3/10.3, Β3/10.4, Β3/10.5, Γ1/10.3, Γ2/10.3, Β1/10.4, Β2/10.4, Β4/10.4, Β5/10.4, Γ1/10.4, Β1/10.5, Β2/10.5, Β3/10.5, Β4/10.5, Β5/10.5, Β1/11.1, Β1/11.2, Β1/11.3, Β1/11.4, Β2/11.2, Β3/11.2, Β2/11.3 καὶ Β3/11.3 πάχους 0.15 μ. Τὸ χῶμα στοὺς ὑποκανάβους Γ1/10.1, Γ1/10.2, Γ2/10.2 ἦταν σκοτεινοῦ, καστανοῦ χρώματος, ὑγρὸ καὶ ἀναμεμιγμένο μὲ λίθους διάφορων μεγεθῶν. Στὸν ὑποκάναβο Β5/10.5, σὲ ἀπόσταση 2.5 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ἀποκαλύφθηκε λίθος διαστάσεων $0.30 \times 0.20 \times 0.20$ μ. Στὸν ὑποκάναβο Β4/10.3 ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης πέτρα διαστάσεων $0.40 \times 0.20 \times 0.20$ μ. Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τοῦ Μυχοῦ β, σὲ ἀπόσταση 2.30 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο, στὸν ὑποκάναβο Β4/10.2 βρέθηκε στρώμα λατυπῶν διαστάσεων $0.40 \times 0.20 \times 0.20$ μ., μήκους 1.10 μ. καὶ πλάτους 0.50 μ., συνέχεια πιθανότατα τοῦ πλακόστρωτου, ποὺ ἐκτεινόταν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τοῦ μυχοῦ.

Στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Μυχοῦ β καὶ συγκεκριμένα στοὺς ὑποκανάβους Β4/10.2, Β4/10.3, Β4/10.4, Β2/10.5 καὶ Β2/11.1 ὑπῆρχε

στρώση μαύρου χρώματος, πάχους 0.10 μ., πού γινόταν ἐντονότερη στὸν ὑποκάναβο B4/10.3. Τὸ ποσοστὸ τῶν λίθων ἦταν μικρό. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ μυχοῦ συνεχίστηκε τὸ στρώμα τῶν μαύρων χρωμάτων, πάχους 0.05 μ., ἐνῶ στοὺς ὑποκανάβους B1/10.5, B2/10.5, B3/10.5 καὶ B4/11.1 τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινό, καστανό, ὑγρὸ καὶ λασπῶδες, ἀναμεμιγμένο μὲ πέτρες διάφορων μεγεθῶν. Τὰ περισσότερα ὄστρακα πού συλλέχθηκαν ἀνῆκαν σὲ λεπτὰ ἀγγεῖα.

Τέλος ἀφαιρέθηκε στρώμα χρώματος στὸν χώρο πού καταλαμβάνουν οἱ ὑποκάναβοι Γ1/10.1, B3/10.2, B4/10.2, B5/10.2, Γ1/10.2, B2/10.3, B3/10.3, B3/10.4, B3/10.5, Γ1/10.3, Γ2/10.3, B1/10.4, B2/10.4, B4/10.4, B5/10.4, Γ1/10.4, B1/10.5, B2/10.5, B3/10.5, B4/10.5, B5/10.5, B1/11.1, B1/11.2, B1/11.3, B1/11.4, B2/11.2, B3/11.2, B2/11.3 καὶ B3/11.3, μέγ. πάχ. 0.30 μ. Τὸ χῶμα στοὺς ὑποκανάβους Γ1/10.1, Γ1/10.2 καὶ Γ2/10.2 ἦταν σκοτεινὸ καστανό, πολὺ ὑγρὸ καὶ ἀναμεμιγμένο μὲ πέτρες. Στοὺς ὑποκανάβους B5/10.2, B5/10.3, ὑπῆρχε μία συσσωρευση λίθων σὲ ἀκανόνιστη διάταξη, πού προέρχονταν πιθανῶς ἀπὸ κατολίσθηση. Στοὺς ὑποκανάβους B5/10.2, B5/10.3, B5/10.4, B5/10.5, B4/10.2, B4/10.3 καὶ B4/10.4 ὑπῆρχε στρώμα μαύρων χρωμάτων μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, πάχους 0.10 μ., πού βρέθηκε μαζὶ μὲ στρώμα φαμιμικτοῦ ὕλικου, πάχους 0.05 μ., Στοὺς ὑποκανάβους B3/10.3, B4/10.3, B3/10.4, B4/10.4, B4/10.5, B3/10.5 καὶ B5/10.4, καὶ ἰδιαίτερα στὸν ὑποκάναβο B4/10.4 ἀποκαλύφθηκε στρώμα καστανέρυθρου χρώματος, πού ἐναλλασσόταν μὲ στρώμα μαύρου χρώματος, πάχους 0.20 - 0.30 μ. Τὸ ἐρυθρὸ χρῶμα τοῦ χρώματος ὀφείλεται πιθανῶς στὴν ἀποσάθρωση τῶν ἀσβεστολίθων. Στὰ χρώματα αὐτὰ δὲν βρέθηκαν οὔτε κόκαλα, οὔτε ὄστρακα. Πρὸς τὸ νότιο τμήμα τοῦ Μυχοῦ β ὑποχωροῦσε ἡ στρώση τῶν μαύρων χρωμάτων καὶ τὸ χῶμα γινόταν πολὺ ὑγρὸ καὶ λασπῶδες, ἀναμεμιγμένο μὲ πολλὲς πέτρες μικροῦ μεγέθους. Στὸν ὑποκάναβο B3/10.5, κοντὰ στὸν «μάρτυρα» τοῦ πλακόστρωτου τὸ χῶμα ἦταν ὑπόλευκο, πάχους 0.112 μ. Στοὺς ὑποκανάβους B1/10.4, B2/10.5 καὶ B3/11.1 τὸ χῶμα ἦταν σκοτεινὸ, καστανό, πολὺ ὑγρὸ, σχεδὸν λασπῶδες, μὲ μικρὲς πέτρες. Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ βράχου στὸ νότιο τοίχωμα τοῦ Μυχοῦ β βρέθηκαν συσσωματώματα μαύρων χρωμάτων καὶ ἀρκετὰ κόκαλα.

V. Ἔργασίες ἔξω ἀπὸ τὴ σπηλιά

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀνασκαφή μέσα στὴ σπηλιά, μικρότερης κλίμακος ἐργασίες ἔγιναν καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ σπηλιά, μικρὴ ἀνασκαφή στὸν χώρο μεταξὺ τοῦ μεγάλου λαξευτοῦ στὸν βράχο βοιωτοῦ καὶ τῆς εἰσόδου καὶ ἀκόμη μικρὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα καὶ μετρήσεις τῶν βάσεων τῶν ἀγαλμάτων.

Στὸν χώρο μεταξὺ τοῦ βοιωτοῦ καὶ τῆς εἰσόδου τῆς σπηλιάς καὶ στὸ νότιο τμήμα ἀπομακρύνθηκαν λίθοι ποὺ ὑπῆρχε φόβος νὰ κυλήσουν μέσα στὴ σπηλιά. Ἀφαιρέθηκε ἐδῶ ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχους 0.50 μ. ἀπὸ καστανὸ χῶμα μὲ ποσοστιαία ἀναλογία 80% πέτρες καὶ 20% χῶμα. Οἱ πέτρες αὐτὲς ἦταν κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἀρκετὲς πέτρες μεγάλου μεγέθους. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος βρέθηκαν ἐλάχιστα ὄστρακα, κυρίως τμήματα λύχνων καὶ πλίνθων ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἓνα κόκαλο ζώου. Συλλέχθηκαν ἀκόμη ἓνα χάλκινο, ἀκόσμητο ἔλασμα μὲ λεπτὸ τοίχωμα καὶ δύο σύγχρονοι κάλυκες φυσιγγίων.

Παράλληλα ἔγινε ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς καὶ ἀποκάλυψη τῆς κατώτερης περιφέρειας τῶν δύο τμημάτων τῶν βάσεων ἀγαλμάτων, ποὺ βρίσκονται ἀνατολικά³⁸. Τὰ δύο τμήματα σχηματίζουν ξεχωριστὰ ὀρθογώνια παραλληλόγραμμα. Τὸ πρῶτο παραλληλόγραμμο ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς πέτρα Ἀρ. 1, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία ἐπίπεδη ἐπιφάνεια διαστάσεων περ. 1.78 μ. × περ. 1.13 μ. ἀρκετὰ λεία μὲ δύο ἐγκοπὲς διαστάσεων 0.09 × 0.05 μ. καὶ βάθους 0.05 μ. Δύο ὑποδοχὲς ἐνώσεων μολύβδου μέγ. σωζ. μήκ. 0.25 μ. καὶ μέγ. σωζ. πλάτ. 0.05 μ. καὶ μία ἀνώμαλη ἐπιφάνεια 1.10 μ. × περ. 2 μ., καθὼς καὶ τέσσερις πλάγιες ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο διαθέτουν βαθμίδα πλάτους 0.11 μ., ὕψους 0.24 μ., ἡ καθε μία δὲ ἀπὸ ἓνα ἥμισυ ὑποδοχῆς ἐνώσεων μολύβδου. Οἱ μέγιστες διαστάσεις πλευρῶν 0.38 × 0.91 μ. καὶ 0.45 × 0.87 μ. Στὴ μία στενὴ πλευρὰ βρίσκεται ἐπίσης ἐγκοπὴ 0.05 × 0.07 μ., βάθους 0.06 μ. κάθετη πρὸς τὴν πλευρὰ καὶ σὲ ἀπό-

38. E. FABRICIUS, AM 10, 1885, 61. Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, AD 4, 1918, 23. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 427, 442.

σταση 0.58 μ. ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς σύνδεσης. Ἡ τρίτη πλευρὰ διαθέτει βαθμίδα πλάτους 0.14 μ., ὕψους 0.24 μ. καὶ ὑποβαθμίδα πλάτους 0.05 μ. καὶ ὕψους 0.10 μ. καὶ 2 ἐγκοπὲς κάθετες πρὸς τὴν πλευρὰ, τῆς ὁποίας οἱ μέγιστες διαστάσεις εἶναι 0.44×1.78 μ. Ἡ τέταρτη πλευρὰ εἶναι τελείως κάθετη καὶ λεία, μέγιστων διαστάσεων 0.51×1.78 μ.

Τὸ δεύτερο παραλληλόγραμμο χαρακτηρίζεται ὡς πέτρα Ἀρ. 2 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία ἐπίπεδη, ἀρκετὰ λεία ἐπιφάνεια, μέγιστων διαστάσεων 0.91×1.78 μ. μὲ δύο ἐγκοπὲς διαστάσεων περ. 0.10×0.06 μ., βάθους 0.05 μ. καὶ τρεῖς κυκλικὲς ἐγκοπὲς διαμέτρου περ. 0.14×0.08 μ., 0.07 καὶ βάθους 0.05 μ. 0.04 καὶ 0.04 μ. καθὼς καὶ δύο ὑποδοχὲς πελμάτων ἀγαλμάτων. Τὸ ἓνα δεξιοῦ ποδιοῦ 0.24×0.13 μ. καὶ ἐνὸς ἀριστεροῦ, κατεστραμμένο στὴν περιοχὴ τῶν δακτύλων μέγιστων διαστάσεων $0.24 \times 0.10 \times 0.13$ μ. Μία ἀνώμαλη ἐπιφάνεια μὲ διαστάσεις περ. 1.12×2 μ. καὶ τέσσερις πλάγιες ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο διαθέτουν βαθμίδα πλάτους 0.11 μ., ὕψους 0.24 μ., ἡ κάθε μία δὲ ἀπὸ ἓνα ἥμισυ ὑποδοχῆς ἐνώσεων μολύβδου. Οἱ μέγιστες διαστάσεις πλευρῶν εἶναι 0.45×1.10 , 0.45×1.06 μ. Ἡ τρίτη διαθέτει βαθμίδα 1.16 μ. ὕψους, 0.24 μ. πλάτους καὶ ὑποβαθμίδα 0.05 μ. πλάτους καὶ 0.17 μ. ὕψους. Ἡ τέταρτη πλευρὰ εἶναι τελείως κάθετη καὶ λεία, μέγιστων διαστάσεων 0.51×1.78 μ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω μετρήσεις ἔγιναν ἀκόμη διάφορες παρατηρήσεις γιὰ τὰ χάλκινα ἀγάλματα ποὺ στήριζαν οἱ βάσεις³⁹ δεδομένου ὅτι οἱ πέτρες Ἀρ. 1 καὶ 2 συνανήκουν στὴν ἴδια βάση. Ὑπάρχουν ὑποδοχὲς γιὰ δύο χάλκινα ἀγάλματα καὶ γιὰ ἓναν κεντρικό, ἀκαθόριστο ὄγκο, στηριζόμενο σὲ τέσσερις παραλληλόγραμμες ὑποδοχῆς, ποὺ βρίσκονταν μεταξὺ τῶν δύο ἀγαλμάτων. Οἱ στηρίξεις τῶν ἀγαλμάτων γίνονταν σὲ δύο ἐμφανῆ πέλματα καὶ σὲ τρεῖς ἀκαθόριστου σχήματος ὀπές. Τὸ ἓνα πέλμα βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς πέτρας Ἀρ. 2 καὶ εἶναι δεξιοῦ ποδιοῦ, ἀνήκει δὲ πιθανῶς σὲ ἄγαλμα ὕψους γύρω στὰ 2.20 — 2.30 μ. Στηρίζονταν ὅπωςδὴποτε στὸ δεξιὸ πόδι τὸ ὁποῖο πιθανότατα νὰ ἐφαπτόταν στὸν κεντρικό, ἀκαθόριστο ὄγκο, πράγμα ποὺ ὑπο-

39. Οὐσιαστικὴ ὑπῆρξε ἡ βοήθεια ἐπὶ τόπου τοῦ γλύπτη Γ. Παρμακέλη.

δηλώνει ἡ ἀπόσταση τοῦ πέλματος ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ στήριξης τοῦ ὄγκου. Τὸ δεύτερο πέλμα πάνω στὴν ἴδια πέτρα ἀνήκει στὸ ἀριστερὸ πόδι ἄλλου ἀγάλματος μὲ στήριξη πολὺ πιὸ ἰσχυρὴ ἀπὸ αὐτὴ τοῦ δεξιοῦ πέλματος. Τὸ δεξιὸ πόδι τοῦ ἐνὸς ἀγάλματος ἐφαπτόταν ἐλαφρὰ μὲ τὴ βάση. Ἀλλὰ σημεῖα στήριξης, ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἰσορροπία τοῦ ἀγάλματος ἦταν ὁ κεντρικός, ἀκαθόριστος ὄγκος, ἀλλὰ ἀκόμη ἴσως στηρίγματα πίσω ἢ μπρὸς ἀπὸ τὸ ἄγαλμα, ὅπως δόρατα, κορμοὶ δέντρων κ.ἄ. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἀγάλματα συγκροτοῦσαν ἓνα σύμπλεγμα.

Κατὰ τὴν ἐπιφανειακὴ αὐτὴ ἔρευνα συλλέχθηκαν ἐλάχιστα ὄστρακα ἀγγείων μὲ λεπτὰ τοιχώματα, ὄστρακα λύχνων, καθὼς καὶ δύο κόκαλα πουλιῶν.

VI. Περισυλλογές - Παραδόσεις

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1984 ἔγιναν σὲ διάφορα σημεῖα στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ σπηλαίου περισυλλογές ἀντικειμένων, αὐτοψίες περιοχῶν τῆς Νίδας καὶ τοῦ Ψηλορείτη καθὼς καὶ παραδόσεις ἀρχαίων ἀντικειμένων. Παράλληλα συλλέχθηκαν διάφορες πληροφορίες γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀρχαίων.

Περισυλλογές

Στὸ εὐρύτερο χῶρο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου περισυλλέχθηκαν τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: ἓνας πέτρινος κρίκος πράσινου χρώματος, ἓνα τμῆμα πήλινου ποδιοῦ γεωμετρικοῦ σκεύους μὲ γραπτὴ διακόσμηση, τετραγωνικῆς τομῆς, ἓνα τμῆμα πήλινου δίσκου προσφοράς, τοῦ ὁποῖου σώζεται τμῆμα τοῦ περιχειλώματος καὶ τῆς βάσης μὲ ἀποτύπωμα δακτύλου, καθὼς καὶ ὄστρακο μὲ δυσδιάκριτη παράσταση ἀνδρικής μορφῆς. Τέλος, στὸν ἴδιο χῶρο συλλέχθηκαν δύο χάλκινα ἐλάσματα, τὸ ἓνα μὲ διακόσμηση ἐγχάρακτων γραμμῶν καὶ ὁμόκεντρων κύκλων καὶ τὸ ἄλλο μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση, πιθανῶς φτεροῦ πτηνοῦ.

Στὸ πλάτωμα ἀνατολικά τοῦ σπηλαίου βρέθηκαν δύο τεμάχια ἀκατέργαστου στεατίτη, τὸ ἓνα χρώματος καστανόμαυρου, καθὼς καὶ τμῆμα χάλκινου παχέος ἐλάσματος, ποὺ σώζει τμῆμα παρυφῆς.

Στὸν χώρο τῶν βάσεων τῶν ἀγαλμάτων βρέθηκαν ἓνα μεγάλο πήλινο πλακίδιο καὶ ἓνα τμήμα πυρήνα πυριτόλιθου.

Στῇ θέσῃ Περδικάρμι καὶ συγκεκριμένα στὴν πηγὴ μὲ τὸ ὄνομα Περδικόνερο, 200 μ. ἀνατολικά τοῦ σπηλαίου καὶ 150 μ. ἀπὸ τὸν καταυλισμὸ βρέθηκε λίθινος πέλεκυς μὲ φθαρμένο τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἐπιφάνειάς του.

Σὲ μικρὴ σπηλιὰ διαστ. περίπου 0.50×0.50 μ., στὴν περιοχὴ τοῦ «Πόρου τοῦ Βοσκεροῦ», ἀνατολικά τῆς Μαύρης Κορφῆς καὶ δυτικά τῆς Χαλασοκεφάλας βρέθηκαν δύο ὄστρακα, τὸ ἓνα ἀπὸ ἔξω νεῦον χεῖλος πίθου ποῦ σώζει ἔκφυση ταινιόσχημης, κάθετης λαβῆς, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ βάση καὶ τοίχωμα ἀνοιχτοῦ κυπέλλου μὲ ἐξίτηλο ἐρυθρὸ ἐπίχρυσμα ἐσωτερικά καὶ μελανὸ ἐξωτερικά, ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στῇ θέσῃ Τουρκόλακκοι, περιοχὴ Πετραδολάκια Νίδας, τοποθεσία Ἁγίος Μύρων, συλλέχθηκε ὄστρακο βάσης καὶ τοιχώματος σκυφοειδοῦς ἀγγείου μὲ μελανὸ ἐπίχρυσμα στὸ ἐσωτερικόν, ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στῇ θέσῃ «Χελιδονιές», 300 μ. ἀπὸ τὸ δυτικότερο ἄκρο τῆς Μεσοράχης καὶ γύρω στὰ 700 μ. ἀπὸ τὴ θέσῃ «Τὸ νερὸ τῆς Μηλιάς» βρέθηκε πρόχους ποῦ σώζεται ἀποσπασματικά.

Στῇ θέσῃ «Πόρος τῆς Μηλιάς» στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀρκάλου, σὲ κορυφὴ βόρεια τῆς «Μαύρης Κορφῆς» στὸ νότιο τμήμα τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας βρέθηκε σιδερένια αἰχμὴ βέλους.

Τέλος στῇ θέσῃ «Χριστὸς» στὸν χώρο τῆς κουζίνας τοῦ καταυλισμοῦ, κατὰ τὴ διάρκεια ἐκσκαφῆς μικροῦ ὀχετοῦ, διαστάσεων 0.70×0.70 μ. καὶ βάθους 0.50 μ. συλλέχθηκαν πολλὰ ὄστρακα μικρῶν κυρίως ἀγγείων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται λαβὴ χονδροειδοῦς ἀγγείου, τομῆς πεπλατυσμένου κυλίνδρου, ὄστρακο δακτυλιόσχημης βάσης ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, ὄστρακο τοιχώματος κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση ἀπὸ τρεῖς ἐγγάχακτες, παράλληλες γραμμές, ὄστρακο χεῖλους, ἐλαφρὰ ἔσω νεύοντος, ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ποῦ φέρει ἐξωτερικὰ διακόσμηση δύο ἀνάγλυφων ταινιῶν, ἐναλλασσόμενων μὲ ἐγγάχακτες, κυματοειδεῖς γραμμές, ὄστρακο ἀπὸ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ὦμο ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ὄστρακο ταινιωτῆς λαβῆς καὶ χεῖλους κύλικας, ὄστρακο ταινιωτῆς ὑπερυψωμένης λαβῆς καὶ χεῖλους κανθάρου καὶ

ὄστρακα χείλους ἐλαφρὰ ἔξω νεύοντος χονδροειδοῦς, ἀνοιχτοῦ ἀγγείου.

Παραδόσεις καὶ Αὐτοψίες

Τὸ 1984, τρίτο χρόνο διαρκoῦς ἀρχαιολογικῆς παρουσίας στὸν Ψηλορείτη, μετὰ τὴν ἐπιτυχία ἰδιαίτερα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο καὶ βέβαια μετὰ τὴ συνεχὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους τῶν Ἀνωγείων, καὶ τὴν ἐνημέρωσή τους μὲ διαλέξεις ἢ καὶ μὲ τὴν ἐπίδειξη τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, παραδόθηκαν ἀντικείμενα ἰδιαίτερα σημαντικά.

Ὁ Γ. Φασουλᾶς ἡ Γιαχουντῆς παρέδωσε ἐλεφάντινη ἀνάγλυφη κεφαλὴ περόνης (πίν. 249γ), ποὺ βρῆκε πρὶν ἀρκετὰ χρόνια στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο, παρόμοια μὲ ἄλλη ποὺ ἤλθε στὸ φῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1984⁴⁰. Τὸ νέο αὐτὸ ἀντικείμενο διατηρεῖται σὲ ἄριστη κατάσταση καὶ κοσμεῖται καὶ πάλι μὲ δύο ἀντίνωτα γυναικεῖα κεφάλια, μὲ ταπεινὸ ὅμως πόλο.

Ἡ δευτέρη παράδοση, στὴν ὁποία μεσολάβησε ὁ Δήμαρχος Ἀνωγείων Γ. Κλάδος ἔγινε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ἰωάννου Νταγιαντᾶ ἡ Λαμπρινόκωστα. Ὁ Κ. Νταγιαντᾶς παρέδωσε ἕναν δίμυξο λύχνο ἀπὸ ὀφείτη (πίν. 251α), τρία κομμάτια χάλκινου ξίφους μὲ τρία καρφιὰ καὶ χρυσὲς ἐφηλίδες (πίν. 251γ), χάλκινο ἐγχειρίδιό μὲ πλατιά ράχη καὶ τρία καρφιὰ γιὰ τὴν προσήλωσή τῆς λαβῆς (πίν. 251β), ἀκέραιο χάλκινο ἐργαλεῖο μὲ στέλεχος ὀρθογώνιας τομῆς καὶ πεπλατυσμένη τῇ μία ἀπόληξιν, μονόστομο χάλκινο μαχαίρι, φακοειδὴ σφραγίδα (πίν. 251δ), ἄωτο κωνικὸ κύπελλο μὲ συμπίεσμένο ἐλλειπτικὸ χεῖλος καὶ κηλίδες χρώματος στὴν ἐπιφάνεια, ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, καὶ μικρὸν ἄωτο κωνικὸ κύπελλο μὲ λεπτὰ τοιχώματα (πίν. 250γ), ὄχτῳ ὄστρακα προχοειδοῦς ἀγγείου, μισὸ πῆλινο ἀμφικωνικὸ σφονδύλιο, σφαιρικὴ ἀγνύθα, φυλλόσχημη ἀκονόπετρα, συμπίεσμένη σφαιρικὴ ἄτρητη ψῆφο, δισκοειδὲς κοῖλο πῶμα μὲ κεντρικὸ κομβίον, λεπίδα ὀψιανοῦ, ὁμάδα ὀκτῶ ὄστράκων ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία τοξωτὴ λαβή, τμήμα δίδυμης λαβῆς, τμήμα ταινιωτῆς λαβῆς, ἀπόληξιν ποδιοῦ τριποδιοῦ σκεύους, δύο

40. Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ΠΑΕ 1983, Β', 466, πίν. 272δ, εἰκ. 6.

τμήματα κυλινδρικών ποδιῶν κυλίκων καὶ τμήμα βάσης. Ὁ Κ. Νταγιαντᾶ παρέδωσε ἀκόμη ἓνα χάλκινο νόμισμα ποῦ φέρει στὴ μίαν ὄψη κεφαλὴ Καλλιγούλα πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὴν ἐπιγραφή Γ. ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒ. ΓΕΡ. καὶ στὴν ἄλλη κεφαλὴ Αὐγούστου πρὸς τὰ ἀριστερὰ μὲ τὰ ἑπτὰ ἄστρα τῆς Μεγάλης Ἀρκτου.

Εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ὅτι ὅπως καὶ γιὰ τὴν πρώτη παράδοση ἔτσι καὶ γιὰ τὴν ομάδα αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων ποῦ παραδόθηκαν ὑποδείχθηκε ἡ θέση ἀνεύρεσης. Ἔτσι κατὰ τὴ μαρτυρία τόσο τοῦ Κ. Νταγιαντᾶ, ὅσο καὶ τοῦ γιου τοῦ Γεωργίου ὅλα τὰ παραδοθέντα ἀντικείμενα βρέθηκαν στὰ Σίσαρχα, στὴ θέση Καβούσι καὶ κατὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀγροῦ τους. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Νταγιαντᾶ ποῦ ἦταν σὲ νεαρὴ ἡλικία ὅταν βρῆκε τὸ ἐγχειρίδιο καὶ τὸ ξίφος, ἡ ἀνεύρεση ἔγινε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Σχετικὰ μὲ τίς συνθήκες ἀνεύρεσης σημειώνεται καὶ ἡ μαρτυρία ὅτι ἡ σφραγίδα βρέθηκε ἐπιφανειακά.

Ὅπως ἦταν φυσικὸ μετὰ τὴν παράδοση ἔγινε ἄμεση αὐτοψία τῆς θέσης ἀνεύρεσης. Ἡ θέση Καβούσι βρίσκεται νότια ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο Ἡρακλείου - Ἀνωγειῶν, ποῦ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ Σίσαρχα καὶ νότια ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ δρόμο ποῦ ὁδηγεῖ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ. Πρόκειται γιὰ ἀγρὸ ἰδιοκτησίας Κων/νου Νταγιαντᾶ, ἔκτασης 3 - 4 στρεμμάτων, ποῦ ἀπέχει 1 - 1.5 χλμ. ἀπὸ τὰ Σίσαρχα. Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἀγροῦ ὑπάρχουν λίθοι διαφόρων εἰδῶν καὶ χρωμάτων, μεγάλου κυρίως μεγέθους, στεατίτης, διάφορα εἶδη μαρμάρου, ἀκονόπετρες κλπ., δείγματα τῶν ὁποίων συλλέχθηκαν. Ὁ ἀγρὸς εἶναι σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση κατάσπαρτος ἀπὸ ὄστρακα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεγάλου μεγέθους. Ὅλα τὰ ἀντικείμενα ποῦ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Κ. Νταγιαντᾶ προέρχονται κατὰ τὴ μαρτυρία του ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ βόρεια πλευρὰ τοῦ χώρου. Ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλαγιά προέρχεται τὸ μυκηναϊκὸ χάλκινο ἐγχειρίδιο, σὲ μικρὴ ἀπόσταση βρέθηκε τὸ ξίφος καὶ ἀνατολικότερα τὸ νόμισμα τοῦ Καλλιγούλα. Ἀπὸ τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς πλαγιάς προέρχεται ὁ λίθινος, μινωικὸς λύχνος, ἐνῶ κοντὰ τοῦ βρέθηκαν τὰ ὑφαντικὰ βάρη. Δυτικότερα τοῦ λύχνου ὑπῆρχαν κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Λαμπρινόκωστα καμένα πιθάρια. Στὸ βόρειο-βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ ἀγροῦ βρέθηκε τὸ χάλκινο ἐργαλεῖο, ἐνῶ ἔξω

ἀπὸ τὰ ὄριά του, ἀνάμεσα στὴν περίφραξη καὶ τὸν ἀγροτικό δρόμο βρέθηκε ἡ σφραγίδα. Ἀναφέρθηκε ὅτι στὸν χώρο εὑρεσης τοῦ χάλκινου ἐργαλείου ὑπῆρχαν ἀκόμη τοίχος καὶ πιθάρια, ὁ τοίχος ὅμως δὲν ἐπισημάνθηκε γιατί προφανῶς διαλύθηκε.

Σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἀγροῦ ὑπῆρχαν ἴχνη ἀπὸ κατεργασία λίθων. Ἐξάλλου σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ συλλέχθηκαν πλῆθος ὄστρακα.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα συλλέχθηκαν ὄστρακο πίθου μὲ ἀνάγλυφη ταινία πὺ φέρει λοξές, παράλληλες ἐγχαράξεις, ὄστρακο ἀπὸ ἔσω νεῦον χεῖλος ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ὄστρακο βάσης δίσκου, ὅλα μινωικῶν χρόνων καὶ ὄστρακο βάσης ΓΜ κύλικας.

Στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ ἀγροῦ συλλέχθηκαν ὄστρακο χεῖλους καὶ ταινιωτῆς λαβῆς ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, ὄστρακο τοιχώματος κλειστοῦ ἀγγείου, ὄστρακο ἔξω νεύοντος χεῖλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἴσως ρωμαϊκῶν χρόνων, ὄστρακο ἀπὸ πίθο μὲ πλαστικὴ ταινία καὶ διακόσμηση ἀπὸ παράλληλες ἐγχάρακτες γραμμές, ὄστρακο πίθου μὲ πλαστικὴ ταινία πὺ φέρει ἐγχάρακτη διακόσμηση σχηματοποιημένου, φυτικῶ θέματος, ὄστρακο πίθου μὲ πλαστικὴ ταινία καὶ ἐγχαράξεις, πόδι χύτρας μινωικῶν χρόνων, ὄστρακο ἀπὸ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ τοίχωμα πίθου μὲ ἀνάγλυφη ταινία κάτω ἀπ' τὸ χεῖλος καὶ ἔκφυση ὀριζόντιας λαβῆς, τομῆς πεπιεσμένου κυλίνδρου, ὄστρακο πίθου μὲ σχοινοειδὲς κόσμημα, ὄστρακο ἀγγείου μὲ διακόσμηση ταινιῶν, τεμνόμενων μεταξύ τους, μὲ μελανὸ ἐξίτηλο χρῶμα, ὄστρακο ἀπὸ τὴν κοιλία καὶ τὸν ὦμο ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ὄστρακο πίθου μὲ διακόσμηση πλάγιων, παράλληλων ἐγχάρακτων γραμμῶν, βάση καὶ χεῖλος ἀβαθοῦς μινωικοῦ κυπέλλου, καὶ βάση καὶ τοίχωμα μινωικοῦ, κανικοῦ κυπέλλου.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ ἀγροῦ συλλέχθηκαν: ὄστρακο ἀπὸ ἔξω νεῦον χεῖλος πίθου μεγάλου μεγέθους μὲ πλαστικὴ ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ὄστρακο πίθου μὲ ἔκφυση κυλινδρικής λαβῆς, ὄστρακο τοιχώματος κλειστοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντια κυλινδρική λαβή, ὄστρακο τοιχώματος ἀγγείου μὲ παράλληλες ἐγχάρακτες γραμμές, πὺ τέμνονται στὴ μέση ἀπὸ ἄλλη κάθετη ἐγχάρακτη γραμμή, ὄστρακο ἐπίπεδης βάσης καδόσχημου ἀγγείου καὶ ὄστρακο ἀπὸ ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ τοίχωμα μὲ ἔκφυση λαβῆς ἀπὸ καδόσχημο ἀγγεῖο.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀγροῦ τοῦ Κ. Νταγιαντᾶ στὸ Καβούσι Σισάρ-

χων συλλέχθηκαν ὅστρακα ἔξω νεύοντος χείλους κυπέλλου ΠΜ χρόνων, ὅστρακο ἔσω νεύοντος χείλους ΜΜ κυπέλλου καὶ τμήμα στρωτήρα ἀπὸ κεράμωση λακωνικοῦ τύπου. Τέλος στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ ἀγροῦ συλλέχθηκαν ὅστρακο τοιχώματος καὶ βάσης ἀνοιχτοῦ ΜΜ I κυπέλλου.

Πληροφορίες γιὰ ἀρχαιολογικὲς θέσεις

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημαντικὲς παραδόσεις ποὺ σημειώθηκαν πιὸ πάνω ἐπανειλημμένα διάφοροι κάτοικοι Ἀνωγείων ὑπέδειξαν πιθανὲς ἀρχαιολογικὲς θέσεις.

Ὁ Παῦλος Χαιρέτης ἐπισήμανε πιθανὴ ἀρχαιολογικὴ θέση στὸ Μαῦρο Μασχάλι τοῦ Ψηλορείτη, στὴ θέση Τάφος, ὅπου διανοίγεται σπήλαιο μὲ πρόσβαση, κάθετη εἴσοδο, διαστάσεων 300 π.μ., μὲ πηγὴ νεροῦ. Ἀριστερὰ μετὰ τὴν εἴσοδο παρατηρήθηκε ἡ ὑπαρξὴ ὀστράκων μικρῶν ἀγγείων.

Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ Γ.Ι. Σμπώκου, δασκάλου Ἀνωγείων, ἐπισημάνθηκε στὴ θέση Κλαπατᾶς, κοντὰ στὰ Σίσαρχα καὶ ἀνατολικά, σὲ μία λεκάνη μὲ διάφορες προσβάσεις, πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ θέση Κουνά, σπηλιά ποὺ ὀνομάζεται Σκλαβότρυπα. Κοντὰ ἐπίσης ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνεύρεση πίθων καὶ τάφων στὴ θέση Φαραγγάκι δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Σισάρχων - Ἀνωγείων. Τὸ 1968 - 1970 βρέθηκαν «σὲ μία τρύπα» δύο ἀκέραια ἀγγεῖα, πιθανότατα ἐλληνιστικῶν χρόνων κατὰ τὶς περιγραφές, ποὺ εἶχαν ἄλλατὰ ἀπὸ νερὸ καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Ρεθύμνου. Στὴ θέση Σπαθαριά ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Στὴν ἴδια θέση βρέθηκε ἐνεπίγραφο πλακίδιο. Στὴ θέση Λίμνη βρέθηκαν ἀνθρώπινα ὀστά μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ μία σιαγόνα. Στὴ θέση Μύλου Κεφάλαι ἐπισημάνθηκε παλαιὸς οἰκισμός. Στὴ θέση Ἅγιος Νικήτας, στὰ ἐρείπια μιᾶς παλιᾶς ἐκκλησίας, βρέθηκαν ὀστά. Στὴ θέση Μακρή, πάλι κοντὰ σὲ μία παλιὰ ἐκκλησία, στὴ θέση «Τοῦ Σκορδίλη ὁ Μύλος» ἐπισημάνθηκαν ἐπίσης ἀρχαῖα κτίσματα. Κοντὰ στὴ θέση Δανούσα, σὲ ἀπόσταση ἐνὸς χιλιομέτρου ἀπὸ τὸ Μετόχι ἐπισημάνθηκε σπήλαιο ποὺ ὀνομάζεται Λαγαρόσπηλιος.

Σύμφωνα ἀκόμη μὲ πληροφορίες τοῦ Κωνσταντίνου Νταγιαντᾶ ἡ

Λαμπρινόκωστα ἐπισημάνθηκαν ἀρχαῖες θέσεις κοντὰ στὰ Σίσαρχα. Συγκεκριμένα στὴ θέση Κερασίες, 400 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ Καβούσι, στὸν ἀγρὸ τῶν κληρονόμων τοῦ Κωνσταντίνου Ἡλιάκη βρέθηκε τὸ 1956 ἓνα πιθάρι. Περί τὰ 300 μ. βορειοανατολικά τοῦ ἀγροῦ τοῦ Λαμπρινόκωστα, ἀριστερὰ τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου εἶχε βρεθεῖ τοῖχος καὶ ὄστρακα καὶ νοτιοανατολικά τοῦ ἴδιου ἀγροῦ, στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ λόφου, στὴ θέση Τσαντήρι, ὑπάρχουν ἀσαφεῖς πληροφορίες γιὰ ἀρχαιότητες.

Τέλος ὁ Γεώργιος Δραμουντάνης, ὁ λεγόμενος Λουδοβίκος τῶν Ἀνωγείων ἐπισήμανε τὴν ὑπαρξὴ ἀρχαίων στὴ θέση «Στοῦ Τρουλλῆ τῆ γωνιά» στὸν Ψηλορείτη.

Ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία ὑλικοῦ

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν καὶ πάλι ἡ ἐξαιρετικὰ ἐπίπονη ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία γιὰ τὴν τιθάσευση τόσο πολυπληθοῦς ὑλικοῦ, ὅχι μόνο σὲ ἀριθμὸ, ἀλλὰ καὶ σὲ διάφορες ὕλες, ποὺ ὅπως σημειώθηκε, προήλθε κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ διαταραγμένα στρώματα, δηλαδὴ γιὰ διάφορα εὐρήματα ποὺ κυμαίνονται χρονολογικὰ ἀπὸ τὰ ὕστερα νεολιθικὰ ὄστρακα μέχρι σύγχρονες σφαῖρες ὀπλων. Ἡ ταξινόμηση τοῦ ὑλικοῦ ἔγινε μὲ τὴν διαδικασία ποὺ ἐκτέθηκε ἤδη τὸ 1983⁴¹. Καὶ παράλληλα προχώρησε οὐσιαστικὰ ἡ δελτιοποίηση, φωτογράφιση καὶ σχεδίαση τῶν πολλαπλῶν εὐρημάτων.

Δὲν εἶναι δυνατό, φυσικὰ, νὰ γίνεи ἀνακεφαλαίωση τῶν πολλαπλῶν πορισμάτων τῆς ἔρευνας τῆς Ἑταιρείας, ποὺ ἔγινε φέτος στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο. Εἶναι ὅμως ἴσως ἀπαραίτητο νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἀνασυγκρότηση κάποιας συνολικῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν στοιχείων, ποὺ ἀναλύθηκαν πιὸ πάνω μὲ τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔκθεση λεπτομέρεια.

Σημαντικότερη ἦταν φέτος ἡ ἐπισήμανση στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο καὶ ἄλλων ἀδιατάρακτων στρωμάτων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀδιατάρακτο στρώμα ποὺ εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ 1982 - 3 στὸν Νότιο Μυχό. Τὸ ἀρχαιότερο ἀδιατάρακτο στρώμα βρέθηκε φέτος στὸ λεγόμενο ἐνιαῖο Στρώμα 2, κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V στὴν Κεντρικὴ Αἵθουσα, ὅπου ἤλθε στὸ φῶς μία

41. "Ο.π. 487-8.

μεγάλη, ἀκέραιη ραμφόστομη ὀφθαλμωτὴ πρόχους MM 1A χρόνων, μὲ διακόσμηση πορτοκαλόχρωμων ταινιῶν. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ἦταν τὸ ἀδιατάρακτο στρώμα τῶν ὑστερων κλασικῶν χρόνων, ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸν λεγόμενον Μυχὸ β, ὅχι τόσο γιὰ τὴν κεραμεικὴ καὶ τὰ ἄλλα μικροαντικείμενα, ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς, ὅσο γιὰ τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ποὺ προέκυψαν μὲ τὴν ἀνεύρεση στάχτης καὶ ὀστῶν στὸ κέντρο τοῦ πλακίστρωτου στήν περιφέρεια, ποὺ ὑποδηλώνει ἀρχιτεκτονικὲς διαρρυθμίσεις καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου. Ἰσως σημαντικότερη ἀκόμη ἦταν ἡ ἀνεύρεση στὴ μέση σχεδὸν τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, κάτω ἀπὸ ἓνα στρώμα πεσμένων λίθων καὶ βράχων πάχους μέχρι καὶ 2.10 μ., στὴ λεγόμενη Λωρίδα 4, τῆς πρώτης χάλκινης ἀσπίδας τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου ποὺ γνωρίζουμε τὴ θέση της, ἀριστῆς σὲ διατήρηση, μὲ τὴν ἀνάγλυφη ἀπόδοση 4 γρυπῶν καὶ 7 σφιγγῶν, μ' ἓνα πλήθος ἐγχάρακτων λεπτομερειῶν. Κι εἶναι ἀξιοσημεῖωτο γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἐπίχωσης ὅτι κοντὰ στὴν ἀσπίδα βρέθηκε ἓνα χάλκινο νόμισμα τοῦ πραίτορα τῆς Κυρηναϊκῆς Lolius, τοῦ 1ου π.Χ. αἱ.

Ἀκόμη ὅμως κι ἡ ἀνασκαφὴ τῶν διαταραγμένων στρωμάτων πλούτισε τίς γνώσεις μας μὲ διάφορες πληροφορίες. Στὰ διαταραγμένα αὐτὰ στρώματα βρέθηκαν καὶ πάλι, μέγα πλήθος ὅχι μόνο μεταλλικὰ ἀντικείμενα διάφορων χρόνων, χρυσά, ἀργυρά, χάλκινα, σιδερένια καὶ μολύβδινα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὲς ἄλλες ὕλες, πέτρα, ὀψιανό, πυριτόλιθο, ὀρεία κρύσταλλο, φαγεντιανή, γυαλί, ἤλεκτρο κλπ. καὶ διαφόρων εἰδῶν εἰδῶλια, ἀγγεῖα καὶ σκεύη, κοσμήματα, ἀνάμεσα στὰ ὅποια καὶ πολλὰ δαχτυλίδια, σφραγίδες, νομίσματα κλπ. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ ὅχι μόνο καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ γιατί συναντῶνται σὲ παλαιότερα εὐρήματα, ὅπως οἱ νέες χάντρες ἑνὸς περίτεχνου χρυσοῦ περιδεραίου, ἡ συγκολλοῦνται ἀκόμη καὶ σὲ γνωστότατα εὐρήματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ὅπως ἓνα σπουδαῖο ἐλεφάντινο ζωομορφικὸ σκεῦος, τὸ πόδι τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1885 καὶ τώρα μὲ τὰ νέα εὐρήματα γνωρίζουμε ὅτι ἀποδίδει λιοντάρι.

Μοναδικὰ γιὰ τὸ Corpus τῆς σφραγίδοφλυφίας εἶναι ἡ σφραγίδα ἀπὸ ἀχάτη μὲ τὴν παράσταση ἑνὸς ζώου μὲ τὸ νεογνό του, ὅχι μόνο γιὰ τὸ θέμα, τὴ σύνθεση καὶ τὴν ἐκτέλεση, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ σχῆμα, γιατί φαίνεται πῶς ἦταν ἐνθετὴ σὲ δαχτυλίδι, ποὺ χρονολογεῖται στὸ τέλος τῶν μεσομινωικῶν καὶ στὴν ἀρχὴ τῶν ὑστερομινωικῶν χρόνων.

Ἡ ομάδα τῶν βορειοσυριακῶν ἐλεφαντουργημάτων πλουτίσθηκε μὲ πλῆθος νέα σημαντικότερα ἔργα, ὅπως ἓνα ἀνάγλυφο κεφάλι, ποῦ χρησιμοποιήθηκε ὡς ἔνθεση, ἄριστης διατήρησης. Σημαντικότερο γιὰ τὴ γεωμετρικὴ χρυσοχοΐα, κι ὄχι μόνο τῆς Κρήτης, εἶναι τὸ κομμάτι τοῦ περιτμητοῦ ἐλάσματος μὲ τὴν ἀπόδοση δύο ἀντίνωτων κρανοφόρων μορφῶν πολεμιστῶν. Μοναδικὸ καὶ γιὰ τὴ μικροτεχνικὴ τοῦ ἀπόδοσης εἶναι ἀκόμη ἓνα περιτμητο, ἐλεφάντινο ὅμως πλακίδιο, ὕψους μόλις πέντε ἑκατοστῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται ἡ κεντρικὴ μορφή πιθανότατα μιᾶς πότνιας θερῶν σὲ συμπλοκὴ φαίνεται μὲ δύο ζῶα. Πρόκειται γιὰ μία ραδινὴ μορφή ποῦ στέκεται ὀρθία, ντυμένη μὲ περίτεχνο χιτῶνα καὶ μὲ τὴν ἐξεζητημένη κόμωση τῆς ἐποχῆς, ποῦ θυμίζει ἔντονα ἔργα μνημειώδους πλαστικῆς. Καὶ τέλος σπουδαιότερο ἱστορικὰ εἶναι τὸ χρυσὸ νόμισμα, ὁ στατήρας τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ἄριστης καὶ πάλι διατήρησης, ὅπως ὅλα τὰ εὐρήματα τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ, μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς. Στὴν πίσω ὄψη μὲ τὴν παράσταση τῆς Νίκης καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ εἶναι χαραγμένη ἡ λέξις ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΩΝ, ἀπὸ τὴ σημαντικὴ πόλη τῆς δυτικῆς Κρήτης.

Τέλος, εἶναι σπουδαία ἡ ἐπισήμανση γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ὕστερης νεολιθικῆς κεραμικῆς στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο, ποῦ δηλώνει καθαρὰ τὴν ἀνθρώπινη παρουσία ἤδη στὴν τέταρτη χιλιετία π.Χ., παρουσία ποῦ συνεχίζεται σχεδὸν ἀδιάκοπα μέχρι καὶ τὸν πέμπτο μ.Χ. αἰ., ποῦ χρονολογῶνται μερικοὶ λύχνοι.

Ὅπως καὶ τὸν προηγούμενο χρόνο ἡ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας δὲν περιορίσθηκε στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Νίδας καὶ τοῦ Ψηλορείτη, μὲ αὐτοψίες, περισυλλογὲς καὶ παραδόσεις ἀρχαίων, κι ὄχι μόνο γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαίων προσβάσεων στὸ ἱερό. Τὸ 1984 προτιμήθηκε ὁ περιορισμὸς τῆς κυρίως ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸ Ἰδαῖο Ἀντρο καὶ δὲν συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σπουδαιότερου μινωικοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ποῦ ἀνακαλύφθηκε στὶς ἐργασίες τῆς Ἑταιρείας πέρυσι. Ἐπιστημάνθηκε ὅμως μία ἄλλη σημαντικὴ ἀρχαία θέση τοῦ Ψηλορείτη, στὸ Καβούσι Σισάρχων, ὅταν μετὰ μακροχρόνιες διαδικασίες ἐπιτεύχθηκε ἡ παράδοση ἀπὸ ιδιώτη σημαντικῶν ἀρχαίων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἦταν μία σφραγίδα καὶ κομμάτια χάλκινου μυκηναϊκοῦ ξίφους μὲ χρυσὰ καρφιά.

Μετά διακοπή δύο ετών συνεχίσθηκε το έτος 1984 ή ανασκαφή* στο ιερό κορυφής Γιούχτα για ένατη ανασκαφική περίοδο¹. Η έτήσια εκπαιδευτική άδεια έξωτερικού του έτους 1982 αλλά και ολοκλήρω το επόμενο έτος αναλώθηκαν εξ ολοκλήρου στη μελέτη των προβλημάτων της ανασκαφής και των εύρημάτων. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στη μελέτη της κεραμεικής που διαφωτίζει παλαιά προβλήματα, τα οποία έχουν σχέση με την έναρξη, τη διάρκεια και την επιβίωση της λατρείας στο ιερό. Στο ίδιο διάστημα ολοκληρώθηκε ή μελέτη και αργότερα δημοσιεύθηκαν, σε συνεργασία με τους κ.κ. L. Godart -J. Olivier, δώδεκα ενεπίγραφα αφιερώματα τα οποία αντιπροσωπεύουν το 39% των ομάδων σημείων της Γραμμικής γραφής Α που σώζονται από τα μινωικά ιερά².

* Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος οι πτυχιούχοι αρχαιολόγοι Ε. Οικονόμου, Χρ. Ρα- νουτσάκη, Ε. Καβουλάκη και οι φοιτήτριες του Τμήματος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης Χ. Προκοπίου και Μ. Κανετάκη. Την ευθύνη των γενικών αρχιτεκτονικών σχεδίων είχε ο D. Smyth, συνεργάτης της Αρχαιολογικής Σχολής. Ειδικότερα ανασκαφικά σχέδια και τα σχέδια των αντικειμένων έγιναν αντίστοιχα από τις Ε. Αλεξάκη και Κ. Ασρινάκη, έμπειρες σχεδιάστριες του Μουσείου Ηρακλείου. Οι έντελώς απαραίτητες στερεωτικές εργασίες έγιναν από τον Σ. Μηλιεράκη, αρχαιοφύλακα Αρχανών. Πολύπλευρη τέλος ήταν ή βοήθεια που προσέφερε ο Ν. Χριστοδουλάκης, αρχαιοφύλακας επίσης της περιοχής Αρχανών. Εκφράζω σε όλους τις πιο θερμές μου ευχαριστίες για την πρόθυμη βοήθειά τους.

1. Οι έτήσιες εκθέσεις των ανασκαφών έχουν δημοσιευθεί στα ΠΑΕ 1974 - 1981 και συντομότερα στο Έργον 1974 - 1981, 1984 - 1985. Για μιá συνοπτική επισκόπηση των πορισμάτων της ανασκαφής 1974 - 1979 βλ. Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age (R. HÄGG - N. MARINATOS, eds (Stockholm 1981) 137 - 153.

2. A. KARETSOU, L. GODART, J. P. OLIVIER, Inscriptions en Linéaire A du Sanctuaire de Sommet Minoen du Mont Jouktas, Kadmos 24, 1985, 89 - 147.

Ἡ χρηματοδότηση τοῦ ἔτους 1984 μόλις κάλυψε τὶς δαπάνες ἀνασκαφικῶν καὶ στερεωτικῶν ἐργασιῶν δεκατεσσάρων ἡμερῶν μὲ μικρὸ συνεργεῖο. Σκοπὸς τῆς ἔρευνας ἦταν νὰ συνεχισθεῖ τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα τῶν ἐτῶν 1980 - 81 ποὺ εἶχε μείνει ἡμιτελές. Σημειώνεται ὅτι τὰ τελευταῖα ἔτη οἰδεταὶ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερη ἀποκάλυψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ ἱεροῦ ποὺ ἔχει ἀποκτήσει ἰδιαίτερη ἀξία, ἐφ' ὅσον πλησιάζει ἀξιοσημεῖωτα τὶς λίγες, πολὺτιμες εἰκονογραφικὰς παραστάσεις ποὺ ἔχουν σωθεῖ ἀπὸ τὴ νεοανατορικὴ ἐποχὴ.

Τὸ ἄνδρηο III (παρένθ. πίν. ΙΔ')

Ὑπενθυμίζεται ὅτι μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ ἔτους 1977, 1980 - 81 τὸ ἄνδρηο III εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἐν μέρει³. Βρίσκεται ἀνατολικά καὶ σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν πτέρυγα τῶν δωματίων. Τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνδρήρου βρίσκεται πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα τῶν ἀνδρήρων I - II καὶ τὰ δάπεδα τῶν δωματίων I - V. Ἡ ὕψομετρικὴ τους διαφορὰ εἶναι 2.80 καὶ 1.10 μ. ἀντίστοιχα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 ἀναπτύχθηκε σὲ τρεῖς τομεῖς (ὀρθογώνια ΖΙ - ΗΙ - ΘΙ) συνολικῆς ἔκτασης 36 τ.μ., κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τμήματος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου IV. Συνολικὰ ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση συν. ὕψους 0.50 - 1.05 μ. Συνεκτιμώντας καὶ παλαιότερα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα διευκρινίσθηκε ὅτι τὸ ἄνδρηο III καλύπτει ἔκταση 110 τ.μ.. Τὴν πρόσοψή του ἀποτελεῖ ἰσχυρότατος τοίχος μήκους 28 μ., ὕψ. 1.80 ἕως σήμερα (πίν. 252α). Εἶναι τοίχος μιᾶς ὀψεως, πλάτους 0.70 - 0.85 μ., χτισμένος ἀπὸ μεγάλους ἢ ὀγκώδεις δόμους ποὺ ἔχουν κοπεῖ στὴ βραχῶδη κατωφέρεια τοῦ βουνοῦ, σὲ ἀπόσταση 200 - 250 περ. μ. βορειανατολικά τοῦ ἱεροῦ. Γενικὰ ἡ πρόσοψη τοῦ ἀνδρήρου διατηρεῖται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση, μὲ ἐξαίρεση τὸ μεσαῖο τμήμα ποὺ σώζει πιθανῶς χαμηλότερα τὴ θεμελίωσή του (πίν. 252β). Τὸ νότιο τμήμα, διατηρεῖται σὲ τρεῖς σειρὲς δόμων συν. ὕψους 1.85 μ. Τὸ ἀντίστοιχο

3. Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ, Τὸ Ἱερὸ Κορυφῆς Γιούχτα, ΠΑΕ 1977, 419, κυρίως 1980, 338 - 343 καὶ 1981, 405 - 408.

βόρειο τμήμα εἶναι ἀκόμη καλύτερα διατηρημένο (πίν. 253α). Σώζεται καὶ τὸ ἐσωτερικὸ μπάζωμα σχεδὸν ἄθικτο τὸ ὁποῖο καὶ δείχνει ἀκριβῶς τὸν τρόπο κατασκευῆς τοῦ ἀνδῆρου.

Στὴ νότια, στενὴ πλευρὰ τοῦ τοῦ ἀνδῆρου θὰ ἔκλεινε μὲ χαμηλὸ τοῖχο, ἴδιας κατασκευῆς μὲ τὴν πρόσοψή του ἀλλὰ χαμηλότερο λόγω τῆς μικρῆς κλίσης ποὺ ἔχει στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ φυσικὸς βράχος. Ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸ συν. μήκους 4 μ. περ. σώθηκαν δύο μεγάλοι λίθοι, ἓνας στὴν ἄκρη τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου IV καὶ ἓνας μεγαλύτερος, ποὺ βρέθηκε παλαιότερα, στὴν ἐξωτερικὴ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου I.

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τοῦ ἀνδῆρου κλείνει μὲ ἰσχυρότατο ἐπίσης τοῖχο μήκ. 7.10 μ., πλάτ. 1.40 μ., ὕψ. 1.10 μ., ποὺ καταλήγει σὲ θύρα πλάτους 1.15 μ. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴ βόρεια εἴσοδο τῆς πτέρυγας τῶν δωματίων στὴν α' νεοανακτορικὴ τους φάση. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡμιτελής, ἀρκεῖ νὰ θυμίσουμε ὅτι ἡ δυτικὴ βάση τῆς παραστάδας εἰσόδου βρίσκεται ἐν μέρει μέσα στὴν ἀσκαπτὴ τομῇ. Στὴν ἴδια τομῇ (ὀρθογώνιο ΦΙ) συνεχίζεται βορειότερα καὶ ὁ ἐνισχυμένος δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου V, ὁ ἴδιος ποὺ ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν δωματίων II - IV.

Στὴ βόρεια, ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνδῆρου καταλήγει καὶ ἡ θεμελίωση τῆς πρόσοψης τῶν δωματίων I - V ποὺ εἶναι παράλληλη στὸν προηγούμενο τοῖχο καὶ στὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο IV. Ἔτσι, μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνδῆρου III δημιουργεῖται ἓνα ἰσχυρὸ ἐπίπεδο ἐδρασης τῶν δωματίων καὶ ταυτόχρονα ἐξασφαλίζεται ἐπιμήκης ἔκταση γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ὑπαίθριας λατρείας. Ἀπὸ στατικὴ λοιπὸν ἄποψη ἐξηγεῖται εὐκολὰ ἡ ἀρχικὰ καινοφανὴς παρουσία μιᾶς θύρας στὴν ἄκρη τοῦ βόρειου πλευρικοῦ τοίχου τοῦ ἀνδῆρου. Ἡ ἔντονη κατωφέρεια τοῦ βράχου ποὺ αὐξάνει ἐμφανέστερα ἀπὸ τὸν Νότο πρὸς τὸν Βορρά, λειτουργεῖ ὡς ρυθμιστὴς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου.

Τὸ ἀνδρὸ III χτίστηκε στὴν α' φάση τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, συγχρόνως μὲ τὰ ἀνδρὰ I - II, βάσει ἐνὸς ἀρχικοῦ σχεδίου ποὺ ἀπέβλεπε στὴ διάρθρωση τοῦ συγκεκριμένου ὑπαίθριου χώρου μὲ τὶς εἰδικὲς λειτουργίες. Ὅπως τὰ ἀνδρὰ I - II ἔτσι καὶ τὸ τελευταῖο ἐδράζεται σὲ ἀνάμεικτα παλαιοανακτορικὰ στρώματα μὲ ἄφθονα κατάλοιπα θυσίων ποὺ ἔδωσαν πλούσια κεραμεικὴ καὶ εὐρήματα, κυρίως πήλινα καὶ

λίθινα. Στὰ ἴδια στρώματα εἶχαν παρεισφύσει ἀνάμεσα στοὺς ἀδρούς καὶ χαλαροὺς λίθους, ἀντικείμενα καὶ ἄφθονη κεραμεικὴ τῆς ΜΜ ΠΙ-ΥΜ Ι περιόδου. Ἀδούλευτοι, μεγάλοι λίθοι ἢ ὀγκώδεις κυβόλιθοι ἀνάμεικτοι μὲ καμένο χῶμα ἀποτελοῦσαν τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ ἀνδρῶν⁴. Σὲ μία περίπτωση κομμάτια φυσικοῦ βράχου φαίνεται ὅτι μετακινήθηκαν γιὰ νὰ καλύψουν βαθιὲς ρωγμὲς (πίν. 253β). Τὰ ἀνώτερα στρώματα, ἀπὸ μικροὺς λίθους σὲ πυκνὴ διάταξη ἔδιναν τὴν ἐντύπωση λιθοστρώτου. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ διατηρήθηκε ἀρκετὰ καλὰ στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ ἀνδρῶν πού ἐρευνήθηκε ἐπιφανειακὰ τὸ ἔτος 1980.

Ἀξιόλογα εὐρήματα συγκεντρωμένα σὲ μικρὴ ἔκταση βρέθηκαν σὺρριζα σχεδὸν στὸ νότιο τμῆμα τῆς πρόσοψης τοῦ ἀνδρῶν καὶ στὸ στῶμα πυράς, ἐκτάσεως 2 τ.μ. πού ἀποκαλύφθηκε στὴν ἀνατολικὴ λωρίδα τοῦ ἀνδρῶν. Ἀπὸ τὸ πρῶτο σημεῖο προέρχονται τρεῖς ἐλλιπεῖς ἐνεπίγραφες τράπεζες προσφορῶν:

α) Ἡ πρώτη, ἀπὸ φλεβωτὸ γκριζόμαυρο ὀφείτη, ἀνήκει σὲ χαμηλὴ ὀρθογώνια τράπεζα ὕψ. 6.7 ἐκ., διαστ. 15.8×8.6 ἐκ. Σῶζει μέρος τῆς ἐσωτερικῆς κοιλότητος καὶ τὸ ἀντίστοιχο πλευρικὸ τμῆμα. Δεκατρία σύμβολα Γραμμικῆς γραφῆς Α διατηρήθηκαν στὸν ὦμο σὲ δύο ἐπάλληλες σειρὲς πού ὀρίζονται μὲ ἐγχάρακτη γραμμὴ. Πρόκειται γιὰ «βουστροφηδὸν» γραφὴ, ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἀσφαλὴ παραδείγματα πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ⁵ (πίν. 254α-β, εἰκ. 1).

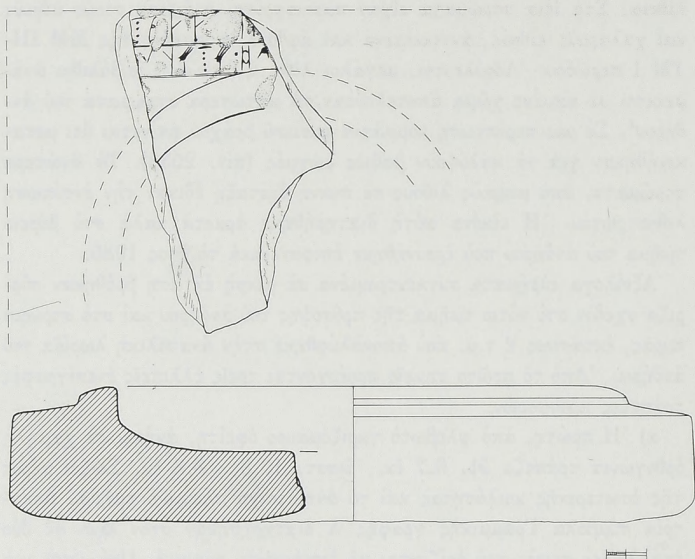
β) Ἡ δεύτερη ἀπὸ γκριζόλευκο μάρμαρο, ἀνήκει σὲ μικρὴ τράπεζα προσφορῶν μὲ ἀμφίκοιλα βαθμιδωτὰ τοιχώματα ὕψ. 4.4 ἐκ., διαστ. 4×3.1 ἐκ. Γύρω στὸν ὦμο σὲ ἔξεργη ταινία σῶζονται ἑπτὰ σύμβολα Γραμμικῆς γραφῆς. Ἡ χάραξη τῶν σημείων εἶναι ἀβαθὴς καὶ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ γραφὴ πού σώθηκε ἀποτελεῖ προσχέδιο (πίν. 255α, εἰκ. 2).

γ) Τμῆμα ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἀμφίκοιλῆς τράπεζας προσφορῶν ἡ βάσης ἀπὸ γκριζόλευκο μάρμαρο ὕψ. 8 ἐκ., μήκ. 18.6 ἐκ. Στὸ ἴδιο ἀντικείμενο συναντῆκε τρίτο κομμάτι ἀπὸ ἄλλῃ πλευρὰ. Στὴν πάνω ἀνάγλυφη

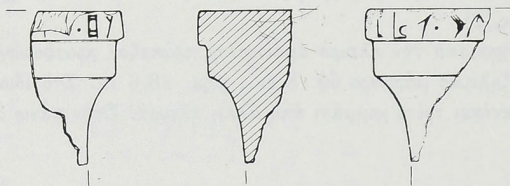
4. ΠΑΕ 1980, 338 - 340 καὶ εἰκ. 2.

5. Kadmos, ἔ.ἀ. 127.

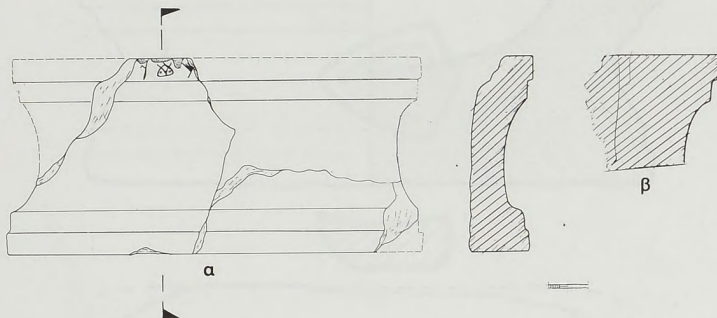

Εἰκ. 1. IOZa 11. Λίθινη τράπεζα προσφορῶν.

Εἰκ. 2. IOZa 12. Μαρμάρινη τράπεζα προσφορῶν.

ταινία σώζονται τρία σημεία Γραμμικῆς γραφῆς Α (πίν. 254γ-255β, εἰκ. 3). Ἡ τράπεζα αὐτὴ συγκολλήθηκε μὲ κομμάτι ποῦ βρέθηκε τὸ ἔτος 1977 στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου Ι, σύρριζα στὸν ἐνδιάμεσο τοῖχο τῶν δωματίων Ι - ΙΙ. Ἡ συγκόλληση αὐτοῦ τοῦ ἐνεπίγραφου ἀντικειμένου δείχνει ὅτι στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα — γιὰ δεύτερη φορὰ — δὲν ἐπαληθεύεται ἡ ἄποψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κατὰ τὴν τέλεση

AP.MH 4519

Εἰκ. 3. ΙΟΖα 13. Μαρμάρινη τράπεζα προσφορῶν.

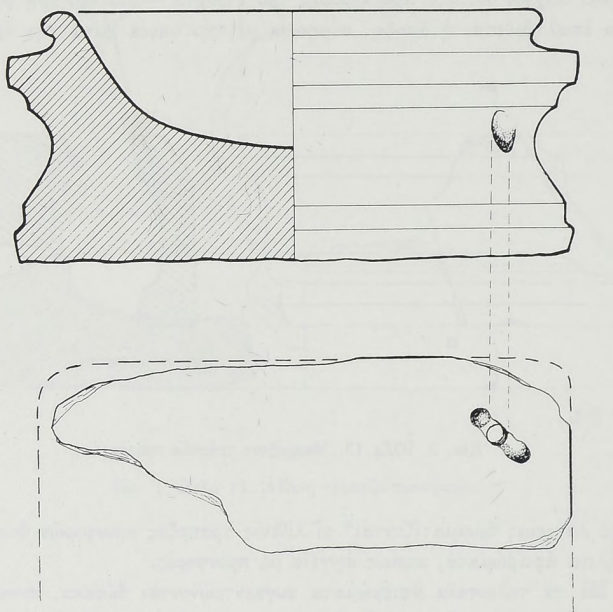
τῆς λατρείας θρυμματίζονται⁶ οἱ λίθινες τράπεζες προσφορῶν ὅπως τὰ πῆλινα ἀφιερώματα, κυρίως ἀγγεῖα μὲ προσφορές.

Μὲ τὰ τελευταῖα ἀφιερώματα συγκεντρώνονται δώδεκα, συνολικά, ἐνεπίγραφα ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς Γιούχτα. Μετὰ τὴν ἀνεύρεση μάλιστα μιᾶς πλήρους φόρμουλας Γραμμικῆς γραφῆς Α, τῆς ἐπιγραφῆς ΙΟΖα 2 τοῦ ἔτους 1974 τὸ ἐπιγραφικὸ σύνολο τοῦ Γιούχτα ἀποτελεῖ, ὅπως προαναφέρθηκε, τὸ 39% τουλάχιστον τῶν ὁμάδων σημείων Γραμμικῆς γραφῆς Α ποῦ ἔχουν σωθεῖ ἀπὸ τὰ μινωικὰ ἱερά⁷. Ἡ ἀριθμητικὴ αὐτὴ ὑπεροχὴ τοῦ Γιούχτα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συχνὰ καλλι-

6. Kadmos ἑ.ἀ. 107 καὶ σημ. 44.

7. Kadmos, ἑ.ἀ. 112.

γραφικὴ ἀπόδοση τῶν σημείων, τὴν πολὺ καλὴ ποιότητα κατεργασίας τῶν λίθινων τραπεζῶν καὶ τὴν ποικιλία τῶν ὕλικῶν, δηλώνει τὴν ἄμεση ἐξάρτηση τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ σπουδαῖα διοικητικὰ κέντρα ποὺ τὸ

Εἰκ. 4. Λίθινη ὀρθογώνια τράπεζα προσφορῶν.

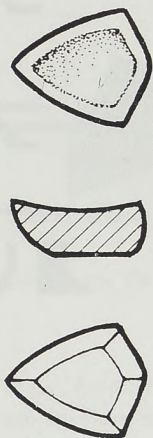
περιβάλλουν. Ἀντίστοιχα δηλώνεται ἡ οἰκονομικὴ ἂν ὄχι ἡ κοινωνικὴ κατὰσταση τῶν πιστῶν ποὺ συνέρρεαν στὸ ἱερό⁸.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνδρόρου III προέρχονται ἐπίσης 36 λίθινα ἀντι-

8. Kadmos, ἔ.ἀ. 147, Ἔργον 1984, 114 καὶ Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ, Δύο νέες ἐπιγραφές Γραμμικῆς γραφῆς Α ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Κορυφῆς Γιούχτα, στὸν ὑπὸ δημοσίευση τιμητικὸ τόμο Ν. Πλάτωνος.

κείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα 12 εἶναι τράπεζες προσφορῶν ἀναθηματικῆς ἢ μεγάλου μεγέθους (πίν. 255γ, εἰκ. 4) ἀπὸ σχιστόλιθο, κυρίως ὅμως ἀπὸ ὀφείτη ἢ κροκαλοπαγὴ λίθο, ἀλάβαστρο, γκριζόλευκο μάρμαρο ἢ λευκὴ «ἀπαλόπετρα». Ἀναφέρονται ἐπίσης 4 θυρέοσχημα ἀφιερῶματα (εἰκ. 5), στρογγυλὸ πῶμα ἀγγείου, 2 τριπτῆρες ἀπὸ ἀμμουδόπετρα κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀφιερῶματα ἀναφέρονται 4 εἰδῶλια ἀνδρικῶν μορ-

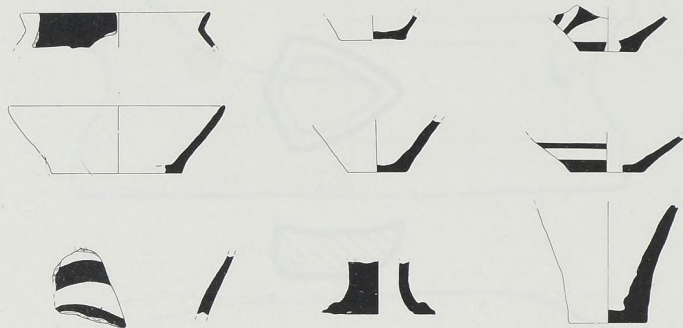

Εἰκ. 5. Λίθινο θυρέοσχημο ἀφιέρωμα.

φῶν, ἰσάριθμες κεφαλῆς ἀνθρώπινων εἰδωλίων, τουλάχιστον 10 μεγάλα θραύσματα ἀπὸ πῆλινα τελετουργικὰ σκευῆ, ἄγνωστα ὡς σήμερα ἀπὸ ἄλλα μινωικὰ ἱερά. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ διατηρεῖ ἔντυπη, συνεχὴ κόσμηση ταυροκεφαλῶν. Ἐνδιαφέρον συγκεντρώνουν δύο πῆλινοι κιονίσκοι τετραγωνῆς διατομῆς, μέγ. ὕψ. 7.9 ἐκ. πού ἔχουν ἀποκολληθεῖ ἀπὸ ὁμοίωμα οἰκίσκου ἢ ἄλλου ἀρχιτεκτονήματος (πίν. 255δ). Ὅλα τὰ παραπάνω ἀφιερῶματα προέρχονται ἀπὸ στρώματα πού ἔδωσαν κεραμεικὴ τῆς MM III-ΥΜ I περιόδου (εἰκ. 6). Ἀπὸ τὰ πῆλινα ἐπίσης ἀφιερῶματα ξεχωρίζουν 20 εἰδῶλια ζώων μικροῦ καὶ κυρίως μεσαίου μεγέθους, πού σώζονται ἀποσπασματικά. Τὰ τελευταῖα προέρχονται

ἀπὸ τὸ στρώμα πυρᾶς πὺν προαναφέρθηκε ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διάφορα σημεῖα σὲ συνάρτηση πάντα μὲ τὴν πρόσοψη τοῦ ἀνδῆρου III. Τὰ πρῶτα χρονολογούνται στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο καὶ ἡ χρονολόγησή αὐτὴ εἶναι σύμφωνη καὶ μὲ τὸν πηλὸ καὶ τὸν τρόπο κατασκευῆς τους. Ἔχουν κατ'

ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΠΙΟΥΧΤΑ 84

τομ. Δ-Ε1 - δυτικὴ λωρίδα

στρώμα 2 - ομάδα 2

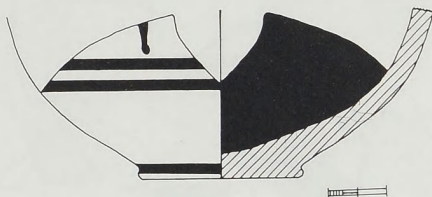
Εἰκ. 6. Κεραμεικὴ τῆς MM III-ΥΜ I περιόδου ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνδῆρου III.

ἐξοχήν συμπαγή, κυλινδρικά σώματα καὶ ὀρισμένα γραπτὴ διακόσμηση. Τὰ περισσότερα ὥσπὸς παραδείγματα, τοῦ τύπου τῆς Ἀγίας Τριάδας, προέρχονται ἀπὸ ἀνάμεικτα στρώματα. Ἀπὸ μία πρώτη συγκριτικὴ ἐξέτασή τους φαίνεται ὅτι πολλὰ χρονολογούνται στὴν ΥΜ III περίοδο⁹. Ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἰδιαίτερα καλῆς κατασκευῆς, ἀπὸ ρό-

9. R.V. NICHOLLS, Greek Votive Statuettes and Religious Continuity c. 1200 - 700 B.C. στὸν τόμο Auckland Classical Essays, Presented to E.M. Blaiklock, (Auckland 1970) κυρίως 8 κέ.

δινο καθαρὸ πηλὸ μὲ γραπτή, χαρακτηριστικὴ κόσμηση. Συχνὰ αποδίδονται ἀνάγλυφα οἱ ὀφθαλμικὲς κόγχες καὶ τὰ τόξα τῶν φρυδιῶν (πίν. 255ε). Σημειώνεται ὅτι ἀντίστοιχη κεραμεικὴ τῆς ΥἹΜ ΙΙΙΓ περιόδου ὑπάρχει σὲ περιορισμένη ποσότητα (εἰκ. 7)¹⁰. Ἀντιπροσωπεύεται μὲ ὄστρακα κυρίως ἀπὸ μόνωτα ἢ βαθιὰ κύπελλα, κύλικες καὶ κρατῆρες.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ ἀνδρῶρου ΙΙΙ ἀναφέρονται ἐπίσης χάλκινα ταινιωτὰ ἀναθηματικά ἐργαλεῖα ἀνάλογα μ' ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ

Εἰκ. 7. Γραπτὸ κύπελλο τῆς ΥἹΜ ΙΙΙΓ περιόδου.

τὸ ἱερὸ τῆς Σύμης¹¹ καὶ τὸ Ἱδαῖο Ἄντρο. Βρέθηκαν ἀκόμη ψῆφος ἀπὸ ἱάσι, 12 φυλλίδια χρυσοῦ, ἀπὸ ἐπένδυση ἀντικειμένων, χάλκινα περτσίνια καὶ καρφιά κ.ἄ.

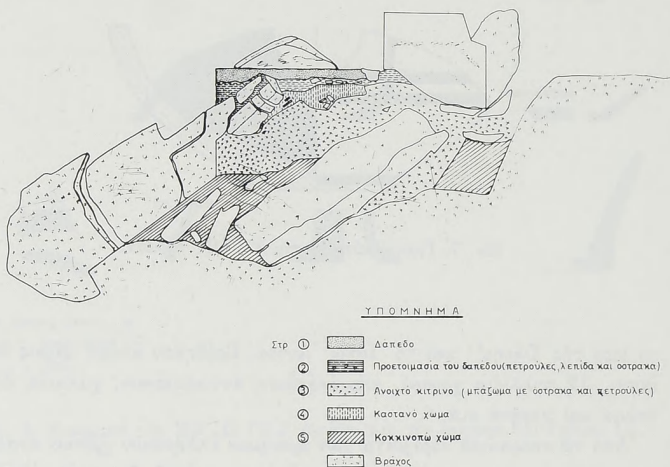
Ἀπὸ τὰ σποραδικὰ εὐρήματα τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν χρόνων ἀναφέρονται δύο ὀστέινες περόνες μὲ δακτυλιόσχημη ἀπόληξη, τρία εἰδῶλια ζῶων μὲ γεωμετρικὴ κόσμηση ἐξίτηλη καὶ ὄστρακο μὲ ὑστεροαρχαϊκὴ ἐγγράρακτη ἐπιγραφὴ διατηρημένη ἀποσπασματικά.

Ἡ σταδιακὴ ἐρευνα τῶν ἐτῶν 1977, 1980 - 81 καὶ 1984 στὸ ἄνδρo ΙΙΙ ἔδειξε ὅτι ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς εὐρημάτων καὶ ἡ κεραμεικὴ τῆς ΥἹΜ ΙΙΒ - Γ καὶ τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἦταν διάσπαρτα σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια καὶ κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης τοῦ ἀναθηματικοῦ τοίχου ΙV.

10. Πρβ. ΠΑΕ 1976, 255, εἰκ. 14.

11. Βλ. Ἔργον 1984, 99.

Πολύ συχνὰ νεοανακτορικά καὶ νεώτερα εὐρήματα τῶν ἐποχῶν ποὺ προαναφέρθηκαν βρίσκονταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ἐξακριβωμένο ἐπίσης εἶναι ὅτι τὸ στρώμα τῶν νεοανακτορικῶν θυσιῶν ἐκτεινόταν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἀναλημματικό τοῖχο IV. Αὐτὰ τὰ δεδομένα μᾶς ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι εἰδικότερα ὁ χώρος τοῦ ἀνδρήρου III καὶ γενικὰ ἡ ἀνατολική πλαγιά τῆς κορφῆς προορισμένη γιὰ τὴν ὑπαίθρια λατρεία διατήρησε τὴν ἴδια λειτουργία ἀπὸ τοὺς νεοανακτορικούς χρόνους ὡς τοὺς

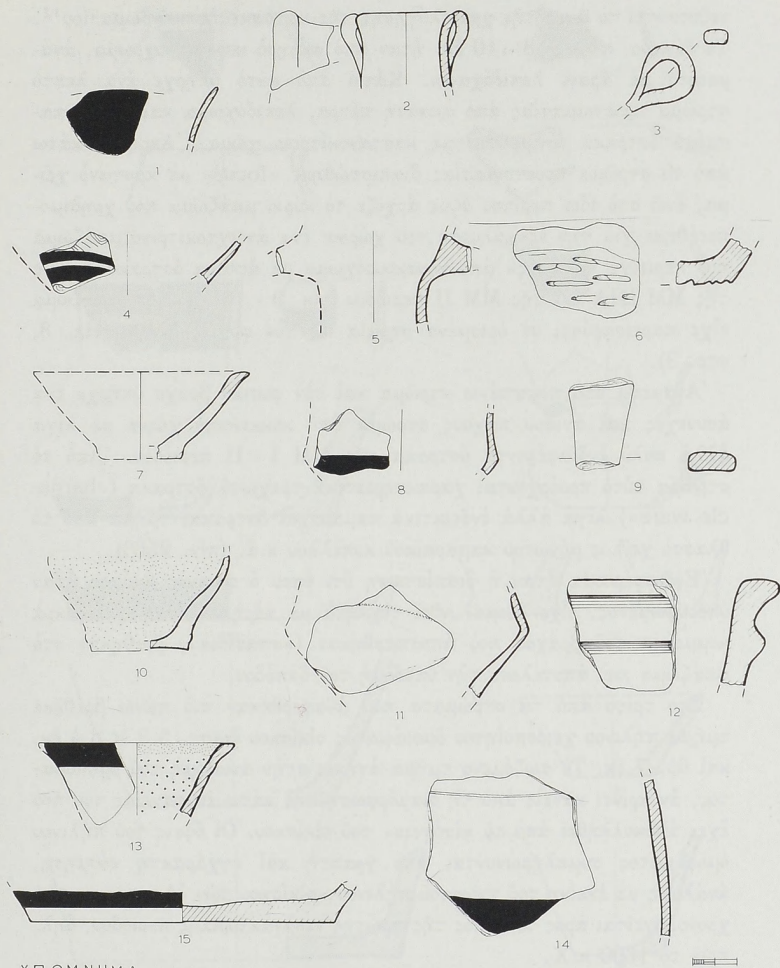

Εἰκ. 8. Στρωματογραφικὴ τομὴ στὸ Δωμάτιο II.

ὕστερογεωμετρικούς χρόνους καὶ ἴσως ἀκόμη ἀργότερα. Ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιον ὅτι τὰ μινωικά κλιμακωτὰ ἀνδρῆρα θὰ ἦταν ὁρατὰ ὡς τὸν 8ο καὶ ἴσως ὡς τὸν 7ο π.Χ. αἰ.

Δωμάτιο II (εἰκ. 8 καὶ παρένθ. πίν. ΙΔ')

Στὸ διατηρημένο δάπεδο (τοῦ δωματίου II) κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του, διανοίχτηκε τομὴ μήκους 4 μ., πλάτους 1μ. γιὰ νὰ ἐπα-

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

■ ΜΑΥΡΟ-ΚΑΣΤΑΝΟΜΑΥΡΟ

□ ΛΕΥΚΟ

▤ ΚΟΚΚΙΝΟ

▥ ΠΟΡΤΟΚΑΛΙ

Εἰχ. 9. Κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν τομὴ στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου II, στρώμα 3.

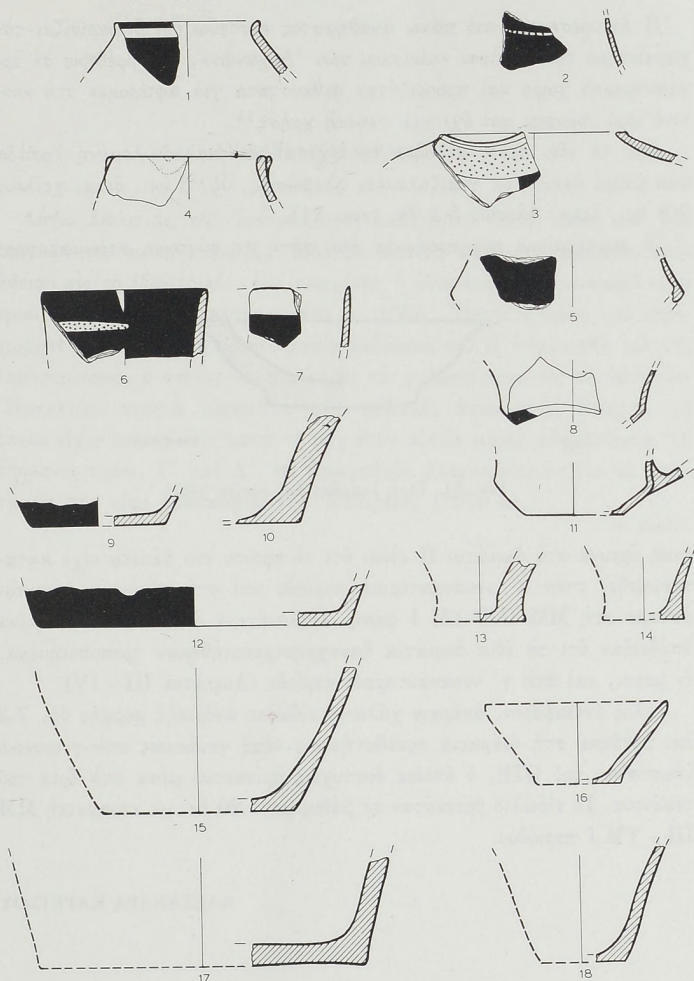
νεξεταστεί τὸ θέμα τῆς χρονολόγησής τῆς κατασκευῆς τοῦ δωματίου¹². Τὸ δάπεδο, πάχους 8 - 10 ἐκ. ἦταν ἀπὸ σκληρὸ κουσκουρόχρωμα, ἀνάμεικτο μὲ ἀραιὸ λεπιδόχρωμα. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ ὑπῆρχε ἓνα λεπτὸ στρώμα προετοιμασίας ἀπὸ σπαστὴ πέτρα, λεπιδόχρωμα καὶ πολὺ σπασμένα ὄστρακα ἀνάμεικτα μὲ καστανοκίτρινο χῶμα. Ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα προετοιμασίας διαπιστώθηκε «locus» μὲ καστανὸ χῶμα, ἐνῶ στὸ ἴδιο περίπου ὕψος ἄρχιζε τὸ κύριο μπάζωμα ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τοῦ χώρου: ἓνα ανοιχτοκίτρινο μπάζωμα ποὺ περιείχε «βώλους» ἀπὸ κουσκουρόχρωμα μὲ ἄφθονα ὄστρακα κυρίως τῆς MM IIIA καὶ τῆς MM II περιόδου (εἰκ. 9 - 10). Τὸ ἴδιο μπάζωμα εἶχε παρεισφύσει σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὡς τὸν φυσικὸ βράχο (εἰκ. 8, στρ. 3).

Ἀνάμεσα στὸ παραπάνω στρώμα καὶ τὸν φυσικὸ βράχο ὑπῆρχε ἓνα ἀσυνεχὲς καὶ ἄνιστο πάχους στρώμα ἀπὸ κοκκινωπὸ χῶμα μὲ λίγα ἀλλὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα τῆς MM I - II περιόδου. Ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ προέρχονται χαρακτηριστικὰ τραχωτὰ ὄστρακα («barnacle ware») λίγα ἀλλὰ ἐνδεικτικὰ καμαραϊκὰ ὄστρακα, τμῆμα ἀπὸ τὸ θλαστὸ χεῖλος μόνωτου καμαραϊκοῦ κυπέλλου κ.ἄ. (πίν. 256β).

Ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ διαπίστωση ὅτι ὅπου ὁ φυσικὸς βράχος ἦταν ὑπερυψωμένος, εἶχε ἐξομαλυνθεῖ τεχνητὰ μὲ ἀδρὴ λάξευση. Τὰ μικρὰ κομμάτια τοῦ βράχου ποὺ ἀποσπᾶσθην («σπασίδια») βρέθηκαν στὸ μπάζωμα ποὺ ἀποτελέσει τὴν ὑποδομὴ τοῦ δαπέδου.

Στὸ τρίτο ἀπὸ τὰ στρώματα ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω βρέθηκε τμῆμα πήλινου χειροποίητου ὁμοιώματος οἰκίσκου διαστ. 5.3×8.4 ἐκ. καὶ ὕψ. 7 ἐκ. Τὸ σωζόμενο τμῆμα ἀνήκει στὴν ἀνωδομὴ τοῦ ὁμοιώματος, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τῆς κάτω ἐπιφανείας του ποὺ ἔχει ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὸ «ἰσόγειο» τοῦ οἰκίσκου. Οἱ ὀφεις τοῦ πήλινου ὁμοιώματος συμπληρώνονται ἀπὸ γραπτὴ καὶ ἐγγράρακτη κόσμηση, ἀνάλογη μὲ ἐκείνῃ τοῦ γνωστοῦ πήλινου «οἰκίσκου τῶν Ἀρχαίων», ποὺ χρονολογεῖται πρὸς τὸ τέλος τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς περιόδου, δηλ. πρὶν τὸ 1600 π.Χ.

12. Βλ. καὶ ΠΑΕ 1978, 238 - 241 γιὰ ἀνάλογη ἔρευνα σὲ διαταραγμένο σημεῖο τοῦ ἴδιου δωματίου.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

■ ΜΑΥΡΟ-ΚΑΣΤΑΝΟΜΑΥΡΟ

□ ΛΕΥΚΟ

▤ ΚΟΚΚΙΝΟ

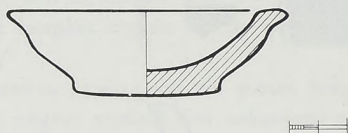
▥ ΠΟΡΤΟΚΑΛΙ

Εἰκ. 10. Κεραμική ἀπὸ τὴν τομὴ στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου II, στρώμα 3.

Ἡ ἀνεύρεση τοῦ πιὸ πάνω ἀναθήματος πιστεύω ὅτι διευκρινίζει τὸν χαρακτήρα τοῦ πῆλινου «οἰκίσκου τῶν Ἀρχανῶν», πὺν βρέθηκε σὲ ἐργαστηριακὸ χῶρο καὶ προοριζόταν πιθανότατα γιὰ ἀφιέρωμα στὸ κοντινὸ ἱερὸ κορυφῆς καὶ ὄχι γιὰ ταφικὴ χρῆση¹³.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο τρίτο στρώμα προέρχεται καὶ καλοδουλεμένη λοπάδα ἀπὸ μαῦρο ὀφείτη μὲ γκριζόλευκες φλεβώσεις, ὕψ. 3 ἐκ., διαμ. χείλους 9.8 ἐκ., διαμ. βάσεως 5.1 ἐκ. (εἰκ. 11).

Τὸ συμπέρασμα πὺν προέκυψε ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύντομη στρωματογρα-

Εἰκ. 11. Τομὴ λοπάδας ἀπὸ ὀφείτη λίθο.

φικὴ ἔρευνα στὸ δωμάτιο II εἶναι ὅτι τὸ πρῶτο του δάπεδο εἶχε κατασκευασθεῖ στὴν α' νεοανακτορικὴ περίοδο καὶ στὴ συνέχεια ἐπισκευάσθηκε στὴ MM IIIB-ΥΜ I φάση. Παλαιότερα ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἀπέδειξαν ὅτι τὰ ἴδια δωμάτια ξαναχρησιμοποιήθηκαν τροποποιημένα, ἐν μέρει, καὶ στὴ γ' νεοανακτορικὴ περίοδο (Δωμάτια III - IV).

Τέλος ἐνδιαφέρον, ἀκέραιο χάλκινο εἰδῶλιο ἀνδρική μορφῆς ὕψ. 7.3 ἐκ. βρέθηκε στὴ διάρκεια τοποθετήσεως νέας γειώσεως στὸ γειτονικὸ ὑποσταθμὸ τοῦ ΟΤΕ, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς βρίσκεται μέσα στὰ ὅρια τοῦ τεμένους. Τὸ εἰδῶλιο βρισκόταν σὲ βάθος μόνο 20 ἐκ. μὲ κεραμεικὴ MM III - ΥΜ I περιόδου.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΑΡΕΤΣΟΥ

13. Βλ. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, 'Ο οἰκίσκος τῶν Ἀρχανῶν ΑΕ 1976, κυρίως 41 - 43.

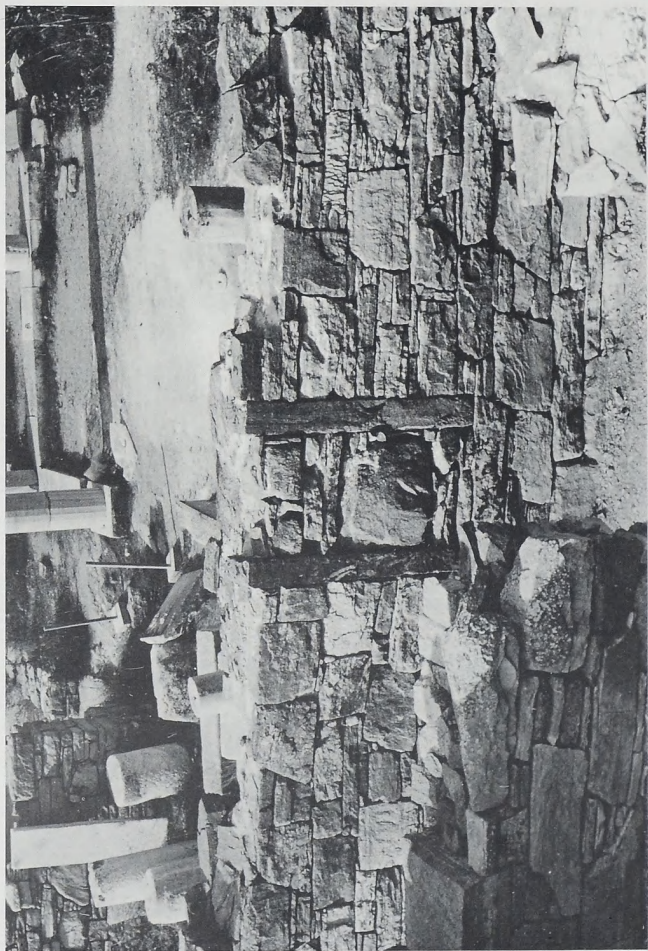
37. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Λόγω απουσίας τοῦ υπογράφοντος καθηγητοῦ Ἀντ. Ζώη καὶ τῶν βασικῶν του συνεργατῶν Χρ. Μόρτζου καὶ Β. Φώτου μὲ ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δὲν συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας κατὰ τὸ 1984. Ἦρχισεν ὅμως καὶ ἐπρόχωρησε σημαντικῶς ἡ προετοιμασία ἐκδόσεως τοῦ Β' τόμου τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβει τὰ φυλασσόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου κινητὰ εὐρήματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμείνει κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῶν μέρος ἀδημοσίευτα. Οἱ ἐπόμενοι τόμοι, Γ' καὶ Δ', θὰ ἀφιερωθοῦν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ πορίσματα τῆς νέας ἀνασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας (1970 κέ.).

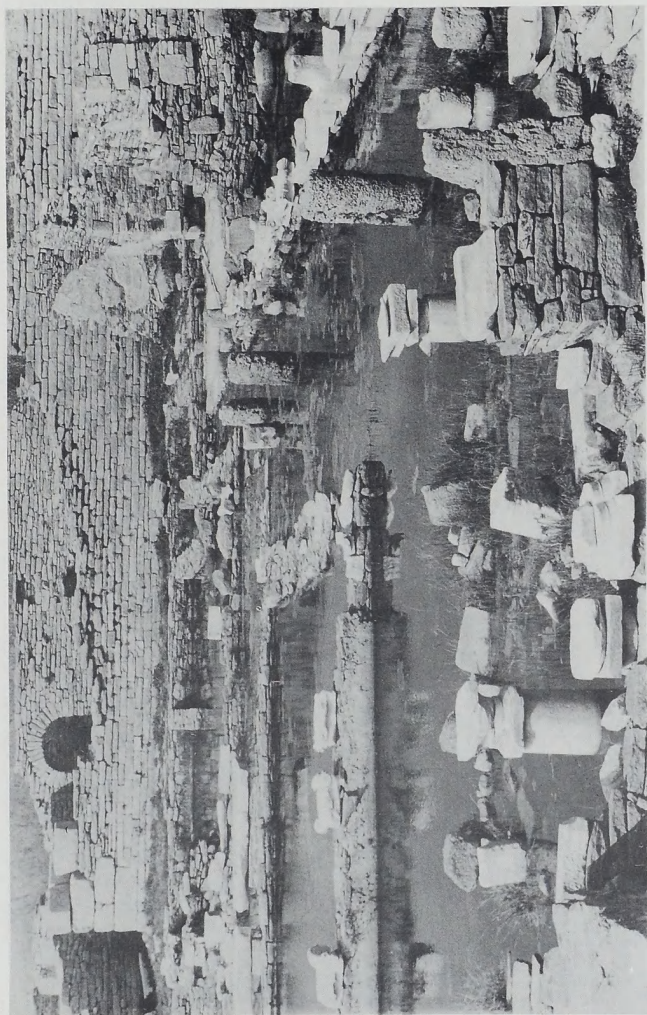
A. ΖΩΗΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ

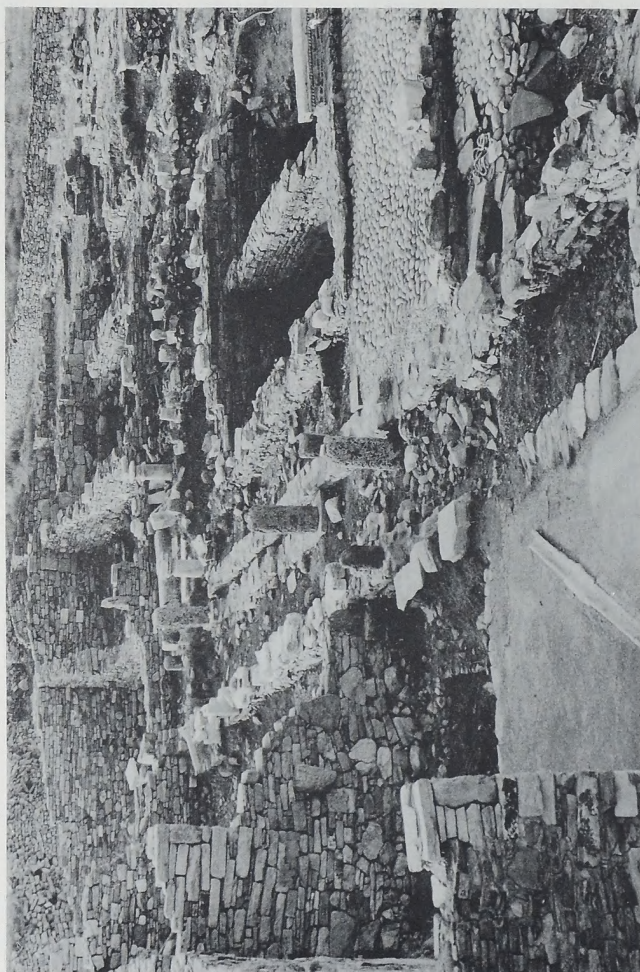

Οίκια Β. *Αναστήλωση ανατολικού τοίχου περιστυλίου.

Ἡ Παλαιστρα τοῦ Λυκείου πρὶν τὴν ἐργασίαν διαμόρφωσης.

Η Παλαιόστρα της Λίμνης μετά τις εργασίες διαμόρφωσης.

- α. Οικία της Λίμνης. Συγκόλληση και αναστήλωση κιόνων του περιστυλίου.
 β. Οικία τῶν Προσωπείων. Ψηφιδωτὸ δάπεδο μετὰ τίς ἐργασίες συντήρησης.

α. 'Ο τοίχος 4-2 από Δ. β. 'Ο τοίχος 16 από Δ.

α. Εύρηματα πρώτης μυκηναϊκής αποθήκης κατά χώραν. β. Τάφος C6. "Αποψη
ευρημάτων από Ν.

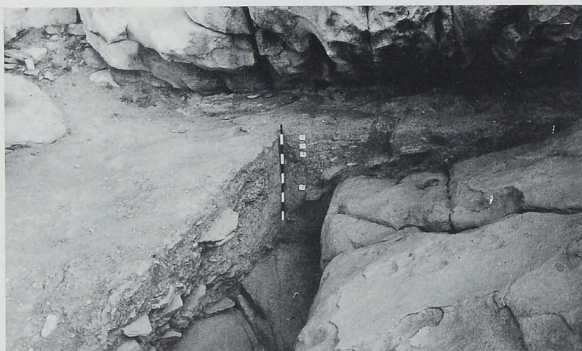

α. Βαθμίδες αρχαίου δρόμου. β. Διάδρομος C06 και D06. Θύρα οικόδομήματος.

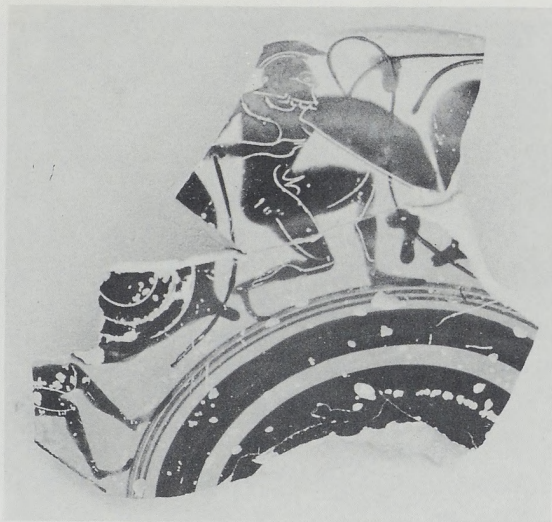

α. Τοίχοι κτιρίου στην τάφο 1 του ανάλημματος 2. β. Τμήμα αρχαίου αγωγού.
Τάφος 2, ανάλημμα 2.

α. Στρωματογραφική τομή του αποθέτη από ΝΑ. β. Θραύσμα αγγείου με αφιερωματική επιγραφή στην Ἀθηνά. γ. Θραύσμα αγγείου γεωμετρικῶν χρόνων με παράσταση ἀνδρικῶν μορφῶν ποῦ χορεύουν.

α. Θραύσμα κύλικας αρχαϊκῶν χρόνων με παράσταση πολεμιστῆ. β. Τμῆμα ἀνά-
 γλυφου πινακίου ποὺ εἰκονίζει τὴν Ἀθηνᾶ σπένδουσα σὲ βωμό.

α. Τμήμα χείλους αμφορέα με παράσταση γυναικείου πιθανώς προσώπου.
β. Θραύσμα ύποκρατηρίου με ανάγλυφη παράσταση.

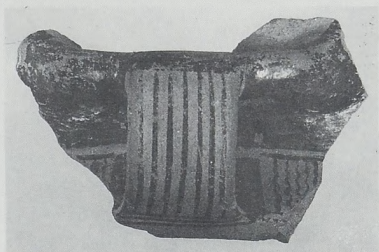

α. Ίερό Ἀθηνᾶς. Ὁ χώρος τοῦ τεμένους ἀπὸ Δ. β. Τέμενος Ἀθηνᾶς. Θεμελίωση
ναοῦ(ς).

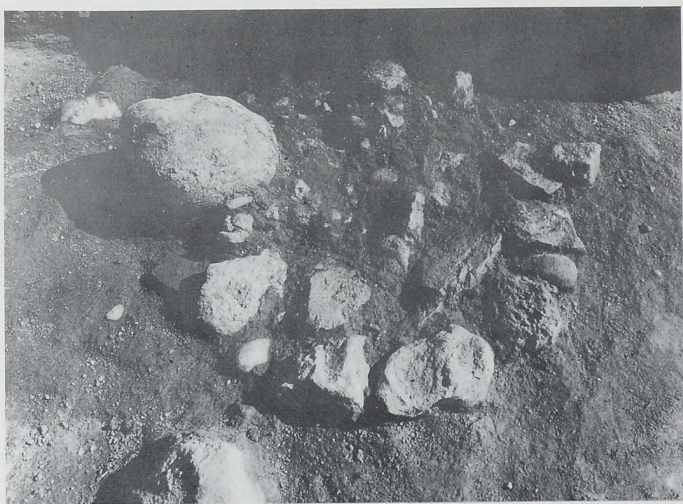
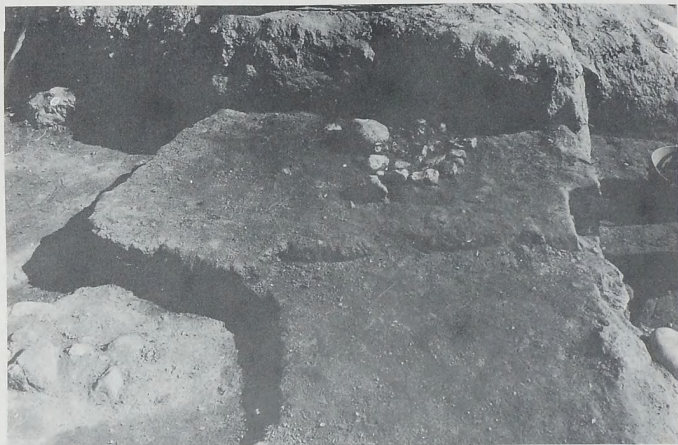

α. ΒΑ γωνία του ναού. 'Από Β. β. Ναός 'Αθηνᾶς. 'Αποψη του σηκού από Δ.

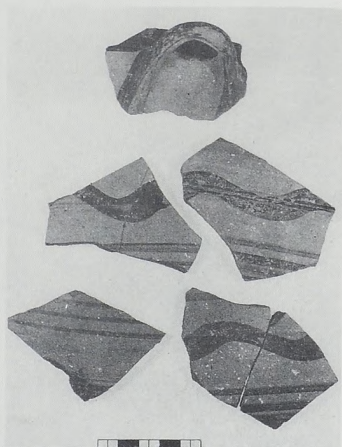
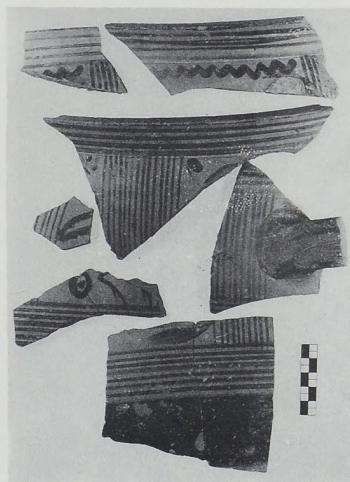
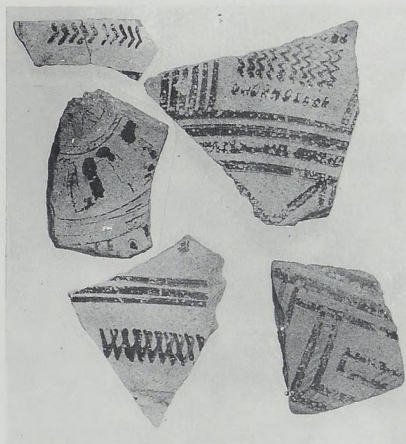
α-γ. Ώστρακα άγγείων άπό τήν έπίχωση πού καλύπτει τή μυκηναϊκή πόλη και
τίς γεωμετρικές κατασκευές.

α. Ἡ πυρά στο ἀνώτερο τμήμα τῆς ἐπίχωσης τῶν πρώιμων ἐλληνικῶν χρόνων στα βόρεια τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος. β. Λεπτομέρεια τοῦ πίν. 164α.

α. Γεωμετρικά και αρχαϊκά δοστρακα από την άμεσως πάνω από την πυρά του πίν. 164α επίχωση. β-γ. Χαρακτηριστικά ύστερα γεωμετρικά δοστρακα που βρέθηκαν γύρω από την πυρά του πίν. 164α.

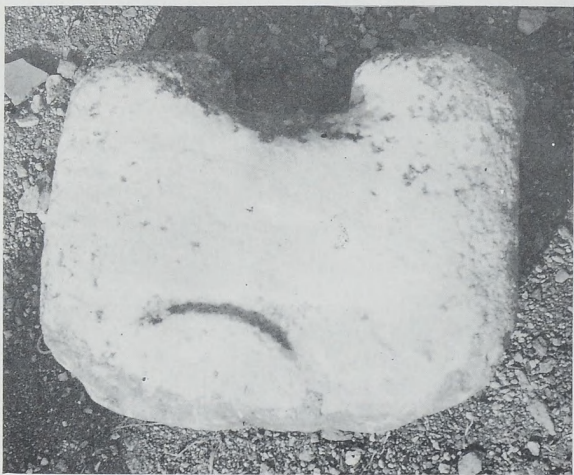

α. Ἡ πυρά ἐξω ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος (ΠΑΕ 1980, πίν. 153). β. Πυρά κοντὰ σὲ κιβωτιόσχημο τάφο. Ὁ τάφος (ἀριστερά) καὶ ἡ πυρά (δεξιὰ) σημειώνονται μὲ βέλη.

α. Ἡ παραβίαση τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων στὰ βόρεια τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πυρὰ τοῦ πίν. 164α. β. Ἡ ἀνασκαφή στὴ Γρόττα τὸ 1984. Στὸ κέντρο διακρίνονται ἀνασκαμμένες οἱ πρωτογεωμετρικὲς κατασκευές.

α. Ἡ παραλληλόγραμμη κατασκευὴ ἀπὸ πηλὸ καὶ βότσαλα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος. β. Ἄνω τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ τὴν Αὐλωνίτσα.

α. Τὸ μυκηναϊκὸ τείχος ἀπὸ ἀνατολικά. β. Οἱ μυκηναϊκοὶ χώροι δυτικὰ τοῦ τείχους στοὺς τομεῖς Β3 -4. Στὸ κέντρο ὁ ρωμαϊκὸς τοῖχος 14, ἀριστερὰ ἡ σύγχρονή του καταστροφή στὸ τείχος καὶ στὸ βάθος ἀριστερὰ ὁ ἀπελευθερωμένος ἀπὸ τὴν καταστροφή ἄρμος μεταξὺ δύο τμημάτων τοῦ τείχους.

α. Τομέας Δ3, δωμάτιο T.65. Πίσω δεξιά τὸ πήλινο θρανίο μὲ τὶς κοιλότητες.
β. Ἡ ἀνασκαφή στὸς χώρους Δ3 καὶ Ε3.

α. Πήλινο θρανίο με κοιλότητες για απόθεση αγγείων και παραλληλόγραμμες πή-
λινες γούρνες μπροστά του στον χώρο E2 (από την τελευταία μυκηναϊκή περίοδο).
Πρβ. "Εργον 1984, εικ. 109. β. Θεμέλιο κάτω από το μυκηναϊκό τείχος και την
πρόχειρη ράμπα πρὸς αὐτὸ στὸν τομέα Α/Β5.

α. Τὸ ἀνατ. καὶ βόρειο σκέλος τοῦ τοίχου 9 καὶ οἱ μυκηναϊκοὶ χώροι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν γεωμετρικῶν περιβόλων. Στὸ κέντρο ψηλὰ ὁ τοίχος 50 κάτω ἀπὸ τὸν 9 (Πρβ. Ἔργον 1984, εἰκ. 107 καὶ ΠΑΕ 1983, πίν. 196). β. Οἱ τοῖχοι 40 καὶ 34 θεμελιωμένοι μέσα στὶς στρώσεις τῶν πλίνθων πάνω ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς περιβόλους.

α. Εἰκονιστική κεφαλή τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸν τοῖχο 40.
β. Ὁ λιθοσωρὸς στὸν τομέα Β3.

Γενική άποψη των γεωμετρικών ταφικών περιβόλων από τα νότια.

α. Ὁ πρωτογεωμετρικός τάφος καὶ τὸ σῆμα τοῦ μέσα σὲ διαμέρισμα τοῦ πρώτου ταφικοῦ περιβόλου. β-γ. Ἀγγεία ἀπὸ τὸν πρωτογεωμετρικὸ τάφο στὸν τομέα Δ2.

α. Ὁ τάφος, τὸ σῆμα (πεσμένο) καὶ ἡ θήκη μέσα στὸν μικρὸ πρωτογεωμετρικὸ περίβολο. β. Ἡ ἐστία μὲ τοὺς λίθους στὴν περιφέρειά της πάνω ἀπὸ τὸν πρωτογεωμετρικὸ τάφο. Στὸ κέντρο διακρίνεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὄρθου λίθου-σήματος.

Οί τρείς κυκλικές κατασκευές στον χώρο που περικλείεται από τους τοίχους 46,31 και 43. Στο κέντρο ή κυκλική πήλινη λεκάνη και τὰ ἀγγεία τοῦ πιν. 178.

α-γ. Ἀγγεῖα ἀπὸ τῆς κυκλικῆς κατασκευῆς μέσα στοὺς γεωμετρικοὺς περιβόλους.
 δ. Ὁ χώρος μεταξὺ τῶν τοίχων 47 καὶ 67 στὸ ἐπίπεδο τῶν κυκλικῶν κατασκευῶν
 καὶ τῶν στρωμένων τεμαχίων πλίνθων. Κάτω ἀριστερά, συμπαγῆς μάζα μὲ στρώ-
 σεις πλίνθων ποὺ καλύπτουν τὸν τοῖχο 67 καὶ τὸ στρώμα μὲ τὰ τεμάχια πλίνθων.

α. Ὁ χώρος τοῦ πίν. 178δ μετὴν πυρὰ κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν πλίνθων.
 β. Ὅρθιες πλίνθοι στὴν ἀνατολική (ἐξωτερική) πλευρὰ τοῦ τοίχου 46.

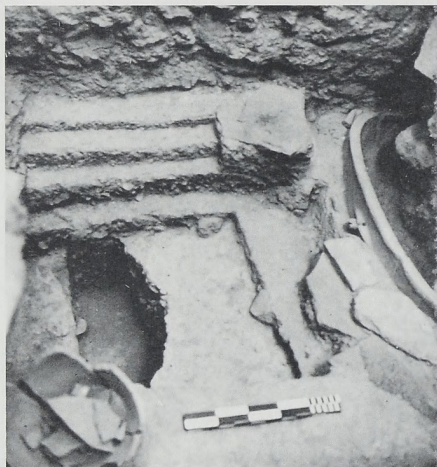

α. Δωμάτιο T.64 από ανατολικά. Έμπρός διαγώνια ο τοίχος T.64. β. Ο τοίχος T.64 από ΝΔ. Διακρίνεται η πατούρα πάνω στην οποία είναι θεμελιωμένος.
γ. Τριποδική πυξίδα. δ. Μόνωτο κύπελλο, από το δωμάτιο T.65.

α. Ὁ διμερὲς λάκκος στὴ γωνία τῶν τοίχων T.62 καὶ T.58 ἀπὸ δυτικά. β. Τὸ δωμάτιο μὲ τὶς γοῦρνες ἀπὸ ἀνατολικά. Ἐμπρός, ἡ γοῦρνα ποὺ ἀποκαλύφθηκε φέτος.

α-β. Δυτική Οίκη. Τομή στὸν χώρο 3Α. β. Ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς βοθρίσκους.

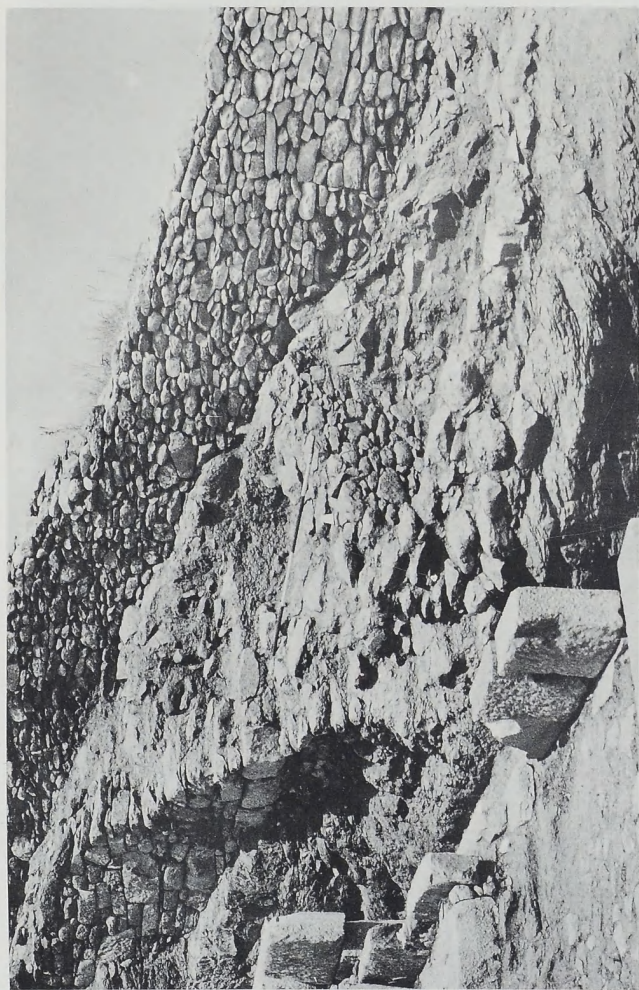
α. Δυτική Οίκη, Έρμαρι 7. Ἀμφορέας με ἑλλειψοειδές στόμιο. β. Ξεστή 5. Δυτική ὄψη.

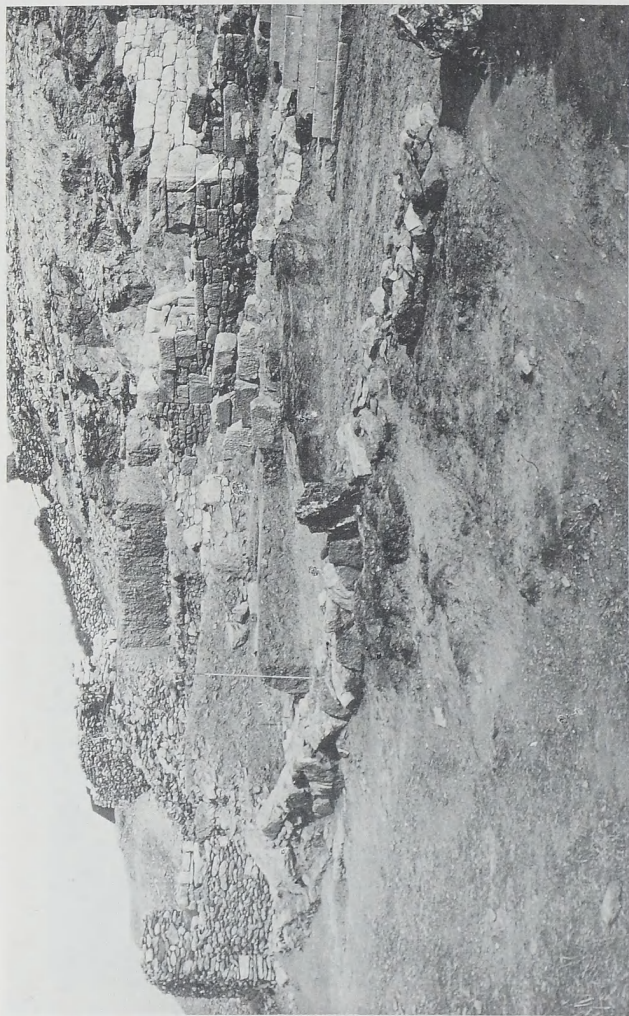

α. Ξεστή 5. Διάδρομος μεταξύ Ξεστής 5 και άνδρηρου. β. Τετράπλευρη κατασκευή με πρωτοκυκλαδικά εθρήματα.

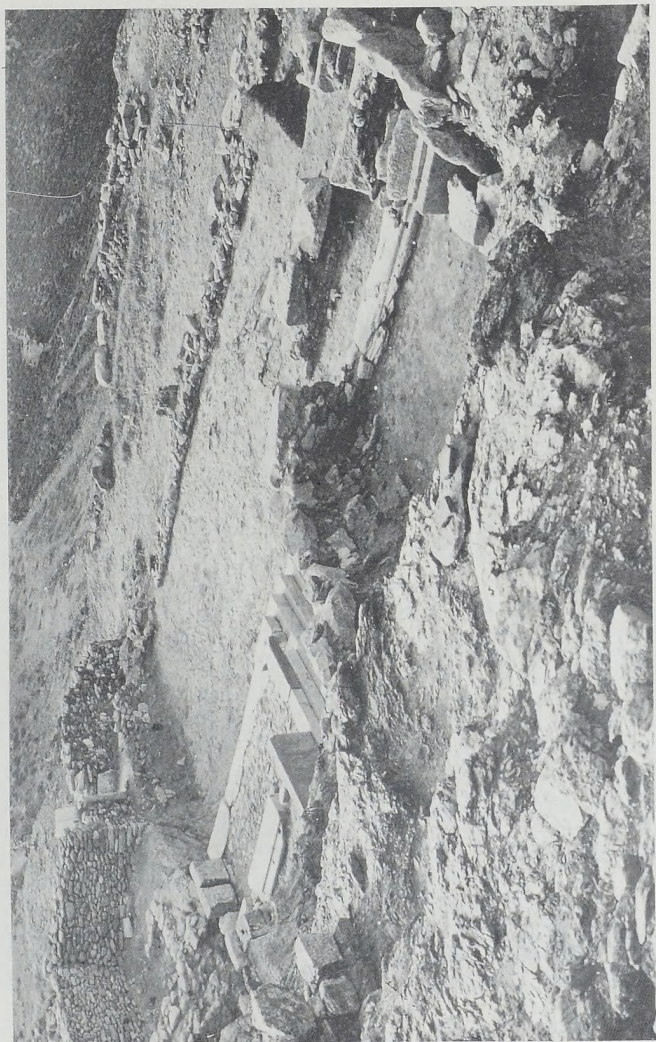

Α1. Ανατολικά από τὸν ναό. Διακρίνονται οἱ ἐγκοπὲς στὸν βράχο γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ τοίχου.

Τμήμα του «τοιού» νότια και νοτιοδυτικά από τον ναό.

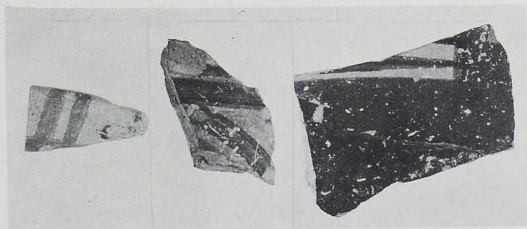
Ἀποψη τοῦ «περιβόλου» ἀπὸ Β.

α. Ξερολιθιά και λιθοσφωρός δυτικά από τὰ τετράγωνα ΝΔ/1 καὶ ΝΔ/2. β. ΝΔ/1, κτίσμα γεωμετρικῶν χρόνων.

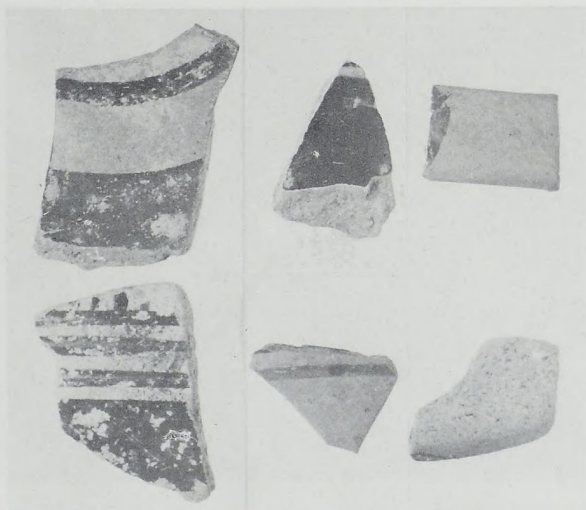

Όστρακα από τὸ ΝΔ/1.

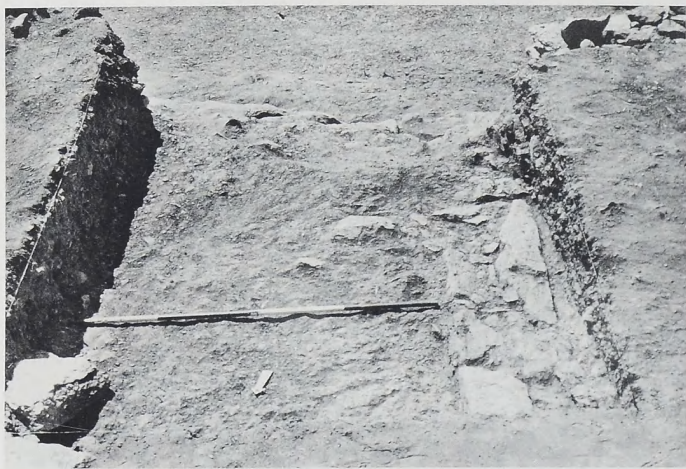

α. ΝΔ/2. «Σειρά λίθων», νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ «περιβόλου». β. ΝΔ/2: Γωνία λιθόκτιστου κτίσματος.

α. ΝΔ/2. Γωνία λιθοκτίστου κτίσματος, λεπτομέρεια των θεμελίων του.
β. Όστρακα από τὸ ΝΔ/3.

- α. Βράχος καὶ τοιῶριο «περιβόλου». Διακρίνεται ἀριστερὰ ἡ νέα ξερολιθιά.
 β. Υετραγ. ΝΔ/3, ἀπὸ Β. Διακρίνεται ὁ ἐπιμήκης τοῖχος μὲ τὸ κονίαμα.

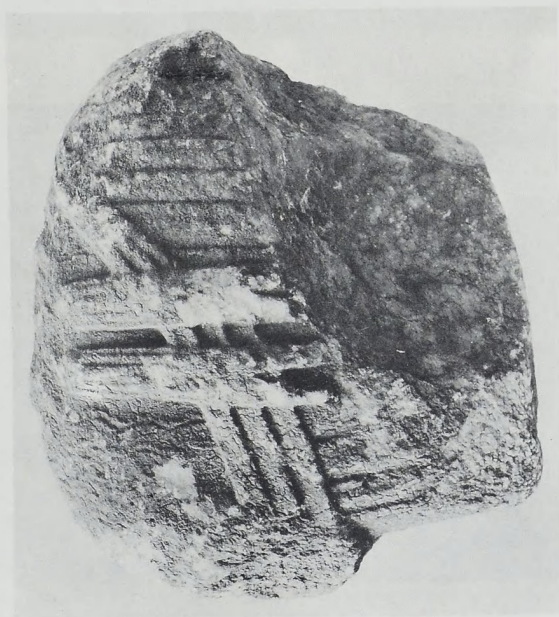
α. Χώρος βόρεια από τὰ Β5 ἕως καὶ Δ3. β. Β6 καὶ Β8 μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ, λεπτομέρεια.

β. Δ4: λακκοειδές ὄρυγμα (κλίβανος).

α. Β9: Λάξευμα ήμικυκλικό από δυτικά.

α - β. Μουσείο Ἀμοργοῦ ἀρ. 305: Κορμὸς κόρης ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων. α. Ράχη. β. Ἀριστερή
μασχάλη.

α. Γωνία «ἀναλήμματος» ἐλληνιστικῶν χρόνων. β. Β πυλίδα, λεπτομέρεια.

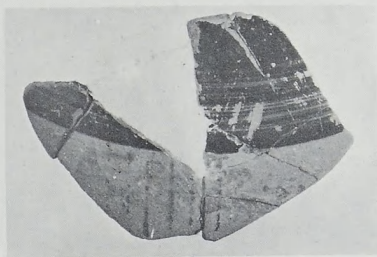

α. Όστρακα από την τομή παράλληλα πρὸς τὴ Β πυλίδα καὶ τὸν πύργο.
β. Β πυλίδα καὶ πύργος.

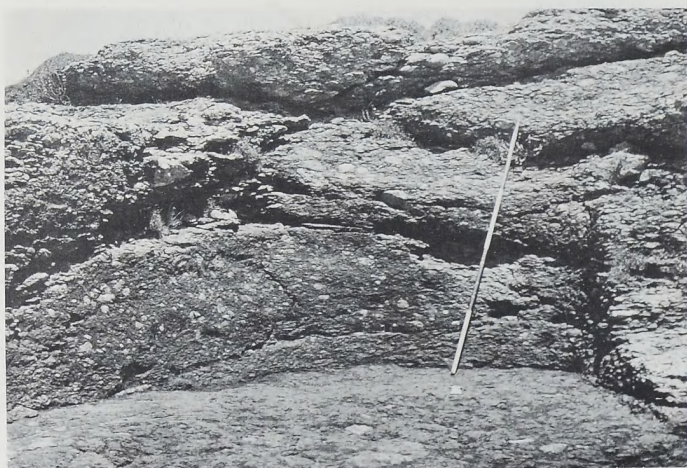
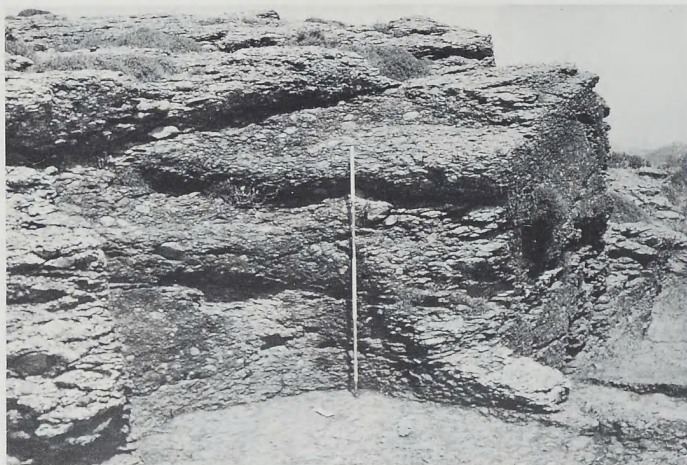

α. Β πυλίδα, τείχος και πύργος. β. "Αποψη του τείχους από Δ. Διακρίνεται το τετρ. 84/1, ο βαθμιδωτός τοίχος και η τομή 83/1.

α. Χώρος μεταξύ των τομών 83/1 και 83/2, μετά από τον επιφανειακό καθαρισμό.
β-γ. Όστρακα από το τετρ. 84/1 (τομή Β/Ν).

α. «Ήψιδωτό» κτίσμα μετά από τόν καθαρισμό. β. «Ήψιδωτό» κτίσμα καί ΑΙ μετά από τόν καθαρισμό.

α. ΑΙ από δυτικά. β. ΑΙ: στρώση λίθων μετά την αφαίρεση του humus.

α. Όστρακα από τὸ ΑΙ. β. Όστρακα ἐλληνιστικῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ ΑΙ.

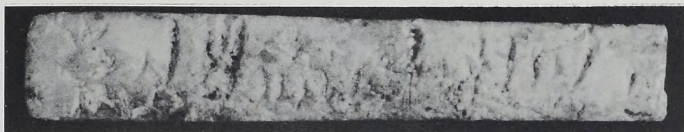
α. Τμήμα τείχους στη ΒΔ κλιτύ. β. Ψηφιδωτό στον όρμο Κατ' Ακρωτήρι.

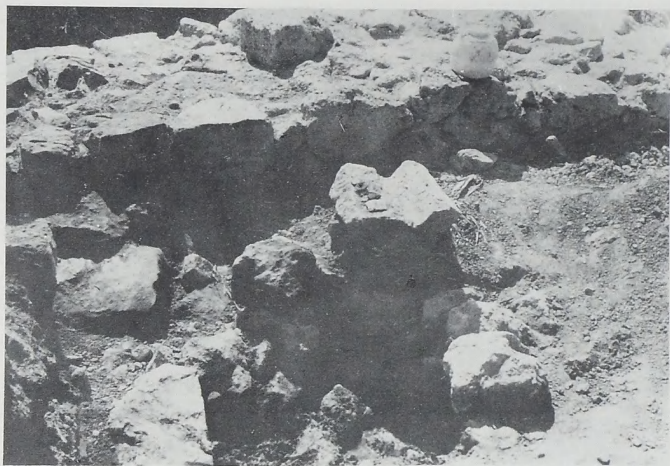

α. Νότιο εργαστηριακό συγκρότημα. Δωμάτιο XLIV. Κρηπίδα κάτω από τὸν νότιο τοῖχο ἀπὸ ΒΔ. β. Τομέας νότια τοῦ ἀνακτόρου. Κυκλικὸ πηγάδι.

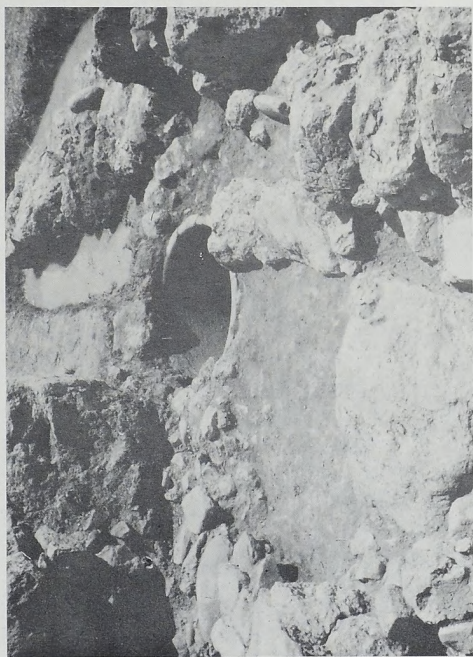

α. Ἐνεπίγραφο ραβδόσχημο ἀντικείμενο ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν. β. Γενικὴ ἄποψη τῶν κτιρίων τῆς Δυτικῆς αὐλῆς, ἀπὸ Δ.

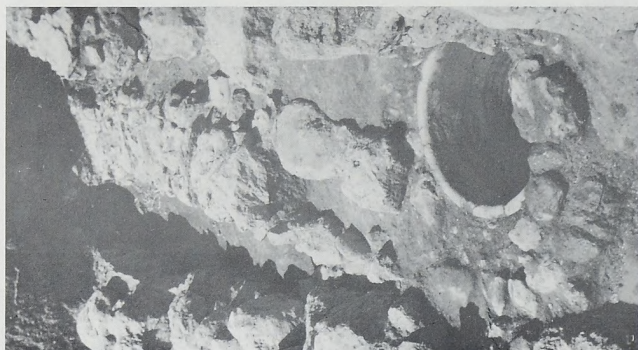

α. Τομέας νότια του ανακτόρου. Τò πηγάδι, από ΒΔ. β. Δυτ. αὐλή. Ὁ χώρος τῆς ΝΔ παλαιοανακτορικής εἰσόδου, ἀπὸ Δ.

α - β. Δυτική αὐλή. Ὁ παλαιοανακτορικός κάδος καὶ ἡ γύρω περιοχὴ, ἀπὸ Δ. β. Ἀγορὸς
 μὲ καλυπτήριες πλάκες, ἀπὸ Δ.

α. Δυτική Αύλη. *Αγωγός και συλλεκτήρας κάδος, από Α. β. Κλιμακωτός δρόμος και τὸ σπίτι F.
ἀπὸ ΝΑ.

α-β. Σπίτι F. α. ΝΑ δωμάτιο καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ μεγάλου κατωφλίου, ἀπὸ ΝΔ.
β. Τὰ δύο τμήματα τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου, ἀπὸ ΝΔ.

α. Άνοδος παρά τὸ Σπίτι Α τοῦ Hogarth μὲ τὸν πεσμένο ὀγκόλιθο στὴν ἀρχή της, ἀπὸ ΝΔ. β. Πεσμένοι πελεκητοὶ πωρόλιθοι στὸ βορειότερο τμῆμα τῆς ἀνάβασης δυτικὰ τοῦ Σπιτιοῦ Α, ἀπὸ ΝΑ.

α. Τὸ βορειότερο τμήμα τῆς ἀνάβασης δυτικά ἀπὸ τὸ Σπίτι Α μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κυβολίθων, ἀπὸ ΝΑ. β. Ἡ νότια πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Α τοῦ Hogarth μὲ τὴ ράμπα ἀνόδου, ἀπὸ ΝΑ.

α. Πλακόστρωτος δρόμος έξω από την ανατολική πρόσοψη του Σπιτιού Δ της περιοχής Hogarth, από Β. β. Το φράγμα στο τέλος του πλακόστρωτου δρόμου έξω από το Σπίτι Δ, από Ν.

Σπίτι Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Γενικὴ ἄποψη, ἀπὸ Ν.

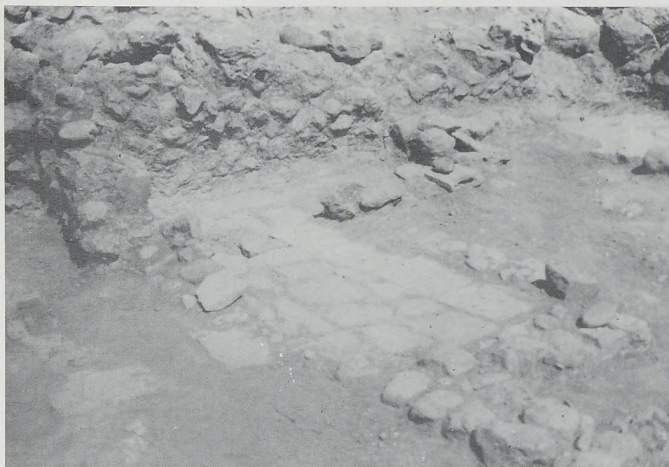

α-β. Σπίτι Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. α. Συλλεκτῆρας στὴ ΝΔ γωνία τοῦ δωματίου V, ἀπὸ ΝΑ. β. Μεγάλο κυρτὸ τριβεῖο καὶ φυσικὸς τρίτωνας στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ δωματίου V, ἀπὸ ΒΑ.

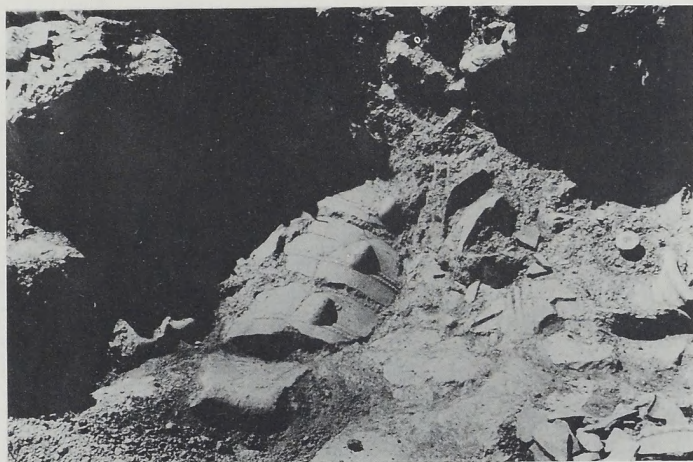
Σπίτι Δα. Δυτικό τμήμα. Στο πρώτο επίπεδο ο πλακόστρωτος χώρος της ΒΔ γωνίας, από Β.

α - β. Σπίτι Δα. Πλακόστρωτος χώρος IV. α. "Αποψη των δύο σκελών με παρολι-
θικές πλάκες, από ΝΑ. β. Λεπτομέρεια από Α.

α-β. Σπίτι Δα. α. Πίθος πεσμένος στη ΝΔ γωνία του χώρου IV, από ΒΑ. β. Ό
πλακόστρωτος χώρος και τὸ πολύθυρο τοῦ χώρου VII, ἀπὸ Δ.

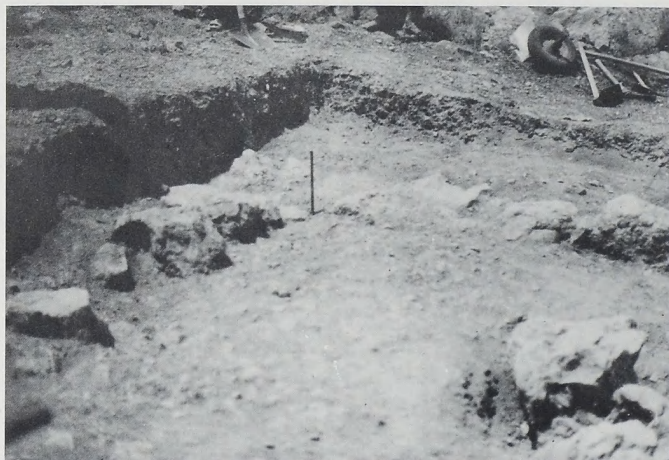

α - β. Σπίτι Δα. α. Ὁ χώρος τοῦ ξύλινου κλιμακοστασίου καὶ τοῦ πολυθύρου, ἀπὸ
Δ. β. Ἡ ΝΔ γωνία τοῦ χώρου VIII μετὴν τετραγωνικὴ κατασκευή, ἀπὸ ΒΑ.

α-β. Κτίριο νότια του Σπιτιού Β του λόφου του Ἁγ. Ἀντωνίου. Γενικὲς ἀπόψεις.
α. Ἀπὸ ΒΔ. β. Ἀπὸ ΝΑ.

α-β. Κτίριο νότια του Σπιτιού Β. α. Τοίχος της δυτικής πρόσοψης έφαπτόμενος
του βράχου, από ΝΑ. β. Δωμάτιο Α, από ΒΑ.

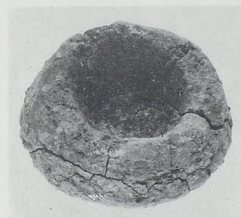
Γενική άποψη του ιερού. Από ΒΔ.

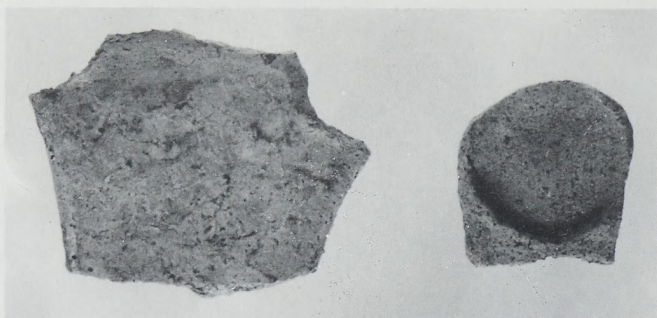
α

β

γ

δ

α. Τράπεζα προσφορών. β. Τμήμα τροχήλατου βοδιού. γ. Φωλεόσχημο άγγείο.
δ. Βάσεις από τροχήλατα τετράποδα.

δ. Ειδώλιο τράγου.

α. Ειδώλιο αίγοειδούς.

β. Ειδώλιο τάυρου.

γ. Ειδώλιο κριοῦ.

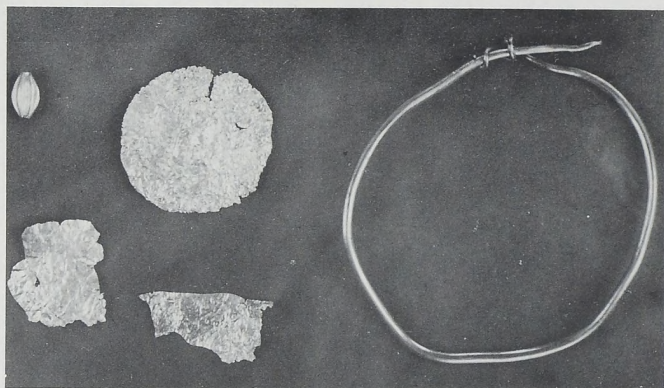

α. Χάλκινη επίστεψη ράβδου ή σκήπτρου. β. Χάλκινο ειδώλιο πολεμιστή.

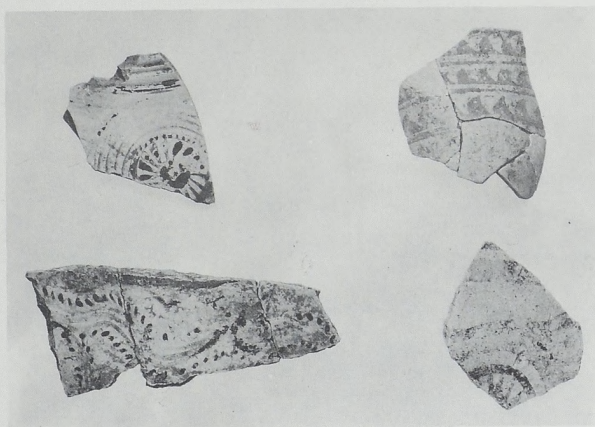

α. Τομή ανδρών Ι/ΙΙ, από ΒΑ. β. Ὁρθογώνια τράπεζα προσφορῶν.

α. Χρυσά ἀναθήματα. β. Ἀναθηματικὴ αἰχμὴ δόρατος μὲ κέρατα αἰγάγρου, ἀπὸ Α.

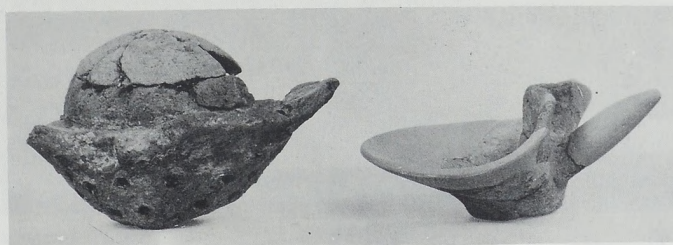
α. Μικροσκοπικά κύπελλα από το βαθύτερο στρώμα των θυσιών. β. ΥΜ Ι
όστρακα.

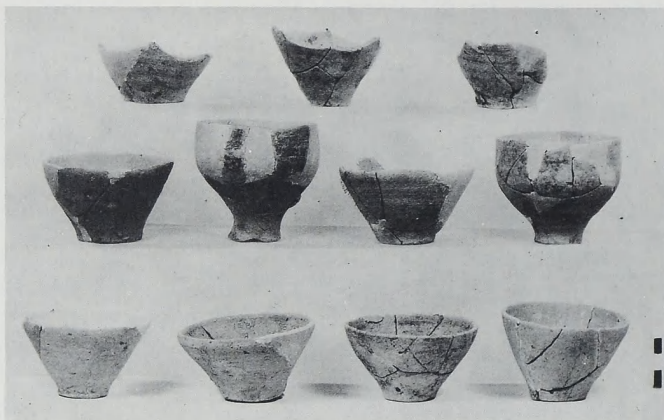

α. Ὁ βράχος σὲ σχέσηη μὲ τὸ Δ σκέλος τοῦ κρηπιδώματος, ἀπὸ Β. β. Ὁ χώρος τοῦ δωματίου 12 μὲ τὸ διατοίχισμα δεξιὰ καὶ τὰ δύο δάπεδα, ἀπὸ Δ.

α. Τράπεζα προσφορών. β. Λύχνος από όφειτη. γ. Πήλινα σκεύη.

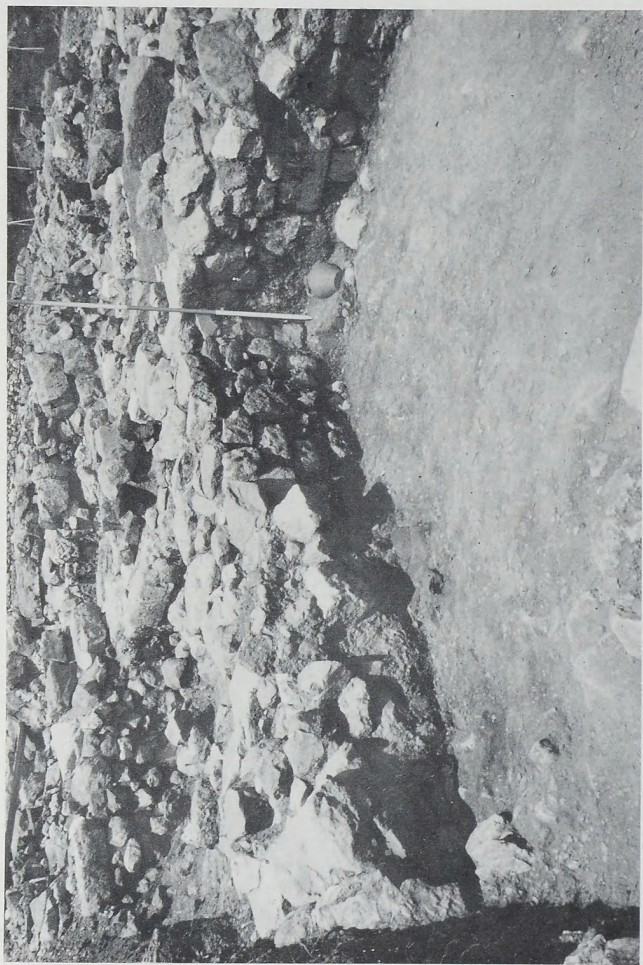

α. Κύπελλα από τὸν ΝΔ τομέα. β. Τὸ δωμάτιο 10 μὲ τοὺς πεσμένους βράχους, ἀπὸ ΝΔ.

α. Ἡ ΒΑ γωνία τοῦ δωματίου 10 μέ τις Β καὶ Γ ἐπάλληλες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις,
ἀπὸ Δ. β. ΥΜ Ι ἀμφορέας.

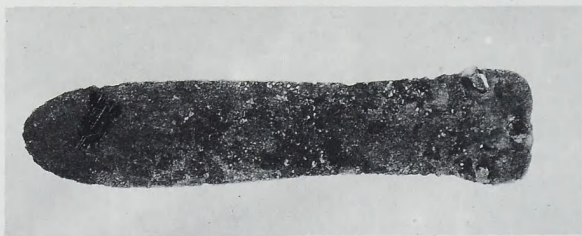

Ο άμφορέας σε σχέση με το κτίριο Γ της νεοανακτορικής φάσης. Από ΝΔ.

α. Ὁ δρόμος με τὰ χαντάκια καὶ ἀριστερὰ ὁ ἰσχυρὸς τοίχος, ἀπὸ Δ. β. Ὁ δρόμος με τὰ χαντάκια γιὰ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς.

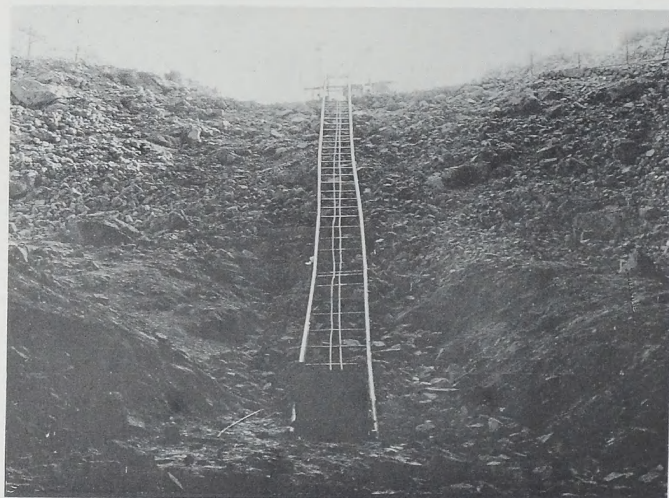
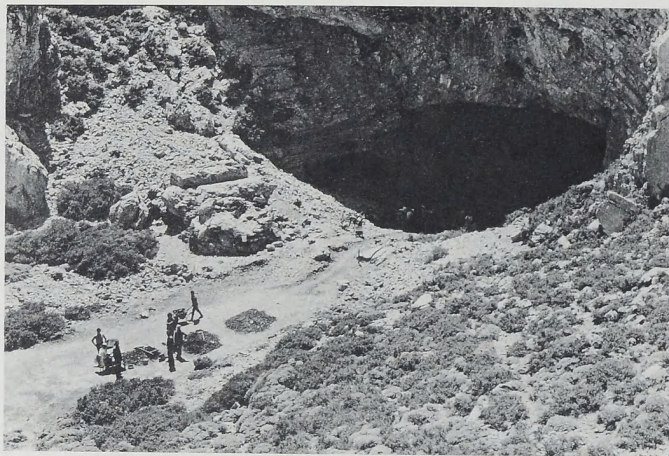

α. Ἡ Ν ἄκρη τοῦ σκέλους τοῦ ἀγωγοῦ μέ φορά ἀπο Β πρὸς Ν ἀνάμεσα σὲ δύο βράχους μέσα στὸ δωμάτιο 10, ἀπὸ Δ. β. Σφαίρα ἀπὸ ὀφείτη. γ. Τμήμα μελαμβαφoῦς σκύφου. δ. Μαχαίρι - ἐγχειρίδιο.

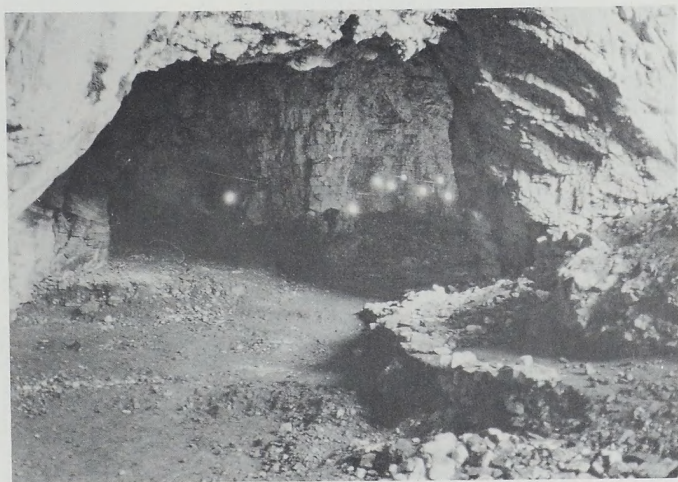
α-γ. Ἀρχάνες Τουρκογειτονιά. α. Κεραμεικὴ ἀπὸ τὸν Χῶρο 19. β. Χῶρος 19.
Θυμιατήριο. γ. Χῶρος 7. Ἀγνύθες.

α-β. Ίδαϊον Ἀντρον. α. Ἡ εἰσοδος. Ἀεροπορικὴ λήψη. β. Οἱ σιδηροτροχιᾶς
μέσα στο σπήλαιο.

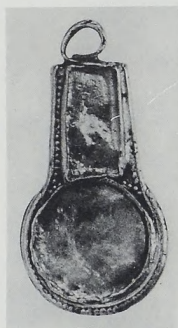
α-β. Ίδαϊον Ἄντρον. α. Τὰ βαγόνια ἐπάνω στὶς σιδηροτροχιές. β. Ὁ Βόρειος Μυχὸς ἠλεκτροφωτισμένος.

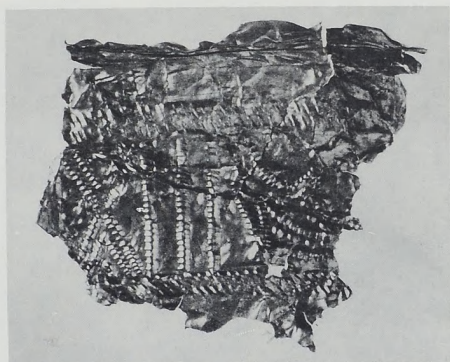
α. Κομμάτια πήλινου σκεύους από terra sigillata. β. Σιδερένιο δαχτυλίδι με
 υαλόμαζα στη σφενδόνη, διακοσμημένο με παράσταση κρανοφόρου κεφαλής.
 γ. Σιδερένιο δαχτυλίδι με δακτυλιόλιθο από σάρδιο και παράσταση ανδρικής
 μορφής.

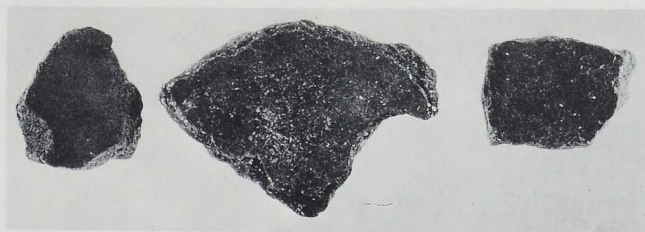
α β

γ δ

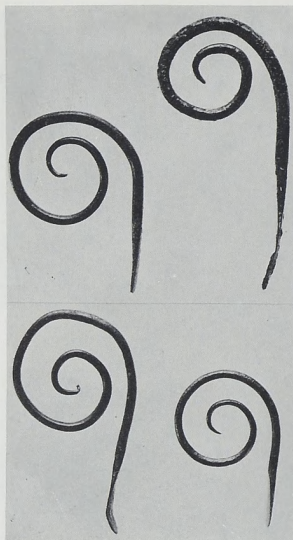

ε

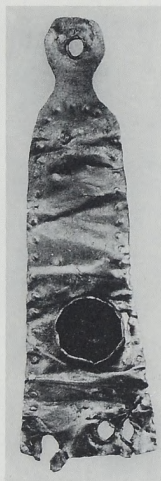

α-β. Χρυσός στατήρας Μ. Ἀλεξάνδρου. Πρόσθια καὶ ὀπίσθια ὄψη. γ. Χρυσὸ περίπλο. δ. Χρυσὸ ἔλασμα. ε. Ὀστράκα νεολιθικῶν χρόνων.

α

β

δ

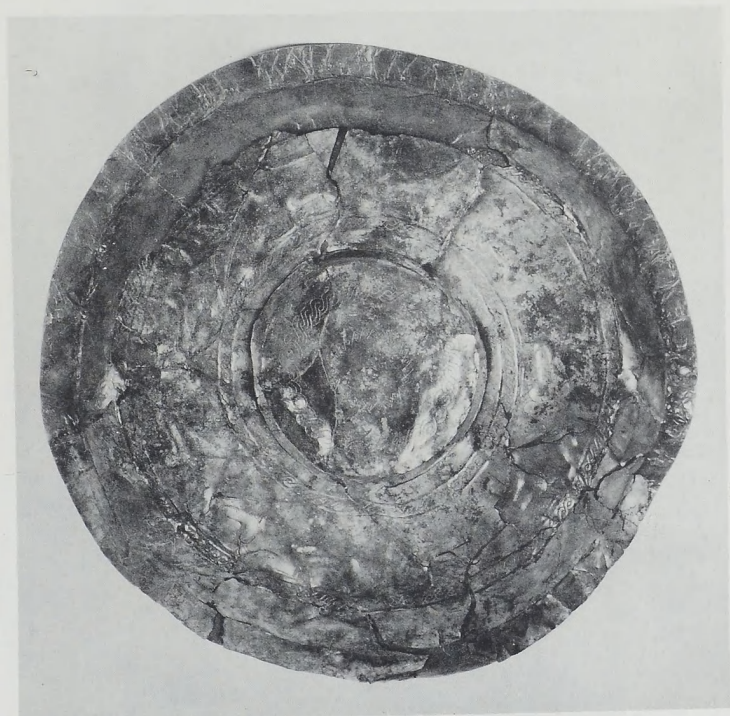
γ

ε

α. Χάλκινα έλικοειδή αντικείμενα. β. Χρυσό περίαπτο με ένθετη ψήφο ήλεκτρου.
 γ. Έλεφάντινο διακοσμημένο αντικείμενο. δ. Σιδερένιο δαχτυλίδι με παρά-
 σταση στεφανωμένης ανδρικής κεφαλής. ε. Χρυσό ένωτιο.

α. Λίθινος κέρνος. β. Χάλκινη άσπίδα.

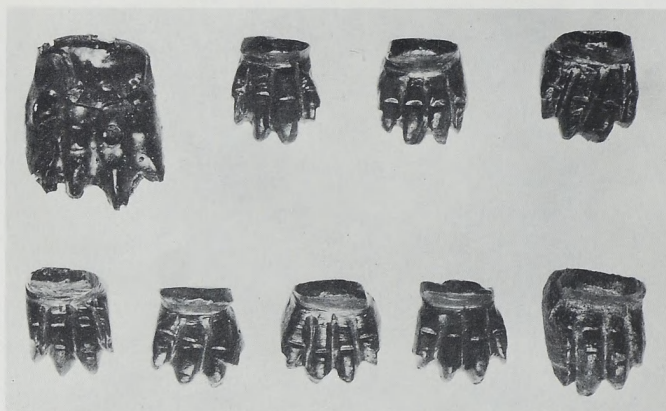

α-γ. Λεπτομέρειες της χάλκινης άσπίδας. α. Κρανοφόρος σφίγγα. β. Μορφή σφίγγας χωρίς κράνος. γ. Γρύπας.

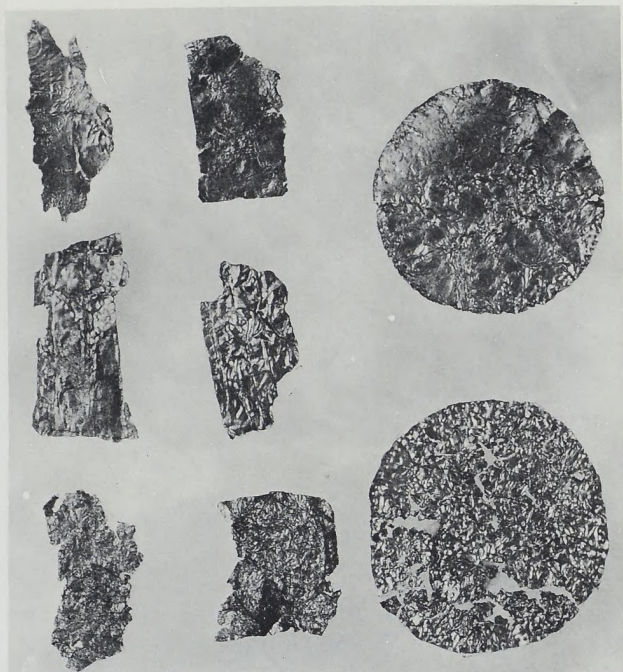
α. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου. β. Χάλκινο νόμισμα του Πραΐτορα της Κυρηναϊκής Lollius. γ. Τμήμα ανακεκλιμένου μοσχαριού από έλεφαντόδοντο.

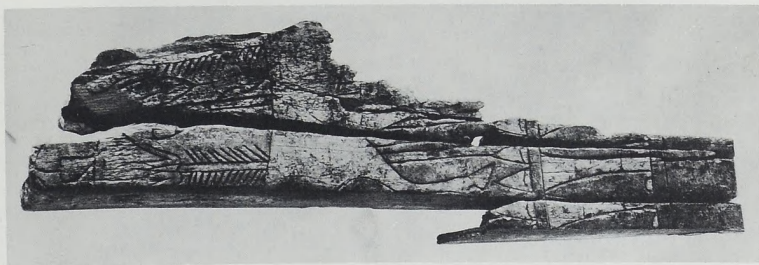

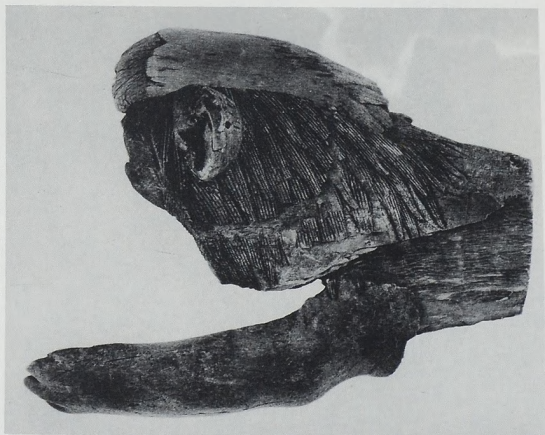
α. Χάλκινα πόδια διαφόρων σκευών. β. Χρυσό περίτμητο έλασμα. γ. ΄Ασημένιο νόμισμα Αύγουστου.

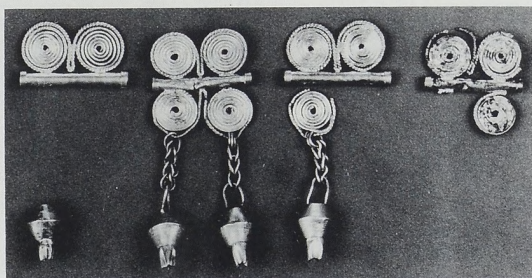

α. Τμήμα έλεφάντινου πλακιδίου. β. Χρυσά ελάσματα.

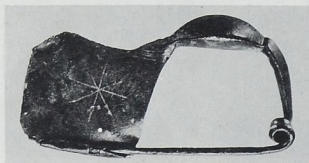
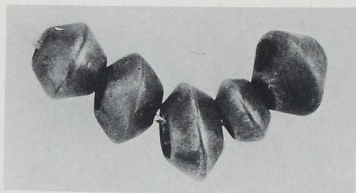

α. Ἐλεφάντινο πλακίδιο με ἀπόδοση σφίγγας. β. Ἐλεφάντινο ζωομορφικὸ σκεῦος.

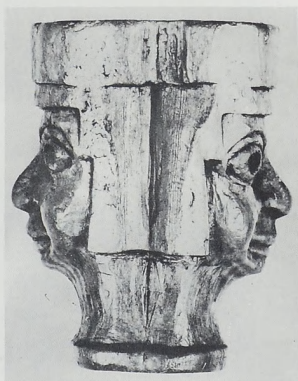
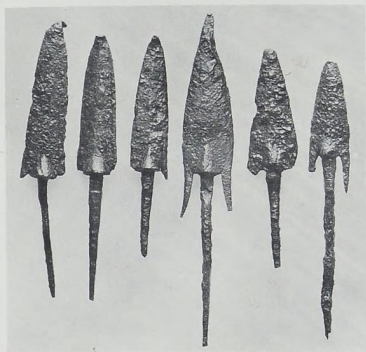

α. Περιτμητο έλεφάντινο πλακίδιο. β. Έλεφάντινο κεφάλι. γ. Χρυσές ψήφοι.

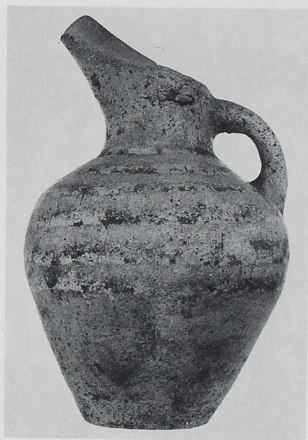

α. Χρυσές άμφικωνικές ψήφοι. β. Χάλκινα στρεπτά άντικείμενα. γ. Χάλκινη πόρπη.

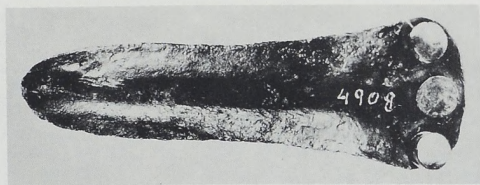
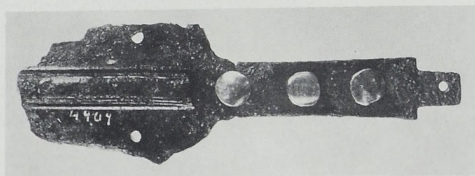

α. Ἐλεφάντινη σφραγίδα με παράσταση ἐφιππου ἄνδρα. β. Σιδερένιες αἰχμές βελῶν. γ. Ἐλεφάντινη κεφαλὴ περόνης. (Παράδοση Γ. Φασουλᾶ).

α-β. Ίδαϊον Ἄντρον. Ἀγγεῖα: α. ΜΜ Ια ὀφθαλμοτὴ πρόχους. β. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν Μυχὸ β. γ. Σίσαρχα, θέση Καβούσι. Πήλινα κύπελλα. (Παράδοση Κ. Νταγιαντᾶ).

α-δ. Σίσαρχα, θέση Καβούσι. Παραδόσεις Κ. Νταγιαντᾶ. α. Λίθινος δίμυξος λύ-
χνος. β. Χάλκινο ξίφος. γ. Χάλκινο ἐγχειρίδιο. δ. Φακοειδῆς σφραγίδα.

α-β. Ἱερόν ΙΙΙ. α. Νότιο τμήμα τῆς πρόσοψης. β. Κεντρικὸν τμήμα.

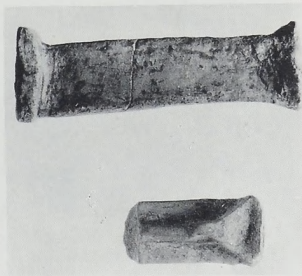

α. Βόρειο τμήμα ανδρήρου ΙΙΙ. β. Τμήμα της πρόσοψης τῶν δωματίων με τὴν
ὑποθεμελίωσή της.

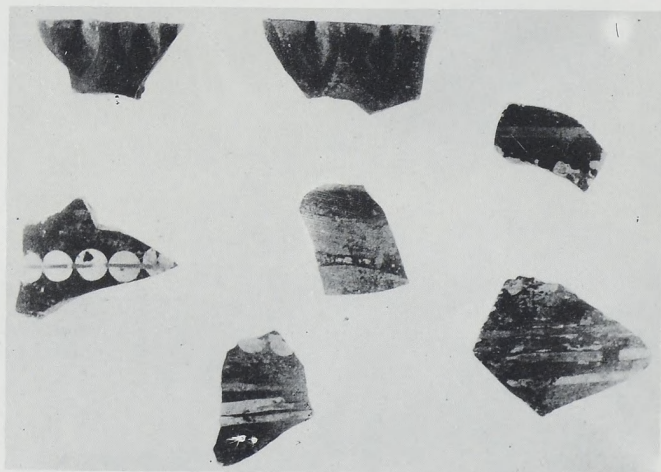

α. IOZa 11, τράπεζα προσφορών από όφειτη με βουστροφοδόν επιγραφή γραμμικής Α γραφής.
 β. IOZa 11, λεπτομέρεια της επιγραφής. γ. IOZa 13, τμήμα μαρμάρινης ενεπίγραφης τράπεζας προσφορών.

α-γ. Ήνεπίγραφες τράπεζες, δ. Πήλιννοι κιονίσκοι, ε. Κεφαλή πήλινου εἰδολίου.

α. Δωμάτιο II. β. Καμαραϊκά δστρακα.

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1984
ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΕΠΗΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Κ. ΜΙΧΑΛΑΣ Α.Ε.